A. P. ČEHOV

VIII

S V J E T S K I   K L A S I C I

UREDNIK
NOVAK SIMIĆ

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ И ПИСЕМ
А. П. ЧЕХОВА
ОГИЗ МОСКВА 1944 — 1950

S RUSKOGA PREVELI
DOBRIŠA CESARIĆ
MILAN LOVRENČEVIĆ
ANĐELKO MALINAR
ROMAN ŠOVARY
BOŽIDAR ŠKRITEK
ISO VELIKANOVIĆ

OPREMIO
EDO MURTIĆ

ANTON PAVLOVIČ ČEHOV

SABRANA DJELA

KNJIGA OSMA

ČOVJEK U FUTROLI

I DRUGE NOVELE
I
PUTOPISI

ZORA
ZAGREB 1960

NOVELE I PUTOPISI

KOD POZNANIKA

(Pripovijest)

Ujutro je stiglo pismo:

»Dragi Miša, Vi ste nas potpuno zaboravili, dođite što prije, željeli bismo Vas vidjeti. Obje Vas na koljenima molimo, dođite danas, pokažite vaše svijetle oči. Nestrpljivo čekamo.

Ta i Va
Kuzminke, 7. lipnja«.

Pismo bijaše od Tatjane Aleksejevne Loseve, koju su prije deset do dvanaest godina, kad je Pogorin boravio u Kuzminkama, nazivali skraćeno Ta. No, tko li je Va? Podgorin se prisjeti dugih razgovora, veselog smijeha, dogodovština, večernjih šetnji i cijelog niza djevojaka i mladih žena, koje su nekoć živjele u Kuzminkama i okolici, te se sjeti jednostavnog, pametnog lica s pjegicama, koje su tako dobro pristajale k riđim kosama — to je Varja ili Varvara Pavlovna, Tatjanina prijateljica. Ona je završila medicinski fakultet i služi negdje iza Tule, u tvornici, a sada je sigurno stigla u Kuzminke u goste.

»Draga Va! — mislio je Podgorin predajući se uspomenama. — Kako je divna!« Tatjana, Varja i on bili su gotovo istih godina. Ali onda je on bio student, a one već odrasle djevojke — udavače, i na njega su gledale kao na dječaka. I sad, iako je već bio advokat i počeo sijedjeti, one su ga još uvijek zvale Mišom i smatrale mladim, govoreći da on još ništa u životu nije prošao.

On ih je jako volio, ali čini se da ih je više volio u svom sjećanju nego u stvarnosti. Sadašnjost mu je bila malo poznata, neshvatljiva i tuđa. Bilo mu je tuđe i to kratko pismo,

puno nestašnosti, što su ga vjerojatno sastavljale dugo, s naporom, i dok je Tatjana pisala, za leđima joj je sigurno stajao njezin muž Sergej Sergejič... Kuzminke su dobili kao miraz tek prije šest godina, ali ih je taj isti Sergej Sergejič već upropastio, i sada su se svaki put kad je trebalo platiti banci ili iskupiti zalog obraćali Podgorinu, kao pravniku, za savjet, a osim toga, već su dva puta molili od njega da im posudi novaca. Očito su i sad od njega tražili savjeta ili novaca.

Više nije volio ići u Kuzminke kao ranije. Tužno je tamo. Nema više ni smijeha, ni buke, ni veselih, bezbrižnih lica, ni sastanaka za tihe noći pune mjesečine, a najglavnije — nema više mladosti. Ta sve je to vjerojatno čarobno jedino u sjećanju... Osim Te i Ve tu je još Na, Tatjanina sestra Nadežda, koju su i u šali i ozbiljno zvali njegovom zaručnicom; ona je odrasla pred njegovim očima, držali su da će se on njome oženiti, a on je neko vrijeme bio u nju zaljubljen i spremao se da je zaprosi, ali eto, njoj je već dvadeset i četvrta, a on se još uvijek nije oženio...

»Stvarno, kako se to kompliciralo — mislio je sada zbunjeno prečitavajući pismo. — A ne mogu da ne pođem, uvrijedit će se...«

To, što već odavno nije bio kod Losevih, poput kamena mu je ležalo na savjesti. I šetajući po sobi i razmislivši, on se prisili i odluči da se odveze k njima na tri, četiri dana, da izvrši tu dužnost i zatim bude slobodan i miran najmanje do slijedećeg ljeta. Spremajući se poslije doručka na Brestovsku stanicu, on reče posluzi, da će se vratiti nakon tri dana.

Od Moskve do Kuzminaka bilo je dva sata vožnje, i zatim od stanice dvadeset minuta vožnje u kočiji. Već sa stanice vidjela se Tatjanina šuma i tri visoka, uska ljetnikovca, koja je počeo graditi Losev, ali ih nije završio. On se prvih godina nakon ženidbe upuštao u razne afere. Skršili su ga i ti ljetnikovci, i razni gospodarski pothvati, i česta putovanja u Moskvu, gdje je doručkovao u Slavenskom Bazaru, ručao u Ermitažu[1] i završavao svoj dan na Maloj Bronoj ili na Živoderci kod Cigana (to je on nazivao »rastresti se«). Podgorin je i sam pio, ponekad i suviše, i odlazio je k ženama bez razmišljanja, ali lijeno, hladno, ne osjećajući nikakvog zadovoljstva,

---

[1] imena glasovitih moskovskih lokala.

te bi njime zavladao čudan osjećaj kad bi se u njegovoj nazočnosti tome strasno predavali drugi. Tako on nije shvaćao ljude, koji se na Živoderci osjećaju slobodnije negoli kod kuće kraj čestitih žena, pa nije ni volio takve ljude; činilo mu se, da se svaka prljavština lijepi za njih kao čičak. I Loseva nije volio i smatrao ga je nezanimljivim, ni za što sposobnim lijenim momkom, i u njegovoj nazočnosti je gotovo uvijek osjećao odvratnost...

Odmah iza šume dočekaše ga Sergej Sergejič i Nadežda.

— Dragi moj, ta što ste nas vi zaboravili? — govorio je Sergej Sergejič ljubeći se s njim triput i zatim držeći ga oko pasa s obje ruke. — Vi ste nas posve zamrzili, druškane.

Imao je grube crte lica, debeli nos, rijetku rusu bradu, kose je začešljavao ustranu poput trgovca, da se pričini jednostavnim, pravim ruskim čovjekom. Kad je govorio, puhao je sugovorniku ravno u lice, a kad je šutio, disao je teško kroz nos. Njegovo uhranjeno tijelo i suvišna sitost smetali su ga, pa se, kako bi lakše disao, neprestano isprsavao, a to mu je davalo nadut izraz. U poredbi s njim, Nadežda, njegova svastika, činila se laganom poput zraka. To je bila svijetla blondinka, blijeda, dobrih, ljubaznih očiju, stasita; da li je bila lijepa ili ne — Podgorin nije mogao reći, jer ju je poznavao od djetinjstva i privikao se na njezinu vanjštinu. Sada je bila u bijeloj haljini, razgaljena vrata, i taj utisak bijelog, dugog, golog vrata bio je za njega nov, ali ne posve ugodan.

— Sestra i ja vas čekamo od jutros, — rekla je. — Kod nas je Varja, i ona vas očekuje.

Uzela ga je pod ruku i odjednom se bez uzroka nasmijala i ispustila lagani, veseli krik, kao da je trenutačno bila očarana nekakvom mišlju. Polje s rascvjetalom raži, koja se nije micala u zraku bez povjetarca, i šuma, obasjana suncem bijahu prekrasni, i činilo se, da je Nadežda to primijetila tek sada, idući uz Podgorina.

— Došao sam vam na tri dana, — rekao je. — Oprostite, ranije se nikako nisam mogao izvući iz Moskve.

— Nije lijepo, nije lijepo, potpuno ste nas zaboravili, — govorio je Sergej Sergejič dobrodušno ga prekoravajući. — Jamais de ma vie[1], — rekao je odjednom i pucnuo prstima.

---

[1] Nikad u mom životu! (franc.) Sergej Sergejič govori rečenice bez smisla, koje nemaju povezanosti s ostalim tekstom.

Imao je običaj da, neočekivano za sugovornika, izgovori u formi usklika bilo kakvu frazu, koja se nimalo nije odnosila na razgovor, i da pritom pucka prstima. I uvijek je nekoga imitirao. Ako je sklapao oči, ili nemarno zabacivao kosu unatrag, ili padao u zanos, onda je to značilo, da je sinoć bio u kazalištu ili na banketu gdje su se držali govori. Sada je išao kao bolesnik koji boluje od podagre, sitnim koracima, ne savijajući noge u koljenu. Vjerojatno je opet nekoga imitirao.

— Znate li da Tanja nije vjerovala da ćete doći, — rekla je Nadežda. — Varja i ja imale smo predosjećaj, ja sam nekako znala da ćete stići upravo ovim vlakom.

— Jamais de ma vie! — ponovi Sergej Sergejič.

U vrtu na terasi očekivale su ih dame. Prije deset godina Podgorin je — tada je bio siromašni student — predavao Nadeždi matematiku i povijest za stan i hranu, a i Varja, studentica, usput je uzimala kod njega instrukcije iz latinskog jezika.

Tanja, tada već lijepa, odrasla djevojka, nije ni o čemu mislila osim o ljubavi, i željela je samo ljubavi i sreće, strasno je željela i čekala mladoženju, koga je sanjala i danju i noću. I sad, kad je imala više od trideset godina, isto onako lijepa, naočita kao prije, u širokom penjoaru[1] s punim, bijelim rukama, ona je mislila samo o mužu i o svoje dvije djevojčice, i imala je takav izraz, kao da hoće reći, da eto, iako govori i smiješi se, ipak vodi o sebi računa, ipak stoji na straži svoje ljubavi i svojih prava na tu ljubav, i svaki čas je spremna da se baci na neprijatelja, koji bi joj htio oduzeti muža i djecu. Voljela je silno, i činilo joj se da je jednako voljena, ali ljubomora i strah za djecu mučili su je neprestano i smetali joj da bude sretna.

Nakon bučnog susreta na terasi svi osim Sergeja Sergejiča pođoše u Tatjaninu sobu. Kroz spuštene zavjese onamo nisu dopirale sunčeve zrake, bilo je tamno, tako da je izgledalo da su sve ruže u velikom buketu iste boje.

Podgorina posjedoše u stari naslonjač kod prozora. Nadežda mu sjedne do nogu na malu klupicu. On je znao, da će osim ljubaznih prijekora, šale i smijeha, koji se sad čuo i podsjećao ga na prošlost, biti još i neprijatnog razgovora o mjenicama i zalozima — to se ne može mimoići — te je po-

[1] penjoar (franc. peignoir) — ženska kućna haljina.

mislio, da bi možda bilo bolje porazgovoriti o poslovima odmah sada, ne otežući, otarasiti se toga što prije i — zatim pobjeći u vrt, na zrak...

— Ne bismo li porazgovorili najprije o poslovima? — reče on. — Što ima nova kod vas u Kuzminkama? Je li sve sretno u danskom kraljevstvu?[1]

— Nije dobro kod nas u Kuzminkama, — odgovori Tatjana i bolno uzdahnu. — Ah, naši poslovi idu tako loše, da gore, čini se, i ne može biti, — reče ona i uzbuđeno prošeta po sobi. — Imanje nam se prodaje, dražba je najavljena za sedmi kolovoza, već su svagdje bili objavljeni oglasi, i kupci dolaze ovamo, hodaju po sobama, razgledaju... Svak sada ima pravo da ulazi u moju sobu i gleda. S pravne je strane to možda pravedno, ali to mene ponizuje i duboko vrijeđa. Platiti nemamo čime, a i posuditi već nemamo gdje. Jednom riječju — užasno, užasno! Kunem vam se — nastavila je zaustavivši se nasred sobe, a glas joj je drhtao i iz očiju su kapale suze — kunem vam se svim svetima, srećom moje djece, ja ne mogu bez Kuzminaka! Ovdje sam se rodila, to je moje rodno gnijezdo, i ako mi ga uzmu, ja to ne ću preživjeti, umrijet ću od očaja.

— Čini mi se da suviše mračno gledate na stvar, — reče Podgorin. — Sve će se urediti. Vaš muž će početi služiti, stupit ćete na nove tračnice i početi živjeti na nov način.

— Kako možete to govoriti? — viknu Tatjana; sada se činila vrlo lijepom i snažnom, i to, što je svake minute bila spremna da se obori na neprijatelja, koji bi joj htio oduzeti muža, djecu i rodno gnijezdo, odražavalo se u njenu licu i u cijeloj pojavi osobito oštro. — Ta kakav novi život! Sergej trabunja, obećali su mu mjesto poreskog inspektora negdje u Ufimskoj ili Permskoj guberniji, i ja sam spremna kuda bilo, makar u Sibir, spremna sam da ondje živim deset, dvadeset godina, ali ja moram znati da ću se prije ili kasnije vratiti u Kuzminke. Bez Kuzminaka ja ne mogu! I ne mogu i ne ću. Ne ću! — viknu ona i udari nogom.

— Vi ste, Miša, advokat, — reče Varja, — vi ste spretan i vaša je stvar da nam savjetujete što da radimo.

---

[1] Parafraza Shakespearove rečenice iz Hamleta: »Nešto je trulo u državi Danskoj!«

Postojao je samo jedan odgovor, pravedan i razuman: »Ne može se ništa učiniti«, ali Podgorin se nije usudio da to kaže izravno, pa je neodlučno promrmljao: — Trebat će promisliti... Ja ću razmisliti.

U njemu su postojala dva čovjeka. Kao advokatu događalo mu se, da je morao zastupati prljave stvari, u sudu i s klijentima držao se dostojanstveno i izražavao je svoje mišljenje uvijek izravno i resko, s prijateljima se ophodio grubo, ali u svom ličnom, intimnom životu, uz bliske ili odavno poznate ljude pokazivao je neobičnu delikatnost, bio plah i osjećajan i nije znao govoriti direktno. Bijaše dovoljna jedna suza, krivi pogled, laž ili čak nelijepa gesta, da se on sav skupi i izgubi slobodu izražavanja misli. Sad je Nadežda sjedila do njegovih nogu i njezin goli vrat mu se nije sviđao pa ga je to bunilo, čak mu se prohtjelo da otputuje kući. Jednom, prije godinu dana, sreo se sa Sergejom Sergejičem kod neke dame na Bronoj, i sad mu je pred Tatjanom bilo neugodno, upravo kao da je sâm sudjelovao u prijevari. A taj razgovor o Kuzminkama stavio ga je u velik škripac. On je navikao, da sva škakljiva i neugodna pitanja rješavaju suci ili prisežnici, ili jednostavno nekakav član zakona. Kad su pak problem podnosili njemu lično da ga on riješi, onda je gubio glavu.

— Miša, vi ste nam prijatelj, mi vas svi volimo kao svoga — nastavila je Tatjana, — i ja ću vam reći otvoreno: sva je nada u vama. Naučite nas, boga radi, što da činimo! Možda se može kuda podnijeti molba? Možda još nije kasno da se imanje prevede na Nađino ili Varjino ime? Što da se radi?

— Smislite, Miša, smislite, — reče Varja paleći cigaretu. — Vi ste uvijek bili pametan čovjek. Malo ste živjeli, ništa još niste prošli u životu, ali na ramenima imate pametnu glavu... Vi ćete pomoći Tanji, znam ja.

— Treba promisliti... Može biti da ću nešto izmisliti.

Pođoše šetati u vrt, a zatim u polje. Šetao je i Sergej Sergejič. On je uzeo Podgorina pod ruku i neprestano ga povlačio naprijed, očito u namjeri da s njim o nečemu porazgovori, vjerojatno o lošim poslovima. A ići uporedo sa Sergejom Sergejičem i govoriti, bijaše mučno. On ga je neprestano ljubio i to uvijek po tri puta, hvatao ga pod ruku, stezao oko pasa, puhao mu u lice, i činilo se kao da je pokriven slatkim ljepilom i sad će se prilijepiti uz njega. I taj pogled očiju,

koji je govorio da mu Podgorin nešto treba, da će ga ovaj čas nešto zamoliti, davao je mučan utisak, kao da je nišanio u njega revolverom.

Zašlo je sunce te se počelo mračiti. Uz željezničku prugu su se tu i tamo palila svijetla, zelena i crvena... Varja se zaustavila i, gledajući ta svijetla, počela recitirati:

Ravna željezničica, uzani nasipi
stupići, tračnice, mostovi.
A sa strane sve samo kosti ruske...
Koliko ih je!...

— Kako ide dalje? Ah, bože moj, sve sam zaboravila!

Kopali smo u znoju, u hladnoći,
s vječno sagnutim leđima...

Recitirala je s predivnim, punim glasom, osjećajno. Na licu joj se razlilo živo rumenilo i u očima zablistale suze. To je bila nekadašnja Varja, Varja studentica. Slušajući je, Podgorin je mislio o prošlosti i prisjećao se, da je i on, dok je bio student, znao napamet mnogo lijepih stihova i da ih je volio recitirati.

»Nije ispravio svoja grbava leđa,
on još ni sada: tupo šuti...

Ali dalje se Varja nije sjećala... Ušutjela je i slabo i žalosno se osmjehnula, a nakon njezina recitiranja zelena i crvena svijetla pričiniše se tužnima...

— Ah, zaboravila sam!

Sad se Podgorin odjednom sjeti — nekako mu je slučajno zaostalo u sjećanju iz studentskih dana — te odrecitira tiho, poluglasno:

Podnije dovoljno ruski narod,
Podnio i tu željeznicu —
Podnijet će sve — i široku, jasnu
Grudima sebi sagradit će cestu...
Šteta jedino...[1]

---

[1] Svi su stihovi iz poznate pjesme Nekrasova »Željeznička pruga«.

— Šteta jedino, — prekinu ga Varja sjetivši se, — šteta jedino što u taj divni čas ne ćemo već živjet ni ja ni ti!

I ona se nasmijala i udarila ga po ramenu.

Vratiše se u kuću i sjedoše večerati. Sergej Sergejič nemarno gurnu kraj ubrusa iza vrata oponašajući nekoga.

— Dajte da popijemo, — reče on nalijevajući votku sebi i Podgorinu. — Mi, stari studenti, znali smo i popiti, i lijepo govoriti. Pijem u vaše zdravlje, druškane, a vi popijte za zdravlje starog glupaka-idealista, i poželite mu, da kao takav idealist i umre. Grbavac će se u grobu izravnati.

Tatjana je za večerom neprestano nježno pogledavala muža, ljuteći se i uznemirujući, da on ne pojede ili ne popije nešto što bi mu naškodilo. Činilo joj se, da su ga žene razmazile, da je umoran — i to joj se u njemu sviđalo, a u isto je vrijeme patila. Varja i Nadja također bijahu nježne s njim i gledale su ga nemirno, kao da su se bojale da će se odjednom sjetiti i otići od njih. Kad je htio sebi naliti drugu čašicu, Varja načini ljutito lice i reče:

— Vi se trujete, Sergeju Sergejiču. Vi ste osjetljiv, tankoćutan čovjek i lako možete postati alkoholičar. Tanja, zapovjedi da odnesu votku!

Sergej je Sergejič imao golem uspjeh kod žena. One su voljele njegov glas, stas, krupne crte lica, njegov nemar i njegove nesreće. Govorile su, da je jako dobar i zato rasipan, da je idealist i zato nepraktičan, pošten i čist u duši, ne zna da se prilagodi ljudima i okolnostima i zato ništa nema i ne nalazi sebi određeno zanimanje. Vjerovale su mu duboko, obožavale ga i razmazile svojim naklonostima, tako da je on sam počeo vjerovati da je idealist, nepraktičan čovjek, čestit, čist u duši, i da je za cijelu glavu viši i vredniji od tih žena.

— A što vi ne pohvalite moje djevojčice? — govorila je Tatjana gledajući zaljubljeno u svoje dvije djevojčice, zdrave, site, nalik na žemičke, i stavljajući pred njih pune tanjure riže. — Pogledajte ih samo! Vele, da sve majke hvale svoju djecu, ali uvjeravam vas, ja sam nepristrana, moje djevojčice su neobične. Osobito starija.

Podgorin se osmjehnu njoj i djevojčicama, ali mu je bilo čudno, što ta zdrava, mlada, pametna žena, ustvari tako složen organizam, svu svoju energiju, sve životne snage troši na

tako jednostavan, sitan posao, kao što je uređivanje toga gnijezda, koje je i bez toga uređeno.

»Možda je to tako i potrebno, — mislio je, — ali to nije zanimljivo niti pametno.«

— Nije dospio ni kriknuti, a već ga je zgrabio medvjed, — rekao je Sergej Sergejič i pucnuo prstima.

Povečeraše. Tatjana i Varja posadiše Podgorina u gostinskoj na divan i opet stadoše poluglasno pričati s njim o poslovima.

— Mi moramo spasiti Sergeja Sergejiča, — rekla je Varja, — to je naša moralna obaveza. On ima svojih slabosti, nije štedljiv, ne misli na crne dane, ali to zato, što je jako dobar i darežljiv. Duša mu je posvema djetinjasta. Da mu dadete milijun, on već za mjesec dana ne bi ništa imao, sve bi razdao.

— Istina, istina, — rekla je Tatjana, a suze joj potekle po licu. — Ja sam se napatila s njim, ali moram priznati da je to divan čovjek.

I one se obje, Tatjana i Varja, nisu mogle suzdržati od sitne okrutnosti, da ne prekore Podgorina:

— A vaše pokoljenje, Miša, više nije takvo!

»Što će tu pokoljenje? — pomisli Podgorin. — Ta Losev je od mene stariji kojih šest godina, ne više...«

— Nije lako živjeti na ovom svijetu, — reče Varja i uzdahne. — Čovjeku neprestano prijeti nekakva opasnost. Sad ti hoće oduzeti imanje, sad ti je obolio netko od bližnjih i bojiš se da ne umre — i tako biva iz dana u dan. No što da se radi, prijatelji moji? Treba se bez mrmljanja pokoriti višoj sili, treba znati, da na ovom svijetu ništa nije slučajno, sve ima svoju dalekovidnu svrhu. Vi ste, Miša, još malo živjeli i malo patili, i vi ćete mi se smijati. Smijte se, ali ja ću ipak reći: u vrijeme mojih najljućih patnji imala sam nekoliko slučajeva vidovitosti, i to je u mojoj duši napravilo preokret, te ja sad znam da ništa nije slučajno, i sve što se u našem životu događa, potrebno je.

Kako ta Varja, već sijeda, utegnuta u korset, u modnoj haljini s dugim rukavima, Varja, koja je gnječila cigaretu dugim, mršavim prstima, što su joj zbog nečega drhtali, Varja, koja je lako zapadala u misticizam govoreći tako umorno i

monotono — kako ona više nije bila slična Varji-studentici, riđoj, veseloj, bučnoj i smjeloj...

»I kuda je sve to nestalo!« — mislio je Podgorin slušajući je s dosadom. — Va, otpjevajte nešto, — rekao je da prekine taj razgovor o vidovitosti. — Nekad ste lijepo pjevali.

— E, Miša, nekad bilo, sad se spominjalo.

— No, odrecitirajte nešto od Nekrasova.

— Sve sam zaboravila. Onomadne sam se slučajno sjetila.

Iako je imala korset i duge rukave, bilo je primjetno da je živjela u bijedi, i da je u tvornici kod Tule živjela napola gladujući. Jako se primjećivalo kako se je naradila. Teški, jednoliki rad i to njezino stalno miješanje u tuđe stvari, briga za druge, previše su je umorili i načinili starom, i Podgorin je, gledajući sad u njeno izmučeno, već uvelo lice, mislio, kako bi ustvari trebalo pomoći njoj samoj, a ne Kuzminkama niti Sergeju Sergejiču, za koje se ona toliko zauzima.

Visoko obrazovanje i to, što je postala liječnik, činilo se da nisu povrijedili u njoj ženstvenost. Ona je isto tako kao i Tatjana voljela svadbe, porođaje, krstitke, duge razgovore o djeci, voljela strašne romane sa sretnim završetkom, u novinama je čitala samo vijesti o požarima, poplavama i svečanim ceremonijama. Jako je željela da Podgorin zaprosi Nadeždu, i kad bi se to dogodilo, ona bi se rasplakala od sreće.

Nije znao da li se to dogodilo slučajno ili je tako uredila Varja — ostao je s Nadeždom nasamo. Ali sama sumnja, da na njega paze i da od njega nešto žele, mučila ga je i bunila, i kraj Nadežde osjećao se tako, kao da su ga posadili zajedno s njom u istu krletku.

— Hajdemo u park, — rekla je ona.

Pođoše u park: on — nezadovoljan, s mučnim osjećajem, ne znajući o čemu da govori s njom, i ona — vesela, ponosna zbog njegove blizine, očito zadovoljna što će on proboraviti ovdje još tri dana, i možda puna slatkih sanja i nada. On nije znao voli li ga ona ili ne, ali je znao, da se navikla na njega i postala mu privrženom već odavno, i da još uvijek u njemu gleda svog učitelja, te da se sad u njenoj duši događa ono isto, što se nekoć događalo kod njene sestre Tatjane, to jest, ona misli samo o ljubavi, o tome, kako bi se što prije udala, imala muža, djecu i svoj kutak. Osjećaj prijateljstva, koji

biva tako jak u djece, ona je sačuvala sve dosada i vrlo je lako moguće, da je ona samo cijenila Podgorina i voljela ga kao prijatelja, a zaljubljena nije bila ni u njega nego u te svoje sanje o mužu i djeci.

— Mrači se, — reče on.

— Da. Mjesec sad kasno izlazi.

Šetali su neprestano po istoj aleji, oko kuće. Podgorin nije želio ići u dubinu parka: ondje je mrak, trebalo bi uzeti Nadeždu pod ruku, biti jako blizu uz nju. Na terasi su se micale nekakve sjene, i njemu se činilo, da to Tanja i Varja uhode za njim.

— Moram se s vama posavjetovati, — rekla je Nadežda zaustavivši se. — Ako Kuzminke prodaju, onda će Sergej Sergejič poći služiti, i tada se naš život mora u potpunosti promijeniti. Ja ne ću poći sa sestrom, rastat ćemo se, jer ja ne želim biti na teret njenoj porodici. Treba raditi. Namjestit ću se negdje u Moskvi, zarađivat ću i pomagati sestri i njenom mužu. Vi ćete mi pomoći savjetom, je li tako?

Potpuno neupoznata u posao, ona je sad bila oduševljena mišlju o samostalnom, radnom životu, pravila je planove za budućnost — to joj se čitalo na licu, i taj život, kad ona bude radila i pomagala drugima, činio joj se prekrasnim, poetičnim. On je izbliza vidio njeno blijedo lice i tamne obrve i sjećao se, kako je bila pametna, oštroumna učenica, kako je lijepo radila zadatke i kako je bilo ugodno davati joj satove. Vjerojatno to ni sada nije bila samo gospođica, koja traži ženika, nego pametna, plemenita djevojka neobične dobrote, s krotkom, mekom dušom, iz koje se, kao iz voska, može izmodelirati sve što želiš, i kad bi dospjela u pravu sredinu, od nje bi postala predivna žena.

»Zašto se zapravo ne bih njome oženio?« — pomisli Podgorin, ali se u isti čas zbog nečega uplaši te misli i pođe prema kući.

U gostinskoj je uz klavir sjedila Tatjana, i njezino sviranje živo je podsjećalo na prošlost, kad su u ovoj istoj gostinskoj plesali, svirali i pjevali do kasno u noć, uz otvorene prozore, a ptice u parku i uz rijeku također su pjevale. Podgorin se razveselio, počeo se šaliti, otplesao i s Nadeždom, i s Varjom, a zatim je pjevao. Bolio ga je žulj na nozi, pa je zamolio da mu dopuste da obuje papuče Sergeja Sergejiča i,

čudna stvar, u papučama se osjećao kao svoj čovjek, domaći (»kao zet...« — sijevnu mu u mozgu), te postade još veseliji. Gledajući ga, svi oživješe, razveseliše se, kao da su se pomladili, svima na licu zasja nada: Kuzminke su spasene! Ta to je tako jednostavno učiniti: treba samo nešto izmisliti, prekopati po zakonima, ili da se Nadja uda za Podgorina... I, očito, stvar već ide kako treba. Nadja, rumena, sretna, s očima punim suza u očekivanju nečeg neobičnog, okretala se u plesu, i bijela joj se haljina podizala, tako da su se vidjele njene male, lijepe noge u čarapama boje ljudske kože... Varja, jako zadovoljna, uze Podgorina za ruku i reče mu poluglasno, sa značajnim naglaskom:

— Miša, ne bježite od svoje sreće. Uzmite je, kad vam se sama stavlja u ruke, jer ćete kasnije sami trčati za njom, ali će već biti kasno, ne ćete je stići.

Podgorin je želio da obeća, da ih ohrabri, i već je i sam vjerovao da su Kuzminke spasene i da je to tako jednostavno učiniti.

»I bi-it ćeš carica svi-ijeta...« — zapjeva on zauzevši pozu, ali odjednom se sjeti da ne može ništa učiniti za te ljude, potpuno ništa, te utihnu kao krivac.

Nakon toga sjedio je u kutu šuteći, podvivši pod sebe noge, obuvene u tuđe papuče.

Gledajući njega, i ostali su shvatili da se više ništa ne može učiniti, pa su i oni utihnuli. Zatvoriše klavir. I svi se sjetiše da je već kasno, vrijeme je spavanju, te Tatjana ugasi u gostinskoj veliku svjetiljku.

Podgorinu je bila spremljena postelja u istom krilu gdje je nekoć živio. Sergej Sergejič pođe da ga isprati držeći svijeću visoko nad glavom, iako je već izlazio mjesec i bijaše svijetlo. Išli su alejom, između grmlja jorgovana, i obojici je pod nogama škripao šljunak.

— Nije dospio ni kriknuti, a već ga je zgrabio medvjed — reče Sergej Sergejič.

A Podgorinu se činilo, da je tu rečenicu čuo već tisuću puta. Kako mu je dodijala! Kad su stigli u pokrajnju zgradu, Sergej Sergejič izvadi iz svog širokog kaputa bocu i dvije čašice i postavi ih na stol.

— To je konjak, — reče. — Broj: nula-nula. Ondje u kući je Varja, u njezinoj se nazočnosti ne može piti, odmah počne

pričati o alkoholizmu, a ovdje nam je slobodno. Konjak je predivan.

Sjedoše. Konjak je zaista bio dobar.

— Dajte da popijemo danas temeljito. Ja, stari burš[1], volim ponekad da se rastresem. To je nužno.

A u očima mu je neprestano bio isti pogled, koji je govorio, da mu Podgorin nešto treba i da će ga sad-na nešto zamoliti.

— Ispijmo, prijatelji moji, — reče on uzdahnuvši, — jer postalo je jako teško. Čudacima poput mene došao je kraj, svršeno je. Idealizam sad nije u modi. Sad caruje rubalj, i ako želiš da ne siđeš s puta, onda se pokloni pred rubljem i sagni glavu. Ali ja ne mogu. Već mi se suviše gadi!

— Za koji dan je objavljena dražba? — upita Podgorin da promijeni razgovor.

— Za sedmi kolovoza. Ali ja uopće ne računam, dragi moj, da ćemo spasiti Kuzminke. Nakupilo se mnoštvo dugova, a imanje ne nosi nikakav prihod, samo svake godine gubici. Ne vrijedi to... Tanji je, naravno, žao, to je njezino nasljedstvo, a meni je, moram priznati, čak pomalo drago. Ja uopće nisam seoski stanovnik. Moje je polje — veliki, bučni grad, moja je stihija — borba!

On je govorio, ali ne uvijek ono, što je želio, i pažljivo je pratio Podgorina kao da očekuje pogodan trenutak. I odjednom Podgorin u blizini ugleda njegove oči, osjeti na licu njegov dah...

— Dragi moj, spasite me! — progovori Sergej Sergejič teško dišući. — Dajte mi dvjesta rubalja, molim vas!

Podgorin je htio reći da sâm oskudijeva u novcima i pomislio je, da je bolje tih dvjesta rubalja dati nekom siromahu, ili čak jednostavno ih izgubiti na kartama, ali se jako zbunio, i osjećajući se u toj majušnoj sobici s jednom svijećom kao u mišolovci i želeći se što prije osloboditi toga daha i mekih ruku, što su ga držale oko pasa i činile se kao da su se prilijepile, on poče brzo po džepovima tražiti svoj notes, u kojem je držao novce.

— Evo... — promrmlja on vadeći sto rubalja. — Ostalo kasnije. Više nemam ništa. Vidite, ja ne znam odbiti, — na-

---

[1] burš — slušalac sveučilišta, pripadnik neke studentske družine

stavio je razdraženo, počinjući se ljutiti. — Ja imam nesnosni ženski karakter. Samo, molim, kasnije ćete mi vratiti te novce. Ja sam sâm u nuždi.

— Hvala vam. Hvala druškane!

— I boga radi, prestanite sebi umišljati da ste idealist. Vi ste isto takav idealist, kao što sam ja puran. Vi ste lakomislen, prazan čovjek, i više ništa.

Sergej Sergejič duboko uzdahne i sjedne na divan.

— Vi se, dragi moj, ljutite, — reče on, — no kad biste vi znali kako mi je teško! Ja sad proživljavam strašne časove! Dragi moj, kunem vam se, nije mi žao mene, nije! Žao mi je žene i djece! Kad ne bi bilo žene i djece, ja bih odavno svršio sa sobom.

I odjednom mu se ramena i glava zatresoše i on zaplaka.

— Samo je još to trebalo — reče Podgorin uzbuđeno hodajući po sobi i osjećajući silnu odvratnost. — No eto, što zapovijedate da se uradi s čovjekom, koji je napravio mnogo zla, a zatim zaplače? Te vaše suze razoružavaju, nemam snage da vam kažem. Vi plačete, to znači da ste u pravu.

— Ja da sam učinio mnogo zla? — upita Sergej Sergejič podižući se i začuđeno gledajući Podgorina. — Dragi moj, zar vi to govorite? Ja da sam učinio mnogo zla!? O, kako me malo poznajete! Kako me malo razumijete!

— Odlično, neka vas i ne shvaćam, samo molim vas, ne plačite. To je odvratno.

— O, kako me malo poznajete! — ponovi Losev potpuno iskreno. — Kako me vi malo poznajete!

— Pogledajte se u ogledalo, — nastavi Podgorin, — vi više niste mlad čovjek, brzo ćete ostariti, vrijeme je konačno da se zamislite, da sebi pružite bilo kakav obračun tko ste i što ste. Cio život ništa ne raditi, cio život ta šuplja, dječačka brbljanja, razbijanja, kreveljenja — zar vam se samome nije od toga zavrtjelo u glavi i zar vam nije dodijalo tako živjeti? Teško je s vama! Dosadno je s vama do gadosti!

Rekavši to, Podgorin iziđe iz zgrade i zalupi vratima. I to bijaše prvi puta u životu da je bio iskren i govorio ono, što je želio.

Malo kasnije već je zažalio što je bio tako surov. Kakva korist ozbiljno govoriti ili se svađati s čovjekom, koji neprestano laže, mnogo jede, mnogo pije, troši mnogo tuđih novaca,

i u isto je vrijeme uvjeren da je idealist i patnik? Tu čovjek ima posla s glupošću, ili sa ludim starim navikama, koje su se čvrsto usadile u organizam, kao bolest, i već su neizlječive. U svakom slučaju, negodovanje i oštri ukori tu su beskorisni, i prije se treba smijati. Jedan dobar ironički osmijeh učinio bi mnogo više nego deset propovijedi!

»Najjednostavnije je uopće se ne obazirati, — pomisli Podgorin, — a glavna stvar — ne davati novaca!«

A nešto kasnije on već nije mislio ni o Sergeju Sergejiču, niti o svojih sto rubalja. Bijaše tiha, sanjiva noć, puna svijetla. Kad je u noćima mjesečine Podgorin gledao u nebo, činilo mu se, da su budni jedino on i mjesec, a sve ostalo spava ili drijemlje. I nije mislio ni o ljudima, niti o novcima. Zahvatilo ga je malo po malo tiho, mirno raspoloženje; osjećao se sam na tom svijetu, i u noćnoj tišini zvuk njegovih vlastitih koraka činio mu se tako bolan.

Park je bio ograđen bijelim, kamenim zidom. Na strani, okrenutoj u polje, u desnom kutu stajala je kula, sagrađena jako davno, još u vrijeme kmetstva. Donji je dio bio od kamena, a gornji od drveta, s terasicom, čunjastim krovom i dugim šiljkom, na kojemu se crnio vjetrokaz. Dolje su bila dvoja vrata, tako da se iz vrta moglo proći i u polje, dok su druga vrata vodila na stepenice, kojima se moglo uspeti na terasicu i koje su pri uspinjanju škripale. Ispod stuba bili su bačeni stari naslonjači, i mjesečina, probijajući sad kroz vrata, osvjetljavala je te naslonjače, a oni su se, sa svojim krivim nogama uzdignutim prema gore, činili kao da su oživjeli u noći i kao da nekog vrebaju ovdje u tišini.

Podgorin se uspne stubama na terasicu i sjedne. Odmah iza zida bio je međašni jarak s nasipom, a dalje je bilo polje, široko, zaliveno mjesečinom. Podgorin je znao, da je odmah ravno, koje tri vrste od imanja, bila šuma, i sad mu se činilo da u daljini vidi njezinu tamnu traku.

Galamile su prepelice i čegrtaljke[1] i ponekad je od šume dopirao kliktaj kukavice, koja također nije spavala.

Začuše se koraci. Netko je išao po vrtu približavajući se kuli. Zalajao je pas.

— Žuk! — tiho pozva ženski glas. — Žuk, natrag!

---

[1] Rallus crex, vrst ptice.

Čulo se, kako su dolje prošli kroz kulu, i za časak se na nasipu pojavio crni pas, Podgorinov stari znanac. On se zaustavio, i, gledajući gore, na onu stranu, gdje je sjedio Podgorin, prijazno zamahao repom. A zatim, malo kasnije, iz crnog jarka, kao sjena pridignu se bijela pojava i također se zaustavi na nasipu. To je bila Nadežda.

— Što vidiš tamo? — upita ona psa i stade gledati gore.

Nije spazila Podgorina, ali je vjerojatno osjećala njegovu blizinu, jer se osmjehivala, i njeno blijedo lice, osvijetljeno mjesečinom, činilo se sretnim. Crna sjenka kule, koja se po zemlji vukla daleko u polje, nepomična bijela pojava s blaženim osmijehom na blijedom licu, crni pas, sjenke oboje njih — sve zajedno činilo se kao san...

— Tamo ima nekoga... — tiho progovori Nadežda.

Stajala je i čekala da on siđe dolje ili je pozove k sebi, i da joj konačno izjavi ljubav, te da oboje budu sretni u toj tihoj, predivnoj noći. Bijela, blijeda, tanka, vrlo lijepa na mjesečini, ona je čekala ljubav; njene vječne sanje o sreći i ljubavi izmučile su je i više nije imala snage da sakriva svoje osjećaje. I cijela njena pojava i bljesak očiju te obamrli sretni osmijeh odavali su njene skrivene misli. A njemu je bilo neugodno, skupio se i pritajio, ne znajući da li da govori i da, po običaju, sve preokrene u šalu, ili da šuti, te se osjećao mučno i mislio samo o tome, da je i ovdje na imanju, na mjesečini on isto tako ravnodušan u prisustvu lijepe djevojke, zaljubljene i pune sanja, kao što je bio ravnodušan na Maloj Bronoj — i to vjerojatno zato, što je ta poezija za njega isto tako preživjela kao i ona gruba proza. Preživjeli su i sastanci u svijetlim noćima, i bijele pojave s vitkim strukovima, i tajanstvene sjene, i kule, i imanja, i takvi »tipovi«, kao što je Sergej Sergejič, pa i takvi, kao što je on sâm, Podgorin, sa svojom hladnom dosadom, trajnim gađenjem, s nesposobnošću da se prilagođava stvarnom životu, s neznanjem da od njega uzima ono, što on može dati, i s mučnom, vapijućom željom za onim, čega nema i ne može biti na zemlji. I sad, sjedeći ovdje, na toj kuli, on bi više volio vidjeti lijepi vatromet ili neku procesiju na mjesečini, ili Varju, koja bi opet recitirala »Željezničku prugu«, ili neku drugu ženu, koja bi stajala na nasipu, ondje, gdje sad stoji Nadežda, i koja bi pričala nešto zanimljivo, novo, nešto, što se ne tiče ni ljubavi, ni sreće, a

ako bi i govorila o ljubavi, onda da govori zbog toga, da to bude poziv na nov način života, visok i razuman, uoči kojega već živimo i koji ponekad možda i predosjećamo...

— Nema nikoga, — reče Nadežda.

I postajavši još časak, pođe prema šumi, tiho, objesivši glavu. Pas je potrčao naprijed. I Podgorin je još dugo vidio samo bijelu mrlju.

»Ipak, kako se sve to kompliciralo...« — ponovio je zamišljeno vraćajući se u svoju krilnu zgradu.

Nije sebi mogao zamisliti o čemu će sutra govoriti sa Sergejom Sergejičem, s Tatjanom, kako će se ponašati prema Nadeždi, i isto tako preksutra — i unaprijed je osjećao smućenost, strah i dosadu. Čime da ispuni ta duga tri dana, koja je obećao ovdje proživjeti? Sjetio se razgovora o vidovitosti i rečenice Sergeja Sergejiča: »Nije dospio ni kriknuti, a već ga je zgrabio medvjed«, sjetio se, da će se sutra, kako bi raspoložio Tanju, morati smijati njenim sitim, debeljuškastim djevojčicama — i odlučio je da otputuje.

U pola šest na terasi glavne kuće pokaza se Sergej Sergejič u buharskom haljetku i u fesu s kićankom. Ne gubeći ni časa, Podgorin priđe k njemu i poče se opraštati:

— Moram biti u deset sati u Moskvi, — govorio je ne gledajući u njega. — Potpuno sam zaboravio da će me čekati kod bilježnika. Otpustite me, molim vas. Kad vaši ustanu, recite im, da mi je jako žao, neka mi oproste...

Nije slušao što mu je govorio Sergej Sergejič, žurio je i neprestano se ogledavao na prozore gospodske kuće, bojeći se da se dame ne probude i ne zadrže ga. Stidio se tog svog nemira. Osjećao je, da je u Kuzminkama već posljednji puta i da ovamo više ne će doći. I odlazeći, nekoliko je puta bacio pogled na krilnu zgradu, u kojoj je nekoć proživio tako mnogo lijepih dana, ali u duši mu je bilo hladno, nije mu bilo žao...

Kod kuće, na svom stolu, najprije je zapazio pisamce što ga je jučer dobio. »Dragi Miša, — pročitao je, — vi ste nas potpuno zaboravili, dođite što prije...« I zbog nečeg se sjeti kako se Nadja okretala u plesu, kako se širila njena haljina i vidjele se noge u čarapama boje ljudske kože...

A nakon deset minuta već je sjedio za stolom i radio, i više uopće nije mislio o Kuzminkama.

ČOVJEK U FUTROLI

Na samom kraju sela Mironosickoje, u štaglju seoskog starješine Prokofija noćili su zakašnjeli lovci. Bila su svega dvojica: veterinar Ivan Ivanič i profesor gimnazije Burkin. Ivan Ivanič imao je dosta čudnovato, dvostruko prezime — Čimša-Himalajski, koje mu nije nikako pristajalo, pa su ga u cijeloj guberniji zvali naprosto po krsnom i očevom imenu; on je živio blizu grada na ergeli i pošao je sada u lov, da se nadiše zraka. Profesor gimnazije Burkin bio je svako ljeto u gostima kod grofa P. i u tome se kraju već odavno osjećao sasvim domaće.

Nisu spavali. Ivan Ivanič, visok, suhonjav starac sa dugačkim brkovima, sjedio je vani na ulazu i pušio lulu; bio je osvijetljen mjesečinom. Burkin je ležao unutra na sijenu i nije se vidio u mraku.

Pričali su o koječemu. Između ostalog razgovarali su i o tome, da žena seoskog starješine, Mavra, inače zdrava i razborita, cijeloga svog života nije bila dalje od svog rodnog sela, da nikada nije vidjela ni grada ni željeznice, a posljednjih deset godina da je neprestano sjedila iza peći i samo po noći izlazila na ulicu.

— Pa što tu ima čudno! — reče Burkin. Na ovom svijetu nema malo ljudi osamljenih po prirodi, koji se kao rak-pustinjak ili puž trude da se zavuku u svoju ljušturu. Možda je to pojava atavizma, vraćanje u ono vrijeme, kad čovjekov predak još nije bio društvena životinja pa je živio osamljen u svom brlogu, a možda je naprosto jedna od mnogih osobina ljudskoga karaktera, — tko bi to znao? Ja nisam prirodoslovac, i nije moj posao da se dotičem ovakvih pitanja; hoću samo da kažem, da takvi ljudi, kao što je Mavra, nisu rijetka pojava, pa ih ne treba daleko tražiti; prije dva mjeseca umro

je u našem gradu neki Beljikov, profesor grčkog jezika, moj kolega. Vi ste zacijelo čuli za njega. On se odlikovao time, što je uvijek, čak i kad je bilo vrlo lijepo vrijeme, nosio kaljače i kišobran i svagda išao u toplom zimskom kaputu, podstavljenom vatom. Kišobran mu je bio u navlaci, a isto tako i sat, koji je držao u navlaci od sive jelenje kože, a kad bi izvadio džepni nožić, da zašilji olovku, i on mu je bio u navlačici; činilo se štaviše, da mu je i lice u navlaci, jer ga je sve vrijeme skrivao uzdignutim ovratnikom. Nosio je crne naočari, pod košuljom je imao maju, uši su mu bile začepljene vatom, a kad je sjedao u kola, zahtijevao bi, da se digne krov. Jednom riječju kod toga čovjeka opažala se stalna i neodoljiva težnja da se omota ogrtačem, da sebi, tako reći, napravi futrolu, koja bi ga odvojila i zaštitila od vanjskih utjecaja. Stvarnost ga je dražila, plašila, držala u stalnom nemiru, i možda baš zato, da opravda tu svoju plašljivost, svoju odvratnost prema svemu sadašnjem, on je uvijek hvalio prošlost i ono, čega nije nikada bilo; pa i stari jezici, koje je predavao, bili su za njega kao neke kaljače i kišobran, kuda se skrivao od stvarnoga života.

— Oh, kako je zvučan, kako je divan grčki jezik! — govorio je on sa slatkim izrazom lica; i, kao dokaz svoje tvrdnje zažmirio bi, podigao prst i rekao: — Antropos![1]

Čak i svoje misli nastojao je Beljikov sakriti u futrolu. Njemu su bile jasne samo okružnice i novinski članci, u kojima bi se nešto zabranjivalo. Kada bi se u okružnici zabranjivalo učenicima izlaziti na ulicu poslije devet sati navečer, ili kad bi se u nekom članku zabranjivala tjelesna ljubav, to je za njega bilo jasno, određeno; zabranjeno je i — basta. U privoli i dopuštenju skrivao se za njega uvijek sumnjiv elemenat, nešto nedorečeno i nejasno. Kad su u gradu dopustili diletantsko kazalište, čitaonicu ili čajanu, on je stresao glavom i tiho rekao:

— Nema sumnje, sve je to lijepo, ali samo da se što ne dogodi.

Svako kršenje i izigravanje pravila ili odstupanje od njega duboko bi ga rastužilo, iako se to njega nije ništa ticalo. Ako bi netko od kolega zakašnjavao u crkvu, ili bi se čuli glasovi

[1] Grč.: čovjek!

o kakvom izgredu gimnazijalaca, ili bi vidjeli neku nastavnicu kasno uvečer s kakvim oficirom, on bi se jako uzrujavao i neprestano govorio, da se boji, da se ne bi što dogodilo. A na nastavničkim sjednicama on nas je naprosto gnjavio svojom opreznošću, sumnjičavošću i svojim čisto futrolskim primjedbama o tome, kako se tobože u muškoj i ženskoj gimnaziji mladež ružno ponaša i mnogo galami u razredima — oh! samo da ne bi došlo do ušiju pretpostavljenih, oh! da se što ne dogodi! — i kako bi bilo vrlo dobro, da se iz drugog razreda isključi Petrov, a iz četvrtog Jegorov. I što se desilo? Svojim uzdasima, svojim kukanjem, svojim crnim naočarima na blijedom sitnom licu — znate, u njega je lice bilo sitno kao u tvora — on nas je sve tištio kao móra, i mi smo mu popuštali, snižavali Petrovu i Jegorovu ocjenu iz vladanja, kažnjavali ih zatvorom i na kraju krajeva izbacili iz škole i Petrova i Jegorova. On je imao čudan običaj, da nam dolazi u stan. Dođe tako kojem od nastavnika, sjedi tako šutke sat-dva pa ode... To je on nazivao »podržavanje dobrih odnosa s kolegama«, a bilo mu je očito teško, da nas posjećuje i kod nas sjedi, i činio je to samo zato, što je to smatrao svojom dužnošću. Mi profesori bojali smo ga se. Bojao ga se čak i direktor. I vidite, ma da su naši profesori sve sami inteligentni i vrlo pristojni ljudi, odgojeni na Turgenjevu i Ščedrinu, ipak je taj čovječuljak, koji nikuda nije išao bez kaljača i kišobrana, držao u svojim rukama cijelu gimnaziju punih petnaest godina! I ne samo gimnaziju, nego cijeli grad! Naše dame nisu subotom održavale kućnih kazališnih predstava, sve u strahu, da ne bi on za to doznao; i svećenstvo se ustezalo da pred njim mrsi ili da se u njegovoj prisutnosti karta. Pod utjecajem takvih ljudi, kao što je Beljikov, posljednjih deset-petnaest godina u našem gradu počeli svega da se boje. Boje se glasno govoriti, boje se slati pisma, upoznavati se, čitati knjige, boje se pomagati siromahe, podučavati nepismene...

Ivan Ivanič je htio nešto kazati, kašljucnuo je pa zapalio lulu, pogledao na mjesec, a tek onda rekao polagano:

— Da. Inteligentni su, vrlo pristojni, čitaju i Ščedrina i Turgenjeva, pa razne Buckle i tako dalje, a ipak su se podčinili, trpjeli... U tome i jest stvar.

— Beljikov je stanovao u istoj kući, gdje i ja, — nastavio je Burkin — u istom katu, vrata prema vratima, pa smo se če-

sto viđali, i ja sam poznavao njegov domaći život. I kod kuće je bilo isto: kućna haljina, kućna kapa, kapci na prozorima, zasuni, čitav niz svakakvih zapreka, ograničenja i — ah! samo da se što ne bi dogodilo! Posno jelo škodi, a mrsiti se ne smije, jer bi još tkogod mogao kazati, da Beljikov ne drži postova, pa je zato jeo smuđa na maslacu — to nije posna hrana, a ne može se reći ni da je mrsna. Ženske posluge nije držao iz straha, da se ne bi o njemu ružno mislilo, nego je imao kuhara Afanasija, starca od šezdeset godina, luckastog i odanog piću, koji je nekada služio kao posilni i umio nešto malo kuhati. Taj Afanasije obično je stajao pred vratima prekrštenih ruku i uvijek mrmljao jedno te isto, s dubokim uzdahom:

— Mnogo se *njih* sada nakotilo!

Beljikovljeva spavaća soba bila je malena, kao kakav sanduk, a krevet mu je imao zavjesu. Kad bi legao spavati, pokrivao bi se preko glave; u sobi je bilo vruće, zagušljivo, na zatvorena vrata udarao je vjetar, u pećici je šumjelo; iz kuhinje čuli su se uzdasi, zloslutni uzdasi...

On se strašio i pod pokrivačem. Bojao se, da se ne bi što dogodilo, da ga ne bi Afanasije zaklao, da mu se ne bi u stan uvukli tati, pa je cijele noći sanjao mučne sne, a ujutro, kada smo zajedno išli u gimnaziju, bijaše u tjeskobnom raspoloženju, blijed, i bilo je očito, da mu je gimnazija s mnogo ljudi bila strašna, da je bila odvratna cijelom njegovom biću, i da je njemu, čovjeku po prirodi osamljenom, bilo teško ići zajedno sa mnom.

— Kod nas u razredima odviše buče, — govorio je, kao da se trudi da objasni svoje teške osjećaje. — Na što je to nalik?

I taj profesor grčkoga jezika, taj čovjek u futroli, zamislite samo, umalo da se nije oženio.

Ivan Ivanič se brzo okrene prema štaglju i reče:

— Vi se šalite!

— Da, umalo da se nije oženio, ma kako to izgledalo čudnovato. Postaviše kod nas u gimnaziji novog profesora povijesti i zemljopisa, nekoga Kovaljenka, Mihaila Saviča, Ukrajinca. On nije došao sam, nego sa sestrom Varenjkom. Bio je mlad, visok, crnomanjast, imao je neobično velike ruke, a po licu si mu vidio, da govori basom, i zaista, glas mu je bio kao

iz bačve: bu-bu-bu... A ona nije bila više mlada, oko trideset godina, ali je također bila visoka, vitka, crnih obrva i rumenih obraza — jednom riječju: ne djevojka, nego bonbon, a tako okretna, živa, samo pjeva ukrajinske romance i smije se. Svaki čas prasne u glasan smijeh: ha-ha-ha! Sjećam se, da sam se prvi put bolje s njima upoznao na proslavi direktorova imendana. Među hladnim, do dosade usiljenim profesorima, koji i na proslavu imendana dolaze po dužnosti, odjednom vidjesmo, kako se iz pjene rađa nova Afrodita: ide podbočivši se, smije se, pjeva, pleše... Ona je s osjećajem otpjevala »Viju vjetri«, zatim jednu romancu, pa još nešto, i sve nas je očarala — sve, čak i Beljikova. On je sjeo k njoj i rekao sa slatkim osmijehom:

— Ukrajinski jezik svojom nježnošću i zvučnošću podsjeća na starogrčki jezik.

To joj je polaskalo, i ona mu stade uvjerljivo i s osjećajem pričati, da ona ima imanje u Gađačkom kotaru, i da na njemu živi njena mamica, i kako su divne kod njih kruške, dinje i tikve. Kod njih, u Ukrajini tikve se nazivaju krčmama, a krčme pijačnicama i da se od tikvica, crvenkastih i plavkastih, pravi boršč »tako ukusan, tako ukusan, da je naprosto — užas!«

Slušali smo je, slušali i odjednom nam svima sinu ista misao.

— Bilo bi dobro, kad bi se uzeli — tiho mi reče direktorova žena.

Mi se svi sjetismo, da naš Beljikov nije oženjen, i nama se sad učini čudno, što to dosada nismo zamjećivali, što smo potpuno predvidjeli tu tako važnu pojedinost u njegovu životu. Kako se on uopće odnosi prema ženama, kako on rješava za sebe to bitno pitanje? Prije nas to uopće nije zanimalo; bilo nam je valjda smiješno i pomisliti, da bi mogao ljubiti čovjek, koji u svako doba ide u kaljačama i spava u postelji sa zavjesom.

— On je već odavno prešao četrdesetu, a njoj je trideset ... — dopunila je svoju misao direktorova žena. — Meni se čini, da bi ona pošla za njega.

Što se kod nas u provinciji sve ne radi iz dosade, koliko nepotrebnih i glupih stvari! A to sve zato, što se nikako ne radi ono, što je potrebno. Šta nam je, na primjer, trebalo

da ženimo toga Beljikova, kojega se čak nije moglo ni zamisliti kao oženjena čovjeka? Direktorova i inspektorova žena i sve naše gimnazijske dame oživješe, čak postadoše i ljepše, baš kao da im se pred očima odjednom otkrila svrha života. Direktorova žena uzela je u kazalištu ložu i gleda — u njenoj loži sjedi Varenjka s nekakvom lepezom i sve sja od sreće, a kraj nje Beljikov, malen, skvrčen, baš kao da su ga iz kuće izvukli kliještima. Ja priređujem zabavno veče, a dame traže, da svakako pozovem i Beljikova i Varenjku. Jednom riječju: stroj je bio stavljen u pogon. Pokazalo se, da Varenjka nema ništa protiv udaje. Za nju nije bilo osobito veselo živjeti kod brata, njih dvoje nisu znali ništa drugo, nego da se po cijele dane prepiru i svađaju. Da vam prikažem samo jednu takvu scenu: ide Kovaljenko ulicom, visok, zdrav, ali nezgrapan, u izvezenoj košulji, a na čelo mu ispod kape pada pramen kose; u jednoj mu ruci svežanj knjiga, a u drugoj debeo, čvorast štap. Za njim ide sestra, također s knjigama.

— Jest, moj Mišo, ti to nisi čitao! — svađa se ona glasno. — Kažem ti, kunem ti se, da ti toga uopće nisi čitao!

— A ja ti velim, da sam čitao! — viče Kovaljenko lupajući štapom po pločniku.

— Ah, bože moj, Mišo! A što se ti srdiš, pa naš razgovor je principijelan.

— A ja ti velim, da sam čitao! — viče još jače Kovaljenko.

A kod kuće, čim se pojavi netko strani, odmah započinju paljbom. Takav joj je život vjerojatno već dodijao, pa je zaželjela da ima svoj kut, a treba dabome uzeti u obzir i njene godine; tu nije bilo mnogo biranja, valjalo se udati za bilo koga, pa makar i za profesora grčkog jezika. Uopće se može reći za većinu naših djevojaka, da polaze za bilo koga, samo da se udaju. Bilo kako mu drago, Varenjka je našemu Beljikovu počela javno pokazivati svoju sklonost.

A Beljikov? On je i Kovaljenku dolazio isto onako kao i k nama. Dođe k njemu, sjedne i šuti. On šuti, a Varenjka mu pjeva »Viju vjetri« ili zamišljeno gleda u njega svojim crnim očima ili iznenada prasne u smijeh:

— Ha-ha-ha!

U ljubavnim poslovima, a osobito kod ženidbe, nagovaranje igra veliku ulogu. Svi — i kolege i dame — stadoše

uvjeravati Beljikova, da se mora oženiti, jer mu u životu ništa više ne preostaje nego ženidba; svi smo mu čestitali i govorili mu, praveći se važni, razne neukusnosti, kao na primjer da je brak ozbiljan korak; usto Varenjka nije bila ružna, bila je inteligentna, kći državnog savjetnika, imala je imanje, a što je glavno, bila je prva žena, koja je s njim bila umiljata i srdačna — pa mu se u glavi zavrtjelo, i on odluči, da se uistinu treba oženiti.

— Eh, sada je zgoda, da mu se oduzmu njegove kaljače i kišobran — primijetio je Ivan Ivanič.

— I zamislite, to se pokazalo nemogućim. On je stavio kod kuće na sto Varenjkinu sliku i neprestano mi dolazio i govorio o Varenjki, o obiteljskom životu, o tome, kako je brak ozbiljan korak; često je boravio kod Kovaljenkovih, ali način svog života nije nimalo promijenio. Čak protivno, odluka da se oženi djelovala je na njega nekako bolesno, on je omršavio, poblijedio, i čini se, da se još dublje uvukao u svoju futrolu.

— Varvara Savišna mi se dopada — govorio mi je sa slabim, kiselim smiješkom, — a znam i to, da se svaki čovjek treba oženiti, ali... sve je to, znate, došlo nekako odviše naglo... Treba promisliti.

— Što ima tu da se misli? — velim mu ja. — Oženite se, to je sve.

— Ne, ženidba je — ozbiljan korak, treba ponajprije razmotriti buduće obveze, odgovornost... da se ne bi što dogodilo. Mene to tako uznemiruje, da sada po cijele noći ne spavam. Ja priznajem, da se bojim: ona i njen brat imaju neki neobičan način mišljenja, oni, znate, sve nekako čudno prosuđuju, a i ćud im je vrlo živa. Oženiš se, a poslije toga upadneš u neku nemoguću situaciju.

I on je nije prosio, stalno je odgađao, na veliku zlovolju direktorove žene i svih naših dama; neprestano je procjenjivao buduće veze i odgovornost, a međutim je ipak gotovo svaki dan s Varenjkom šetao, možda je mislio, da je to u njegovu položaju potrebno, i često dolazio k meni, da povede sa mnom razgovor o obiteljskom životu. Vrlo je vjerojatno, da bi je na kraju krajeva zaprosio, i tako bi bio sklopljen jedan od onih nepotrebnih, glupih brakova, koje kod nas ljudi sklapaju iz dosade i samo da nešto učine — takvih brakova ima kod nas na hiljade! — da se iznenada nije dogodio »kolossalische Scan-

dal!«. Ali prije toga treba reći, da je Varenjkin brat, Kovaljenko, zamrzio Beljikova već od prvog dana poznanstva i da ga nije mogao živa vidjeti.

— Ne razumijem, — govorio nam je sliježući ramenima, — ne razumijem, kako možete trpjeti toga filistra, tu odvratnu njušku. Eh, gospodo, kako vi možete ovdje živjeti? Kod vas je atmosfera zagušljiva, gadna ... I vi da ste nastavnici, profesori? Vi ste lovci na činove, ovo kod vas nije hram nauke, svi ste vi ovdje njemu podčinjeni, i tu zaudara nekako kiselo kao u kakvoj policijskoj stražari. Ne, braćo, poživjet ću s vama još malo, a onda idem na svoje imanje, da lovim rakove i učim ukrajinsku djecu. Otići ću, a vi ostanite tu s tim vašim Judom, sto ga đavola odnijelo!

Ili bi se smijao, smijao do suza, čas basom, a čas piskutavim glasom, i pitao me šireći ruke:

— Zašto on to kod mene sjedi? Što hoće? Samo sjedi i gleda.

On je čak izmislio za Beljikova i nadimak »lihvar oliti pauk«. Mi smo, razumije se, izbjegavali da govorimo s njim otvoreno, da se njegova sestra Varenjka sprema udati za tog »oliti pauka«. I kad mu je jednom prilikom direktorova žena natuknula, da bi bilo dobro, da se njegova sestra uda za tako solidnog i opće uvaženog čovjeka, kao što je Beljikov, on se samo namrštio i progunđao:

— Mene se to ne tiče. Ako hoće, može se udati za crnoga vraga, ja se ne volim miješati u tuđe poslove.

A sad slušajte, što je bilo dalje ... Neki obješenjak nacrtao je ovakvu karikaturu: ide Beljikov u kaljačama, podvrnutih hlača, pod kišobranom, a s njim pod ruku ide Varenjka. Ispod karikature je napisao: »Zaljubljeni antropos.« Izraz lica, znate, bio je pogođen vanredno. Slikar zacijelo nije proveo u crtanju samo jednu noć, jer su svi profesori muške i ženske gimnazije, svi profesori bogoslovije i činovnici dobili svaki po jedan primjerak. Dobio ga je i Beljikov. Karikatura je na njega učinila vrlo težak utisak.

Izlazimo mi zajedno iz kuće, — bio je baš prvi maj, nedjelja — i mi svi, profesori i gimnazijalci, imali smo se sastati u gimnaziji, odakle smo trebali da zajednički pješice pođemo u šumicu izvan grada, — izlazimo mi tako, a on sav zelen u licu, tmurniji od oblaka.

— Kako ima zlih, zlobnih ljudi! — progovori on, i usne mu zadrhtaše.

• Meni ga je čak bilo žao. Idemo mi, a odjedamput, zamislite, juri na biciklu Kovaljenko, a za njim Varenjka, također na biciklu, crvena u licu, izmorena, ali vedra i vesela.

— Mi — viče ona — idemo naprijed! Tako je divno vrijeme, tako divno, da je naprosto užas!

I oboje nestadoše. Moj Beljikov, dotada zelen u licu, pobijelio i kao da se skamenio. Stao i sve me gleda...

— Molim vas, pa što je to? — upita on. — Ili me možda varaju oči? Zar dolikuje profesorima gimnazije i ženama da se voze na biciklu?

— Pa što ima tu nepristojno? — rekoh. — Neka se voze, u zdravlje im.

— Ta kako je to moguće? — usklikne on, čudeći se mojoj mirnoći. — Što vi to govorite?!

Bio je tako zaprepašten, da nije htio ići dalje, nego se vratio kući.

Drugi dan on je cijelo vrijeme nervozno trljao ruke i podrhtavao, na licu mu se vidjelo, da mu nije dobro. Čak je i sa sata otišao kući, a to se desilo po prvi put u njegovu životu. Nije ni ručao. A predvečer se toplije obukao, iako je vani bilo sasvim ljetno vrijeme, i odvukao se Kovaljenkovima. Varenjke nije bilo kod kuće, zatekao je samo brata.

— Sjedite, molim vas — hladno reče Kovaljenko i namršti se; lice mu je bilo još pospano, on tek što se odmorio poslije ručka pa je bio vrlo neraspoložen.

Beljikov je šutke posjedio desetak minuta, a onda poče:

— Došao sam k vama, da olakšam dušu. Meni je teško, vrlo teško. Neki paskvilant nacrtao je u smiješnom položaju mene s još jednom osobom, nama obojici bliskom. Smatram za svoju dužnost, da vas uvjerim, da ja tu nisam nimalo kriv... Ja nisam davao nikakva povoda za takvo ismijavanje — naprotiv, cijelo sam se vrijeme vladao kao potpuno pristojan čovjek.

Kovaljenko je sjedio, ljutit, i šutio. Beljikov je malo pričekao, a zatim nastavio tiho, žalostivim glasom.

— Još vam nešto imam reći. Ja odavno služim, a vi ste tek započeli služiti, pa smatram za svoju dužnost, da vas, kao

stariji kolega, na nešto upozorim. Vi se vozite na biciklu, a ta je zabava za odgojitelja mladeži vrlo neprilična.

— Zašto? — upita Kovaljenko basom.

— Zar je tu još potrebno nešto objašnjavati, Mihaile Saviču, zar to nije posve razumljivo? Ako se profesor vozi na biciklu, što preostaje onda đacima? Njima preostaje samo da hodaju na glavi! Iako to nije zabranjeno okružnicom, ipak se to ne smije činiti. Ja sam se jučer zgranuo! Kada sam ugledao vašu sestricu, meni se smutilo pred očima. Žena ili djevojka na biciklu — pa to je užasno!

— A što biste vi zapravo htjeli?

— Ja hoću samo jedno, Mihaile Saviču. Hoću da vas na nešto upozorim. Vi ste mlad čovjek, pred vama je budućnost, pa treba da se ponašate oprezno, vrlo oprezno, a vi u mnogo čemu griješite, oh, kako griješite! Vi idete u izvezenoj košulji, neprestano ste na ulici s nekakvim knjigama, a sada još i bicikl. Da se vi i vaša sestrica vozite na biciklu, doznat će i direktor, a zatim će doći do ušiju i inspektoru. A što će biti onda?

— Što se ja i moja sestra vozimo na biciklu, to se nikoga ne tiče! — rekao je Kovaljenko i pocrvenio. — A tko se bude miješao u moje intimne i obiteljske stvari, toga ću poslati do što đavola.

Beljikov je problijedio i ustao.

— Ako budete sa mnom govorili takvim tonom, ja ne mogu da nastavim — rekao je. — I molim vas, da se u mojoj prisutnosti nikada tako ne izražavate o pretpostavljenima. Vi treba da se prema vlastima odnosite s poštovanjem.

— A zar sam ja govorio nešto loše o vlastima? — upita Kovaljenko gledajući ga mrsko. — Molim vas, ostavite me na miru. Ja sam pošten čovjek i ne želim da razgovaram s takvim gospodinom, kao što ste vi. Ja ne volim filistre.

Beljikov se nervozno uzvrpoljio i počeo se brzo oblačiti s izrazom užasa na licu. On je sada prvi puta u životu slušao takve grubosti.

— Možete govoriti, što vam je drago — reče on izlazeći iz predsoblja na platformu pred stepenicama. — Ja sam samo dužan da vas upozorim: možda nas je netko slušao, i da se ne bi naopako tumačio naš razgovor, pa da se zbog toga ne bi što dogodilo, ja sam dužan da saopćim gospodinu direktoru

sadržaj našeg razgovora... u glavnim crtama. Ja sam dužan da to učinim.

— Prijaviti dakle hoćete? Idi pa prijavi!

Kovaljenko ga zgrabi otraga za ovratnik i odgurnu, i Beljikov se skotrljao niza stepenice, lupajući svojim kaljačama. Stepenice su bile visoke i strme, ali se on sretno dokotrljao do dolje; zatim je ustao i opipao nos: nisu li mu se razbile naočari?

Baš u času kad se kotrljao niza stepenice, ušla je u kuću Varenjka sa dvije dame; one su dolje stajale i gledale, — i to je za Beljikova bilo najužasnije od svega. Činilo mu se, da je bolje slomiti vrat i obje noge, nego biti ismijan; sada će za to doznati čitav grad, doći će do ušiju direktoru, inspektoru — ah, samo da se ne bi što dogodilo! — nacrtat će novu karikaturu, i sve će se svršiti time, da će mu naložiti da preda ostavku...

Kad je ustao, Varenjka ga je prepoznala i, gledajući njegovo smiješno lice, zgužvani ogrtač i kaljače, ne shvaćajući u čemu je stvar, u uvjerenju da je pao sam, slučajno, nije se mogla suzdržati, nego se nasmijala u sav glas, tako da je odjeknulo cijelom kućom:

— Ha, ha-ha!

I tim gromkim, srdačnim »ha-ha-ha!« svršilo je sve: i ženidba, i zemno bivstvovanje Beljikova. On više nije čuo, što mu je govorila Varenjka, i nikada je više nije vidio. Došavši kući on je ponajprije uklonio njenu sliku, a zatim je legao i nije više ustao.

Tri dana kasnije došao je k meni Afanasije i upitao, ne bi li trebalo poslati po liječnika, jer da s gospodarom nešto nije u redu. Ja pođoh Beljikovu. On je ležao iza zavjese, omotan pokrivačem i šutio; pitaš ga, a on odgovara samo »da« ili »ne« — i više ni zvuka. On leži, a kraj njega se vrzma Afanasije, mračan, natmuren i duboko uzdiše; a od njega zaudara rakijom kao iz krčme.

Za mjesec dana Beljikov je umro. Na sprovodu smo bili svi, to jest obje gimnazije i bogoslovija. Sada, kad je ležao u lijesu, bio mu je izraz lica krotak, ugodan, može se reći čak i veseo, baš kao da mu je drago, što su ga napokon stavili u futrolu, iz koje više nikada ne će izići. Jest, on je ostvario svoj ideal! I kao njemu u čast, bilo je za vrijeme sprovoda

sumorno, kišovito vrijeme, i svi smo bili u kaljačama i s kišobranima. Na sprovodu je bila i Varenjka i, kad su lijes spuštali u grob, zaplakala je. Primijetio sam, da Ukrajinke ili plaču ili se smiju, sredine kod njih nema.

Priznajem — sahranjivati takve ljude, kao što je bio Beljikov, to je veliko zadovoljstvo. Kad smo se vraćali s groblja, svima nam je na licima bila smjernost i tuga; nitko nije htio da otkrije onaj osjećaj zadovoljstva, — osjećaj sličan onome, što smo ga imali davno — davno, još u djetinjstvu, kad bi stariji otišli iz kuće, a mi sat-dva trčali po vrtu uživajući u potpunoj slobodi. Ah, slobodo, slobodo! Čak nagovještaj, čak slaba nada u njenu mogućnost, daje duši krila, nije li tako? Vratili smo se s groblja u dobrom raspoloženju. Ali nije prošla ni nedjelja dana, i život je potekao kao prije, surov, zamoran, besmislen, život, koji nije bio zabranjen nikakvim okružnicama, ali ni potpuno dopušten; nije postalo ništa bolje. Istina, Beljikova smo sahranili, ali koliko je još ostalo takvih ljudi u futroli, koliko će ih još biti!

— To i jest ono! — reče Ivan Ivanič i zapali lulu.

— Koliko će ih biti! — ponovi Burkin.

Profesor gimnazije izišao je iz štaglja. Bio je to čovjek malena rasta, debeo, sasvim ćelav, s crnom bradom, koja mu je sezala gotovo do pojasa; s njim su izašla i dva psa.

— Eh, kakav mjesec! — reče on gledajući uvis.

Bila je već ponoć. Nadesno vidjelo se cijelo selo, duga ulica ispružila se daleko, na pet vrsta. Sve je utonulo u tih, dubok san; nigdje ni pokreta ni zvuka, tako da čak ne vjeruješ, da u prirodi može biti tako tiho. Kada u mjesečnoj noći gledaš široku seosku ulicu s njenim kućicama, stogovima sijena i zaspalim vrbama, u dušu ti ulazi neki mir; u tom svom pokoju, sakrivši se u noćne sjene od muka, briga i nevolje, ona je krotka, tužna, divna, i čini se, da i zvijezde na nju gledaju umiljato i ganuto, i da na zemlji nema više zla, nego da je svuda sreća. Nalijevo, na kraju sela, počinje polje; ono se vidi daleko, do horizonta, a duž cijeloga polja, zalivenog mjesečinom, nigdje pokreta, nigdje zvuka.

— To i jest ono! — ponovi Ivan Ivanič. — A zar to, što živimo u gradu, u sparini, u tjeskobi, što pišemo nepotrebne spise, što igramo vint — zar to nije futrola? Mi sav život provodimo među besposlenjacima, pravdašima, glupim, dokonim

ženama, govorimo i slušamo razne besmislice — a nije li i to futrola? Ako želite, ja ću vam ispripovjediti jednu vrlo poučnu pripovijest.

— Hvala, vrijeme je da spavamo, — reče Burkin. — Sutra.

Oba su ušli u štagalj i legli na sijeno. Kad su se već pokrili i zadrijemali, začuju se neki koraci: tup, tup... Netko je hodao blizu štaglja. — Malo zatim zaustavio se, a čas kasnije začulo se opet: tup, tup... Psi su zarežali.

— To hoda Mavra, — reče Burkin. Koraci utihnuše.

— Vidjeti i slušati, kako lažu, — reče Ivan Ivanič okrećući se na drugu stranu, — pa još dopuštati, da te zovu budalom zato, što trpiš tu laž, podnositi uvrede i poniženja, ne smjeti otvoreno reći, da si na strani poštenih, slobodnih ljudi, lagati samome sebi, smiješiti se, a sve to za komadić kruha, za krov nad glavom, za kakav položajčić, koji ništa ne vrijedi — ne, tako se dalje ne da živjeti!

— Eh, to je već arija iz druge opere, Ivane Ivaniču — reče profesor. — Spavajmo!

Za deset minuta Burkin je već spavao. A Ivan Ivanič neprestano se okretao s boka na bok i uzdisao, a zatim ustade, opet izađe van, sjede pred vrata i zapali lulu.

OGROZD

Još od rano ujutro čitavo je nebo bilo prekriveno kišnim oblacima; bilo je tiho, hladno i dosadno, kako biva u sive namrštene dane, kad nad poljem odavno već vise oblaci i očekuje se kiša, a kiše nema. Veterinar Ivan Ivanič i gimnazijski profesor Burkin već se umoriše od hodanja, i polje im se pričinjalo beskrajnim. Daleko naprijed jedva su se vidjele vjetrenjače sela Mironosickog, zdesna se protezao i zatim nestajao daleko iza sela niz brežuljaka, a oni su obojica znali, da je to obala rijeke, ondje su livade, zelene vrbe, imanja, i ako se stane na jedan od brežuljaka, može se odatle vidjeti isto tako golemo polje, telegrafske žice i vlak, koji izdaleka naliči na gusjenicu što puza, a kada je vedar dan vidi se odatle čak i grad. Sada, u mirno vrijeme, kad se sva priroda činila krotkom i zamišljenom, Ivan Ivanič i Burkin bili su prožeti ljubavlju prema tom polju i obojica su mislili o tome, kako je velika i predivna ta zemlja!

— Prošli puta kad smo bili u suši kod staroste Prokofija, — reče Burkin, — spremali ste se da ispričate nekakav događaj.

— Da, htio sam onda pričati o svom bratu.

Ivan Ivanič otegnuto uzdahnu i zapali lulicu da počne pričati, ali upravo u taj čas poče kiša. I nakon pet minuta već je lijevala jaka, krupna kiša, i teško je bilo predvidjeti kada će prestati. Ivan Ivanič i Burkin zastadoše u nedoumici; psi su, već mokri, stajali podvijenih repova i molećivo ih gledali.

— Moramo se nekamo skriti, — reče Burkin. — Hajdemo Alehinu. Blizu je.

— Hajdemo.

Oni skrenuše ustranu i hodali su neprestano po požnjevenu polju, sad ravno, sad skrećući udesno, dok nisu izišli na

put. Ubrzo se pokazaše jablani, vrt, zatim crveni krovovi ambara; zabljeska rijeka i pruži se pogled na široko korito s mlinom i bijelim kupalištem. To je bilo Sofjino, gdje je živio Alehin.

Mlin je radio, zaglušujući šum kiše; brana je drhtala. Uz vozove stajali su mokri konji, opustivši glave, a ljudi su hodali prekriveni vrećama. Bijaše mokro, blatno, neudobno, i rijeka je izgledala hladno, mrko. Ivan Ivanič i Burkin već su bili mokri, prljavi, i osjećali nelagodnost po svem tijelu, noge su im otežale od blata, i dok su, prešavši branu, prilazili gospodskim ambarima, šutjeli su, kao da su bili ljutiti jedan na drugoga.

U jednom od ambara šumjela je čistilica; vrata bijahu otvorena i kroz njih je navaljivala prašina. Na pragu je stajao sam Alehin, muškarac od četrdesetak godina, visok, krupan, dugokos, više nalik na profesora ili umjetnika, negoli na plemića! Na sebi je imao bijelu, odavno neopranu košulju podvezanu uzicom, umjesto hlača imao je gaće, a na čizmama mu se nalijepilo blato i slama. Nos i oči bijahu mu crni od prašine. Prepoznao je Ivana Ivaniča i Burkina i očito se jako razveselio.

— Izvolite, gospodo, u kuću, — reče on osmjehujući se. — Ja ću odmah, ovaj čas.

Kuća bijaše velika, katnica. Alehin je živio dolje, u dvije sobe sa svodovima i malenim prozorima, gdje su nekad živjeli zakupnici; tu je namještaj bio prost i mirisalo je na raženi kruh, jeftinu votku i konjsku opremu. Na katu pak, u paradnim sobama, on je rijetko boravio — jedino kada bi stigli gosti. Ivana Ivaniča i Burkina primi u kući sobarica, mlada žena, tako lijepa, da su se obojica mahom zaustavili i pogledali jedan drugoga.

— Ne možete sebi zamisliti kako mi je drago što vas vidim, gospodo, — govorio je Alehin ulazeći za njima u predsoblje. — Ta nisam vas očekivao! Pelageja, — okrenu se on sobarici, — dajte gostima bilo što da se preobuku. Samo najprije se treba oprati, jer ja se, čini se, od proljeća nisam oprao. Ne želite li, gospodo, da pođete u kupaonicu, a dotle će ovdje pripraviti odjeću.

Lijepa Pelageja, tako fina i naizgled tako meka, donese ručnike i sapun, te Alehin s gostima ode u kupaonicu.

— Da, odavno se već nisam prao, — govorio je on svlačeći se. — Kako vidite, imam lijepu kupaonicu, još ju je otac gradio, ali uvijek nekako nemam vremena da se perem.

On sjede na stepenice i nasapuna svoje duge kose i vrat, a voda oko njega posta cimetasta.

— Da, zaista ... — progovori Ivan Ivanič, značajno gledajući njegovu glavu.

— Odavno se već nisam prao ... — ponovi Alehin zbunjeno i još se jednom nasapuna, a voda oko njega posta tamnoplava kao tinta.

Ivan Ivanič iziđe van, baci se u vodu šumno i zapliva po kiši, široko uzmahujući rukama, te se od njega podigoše valovi, a na valovima su se ljuljali bijeli ljiljani; on dopliva sve do sredine rijeke i zaroni, a za časak se pokaza na drugom mjestu te otpliva dalje, i stalno je ronio, pokušavajući doseći dno. »Ah, bože moj ... — ponavljao je naslađujući se. — Ah, bože moj ...« Doplivao je do mlina, progovorio ondje o nečemu sa seljacima i okrenuo natrag, a na sredini rijeke je legao, okrenuvši lice kiši. Burkin i Alehin već su se obukli i spremili da odu, a on je neprestano plivao i ronio.

— Ah, bože moj ... — govorio je. — Ah, gospode pomiluj.

— Dosta je! — viknu mu Burkin.

Vratiše se u kuću. I tek kad su u velikoj gostinskoj na katu upalili svjetiljku, te Burkin i Ivan Ivanič, obučeni u svilene haljince i tople papuče, sjeli u naslonjače, a Alehin, umiven i počešljan, u novom kaputu, stao hodati po gostinskoj, očito s nasladom osjećajući toplinu, čistoću, suho rublje, laganu obuću, i kada je lijepa Pelageja, bešumno hodajući po sagu i meko se smiješeći, donijela na poslužavniku čaj sa slatkim, tek tada je Ivan Ivanič počeo pričati pripovijest, i činilo se, da ga nisu slušali samo Burkin i Alehin, nego također i stare i mlade dame i vojnici, što su spokojno i strogo gledali iz zlatnih okvira.

— Nas smo dva brata, — poče on, — ja, Ivan Ivanič, i drugi — Nikolaj Ivanič, koji je dvije godine mlađi. Ja sam pošao na nauke: postao sam veterinar, a Nikolaj je već od devetnaeste godine sjedio u poreskoj upravi. Naš otac Čimša -Himalajski bio je vojnički sin, ali zasluživši oficirski čin, ostavio nam je nasljedno plemstvo i imanjce. Nakon njegove

smrti imanjce su nam razvukli za dugove, ali, bilo kako bilo, djetinjstvo smo proveli u selu na slobodi. Mi smo poput seljačke djece dane i noći provodili u polju, šumi, čuvali konje, pravili lik, lovili ribu i ostalo tome slično... A vi znate, tko je makar jednom u životu uhvatio jorša[1], ili vidio ujesen drozdove što prelijeću, kako se u jasne, prohladne dane nadnose u jatima nad selom, taj više nije gradski stanovnik, i njega će sve do smrti nešto vući na slobodu. Moj brat je tugovao u poreskoj upravi. Godine su prolazile, a on je neprestano sjedio na istom mjestu, pisao iste papire i razmišljao o jednom te istom — kako da ode u selo. I to tugovanje se kod njega malo po malo slilo u određenu želju, u sanju da sebi kupi malo imanje negdje na obali rijeke ili jezera.

On je bio dobar, skroman čovjek, ja sam ga volio, ali tu želju, da se za čitav život zatvorim na vlastitom imanju, ja nisam nikad osjećao. Obično se smatra, da je čovjeku potrebno samo tri aršina zemlje. Ali, ta tri aršina potrebna su lešini, a ne čovjeku. Govore također sada, ako naša inteligencija ima sklonosti prema zemlji i teži za imanjem, da je to dobro. Ali ta imanja su upravo ta ista tri aršina zemlje. Otići iz grada, iz borbe, iz životne buke, otići i skrivati se na svom imanju — to nije život, to je egoizam, lijenost, to je monaštvo svoje vrste, ali monaštvo bez podviga. Čovjeku nisu potrebna tri aršina zemlje, niti imanje, nego cijela zemaljska kugla, sva priroda, gdje bi u prostranstvu mogao ispoljiti sve osobine i svojstva svog slobodnog duha.

Sjedeći u svojoj kancelariji moj je brat Nikolaj maštao o tome, kako će jesti svoj vlastiti šči, od kojega se širi tako ugodan miris po cijelom dvorištu, jesti na zelenoj travici, spavati na sunašcu, po cijele sate sjediti kod vratiju na klupici i gledati u polje i u šumu. Knjige o seoskom gospodarstvu i kojekakvi savjeti po kalendarima činili su mu veselje, njegovu voljenu duhovnu hranu; on je volio čitati i novine, ali je u njima čitao samo oglase o tome, da se prodaje toliko i toliko desetina pašnjaka i livade s imanjem, rijekom, vrtom, mlinom, s ribnjacima sa tekućom vodom. I u njegovoj glavi nicale su stazice u parku, cvijeće, voćke, čvorci, karasi u ribnjacima i, zna se, svakovrsne sitnice. Te zamišljene slike bile su različite, već prema oglasima, koje je dospio pročitati, ali,

---

[1] vrst sitnije ribe, lat. Acerina cernua (Op. ur.)

zbog nečega u svakoj od njih neizostavno je bio ogrozd. Nijedno imanje, nijedan poetski kutak nije on mogao sebi zamisliti tako, da tamo ne bude ogrozda.

— Seoski život ima svoje prednosti — znao je govoriti. — Sjediš na balkonu, piješ čaj, a po ribnjaku plivaju tvoje patkice, miriše tako lijepo i... i raste ogrozd.

On je običavao crtati plan svoga imanja i svaki puta se u njegovu planu nalazilo jedno isto: a) gospodski dom, b) zgrada za služinčad, c) vrt, d) ogrozd. Živio je škrto: nije trošio na jelo, nije pio, oblačio se sam bog zna kako, poput prosjaka, i samo je gomilao novac i ulagao u banku. Strašno je bio pohlepan. Bilo mi je mučno da ga gledam, i štošta sam mu davao i slao o blagdanima, ali on je i to spremao. Kad se jednom čovjek zarazio idejom, ne možeš više ništa učiniti.

Prolazile su godine, njega premjestiše u drugu guberniju; bio je prešao već četrdesetu, ali je jednako čitao oglase po novinama i skupljao novac. Zatim čujem da se oženio. Sve samo sa željom da sebi kupi imanje s ogrozdom, on se oženio starom, ružnom udovicom, bezosjećajnom, i to samo zato, što je imala novaca. I s njom je on također živio škrto, držao je napola gladnom, a njezin novac položio u banku na svoje ime. Prije je ona bila udana za upravitelja pošte, te je kod njega navikla na piroge i likere, a kod drugoga muža nije imala dovoljno ni crnoga kruha; počela je venuti od takva života, i za tri, četiri godine otišla na drugi svijet. I, naravno, moj brat ni časka nije pomislio da je on kriv za njezinu smrt. Novac je kao votka, pravi od čovjeka čudaka. Kod nas je u gradu umirao trgovac. Prije smrti je naredio da mu donesu tanjur meda, te je pojeo sve svoje novce i srećke zajedno s medom, da nikome ne pripadnu. Jednom sam na stanici promatrao fasadu, i u taj je čas jedan gospodičić pao pod lokomotivu, koja mu je odsjekla nogu. Nosimo ga mi u čekaonicu, krv lijeva — strašno je i vidjeti, a on neprestano moli, da mu potražimo nogu, i sve se uznemiruje; u čizmi uz odrezanu nogu je dvadeset rubalja, da ne bi propali.

— To vi već drugu stvar, — reče Burkin.

— Nakon ženine smrti, — nastavi Ivan Ivanič, razmislivši pola minute, — moj brat poče sebi tražiti imanje. Naravno, možeš ga tražiti i pet godina, a opet ćeš se na kraju krajeva prevariti, i ne ćeš kupiti ono, o čemu si sanjario.

Brat Nikolaj je preko preprodavača, uz prijenose duga, kupio 120 desetina s gospodskom kućom, zgradom za poslugu, parkom, ali nije bilo ni voćnjaka, niti ogrozda, niti ribnjaka s patkicama; rijeka je postojala, ali je voda u njoj bila boje poput kave, zato, što je s jedne strane imanja bila ciglana, a s druge — tvornica čađi. Ali moj Nikolaj Ivanič se malo jedio; on je naručio sebi 20 grmova ogrozda, posadio ga i počeo živjeti kao vlastelin.

Prošle sam godine pošao k njemu da pogledam. Idem, mislim, pogledat ću kako je i što je. U svojim pismima brat je svoje imanje nazivao: Čumbaroklova Pustoš, Himalajsko također. Stigao ja u »Himalajsko također« poslije podne. Bijaše vruće. Svuda jarci, ograde, pregrade, zasađene nizom jela — i ne znaš kako da uđeš u dvorište, kamo ćeš s konjima. Idem prema kući, a u susret mi leti riđi pas, debeo, nalik na svinju. Htio bi da laje, ali je lijen. Izišla iz kuhinje kuharica, bosonoga, debela, također nalik na svinju, te reče, da se gospodin odmara poslije ručka. Ulazim ja k bratu, on sjedi na postelji, koljena mu pokrivena pokrivačem; ostario je, udebljao se, podbuo; obrazi, nos i usne vuku naprijed — sad će nâ zaroktati u pokrivač. Mi se zagrlismo i zaplakasmo od radosti i od žalosne misli, da smo nekada bili mladi, a sad smo obojica sijedi i vrijeme nam je da umremo. On se obukao i pošao da mi pokaže svoje imanje.

— No, pa kako ovdje živiš? — upitah ja.

— Pa tako, hvala bogu, dobro živim.

To više nije bio prijašnji plašljivi bijedni činovničić, nego pravi vlastelin, gospodin. On se već saživio ovdje, navikao i svidio ljudima; jeo je mnogo, kupao se u kupaonici, debljao, već se parničio sa susjedstvom i s obje tvornice, i jako se vrijeđao kad ga seljaci nisu zvali »vaše visokoblagorođe«. I o svojoj duši brinuo se solidno, gospodski, i dobra djela nije činio jednostavno, nego dostojanstveno. A kakva dobra djela je činio? Liječio je seljake od svih bolesti sodom i ricinusom, a na svoj imendan dao je u selu služiti misu zahvalnicu, i zatim bi poklonio seljacima pola vedra[1] votke; mislio je, da tako treba raditi. Ah, to strašno pola vedra! Danas debeli vlastelin vuče seljake zemskom načelniku zbog oštećivanja usjeva, a sutra, na dan kada svetkuje, daruje im pola vedra,

---

[1] Stara mjera za tekućine, oko 12 litara.

a oni piju i viču hura, i pijani mu se duboko klanjaju. Promjena života nabolje, sitost i besposlica razvijaju u ruskom čovjeku najoštrije samoljublje. Nikolaj Ivanič, koji se nekad u poreskoj upravi bojao da ima čak vlastite nazore, sada je govorio jedino istine, i to takvim tonom, kao da je ministar: »Obrazovanje je nužno, ali za narod je ono prerano«, »Tjelesne kazne su općenito štetne, ali su u nekim slučajevima korisne i nezamjenljive«.

— Ja poznajem narod i znam s njim razgovarati, — govorio je on. — Mene narod voli. Treba samo da maknem prstom, i za mene će narod učiniti sve što ushtjednem.

I sve je to, zamislite, govorio s pametnim, ljupkim smiješkom. On je dvadesetak puta ponovio: »Mi, plemići«, »Ja, kao plemić«; očito je već zaboravio da je naš djed bio seljak, a otac — vojnik. Čak naše prezime Čimša-Himalajski, ustvari besmisleno, činilo se njemu sada zvučnim, poznatim i jako ugodnim.

Ali stvar nije u njemu, nego u samome meni. Hoću da vam ispričam kakva se promjena dogodila u meni za to kratkotrajno vrijeme dok sam boravio na njegovu imanju. Uveče, kad smo pili čaj, kuharica je donijela na stol pun tanjur ogrozda. To nije bio kupljen, nego njegov vlastiti ogrozd, prvi puta nabran otkako je grmlje bilo posađeno. Nikolaj Ivanič se nasmijao i časak gledao u ogrozd šuteći, suzno, — nije od uzbuđenja mogao govoriti, — Zatim je jednu bobicu stavio u usta, pogledao mene i pobjedničkim izrazom dječaka, koji je konačno dobio svoju voljenu igračku rekao:

— Kako je ukusan!

I on je pohlepno jeo i neprestano ponavljao:

— Ah, kako je ukusan. Probaj ga!

Bio je trpak i kiseo, ali, kako je rekao Puškin, »od bezbroj istina draža nam je laž, koja nas uzdiže«. Vidio sam sretnog čovjeka, kojega se zavjetni san ostvario tako očito, koji je postigao cilj života, dobio ono, što je želio, koji je bio zadovoljan svojom sudbinom, samim sobom. Uz moje misli o čovječjoj sreći uvijek se zbog nečega miješalo nešto žalosno, i tada, pri pogledu na sretnog čovjeka, mnome je ovladalo teško čuvstvo koje je bilo blizu očaju... Osobito teško bilo je noću. Spremili su mi krevet uz bratovu spavaonicu, i mogao sam čuti da on nije spavao, da je ustajao i prilazio ta-

njuru s ogrozdom i uzimao po bobicu. Ja sam mislio: kako ustvari ima mnogo zadovoljnih, sretnih ljudi! Kakva je to nezadrživa snaga! Pogledajte taj život: surovost i lijenost silnih, neznanje i životinjski izgled slabića, uokolo nemoguća siromaština, uskost, izrođavanje, pijanstvo, licemjerje, laganje... Međutim, u svim kućama i na ulicama vlada tišina, spokoj; od pedeset tisuća što ih živi u gradu, nema ni jednoga koji bi viknuo, glasno se pobunio. Mi vidimo one, koji idu na tržnicu po živežne namirnice, danju jedu, noću spavaju, govore svoje trice, žene se, stare, dobrostivo otpremaju na groblje svoje pokojnike; ali mi ne vidimo i ne čujemo one, koji trpe, i ono, što je u životu strašno, događa se negdje iza kulisa. Sve je mirno, spokojno, i protestira jedino nijema statistika: toliko i toliko je poludjelo, toliko i toliko vedara votke je popijeno, toliko i toliko djece je umrlo od gladi... I takav poredak je očito nužan; očito se sretan čovjek osjeća dobro samo zato, što nesretni vuku svoje breme šuteći, i bez te šutnje sreća bi bila nemoguća. To je sveopća hipnoza. Trebalo bi, da iza vrata svakog zadovoljnog, sretnog čovjeka stane netko s čekićem i neprestano podsjeća udarcem, da postoje i nesretni, da će mu, ma koliko on bio sretan, život ranije ili kasnije pokazati zube, navalit će nesreća — bolest, siromaštvo, gubici, i njega nitko ne će htjeti vidjeti niti slušati kao što on sada ne vidi i ne čuje druge. Ali čovjeka s čekićem nema, sretnik živi i sitne životne brige zbunjuju ga malo, kao vjetar jasiku, — i sve prolazi sretno.

— Te noći sam shvatio kako sam i ja bio zadovoljan i sretan, — nastavi Ivan Ivanič ustajući. — Ja sam također, za ručkom i u lovu, poučavao kako treba živjeti, kako vjerovati, kako upravljati narodom. Ja sam također govorio, da je učenje svijetlo, da je obrazovanje nužno, ali za proste ljude da je dovoljna samo pismenost. Sloboda je blago, govorio sam ja, bez nje se ne može, kao ni bez zraka, ali treba počekati. Da, ja sam govorio tako, a sada pitam: u ime čega treba čekati? — zapita Ivan Ivanič, ljutito gledajući Burkina. — U ime čega da se čeka, pitam ja vas? U ime kakvih shvatanja? Meni vele, da ne može doći sve odjednom, da se svaka ideja u životu ostvaruje postepeno, kad joj dođe vrijeme. Ali tko to govori? Gdje su dokazi da je to pravedno? Vi se pozivate na prirodni poredak stvari, na zakonitost pojava, no sastoji li se

poredak i zakonitost u tome, da ja, živ i inteligentan čovjek, stojim nad jarkom i čekam, kada će sâm zarasti ili se ispuniti blatom, dok bi ga možda mogao preskočiti ili napraviti most preko njega! I opet — u ime čega da se čeka? Čekati, kada nema snage da se živi, a međutim, živjeti je potrebno i želiš živjeti!

Otputovao sam od brata rano ujutro, i otada mi je postalo nepodnošljivo da stanujem u gradu. Muče me tišina i spokoj, i bojim se gledati na prozore, budući da za mene sada nema više mučnije slike negoli je sretna porodica, koja sjedi kod stola i pije čaj. Ja sam već star i nisam sposoban za borbu, nesposoban sam čak i da mrzim. Toliko duševno patim, razdražujem se, mučim, noću mi gori glava od naviranja misli, i ja ne mogu spavati... Ah, kad bih bio mlad!

Ivan Ivanič uzbuđeno prođe iz kuta u kut i ponovi:

— Kad bih bio mlad!

On odjednom priđe Alehinu i stade mu stiskati sad jednu, sad drugu ruku.

— Pavelu Konstantiniču! — ponovi on molećivim glasom, — ne umirujte se, ne dajte se uspavati! Dok ste mladi, snažni, bodri, budite neumorni u dobročinstvima! Sreće nema i ne treba da je bude, i ako u životu postoje smisao i cilj, onda taj smisao i cilj uopće nisu u našoj sreći, nego u nečem mnogo razumnijem i velikom. Činite dobro!

Sve to izgovorio je Ivan Ivanič sa žalosnim, molećivim smiješkom, kao da je molio lično za sebe.

Zatim su sva trojica sjedila u naslonjačima, u raznim kutovima sobe, i šutjeli. Priča Ivana Ivaniča nije zadovoljila ni Burkina ni Alehina. Kad su iz zlatnih okvira pogledavali generali i dame, koji su se u mraku činili živima da čuju priču o siromahu - činovniku, koji je jeo ogrozd, bilo je tjeskobno. Prohtjelo im se zbog nečega govoriti i slušati o sjajnim ljudima, o ženama. I to, što su oni sjedili u gostinskoj, gdje je sve — i lusteri u navlakama, i naslonjači, i sagovi pod nogama — govorilo, da su ovdje nekad koračali, sjedili, pili čaj eto ti isti ljudi, koji su sada gledali iz okvira, i to, što je sad ovdje bešumno hodala lijepa Pelageja, — to je bilo ljepše od svih priča.

Alehinu se silno spavalo; on je zbog gospodarstva ustajao rano, oko tri sata ujutro, i sada su mu se sklapale oči, ali se

bojao da gosti bez njega ne počnu pričati nešto zanimljivo pa nije odlazio. Bijaše li pametno i pravedno to, što je malo prije govorio Ivan Ivanič, on nije ulazio u to; gosti nisu govorili o heljdi, niti o sijenu, niti o gnoju, nego o nečemu, što nije imalo direktan doticaj s njegovim životom, a on je to volio i želio je da oni nastave pričati...

— Ipak, vrijeme je spavanju, — reče Burkin podižući se. — Dopustite da vam zaželim laku noć.

Alehin pozdravi i ode dolje, a gosti ostadoše gore. Obojici su pripremili za spavanje veliku sobu, gdje su bila dva stara drvena kreveta s gravurama, a u kutu visjelo raspelo od slonove kosti; od njihovih postelja, širokih, prohladnih, koje je raspremala divna Pelageja, prijatno je mirisalo na svježu posteljinu.

Ivan Ivanič se šuteći svuče i legne.

— Gospode, oprosti nam griješnima! — progovori on i pokri se preko glave.

Od njegove lule što je ležala na stolu, jako je mirisalo na duhanski dim, te Burkin nije dugo zaspao i nikako nije mogao da shvati odakle taj teški zadah.

Kiša je kucala u prozore cijelu noć.

O LJUBAVI

Sutra ujutro za doručak poslužiše vrlo ukusne piroške, rakove, i ovčje kotlete; i dok su jeli, došao je gore kuhar Nikanor da pita što gosti žele za ručak. Bio je to čovjek srednjeg rasta, krupna lica i malenih očiju, obrijan, i činilo se, da mu brkovi nisu obrijani, nego počupani.

Alehin ispriča, da je lijepa Pelageja bila zaljubljena u toga kuhara. Budući da je on bio pijanac i naprasite ćudi, ona nije htjela da se uda za njega, već je pristala da živi ovako. On je pak bio jako pobožan i religiozni osjećaji nisu mu to dopuštali, te je zahtijevao da ona pođe za njega, drugačije nije htio. A kad je bio pijan, grdio ju je, pa čak i tukao. Kad je on bio pijan, ona se skrivala gore na katu i ridala, i tada Alehin i posluga nisu odlazili od kuće, kako bi je zaštitili ako to bude potrebno.

Počeše pričati o ljubavi.

— Kako se rađa ljubav, — reče Alehin, — zašto Pelageja nije zavoljela nekog drugog, tko bi više odgovarao njezinim duševnim i tjelesnim osobinama, nego je zavoljela baš Nikanora, — toga grubijana — ovdje kod nas ga svi zovu grubijanom — koliko su u ljubavi važna pitanja lične sreće — sve je to nepoznato i o svemu se tome može mudrovati koliko god hoćeš. Dosada je o ljubavi izrečena samo jedna neoboriva istina, a ta je, da »tajna ova velika jest«[1], a sve ostalo što se pisalo i govorilo o ljubavi nije bilo rješenje, nego samo postavljanje pitanja, koja su ostala neriješena. Ono objašnjenje, koje bi, čini se, pristajalo jednom slučaju, već ne odgovara za deset drugih, i po mom mišljenju, najbolje je objasniti svaki slučaj posebno, ne trudeći se uopćavati slu-

---

[1] rečenica iz staroslav.

čajeve. Treba, kako vele liječnici, individualizirati svaki pojedini slučaj.

— Potpuno točno, — pristade Burkin.

— Nas Ruse, poštene ljude, privlače ta pitanja, koja ostaju bez odgovora. Obično ljubav poetiziraju, ukrašuju je ružama, slavujima. Mi Rusi, nasuprot, ukrašujemo našu ljubav tim sudbonosnim pitanjima, a pritom izabiremo iz njih najnezanimljivija. Kad sam još bio student, u Moskvi sam imao životnu drugaricu, ljupku gospođu, koja je svaki put, dok sam je držao u zagrljaju, mislila o tome, koliko ću joj novaca mjesečno davati i koliko sad stoji funta govedine. Tako i mi, kad ljubimo, ne prestajemo sebi zadavati pitanja: je li to pošteno ili nepošteno, pametno ili glupo, čemu nas vodi ta ljubav, i tako dalje. Je li to dobro ili ne, ja ne znam, ali da to smeta, ne zadovoljava, razdražuje — to znam.

Činilo se, da on želi nešto ispričati. Ljudi, koji žive samotni, uvijek na duši nose nešto takvo što bi rado ispričali. U gradu neženje upravo zato i odlaze u kupatilo i u restorane, samo da porazgovaraju, te ponekad ispričaju čuvarima ili službenicima jako zanimljive pripovijesti; u selu oni obično otkrivaju dušu pred svojim gostima. Sad se kroz prozor vidjelo sivo nebo i drveće mokro od kiše, u takvo vrijeme nije se moglo nikuda, i ništa drugo nije preostajalo, osim da se samo priča i sluša.

— Živim u Sofjinu i bavim se gospodarstvom već odavno, — poče Alehin — odonda otkako sam završio sveučilište. Po odgoju sam — maza, po sklonostima — kabinetski čovjek, ali na imanju je, kad sam stigao ovamo, ležao velik dug, i budući da se moj otac zadužio dijelom zbog toga, što je mnogo trošio na moje obrazovanje, ja sam odlučio da ne odem odavde i da ću raditi dok ne otplatim taj dug. Tako sam odlučio i počeo ovdje raditi, priznajem, ne bez neke odvratnosti. Zemlja ovdje ne rodi bog zna kako, i da seosko gospodarstvo ne radi s gubitkom treba se koristiti radom seljaka ili nadničara, što je gotovo jedno isto, ili upravljati svojim gospodarstvom na seljački način, to jest raditi sam u polju sa svojom porodicom. Sredine ovdje nema. Ali ja se tada nisam upuštao u takve potankosti. Nisam ostavljao neobrađenu ni šačicu zemlje, stjerao sam sve seljake i žene iz susjednih sela, kod mene je neprekidno vrio neumorni posao. Vlastoručno sam orao, sijao,

kosio i pri tome tugovao i ljutito se mrštio kao seoska mačka, koja od gladi jede krastavce u vrtu; boljelo me je tijelo i spavao sam hodajući. U prvo mi se vrijeme činilo da taj trudbenički život mogu lako pomiriti sa svojim kulturnim navikama, za to treba samo, mislio sam ja, da se u životu držim poznatog vanjskog reda. Nastanio sam se ovdje gore, u elegantnim sobama i uredio tako, da mi nakon doručka i ručka poslužuju kavu i liker te, lijegajući spavati, prije sna čitao sam »Vjesnik Evrope«. No odjednom dođe naš svećenik, otac Ivan, i za vrijeme jedne posjete popije sve moje likere; i »Vjesnik Evrope« također je otišao popadijama, jer ja ljeti, osobito u vrijeme kosidbe, nisam stigao da dođem do svoje postelje, nego bih zaspao u suši u saonicama, ili negdje drugdje, u lugarskoj kućici — i nije mi onda bilo do čitanja. Malo po malo preselio sam se dolje, počeo ručati u kuhinji za služinčad, i od prijašnje raskoši ostala mi je samo sva ova posluga, koja je služila još mojemu ocu i koju bih teška srca otpustio.

Prvih godina izabirali su me ovdje za počasnog mirovnog suca. Katkada sam morao odlaziti u grad i prisustvovati sjednicama kotara ili okružnog suda, i to me je zabavljalo. Kada ovdje poživiš zatvoren dva tri mjeseca, osobito zimi, onda na kraju krajeva počneš tugovati za frakom. A u okružnom sudu je bilo i frakova i mundira, i kaputa — sve sami pravnici, ljudi, koji imaju opće obrazovanje. Imao sam s kime porazgovarati. Nakon spavanja u saonicama, nakon kuhinje za služinčad, sjediti u naslonjaču, u čistom rublju, lakim čizmicama, s lancem na prsima — to je takva divota!

U gradu su me radosno primali, vrlo sam se lako upoznavao. A od svih poznanstava najčešće i, da kažem istinu, najugodnije bilo mi je poznanstvo s Luganovičem, zamjenikom predsjednika okružnog suda. Vi ga obojica poznajete: krasna ličnost. To je bilo odmah nakon znamenitog zlodjela palikuća. Istraga je trajala dva dana, bili smo umorni. Luganovič pogleda u mene i reče:

— Znate li što? Hajdemo k meni na ručak.

To bijaše neočekivano, jer sam se s Luganovičem poznavao kratko, samo službeno i nisam još nijednom bio kod njega. Samo sam na časak otišao u svoju sobu da se preobučem i otpravio se na ručak. I ondje sam imao priliku da se upoznam

s Anom Aleksejevnom, Luganovičevom ženom. Ona je u to vrijeme bila još vrlo mlada, ne bijaše joj više od dvadeset i dvije godine, i prije pola godine rodilo joj se prvo dijete. To je stvar prošlosti, i sada bih morao prisiliti sebe da pronađem što je zapravo u njoj bilo tako neobično, što mi se na njoj svidjelo. Onda pak, za ručkom, meni je sve bilo potpuno jasno. Vidio sam mladu, predivnu, dobru, inteligentnu, čarobnu ženu, kakvu ranije nisam nikada sreo. I odjednom sam u njoj osjetio blisku dušu, već poznatu kao to lice; te ljubazne, pametne oči vidio sam već nekoć u djetinjstvu, u albumu, koji je ležao na komodi kod moje majke.

U parnici palikuća bila su optužena četiri Židova. Osudili su ih za razbojstvo, iako, po mom mišljenju, posve neosnovano. Za ručkom sam se jako uzbudio, bilo mi je teško i više se ne sjećam što sam govorio, samo je Ana Aleksejevna neprestano mahala glavom i govorila mužu:

— Dmitrij, ta kako se to može tako?

Luganovič je dobričina, jedan od onih prostodušnih ljudi, koji se čvrsto drže mišljenja da, kad je čovjek jednom došao pred sud, onda je znači i kriv, te da se u pravilnost osude ne može drugačije sumnjati, nego zakonitim putem, na papiru, ali nikako ne za ručkom niti u poštenom razgovoru.

— Vi i ja nismo potpaljivali, — govorio je on meko, — i eto, nas i ne sude, niti odvode u tamnicu.

Oboje, i muž i žena, brinuli su se, da ja što više jedem i pijem. Po nekim sitnicama, na primjer po tome, kako su zajedno kuhali kavu, kao i po tome, kako su jedno drugo razumjeli izgovarajući riječi samo napola, mogao sam zaključiti da žive mirno, sretno i da se vesele gostu. Nakon ručka svirali su četveroručno na klaviru, zatim se smračilo i ja sam otišao.

Bilo je to početkom proljeća. Zatim sam cijelo ljeto proveo ne izlazeći iz Sofjinoga i nisam čak imao kada niti da pomislim na grad, ali sjećanje na stasitu plavokosu ženu živjelo je u meni kroz sve dane. Nisam razmišljao o njoj, ali upravo kao da je njena lagana sjenka ležala na mojoj duši.

Kasno ujesen u gradu se davala dobrotvorna priredba. Ulazim ja u gubernatorsku ložu (pozvali su me onamo u vrijeme pauze), gledam — uz gubernatoricu sjedi Ana Alekse-

jevna. I opet onaj isti neizrecivi, snažni osjećaj ljepote i dragih, prijaznih očiju, i opet onaj isti osjećaj bliskosti.

Sjedili smo jedno uz drugo. Zatim iziđosmo u foaje.

— Omršavjeli ste, — reče ona. — Jeste li bili bolesni?

— Da. Imam reumu leđnih mišića i u kišno vrijeme loše spavam.

— Izgledate umorno. Onomadne u proljeće kada ste došli na ručak bili ste mlađi, bodriji. Bili ste oduševljeni i mnogo ste govorili, bili ste jako zanimljivi i, priznajem, malo ste mi se čak svidjeli. Nekako sam tokom ljeta često mislila na vas i danas, kad sam se spremala u kazalište, činilo mi se da ću vas vidjeti.

I ona se nasmije.

— Ali danas izgledate umorno, — ponovi ona. — Starite.

Drugo sam jutro doručkovao kod Luganoviča. Poslije doručka oni se odvezoše u svoj ljetnikovac da ondje urede stvari za zimu, i ja odoh s njima. S njima sam se i vratio u grad i u ponoć pio kod njih čaj u tihom obiteljskom krugu, dok je gorio kamin i mlada majka neprestano odlazila da pogleda da li spava njena djevojčica. I nakon toga sam za vrijeme svakog svog dolaska neizostavno posjećivao Luganovičeve. Na mene su se navikli i ja sam se na njih navikao. Obično sam ulazio bez najavljivanja, kao domaći.

— Tko je? — čuo se iz udaljenih soba otegnut glas, koji se meni činio tako predivnim.

— To je Pavel Konstantinič, — odgovorila bi sobarica ili dadilja.

Ana Aleksejevna ulazila je k meni zabrinuta lica i svaki put pitala:

— Zašto vas tako dugo nije bilo? Da li se nešto dogodilo?

Njen pogled, raskošna, plemenita ruka koju mi je pružala, njena kućna haljina, frizura, glas, koraci, svaki su put u meni pobudili isti osjećaj nečega novog, neobičnog i važnog u mom životu. Razgovarali smo dugo, i dugo šutjeli, misleći svaki svoje, ili mi je ona svirala na klaviru.

Kad nikoga ne bi bilo kod kuće, ja bih ostajao i čekao, razgovarao s dadiljom, igrao se s djetetom ili bi u kabinetu ležao na turskom divanu i čitao novine, a kad bi se Ana Aleksejevna vraćala, dočekivao bih je u predsoblju, uzimao od nje sve što je nakupovala i zbog nečega svaki put to, što je ku-

pila, nosio s takvom ljubavlju, s takvim ushitom kao da sam dječak.

Postoji poslovica: dokon pop i jariće krsti. Luganovićevi nisu imali posla, pa su se sprijateljili sa mnom. Ako ja nisam dugo dolazio u grad, to je bio znak da sam bolestan ili da mi se nešto dogodilo, te bi se oni oboje uznemirivali. Oni bi se uznemirivali što ja, obrazovan čovjek, koji poznam jezike, umjesto da se bavim naukom ili književnošću, živim u selu, vrtim se kao rak u loncu, mnogo radim, ali sam uvijek bez novaca. Činilo im se da ja trpim i ako govorim, smijem se, jedem, činim to samo zato, da prikrijem svoje patnje, i čak i u veselim trenucima, kad mi je bilo lijepo, osjećao sam na sebi njihove ispitivačke poglede. Oni su bili naročito dirljivi kada mi je zaista bilo teško, kad me je pritijesnio kakav vjerovnik ili mi je nedostajalo novaca da platim kamate. Oni su se sašaptavali kod prozora, zatim je on prilazio k meni ozbiljna lica i govorio:

— Ako su vam, Pavelu Konstantinoviču, sada potrebni novci, ja i žena vas molimo, da se ne stidite nego da uzmete od nas.

I uši bi mu crvenjele od uzbuđenja. A događalo se, da bi isto tako, sašaptavši se kod prozora, prišao k meni crvenih ušiju i rekao:

— Ja i žena vas lijepo molimo da primite od nas taj darak.

I pružio bi mi kopče, dozu za cigarete ili svjetiljku, a ja sam im kao uzvrat slao iz sela ubijenu divljač, maslac i cvijeće. Da primijetim usput, oboje su bili bogati ljudi. U početku sam često pozajmljivao i nisam bio jako izbirljiv, uzimao sam gdje se samo moglo, ali nije bilo te sile, koja bi me prisilila da posudim od Luganovičevih. Ta što da i govorim o tome!

Bio sam nesretan! I u kući, i u polju, i u suši mislio sam o njoj, trudio sam se da shvatim tajnu mlade, lijepe, pametne žene, koja se udaje za nezanimljiva čovjeka, gotovo starca (mužu je bilo više od četrdeset godina), rađa s njim djecu — da shvatim tajnu tog nezanimljivog čovjeka, dobričine, prostodušnog čevjeka koji prosuđuje s takvim dosadnim zdravim razumom, na plesovima i večernjim sastancima se kreće uz znamenite ljude, sumoran, nepotreban, s pokornim, ravnodušnim izrazom lica, kao da su ga doveli ovamo da ga prodaju, no koji ipak vjeruje u svoje pravo da bude sretan, da ima

s njom djecu. I ja sam se neprestano trudio da shvatim, zašto se ona našla baš s njim, a ne sa mnom, i zašto je bilo potrebno da se u našem životu dogodi takva strašna pogreška.

A dolazeći u grad svaki put sam po njenim očima vidio da me je čekala. I ona mi je sama priznavala, da je još od jutra imala nekakav osobiti predosjećaj, ona je pogađala da ću ja doći. Dugo smo govorili, šutjeli, ali nismo priznali jedno drugome našu ljubav, nego smo je skrivali plašljivo i ljubomorno. Bojali smo se svega što bi moglo otkriti našu tajnu nama samima. Volio sam nježno, duboko, ali sam razmišljao, pitao sebe, čemu može dovesti naša ljubav ako nam ponestane snage da se s njom borimo. Činilo mi se nevjerojatnim, da ta moja tiha, žalosna ljubav odjednom može grubo srušiti sretni tok života njezina muža, djece, cijele te kuće, u kojoj su me tako voljeli i gdje su mi tako vjerovali. Da li je to pošteno? Ona bi pošla za mnom, ali kuda? Kuda bih je ja mogao odvesti? Druga stvar bi bila kad bih ja imao lijep, zanimljiv život, kad bih se ja, na primjer, borio za oslobođenje domovine, ili bio znamenit učenjak, glumac, umjetnik, a ovako bih je iz jednog običnog svakidašnjeg kruga morao dovući u drugi isto takav ili još običniji. I kako dugo bi trajala naša sreća? Što bi se dogodilo s njom u slučaju da više ne volimo jedno drugo?

Očito je i ona razmišljala na sličan način. Ona je mislila o mužu, o djeci, o svojoj majci, koja je voljela njezinog muža kao sina. Kad bi se prepustila svom osjećaju morala bi lagati, ili govoriti istinu, a u njezinom slučaju bi i jedno i drugo bilo jednako strašno i nepodesno. I nju je mučilo pitanje: da li će njena ljubav meni donijeti sreću, ne će li ona komplicirati moj život, koji je i bez toga težak, pun svakojakih nedaća? Činilo joj se da više nije dovoljno mlada za mene, da nije dovoljno marljiva i energična da započne novi život, i često je s mužem govorila o tome, kako se ja moram oženiti pametnom, dostojnom djevojkom, koja treba da bude dobra gospodarica, pomagačica — i odmah je dodavala, da će se u cijelom gradu teško naći takva djevojka.

Godine su međutim prolazile. Ana Aleksejevna imala je već dvoje djece. Kad sam dolazio Luganovičevima, posluga se ljubazno smješkala, djeca su vikala da je došao stric Pavel Konstantinič i vješala mi se o vrat; svi su se veselili.

Nisu znali što se događalo u mojoj duši, pa su mislili da se i ja veselim. Svi su u meni gledali plemenitu dušu. I odrasli i djeca osjećali su, da po sobi korača plemenita duša, i to je u njihov odnos prema meni unosilo nekakav osobit čar, upravo kao da je u mojoj nazočnosti i njihov život bio čišći i ljepši. Ja i Ana Aleksejevna išli smo zajedno u kazalište, uvijek pješice, sjedili smo u naslonjačima jedno do drugoga, ramena su nam se dodirivala i ja sam šutke uzimao iz njene ruke binokl i u taj čas osjećao da mi je bliska, da je moja, da mi ne možemo biti jedno bez drugoga, ali zbog nekog čudnog nesporazuma, izišavši iz kazališta, uvijek smo se opraštali i rastajali kao stranci. U gradu su već govorili o nama bog zna što, ali od svega što su govorili, nije bilo ni riječi istine.

Posljednjih godina Ana Aleksejevna počela je češće odlaziti čas k majci, čas k sestri; postajala je nervozna, počelo se pojavljivati saznanje o nezadovoljenom, promašenom životu, i tada nije htjela da vidi ni muža, ni djecu. Ona se već liječila od rastrojenih živaca.

Mi smo šutjeli, neprestano šutjeli, a pred drugima ona je prema meni osjećala nekakvo čudno razdraženje, o čemu god bih ja govorio, ona se ne bi sa mnom slagala, i ako bih ja protivurječio, ona je branila stranu moga protivnika. Kad bih ja nešto ispustio iz ruku, ona bi hladno govorila:

— Čestitam vam.

Ako sam, idući s njom u kazalište, zaboravio uzeti binokl, ona je govorila:

— Znala sam ja da ćete zaboraviti.

Srećom, ili nesrećom, u našem životu ne postoji ništa, što se prije ili kasnije ne bi završilo. Došlo je vrijeme rastanka budući da je Luganovič bio imenovan za predsjednika suda u jednoj od zapadnih gubernija. Trebalo je prodati namještaj, konje, ljetnikovac. Kad su se vozili u ljetnikovac i kasnije kad su se vraćali, pa se ogledali za njim, da posljednji puta pogledaju park, zeleni krov, svi su bili žalosni, i ja sam shvatio da je došao čas da se oprostim ne samo s ljetnikovcem. Bilo je odlučeno, da ćemo krajem kolovoza otpratiti Anu Aleksejevnu na Krim, kamo su je slali liječnici, a malo kasnije otputovat će Luganovič s djecom u svoju zapadnu guberniju.

U velikoj grupi ispratili smo Anu Aleksejevnu. Kad se već oprostila s mužem i djecom i kad je do trećeg zvona ostao

samo još trenutak, odjurio sam k njoj u kupe da stavim na policu za prtljagu jednu od njenih košarica, koju je skoro zaboravila. Trebalo se oprostiti. Kad su nam se ondje, u kupeu sreli pogledi, oboje su nas napustile duševne snage, i ja sam je zagrlio, a ona se pritisnula licem uz moje grudi i potekle joj suze. Ljubeći joj lice, ramena, ruke mokre od suza — oh, kako smo ona i ja bili nesretni! — ja sam joj izjavio ljubav i s teškom boli u srcu shvatio kako je nepotrebno, sitno i varavo bilo sve to, što nam je priječilo da se ljubimo. Shvatio sam, da, kada ljubiš, onda u svojim rasuđivanjima o toj ljubavi treba polaziti od višega i važnijega negoli je sreća ili nesreća, grijeh ili dobročinstvo u njihovu običnom smislu, ili ne treba uopće razmišljati.

Poljubio sam je posljednji puta, stisnuo joj ruku, i mi smo se rastali — zauvijek. Vlak je već išao. Sjeo sam u susjedni kupe — bio je prazan — sjedio ondje do prve stanice i plakao. Zatim sam pješice otišao u svoje Sofjino...

Dok je Alehin pripovijedao, kiša je prestala i pokazalo se sunce. Burkin i Ivan Ivanič izađoše na balkon. Odatle se pružao divan pogled na vrt i rijeku, koja je sada na suncu bljeskala kao ogledalo. Bilo im je drago i u isto su vrijeme žalili, što taj čovjek dobrih, pametnih očiju, koji im je pripovijedao tako prostodušno, ustvari hoda po tom golemom imanju kao muha bez glave, umjesto da se bavi naukom ili nečim drugim, što bi mu život činilo ugodnijim. I oni su mislili o tome, kako je vjerojatno zabrinuto lice morala imati mlada gospođa kada su se opraštali u kupeu i kad joj je on ljubio lice i ramena. Obojica su je sretali u gradu, a Burkin je s njom bio čak poznat i smatrao ju je lijepom.

JONIČ

I

Kad su se u gubernijskom gradu S. pridošlice tužili na dosadu i jednoličnost života, mjesni su žitelji, kao da bi se opravdavali, govorili, da je u S. naprotiv vrlo lijepo, da u S. ima biblioteka, kazalište, klub, priređuju se balovi, da, najzad, ima pametnih, zanimljivih, ugodnih porodica, s kojima se mogu zapodjeti poznanstva. I spominjali su porodicu Turkinih kao najobrazovaniju i najdarovitiju.

Ta je porodica živjela u glavnoj ulici, do gubernatora, u vlastitoj kući. Sam Turkin, Ivan Petrovič, pun, lijep, crnomanjast čovjek sa zaliscima, priređivao je diletantske predstave u dobrotvorne svrhe, sâm je igrao stare generale i pri tom vrlo smiješno kašljao. Znao je mnogo anegdota, šarada,[1] uzrečica, volio se šaliti i govoriti dosjetke, i uvijek mu je izražaj bio takav, da se nije moglo razumjeti, šali li se ili govori ozbiljno. Žena njegova, Vera Josifovna, suhonjava, milolika dama s pince-nezom, pisala je pripovijesti i romane i voljno ih čitala naglas svojim gostima. Kći, Jekaterina Ivanovna, mlada djevojka, svirala je na klaviru. Jednom riječju, svaki je obiteljski član imao svoj talenat. Turkini su prijazno dočekivali goste i veselo im pokazivali svoje talente, sa srdačnom jednostavnošću. Velika zidana kuća njihova bila je prostrana i ljeti hladna, polovica prozora gledala je u stari, sjenoviti park, gdje su u proljeće pjevali slavuji; kad su u kući sjedili gosti, u kuhinji su lupkali noževima, napolju je mirisao pržen luk — i to je svaki put naviještalo obilatu i tečnu večeru.

---

[1] od franc. charade — vrst zagonetke: riječi, u kojima svaki slog ima posebno značenje.

I doktoru Starcevu, Dmitriju Joniču, kad je tek bio imenovan zemskim liječnikom i nastanio se u Djaližu, devet vrsta od S., kazivali su također, da se njemu, kao inteligentnom čovjeku, valja svakako upoznati s Turkinima. Nekako zimi predstavili su ga na ulici Ivanu Petroviču; razgovarali su o vremenu, o kazalištu, o koleri, i — stigao je poziv. U proljeće, na blagdan, — bilo je Spasovo, — poslije prijema bolesnika — otputi se Starcev u grad, da se malo zabavi i tom prilikom štošta kupi. Išao je pješice, ne žureći se (nije još imao svojih konja), i za sve je vrijeme pjevuckao:

Dok nisam suza pio još iz kupa žića...

U gradu je objedovao, prošetao se parkom, zatim mu nekako sam od sebe pao na pamet poziv Ivana Petroviča, i on odluči da ode k Turkinima, da vidi, kakvi su to ljudi.

— Zdravo, izvolite, — reče Ivan Petrovič, dočekujući ga na stubama. — Jako, jako se radujem, što vidim tako ugodna gosta. Hajdemo, predstavit ću vas svojoj zakonitoj drugarici. Ja mu velim, Veročka, — nastavi on, predstavljajući doktora ženi; — ja mu velim, da on nema nikakvog rimskog prava da čuči u svojoj bolnici, on mora svoju dokolicu posvećivati društvu. Zar nije istina, dušice?

— Sjednite ovdje, — govorila je Vera Josifovna, posjedajući gosta do sebe. — Vi mi možete udvarati. Muž mi je ljubomoran, to je Otelo, no mi ćemo već uznastojati da se vladamo tako, da on ne primijeti ništa.

— Ah, ti pilence, mazo... — nježno promrmlja Ivan Petrovič i poljubi je u čelo. — Izvoljeli ste doći u vrlo zgodan mah — obrati se opet gostu: — moja zakonita drugarica napisala je povelik roman i danas će ga čitati naglas.

— Žančik, — reći će Vera Josifovna mužu: — dites que l'on nous donne du thé.[1]

Starcevu predstaviše Jekaterinu Ivanovnu, osamnaestogodišnju djevojku, vrlo sličnu materi, isto tako suhonjavu i miloliku. Izražaj joj je još bio djetinji i struk tanak, nježan; i djevičanske, već razvijene grudi, lijepe, zdrave, govorile su o proljeću, pravom proljeću. Iza toga su pili čaj sa slatkim, s medom, sa slatkišima i jako tečnim pecivom, koje se je topilo u ustima. Kad nasta veče malo se po malo okupljali gosti,

[1] reci, da nam donesu čaj. (franc.)

i svakomu je od njih Ivan Petrovič obraćao svoje nasmijane oči i govorio:

— Zdravo, izvolite.

Zatim su svi sjedili u gostinskoj sobi, vrlo ozbiljnih lica, i Vera je Josifovna čitala svoj roman. Započela je ovako: »Hladnoća je jačala...« Prozori su bili širom otvoreni, čulo se, kako u kuhinji lupkaju noževima, i dopirao je miris prženog luka... Bilo je spokojno u mekim, dubokim naslonjačima, svijetla su tako umiljato titrala u sumraku gostinske sobe; i sada, u ljetno veče, kad s ulice dolijeću glasovi, smijeh, i iz dvorišta miriše jorgovan, teško je bilo razumjeti, kako je to jačala hladnoća i kako je sunce na zapadu hladnim svojim zrakama osvjetljivalo snježnu ravnicu i putnika, koji je sam samcat koračao putem; Vera je Josifovna čitala, kako mlada, lijepa grofica osniva na svojem selu škole, bolnice, biblioteke i kako je zavoljela umjetnika lutalicu, — čitala ono, što se nikad ne događa u životu, a ipak godi i lagodno je slušati, i na pamet ti padaju sve same lijepe, spokojne misli, — ne će ti se ustajati.

— Nije loše... — tiho progovori Ivan Petrovič.

A jedan gost, koji je slušao i zanio se mislima nekud jako, jako daleko, reče jedva čujno:

— Jest... zaista...

Protekao sat, dva sata. U gradskom parku u susjedstvu svirao je orkestar i pjevao pjevački zbor. Kad je Vera Josifovna zaklopila svoju bilježnicu, kojih pet minuta su šutjeli i slušali »Lučinušku«, koju je pjevao zbor, i ta je pjesma kazivala ono, čega nije bilo u romanu i što se zbiva u životu.

— Vi štampate svoja djela u časopisima? — zapita Veru Josifovnu Starcev.

— Ne, — odgovori ona: — ne štampam nigdje. Pišem i spremam u svoj ormar. Čemu bih štampala? — objasni. — Ta mi imamo sredstava.

I svi, tko zna zašto, uzdahnuše.

— A sada ti, Mačkice, odsviraj štogod, — reče Ivan Petrovič kćeri.

Otklopiše sa klavira poklopac, rasklopiše note, koje su već ležale pripravljene. Jekaterina Ivanovna sjede i obadvjema rukama udari po tipkama; i zatim odmah udari opet svom silom, te opet, i opet; ramena su joj i grudi podrhtavale,

tvrdokorno je udarala sve po jednom mjestu, i činilo se da ne će prestati, dok ne zabije tipke u klavir. Gostinska se soba napunila gromotom; grmjelo je sve: i pod, i strop, i namještaj ... Jekaterina je Ivanovna svirala težak marš, zanimljiv baš po svojoj teškoći, dug i jednoličan, i Starcev je, slušajući, zamišljao sebi, kako s visoke gore sipa kamenje, sipa, i sve se sipa, i zaželio, da se što prije prestane osipati, a u isti mu se mah jako sviđala Jekaterina Ivanovna, rumena od napinjanja, jaka, energična, s kovrčicom, koja joj spala na čelo. Poslije zime, provedene u Djaližu, među bolesnicima i seljacima, sjediti u gostinskoj sobi, gledati to mlado, pristalo i valjda čisto biće i slušati te bučne, dosadne, no ipak kulturne zvukove, — bilo je tako ugodno, tako novo...

— No, Mačkice, danas si svirala kao nikad, — reče Ivan Petrovič sa suzama u očima, kad je njegova kći svršila i ustala. — Umri, Denise, ne ćeš bolje napisati.

Svi je okružili, čestitali joj, divili se, uvjeravali, da već odavno nisu slušali takvu muziku, a ona slušala šuteći, tek se smješkajući, i na svem joj liku bilo napisano slavlje.

— Krasno! Divno!

— Krasno! — reče i Starcev, povodeći se za općim zanosom. — Gdje ste vi učili muziku? — zapita Jekaterinu Ivanovnu. — U konzervatoriju?

— Nisam, za konzervatorij se tek spremam, a dosad sam učila ovdje, kod madame Zavlovske.

— Jeste li svršili ovdašnju gimnaziju?

— O, nije! — odgovori za nju Vera Josifovna. — Pozivali smo učitelja u kuću, a u gimnaziji ili u institutu, priznajte i sami, moglo bi biti loših utjecaja; dok djevojka raste, treba da se nalazi jedino pod majčinim utjecajem.

— No ja ću ipak otići u konzervatorij, — reče Jekaterina Ivanovna.

— Ne, Mačkica ljubi svoju mamu. Mačkica ne će žalostiti tatu i mamu.

— Nije, otići ću! Otići ću! — reče Jekaterina Ivanovna u šali i hirovito, i topne nožicom.

A za večerom je već Ivan Petrovič pokazivao svoje vještine. Smijući se jedino očima, pripovijedao je anegdote, zbijao dosjetke, zadavao smiješne zadatke i sam ih rješavao, i vazda govorio svojim neobičnim jezikom, koji je izradio dugim

vježbama u oštroumnosti i očevidno mu se već odavno uobičajio: veličajan, nije loše, ponizno vam zahvaljujem...

Ali to nije bilo sve. Kad su se gosti, siti i zadovoljni, gurali u predsoblju, tražeći svoje ogrtače i palice, vrzmao se oko njih lakaj Pavluška, ili kako su ga zvali, Pava, dječak od četrnaestak godina, ošišan, punih obraza.

— No, ded, Pava, prikaži! — reći će mu Ivan Petrovič.

Pava se postavi u pozu, digne uvis ruku i izgovori tragičnim tonom:

— Umri, nesretnice!

I svi zagrohotaše.

»Zanimljivo«, — pomisli Starcev, izlazeći na ulicu.

On svrati još u restaurant i napije se piva, zatim se otputi pješice kući u Djaliž. Išao je i cijelim putem pjevuckao:

Tvoj glas mi je i umiljat i bolan...

Kad je propješačio devet vrsta i legao da spava, nije osjećao ni najmanjeg umora, nego mu se naprotiv činilo da bi s voljom prešao još dvadesetak vrsta.

»Nije loše...« — sjeti se, kad ga je hvatao san, i nasmija se.

II

Starcev se sve spremao da ode k Turkinima, no u bolnici je bilo vrlo mnogo posla i nikako nije mogao da uhvati slobodnog vremena. Prošlo tako više od godine u poslovima i samoći; ali uto donijeli iz grada list u modrom omotu...

Vera je Josifovna odavno već bolovala od migrene, no u posljednje vrijeme, kad ju je Mačkica svaki dan plašila da će otići u konzervatorij, stali su se sve češće ponavljati napadaji. Kod Turkinih se obredali svi gradski liječnici; došao najzad red i na zemskog liječnika. Vera mu Josifovna napisala dirljivo pismo, u kojem ga je molila da dođe i olakša njene muke. Starcev došao, i iza toga stao dolaziti k Turkinima često, vrlo često... Zaista je ponešto pomogao Veri Josifovnoj, i ona je već govorila svim gostima, da je to neobičan, divan doktor. Ali on nije više odlazio k Turkinima radi njene migrene...

Blagdan je. Jekaterina Ivanovna svršila je svoje duge, zamorne vježbe na klaviru. Zatim su dugo sjedili u jedaćoj sobi i pili čaj, i Ivan je Petrovič pripovijedao nešto smiješno.

No uto zazvonilo; valjalo je otići u predsoblje i dočekati nekoga gosta; Starcev se okoristi minutom zabune i reče Jekaterini Ivanovnoj šapatom, silno uzbuđen:

— Za boga miloga, zaklinjem vas, ne mučite me, hajdemo u park!

Ona slegne ramenima, kao u nedoumici i ne razumijevajući, šta želi od nje, ali ustade i pođe.

— Vi po tri, po četiri sata svirate na klaviru, — govorio je, idući za njom, — zatim sjedite s mamom, i nikako ne mogu da porazgovorim s vama. Dajte mi barem četvrt sata, zaklinjem vas.

Približavala se jesen, i u starom je parku bila tišina, sjeta, i u alejama je ležalo tamno lišće. Rano se već mračilo.

— Nisam vas vidio cijelu nedjelju dana, — nastavi Starcev: — a da vi znate, kolika je to muka! Sjednimo! Saslušajte me!

Oboje su imali omiljeno mjesto u parku: klupu pod starim širokim klenom. I sada sjedoše na tu klupu.

— Šta želite? — upita Jekaterina Ivanovna suho, poslovnim tonom.

— Nisam vas vidio cijelu nedjelju dana, nisam vas čuo tako dugo. Ja strasno želim, ja ginem za vašim glasom. Govorite!

Zanosila ga je svojom svježinom, naivnim izražajem očiju i obraza. Čak i u tom, kako joj je pristajala haljina, vidio je nešto neobično milo, dirljivo po jednostavnosti i naivnoj dražesti. A u isti mah, unatoč toj naivnosti, činila mu se jako pametnom i obrazovanom, više nego što je po godinama izgledalo. S njom je mogao govoriti o književnosti, o umjetnosti, o čemu ga volja, mogao joj se tužiti na život, na ljude, premda se je za ozbiljnog razgovora događalo, da ona odjednom udari u smijeh ili pobjegne u kuću. Kao gotovo sve s-ske gospođice, čitala je mnogo (no u S. su uopće čitali vrlo malo, te su u ovdašnjoj biblioteci i govorili, kad ne bi bilo djevojaka i mladih Židova, mogla bi se biblioteka zatvoriti); to se je beskrajno sviđalo Starcevu, s uzbuđenjem ju je pitao svaki put, šta je čitala posljednjih dana, i začaran je slušao, kad je pripovijedala.

— Šta ste čitali ove nedjelje, dok se nismo vidjeli? — zapita je sada: — kazujte, molim vas.

— Čitala sam Pisemskoga.

— Šta zapravo?

— »Tisuću duša«, — odgovori Mačkica. — A kako se je smiješno zvao Pisemski — Aleksej Feofilaktič!

— Ta kuda ćete vi? — prestraši se Starcev, kad je ona odjednom ustala i pošla prema kući. — Treba da svakako razgovaram s vama i moram da vam izjavim... Ostanite sa mnom barem pet minuta! Zaklinjem vas!

Ona stane, kao da želi nešto kazati, zatim mu nespretno turi u ruku pisamce i otrči u kuću, i tamo opet sjedne za klavir.

»Danas, u jedanaest sati naveče, — pročita Starcev: — budite na groblju kod spomenika Demettjeve.«

»No, to već nije nikako pametno, — pomisli on, kad se snašao. — Šta će tu groblje? Čemu?«

Bilo je jasno: Mačkica se obijestila. Komu će zaista i pasti ozbiljno na pamet da urekne sastanak po noći, daleko izvan grada, na groblju, kad se to može lako udesiti na ulici, u gradskom parku? I pristaje li njemu, zemskom doktoru, inteligentnom, ozbiljnom čovjeku, da uzdiše, da dobiva pisamca, da se vuče po grobljima, da radi ludorije, kojima se danas smiju čak i gimnazijalci? Dokle će dovesti taj roman? Šta će kazati drugovi, kad doznaju? Tako je mislio Starcev, švrljajući u klubu oko stolova, a u deset i pol odluči i odveze se na groblje.

Imao je već svoj par konja i kočijaša Pantelejmona u baršunskom prsluku. Sjala je mjesečina. Bila je tišina, toplo, ali jesenja toplina. U predgrađu su kod klaonica zavijali psi. Starcev ostavi kola na kraju grada, u jednoj uličici, a on pođe na groblje pješice. »Svatko ima nastranosti, — mislio je: — I Mačkica je čudakinja i — tko bi znao? — možda se ona ne šali, nego će doći,« — i on se odade toj slaboj, pustoj nadi, i ona ga opila.

Koje pola vrste prešao je poljem. Groblje se u daljini naziralo kao taman trak, kao šuma ili velik park. Pojavila se ograda od bijelog kamena, ulazna vrata... Po mjesečini se moglo na vratima pročitati: »Nastaje čas...« Starcev uđe na vratašca, i prvo, što je ugledao, bili su bijeli križevi i spomenici s obiju strana široke aleje i njihove crne sjene i sjene jablanovâ: i daleko se uokolo vidjela bjeloća i crnoća, a sa-

njivo je drveće sagibalo svoje grane nad bjeloćom. Činilo se da je tu svjetlije nego u polju; lišće na klenovima, nalik na šape, oštro se isticalo na žutom pijesku u alejama i na pločama, i natpisi su na spomenicima bili jasni. U prvi se mah prenerazio Starcev od onoga, što je sad vidio prvi put u životu i što mu se ne će valjda desiti da vidi više: svijet, koji nije nalik ni na što drugo — svijet, gdje je tako lijepa i meka mjesečina, kao da joj je ovdje kolijevka, gdje nema života, nema te nema, no u svakom se tamnom jablanu, u svakom grobu osjeća da ima tajna, koja obećava tih, krasan, vječit život. Od ploča i uveloga cvijeća vije se jesenskim mirisom lišća opraštanje, tuga i mir.

Uokolo je tišina; u dubokoj smirenosti gledaju s neba zvijezde, i Starcevljevi se koraci razliježu tako oštro i nezgodno. I tek kad na crkvi stade izbijati sat i on zamisli samoga sebe da je mrtav, zakopan ovdje zauvijek, učini mu se da ga netko gleda, i on pomisli na časak, da ovo nije mir i tišina, nego mukla čama mrtvila, prigušeni očaj.

Spomenik Demettjeve, nalik na kapelu, s anđelom na vrhu; nekad je u S. bila na prolasku talijanska opera, jedna je pjevačica umrla, pa su je sahranili i postavili taj spomenik. U gradu se nitko više nije sjećao nje, no kandilo nad ulazom odražavalo je mjesečinu i činilo se da gori.

Nije bilo nikoga. A tko će i doći ovamo o ponoći? No Starcev je čekao, i kao da mjesečina zagrijava u njemu strast, čekao je strasno i zamišljao u pameti poljupce, zagrljaje. Posjedio je oko pola sata kraj spomenika, zatim prošetao po pobočnim alejama, sa šeširom u ruci, očekujući i misleći, koliko je ovdje, u tim grobovima, sahranjeno žena i djevojaka, koje su bile lijepe, čarobne, koje su ljubile, izgarale po noćima od strasti, predajući se milovanju. Kako zapravo rđavu šalu zbija s čovjekom mati priroda, kako je nemilo spoznavati to! Tako je mislio, a u isti ga mah snalazila želja da zavikne, da on ne će, da on po što po to očekuje ljubav; pred njim se nisu više bijeljeli komadi mramora, nego krasna tjelesa, vidio je forme, koje se stidljivo kriju u sjeni pod drvećem, osjećao je toplinu, i ta mu je muka postajala tjeskobnom...

I kao da se spustio zastor, zašao mjesec za oblake, i odjednom se sve unaokolo smračilo. Starcev je jedva našao vrata, — bila je već pomrčina kao za jesenske noći, — zatim je koja

podrug sata tumarao, tražeći uličicu, gdje je ostavio svoja kola.

— Sustao sam, jedva se držim na nogama, — reče Pantelejmonu.

I sjedajući s uživanjem u kola, pomisli:

»Ah, ne valja se debljati!«

III

Sutradan naveče odvezao se k Turkinima, da zaprosi. Ali to se pokazalo nezgodnim, jer Jekaterinu je Ivanovnu u njenoj sobi češljao frizer. Spremala se u klub na ples.

Morao je opet dugo sjediti u jedaćoj sobi i piti čaj. Ivan Petrovič, kad je vidio, da je gost zamišljen, i da se dosađuje, izvadi iz džepa na prsluku pisamce i pročita smiješan list Nijemca upravitelja, kako su se na imanju pokvarila sva nijekanja i srušila se plašljivost.[1]

»A miraz će oni dati valjda priličan«, — mislio je Starcev, slušajući rastresen.

Poslije besane noći bio je u stanju zapanjenosti, kao da su ga opili nečim slatkim i uspavljivim; duša mu se zamaglila, ali radosno, toplo, a u isti mu mah rasuđivao u glavi neki hladni, teški komadić:

»Zaustavi se, dok nije prekasno! Je li ona tebi par? Ona je razmažena, hirovita, spava do dva sata, a ti si crkvenjački sin, zemski liječnik...«

»No pa šta? — mislio je. — Pa neka.«

»Usto, ako je uzmeš, — nastavljao je čas kasnije: — njena će te rodbina prisiliti, da ostaviš zemsku službu i da živiš u gradu.«

»No pa šta? — mislio je. — U gradu, pa neka bude u gradu. Dat će miraz, udesit ćemo...«

Naposljetku ušla Jekaterina Ivanovna u plesnoj haljini, dekoltirana, ljepuškasta, pristala, i Starcev se razdraga i pade u tolik zanos, da nije mogao izgovoriti ni riječ, nego je samo gledao i smijao se.

---

[1] u orig. stoji »zapiratelstva«, »zastenčivost«; Nijemac ne zna u pravo vrijeme upotrebiti prave riječi.

Ona se stala opraštati, a on — nije više ni radi čega imao da ostaje tu — ustao i rekao, da mu je vrijeme kući: čekaju bolesnici.

— Šta ćete, — reče Ivan Petrovič: — idite, a usput ćete povesti Mačkicu u klub.

Napolju je sipila kiša, bilo je vrlo mračno, i jedino po promuklom kašlju Pantelejmonovu moglo se pogoditi, gdje su kola. Digoše na kočiji krov.

Koračam, kuda znam, koračaš, kuda znaš, — govorio je Ivan Petrovič, posjedajući kćer u kočiju: — korača, kuda zna...[1] Tjeraj! Zbogom molim!

Odvezli se.

— A ja sam juče bio na groblju, — započe Starcev. — Kako je to nevelikodušno i nemilosrdno s vaše strane...

— Vi ste bili na groblju?

— Jest, bio sam tamo i čekao vas gotovo do dva sata. Mučio sam se.

— I mučite se, ako ne razumijete šale.

Jekaterina Ivanovna, zadovoljna što se tako lukavo našalila sa zaljubljenim čovjekom i što je on tako silno ljubi, zahihoće i za čas zacikne od prepasti, jer su baš u taj mah konji oštro zakretali k ulazu u klub i kočija se nagnula. Starcev obuhvati Jekaterinu Ivanovnu oko pasa; ona se uplašena privije k njemu, i on se ne suzdrži, nego je strasno poljubi u usta, u podvoljak i snažnije ju zagrli.

— Dosta je, — reče ona suho.

I za tren je već nije bilo u kočiji, a redar se pred osvijetljenim klupskim ulazom derao ružnim glasom na Pantelejmona:

— Šta si stao, glupane? Vozi dalje!

Starcev se odveze kući, ali se brzo vrati. U tuđem fraku i s bijelom krutom kravatom, koja mu se sve širila i htjela da spuže s ogrlice, sjedio je o ponoći u klubu u gostinskoj sobi i govorio Jekaterini Ivanovnoj zanesen:

— O, kako malo znaju oni, koji nisu nikad ljubili! Meni se čini, da još nitko nije istinito opisao ljubav, a teško da se i može opisati to nježno, radosno, bolno čuvstvo, i tko ga je iskusio ma i jedamput, taj ne će pokušati da ga prikazuje ri-

---

[1] U orig. je opet igra riječima, koja se ne može adekvatno prevesti na naš jezik.

ječima. Čemu predgovori, opisi? Čemu izlišna rječitost? Moja je ljubav beskrajna... Molim, zaklinjem vas, — izgovori najzad Starcev: — budite moja žena!

— Dmitrije Joniču, — reče Jekaterina Ivanovna s jako ozbiljnim izražajem, pošto je razmislila: — Dmitrije Joniču, ja sam vam vrlo zahvalna za čast, ja vas cijenim, no... — ona ustade i nastavi stojeći: — no, oprostite, ne mogu da budem vaša žena. Govorit ćemo ozbiljno. Dmitrije Joniču, vi znate, više od svega u životu ja ljubim umjetnost, ja do ludila ljubim, obožavam muziku, njoj sam posvetila sav svoj život. Ja hoću da budem umjetnica, hoću slave, uspjeha, slobode, a vi želite, da ja i dalje živim u tom gradu, da nastavljam taj pusti, nekorisni život, koji mi je postao nepodnošljiv. Da se udam — o, ne ću, oprostite! Čovjek treba da teži za višom, sjajnom svrhom, a obiteljski bi me život svezao zauvijek. Dmitrije Joniču, (gotovo se osmjehnula, jer kad je izgovorila »Dmitrij Jonič«, sjetila se »Alekseja Feofilaktiča«), Dmitrije Joniču, vi ste dobar, plemenit, pametan čovjek, vi ste bolji od svih... — suze joj iskočiše na oči: — ja sam vam sklona od sve duše, no... no vi ćete razumjeti...

I da ne zaplače, okrene se i ode iz gostinske sobe.

Starcevu srce prestade nemirno kucati. Kad je iz kluba izišao na ulicu, strgne prije svega sa sebe krutu kravatu i odahne iz punih prsa. Malo ga bijaše stid i samoljublje mu bijaše povrijeđeno, — nije se bio nadao odbijanju, — i nije vjerovao, da su ga sve njegove sanjarije, čame i nade dovele k takvomu glupastom kraju, upravo kao u malom kazališnom komadu u diletantskoj predstavi. I žao mu je bilo svoga osjećaja, te svoje ljubavi, toliko žao, da bi, činilo mu se, mogao u jedan mah zaridati, ili iz sviju sila odalamiti Pantelejmona kišobranom po širokim leđima.

Koja tri dana nije mu posao išao od ruke, nije jeo, nije spavao, no kad mu je stigao glas, da je Jekaterina Ivanovna otputovala u Moskvu, da stupi u konzervatorij, umirio se i uzeo živjeti kao i prije.

Kasnije, kad se je ponekad sjećao kako je tumarao po groblju, ili kako se je vozio po cijelom gradu i tražio frak, lijeno se protezao i govorio:

»No, koliko okapanja!«

IV

Prošle su četiri godine. Starcev je imao u gradu već velik broj pacijenata. Svako je jutro žurno primao bolesnike u svom stanu u Djaližu, zatim pohađao gradske bolesnike, i nije se više vozio na dva konja, nego u trojci s praporčićima, i vraćao se kući u kasnu noć. Okrupnio je, ugojio se i nije volio pješačiti, jer ga je mučila astma. Ugojio se i Pantelejmon, i što se jače širio, to je tužnije uzdisao i tužio se na svoj gorki udes: ubila ga vožnja!

Starcev je odlazio u različite kuće i sastajao se s mnogim ljudima, ali se nije ni s kim blisko sprijateljio. Građani su ga uzrujavali svojim razgovorima, nazorima o životu, pa i svojim likom. Iskustvo ga je malo po malo naučilo, da je građanin, dok se s njim kartaš ili zalažeš, dobrodušan, pa i nije glup čovjek, no treba samo progovoriti s njim o čemu bilo što se ne jede, na primjer, o politici ili znanosti, i zapast će u nepriliku ili će zapodjeti takvu filozofiju, tupu i pakosnu, da ti preostaje samo rukom mahnuti i otići. Kad bi Starcev pokušao zapodjeti razgovor čak i s liberalnim građaninom, na primjer, o tome, da čovječanstvo, hvala bogu, napreduje i s vremenom će moći da bude bez putnica i bez smrtne kazne, građanin ga je gledao ispod oka i nepovjerljivo i pitao: »Onda dakle može svatko ubijati na ulici koga hoće?« A kad je Starcev u društvu, za večerom ili čajem, govorio o tome, da treba raditi, da se bez rada ne može živjeti, svak je to držao za prijekor i počinjao se ljutiti i nasrtljivo se prepirati. Uza sve to nisu građani radili ništa, baš ništa, i nisu se zanimali ni za što, i nikako nije mogao smisliti, o čemu bi govorio s njima. I Starcev se je klonio razgovora, i samo je zalagao i kartao se vinta, a kad bi u kojoj kući naišao na obiteljsku svečanost i kad bi njega pozvali da prigrize, sjedao je i jeo šuteći, gledajući u tanjir; i sve, što su za to vrijeme govorili, bilo je nezanimljivo, neistinito, glupo, osjećao je razdraženost, uzrujavao se, ali je šutio, i zato jer je vazda mrko šutio i gledao u tanjir, prozvali su ga u gradu »naduti Poljak«, premda on nikada nije bio Poljak.

Klonio se je takvih zabava, kao što su kazalište i koncerti, no zato je s nasladom igrao vint, svako veče po koja tri sata. Imao je još jednu zabavu, u koju je zagrezao neopazice, malo

po malo, i to — da naveče vadi iz džepova novčanice, stečene praksom, i dešavalo se, da je u svim džepovima bilo oko sedamdesetak rubalja natrpanih novčanica, žutih i zelenih, od kojih je zaudarao parfem, i ocat, i tamjan, i riblje ulje; a kad bi se nakupilo nekoliko stotina, nosio ih je u »Društvo za uzajamni kredit« i tamo ulagao na tekući račun.

Za sve četiri godine poslije odlaska Jekaterine Ivanovne bio je kod Turkinih samo dva puta, na poziv Vere Josifovne, koja se još uvijek liječila od migrene. Svakoga je ljeta Jekaterina Ivanovna dolazila k roditeljima u goste, ali on je nije vidio ni jedan jedini put; nije se nekako dešavalo.

No prošle eto četiri godine. Jednog tihog, toplog jutra donijeli u bolnicu pismo. Vera je Josifovna pisala Dmitriju Joniču, da ga se jako zaželjela, i pozvala ga da svakako izvoli doći k njoj i olakšati joj muke, a baš joj je danas i rođendan. Dolje je bilo dopisano: »Maminoj se molbi pridružujem i ja. K.«

Starcev razmisli i naveče se odveze k Turkinima.

— A, zdravo, molim! — dočeka ga Ivan Petrovič, smješkajući se jedino očima. — Bonzurte.[1]

Vera Josifovna, koja je bila već jako ostarjela, bijelih vlasi, stisnu Starcevu ruku, usiljeno uzdahnu i reče:

— Vi, doktore, ne ćete da mi udvarate, nikad nam ne dolazite, ja sam već stara za vas. No evo je doputovala mlada, možda će ona biti sretnija.

A Mačkica? Ona je bila izmršavjela, poblijedjela, poljepšala se i postala stasitija; no to je već bila Jekaterina Ivanovna, a ne Mačkica; nije više bilo prijašnje svježine i izražaja djetinje naivnosti. I u pogledu, i u pokretima bilo je nešto novo — plaho, snuždeno, kao da se ona ovdje, u kući Turkinih, ne osjeća više kao kod kuće.

— O, kako dugo se nismo vidjeli! — reče ona, pružajući Starcevu ruku, i vidjelo se, da joj nemirno kuca srce; i čvrsto, s radoznalošću gledajući njemu u lice, nastavi: — Kako ste se ugojili! Opaljeni ste, muževniji ste, ali uopće ste se malo promijenili.

Sviđala mu se je i sada, jako se sviđala, ali nečega je već nedostajalo u njoj, ili je nečega bilo na pretek — i sam ne bi

---

[1] Na franc. reč. »bon jour« — dobar dan, nadovezan je ruski nastavak.

znao kazati, čega zapravo, no nešto mu je već smetalo da osjeća kao nekad. Nije mu se sviđala njena bljedoća, novi izražaj, slabi smiješak, glas, malo kasnije nije mu se već sviđala haljina, naslonjač, na kojem je sjedila, nije mu se sviđalo nešto u prošlosti, kada zamalo što je nije uzeo za ženu. Sjetio se svoje ljubavi, sanjarija, i nada, što su ga uzbuđivale prije četiri godine, — i posta mu nelagodno.

Pili su čaj sa slatkim pecivom. Zatim je Vera Josifovna naglas čitala roman, čitala o onom, što se nikad ne događa u životu, a Starcev je slušao, gledao joj sijedu, lijepu glavu i čekao, kada će završiti.

»Nije bez dara onaj, — mislio je — tko ne zna pisati pripovijesti, nego onaj, koji ih piše i ne zna to skriti.«

— Nije loše, — reče Ivan Petrovič.

Zatim je Jekaterina Ivanovna svirala na klaviru, a kad je svršila, dugo su joj dugo zahvaljivali i oduševljavali se njom.

»A dobro je, što je nisam uzeo«, — pomisli Starcev.

Ona ga je gledala i, činilo se, očekivala, hoće li joj predložiti da odu u park, ali on je šutio.

— Hajde da porazgovorimo, — reče ona, pristupivši k njemu. — Kako živite? Šta je kod vas? Kako? Ja sam ovih dana vazda mislila o vama, — nastavi nervozno: — htjela sam da vam pišem, htjela sam da sama odem k vama u Djaliž, i već sam bila odlučila da odem, ali sam se zatim predomislila, — bog bi znao, kako se vi sada držite prema meni. S takvim sam vas uzbuđenjem očekivala danas. Za boga miloga, hajdemo u park.

Odoše u park i sjedoše tamo na klupu pod starim klenom, kao i prije četiri godine. Bio je mrak.

— Kako dakle živite? — zapita Jekaterina Ivanovna.

— Prilično, živimo pomalo, — odgovori Starcev.

I ništa više nije mogao da smisli. Zašutjeli su.

— Ja se uzbuđujem, — reče Jekaterina Ivanovna i zakrije rukama lice: — ali nemojte paziti na to. Tako mi je lijepo kod kuće, tako se radujem, što vidim sve, i ne mogu da se priviknem. Koliko uspomena! Činilo mi se, da ću s vama govoriti i da ne ćemo ušutjeti sve do jutra.

Sada joj je iz blizine vidio lice, blistave oči, i ovdje, u mraku, činila mu se mlađom nego u sobi, pa i kao da joj se

vratio njen prijašnji djetinji izražaj. I zaista, s naivnom je radoznalošću gledala njega, kao da bi pobliže htjela da razmotri i shvati čovjeka, koji ju je nekad ljubio tako plameno, s takvom nježnošću i tako nesretno; oči su njene zahvaljivale za tu ljubav. I on se sjeti svega što je bilo, svih najsitnijih podrobnosti, kako je tumarao po groblju, kako se je zatim, pred jutro, umoran, vraćao svojoj kući, i odjednom se ražalosti i požali za prošlošću. U duši mu se upalio plamečak.

— A sjećate li se, kako sam vas pratio navečer u klub? — reče on. — Padala je onda kiša, bio je mrak...

Plamečak se sve razgarao u duši, i već ga je snalazila volja da govori, da se tuži na život...

— Ah, — reče s uzdahom. — Vi eto pitate, kako ja živim. Kako živimo mi ovdje? Pa nikako. Starimo, gojimo se, zapuštamo se. Izmiče dan za danom, život prolazi tmurno, bez dojmova, bez misli... Po danu zarada, a naveče klub, društvo s kartašima, alkoholicima, promuklim ljudima, koje ja ne trpim. Šta tu ima lijepo?

— No vi imate rad, plemenitu svrhu u životu. Vi ste tako voljeli govoriti o svojoj bolnici. Ja sam tada bila nekako čudna, uobražavala sam, da sam velika pijanistkinja. Danas sve gospođice sviraju na klaviru, pa i ja sam svirala kao i sve, i nije u meni bilo ništa osobito; ja sam isto takva pijanistkinja, kao što je mama spisateljica. I dabogme, nisam vas ruzumijevala onda, no zatim, u Moskvi, često sam mislila o vama. Samo sam o vama i mislila. Kolika je to sreća biti zemski liječnik, pomagati jadnicima, služiti narodu. Kolika sreća! — ponovi Jekaterina Ivanovna zanosno. — Kad sam u Moskvi mislila o vama, pričinjali ste mi se tako idealni, uzvišeni...

Starcev se sjeti novčanica, koje je naveče vadio iz džepa s tolikim zadovoljstvom, i plamečak mu se ugasi u duši.

Ustade, da idu u kuću. Ona ga uhvati pod ruku.

— Vi ste najbolji od svih ljudi, koje sam poznavala u svom životu, — nastavi ona. — Mi ćemo se viđati, razgovarati, je li? Obećajte mi. Ja nisam pijanistkinja, o sebi se više ne varam i ne ću pred vama ni svirati ni govoriti o muzici.

Kad su ušli u kuću i Starcev u večernjoj rasvjeti ugleda njeno lice i tužne, zahvalne, ispitljive oči, uperene k njemu, osjeti nemir i pomisli opet:

»A dobro je, što se onda nisam oženio.«

Stade se opraštati.

— Vi nemate nikakvog rimskog prava da odlazite bez večere, — govorio je Ivan Petrovič, ispraćajući ga. — To je od vas vrlo perpendikularno. No ded, prikaži! — reče, obraćajući se u predsoblju k Pavi.

Pava, koji nije više bio dječak, nego mladić s brcima, postavio se u pozu, dignuo ruku u vis i rekao tragičnim glasom:

— Umri, nesretnice!

Sve je to razdraživalo Starceva. Sjedajući u kočiju i gledajući mračnu kuću i park, koji su mu bili nekada tako mili i dragi, sjeti se u jedan mah svega i — romanâ Vere Josifovne, i bučne svirke Mačkice, i oštroumnosti Ivana Petroviča, i tragične poze Pavine, i pomisli: ako su najdarovitiji ljudi u cijelom gradu tako bez dara, kakav mora tek da bude grad.

Za tri dana donio Pava od Jekaterine Ivanovne pismo.

»Vi ne dolazite k nama. Zašto? — pisala je. — Bojim se, da ste se promijenili prema nama, bojim se, i strah me hvata od puke misli o tom. Umirite me dakle, dođite i kažite, da je sve dobro.

»Vrlo mi je potrebno da govorim s vama. Vaša J. T.«

On pročita to pismo, razmisli i reče Pavi:

— Kaži, dragi, da danas ne mogu doći, jako sam zauzet. Doći ću, kaži, tako, za koja tri dana.

Ali prošla tri dana, prošla nedjelja dana, a on sve nije odlazio. Jednom, kad se vozio kraj kuće Turkinih, sjeti se, da bi morao svratiti barem na časak, ali je razmislio i . . . nije svratio.

I nikada više nije odlazio k Turkinima.

V

Prošlo je još nekoliko godina. Starcev se još jače ugojio, odebljao, teško diše i već hoda unatrag zabačene glave. Kad se on, nabuhao, crven, vozi na trojci s praporčićima, a Pantelejmon, također nabuhao i crven, s mesnatim zatiljkom, sjedi na sjedištu, ispruženih preda se ravnih, gotovo drvenih ruku, i dovikuje prolaznicima: »drrrži desno!« postaje slika naočita

i čini se, da se to ne vozi čovjek, nego poganski bog. Ima on u gradu golem broj pacijenata, nema kada da odahne i ima već imanje i dvije kuće u gradu, i već snuje o trećoj kući, što probitačnijoj, i kad mu u »Društvu za uzajamni kredit« govore o kakvoj kući, koja je određena za dražbu, to on bez sustezanja odlazi u tu kuću, prolazi po svim sobama, ne pazi na neodjevene žene i djecu, koja ga gledaju u čudu i strahu, upire palicom u svaka vrata i govori:

— To je kabinet? To je spavaća soba? A šta je tu?

I pritom teško diše i tare s čela znoj.

Ima mnogo briga, no ipak ne ostavlja zemsku službu; svladala ga je pohlepa, hoće da dospije i ovamo i onamo. U Djaližu i u gradu zovu ga već prosto Joničem. — »Kuda se to vozi Jonič?« ili: »Ne bi li u konzilij pozvali Joniča?«

Valjda zato, što mu je grlo obraslo u salo, promijenio mu se glas, postao je tanak i oštar. Promijenila mu se i narav: postao je razdražljiv i prkosan. Primajući bolesnike, obično se ljuti, nestrpljivo udara palicom o pod i viče svojim neugodnim glasom:

— Izvolite odgovarati samo na pitanja! Ne razgovarajte!

Samac je. Živi dosadno, ništa ga ne zanima.

Za sve vrijeme, otkad živi u Djaližu, ljubav prema Mačkici bila mu je jedina radost, a valjda i posljednja. Naveče se u klubu karta vinta i zatim sjedi sam za velikim stolom i večera. Služi ga konobar Ivan, najstariji i najčasniji, donosi mu se lafitte broj 17, i svi već — i starješine u klubu, i kuhar, i konobar — znaju, što on voli i što ne voli, nastoje iz sviju sila da mu ugode, jer inače će se on odjednom rasrditi i početi udarati palicom o pod.

Za večerom se ponekad okreće i upleće se u kakav razgovor:

— O čemu vi to govorite? A? Koga?

I kad se dogodi, da se u susjedstvu, za kojim stolom, zapodjene govor o Turkinima, to on pita:

— O kakvim vi to govorite Turkinima? Je li to o onima, kojih kći svira klavir?

To je eto sve, što se može kazati o njemu.

A Turkini? Ivan Petrovič nije ostario, nije se promijenio i kao i prije vazda zbija dosjetke i pripovijeda anegdote; Vera Josifovna kao i prije čita gostima svoje romane rado, sa

srdačnom jednostavnošću. A Mačkica svira na klaviru svaki dan po koja četiri sata. Vidljivo je ostarjela, pobolijeva i svake jeseni odlazi s majkom na Krim. Ispraćajući ih na stanici, Ivan Petrovič, kad kreće vlak, otire suze i dovikuje:

— Zbogom, molim!

I maše rupčićem.

SLUČAJ IZ PRAKSE

Profesor je dobio brzojav iz tvornice Ljalikovih: molili su ga, da što prije dođe. Nekoj gospođi Ljalikovoj bolovala je kći; bila je to, kako se vidjelo, vlasnica tvornice. Iz brzojavke, nespretno sastavljene, nije se dalo više ništa shvatiti. No profesor nije pošao lično, već je poslao svoga ordinatora Koroljova.

Trebalo se voziti od Moskve dvije postaje, a zatim kolima četiri vrste. Po Koroljova poslaše trojku; kočijaš je imao šešir s paunovim perom te je na sva pitanja odgovarao glasno, vojnički: »Nikako ne!« — »Upravo tako!« Bilo je u subotu uvečer; sunce je zalazilo. Od tvornice su radnici hrpimice išli prema željezničkoj stanici i sklanjali se konjima, na kojima se vozio Koroljov. I Koroljova je očaravala večer, i majuri, i ljetnikovci uokolo, i breze, i sva tišina naokolo, kad se činilo, da se skupa s radnicima, sada, uoči blagdana, spremaju na počinak i, rekao bi, — na molitvu i polja, i šume, i sunce.

Koroljov se rodio i odrastao u Moskvi, sela nije poznavao, a tvornice ga nisu nikad zanimale, niti ih je posjećivao. Ali je pokadšto čitao o tvornicama, bivao je gostom tvorničara i razgovarao je s njima; i kad je vidio kakvu tvornicu iz bliza ili daleka, to je vazda mislio, kako je eto izvana sve mirno i tiho, dok unutra mora da vlada silno neznanje i tupa sebičnost gospodara, dosadni nezdravi rad radnika, svađe, rakija, zareznici... I sada, kad su se radnici s počitanjem i plaho uklanjali trojci, on je po njihovim licima i kapama, i po njihovu hodu naslućivao fizičku nečistoću, pijanstvo, nervoznost, nesabranost.

Uvezoše se kroz tvornička vrata. S obadviju strana viđahu se kućice radnika, lica žena, rubenina i pokrivači na stubištima. »Čuvaj se!« — vikao je kočijaš, ne suzdržavajući konja.

Uđoše u široko dvorište bez trave, na njemu je pet ogromnih zdanja s dimnjacima, jedan od drugoga podalje, skladište robe, daščare, a na svemu nekakav sivi talog, kao od prašine. Tu i tamo, kao oaze u pustinji, kukavni vrtići, pa zeleni ili crveni krovovi kuća, gdje su stanovali članovi uprave. Kočijaš najednom zaustavi konje i kočija stane pred kućom, iznova okrečenom sivom bojom; pred kućom je bio ograđen vrtić s jorgovanom, pokrivenim prašinom, a na žutom stubištu silno je vonjalo bojama.

— Izvolite, gospodine doktore, — govorahu ženski glasovi u hodnicima i predsoblju, i pri tome zamnijevahu uzdasi i čulo se šaptanje. — Izvolite, jedva smo vas dočekali... prava nevolja. Evo, izvolite ovamo...

Gospođa Ljalikova, krupna, postarija dama u crnoj svilenoj haljini sa modrim rukavima, ali, sudeći po licu, priprosta, slabo pismena, gledala je doktora nemirno i nije se usudila da mu pruži ruku, nije smjela. Odmah do nje stajala je osoba kratko ostrižene kose, sa pince-nezom, u šarenoj bluzi, mršava i ne više mlada. Služinčad ju je zvala Kristinom Dmitrijevnom, i Koroljov se domišljao, da to mora biti guvernanta. Po svoj prilici su njoj, kao najnaobraženijoj u kući, povjerili, da dočeka i primi liječnika, jer je ona stala odmah, žureći se, nabrajati sa sitnim, dosadnim potankostima, uzroke bolesti, a da nije kazala, tko je bolestan i o čemu se radi.

Liječnik i guvernanta sjedili su i govorili, a domaćica je iščekujući, stajala nepomično na vratima. Iz razgovora razabrao je Koroljov, da je bolesna Liza, djevojka od dvadeset godina, jedina kćerka gospođe Ljalikove, baštinica; ona je već odavno bolovala, i liječili su je razni liječnici, a minule noći, od večeri do jutra tako joj je kucalo srce, da nitko u kući nije spavao; bojali su se, da ne umre.

— Ona nam je, može se reći, od djetinjstva pobolijevala, — pričala je Kristina Dmitrijevna, pjevuckavim glasom, otirući sebi svaki čas usne rukom. — Liječnici vele, — to je od živaca, ali kad je bila malena, liječnici su joj glavobolju utjerali unutra, i ja mislim, da ona možda od toga boluje.

Pođoše k bolesnici. Već posve uzrasla, velika, vitka stasa, ali ružna, slična materi, s isto takvim malenim očima i sa širokim, neumjereno razvijenim donjim čeljustima, nepočešljana, pokrivena do podbratka, ona je u prvi tren učinila na Koro-

ljova dojam ubogoga, bijednoga, nesretnoga stvorenja, koje su iz sućuti ovdje primili i sakrili, pa nije mogao vjerovati, da je to baštinica svih ovih velikih tvorničkih zdanja.

— A mi dođosmo k vama, — poče Koroljov — dođosmo, da vas liječimo. Da ste nam zdravi!

On se predstavio i pružio joj ruku, — veliku, hladnu, ružnu ruku. Ona je sjela i, očito davno već navikla na liječnike, ravnodušna, što su joj bila otkrivena ramena i grudi, dopustila je, da liječnik osluškuje, što se događa u njezinoj unutrašnjosti.

— Srce moje jako kuca, — reče ona. — Svu noć salijetao me nekakav užas... i umalo da od toga nisam umrla... Dajte mi štogod...

— Dat ću vam, dat ću!... Umirite se.

Koroljov ju pogleda i slegne ramenima.

— Srce kuca, kako valja, — reče on — sve je u redu, sve sretno. Živci se malo uzbuniše, ali to je tako obično... Napadaj, čini mi se, već je svršio, legnite na počinak...

U taj čas donesoše u spavaonicu svjetiljku. Bolesnica se počela žacati svjetlosti, pa je rukama uhvatila glavu i zaplakala. I dojam ubogoga i ružnoga bića najednom je iščezao, pa Koroljov nije više vidio ni malenih očiju, ni grubo razvijene donje čeljusti; vidio je nježni, patnički izraz, tako razuman i ganutljiv, i sva mu se ona učini strojnom, ženskom u pravom smislu riječi, priprostom, i već je htio, da ju ne smiruje lijekarijama niti savjetima, već jednostavnim, ljubaznim riječima. Majka joj je obujmila glavu i pritisla je k sebi. Koliko očajanja, koliko tuge na licu te starice! Ona, mati, othranila je i uzgojila kćer, ne žaleći ničega, sav je svoj život posvetila tomu, da je nauči francuski jezik, plesati, svirati klavir, pozivala je za nju desetak učitelja, najbolje liječnike, držala joj je guvernantu, a sada nije shvaćala, otkuda te suze, čemu tolika muka, nije shvaćala i bila je zbunjena, i na njoj je lebdio izražaj krivnje, uzrujanosti, očajanja, baš kao da je nešto odveć važno propustila, da nešto još nije učinila, da nekoga još nije pozvala, ali koga, — to nije znala.

— Lizanjka, tebi je opet... tebi je opet, — govorila je, pritišćući k sebi kćer. — Rođena moja, golubice, djevojče moje, reci, što ti je? Smiluj mi se i reci.

Obje su gorko plakale. Koroljov sjedne na kraj postelje i uzme Lizu za ruku.

— Trice, je li vrijedno, da plačete? — rekne on ljubazno. — Ta na svijetu nema ništa takva, što bi vrijedilo tih suza. No, ne plačite dakle, nije potrebno...

A u sebi je pomislio:

»Trebalo bi da se uda.«...

— Naš tvornički liječnik davao joj je kalijev bromat, — progovori guvernanta, — ali njoj je od toga, opažam, samo gore. Po mojem mišljenju, ako se već daje lijek za srce, to joj valja dati kapljice.... zaboravila sam, kako se zovu... Od đurđica, što li...

I opet poče pričati kojekakve potankosti. Ona je liječniku prekidala riječ, nije mu dala govoriti i na licu joj je bilo napisano staranje, baš kao da je mislila, da ona, kao najnaobraženija žena u kući, mora neprekidno razgovarati s liječnikom i svakako o medicini.

To Koroljovu dodija.

— Ja ne vidim ništa osobita, — rekne liječnik, kad je izišao iz spavaonice te se obratio materi. — Ako je vašu kćer liječio tvornički liječnik, neka je i dalje liječi. Dosele je liječenje bilo pravilno, pa ne vidim potrebe, da se promijeni liječnik. Pa čemu da se i mijenja? Bolest je tako obična, ništa opasna...

Govorio je polagano, nadijevajući rukavice, a gospođa Ljalikova stajala je nepomično i gledala u njega zaplakanim očima.

— Do vlaka, koji odlazi u deset sati, preostaje još pola sata, — rekne on, — nadam se, da ne ću zakasniti.

— A ne biste li vi mogli ostati kod nas? — zapita Ljalikova, i opet joj suze poteku niz lice. — Žao mi je uznemirivati vas, ali budite tako dobri... za boga miloga, — nastavi ona u pola glasa, obazirući se na vrata — prenoćite kod nas. Liza je moja jedinica... jedino moje dijete... Prošle me je noći preplašila, ne mogu se sabrati... Ne odlazite, za boga miloga...

Htio joj je reći, da u Moskvi ima mnogo posla, da ga kod kuće čeka obitelj, da mu je teško provesti bez potrebe svu

večer i svu noć u tuđoj kući, ali je pogledao njezino lice, uzdahnuo i stao mučke skidati rukavice.

U dvorani su za njega napalili sve svjetiljke i svijeće. Sjedio je pred klavirom i listao note, zatim je razgledavao slike na zidovima i portrete. Slike, slikane uljenim bojama, u zlatnim okvirima, predočivahu krajeve iz Krima, burno more s korabljicom, katoličkoga monaha s čašom, i sve je bilo suhoparno, zamazano, bez dara naslikano... Portreti ne prikazivahu ni jedno lijepo, zanimljivo lice, sve široke lične kosti, začuđene oči; Ljalikov, Lizin otac, imao je maleno čelo i zadovoljno lice, službeno mu je odijelo pristajalo kao vreća na velikom, neotmjenom tijelu, na prsima medalja i znak crvenoga križa. Kultura mršava, raskoš slučajna, neproduhovljena, neudobna kao i odora; podovi razdražuju svojim sjajem, razdražuje i luster, te nehotice pada na um pripovijest o trgovcu, koji je i u kupelj išao s medaljom o vratu...

Iz predsoblja dopirao je šapat, netko je tiho hrkao. I najednom se začuše s dvorišta oštri, otresiti, metalni zvuci, kakvih Koroljov prije nikad nije čuo, pa ih ni sad nije razumio; oni odjeknuše čudno i neprijatno u njegovoj duši.

»Meni se čini, da ovdje ne bi ni za što ostao živjeti«... pomisli liječnik i opet se lati nota.

— Doktore, izvolite založiti! — pozove ga u pola glasa guvernanta.

Pođe večerati. Stol je bio velik, sa svom silom jela i vina, ali je večeralo samo dvoje: on i Kristina Dmitrijevna. Ona je pila madeirsko vino, brzo jela i govorila, pogledavajući doktora preko pince-neza.

— Naši su radnici vrlo zadovoljni. U našoj tvornici daju se svake zime predstave, sami radnici igraju, davaju se čitanja sa čarobnom svjetiljkom, imaju prekrasnu čajanu, pa što će više. Oni su nam vrlo odani i kad su dočuli, da je Lizenjki postalo gore, naručiše molenje. Nisu obrazovani, ali ipak osjećaju.

— Čini se, kao da ovdje kod vas u kući nema nijednoga muškarca, — progovori Koroljov.

— Nijednoga. Pjotr Nikanorič umro je pred osamnaest mjeseci, pa smo ostale same. Ovako i živimo utroje. Ljeti ovdje, a zimi u Moskvi na Poljanki. Ja sam kod njih već jedanaest godina. Kao domaća.

Za večeru doniješe kečigu, prsa od kokoši i kompot; vina su bila skupa, francuska.

— Doktore, izvolite vi samo, bez ceremonija, — govorila je Kristina Dmitrijevna, jedući, otirući usta šakom, i vidjelo se, da ona ovdje živi na svoje potpuno zadovoljstvo.

— Izvolite, jedite!

Poslije večere odvedoše liječnika u sobu, gdje je za njega bila pripravljena postelja. Ali se njemu nije dalo spavati, bilo je zagušljivo, a u sobi je mirisalo po boji; on je navukao kaput i izišao.

Na dvorištu je bilo hladno; već je bilo sumračno, a u vlažnom zraku jasno se odrazivalo svih pet zdanja sa visokim dimnjacima, razabirale su se daščare i skladišta. Budući je bio praznik, nije se radilo, prozori su bili tamni, tek je u jednoj zgradi još gorjelo u peći, dva su prozora bila rumena od žara, a iz dimnjaka je uz dim pokadšto zasukljao i plamen. Daleko za dvorištem kreketale su žabe i pjevao slavuj.

Gledajući na tvornička zdanja i daščare, u kojima su spavali radnici, on je opet mislio ono, što mu je vazda dolazilo na pamet, kad je ugledao tvornice: Neka se slobodno priređuju predstave za radnike uz čarobne svjetiljke, neka se uvađaju tvornički liječnici i razna poboljšanja, ipak se radnici, što ih je danas susretao putem od postaje, ne razlikuju naoko ni u čemu od onih radnika, koje je viđevao davno u djetinjstvu, kad još nije bilo tvorničkih predstava ni olakšica. Kao liječnik, misleći pravilno o kroničnim stradanjima, držao je i tvornice nekim nesporazumom, kojemu je uzrok koliko nejasan, toliko i neukloniv, pa sve olakšice u životu tvorničkih radnika nije doduše smatrao suvišnima, ali ih je uspoređivao s liječenjem neizlječive bolesti.

»Dakako, to je nesporazum ...« — mislio je on, gledajući od žara rumene prozore. — »Do dvije tisuće tvorničkih radnika radi bez odmora, u nezdravim prostorijama, praveći nevaljane tkanine, žive gladujući, pa se tek pokadšto otrijezne od te more, stotina ljudi nadzire radnju i sav život te stotine troši se u bilježenju globa, psovanju, nepravdi, i samo dvojica trojica, takozvani gospodari, uživaju probiti, iako ništa ne rade te i sami preziru te rđave pamučne tkanine. Ali kakve su to probiti i kako ih uživaju? Ljalikova i njezina kći nesretne su, mučno ih je i pogledati; zadovoljno živi jedino

Kristina Dmitrijevna, starija, glupa djevojka sa pince-nezom. I čini se, kao da se u svim tim tvorničkim zdanjima radi samo zato, da Kristina Dmitrijevna može jesti kečigu i piti madeirsko vino.

Najednom zamniju čudni zvuci, oni isti, što ih je Koroljov slušao prije večere. Kraj jedne zgrade lupao je netko o kovnu ploču, lupao je, i odmah zvuk zadržavao tako, da su ozvanjali kratki, oštri, nečisti zvuci kao da netko kriči... »der-der-der«... Zatim je zavladala tišina od pola minute, a kod druge zgrade oglasiše se isto takvi oštri i neprijatni, no već niži glasovi: »drin... drin... drin...« Jedanaest ih je bilo. To je stražar očito označavao jedanaest sati.

I kod treće zgrade začuju se slični zvuci: »žak... žak... žak...« pa i kod ostalih zgrada, a najposlije i za daščarama i za vratima. I činilo se, kao da je posred noćne tišine te zvukove ispuštalo ono tvorničko čudovište s užarenim očima, sam đavo, koji je ondje vladao i gospodarima i radnicima, te jedne i druge obmanjivao.

Koroljov je izišao s dvorišta na polje.

— Tko ide? — otresao se na nj s vratiju surov glas.

»Baš kao u kakvoj tvrđavi«... pomislio je liječnik, ali ništa nije odgovorio.

Ovdje se jasnije čulo slavujevo pjevanje i kreketanje žaba; ćutila se svibanjska noć. Sa postaje dopirao je šum vlaka; negdje su kukurijekali pospani pijetlovi, ali je noć bila tiha, svijet je mirno spavao. Na polju, blizu tvornice, bila je tesarna i tu je bila složena gradnja za nekakvu građevinu. Koroljov sjedne na daske i nastavi misliti:

»Dobro se osjeća ovdje jedino guvernanta, i tvornica radi za njezino zadovoljstvo. No to se tako čini, ona je ovdje samo podmetnuto lice. A glavni, za koga ovdje sve radi, — jest đavao«.

I on je mislio o đavolu, u kojega nije vjerovao, i obazirao se na dva prozora, na kojima se odrazivala vatra. Činilo mu se, da tim rumenim očima u njega zuri sam đavo, ona nepoznata sila, koja je stvorila odnose između jakih i slabih, tu strašnu pogrešku, koju sada ništa ne može ispraviti. Potrebno je, da jaki smeta živjeti slabomu, to je zakon prirode, ali to je pojmljivo i lako se utuvljuje u misao samo uvodnim člankom, ili učenom knjigom, a u mješavini, što ju predstavlja

svagdanji život, u vrtlogu svih onih sitnica, od kojih su sastavljeni ljudski odnosi, to nije više zakon, već logički nesklad, ako i jaki i slabi jednako padaju žrtvom svojih uzajamnih odnosa, pokoravajući se nehotice nekakvoj sili, što upravlja, sili nepoznatoj, što stoji van života te je čovjeku tuđa.

Tako je mislio Koroljov, sjedeći na daskama i malo pomalo ovladivaše njime osjećaj, kao da je ta nepoznata, tajanstvena sila uistinu bila u njegovoj blizini i gledala. Međutim je na istoku bivalo sve blijeđe, vrijeme je brzo prolazilo. Pet zgrada s dimnjacima na vlažnoj pozadini svitanja, kad naokolo nije bilo ni žive duše, i kao da je sve pomrlo, izgledalo je neobično i ne tako, kao po danu: sasvim mu se izgubilo iz pameti, da su unutra parni motori, elektrika, telefoni, nego je nekako neprestano mislio na građevine od pruća, kameni vijek, osjećao je prisutnost grube, nepoznate sile...

I opet začuje:

— Der... der... der...

Dvanaest puta. Zatim tišina od pola minute i — na drugom kraju dvorišta zamnijeva:

— Drin... drin... drin...

»Užasno neugodno!« — pomisli Koroljov.

— Žak... žak... žak... začuje s trećega mjesta oštro, već kao zlovoljno... — žak... žak...

I da odbije svih dvanaest ura, trebalo je četiri minute. Zatim je sve utihnulo; i opet takav dojam, kao da je sve naokolo poumiralo.

Koroljov je prosjedio još časak i vratio se u dom, ali još dugo nije lijegao. U susjednim sobama šaputali su, čulo se tapkanje papuča i bosih nogu.

»Da joj opet nije pozlilo?« — pomisli Koroljov.

Izađe, da pregleda bolesnicu. U sobama je bilo već sasvim svijetlo, i u salonu na zidu i na podu treperila je slaba sunčana svjetlost, što je prodrla unutra kroz jutarnju maglu. Vrata u Lizinu sobu bijahu otvorena, a ona je sjedila u naslonjaču, kraj postelje, u haljetku, omotana šalom, nepočešljana. Zastori na prozorima bili su spušteni.

— Kako vam je? — zapita je Koroljov.

— Hvala vam.

Opipa joj bilo, zatim joj poravna vlasi, što joj padoše na čelo.

— Vi ne spavate, — rekne on. — Vani je prekrasno, proljeće je, slavuji pjevaju, a vi sjedite ovdje u mraku i o nečem razmišljate.

Ona ga je slušala i gledala mu u lice; oči su joj bile turobne, umne i vidjelo se, da mu hoće nešto reći.

— Biva li to često s vama? — zapita liječnik.

Ona makne usnama i odgovori:

— Često. Gotovo svaku noć mi je teško.

Uto su na dvorištu straže odbijale dvije ure... Čulo se opet — »der... der...« i Liza je zadrhtala.

— Uznemiruju li vas ti zvuci? — zapita Koroljov.

— Ne znam. Sve me ovdje uznemiruje, — odvrati ona i zamisli se. — Sve me uznemiruje. Iz vašega glasa razabirem sućut, meni se je odmah, čim sam vas opazila, učinilo, da s vama mogu o svemu porazgovoriti.

— Govorite, molim vas.

— Ja vam želim reći svoje mišljenje. Meni se čini, da nisam bolesna, već uznemirena, i strašno mi je, što tako mora biti, a drukčije ne može biti. Ni najzdraviji čovjek ne može a da ne bude uznemiren, kad mu, na primjer, ispod prozora prolazi razbojnik. Mene često liječe — nastavi ona, gledajući u svoja koljena i smješkajući se plaho, — ja sam, naravno, vrlo zahvalna i ne negíram koristi liječenja, ali ja bih htjela, da se porazgovorim ne s liječnikom, već s čovjekom, koji mi je blizak, s prijateljem, koji bi me shvatio te koji bi me uvjerio imam li, ili nemam pravo.

— Zar vi nemate prijatelja? — zapita ju Koroljov.

— Ja sam osamljena. Imam majku, ljubim je, ali sam ipak osamljena. Tako se je život složio... Osamljeni mnogo čitaju, ali malo govore, malo slušaju, život je za njih tajanstven; oni su mistici; često vide đavola tamo, gdje ga nema. I Ljermontovljeva Tamara bila je osamljena, pa je vidjela đavola.

— A čitate li vi mnogo?

— Mnogo. Ta ja imam vazda mnogo vremena, od jutra do večeri. Danju čitam, a noću — prazna glava, mjesto misli nekakve sjene.

— Vi dakle nešto viđate noću? — zapita Koroljov.

— Ne, no ja ćutim...

Ona se je opet nasmiješila i podigla oči prema liječniku i gledala ga tako žalosno, tako pametno; i njemu se je činilo, da mu ona vjeruje, da hoće s njime iskreno govoriti i da ona misli isto onako, kao i on. Ali ona je šutjela i možda je čekala, ne će li on progovoriti.

On je znao, što joj ima reći; za njega je bilo jasno, da ona mora po mogućnosti što prije ostaviti ovih pet tvorničkih zgrada, i milijun, ako ga ima, da mora ostaviti toga đavola, koji noću zaviruje; njemu je bilo jasno i to, da je tako i sama Liza mislila, pa je samo čekala, da joj netko, komu vjeruje, to potvrdi.

Ali Koroljov nije znao, kako bi joj to rekao. Kako? Osuđenike se žacaju pitati, zašto su osuđeni; tako je teško i bogate ljude pitati, čemu im toliki novci, zašto tako rđavo upravljaju i određuju svojim bogatstvom, zašto ga ne odbacuju, kada u njemu vide čak svoju nesreću; pa ako o njemu zapodijevaju razgovor, on se vodi obično stidljivo, neudobno, i dugo traje.

»Kako da joj reknem? — razmišljao je Koroljov. — Pače, je li nužno da joj se rekne?«

I on joj je rekao, što je htio reći, ne izazovno, već okolišajući:

— Vi ste bogata baštinica i vlasnica tvornice, a nezadovoljni ste, ne vjerujete u svoje pravo i sada, eto, ne spavate dobro, a to je, naravno, bolje, nego da ste zadovoljni, da krepko spavate i mislite, da je sve sretno i zadovoljno. Mnogo stradate od nespavanja; no bilo kako mu drago, to je dobar znak. Doista, naši roditelji ne bi mogli povesti ovakav razgovor, kakav je eto povelo nas dvoje; noću oni nisu razgovarali, već su krepko spavali, a mi, savremeni naraštaj, zlo spavamo, mučimo se, mnogo govorimo i neprestano umujemo, imamo li, ili nemamo pravo? A za našu djecu ili unuke bit će to pitanje, — da li imadu ili nemaju pravo, — već riješeno. Naši će potomci mnogo više vidjeti, nego li mi vidimo. Za kojih pedeset godina bit će život lijep, samo šteta, što mi toga ne ćemo doživjeti. Bilo bi zanimljivo pogledati taj budući život.

— Što će raditi djeca i unuci? — zapita najednom Liza.

— Ne znam... Valjda će sve baciti i otići.

— Kuda će otići?

— Kuda?... Kud bilo, — rekne Koroljov i nasmiješi se. — Ta pametan, valjan čovjek, može otići kud ga je volja.

On pogleda na sat.

— Sunce je već izašlo, — rekne on. — Vi morate spavati. Svucite se i spavajte u svoje zdravlje. Vrlo mi je drago, što sam se s vama upoznao, — nastavi on, stisnuvši Lizi ruku. — Vi ste divno, zanimljivo biće. Laku noć!

I Koroljov pođe u svoju sobu i legne na počinak.

Drugi dan ujutro, kad su izvezli kočiju, svi su izašli na stubište, da ga isprate. Liza, kao da je blagdan, bila je sva u bjelini, a u kosu je zadjela cvijetak; bila je blijeda i sumorna; gledala je u Koroljova kao i jučer, turobno i pametno, smiješila se i govorila neprestano s takvim izražajem, kao da mu je htjela reći nešto osobita, važna, i to samo njemu. Čulo se, kako su cvrkutale ševe, kako je zvonilo u crkvi. Prozori tvorničkih zgrada gledahu veselo, i, vozeći se preko dvorišta, a zatim cestom do postaje, Koroljov se više nije sjećao ni radnika, ni građevina od pruća, ni đavola, već je mislio samo na ono vrijeme, što je možda već posve blizu, kad će život biti isto tako svijetao i radostan, kako je ovo tiho, nedjeljno jutro; i mislio je još, kako je prijatno za takvoga jutra, u proljeće, voziti se u dobroj kočiji i grijati se na sunašcu.

DUŠICA

Kći penzioniranog koleškog asesora[1] Plemjanikova, Olenka, sjedila je zamišljeno na svom trijemu. Bijaše vruće, nasrtljivo su dodijavale muhe, i bilo je ugodno misliti kako će ubrzo nadoći večer. S istoka su se podizali tamni kišni oblaci i odatle je ponekad zapuhivao vlažan vjetrić.

Nasred dvorišta stajao je Kukin, direktor i vlasnik zabavišta »Tivoli«, koji je također stanovao ovdje na dvorištu, u pokrajnjoj kući, te gledao nebo.

— Opet! — govorio je on očajno. — Opet će biti kiše. Svaki dan kiša, svaki dan kiša! — kao za inat. Ta to je nesreća! To je propast! Svaki dan strašni gubici!

On je pljesnuo rukama i nastavio obraćajući se Olenki:

— Eto vam, Olga Semjonovna, našega života. Prosto da plačeš! Radiš, trudiš se, mučiš se, noću ne spavaš, neprestano misliš kako bi načinio bolje, — i što se dogodi? S jedne strane, tu je publika, neškolovana, divlja. Daj joj najbolju operetu, zabavnu igru, prekrasne kupletiste, no zar je to njoj potrebno? Zar ona nešto u tome shvaća? Njoj je potreban cirkus! Njoj trebaju trivijalne stvari! S druge strane, pogledajte vrijeme. Gotovo svake večeri pada kiša. Kako je počelo desetog svibnja, tako pada cijeli svibanj i lipanj da je prosto strahota! Gledaoci ne dolaze, a ja moram plaćati zakupninu. Glumce moram plaćati!

Drugi dan predveče opet su se podigli oblaci, i Kukin je s histeričnim smijehom govorio:

— E, pa što? Neka! Nek makar cijelo zabavište zalije, makar i samoga mene! Ne imao sreće na ovom ni na drugom svijetu! Nek me glumci tuže sudu! Ta što sudu? Makar i na robiju u Sibir! Makar i na vješala! Ha-ha-ha!

---

[1] U carskoj Rusiji činovnik osmoga razreda.

Treći dan dogodilo se to isto...

Olenka je slušala Kukina šutke, ozbiljno, i događalo se, da su joj suze izbile na oči. Na kraju krajeva, Kukinove su je nesreće dirnule i ona ga je zavoljela. On je bio malen rastom, suhonjav, sita lica, počešljane kose na sljepočice, govorio je tečnim tenorom i, dok je govorio, krivio je usta i na licu mu se uvijek ocrtavao očaj. No ipak je on u njoj probudio pravi, duboki osjećaj. Ona je trajno ljubila bilo koga i bez toga nije mogla živjeti. Ranije je voljela svog taticu, koji je sad sjedio bolestan u tamnoj sobi u naslonjaču i teško disao; voljela je svoju tetku, koja je pokatkad, jednom u dvije godine, dolazila iz Brjanska; a još ranije, kad je išla u gimnaziju, voljela je svog profesora francuskog jezika. To je bila tiha, dobrodušna, žalostiva gospođica krotkog, mekog pogleda, jako zdrava. Gledajući njene krupne, ružičaste obraze, meki bijeli vrat s tamnim madežom, dobri, naivni smiješak, koji joj je lebdio na licu dok je slušala nešto ugodno, muškarci su mislili: »Da, zgodna je...« i također se smiješili, a gospođe se nisu mogle suzdržati da je odjednom, usred razgovora, ne uhvate za ruku i u času zanosa progovore:

— Dušica!

Kuća, u kojoj je živjela od rođenja i koja joj je oporučno bila ostavljena, nalazila se na kraju grada, u Ciganskoj Slobodki, nedaleko zabavišta »Tivoli«; uveče i noću čula je kako je u vrtu svirala glazba, kako su, uz trijesak, prskale rakete. i činilo joj se, da to Kukin ratuje sa svojom sudbinom i na juriš osvaja svog glavnog neprijatelja — ravnodušne gledaoce; srce joj je slatko zamiralo, uopće joj se nije spavalo, i kad se pred jutro on vraćao kući, ona je tiho kucala na prozorčić svoje spavaonice i, pokazujući kroz zavjese samo lice i jedno rame, ljubazno se smiješila...

On je zaprosi, i oni se vjenčaše. I kad je on pošteno zagledao u njen vrat i punačka, zdrava ramena, pljesnuo je rukama i progovorio:

— Dušica.

Bio je sretan, ali budući da je na dan svadbe i noć iza toga padala kiša, s njegova lica nije silazio izraz očaja.

Nakon svadbe su lijepo živjeli. Ona je sjedila kod njega na blagajni, nadzirala rad u zabavištu, zapisivala izdatke, isplaćivala plaće, i njeni ružičasti obrazi, mili, naivan osmijeh,

nalik na sjaj sunca, pokazivali su se sad na okancu blagajne, sad iza kulisa, sad u bifeu.

I ona je već govorila svojim poznanicima, da je najznačajnije, najvažnije, najpotrebnije na svijetu — kazalište, i da se istinski može naslađivati te postati obrazovan i human jedino u kazalištu.

— Ali zar to publika razumije? — govorila je ona. — Njoj je potreban cirkus! Jučer smo davali »Izopačenog Fausta« i gotovo su sve lože bile prazne, a kad bismo ja i Vanjička stavili na scenu nekakvu tričariju, onda bi, vjerujte, kazalište bilo dupkom puno. Sutra Vanjička i ja dajemo »Orfeja u podzemlju«, dođite.

I što god je govorio o kazalištu i glumcima Kukin, to je i ona ponavljala. Publiku je, isto tako kao i on, prezirala zbog ravnodušnosti prema umjetnosti i zbog neznanja, na probama je prekidala i ispravljala glumce, gledala kako se vladaju muzičari, i kada je u mjesnim novinama negativno pisalo o kazalištu, ona je plakala i zatim odlazila u redakciju da se objašnjava.

Glumci su je voljeli i zvali je »ja i Vanjička« i »dušica«; ona ih je sažalijevala i davala im nešto predujma, i ako se dogodilo da su je prevarili, ona je samo tihano plakala, ali mužu se nije tužila.

I zimi su živjeli dobro. Zakupili su gradsko kazalište preko cijele zime i izdavali ga na kratko vrijeme sad maloruskoj trupi, sad mađioničaru, sad mjesnim dobrotvornim grupama. Olenka je krupnjala i sva sjala od zadovoljstva, a Kukin je mršavio, žutio i tužio se na strašne gubitke, iako cijele zime poslovi nisu išli loše. Noću je kašljao, a ona ga je pojila malinovim sokom i lipovim čajem, trljala ga kolonjskom vodom, umotavala u svoje meke šalove.

— Kako si divan! — govorila je potpuno iskreno gladeći mu kosu. — Kako si ljepuškast!

U vrijeme velikog posta otputovao je on u Moskvu da sakuplja trupu, a ona bez njega nije mogla spavati, neprestano je sjedila kod prozora i gledala zvijezde. I u tim časovima uspoređivala se je s kokošima, koje također cijelu noć ne spavaju, nego ih muči nemir kad u kokošinjcu nema pijetla. Kukin se zadržao u Moskvi i pisao, da će se vratiti do Cvjetnice, a u pismima je već pravio raspored o »Tivoliju«.

Ali na veliki ponedjeljak kasno uveče odjednom se začu zloslutni kucaj u vrata. Netko je udarao o vrata kao o bačvu: bum-bum-bum! Sanjiva kuharica, šljapkajući bosim nogama po baricama, otrči da otvori.

— Otvorite, molim vas! — govorio je netko onkraj vrata muklim basom. — Imate telegram!

Olenka je i ranije primala telegrame od muža, ali sada se zbog nečega sledila. Dršćućim je rukama raspečatila telegram i pročitala slijedeće:

»Ivan Petrovič umro danas neočekivano snočetka čekamo zapovijedi pahrana utorak!«

Upravo tako bijaše naštampana u telegramu »pahrana«, i još nekakva nepoznata riječ »snočetka«; potpisan je bio režiser operetne trupe.

— Dragi moj! — zaridala je Olenka. — Vanjička moj najdraži, mili moj! Ta zašto sam te upoznala? Zašto sam te srela i zavoljela? Kome si ostavio svoju siromašnu Olenku, bijednicu nesretnu? . . . .

Kukina sahraniše u utorak u Moskvi na Vaganjkovu groblju. Olenka se vratila kući u srijedu, i čim je došla k sebi, svalila se na postelju i zaridala tako glasno, da se čulo na ulicu i susjedna dvorišta.

— Dušice! — govorile su susjede krsteći se. — Dušice, Olga Semjonovna, draga, zašto se ubijate?

Tri mjeseca kasnije Olga se jednom vraćala sa službe božje, žalosna, u dubokoj crnini. Dogodilo se, da je do nje išao jedan od njenih susjeda, koji se također vraćao iz crkve, Vasilij Andrejič Pustovalov, upravitelj drvnog skladišta trgovca Babakajeva. On je imao slamnati šešir i bijeli prsluk sa zlatnim lancem, te je bio nalik više na plemića negoli na trgovca.

— Svaka stvar ima svoje mjesto, Olgo Semjonovna, — govorio je on polagano, s prizvukom saučešća u glasu, — i ako netko od naših bližnjih umre, to znači, da tako bog hoće, i u tom slučaju mi smo dužni da to shvatimo i podnosimo s poniznošću.

Dopratívši Olgu do vrata on se oprostio i pošao dalje. Nakon toga cijeli joj se dan činilo da čuje njegov odmjereni glas, i tek što je sklopila oči, pomaljala joj se njegova tamna brada. On joj se jako dopao. I ona je očito kod njega načinila

isti dojam, jer je, malo kasnije, k njoj došla piti kavu jedna postarija dama, koju je malo poznavala. Ona je, čim je sjela, progovorila o Pustovalovu, o tome, kako je on lijep, dobar čovjek, i kako će za njega s užitkom poći svaka djevojka. Nakon tri dana dođe u posjetu i sam Pustovalov. On nije dugo sjedio, desetak minuta, i govorio je malo, ali Olenka ga je zavoljela, tako zavoljela, da cijelu noć nije spavala, nego je gorjela kao u vrućici, a ujutro je poslala po stariju gospođu. Ubrzo su je isprosili, a zatim je bila svadba.

Pustovalov i Olenka su, oženivši se, živjeli lijepo. On je obično sjedio u skladištu do ručka, zatim je odlazio po poslu, a smjenjivala ga je Olenka, koja je sjedila na blagajni do večeri i pisala ondje račune i izdavala robu.

— Sada drvo svake godine poskupljuje za dvadeset posto, — govorila je kupcima i znancima. — Molim vas, prije smo trgovali mjesnim drvetom, sada pak Vasička mora svake godine putovati po drvo u Mogiljevsku guberniju. A kakve su cijene! — govorila je užasnuto, zakrivajući oba obraza rukama. — Kakve su cijene!

Činilo joj se kao da trguje drvom već davno davno, da je u životu najvažnije i najpotrebnije drvo, i nešto blisko, dirljivo osjećalo se u njenim riječima: greda, oblica, tesanac, daska, letva, šindra, lafet, otpaci... Noću, kad je spavala, sanjala je cijela brda dasaka i trupaca, duge, beskonačne niti kola, koja voze drvo nekuda daleko izvan grada; sanjala je kako cijela pukovnija klada, dugih dvanaest aršina i debelih pet vrškova[1] uspravno korača u stroju na skladište, kako balvani, grede i otpaci dasaka udaraju jedno o drugo, ispuštajući mukli zvuk suhoga drva; sve je padalo i opet ustajalo, uzdižući se jedno ponad drugoga. Olenka je vikala u snu, a Pustovalov joj je nježno govorio:

— Olenka, što je s tobom, draga? Prekrsti se!

Što je mislio muž, to je mislila i ona. Ako je on mislio da je u sobi toplo, ili da se posao stišao, tako je mislila i ona. Njezin muž nije volio nikakvih zabava, i na blagdane je sjedio kod kuće. I ona također.

— Ta vi ste neprestano kod kuće ili u dućanu, — govorili su znanci. — Trebali biste otići u kazalište, dušice, ili u cirkus.

---

[1] aršin = 0,711 metara, vršak (veršók) = 4,445 cm;

— Ja i Vasička nemamo vremena da hodamo po kazalištima, — odgovarala je ona odmjereno. — Mi smo ljudi od posla, nama nije do tričarija. A u tim kazalištima, što ima tamo dobra?

Subotom su ona i Pustovalov odlazili na večernju, blagdanom su išli na ranu službu, i vraćajući se iz crkve išli uporedo, smjerna lica, oboje namirisani, dok je njena svilena haljina ugodno šuštala. Kod kuće su pili čaj s dvopekom i raznim slatkim, zatim su jeli piroge. Svaki dan u podne na dvorištu i iza vrata na ulici ukusno je mirisalo na boršč i pečenu ovčetinu ili patku, a u posne dane na ribu, i kraj vrata se nije moglo proći a da se u čovjeku ne probudi želja za jelom. U kancelariji je vječno kipio samovar, i kupci su bili čašćeni čajem i đevrecima. Jednom nedjeljno supruzi su odlazili u kupatilo i vraćali se odatle idući uporedo, oboje crveni.

— Dobro je, lijepo živimo, — govorila je Olenka poznanicima, — hvala bogu. Daj bože svakom da živi kao ja i Vasička.

Kada je Pustovalov putovao u Mogiljevsku guberniju po drvo, ona se jako dosađivala i noću nije spavala. Plakala je. Ponekad joj je uveče dolazio pukovski veterinar Smirnin, mlad čovjek, koji je stanovao kod nje u dvorišnoj zgradi. On joj je pričao bilo što ili se s njom kartao, i to ju je zabavljalo. Naročito zanimljive bile su pripovijetke iz njegova vlastitog porodičnog života; on je bio oženjen i imao je sina, ali se sa ženom rastavio, budući ga je prevarila, i sada ju je mrzio i slao joj mjesečno četrdeset rubalja za uzdržavanje sina. Slušajući to, Olenka je uzdisala i stresala glavom. Ražalila se nad njim.

— No, čuvao vas gospod, — govorila je opraštajući se s njim i sprovodeći ga svijećom do stuba. — Hvala što ste sa mnom podijelili dosadu, dao vam bog zdravlja i carica nebeska...

I ona je neprestano govorila tako ozbiljno, imitirajući muža. Veterinar se već sakrio dolje iza vrata, a ona je zvala za njim i govorila mu:

— Znate, Vladimiru Platoniču, trebali biste se pomiriti sa ženom. Trebali biste joj oprostiti makar radi sina... Dječačić valjda sve shvaća...

A kad se vratio Pustovalov, ona mu je u pola glasa pričala o veterinaru i njegovom nesretnom obiteljskom životu, te su oboje uzdisali i stresali glavama govoreći o dječaku, koji vjerojatno tuguje za ocem; zatim su, po nekom čudnom toku misli, oboje zastajali pred ikonama, klanjali se do zemlje i molili, da im bog pošalje djece.

I tako su Pustovalovi proživjeli tiho i smireno u ljubavi i potpunom slaganju punih šest godina. Ali eto, jedne zime Vasilij je Andrejič, napivši se u skladištu vrućeg čaja, izišao bez kape da izda drva, prehladio se i obolio. Liječili su ga najbolji liječnici, ali bolest je uzela maha, i on je umro nakon bolovanja od četiri mjeseca. I Olenka opet postade udovicom.

— Kome si me ostavio, dragi moj? — ridala je sahranivši muža. — Ta kako ću ja sad živjeti bez tebe tužna i nesretna? Dobri ljudi, sažalite se na mene, samotnu i sirotu...

Išla je obučena u crnu haljinu s plerezama[1] i već se zauvijek odrekla šešira i rukavica, izlazila je iz kuće rijetko, samo u crkvu ili na mužev grob, a kod kuće je živjela kao opatica. I tek kada je prošlo šest mjeseci, skinula je veo i počela skidati okvire na prozorima. Ponekad su ljudi već ujutro vidjeli kako je išla na trg po namirnice sa svojom kuharicom, ali o tome, kako je sada živjela i što se događalo kod nje u kući, moglo se tek nagađati. Nagađali su na primjer po tome, što su vidjeli kako je u svom vrtiću pila čaj s veterinarom, a on joj je naglas čitao novine, i još i po tome, što je, susrevši se s jednom poznatom damom rekla:

— Kod nas u gradu nema pravilnog nadzora životinja i zbog toga ima mnogo bolesti. Stalno čuješ da se ljudi razbole od mlijeka ili se zaraze od konja i krava. O zdravlju domaćih životinja treba se ustvari brinuti isto tako kao i o zdravlju ljudi.

Ponavljala je misli veterinara i sada je uvijek bila takvog mišljenja kao on. Bilo je jasno, da bez odanosti nije mogla proživjeti ni godine dana, pa je sebi našla sreću u pokrajnjoj kućici dvorišta. Drugu bi zbog toga osudili, ali o Olenki nije nitko mogao pomisliti ništa ružna, jer u njezinu životu bijaše sve tako shvatljivo. Ona i veterinar nikome nisu govorili o

---

[1] Od franc. pleureuses — znaci žalosti za mrtvim, našiveni na odijelu.

promjeni, koja se dogodila u njihovim odnosima i trudili su se da to sakriju, ali im nije polazilo za rukom, zato što Olenka nije mogla imati tajni. Kada su k njemu dolazili gosti, drugovi koji su zajedno s njim služili u puku, ona je, nalijevajući im čaj ili poslužujući večeru, počinjala govoriti o kugi na rogatom blagu, o tuberkulozi životinja, o gradskim klaonicama, a on se strašno zbunjivao i, kad su gosti odlazili, hvatao je za ruku i ljutito hriptao:

— Ta ja sam te molio da ne govoriš o onome, što ne shvaćaš! Kad mi, veterinari, govorimo među sobom, onda, molim te, ne miješaj se. To je, na kraju krajeva, dosadno.

A ona je gledala prestrašeno i u muci pitala:

— Volodjka, a o čemu da ja govorim?

I suznih očiju grlila ga je i molila da se ne ljuti, te su oboje bili sretni. No ipak ta sreća nije potrajala dugo. Veterinar je otputovao zajedno s pukom, otputovao zauvijek, jer su puk premjestili nekud jako daleko, gotovo u Sibir. Olenka je ostala sama.

Sada je već bila potpuno sama. Otac joj bijaše davno umro, i njegov naslonjač, sav zaprašen, ležao je, bez jedne noge, na tavanu. Ona je omršavjela i poružnjela, i na ulici prolaznici više nisu u nju gledali kao prije i nisu joj se smiješili; očito su najbolje godine života već prošle, ostale za njom, i sada je počinjao nekakav novi život, nepoznat, o kojemu je bolje ne misliti. Uveče je Olenka sjedila na trijemu i slušala kako u »Tivoliju« svira muzika i praskaju rakete, ali to više u njoj nije budilo nikakvih misli. Gledala je odsutno na svoje prazno dvorište, ni o čemu nije mislila, ništa nije htjela, a zatim, kad je nastala noć, išla je spavati i vidjela u snu svoje pusto dvorište. Jela je i pila upravo samo od nužde.

A glavno, ono, što bijaše najgore od svega — ona više nije imala nikakvih misli. Vidjela je oko sebe predmete i shvaćala sve što se uokolo događalo, ali ni o čemu nije mogla stvoriti sud, te nije znala o čemu da govori. A kako je to strašno ne imati nikakva mišljenja! Vidiš, na primjer, kako stoji boca, ili pada kiša, ili se vozi seljak na kolima, ali zašto postoji ta boca, ili kiša, ili seljak, kakav je u njima smisao, ne možeš reći, i čak i za tisuću rubalja ne bi ništa rekao. Uz Kukina i Pustovalova, i zatim uz veterinara, Olenka je mogla

sve objasniti i reći svoje mišljenje bilo o čemu, a sada i sred misli, i u srcu, bijaše takva praznina kao u dvorištu. I tako gorko, tako teško, kao da se prejela pelina.

Grad se malo po malo raširio u sve strane; Cigansku Slobodku već su zvali ulicom, i ondje, gdje su bili zabavište »Tivoli« i skladište drva, već su izrasle kuće i nastao niz uličica. Kako žurno juri vrijeme! Olenkina je kuća potamnjela, krov joj zarđao, suša se nakrivila, i svo je dvorište zaraslo korovom i ljutom koprivom. I sama Olenka se postarala, poružnjela. Ljeti sjedi na trijemu, i u duši joj je kao i prije prazno i dosadno, i miriše pelinom, a zimi sjedi uz prozor i gleda u snijeg. Zapiri li proljećem, donese li vjetar zvonjavu zvona s katedrale, odjednom nahrupe uspomene o prošlosti, srce se slatko stegne, a iz očiju poteku obilne suze. Ali to je samo za trenutak, a zatim je opet praznina, i nepoznato ti je zašto živiš. Crna mačkica Briška mazi se i meko mijauče, ali Olenku ne dira to mačje milovanje. Nije njoj to potrebno! Njoj nedostaje takva ljubav, koja bi zahvatila svo njezino biće, svu dušu, razum, koja bi joj dala misli, pravac života, koja bi spalila u njoj krv što stari. I ona zbacuje sa skutova crnu Brišku i govori joj mrsko:

— Hajde, hajde... što ćeš tu!

I tako prolazi dan za danom, godina za godinom, — i nijedne radosti, i nema nikakve misli. I što kaže kuharica Mavra — to je dobro.

Jednog vrućeg srpanjskog dana, pod veče, kad su ulicom tjerali gradsko stado i cijelo se dvorište napunilo oblacima prašine, odjednom netko zalupa na vrata. Olenka sama pođe da otvori, i čim je pogledala, pretrnu — pred vratima je stajao veterinar Smirnin, već sijed i u uniformi. Ona se odjednom sjeti svega, ne suzdrža se, zaplače i položi mu glavu na grudi ne rekavši ni riječi. I u silnom uzbuđenju ne primijeti kako su zatim oboje pošli u kuću i kako su sjeli uz čaj.

— Mili moj! — mrmljala je dršćući od radosti. — Vladimire Platoniču! Otkuda vas je bog nanio?

— Želim da se ovdje stalno nastanim, — govorio je on. — Dao sam ostavku i eto došao da kušam sreću u slobodi, da poživim pod stare dane. Ta i sinu je već vrijeme da ga dadem u gimnaziju. Narasao je. Ja sam se, znate, pomirio sa ženom.

— A gdje je ona? — zapita Olenka.

— Ona je sa sinom u gostionici, a ja eto idem i tražim stan.

— Gospode, baćuška, ta uzmite moju kuću! Zar to nije stan? Ah, gospode, ta ja vam ne ću ništa niti računati, — uzbudi se Olenka i opet zaplače. — Živite ovdje, a meni je dovoljna i pokrajnja zgrada. Kakvo veselje, bože!

Drugi dan već su na kući bojili krov i zidove, a Olenka je, podbočivši se, hodala dvorištem i izdavala zapovijedi. Na licu joj je sjao prijašnji osmijeh i sva je oživjela, postala svježija, kao da se probudila iz dugog sna. Stigla je veterinarova žena, mršava, ružna gospođa kratkih kosa i s kapricioznim izrazom lica, a s njom dječak Saša, malen, premalen za svoje godine (bio je već u desetoj), krupan, jasnih golubinjih očiju i s jamicama na obrazima. I tek što je dječak ušao u dvorište, on odmah pojuri za mačkom, i odmah se začuje njegov veseli, radosni smijeh.

— Tetice, je li to vaša mačkica? — upita on Olenku. — Kad se omaci, molim vas, poklonite nam jedno mače. Mama se jako boji miševa.

Olenka porazgovara s njim, napoji ga čajem, i srce joj odjednom posta toplije i slatko se stegne, kao da je taj dječak bio njezin rođeni sin. I kad je on uveče, sjedeći u blagovaonici, ponavljao lekcije, ona ga je pobožno gledala i pohlepno šaptala:

— Dragi moj ljepotane... Dijete moje, i rodio si se tako pametan, tako bjelašan.

— Otokom se zove, — pročitao je on, — dio kopna sa svih strana okružen vodom.

— Otokom se naziva dio kopna... — ponovi ona, i to bijaše njezina prva misao, koju je izrekla uvjereno nakon toliko godina šutnje i praznine u mislima.

Opet je imala o nečem svoje mišljenje i za večerom je govorila sa Sašinim roditeljima o tome, kako je sada djeci teško učiti u gimnaziji, kako je klasično obrazovanje bolje od realnoga, jer su iz gimnazije svuda otvorena vrata: ako želiš — idi u liječnike, ako hoćeš — idi u inženjere.

Saša počne ići u gimnaziju. Njegova je majka otputovala u Harkov k sestri i nije se vraćala. Otac mu je svaki dan odlazio nekuda nadgledati stada, pa se događalo da nije bio kod kuće tri dana, a Olenki se činilo da su Sašu posve zapu-

stili, da je on suvišan u kući, da umire od gladi; i ona ga je premjestila k sebi u pokrajnju zgradu i smjestila ga ondje u malenoj sobi. I eto je već prošlo pola godine kako Saša živi kod nje u pokrajnjoj zgradi. Svako jutro Olenka ulazi u njegovu sobu. On čvrsto spava, položivši ruku pod obraz i ne diše. Žao joj je da ga probudi.

— Sašenjka, — govori ona žalosno, — ustaj, dragi! Vrijeme je da ideš u gimnaziju!

On ustaje, oblači se, moli bogu, zatim sjeda da pije čaj, ispije tri čaše čaja i pojede dva velika đevreka i pola francuskoga hljeba s maslacem. Nije se još posve rasanio i zato nije raspoložen.

— Ti Saša, nisi dobro naučio pjesmu, — govori Olenka i gleda ga tako, kao da ga isprаća na daleki put. — Imam s tobom briga. Samo se trudi, dragi, uči... Slušaj učitelje.

— Ah, pustite, molim vas! — govori Saša.

Zatim on ide ulicom u gimnaziju, malen, ali u velikoj kapi, s torbicom na leđima. Za njim bešumno ide Olenka.

— Sašenjka-a! — zove ona.

On se okrene, a ona mu stavlja u ruku datulu ili karamelu. Kad skreću u uličicu gdje stoji gimnazija, njemu postaje neugodno što iza njega ide visoka krupna žena. On se ogledava i govori:

— Vi, teta, idite kući, sad ću ja sam ići.

Ona se zaustavlja i gleda za njim ne trepćući, dok se on ne sakrije u ulazu gimnazije. Ah, kako ga voli! Od njezinih prijašnjih naklonosti nijedna nije bila tako duboka, nikad prije nije se njezina duša pokoravala tako požrtvovno, nekoristoljubivo i s takvom snagom kao sad, kad se u njoj sve više i više razbuktao materinski osjećaj. Za tog, njoj stranog dječaka, za njegove jamice na obrazima, za kapu, ona bi dala sav svoj život, dala bi ga s radošću, sa suzama radosnicama. A zašto? Tko bi znao zašto?

Prateći Sašu u gimnaziju ona se vraća kući tiho, tako zadovoljna, mirna, puna ljubavi. Lice, koje se pomladilo za pola godine, osmjehuje se, sjaji. Prolaznici koji je gledaju, osjećaju zadovoljstvo i govore joj:

— Zdravo dušice, Olga Semjonovna! Kako živite, dušice?

— Teško se sada uči u gimnaziji, — priča ona na tržnici. — Nije šala, jučer su u prvom razredu zadali pjesmicu napa-

met, i latinski prijevod, i zadaću... Eh, gdje će to mališan naučiti?

I ona počinje govoriti o učiteljima, o lekcijama, o udžbenicima, isto ono, što o njima govori Saša.

Oko tri sata zajedno ručaju, uveče zajedno pišu zadaće i plaču. Spremajući ga u krevet, ona ga dugo krsti i šapuće molitvu. Zatim, lijegajući spavati, sanja o onoj budućnosti, maglovitoj i dalekoj, kad će Saša, završivši fakultet, postati liječnik ili inženjer, kad će imati vlastitu veliku kuću, konje, kočiju, biti oženjen i imati djecu... Ona se uspavljuje i neprestano misli o istom, a suze joj teku po obrazima iz zatvorenih očiju. Crna mačka leži uz nju i prede:

— Mrr... Mrrr... Mrrr...

Odjednom netko silno udara o vrata. Olenka se budi i ne diše od straha; srce joj jako udara. Prolazi pola minute i — opet udarac.

»To je telegram iz Harkova, — misli ona počevši drhtati cijelim tijelom. — Majka zove Sašu k sebi u Harkov... O gospode!«

Ona je očajna, ledi joj se glava, noge, ruke, i čini se, da na svijetu nema nesretnijeg čovjeka od nje. Ali prolazi još čas, čuju se glasovi: to se veterinar vratio kući iz kluba.

»No, hvala bogu,« — misli ona.

Sa srca joj se malo po malo skida težina, opet joj postaje lagano. Ona liježe i misli o Saši, koji čvrsto spava u susjednoj sobi i pokatkad govori u bunilu:

— Dddat ću ja tebi! Napolje! Ne tuci se!

NOVI LJETNIKOVAC

I

Koje tri vrste od sela Obručanova gradio se golemi most. Iz sela, koje je ležalo visoko na strmoj obali, vidio se njegov rešetkasti kostur, a u vrijeme magle i u tihe zimske dane, kad su njegovi tanki željezni stupovi i drveće uokolo bili pokriveni injem, on je predstavljao prekrasnu, čak fantastičnu sliku. Kroz selo je ponekad na trkaćim kolima ili u kočiji projurio inženjer Kučerov, graditelj mosta, bradat i krupan muškarac širokih ramena, u mekoj izgužvanoj kapi; katkada su na blagdane dolazili bosjaci, što su radili na mostu. Oni su molili milostinju, smijali se ženama, a događalo se, da štogod i ukradu. Ali to je bivalo rijetko. Obično su dani prolazili tiho i mirno, kao da gradnje uopće nije ni bilo, i samo je uvečer, kad su oko mosta svijetlile vatre, vjetar slabo donosio pjesme bosjaka. I po danu se nekad čuo bolni, metalni zvuk: don... don... don...

Jednog dana inženjeru Kučerovu stigla žena. Njoj se svidjela obala rijeke i raskošan pogled na zelenu dolinu sa seocima, crkvama, stadima, pa je počela moliti muža, da kupi mali komad zemlje i na njemu sagradi ljetnikovac. Muž je pristao. Kupili su dvadeset desetina zemlje, i na visokoj obali, na livadici, po kojoj su ranije lutale obručanovske krave, sagradili lijepu katnicu s terasom, balkonima, s tornjićem i sa šiljkom na njemu, na kojemu je nedjeljom vijorila zastava — sagradili su je za kakva tri mjeseca i zatim su cijelu zimu sadili velike voćke, a kad je došlo proljeće i sve uokolo zazelenjelo, na novom imanju već su postojale aleje, vrtlar, a dva radnika u bijelim pregačama kopala su oko kuće. Postojala je i mala fontanica i glatka je njena površina sjala tako

svijetlo, da se nije moglo gledati. I već je i naziv dobilo imanje: Novi ljetnikovac.

Jednog jasnog, toplog jutra krajem svibnja, tamošnjem kovaču u Obručanovu, Rodionu Petrovu, dovedoše dva konja da ih potkuje. Bijahu to konji s Novog ljetnikovca. Konji bijahu bijeli kao snijeg, stasiti, uhranjeni i posve nalik jedan na drugoga.

— Pravi labudovi! — progovori Rodion gledajući ih s poštovanjem.

Njegova žena Stepanida, djeca i unuci iziđoše na ulicu da ih pogledaju. Malo po malo sakupi se gomila. Priđoše Ličkovi, otac i sin, obojica ćosavi, nadutih lica i bez kapa. Dođe i Kozov, visok mršav starac s dugom uskom bradom i savijenom palicom. On je neprestano namigivao svojim lukavim očima i ironički se osmjehivao kao da je nešto znao.

— Eh, bijeli su, ali što jedu? — reče on. — Hrani moje ječmom, pa će biti isto tako blistavi. Trebalo bi ih upreći u plug pa opaliti knutom...

Kočijaš ga je samo prezirno pogledao, ali nije rekao niti riječi. I dok su dotle u kovačnici raspirivali vatru, kočijaš je pušeći pričao. Seljaci su od njega saznali mnogo potankosti: njegovi su gospodari bogati. Gospođa Jelena Ivanovna je ranije, prije udaje, živjela u Moskvi siromaški, kao guvernanta. Ona je dobra, osjećajna i voli pomagati siromašnima. Na novom imanju, pričao je on, ne će ni orati ni sijati, nego će živjeti samo za lično zadovoljstvo, živjeti samo zato, da udišu svježi zrak. Kad je on završio i poveo konje natrag, za njim je išla gomila mališana, lajali su psi, a Kozov, gledajući za njim, ironički je namigivao.

— Je-esu plemići! — govorio je. — Kuću sagradili, konje nabavili, a sami vjerojatno nemaju što jesti. Je-esu plemići!

Kozov je nekako odjednom zamrzio i novo imanje, i bijele konje, i sitog, lijepog kočijaša. To je bio usamljen čovjek, udovac; živio je dosadno (nije mogao raditi zbog neke bolesti, koju je jednom zvao griža, drugi put gliste), novac za prehranu dobivao je od sina, koji je služio u Harkovu u slastičarnici, i od rana jutra do večeri besposleno je lutao obalom ili selom, te ako je na primjer vidio, da seljak uzima trupac, ili lovi ribu, govorio je: »Taj je trupac iz odsječena drveta«, ili: »U ovo vrijeme ne će zagristi!« U vrijeme suše govorio je,

da kiše ne će biti sve do zime, a kad je padala kiša, govorio je, da će sad sve sagnjiti u polju, da je sve propalo. I pritom je neprestano namigivao, kao da je nešto znao.

Na imanju su uveče palili bengalske vatre i pravili vatromete, i kraj Obručanova prolazio je jedrenjak s crvenim lampionima. Jednom ujutro stigla je u selo žena inženjera, Jelena Ivanovna s malom kćerkom u kočiji na žutim kotačima u koju je bio upregnut par tamnosmeđih ponija. Obje, majka i kći, imale su slamnate šešire širokih oboda, koji su bili pritegnuti k ušima.

To je bilo baš u vrijeme kad se izvozio gnoj, i kovač Rodion, visoki i mršavi starac bez kape, bos, s vilama preko ramena, stajao je uz svoj prljavi, smrdljivi voz, i, zbunivši se, gledao ponije, a po licu mu se vidjelo da nikad prije nije vidio tako malih konja.

— Kučerovica[1] je stigla! — začuo se uokolo šapat. — Gle, Kučerovica došla!

Jelena Ivanovna pogledala je kućice, kao da izabire, zatim je zaustavila konje kraj najsiromašnije izbice, kojoj je na prozorima bilo mnoštvo dječjih glava — bjelokosih, smeđih i crnih. Stepanida, Rodionova žena, krupna starica, istrčala je iz kuće, rubac joj je spuznuo sa sijede glave, gledala je kočiju prema suncu, a lice joj se osmjehivalo i mrštilo, kao da je bila slijepa.

— To tvojoj djeci, — rekla je Jelena Ivanovna i dala joj tri rublja.

Stepanida je odjednom zaplakala i poklonila se do zemlje, Rodion se također duboko poklonio, pokazujući svoju široku tamnosmeđu ćelu, i umalo da pritom nije vilama zahvatio svoju ženu po boku. Jelena Ivanovna se zbunila i pošla natrag.

II

Ličkovi, otac i sin, uhvatiše na svojoj livadi dva tegleća konja, jednog ponija i njuškastog alhauškog bičića, te ih zajedno s riđim Volodjkom, sinom kovača Rodiona, dotjeraše u selo. Pozvaše starostu, sakupiše svjedoke i pođoše da procijene štetu.

---

[1] Kučer ruski znači kočijaš. Seljaci ovdje uzvikuju prezime s prizvukom ironije.

— U redu, neka! — govorio je Kozov, namigujući. — Ne-ka! Nek se sada pokažu ti inženjeri! Misliš li, braco, da nema suda? U redu! Treba poslati po policijskog pristava, napraviti prijavu!...

— Napraviti prijavu! — ponovi Volodjka.

— To ja ne ću tako ostaviti! — vikao je Ličkov-sin, vikao sve glasnije i glasnije, i od toga, činilo se, njegovo je golobrado lice postalo još više naduveno. — Štoli su se sjetili? Pusti ih na slobodu, pa će sve livade oštetiti! Vi nemate prava da vrijeđate narod! Nema više kmetova!

— Nema više kmetova! — ponovi Volodjka.

— Živjeli smo mi bez mosta, — progovori Ličkov-otac mračno, — nismo molili, što će nam most? Ne trebamo ga!

— Braćo, pravoslavni! To se ne može tako ostaviti!

— U redu, neka! — namigivao je Kozov. — Neka se sada pokažu! Je-esu plemići!

Okrenuše natrag u selo i, dok su išli, Ličkov-sin se cijelo vrijeme udarao šakom u prsa i vikao, a Volodjka je također vikao, ponavljajući njegove riječi. A u selu se, međutim, oko plemenitog bičića i konja sakupila cijela gomila. Mladi bik bio je zbunjen i gledao iskosa, ali odjednom je spustio njušku k zemlji i pobjegao, ritnuvši se zadnjim nogama. Kozov se uplaši i zamaha na njega štapom, te se svi nasmijaše. Zatim zatvoriše životinje i počeše čekati.

Uveče je inženjer za nanesenu štetu poslao pet rubalja, te se oba konja, poni i bik, nenahranjeni i nenapojeni, vraćahu kući objesivši glave, kao krivci, upravo kao da su ih vodili na klaonicu.

Dobivši pet rubalja, Ličkovi, otac i sin, starosta i Volodjka, prevezoše se čamcem preko rijeke te se otputiše u selo Krnjakovo na drugoj strani, gdje je bila krčma, i ondje su se dugo zabavljali. Čulo se kako su pjevali i kako je mladi Ličkov vikao. U selu žene cijelu noć nisu spavale, uznemirujući se. I Rodion nije spavao.

— Ružna stvar, — govorio je on, prevrćući se s boka na bok i uzdišući. — Naljutit će se gospodin, onda ispaštaj... Uvrijedili su gospodina... oh, uvrijedili... nije lijepo...

Jednom su seljaci, među njima i Rodion, išli u svoju šumu u sječu, i kad su se vraćali kući susretoše inženjera. Bio je

obučen u crvenu rubašku od kumača[1] i visoke čizme. Iza njega, isplazivši dugi jezik, išao je pas jazavčar.

— Zdravo, braćo! — reče on.

Seljaci se zaustaviše i poskidaše kape.

— Odavno već želim porazgovarati s vama, braćo, — nastavi on. — Evo, u čemu je stvar. Još od rana proljeća svaki dan kod mene u vrtu i u šumi boravi vaše stado. Sve je izgaženo, svinje su izrovale livadu, uništavaju u vrtu, a u šumi je upropašteno sve mlado drvo. S vašim pastirima se ne može lijepo; moliš ih, a oni se svađaju. Svaki dan imam štete, i ja ništa, ne globim vas, ne tužim se, međutim, vi ste zatvorili moje konje i bičića, uzeli pet rubalja. Je li to lijepo? Zar se tako radi među susjedima? — nastavi on, a glas mu je bio tako mek, uvjerljiv, i pogled blag. — Zar tako postupaju čestiti ljudi. Prije nedjelju dana netko od vaših ljudi odsjekao mi je u šumi dva hrastića. Vi ste prekopali put za Jeresnevo, i sada ja moram zaobilaziti tri vrste. Zašto mi na svakom koraku nanosite štetu? Što sam vam učinio zlo, recite boga radi? Žena i ja trudimo se svim snagama da živimo s vama u miru i slozi, pomažemo seljacima kako možemo. Moja je supruga dobra i iskrena žena i ne odbija da pomogne, njezin je san da bude korisna vama i vašoj djeci. A vi nam dobro naplaćujete zlim. Nepravedni ste, braćo. Razmislite o tome. Toplo vas molim, razmislite. Mi se prema vama odnosimo čovječno, platite i vi nama istim novcem.

Okrenuo se i otišao. Seljaci su još časak postajali, natakli kape i pošli. Rodion, koji je ono, što su mu govorili, uvijek shvaćao drugačije, nekako na svoj način, uzdahne i reče:

— Treba platiti. Platite, veli, braćo, novcem...

Dođoše šutke do sela. Došavši kući, Rodion se pomoli, izuje i sjedne na klupu do žene. Kad su bili kod kuće, on i Stepanida uvijek su sjedili jedno do drugoga, i ulicom su išli zajedno, jeli, pili i spavali uvijek zajedno, i što su postajali stariji, to su jače voljeli jedno drugo. U kućici im je bilo tijesno, vruće, i svuda je bilo djece — na podu, na prozorima, na peći... Iako je već bila u godinama, Stepanida je još rađala, i sad, gledajući u hrpu djece, teško je bilo razabrati koje su Rodionova, a koje Volodjkina. Volodjkina žena Lukerja,

[1] Vrst tkanine crvene boje.

mlada ružna žena izbuljenih očiju i ptičjeg nosa, mijesila je u koritu tijesto. Volodjka je sjedio na peći objesivši noge.

— Na cesti kod Nikitove heljde nas... inženjer s psetancem... — poče Rodion odahnuvši i češući bokove i laktove. — Platiti, veli, treba... Novcem, veli... Bio novac, veli, ili ne, ali trebalo bi dati po grivenik od kućanstva — i ne trebamo ga.

— Što ti pričaš! Most je državni!

— Ne trebamo ga.

— Tebe i ne će pitati što ti govoriš!

— »Ne će pitati...« — prekinu Volodjka. — Mi nemamo kuda putovati, pa što će nam most? Ako je potrebno, onda ćemo se prevesti i čamcem.

Netko izvana pokuca na prozor tako jako, da se činilo kao da dršće cijela kućica.

— Je li Volodjka kod kuće? — začu se glas Ličkova-sina. — Volodjka, iziđi, hajdemo!

Volodjka skoči s peći i stade tražiti svoju kapu.

— Ne idi Volodja, — progovori Rodion plaho. — Ne idi s njima, sine. Ti si glup, gotovo kao malo dijete, i oni te ne će naučiti dobru. Ne idi!

— Ne idi, sine, — zamoli Stepanida i stane žmirkati očima spremna da zaplače. — Sigurno te zovu u krčmu.

— U krčmu... — prekinu Volodjka.

— Opet ćeš se vratiti pijan, nitkove pasji! — reče Lukerja mrsko ga gledajući. — Idi, idi, dao bog izgorio od votke, vraže bezrepi!

— Eh, ti šuti! — viknu Volodjka.

— Udali me za budalu, upropastili me jadnicu nesretnicu, pijanico riđa... — zakuka Lukerja brišući lice rukom koja je bila sva od tijesta. — Ne mogu te gledati!

Volodjka je udari po uhu i izađe.

III

Jelena Ivanovna i njezina mala kći dođoše pješice u selo. Bile su u šetnji. Upravo bijaše nedjelja, i na ulicu su izašle žene i djevojke u svojim šarenim haljinama. Rodion i Stepanida, koji su sjedili na trijemu jedno do drugoga, pozdravili

su i nasmiješili se Jeleni Ivanovnoj i njezinoj djevojčici kao starim znancima. A kroz prozore gledalo ih je više od desetoro djece; lica su pokazivala nedoumicu i radoznalost, čuo se šapat:

— Kučerovica je stigla! Kučerovica!

— Dobar dan, reče Jelena Ivanovna i zaustavi se; pošuti pa zapita: — No, kako živite?

— Dobro živimo, bogu hvala, — odgovori Rodion brzopleto. — Naravno, živimo!

— Ta kakav je naš život! — osmjehnu se Stepanida. — Sami vidite, gospođo draga, siromašni smo! U porodici nas je četrnaest duša, a privređuje dvoje. Isti im je zanat — kovači su, a kad dovedu konja za potkivanje, nema uglja, nema novaca da se kupi. Izmučili smo se, gospođo, — nastavi ona i nasmija se — o-oh, kako smo se izmučili!

Jelena Ivanovna sjela je na trijem i obgrlila svoju djevojčicu, te se o nečemu zamislila, a i djevojčici su, sudeći po izrazu lica, glavom lutale nekakve nevesele misli; razmišljajući, ona se igrala krasnim čipkastim suncobranom, koji je uzela majci iz ruku.

— Siromaštvo! — rekao je Rodion. — Briga je mnogo, radimo — bez kraja i konca. Evo, bog ne daje kiše... Ne živimo kako treba, što da se kaže.

— Na ovome svijetu vam je teško, — reče Jelena Ivanovna, — zato ćete na drugom svijetu biti sretni.

Rodion je ne shvati i kao odgovor na to kašljucnu u šaku. A Stepanida reče:

— Gospodarice draga, bogatome je i na onome svijetu dobro. Bogati pali svijeće, služi molenija, bogati daje siromasima, a što može seljak? Nema vremena da prekrsti čelo, sam je prosjak-jadnik, i kako da se onda spasava? I grijeha je, zbog siromaštva mnogo, i od zla svi lajemo kao psi, lijepe riječi ne govorimo, i što sve ne biva, gospodarice mila, ne dao bog! Vjerojatno ne ćemo biti sretni ni na ovom, ni na drugom svijetu! Sva je sreća pripala bogatima!

Ona je govorila veselo, očito se već davno navikla govoriti o svom teškom životu. I Rodion se također osmjehivao; bilo mu je ugodno što ima tako pametnu, krasnorječivu ženu.

— To se samo tako čini da je bogatima lagano, — reče Jelena Ivanovna. — Svaki čovjek nosi svoju nesreću. Eto mi,

ja i moj muž, ne živimo siromašno, imamo sredstava, ali zar smo mi sretni? Ja sam još mlada, ali imam već četvoro djece, sva mi djeca pobolijevaju, ja sam također bolesna, neprestano se liječim.

— A od čega boluješ? — upita Rodion.

— Od ženske bolesti. Ne mogu spavati, glavobolja me muči. Eto, ja sjedim, govorim, a u glavi mi nije dobro, slabo mi je u cijelom tijelu, i ja mislim da je bolje raditi najteži posao nego biti u takvom stanju. I duša mi je također nemirna. Neprestano se bojiš za djecu, za muža. Svaka porodica nosi u sebi neku nesreću; postoji ona i kod nas. Ja nisam plemkinja. Moj je djed bio prost seljak, otac je trgovao u Moskvi i također bio prost čovjek. A u mog muža su roditelji poznati i bogati. Oni nisu željeli da se on oženi mnome, ali on se oglušio, posvadio se s njima, i eto, oni nam sve do danas nisu oprostili. To uznemiruje muža, uzbuđuje ga, drži ga u neprestanoj napetosti; on voli svoju majku, jako je voli. Pa i ja se uznemirujem. Duša me boli.

Oko Rodionove kuće već su stajali seljaci i žene i slušali. Prišao je i Kozov i zaustavio se stresajući svojom dugom, uskom bradicom. Priđoše Ličkovi — otac i sin.

— Treba i to reći: ne može se biti sretan i zadovoljan ako se ne osjećaš na svom mjestu, — nastavila je Jelena Ivanovna. — Svaki od vas ima svoj komadić zemlje, svaki od vas radi i zna zašto radi; moj muž gradi mostove, jednom riječju, svatko zna gdje mu je mjesto. A ja? Ja samo hodam. Nemam svog komada zemlje, ne radim i osjećam se kao tuđa. Sve ja to govorim zato, da ne sudite po vanjskom izgledu; ako je čovjek obučen bogato i ima sredstava, to još ne znači da je zadovoljan svojim životom.

Ona ustade da ode, te uze kćerkicu za ruku.

— Kod vas mi se jako dopada, — reče i nasmiješi se, i po tom slabom, skromnom osmijehu moglo se suditi kako je ona zaista bolesna, kako je još mlada i kako je dobra. Imala je blijedo, mršavo lice s tamnim obrvama i plavim kosama. I djevojčica je bila isto takva kao mati, mršava, plavokosa i tanka. Od njih se širio miris parfema.

— I rijeka mi se sviđa, i šuma, i selo... — nastavi Jelena Ivanovna. — Mogla bih ovdje proživjeti čitav život i čini mi se da bih ovdje ozdravila i našla svoje mjesto. Želim, neobično

želim da vam pomažem, da vam budem korisna, bliska. Poznajem vašu bijedu, a ono, što ne znam, ono osjećam srcem. Ja sam bolesna, slaba i meni je možda već nemoguće promijeniti svoj život onako, kako bih ja željela. Ali ja imam djecu, ja ću se potruditi da ih odgojim tako, da se naviknu na vas, da vas zavole. Ja ću neprestano u njima pobuđivati misao, da njihov život ne pripada njima samima, nego i vama. Samo vas toplo molim, vjerujte nam, živite s nama u prijateljstvu. Moj muž je dobar, prijatan čovjek. Ne uzbuđujte ga, ne razdražujte. On je osjetljiv na svaku sitnicu, a jučer, na primjer, vaše je stado bilo u našem voćnjaku, i neko od vaših ljudi slomio nam je pletenu ogradu na pčelinjaku; takvi postupci prema nama dovode muža do očaja. Molim vas, — nastavila je molećim glasom i prekrstila ruke na prsima — molim, odnosite se prema nama kao dobri susjedi, živjet ćemo u miru! Ta rečeno je: mršavi je mir bolji od krupne svađe, i ne kupuj imanje, nego kupi susjeda. Ponavljam, moj muž je dobar čovjek, ljubazan. Ako sve bude sretno, mi ćemo, obećajem vam, učiniti sve što možemo, mi ćemo popraviti puteve, izgraditi vašoj djeci školu. Obećajem vam.

— Ono, naravno, zahvaljujemo pokorno, gospođo, — reče Ličkov-otac gledajući u zemlju, — vi ste obrazovani, vi bolje znate. Samo eto, u Jeresnevu je Voronov, bogati seljak, obećao sagraditi školu, također je govorio — ja ću vam, te ja ću vam, a postavio je samo građu i odustao, i seljaci su zatim bili primorani da postavljaju krov i da završe, tisuću rubalja je otišlo. Voronovu to nije ništa, on samo gladi bradu, a seljacima je to nekako kao uvreda.

— To je bila vrana, al sad je naletio gavran, — reče Kozov i namigne. Začu se smijeh.

— Ne trebamo mi škole, — progovori Volodjka turobno. — Naša djeca idu u Petrovsko, pa neka idu. Ne trebamo.

Jelena Ivanovna se odjednom uplaši. Poblijedjela je, zgurila se, sva se savila, kao da su je uvrijedili nečim grubim, i pošla je ne rekavši više ni riječi. Išla je sve brže i brže, ne ogledajući se.

— Gospođo! — pozva je Rodion idući za njom. — Gospođo, počekajder, nešto ću ti reći.

Išao je za njom bez kape i govorio tiho, kao da prosi milostinju:

— Gospođo, počekajder, nešto ću ti reći!

Izašli su iz sela, i Jelena Ivanovna se zaustavila u sjeni stare oskoruše kraj nečijih kola.

— Ne vrijeđaj se, gospođo, — reče Rodion. — Ta i što bi! Otrpi! Dvije, tri godine otrpi. Poživjet ćeš tu, pretrpjeti i sve će se urediti. Narod je naš dobar, miran... narod je dobar, velim ti kao pred bogom. Na Kozova i na Ličkove ne gledaj, i na Volodjku ne gledaj, on nam je glupast: tko prvi kaže, onoga i sluša. Ostali su ljudi mirni, šute... Drugi bi, znaš, rado rekao riječ po savjesti, zauzeo se, znači, ali ne može. Ima i dušu, i savjest, ali jezika nema. Nemoj se uvrijediti... pretrpi... Ta što bi!

Jelena je Ivanovna gledala u široku mirnu rijeku, o nečemu mislila, a suze su joj tekle po obrazima. I Rodiona su bunile te suze, te umalo da i sâm nije zaplakao.

— Ta ništa, — mrmljao je. — Pretrpi dvije, tri godinice. Može se i školu, i puteve se može, samo ne odjednom... Ako hoćeš, recimo, na ovom humku posijati žito, onda ga najprije iskrči, poberi ovo kamenje, a onda poori, jedno za drugim... I s narodom je, znači, tako... jedno za drugim, dok ne ojačaš.

Od Rodionove kućice odmaknula se gomila i pošla ulicom ovamo, prema oskoruši. Zapjevaše pjesmu, zasvira harmonika. I prilazili su sve bliže i bliže...

— Mama, hajdemo odavde! — reče djevojčica, blijeda, privijajući se k majci i dršćući cijelim tijelom. — Otiđimo, mama!

— Kuda?

— U Moskvu... Hajdemo, mama!

Djevojčica zaplaka. Rodion se posve zbuni, lice mu se silno oznojilo. On izvadi iz džepa krastavac, malen i kriv kao polumjesec, sav od raženih mrvica, stade ga gurati djevojčici u ruke.

— De, de... — promrmlja on, grubo se mršteći. — Uzmider krastavčić, probaj... Plakati nije lijepo, mamica će doći... kod kuće se tati potužiti... De... de...

Oni pođoše dalje, a on je stalno išao iza njih, želeći im reći nešto ljubazno i uvjerljivo. I videći da su obje zauzete svojim mislima i svojom nesrećom i da ga ne primjećuju, on se zaustavi i, zaklanjajući oči od sunca, gledaše za njima tako dugo, dok nisu nestale za svojom šumicom.

IV

Inženjer je očito postao razdražljiv, sitničav i u svakoj sitnici je već vidio krađu ili napadaj. Vrata su u njega bila zakračunata čak i po danu, a noću su vrtom hodala dva čuvara i udarali u ploču, i iz Obručanova nisu više nikoga uzimali u nadnicu. Kao za inat netko je (od seljaka ili bosjaka — ne zna se) skinuo s kola nove kotače i zamijenio ih starima, zatim, nešto kasnije, ukrali su dvije uzdice i kliješta, i čak je i u selu počelo mrmljanje. Počeli su govoriti, da bi trebalo napraviti premetačinu kod Ličkovih i kod Volodjke i tada se kliješta i uzdice nađoše u inženjerovu vrtu pod ogradom: netko ih je podmetnuo.

Jednom su seljaci išli u gomili iz šume i opet na putu susreli inženjera. On se zaustavio i, ne pozdravivši, gledajući ljutito sad u jednog, sad u drugog počeo:

— Molio sam da ne sakupljate gljive u mom parku i oko dvorišta, da ostanu mojoj ženi i djeci, ali vaše djevojke dolaze tek što se razdani i iza njih ne ostane nijedne gljive. Molio vas ili ne molio, — to je svejedno. Molba, ljubaznost i uvjeravanje, sve je, vidim, beskorisno.

On zaustavi svoj pogled pun negodovanja na Rodionu i nastavi:

— Ja i žena odnosili smo se prema vama kao prema ljudima, kao prema jednakima, a vi? Eh, ta što da govorim! Završit ću vjerojatno time, što ćemo vas prezirati. Ne preostaje ništa drugo!

I savlađujući se, suzdržavajući svoj gnjev da ne kaže još štogod suvišno, on se okrene i pođe dalje.

Došavši kući Rodion se pomolio, izuo i sjeo na klupu do žene.

— Da ... — počeo je, odahnuvši. — Idemo sad, a gospodin Kučerov nam u susret... Da... Djevojke čim se razdani... Zašto, veli, gljive ne ostave... ženi, veli, i djeci. A zatim gleda u mene i veli: ja, veli, i žena ćemo te prezirati. Htio sam mu se pokloniti do zemlje, ali se uplaših ... Dao mu bog zdravlja ... Pošalji im gospode ...

Stepanida se prekrsti i uzdahne.

— Gospoda su dobra, jednostavna... nastavi Rodion. — »Prizirat ćemo...«[1] rekao je pred svima. Pod stare dane i... ono nije strašno... Vječno bih za njih boga molio... Pošalji im carice nebeska...

Na Uznesenje, 14 rujna, bio je crkveni god. Ličkovi, otac i sin, još su ujutro prešli na drugu stranu rijeke i vratili se na ručak pijani; dugo su hodali selom, čas pjevajući, čas psujući, zatim su se potukli i pošli na imanje da se tuže. Najprije je ušao u kuću Ličkov-otac s dugom jasenovom palicom u ruci; on se neodlučno zaustavio i skinuo šešir. U to vrijeme inženjer je s porodicom sjedio na terasi i pio čaj.

— Vaše visokoblagorođe, gospodine... — poče Ličkov i zaplače. — Iskažite božansku milost, zauzmite se... Ne mogu živjeti od sina... Upropastio me je, tuče me... Vaše blagorođe...

Uđe i Ličkov-sin, bez kape, također s palicom. On zastane i uperi pijani, besmisleni pogled na terasu.

— Nije moja stvar da vam sudim, — reče inženjer. — Idi zemskom ili policijskom pristavu.

— Svuda sam bio... molbu sam podnio... — progovori Ličkov-otac i zarida. — Kuda još mogu ići? Znači, on me sada može ubiti? On, znači, sve može? I to oca svog? Oca?

On podigne palicu i udari njome sina po glavi, ovaj podigne svoju palicu i udari starca ravno posred čele, tako da je palica čak odskočila. Ličkov-otac nije se čak ni zaljuljao, nego je snova udario sina, i to opet po glavi. I tako su stajali i udarali jedan drugoga po glavi, i to nije nalikovalo tučnjavi, nego prije nekakvoj igri. A iza vrata skupljali su se seljaci i žene, i šuteći gledali u dvorište. Lica su im svima bila ozbiljna. To su seljaci došli čestitati blagdan, ali, ugledavši Ličkove, posta im neprijatno te nisu ušli u kuću.

Drugi dan ujutro Jelena Ivanovna otputovala je s djecom u Moskvu. I pronio se glas, da inženjer prodaje svoje imanje...

---

[1] Rodion govori iskvarenim seljačkim jezikom. (Op prev.)

V

Na most su se odavno priučili, i već bi teško bilo zamisliti rijeku na tome mjestu bez mosta. Gomile smeća, što su ostale od gradnje, već su davno zarasle travom, na bosjake su zaboravili, a umjesto »Dubinuške«[1] sad se skoro svaki sat čuje šum vlaka što prolazi.

Novi ljetnikovac davno je prodan; sada je vlasništvo nekog činovnika, koji na blagdane dolazi ovamo iz grada s porodicom, pije na terasi čaj i zatim se vraća natrag u grad. Na kapi ima kokardu, govori i kašlje kao jako važan činovnik, iako ima tek čin koleškog sekretara.[2] I kad ga seljaci pozdravljaju, on ne odgovara.

U Obručanovu su svi ostarjeli. Kozov je već umro, u Rodionovoj izbici ima još više djece, a Volodjki je narasla duga riđa brada. Žive kao i prije siromašno. U rano proljeće obručanovski ljudi pile drva kod stanice. I poslije posla idu kući, idu ne žureći, jedan za drugim; široke im se pile savijaju preko ramena, sunce bljeska na njima. U grmlju na obali pjevaju slavuji, nebom pjevaju ševe. U Novom ljetnikovcu je tiho, nema ni žive duše, i samo zlatni golubovi, zlatni od sunčeva sjaja, lete ponad kuće. — Svi — i Rodion, i oba Ličkova, i Volodjka — svi se sjećaju bijelih konja, malenih ponija, vatrometa, čamca s lampionima, sjećaju se, kako je inženjerova žena, divna, raskošno obučena, dolazila u selo i tako ljubazno govorila. I svega toga upravo kao da nije bilo. Sve je kao san ili bajka.

Idu oni s noge na nogu, umorni, i misle...

U njihovu selu, misle oni, ljudi su dobri, mirni, razumni, boje se boga, i Jelena Ivanovna je također mirna, dobra, krotka, bilo ju je tako žalosno gledati. I zašto se oni nisu mogli slagati, nego su se rastali kao neprijatelji? Kakva je to bila magla, koja je skrivala očima da vide najvažnije, a vidjele su se samo štete, uzdice, kliješta i sve te sitnice, koje se sada pri sjećanju čine tako sramotnim? Zašto s novim vlasnikom žive u miru, a s inženjerom nije bilo u redu?

---

[1] Poznata ruska nar. pjesma (»Ej uhnem!«).

[2] U Carskoj Rusiji činovnik 10. razreda.

I ne znajući što da sebi odgovore na ta pitanja, svi šute; i samo Volodjka nešto mrmlja:

— Što ti to? — pita Rodion.

— Živjeli smo bez mosta... — govori Volodjka mračno. — Živjeli smo mi bez mosta i nismo molili... i ne treba nam.

Nitko mu ne odgovara. Idu dalje šuteći, objesivši glave.

U SLUŽBENOM POSLU

Istražni sudac i okružni liječnik vozili su se u selo Sirnju na obdukciju. Putem ih je zatekla mećava, pa su dugo lutali i stigli u mjesto tek uvečer, kad je već bilo tamno, a ne u podne, kako su htjeli. Ustaviše se u općinskoj kućici, da prenoće. U istoj kućici, slučajno, našlo se i truplo zemskog agenta za osiguravanje, Lesnickoga, koji je prije tri dana došao u Sirnju, odsjevši u općinskoj kući, zamolio samovar, pa se ustrijelio posve neočekivano za sve; okolnost, što je Lesnicki završio svoj život nešto čudnovato, uz samovar, pošto je na stol poredao kojekakva jela, dala je mnogima povoda da posumnjaju na ubojstvo; trebalo je stoga izvršiti obdukciju.

Liječnik i istražni sudac stresali su sa sebe u predsoblju snijeg, lupajući nogama, a kraj njih je stajao sotskij,[1] ili po domaćem izgovoru »cockaj«, Ilija Lošadin, starac, pa im svijetlio, držeći u ruci limenu svjetiljku. Silno je vonjalo petrolejem.

— Tko si ti? — zapita ga liječnik.

— »Cockaj«... — odvrati starac.

On se i na pošti potpisivao tako: cockaj.

A gdje su svjedoci čina?

— Valjda su otišli na čaj, vaše visokoblagorođe.

Desno je bila čista soba, »putnička«, za nadošlu gospodu, lijevo prosta, s velikom peći i ležajima, slupanim od dasaka. Liječnik i sudac istražitelj, a za njima »sotskij«, držeći svjetiljčicu povrh glave, pođu u čistu sobu. Tu je na podu, do nogu stola, nepomično ležalo dugačko tijelo, pokriveno ponjavom; pri slabom svijetlu svjetiljke viđahu se jasno osim bijeloga pokrivala još i nove kaljače i sve, što god je tu bilo, bijaše

[1] sotskij — policijski nadzornik, izabran od seljaka.

ružno, žalosno: i mračni zidovi, i tišina, i te kaljače i ukočenost mrtvoga tijela. Na stolu je stajao samovar, davno već hladan, a oko njega razni zamoci, valjda s jestvinama.

— Strijeljati se i još u općinskoj kući — kako je to bezobzirno! — progovori liječnik. —.Kad je već htio prosvirati sebi tane u čelo, mogao se je ustrijeliti kod kuće, ili gdje drugdje, u kakvoj staji...

On se nije svlačio, već je onako u kapi, bundi i u pustenim čizmama sjeo na klupu; njegov drug, istražni sudac, sjede mu sučelice.

— Ti histerici i neurastenici veliki su sebičnjaci, — nastavi liječnik ogorčeno. — Kad neurastenik leži s vama u istoj sobi, on šuška novinama; kad objeduje s vama, prepire se sa ženom, ne mari za vašu prisutnost; a kad mu pane na um da se ustrijeli, on se ubija u selu, u općinskoj kući, da svakomu zadade što više briga. U svim prilikama života misle ta gospoda samo na sebe. Samo na sebe! Zato starci i ne vole taj naš »nervozni vijek«.

— Mnogo toga ne vole starci, — rekne sudac i zijevne. — Pokažite starcima, kakva je razlika između sadašnjih i negdašnjih samoubojstava. Negdašnji, tako zvani čestiti čovjek, ubijao se je, što je potrošio državne novce, sadašnji sebi život oduzimlje, jer mu je dodijao, jer ga je obuzela tjeskoba... Što je bolje?

— Život mu je dosadio, tjeskoba ga spopala, dobro, ali priznajte, on bi se mogao ustrijeliti i drugdje, a ne baš u općinskoj kući.

— To je naša nesreća, — uplete se sotski, — takva nesreća, prava pokora. Narod je vrlo uznemiren, vaše visokoblagorođe, već treću noć ljudi ne spavaju. Djeca plaču. Valjalo bi krave musti, a žene ne će u staje, boje se... da im se u mraku ne ukaže ustrijeljeni gospodin. Sigurno, babe su glupe, ali ima i seljaka, koji se boje. Čim padne mrak, ni jedan da bi sam htio uz ovu kuću, već idu hrpimice. I svjedoci se plaše...

Doktor Starčenko, čovjek srednjih godina, tamne brade, s naočarima, i istražni sudac Ližin, plavokos, još mlad čovjek, koji je tek pred dvije godine svršio škole i bio nalik više studentu, nego činovniku, sjeđahu šuteći, zamišljeno. Ljutili su se, što su zakasnili. Morali su čekati do jutra, ovdje noćiti, a sad je tek šesta ura, pred njima je dakle još dugačka večer,

a zatim dugačka, mračna noć, dosađivanje, neudobne postelje, žohari, jutarnja studen; i osluškujući mećavu, što je pjevušila u dimnjaku i na tavanu, oba su mislili, kako sve to nije ni izdaleka onakav život, kakav bi oni željeli i o kakvom su nekada snatrili; mislili su, kako su oba daleko od svojih drugova, koji sad šeću gradom, rasvijetljenim ulicama, ne primjećujući nevremena, ili se spremaju u kazalište, ili sjede za knjigom u kabinetu. O, što li bi oni sad dali, da im je proći Nevskim prospektom ili Petrovkom u Moskvi, da mogu slušati valjano pjevanje, prosjediti makar uru, dvije u gostionici...

— »U-u-u-u« — zavijao je vjetar na tavanu, a izvana je nešto zlobno lupkalo, valjda natpis na općinskoj kućici. — »U-u-u-u!«

— Kako vam drago, ali meni se ne da ovdje ostati, — rekne Starčenko, ustavši sa svoga mjesta. Sad je tek šest sati; spavati je rano, idem ma kuda. Ovdje u blizini živi von Taunitz, najviše tri vrste od Sirnje. Odvest ću se onamo i kod njega provesti večer. Sotski, ded pođi i reci kočijašu, da ne ispreže. A što kanite vi? — zapita on Ližina.

— Ne znam. Valjda ću leći i spavati.

Liječnik se zamotao bundom te izišao. Čulo se, kako je razgovarao s kočijašem, kako su na ozeblim konjima podrhtavali zvončići. I odvezao se.

— Tebi gospodine, ne će ovdje biti udobno noćiti, — rekne sotski — prijeđi u drugu polovinu. Tamo nije čisto, ali za jednu noć ne smeta. Ja ću odmah donijeti samovar od seljaka, postaviti ga, zatim nanijeti sijena i spavaj, vaše visokoblagorođe, s bogom...

Čas kasnije sjedio je sudac istražitelj u prostoj polovini općinske kuće za stolom i pio čaj, a sotski Lošadin stajao je do vratiju i nešto govorio.

Bio je to starac od preko šezdeset godina, nevisoka stasa, vrlo mršav, zgrbljen, sijed; na licu mu je bio prostodušan smiješak, oči suzne i sve nešto cmoka, kao da siše slatkiš. Na njemu je bio kratki kožuh i valjenke, a palice nije puštao iz ruke. Mladost suca istražitelja budila je u njemu sućut i zato mu je starac valjda govorio »ti«.

— Starješina Fjodor Makarič naložio je, da mu javim, čim stigne policijski pristav ili sudac istražitelj, — reče on. Valjalo bi dakle poći po njega. Do njega su četiri vrste puta,

mećava je, snijega je silu božju nagruvalo — strašno je, ni do ponoći ne bih onamo stigao. Zavija i cvili, strašno je baš...

— Starješine mi ne treba, — rekne Ližin. — On nema ovdje nikakvoga posla.

Ližin je radoznalo promatrao starca sotskoga i zapitao ga:

— Reci mi, starče, kako dugo vršiš tu službu?

— Kako dugo? Kojih trideset godina. Pete godine poslije oslobođenja uzeh u toj službi hodati, sračunaj dakle. Od onda hodam i hodam neprekidno. Ljudi svetkuju blagdan, a ja hodam. Sveta je nedjelja, Hristovo uskrsnuće, u crkvama zvoni, a ja hodam sa svojom torbicom... U porezni ured, na poštu, k pristavu u stan, k zemstvu, u upravu, gospodi i seljacima, k svim pravoslavnim hrišćanima. Nosim zamotke, obavijesti, isplatne arke, pisma, razne tiskanice, novine, a znate, dobri gospodine, vaše visokoblagorođe, sad su takve tiskanice u modi, da u njih upisuju brojke, — žute, bijele, crvene, — i svaki gospodin, ili svećenik, ili bogati seljak mora svakako po deset puta na godinu zapisati, koliko je posijao, koliko je ovršio, koliko je u njega četvrti ili pudi raži, koliko zobi, sijena, kakvo je bilo vrijeme i kakvi se zareznici pojavljivahu. Dašto, piši, što ti je drago, to je puka forma, a ja hodaj i razdavaj listove, a zatim hodaj i skupljaj ih. Što da ti reknem, gospodi ne možeš ništa, rđav posao, samo ruke uprljaš, a ja sam se trudio, vaše visokoblagorođe, obišao sam, jer se tako mora; tu se ne da ništa drugo učiniti. Trideset već godina hodam ovako. Ljeti još kako tako, toplo je i suho, ali zimi i ujesen vrlo je neugodno. Zbilo se, da sam se već i utapao i smrzavao, — svega je bilo. I u šumi su mi zločesti ljudi torbu otimali i po šiji me tukli, i po sudovima me potezali...

— A što su te vukli pred sud?

— Za prijevaru.

— Kako za prijevaru?

— A tako, gle, pisar Hrisanf Grigorjev prodao je poduzetniku tuđe daske i valjda ga prevario. Ja sam bio pri tom poslu, mene su slali u krčmu po votku; no, pisar sa mnom nije ništa dijelio, nije me ni čašicom rakije ponudio, a jer radi siromaštva i vanjštine, valjda, nisam čovjek pouzdan, ni mnogo vrijedan, to su nas obojicu povukli pred sud; njega su osudili na tamnicu, a mene su, bog je dao, po svim zakonima opravdali. Na sudu su takvu ispravu čitali. I svi su bili u

odorama, suci naime. Evo, što ću ti reći, vaše visokoblagorođe, naša služba, za onoga, koji nije vičan, — ne dao bog, prava je pogibelj, a za me ništa. Kad ne hodam, kao da me noge bole. I kod kuće je za nas gore. Doma u općini moraš pisaru peć ložiti, vode donijeti, cipele očistiti.

— A koliko dobivaš plaće? — zapita Ližin.

— Osamdeset i četiri rublja na godinu.

— A imaš valjda i kakve sporedne dohotke. Bez toga nije...

— Kakve dohotke? Sadašnja gospoda rijetko kad daju za čaj. Sad su gospoda stroga, sve su uvrijeđena. Jesi li mu donio ispravu, — uvrijeđen je, jesi li kapu pred njim skinuo, — uvrijeđen je. Izgrdi me, da sam na kriva vrata ušao, da sam pijanica, da po luku vonjam, da sam glupan, kujin sin. Ima, dašto, i dobrih, ali što ćeš od njih primiti, samo ti se nasmiju, pa te ovako i onako nazovu. Na primjer, gospodin Altuhin; i dobar je i, gledaš ga, trijezan, razborit, a čim te opazi, stane vikati, a ne shvaćaš, što. Čudni mi je nadimak dao. Ti si, veli...

Sotski izgovori nekakvu riječ, ali tako tiho, da se nije moglo razumjeti.

— Kako? — zapita ga Ližin. — Reci mi još jedamput.

— Administracija! — ponovi sad na glas sotski. — Već me davno tako zove, punih šest godina. Da si mi zdravo, administracijo! No, neka mu bude, bog s njim. Dogodi se, da koja gospođa pošalje čašicu rakije i komad kolača, no, i ispiješ čašicu u njeno zdravlje. A seljaci više dadu, seljaci su darežljiviji, boje se boga; ovaj dade hljeba, onaj tanjur ščija, gdjekoji i drugo što priušti... Staroste me časte čajem u krčmi. Eto sad su i svjedoci pošli na čaj. »Lošadine«, rekoše mi, — »budi tu mjesto nas, pripazi«, — i svaki mi je po kopjejku dao. Oni se straše, jer nisu navikli. A jučer su mi dali petnaest kopjejki i čašku čaja donijeli.

— A zar tebe nije strah?

— Strah je, gospodine, ali naša je stvar — služba, a od nje ni kud ni kamo. Ljetos sam vodio uznika u grad, a on mene — po šiji! Po šiji! po šiji! A naokolo polje, šuma, — kud da mu izmakneš? Tako je i ovdje. Gospodina Lesnickoga već odavna pamtim, i oca sam mu poznavao i majku. Ja sam iz sela Nedoščotova, gotovo međa do međe. I gospodin Lesnicki imao je sestru, djevojku bogobojažljivu i milosrdnu. Smiluj

se, gospode, duši službenice svoje Julije, vječnaja pamjat. Nije se ona udavala, a kad je umirala, sve je svoje dobro podijelila; manastiru je zapisala sto desetina, a nama, društvu seljana iz sela Nedoščotova, za spomen duše, dvije stotine desetina, a bratac njezin, gospodin, sakrio je ispravu, kažu, u pećici je spalio i svu zemlju sebi uzeo. Mislio je možda, da će njemu biti od koristi, ali — ne, počekaj, nepravdom ne ćeš dugo živjeti na svijetu, brate. Zatim gospodin punih dvadeset godina nije bio pri sebi, od crkve ga je nešto vuklo i valjda je umro bez pokajanja, puknuo je. Bio je okrupan, i puknuo je. A kasnije su mladom gospodinu, Serjoži naime, sve uzeli za dugove, sve, kako stoji; on nije mnogo učio, ništa nije mogao ni znao, tada je predsjednik zemske uprave, njegov ujak, pomislio: »uzet ću Serjožu k sebi za agenta, neka osigurava, to nije težak posao«. A gospodin je mlad, ponosan, hoće također da udobnije, raskošnije živi, da ga bolje opaze; bilo mu je valjda teško vozikati se po kotaru u kolima i sa seljacima razgovarati; i tako je hodao i sve u zemlju gledao i mučao; zovneš li ga ma baš u samo uho: — »Sergeju Sergejeviču!« a on se ogleda ovako: — »A«? — i opet gleda u zemlju. A sad je, vidiš, na sebe ruku položio. Nije u redu, vaše visokoblagorođe, to nije pravilno i ne možeš pojmiti, što je to na svijetu, gospode bože milostivi. Žalosno je, dakako, reći, otac je bio bogat, a ja sam siromašan, to vrijeđa, naravno, ali što ćeš, valja i na to priviknuti. I ja sam također lijepo živio, imao sam, vaše visokoblagorođe, dva konja, tri krave, dvadesetak ovaca, a došlo vrijeme i ne ostade ništa do ove torbice, a i ona nije moja, već državna, i sada u našem selu Nedoščotovu govori se o mojoj kući kao o nečem, što je najgore. Mokej je nekad imao četiri lakaja, a sad je Mokej sam lakaj. Petrak je imao četiri nadničara, a sad je Petrak sam nadničar.

— Od čega si osiromašio? — zapita sotskoga sudac istražitelj.

— Sinovi moji strašno piju rakiju. Tako piju, tako piju da se ne može izreći, ne bi vjerovao.

Ližin je slušao i mislio o tome, kako će on, Ližin, prije ili kasnije opet doći u Moskvu, a ovaj starac ostat će ovdje zauvijek te će sveđer hodati i hodati; i koliko li će još sresti u životu takvih isprebijanih, davno nepočešljanih, »neznatnih« staraca, u čijim se dušama nekim načinom davno splinuše pe-

taci, čašica rakije i duboka vjera u to, da se na ovom svijetu ne da živjeti nepravdom. Zatim mu je dodijalo slušati i on je zapovjedio da mu donese sijena za ležaj. U sobi za gospodu, što je bila sprijeda, stajala je željezna postelja s jastukom i pokrivačem, i tu bi postelju mogli donijeti odonud, ali je kraj nje gotovo tri dana ležao pokojnik (koji je možda na nju sjedao pred smrt), i sada bi na njoj bilo neugodno ležati...

»Tek je pola osam, — pomislio je Ližin, pogledavši na uru. — Kako je to užasno!«

Spavati mu se nije htjelo, ali jer nije znao, što bi radio, kako bi prikratio vrijeme, on je legao i pokrio se ogrtačem. Lošadin, spremajući samovar i suđe, ulazio je i izlazio nekoliko puta, cmrkajući i uzdišući i sve se vrtio oko stola; napokon uzme svjetiljku i izađe; i gledajući straga na njegove dugačke, sijede kose i sagnuto tijelo, Ližin je pomislio:

»Baš kao čarobnjak u operi.«

Nastade mrak. Za oblacima je valjda bio mjesec, jer se jasno razabirahu prozori i snijeg na okvirima.

— U-u-u-u! — pjevala je mećava. — U-u-u-u!

— Ba-a-aćuške! — zajaukala je baba na tavanu, ili se tako tek pričinilo. — Ba-a-aćuške moj-i!

— Buh! — udarilo je nešto izvana o zid. — Trah!

Istražni sudac stane prisluškivati: nema nikakve babe, to je zavijao vjetar. Bilo je studeno, i on se povrh ogrtača pokrio još i bundom. Grijući se, mislio je, kako je sve to — i mećava, i ova kućica, i starac, i mrtvo tijelo, što je ležalo u susjednoj sobi, — kako je sve to bilo daleko od onoga života, što ga je on htio za sebe, i kako je sve to njemu tuđe, sitno, slabo zanimljivo. Da se ovaj čovjek ustrijelio u Moskvi, ili u blizini Moskve, i da se je morala povesti istraga, to bi tamo bilo zanimljivo, važno, i možda bi strašno bilo spavati uz truplo; a ovdje, tisuću vrsta od Moskve, sve je to nekako drugačije osvijetljeno, sve to nije život, nisu ljudi, već je nešto što postoji samo »pro forma«, kako bi rekao Lošadin, sve to ne će ostaviti u pameti ni najmanjega traga i zaboravit će se, čim on, Ližin, otiđe iz Sirnje. Domovina, prava Rusija — to je Moskva, Petrograd, a ovdje je pokrajina, naseobina; kad snatriš o tome, da odigraš ulogu, da budeš popularan, da na primjer budeš istražnim sucem u vrlo važnim stvarima, ili prokurorom okružnoga suda, tada svakako pomišljaš na Moskvu.

Ako hoćeš živjeti, a ti živi u Moskvi, ovdje ti se ništa ne će, lako se izmiruješ sa svojom nezamjetljivom ulogom, pa od života čekaš samo jedno, — a to je, da što skorije otiđeš, otiđeš. I Ližin je u mislima lutao moskovskim ulicama, ulazio je u kuće znanaca, sastajao se s rođacima, drugovima, i srce mu se slatko stezalo pri pomisli, da mu je sada dvadeset i šest godina, i ako se otme odavle te za pet ili deset godina dospije u Moskvu, to ni tada još ne će biti kasno, jer pred njim još ostaje cijeli život. I padajući u zaborav, kad su mu se već počele mutiti misli, on je pomislio na dugačke hodnike moskovskog suda, na sebe kao govornika, na svoje sestre, na orkestar, koji je, rekao bi, sveudilj gudio:

— »U-u-u! U-u-u!«

— »Buh-tras!« — začulo se opet. — »Buh!«

I Ližin se najednom sjeti, kako je nekoć u zemskoj upravi, kad je on razgovarao s knjigovođom, došao u ured nekakav gospodin s tamnim očima, crne kose, mršav, blijed; u očima mu je bio neprijatan izražaj, kakav opažamo u ljudi, što su dugo spavali poslije objeda, i taj je izražaj kvario njegov fini, inteligentni profil; a visoke čizme, u kojima je bio, nisu mu pristajale, činile su se nekako grube... Knjigovođa je predstavio: »To je naš zemski agent...«

— Dakle to je bio Lesnicki... ovaj isti, — dosjećao se je sada Ližin.

Sjetio se, kako je u Lesnickoga bio tihi glas, sjetio se njegova hoda, i učinilo mu se, da sad netko uz njega hoda, i to baš tako, kako je hodao Lesnicki.

Najednom mu bude strašno, glava mu postala studena.

— Tko je tu? — zapita on uznemireno.

— Cockaj.

— Što želiš ovdje?

— Došao sam, vaše visokoblagorođe, zapitati. Prije ste rekli, da starješine ne treba, ali se bojim, da se ne razljuti. Zapovjedio mi je, da dođem po nj. Bih li išao?

— Idi! Dodijao si mi... — progovori zlovoljno Ližin i opet se pokrije.

— Da se ne razljuti... Idem, vaše visokoblagorođe, sretno mi ostanite.

I Lošadin otiđe. U hodniku su kašljucali i u pola glasa govorili. Bit će, da su se vratili svjedoci.

»Sutra ću te bijednike rano otpustiti«... mislio je istražitelj. — »Započet ćemo obdukciju, čim svane«...

Već je opet bio gotov da zaspi, kad najednom zamniju iznova nečiji koraci, ne plahi, već brzi, bučni. Zacviliše vrata, začuju se glasovi, struganje žigicom po zidu...

— Spavate li? Spavate li? — pitao je brzo i srdito doktor Starčenko, paleći žigicu za žigicom; bio je sav pokrit snijegom i od njega je dolazila studen. — Spavate li? Ustajte, odvest ćemo se k von Taunitzu. Poslao je svoje konje po vas. Hajdemo, tamo ćemo barem večerati i spavati kao ljudi. Eto, došao sam po vas. Konji su prekrasni, za deset minuta bit ćemo tamo.

— A koliko je sad sati?

— Četvrt jedanaest.

Ližin, pospan, nezadovoljan, navuče pustene čizme, bundu, kapu i kapuljaču te iziđe s liječnikom na dvorište. Velike studeni nije bilo, ali je duvao silni, oštri vjetar, te niz ulicu gonio oblake snijega, koji su bježali, bježali kao od užasa; pod oborima i oko stubišta kuća bijahu već visoki nanosi. Liječnik i istražni sudac sjednu u saonice, a kočijaš, bijel od snijega, sagne se k njima, da stegne pokrivač. Obojici je bilo toplo.

— Tjeraj!

Povezoše se selom. »Dižući rahle brazde«... — sjetio se istražni sudac stiha, gledajući, kako su konji zahvaćali nogama. U svim kućicama svijetlile su luči, baš kao da je uoči velikoga blagdana: to seljaci nisu spavali, bojali su se pokojnika. Kočijaš je mračno zurio preda se i mučao; valjda mu je bilo dosadno, što je morao stajati pred općinskom kućom, pa je sad i on mislio na pokojnika.

— A kod Taunitza, — progovori Starčenko, — kad su doznali, da ste vi ostali noćiti u općinskoj kućici, svi su navalili na me, zašto vas ne uzeh sobom?

Kad su izašli iz sela, kočijaš je na zaokretu najednom iz svega grla zaviknuo:

— S puta!

Prošao je nekakav čovjek; bio je do koljena u snijegu, i, nagnuvši se s puta, gledao je u trojku; istražni sudac vidio je palicu s drškom, i bradu, i torbu o ramenu, i njemu se učinilo, da je to Lošadin, učinilo mu se pače, da se je Lošadin nasmiješio i prošao mimo.

Isprva je put vodio uz rub šume, zatim širokom cestom kroz šumu; mimo njih se redahu stare jele, mlade breze i visoki mlađi suhi hrastovi, stojeći pojedince na polju, gdje su nedavno posjekli šumu; no domalo se sve smiješalo u zraku, u oblacima snijega; kočijaš je govorio, da vidi šumu, a istražni sudac nije vidio ništa osim logova... Vjetar im je duvao u leđa.

Najednom konji stanu.

— Nu, što još? — zapita srdito Starčenko.

Kočijaš šuteći siđe sa sjedala i stane trčati oko saonica; činio je sve veće i veće krugove i kad se udaljivao od saonica, činilo se, da pleše; napokon se vrati i stane okretati desno.

— Sašli smo s puta, što li? — zapita Starčenko.

— Ništa-a-a...

Prođoše seocem, u kojem nije bilo nigdje ni jednog svjetlašca. Opet šuma, polje, opet sađoše s puta, i kočijaš je silazio sa sjedala i obigravao oko saonica. Trojka ih najednom ponese mračnim drvoredom, brzo, a vatreni logov je udarao po prednjem dijelu saonica. Ovdje su stabla muklo šumjela, strašno je bilo i ništa se nije vidjelo i kao da su jurili nekamo u ponor, kad im najednom udari u oči jarka svjetlost iz veže i s prozora, začuje se dobroćudni, otegnuti lavež, zamniju glasovi... Prispjeli su.

Dok su dolje u predsoblju skidali bunde i pustene čizme, gore su udarali u glasovir: »Un petit verre de Cliquot«[1] i čulo se, kako su djeca toptala nogama. Novonadošle odmah zahvati topli miris starih gospodskih soba, gdje se uvijek, bilo vani kakvo mu drago vrijeme, živi tako toplo, čisto, udobno.

— Prekrasno, — govorio je von Taunitz, okrupan čovjek vanredno široka vrata i sa zaliscima, stiskajući ruku istražnom sucu! — Vrlo lijepo. Molim, izvolite, vrlo mi je milo upoznati se. Mi smo donekle kolege. I ja sam nekoć bio zamjenik prokurora, ali ne dugo, u svemu dvije godine; došao sam ovamo, da gospodarim i ovdje sam ostario. Ukratko, stari hren. Izvolite samo, — nastavljao je on, očito susprežući svoj glas, da ne govori odviše glasno; on i gosti uspinjahu se gore. — Žene nemam, umrla je, a ovo su moje kćeri. — I okrenuvši se, kriknuo je gromkim glasom: — Recite tamo Ignjatu, da sutra oko osme ure upregne!

---

[1] čašica Cliquota (Cliquot je franc. marka šampanjca).

U dvorani bile su njegove četiri kćeri, mlade djevojke, ljepušne, sve u sivim haljinama, jednako počešljane, i njihova sestrična s djecom, također mlada i zanimljiva. Starčenko, koji je bio s njima poznat, odmah ih je stao moliti, da mu štogod otpjevaju, i dvije ga gospodične dugo uvjeravahu, da ne umiju pjevati, da nemaju nota, zatim je sestrična sjela za glasovir pa su one otpjevale dršćućim glasom duet iz »Pikove dame«. Opet zasviraše: »Un petit verre de Cliquot«, i djeca skoknuše toptajući nogama po taktu. I Starčenko poskoči. Svi su se smijali.

Zatim se djeca oprostiše i pođoše na počinak. Istražni sudac se je smijao, igrao je četvorku, udvarao, a pri tome mislio: nije li sve to san? Crna polovica općinske kuće, hrpa sijena u kutu, šuškanje žohara, ružno prosjačko pokućstvo, glasovi svjedoka, vjetar, mećava, strah, da ne zalutaju s puta, i najednom ove vrlo lijepe, svijetle sobe, zvuci klavira, ljepušne djevojčice, djeca sa kovrčavom kosom, veseli, sretni smijeh — takva preobrazba činila mu se bajnom; i bilo mu je nevjerojatno, da je takva preobrazba moguća u daljini od same tri vrste i u vremenu od jednog sata. I dosadne misli sprečavahu mu, da se veseli i on je sveđer mislio, da sve to naokolo nije život, već da su to ulomci života, komadići, da je ovdje sve slučajno, da se nikakav zaključak ne može učiniti; i bilo mu je pače žao tih djevojčica, koje žive i završavaju svoj život ovdje u zabiti, u pokrajini, daleko od kulturnoga središta, gdje ništa nije slučajno, već sve smišljeno, zakonito i, na primjer, gdje je svako samoubojstvo shvatljivo te se dade objasniti: zašto je učinjeno i što znači u općem vrtlogu života. On je mislio, ako ovdje, u zabiti, ne može shvatiti život, što ga okružuje, i ako ga on ne vidi, tada to znači, da ovdje uopće i nema života.

Za večerom zapodjenuše razgovor o Lesnickom.

— Ostavio je ženu i dijete, — govorio je Starčenko. Neurastenicima i uopće ljudima, kojih živčani sustav nije u redu, ja bih zabranio, da se žene; ja bih im oduzeo pravo i mogućnost, da rasplođuju individue slične sebi. Zločin je rađati na svijet djecu bolesnih živaca.

— Nesretni mladi čovjek, — govorio je von Taunitz, tiho uzdišući i mašući glavom. — Koliko mora čovjek promišljati, koliko pretrpjeti prije, negoli se odluči na samoubojstvo, na

oduzimanje mladoga svojega života. U svakoj se porodici može desiti takva nesreća, i užasno je... To je teško podnijeti, upravo je nesnosno...

I sve ove djevojčice slušahu to mučke, ozbiljnih lica, gledajući oca. Ližin je također osjećao, da i on mora nešto reći, no on se ničemu nije mogao domisliti, pa je samo rekao:

— Da, samoubojstva su pojave, koje se ne smiju željeti.

Spavao je u toploj sobi, u mekanoj postelji, pokriven pokrivačem, pod kojim je bila tanka svježa ponjava, ali nekako nije ćutio osobite udobnosti; možda je to bilo zato, što su u susjednoj sobi liječnik i von Taunitz dugo razgovarali, a gore nad stropom i u peći zavijala je mećava isto onako kao i u općinskoj kući te jednako žalosno pjevušila:

— U-u-u-u!

Von Taunitzu je pred dvije godine umrla žena, ali on se ni sad još nije pomirio s tim događajem, pa je svagda, govorio o čem bilo, spominjao i svoju ženu; u njemu nije ostalo više ništa prokurorskoga.[1]

»Hoću li i ja jednom doći do toga stanja?« — mislio je Ližin, usnivajući i slušajući kroz zid suzdržljivi, gotovo tužni glas domaćinov.

Istražni sudac nije mirno spavao. Bilo je vruće, neudobno i činilo mu se u snu, da on nije u kući Taunitza, da ne leži u mekanoj, čistoj postelji, već da je još sveudilj u općinskoj kući, na sijenu, te čuje, kako svjedoci u pola glasa govore; činilo mu se, da je blizu Lesnicki, kakvih petnaest koračaja od njega. Opet mu je u snu palo na um, kako je agent zemstva, blijedi, crnokosi čovjek, u visokim, zaprašenim čizmama prilazio k stoliću knjigovođe. — »To je agent zemstva«... Zatim mu se usnilo, da su Lesnicki i sotski Lošadin hodali poljem po snijegu, uporedo podržavajući jedan drugoga; mećava je kružila nad njima, vjetar im je duvao u leđa, a oni su išli i pjevušili:

»Mi idemo, mi idemo, mi idemo.«

Starac je nalikovao čarobnjaku u operi, i oba su pjevali baš kao u kazalištu:

— Mi idemo, idemo, idemo... Vi ste u toplome, vama je svijetlo, vama je mekano, a mi hodamo po studeni, po mećavi,

---

[1] prokuror — državni tužilac u Car. Rusiji.

po dubokom snijegu... Mi ne poznamo mira, ne poznamo radosti... Mi podnašamo svu tegobu toga života, i svojega, i vašega... U-u-u!... Mi idemo, idemo, idemo...

Ližin se prenuo i sjeo u postelji. Kakav je to bio nejasan, ružan san! I kako to, da mu se agent i sotski dadoše u isti mah u san? To je glupost! I sada, kad je Ližinu srce silno kucalo, pa je sjedio u postelji, obujmivši glavu rukama, njemu se činilo, da taj agent za osiguranje i taj sotski uistinu imadu nešto zajedničkoga u životu. Ne stupaju li oni u životu uporedo jedan uz drugoga? Nekakva nevidljiva sveza, ali važna i nužna, postoji među obojicom, pače među njima i Taunitzom, i među svima, svima; u tom životu, pa i u najzabitnijoj pustoši, ništa nije slučajno, sve je puno općeg smisla, sve ima jednu dušu, jedan cilj, i da se to uzmogne shvatiti, premalo je misliti, premalo umovati, već valja po svoj prilici imati i dar pronicanja u život, dar, koji očito svi ljudi nemaju. I nesretni »neurastenik«, koji se je izmučio te sam posegao za svojim životom, kako je o njemu liječnik govorio, i starac seljak, koji je cijeli svoj život, dan na dan, hodao od čovjeka do čovjeka, — to su slučajnosti, ulomci života za onoga, tko i svoje bivstvovanje smatra slučajnim, to su dijelovi jednoga te istoga organizma, čudesnoga i razumnoga, ali samo za onoga, tko i svoj život smatra dijelom te općenitosti te je i shvaća. Tako je mislio Ližin i to bijaše njegova davna tajna misao i tek sada se široko i jasno razvila u njegovoj spoznaji.

On opet legne i stane spavati, i najednom on sniva, da ona dvojica opet idu skupa i pjevaju:

— Mi idemo, idemo, idemo... Mi uzimljemo od života ono, što je u njemu najteže i najgorče, a vama ostavljamo lako i radosno, i vi možete, sjedeći za večerom, hladno i zdravo rasuđivati, od čega mi patimo i ginemo, i od čega mi nismo tako zdravi i zadovoljni kao vi.

Ono, što su ova dvojica pjevala, i prije je dolazilo Ližinu na um, ali je ta misao u njemu sjedila nekako iza drugih misli i plaho se ponavljala, kao daleka luč u magli. I on je osjećao, da to samoubojstvo, ta seljačka nesreća leže i na njegovoj savjesti; nije li užasno izmirivati se s time, što ti ljudi pokorni svojoj sudbini, navaljuju na sebe ono, što je najteže i najmračnije u životu! Izmirivati se s time, a za sebe željeti svijetli, bučni život usred sretnih, zadovoljnih ljudi i vječito

maštati o takvom životu, — to znači maštati o novim samoubojstvima ljudi, prignječenih radom i brigom, ili ljudi slabih, zanemarenih, o kojima govore kadšto za večerom sa zlovoljom ili podsmijehom, ali kojima ne pomažu... I opet:

— Mi idemo, idemo, idemo...

Baš kao da mu netko udara kladivom po sljepočicama.

Ujutro se Ližin rano probudio, a probudio ga je šum; boljela ga je glava; u susjednoj sobi govorio je von Taunitz glasno liječniku:

— Vi sad ne možete putovati. Pogledajte, kako je vani! Ne prepirite se, već radije pitajte kočijaša: on vas ne će povesti po takvom vremenu ni za milijun!

— Ta samo su tri vrste puta! — govorio je liječnik molećim glasom.

— Makar bilo i samo pola vrste. Kad se ne može, ne može. Izvezete li se samo pred vrata, tamo je potpuni pakao, u čas ćete zaći s puta. Ne puštam vas ni za što.

— Možda će pod večer bura utihnuti, — reče seljak, koji je ložio peć.

I liječnik je u susjednoj sobi stao govoriti o surovoj prirodi, koja utječe na značaj ruskoga naroda, o dugotrajnim zimama, koje time, što sprečavaju slobodno kretanje, zadržavaju umni napredak ljudi, a Ližin je zlovoljno slušao ta umovanja, gledao je na prozor i zurio u nanose, što ih je vjetar snesao uz ogradu, gledao je u bijelu prašinu, što je ispunjavala sav viđeni prostor, gledao je drveće, koje se očajno savijalo sad desno, sad lijevo, slušao je zavijanje i lupu i mislio je mračno:

»Nu, kakav se iz toga dade izvesti moral? Mećava i ništa više...

U podne su doručkovali, zatim su lunjali po kući bez ikakva cilja, pristupali k prozorima.

»A Lesnicki leži, mislio je Ližin, gledajući na snježni vihor; snijeg je bijesno kružio oko gomila uz ogradu. — Lesnicki leži, svjedoci čekaju«...

Govorahu o vremenu, o tome, da mećava obično traje dva dana, rijetko kada dulje. U šest su sati objedovali, zatim se kartali, pjevali, plesali, napokon večerali... Dan je prošao, legoše spavati.

Noću pred jutro nevrijeme se stišalo. Kad su ustali i pogledali na prozore, gole vrbe sa svojim slabo spuštenim granama stajahu posve nepomično, bilo je oblačno, baš kao da se priroda stidjela sad svoje razvraćenosti, bezumnih noći i maha, što ga je dala svojim strastima. Zapregnuti konji čekali su pred izlazom već od pete ure ujutro. Kad je posve svanulo, liječnik i sudac istražitelj obukoše svoje bunde i pustene čizme i, oprostivši se s domaćinom, odvezoše se.

Na izlazu uz kočijaša stajao je poznati »cockaj« Ilja Lošadin, bez kape, sa starom kožnatom torbom preko ramena, sav u snijegu; i lice mu je bilo crveno i vlažno od znoja. Sluga, koji je izišao, da gospodu smjesti u saonice te im pokrije noge, pogledao je surovo na starca i rekao:

— Što ti tu stojiš, stari vraže? Ideš li odatle!

— Vaše visokoblagorođe, narod je uznemiren, — poče govoriti Lošadin, smiješeći se naivno, čitavim licem i očito zadovoljan, što je napokon ugledao one, koje je tako dugo čekao. — Narod se jako buni, djeca plaču... Mislili su, vaše blagorođe, da ste opet u grad otputovali... ukažite božansku milost, dobrotvori naši...

Liječnik i istražni sudac ne rekoše ništa, sjedoše u saone i odvezoše se u Sirnju.

DAMA SA PSETANCEM

I

Govorilo se, da se na keju pojavilo novo lice: dama sa psetancem. Dmitrij Dmitrič Gurov, koji je u Jalti bio dvije nedjelje i već se udomaćio, stao se također zanimati za nova lica. Sjedeći u paviljonu kod Vernea, on je vidio, kako je kejom prošla dama, plavuša srednjega rasta, u bereu; za njom je trčao bijeli špic[1].

A poslije ju je sretao u gradskom parku i na skveru po nekoliko puta na dan. Ona je šetala sama, uvijek u istom bereu, s bijelim špicom; nitko nije znao, tko je, pa su je naprosto zvali: dama sa psetancem.

»Ako je ona tu bez muža i bez znanaca, — mislio je Gurov — ne bi bilo loše upoznati se s njom.«

On još nije navršio četrdesetu, ali je već imao kćerku od dvanaest godina i dva sina gimnazijalca. Oženili su ga rano, dok je još bio student druge godine, i sada mu je žena izgledala dvaput starija od njega. Bila je to visoka žena, crnih obrva, uspravnog držanja, važna, solidna i, kako je sama za sebe govorila, intelektualka. Ona je mnogo čitala, u pismima nije pisala debelo »jer«, muža nije nazivala Dmitrijem nego Dimitrijem, a on ju je potajno smatrao ograničenom, uskom, neotmjenom, bojao se nje i nije volio boraviti kod kuće. On ju je već davno počeo varati, varao ju je često, i vjerojatno se zato o ženama izražavao gotovo uvijek ružno i, kad bi se u njegovoj prisutnosti o njima govorilo, nazivao bi ih:

— Niža rasa!

---

[1] Njem. Spitz — vrst maloga psa naćuljenih ušiju i meke dlake.

Njemu se činilo, da je dovoljno poučen gorkim iskustvom, da bi ih mogao nazivati, kako hoće, pa ipak bez »niže rase« ne bi on mogao provesti ni dva dana. U muškom društvu bilo mu je dosadno, nije se osjećao svoj, bio je nerazgovorljiv i hladan. ali kad bi se nalazio među ženama, osjećao se slobodno i znao je o čemu treba s njima govoriti i kako se treba vladati; čak i šutjeti među njima bilo mu je lako. U njegovoj vanjštini, u karakteru, u cijeloj njegovoj prirodi bilo je nešto privlačivo, nešto, što se ne da definirati, a to je žene k njemu vuklo i mamilo; on je bio toga svijestan, a i njega je samoga neka sila vukla k njima.

Mnogostruko iskustvo, odista gorko, poučilo ga je odavno, da svako zbliženje, koje isprva tako ugodno razonođuje život i čini se dragom i lakom pustolovinom, kod čestitih ljudi, osobito Moskovljana, koji se teško zanesu i neodlučni su, neminovno izraste u čitav problem, neobično kompliciran, i položaj na kraju krajeva postaje težak. Ali kod svakog novog susreta sa zanimljivom ženom to mu je iskustvo nekako izmicalo iz svijesti, on je htio da poživi, i sve mu se činilo veoma jednostavno i zabavno.

Kad je jedamput u parku večerao, ugleda damu u bereu, kako bez žurbe ide prema njemu, da zauzme susjedni stol. Njen izraz lica, hod, haljina, frizura, govorili su mu, da je iz pristojnog društva, udata, da je u Jalti prvi put, da je sama i da se tu dosađuje... U pričama o slabom moralu u Jalti bilo je mnogo neistine, on ih je prezirao i znao, da takve priče ponajviše izmišljaju ljudi, koji bi sami rado griješili, kad bi to umjeli. Ali kad je dama sjela za susjedni stol, tri koraka daleko od njega, on se sjeti tih priča o lakim pobjedama, o izletima u gore, i odjednom ga obuze sablažnjiva misao o brzoj, kratkotrajnoj vezi, o romanu s nepoznatom ženom, kojoj ne znaš ni imena ni prezimena.

On umiljato domami k sebi špica, i kad mu psetance priđe, zaprijeti mu prstom. Špic zareža. Gurov mu opet zaprijeti.

Dama ga pogleda i odmah obori oči.

— On ne grize, — reče ona i pocrveni.

— Smijem li mu dati kost? — a kad ona potvrdno klimnu glavom, on je ljubazno upita: — Jeste li odavno izvoljeli doći u Jaltu?

— Prije pet dana.

— A ja sam tu već gotovo dvije nedjelje.

Pošutješe malo.

— Vrijeme brzo prolazi, a tu je, međutim, tako dosadno, — reče ona ne gledajući ga.

— To je samo takav običaj, da se govori, da je tu dosadno. Netko živi negdje u Bjeljevu ili Žizdri, i nije mu dosadno, a dođe ovamo i: »Oh, dosadno! oh, prašina!« Pomislio bi čovjek, da je došao iz Granade.

Ona se nasmija. Zatim oboje nastaviše jesti šuteći, kao da su jedno drugome potpuno nepoznati, ali poslije večere pođoše zajedno — i započeše šaljiv, lak razgovor slobodnih, zadovoljnih ljudi, kojima je svejedno, kuda idu i o čemu govore. Šetali su i govorili o tome, kako je more čudno osvijetljeno; voda je imala boju jorgovana, vrlo meku i toplu, a po njoj se od mjeseca pružala zlatna pruga. Govorili su o tome, kako je zagušljivo poslije vrućega dana. Gurov je pričao, da je on Moskovljanin, po obrazovanju filolog, ali da služi u banci; da se nekada spremao da pjeva u privatnoj operi, ali je to napustio, da ima dvije kuće u Moskvi... A od nje je doznao, da je odrasla u Petrogradu, ali se udala u S., gdje živi već dvije godine, da će provesti u Jalti još mjesec dana, i da će po nju možda doći muž, koji također želi da se odmori. Ona nikako nije mogla objasniti, gdje služi njen muž — u gubernijskoj upravi ili u gubernijskoj zemskoj upravi, — i to je njoj samoj bilo smiješno. Gurov dozna još i to, da se zove Ana Sergejevna.

On je kasnije u svojoj sobi razmišljao o njoj, o tome, da će se ona sutra zacijelo s njim sresti. Tako to mora biti. Liježući u krevet on se sjeti, da je ona još nedavno bila institutkinja i učila, upravo kao što sada uči njegova kći, sjeti se, koliko je još bojažljivosti i nespretnosti bilo u njenom smijehu, u razgovoru s nepoznatim čovjekom, — mora da je sad prvi put u životu sama, u takvoj prilici, kad za njom idu i u nju gledaju i govore s njom samo s jednim, prikrivenim ciljem, za koji nije moguće da ga ona ne naslućuje. Sjeti se njena tankog, nježnog vrata i lijepih sivih očiju.

»Ima u njoj nešto, što pobuđuje sažaljenje«, pomislio je tonući već u san.

II

Prošla je nedjelja dana od poznanstva. Bio je blagdan. U sobama je bilo zagušljivo, a po ulicama je vjetar dizao prašinu i skidao šešire. Bio je takav dan, da se čovjeku neprestano htjelo piti, i Gurov je često zalazio u paviljon i nudio Ani Sergejevnoj sad malinovac, sad sladoled. Vrijeme je bilo takvo, da čovjek nije znao, što bi počeo.

Uvečer, kada se vjetar malo stišao, pošli su na pristanište, da gledaju dolazak parobroda. Na pristaništu je bilo mnogo šetača; skupili su se da nekoga dočekaju, držeći u rukama bukete. I tu su jasno udarale u oči dvije osobitosti otmjenog jaltanskog svijeta: dame u godinama bile su odjevene kao da su mlade, i bilo je mnogo generala.

Kako je more bilo uzburkano, parobrod je stigao kasno, kada je sunce već zašlo; a prije nego što je pristao uz molo, dugo se okretao. Ana Sergejevna motrila je kroz lornjon parobrod i putnike, kao da traži znance, a kada se obraćala Gurovu, oči su joj sjale. Ona je mnogo govorila, njena pitanja bila su kratka, i odmah bi zaboravljala, što je pitala; zatim je u gomili izgubila svoj lornjon.

Lijepo odjevena gomila razilazila se, više se nije moglo vidjeti lica, vjetar se sasvim stišao, a Gurov i Ana Sergejevna još su stajali, kao da čekaju, ne će li još netko sići s parobroda. Ana Sergejevna već je šutjela i mirisala cvijeće, ne gledajući Gurova.

— Vrijeme se predvečer popravilo, — reče on. — Kuda da sad pođemo? Da odemo nekud?

Ona ne odgovori ništa.

Tada je on čvrsto pogleda i iznenada je zagrli i poljubi u usta i osjeti miris i vlagu cvijeća, ali se istoga trenutka plašljivo obazre: je li tko vidio?

— Hajdemo k vama... — reče on tiho.

I oboje brzo pođoše.

Kod nje u sobi bilo je zagušljivo, mirisalo je parfemom, što ga je kupila u japanskom magazinu. Gurov, gledajući je sada, mislio je: »Kakvih li sve nema susreta u životu!« Od onoga, što je doživio, on je sačuvao uspomenu na bezbrižne, dobrodušne žene, vesele od ljubavi i zahvalne mu za sreću, iako vrlo kratku; pa uspomenu na žene, kakva je na primjer

njegova, koje su ljubile bez iskrenosti, sa suvišnim razgovorima, namješteno, s histerijom, s izrazom lica, kao da to nije bila ljubav, strast, nego nešto značajnije; i na dvije-tri vrlo lijepe, hladne, kod kojih bi se odjednom na licu pojavio izraz gramzljivosti, uporna želja da uzmu, ugrabe od života više, no što on može dati, a to su bile žene, koje su već prešle prvu mladost i bile kapriciozne, nepromišljene, vlastoljubive, ali ne baš pametne; i kad bi Gurov prema njima ohladnio, njihova ljepota budila bi u njemu mržnju, i čipke na njihovu rublju podsjećale bi ga na riblje ljuske.

Ali tu je postojala istinska bojažljivost, nespretnost neiskusne mladosti, nelagodan osjećaj; i dobivao se dojam zbunjenosti, kao kad bi netko iznenada pokucao na vrata. Ana Sergejevna, ta »dama sa psetancem«, vladala se prema onome, što se dogodilo, nekako osobito, vrlo ozbiljno, kao prema svome padu, — tako je po svemu izgledalo, i to je bilo čudnovato i nezgodno. Crte njezina lica nekako su popustile, uvenule, i niz obraze tužno su joj visjele duge kose, ona se zamislila u turobnoj pozi kao grešnica na starinskoj slici.

— Nije lijepo — reče ona. — Vi me prvi sada ne poštujete.

Na stolu u sobi bila je lubenica. Gurov odreže sebi krišku i poče polako jesti. U šutnji prođe bar pola sata.

Ana Sergejevna činila je dirljiv utisak, od nje je odisalo čistoćom poštene, naivne žene, koja je malo živjela; jedina svijeća, koja je gorjela na stolu, jedva je osvjetljavala njeno lice, ali se vidjelo, da joj nije lako pri duši.

— Zašto bih te ja prestao poštivati? — upita je Gurov. — Ti sama ne znaš, što govoriš.

— Neka mi bog oprosti! — reče ona, i oči joj se napuniše suzama. — To je užasno.

— Ti kao da se opravdavaš.

— Čime se ja mogu opravdati? Ja sam gadna, niska žena, ja sebe prezirem, pa ne mogu ni pomisliti na to, da se opravdavam. Ja nisam prevarila muža, nego samu sebe. I to ne samo sada, ja već odavno varam. Moj muž je možda čestit, dobar čovjek, ali on je lakaj! Ja ne znam, što on tamo radi, kako služi, ja samo znam, da je on lakaj. Meni je, kada sam pošla za njega, bilo dvadeset godina, mučila me radoznalost, htjela sam nešto bolje; ta postoji — govorila sam sebi, — i

drugačiji život. Htjelo mi se poživjeti! Poživjeti, pa poživjeti... Radoznalost me pekla... Vi to ne razumijete, ali, zaklinjem se bogom, ja više nisam mogla sobom vladati, sa mnom se nešto događalo, mene se nije moglo zadržati, ja sam rekla mužu, da sam bolesna, i došla sam ovamo... A ovdje sam neprestano hodala kao po žeravici, kao luda... a sada sam evo postala ništava, nevaljala žena, koju svatko može prezirati.

Gurovu je već bilo dosadno slušati, njega je razdraživao naivan ton, to kajanje, tako neočekivano i neumjesno; da nije imala suza u očima, moglo bi se pomisliti, da se šali ili da glumi.

— Ja ne razumijem, — reče on tiho, — što ti hoćeš?

Ona je sakrila lice na njegove grudi i privila se uza nj.

— Vjerujte mi, vjerujte mi, molim vas... — govorila je ona. — Ja volim pošten, čist život, a grijeh mi je odvratan, i ja sama ne znam, što radim. Prost svijet veli: nečastivi je zaveo. I ja mogu sada za sebe reći, da me je nečastivi zaveo.

— Dosta, dosta... — promrmlja on.

On je gledao u njene ukočene, prestrašene oči, ljubio ju je, govorio joj tiho i umiljato, i ona se polako umiri i postade opet vesela; stadoše se oboje smijati.

Kad su zatim izišli, na obali nije bilo više ni žive duše, grad je sa svojim čempresima izgledao sasvih pust, ali more je još šumilo i udaralo u obalu; jedna barka ljuljala se na valovima, i na njoj se sanljivo svjetlucao mali fenjer.

Našli su kola i odvezli se u Oreandu.

— Ja sam čas prije u predsoblju doznao tvoje prezime. Na ploči je napisano von Dideric — reče Gurov. — Je li tvoj muž Nijemac?

— Ne, djed mu je, čini se, bio Nijemac, a on je pravoslavni.

U Oreandi su sjedili na klupi, nedaleko od crkve, gledali dolje na more i šutjeli. Jalta se jedva nazirala kroz jutarnju maglu, na gorskim vrhovima nepomično su stajali bijeli oblaci. Lišće na drveću nije se micalo, cvrčci su cvrčali, i jednoličan, potmuli šum mora, što je dopirao odozdo, govorio je o pokoju, o vječnome snu, koji nas čeka. Tako je tamo dolje šumilo, kada još nije bilo ni Jalte ni Oreande, tako šumi sada, i šumit će isto tako ravnodušno i potmulo i onda, kada nas više ne

bude. I u toj postojanosti, u potpunoj ravnodušnosti prema smrti i životu svakoga od nas, krije se možda zalog našeg vječnog spasenja, neprekidnog kretanja života na zemlji, neprekidnog savršenstva. Sjedeći kraj mlade žene, koja je u svitanje izgledala vrlo lijepa, umiren i očaran tom divnom okolinom — morem, gorama, oblacima, širokim nebom, Gurov je mislio o tome, kako je zapravo, ako se zadubeš, sve na ovome svijetu prekrasno, sve osim onoga, što mi sami mislimo i radimo, kad zaboravljamo na više ciljeve čovječanstva, na svoje ljudsko dostojanstvo.

Priđe neki čovjek, valjda noćni čuvar, pogleda ih i ode. I ta pojedinost učini mu se vrlo tajanstvena, pa i lijepa. Vidjelo se, kako je došao parobrod iz Teodosije, osvijetljen rumenilom zore, već bez svjetala.

— Na travi je rosa, — prekine šutnju Ana Sergejevna.

— Da. Vrijeme je, da pođemo kući.

Vratiše se u grad.

Zatim su se svaki dan sretali na keju, zajedno doručkovali, ručali, šetali, oduševljavali se morem. Ona se tužila, da slabo spava, i da joj srce jako lupa, stavljala mu uvijek jedna te ista pitanja, mučena sad ljubomorom, sad strahom, da je on dovoljno ne poštuje. A često na skveru, ili u parku, kada nije bilo nikoga u njihovoj blizini, on bi je iznenada privukao k sebi i strasno ljubio. Potpuna besposlica, ti poljupci usred bijela dana, s ogledavanjem i strahom, da tko ne bi vidio, vrućina i miris mora i stalno kretanje ispred očiju dokonih, sitih, lijepo odjevenih ljudi kao da su ga preporodili; i on je govorio Ani Sergejevnoj o tome, kako je lijepa, kako je zamamna; bio je nestrpljivo strastven i nije se od nje odvajao ni koraka, a ona je često bivala zamišljena i neprestano ga molila, da prizna, da je ne poštuje, da je nimalo ne ljubi, nego da gleda u njoj samo pokvarenu ženu. A kasnije su gotovo svake večeri odlazili nekuda izvan grada, u Oreandu ili do slapa; i šetnje bi uspijevale, kako treba, utisci bi svaki put bili divni, veličajni.

Čekali su, da dođe muž. Ali od njega stiže pismo, u kojemu javlja, da su mu oboljele oči, i moli ženu, da se što prije vrati kući. Ana Sergejevna se užurbala.

— Dobro je, što odlazim — reče ona Gurovu. — To hoće sama sudbina.

Krenula je na put u kolima, a on ju je pratio. Vozili su se čitav dan. Kad je sjela u vagon brzoga vlaka, i kad je po drugi put zazvonilo, ona reče:

— Pustite, da vas još jednom pogledam... Još samo jednom da vas pogledam. Eto tako.

Nije plakala, ali je bila žalosna, kao da je bolesna, a lice joj je drhtalo.

— Ja ću o vama misliti... sjećati se vas, — govorila je. — Bog neka vas čuva. Zbogom... Ne zamjerite mi. Mi se zauvijek rastajemo, tako mora biti, zato, što se uopće nismo smjeli sresti. Ostajte zbogom.

Vlak je brzo krenuo, njegova svijetla brzo su iščezla i za minutu nije se više čula ni njegova tutnjava, baš kao da se sve namjerno dogovorilo, da što brže prekine taj slatki zaborav, to bezumlje. Gurov ostade na peronu sam; gledajući u tamnu daljinu slušao je zuku zrikavaca i brujanje telegrafskih žica s takvim osjećajem, kao da se toga trena probudio. Mislio je o tome, kako je sada njegov život za jedan doživljaj ili pustolovinu bogatiji, kako se ona već svršila i kako je sada ostala samo uspomena... Bio je ganut, tužan, i osjećao je lako kajanje. Eto, ta mlada žena, koju on više nikada ne će vidjeti, nije bila s njim sretna; on je bio s njom prijazan i srdačan, a ipak se u vladanju prema njoj, u njegovu tonu i u milovanju, kao tanka sjenka provlačila laka poruga, gruba oholost sretnoga muškarca, koji je usto gotovo dvaput stariji od nje. Sve vrijeme ona ga je nazivala dobrim, neobičnim i uzvišenim; on joj se očito činio drugačiji, nego što je uistinu, znači, nehotice ju je obmanjivao...

Na stanici je već mirisalo na jesen, veče je bilo hladno.

»Vrijeme je, da i ja pođem na sjever — mislio je Gurov, odlazeći s perona. — Vrijeme je!«

III

Kod kuće u Moskvi sve je već bilo kao zimi, ložili su peći, i ujutro, kad su se djeca spremala u gimnaziju i pila čaj, još je bio mrak, i dadilja je na kratko vrijeme palila svjetiljku. Već su počeli mrazovi. Kad pada prvi snijeg, u prvi dan vožnje na saonicama, ugodno je gledati bijelu zemlju i bijele kro-

vove, diše se nekako lako, prijatno, i tada se u sjećanju bude mlade godine. Stare lipe i breze, bijele od inja, imaju dobroćudan izraz, one su bliže srcu od čempresa i palmi, i kad je blizu njih, čovjek više nema prave volje da misli o gorama i o moru.

Gurov je bio Moskovljanin, vratio se u Moskvu jednog lijepog hladnog dana, i, kad je obukao bundu i tople rukavice i prošetao po Petrovki, pa još u subotu navečer čuo zvonjavu zvona, njegovo nedavno putovanje i krajevi, u kojima je bio, izgubili su za njega sav čar. Malo po malo utonuo je u moskovski život, već je pohlepno čitao po troje novine na dan i govorio, da iz principa ne čita moskovske novine. Već ga je vuklo u restorane, klubove, na večere znancima i jubileje, i već mu je laskalo, što k njemu dolaze poznati advokati i glumci, i što u liječničkom klubu karta sa sveučilišnim profesorom. Već je mogao pojesti cijelu porciju kisela kupusa s mesom prženim na tavi.

Proći će koji mjesec, i Anu Sergejevnu, — tako mu se činilo, — pokrit će u njegovu sjećanju magla, i samo ponekad ona će mu doći na san sa svojim dirljivim smiješkom, upravo onako, kao što su mu dolazile na san i druge. Ali prođe više od mjesec dana, bila je već naveliko zima, a u njegovu sjećanju bijaše sve jasno, kao da se rastao s Anom Sergejevnom tek sinoć. Uspomene su se razgarale sve jače. Kad bi u večernjoj tišini dopirali u njegov kabinet glasovi djece, koja su učila lekciju, kad bi slušao romancu ili orkestrion u restoranu, ili kad bi u kaminu zavijala mećava, odjednom bi mu u pameti iskrsavalo sve: i ono, što je bilo na molu, i rano maglovito jutro u gorama, i parobrod iz Teodosije, i poljupci. On je dugo šetao po sobi i sjećao se i smiješio se, a zatim bi uspomene prelazile u snove, i u njegovoj mašti miješalo se ono, što je prošlo, s onim, što će biti. Ana Sergejevna nije mu dolazila na san, nego je išla s njim posvuda kao sjena i slijedila ga. Kad bi zatvorio oči, vidio bi je kao živu, ona mu se činila ljepša, mlađa, nježnija, nego što je bila; a on sâm činio se sebi boljim, nego što je bio tada u Jalti. Uvečer ona bi ga gledala iz ormara za knjige, iz kamina, iz ugla, on bi čuo njeno disanje, umiljato šuštanje njene haljine. Na ulici pratio bi pogledom žene, tražio, ne će li naći koju sličnu njoj ...

I već ga je mučila silna želja, da s nekim podijeli svoje uspomene. Ali kod kuće nije mogao govoriti o svojoj ljubavi, a izvan kuće — nije bilo s kim. Ne će valjda sa stanarima ili u banci? A i o čemu bi govorio? Zar je on tada ljubio? Zar je bilo išta lijepo, poetično ili poučno ili naprosto zanimljivo u njegovu odnosu prema Ani Sergejevnoj? I tako se događalo, da je govorio neodređeno o ljubavi, o ženama, a nitko se nije domišljao, u čemu je stvar, samo je njegova žena micala svojim crnim obrvama i govorila:

— Tebi, Dimitrije, nikako ne pristaje uloga osvajača srdaca.

Jednom noću, kad je izlazio iz liječničkoga kluba sa svojim partnerom, činovnikom, on se nije mogao suzdržati i reče:

— Kad biste vi znali, s kakvom divnom ženom sam se upoznao u Jalti!

Činovnik sjede u saonice, one već krenuše, a tada se odjedamput okrenu i zavika:

— Dmitrije Dmitriču!

— Što je?

— Onomad ste imali pravo: jesetra nije bila najsvježija!

Te riječi, tako obične, zbog nečega su odjednom uzbunile Gurova, učinile mu se ponižujuće, nečiste. Kako divlji običaji, kakvi ljudi! Kako besmislene noći, kako nezanimljivi, tričavi dani! Luđačko kartanje, žderanje, opijanje, stalni razgovori sve o jednom te istom. Na nepotrebne poslove i te razgovore o jednom te istom troši se veći dio vremena, najbolja snaga, i na kraju krajeva ostaje neki kus, beskrilan život, neka ludorija, a otići i pobjeći ne može se, kao da si u ludnici ili na robiji!

Gurov svu noć nije spavao i uzbuđivao se, a zatim ga je čitav dan boljela glava. I slijedećih noći spavao je slabo, stalno je sjedio na krevetu i mislio ili šetao iz kuta u kut. Dodijala mu djeca, dodijala banka, nije mu se dalo nikuda ići, ni o čemu govoriti.

U prosincu, o blagdanima, on se spremi na put i reče ženi, da ide u Petrograd, da izradi nešto za jednoga mladoga čovjeka — i otputuje u S. Zašto? To ni sam nije pravo znao. Htio je da se vidi s Anom Sergejevnom, da se s njom porazgovori i da, ako bude moguće, upriliči s njom sastanak.

Stigao je u S. ujutro i uzeo u hotelu najbolju sobu, u kojoj je čitav pod bio pokriven sivim vojničkim suknom, a na stolu bila tintarnica, siva od prašine, s jahačem na konju, koji je digao ruku s kapom, a glava mu je bila odbita. Vratar mu je dao potrebna obavještenja: von Dideric stanuje u Starogončarnoj ulici u svojoj kući — to nije daleko od hotela — a živi dobro, bogato, ima svoje konje, svi ga u gradu poznaju. Vratar je njegovo ime izgovorio: Dridiric.

Gurov je bez žurbe pošao u Starogončarnu ulicu i potražio kuću. Baš nasuprot kuće pružala se ograda, siva, dugačka, sa šiljcima.

»Od takve ograde moraš bježati«, — mislio je Gurov pogledavajući sada na prozore, sada na ogradu.

Računao je: danas se ne radi, i muž je vjerojatno kod kuće. Ali bi svejedno bilo netaktično da uđe u kuću i stvori zabunu. A pošalje li cedulju, mogla bi doći u ruke mužu, i sve bi možda propalo. Najbolje je pouzdati se u slučaj. I on je neprestano hodao ulicom i oko ograde i očekivao taj slučaj. Vidio je kako je na vrata ušao prosjak, kako su ga napali psi, a zatim, čas kasnije, začuje svirku na klaviru, ali su zvuci do njega dopirali slabo, nejasno. Bit će da je svirala Ana Sergejevna. Tada se odjednom otvoriše glavna vrata, iz njih iziđe neka starica, a za njom istrča bijeli poznati špic. Gurov htjede da zovne pseto, ali mu odjednom srce jako zalupa, i on se od uzbuđenja nije mogao sjetiti, kako se špic zove.

Hodao je oko kuće i sve više mrzio sivu ogradu, i već je razdraženo mislio, da ga je Ana Sergejevna zaboravila i da se već možda zabavlja s kim drugim — ta to je tako prirodno kod mlade žene, koja je primorana od jutra do večeri gledati tu prokletu ogradu. Zatim se vratio u svoju hotelsku sobu i dugo sjedio na divanu ne znajući, što da radi, iza toga je ručao, a poslije ručka dugo spavao.

— Kako je sve to glupo i dosadno! — mislio je probudivši se i gledajući u tamne prozore: bilo je već veče. — Baš sam se naspavao. Samo što ću noću raditi?

Sjedio je na postelji pokrivenoj jeftinim sivim pokrivačem, koji je sličio na pokrivač u bolnicama, i srdito se sam sebi rugao:

»Evo ti tvoje dame sa psetancem. Evo ti tvoje pustolovine..... Sada, brate, sjedi u toj sobi«.

Još ujutro, na željezničkoj stanici, udario mu je u oči plakat s vrlo krupnim slovima: po prvi put davala se »Gejša«. On se toga sjeti i ode u kazalište.

»Lako je moguće, da ona ide na premijere« — pomislio je.

Kazalište je bilo puno. I tu se, kako to već jest u svim gubernijskim kazalištima, vio ponad lustera oblak dima, a galerija se vladala bučno i nemirno; u prvom redu pred početak predstave, stajali su mjesni gizdelini s rukama otraga; i tu je u gubernatorskoj loži na prvome mjestu sjedila gubernatorova kći u boi, dok se sam gubernator skromno skrivao iza zavjese, pa su mu se vidjele samo ruke; zastor se ljuljao, orkestar je dugo ugađao instrumente. Sve vrijeme dok je publika ulazila i zauzimala mjesta, Gurov je pohlepno tražio očima.

Uđe i Ana Sergejevna. Ona sjedne u treći red, i kad je Gurov ugleda, srce mu se steže, i on jasno shvati, da sada za njega na cijelome svijetu nema bližeg, dražeg i važnijeg čovjeka od nje; ta mala žena, koja se izgubila u provincijskoj gomili i koja se nije ničim isticala, s banalnim lornjonom u ruci, ispunjavaše sada čitav njegov život, bijaše njegova bol i radost, jedina sreća, što ju je sada želio; i uz zvuke lošeg orkestra, uz zvuke jadnih provincijskih violina on je mislio o tome, kako je ona lijepa. Mislio je i maštao.

Zajedno s Anom Sergejevnom ušao je i pokraj nje sjeo mlad čovjek s malim zaliscima, vrlo visok i poguren; on je na svakom koraku klimao glavom, i činilo se, da se neprestano klanja. Vjerojatno je to bio njen muž, kojega je ona onomad na Jalti, svladana osjećajem gorčine, nazvala lakajem. I zaista, u njegovoj dugoj pojavi, u zaliscima, u maloj ćeli bilo je nešto lakajski skromno; on se slatko smiješio, a u zapučku blistala mu je značka nekoga učenog društva, baš kao lakajski broj.

Za vrijeme prve stanke muž ode da zapuši, a ona ostade u naslonjaču. Gurov, koji je također sjedio u parketu, priđe k njoj i reče joj drhtavim glasom, smiješeći se usiljeno:

— Dobar večer!

Ona ga pogleda i problijedi, zatim ga još jednom pogleda s užasom, ne vjerujući svojim očima, pa čvrsto stisne rukama lepezu zajedno s lornjonom, boreći se očito, da ne padne u nesvijest. Oboje su šutjeli. Ona je sjedila, a on je stajao, pre-

strašen njenom smućenošću, ne usuđujući se da sjedne pokraj nje. Čulo se ugađanje violinâ i flaute, a njih odjedamput obuze strah, pričini im se, kao da ih promatraju iz svih loža. Tada ona ustade i brzo pođe prema izlazu; on pođe za njom. Oboje su išli, sami ne znajući kuda, po hodnicima, po stepenicama, sada uspinjući se, sada silazeći, pred njihovim očima promicali su neki ljudi u sudskim, učiteljskim i oblasnim mundirima, a svi sa značkama; promicale su dame, bunde na vješalicama, odnekud je pirila promaja, i osjećao se zadah bačenih opušaka. A Gurov, kojemu je srce jako tuklo, mislio je:

»O bože! Zašto su tu ti ljudi, taj orkestar...«

I u taj mah on se odjedamput sjeti, kako je onomad na željezničkoj stanici, kad je pratio Anu Sergejevnu, sam sebi govorio, da je sve svršeno, i da se oni ne će više nikada vidjeti. A kako je još daleko bilo do konca!

Na uskim, mračnim stepenicama, nad kojima je bilo napisano »ulaz u amfiteatar«, ona zastade.

— Kako ste me prestrašili! — reče ona teško dišući, još uvijek blijeda i sva smućena. — Da vi znate, kako ste me prestrašili! Ja sam još jedva živa. Zašto ste došli? Zašto?

— Ta razumijte me, Ana, razumijte... — progovori on brzo, u pola glasa. — Molim vas, razumijte...

Ona ga je gledala sa strahom, s molbom, s ljubavlju, gledala ga je uporno, da bi što čvršće zadržala u pameti njegove crte.

— Ja tako patim! — nastavi ona ne slušajući ga. — Sve sam vrijeme mislila samo o vama, živjela u mislima na vas. Ja sam htjela da zaboravim, da posve zaboravim, recite, zašto ste došli?

Više njih, na platformi pred vratima, dva su gimnazijalca pušili i gledali dolje, ali Gurovu je to bilo svejedno, on je privukao k sebi Anu Sergejevnu i počeo joj ljubiti čelo, obraze, ruke.

— Što to radite, što to radite! — govorila je ona prestravljena, gurajući ga od sebe. — Mi smo oboje poludjeli. Otputujte još danas, otputujte odmah... Zaklinjem vas svim, što vam je sveto, molim vas... Netko dolazi ovamo!

Na stepenicama se netko penjao prema njima.

— Morate otputovati... — nastavila je Ana Sergejevna šapatom. — Slušajte, Dmitrije Dmitriču! Ja ću doći k vama u Moskvu. Ja nikada nisam bila sretna, a sada sam nesretna i nikada, nikada ne ću biti sretna. Nikada! Kunem se, doći ću u Moskvu. A sada se moramo rastati! Mili moj, dobri, dragi moj, moramo se rastati!

Ona mu stisne ruku i poče brzo silaziti osvrćući se neprestano na njega, a po očima joj se vidjelo, da uistinu nije bila sretna. Gurov je još neko vrijeme stajao osluškujući, a zatim, kad je sve utihnulo, uze iz garderobe svoje stvari i izađe iz kazališta.

IV

Ana Sergejevna počela je dolaziti k njemu u Moskvu. Jedamput u dva-tri mjeseca ona bi dolazila iz S. i govorila mužu, da ide da se posavjetuje s profesorom radi svoje ženske bolesti, a muž je i vjerovao i nije. Kad bi doputovala u Moskvu, odsjela bi u »Slavenskom bazaru« i odmah bi slala Gurovu služnika s crvenom kapom. Gurov bi dolazio k njoj, i nitko u Mokvi nije o tome ništa znao.

Jedamput je tako išao k njoj jednoga zimskoga jutra (služnik je bio kod njega dan prije, predvečer, ali ga nije zatekao kod kuće). S njim je išla i njegova kći, koju je htio dopratiti do gimnazije, jer mu je to bilo usput. Padao je krupan, mokar snijeg.

— Sada je tri iznad ništice, a ipak pada snijeg — govorio je Gurov kćeri. — Ali tako je toplo samo na površini zemlje, a u gornjim slojevima atmosfere posve je druga temperatura.

— Tata, a zašto zimi nikada ne grmi?

On joj objasni i to. Govorio je, a sve je mislio o tome, kako on sada ide na sastanak, a nitko živ to ne zna i vjerojatno nikada ne će ni znati. On je provodio dva života: jedan javni, koji su vidjeli i poznavali svi, kojima je to bilo potrebno, pun uvjetne istine i uvjetne obmane, život, koji je bio savršeno sličan onome njegovih znanaca i prijatelja, i drugi — koji je provodio tajno. I nekim čudnim sticajem prilika, možda i slučajnim, sve što je za njega bilo važno, zanimljivo, neophodno potrebno, sve ono, u čemu je on bio iskren i u čemu nije sam sebe obmanjivao, a što je sačinjavalo jezgru

njegova života, događalo se tajom od drugih; a ono, što je bila njegova laž, njegova ljuska, u koju se uvlačio, da sakrije istinu, kao na primjer njegova služba u banci, njegove prepirke u klubu, njegova »niža rasa«, njegovo posjećivanje jubileja sa ženom — sve je to bilo javno. A po sebi on je sudio i o drugima, nije vjerovao onome, što je vidio, i uvijek je pretpostavljao, da kod svakoga čovjeka pod velom tajne, kao pod velom noći, teče njegov pravi, njegov najzanimljiviji život. Svaka egzistencija osniva se na tajni, i možda baš zato kulturan čovjek tako nervozno nastoji oko toga, da se lična tajna poštuje.

Kad je otpratio kćerku do gimnazije, Gurov se otputi u »Slavenski bazar«. Dolje je svukao bundu, uspeo se stepenicama i tiho pokucao na vrata. Ana Sergejevna, izmorena putovanjem i očekivanjem, čekala ga je već od sinoć, odjevena u sivu haljinu, koju je on volio; ona je bila blijeda, gledala ga je ne smiješeći se, i tek što je ušao, bacila mu se na grudi. Poljubac im je bio dug, vrlo dug, kao da se nisu vidjeli dvije godine.

— Kako mi živiš tamo? — upita on. — Što ima novo?

— Pričekaj, odmah ću ti reći... Ne mogu.

Nije mogla govoriti, jer je plakala. Okrenula se od njega i pritiskala rupčić na oči.

»Ništa, neka se isplače, a ja ću dotle da posjedim«, — pomisli on i sjede u naslonjač.

Zatim pozvoni i reče, da mu donesu čaja; a poslije, dok je pio čaj, ona je neprestano stajala okrenuta prozoru. Ona je plakala od uzbuđenja, od mučnoga saznanja, što je njihov život ispao tako tužan. Oni se viđaju samo potajno, skrivaju se od ljudi kao tati. Pa zar nije njihov život upropašten?

— Nemoj, prestani — reče on.

Njemu je bilo jasno, da ta njihova ljubav ne će brzo svršiti — kada, tko bi znao. Ana Sergejevna vezivala se uza nj sve jače, obožavala ga, i bilo bi besmisleno kazati joj, da svemu tome jedamput mora doći kraj; pa ona u to ne bi ni povjerovala.

On priđe k njoj i uhvati je za ramena, da je utješi i razvedri šalom, i u taj mah opazi sebe u ogledalu.

Kosa mu je već počela sijedjeti. I njemu se učini čudnim, što se posljednjih godina tako postarao, što je tako poružnio.

Ramena, na kojima su ležale njegove ruke, bila su topla i podrhtavala su. On osjeti samilost prema tom životu, još tako toplom i lijepom, ali koji će vjerojatno naskoro početi blijedjeti i venuti kao i njegov život. Zašto ga ona tako ljubi? On se uvijek ženama pričinjao drugačiji, nego što je bio, i one u njemu nisu ljubile njega, nego čovjeka, kojega je stvorila njihova mašta, a one ga u svom životu žudno tražile; pa ipak i onda, kada bi primijetile svoju zabludu, one su ga ljubile. A nijedna od njih nije bila s njim sretna. Vrijeme je prolazilo, on se upoznavao, sastajao, rastajao, a nijedamput nije ljubio; bilo je to sve, što hoćeš, samo ne ljubav.

I tek sada, kad mu je glava posijedjela, on se zaljubio pravo, istinski — prvi put u životu.

Ana Sergejevna i on ljubili su jedno drugo, kao što se vole vrlo bliski, srodni ljudi, kao muž i žena, kao nježni prijatelji. Njima se činilo, da ih je sama sudbina predodredila jedno za drugo, i bilo im je neshvatljivo, zašto je on oženjen, a ona udata. Bili su kao dvije ptice selice, mužjak i ženka, koje su uhvatili i prisilili da žive u zasebnim krletkama. Oni su oprostili jedno drugome ono, čega su se stidjeli u svojoj prošlosti, praštali su sve u sadašnjosti i osjećali, da ih je ta njihova ljubav oboje izmijenila.

Prije, u teškim časovima, on je sebe umirivao raznim razmišljanjima, kakva su mu već padala na pamet, a sada mu nije bilo do razmišljanja, on je osjećao duboku samilost, htio je biti iskren, nježan...

— Prestani, draga moja — reče on. — Dosta si plakala... Nego hajde da se porazgovorimo, da nešto smislimo.

Zatim su se dugo savjetovali, domišljali se, kako da se riješe neminovne potrebe da se skrivaju, da varaju, da žive u raznim gradovima, da se dugo ne viđaju. Kako da se oslobode tih nepodnošljivih okova?

— Kako? Kako? — pitao je on, hvatajući se za glavu. — Kako?

I činilo se, da ne će proći mnogo vremena, i rješenje će biti tu, a tada će započeti nov, prekrasan život; i oboma je bilo jasno, da je do konca još vrlo daleko, i da ono najzamršenije i najteže tek sada počinje.

NA BLAGDANE

I

— Što da pišem? — zapita Jegor i umoči pero.

Vasilisa se nije vidjela sa svojom kćeri već četiri godine. Kći Jefimija otputovala je s mužem poslije svadbe u Petrograd, poslala dva pisma i zatim kao da je u zemlju propala: ni traga ni glasa. I bilo da je starica zorom muzla kravu, ložila pećicu ili noću drijemala — neprestano je mislila o istom: što li je s Jefimijom, je li živa? Trebalo bi joj napisati pismo, ali starac nije znao pisati, a da nekoga moli — nije imala koga.

No eto, dođoše blagdani, i Vasilisa ne izdrža nego pođe u krčmu k Jegoru, krčmaričinu bratu, koji je, otkako je došao iz vojske, neprestano sjedio kod kuće u krčmi i ništa nije radio. O njemu su pričali da znade lijepo pisati pisma ako mu se pristojno plati. Vasilisa u krčmi porazgovori s kuharicom, zatim s gazdaricom, a na kraju i sa samim Jegorom. Dogovoriše, da će napisati za petnaest kopjejaka.

I sada — to se događalo na drugi dan blagdana u krčmi, u kuhinji — Jegor je sjedio za stolom i držao u ruci pero. Vasilisa je stajala pred njim zamišljeno, s izražajem brige i muke na licu. S njom je došao i Pjotr, njezin muž, jako mršav, visok, tamnosmeđe ćele; on je stajao i gledao nepomično i ravno kao slijepac. Na štednjaku u posudi pekla se svinjetina; ona je pištala i cvrčala i čak kao da je govorila: »flju-flju-flju«. Bilo je zagušljivo.

— Što da pišem? — ponovo zapita Jegor.

— Što! — reče Vasilisa, gledajući ga ljutito i sumnjičavo. — Ne tjeraj! Jer ne pišeš badava, nego za novac! No, piši! Milome našem zetu Andreju Hrisanfiču i jedinoj našoj volje-

noj kćeri Jefimiji Petrovnoj s ljubavlju duboki pozdrav i roditeljski blagoslov, neraskidiv navijeke.

— Da. Tjeraj dalje.

— I još čestitamo blagdan Rođenja Hristova, mi smo živi i zdravi, što i vama želimo od gospoda ... cara nebeskoga.

Vasilisa se zamisli i zgleda sa starcem.

— Što i vama želimo od gospoda ... cara nebeskoga ... — ponovi ona i zaplače. Nije mogla više ništa reći. A prije, kada je u noćima mislila, činilo joj se da sve ne bi mogla izreći niti u deset pisama. Odonda, otkako joj je otišla kći s mužem, poteklo je u more mnogo vode, starci su živjeli kao siromasi i teško uzdisali noću, upravo kao da su sahranili kćerku. A koliko se tokom toga vremena u selu dogodilo kojekakvih događaja, koliko svadbi, sprovoda! Kako bijahu duge zime! Kako su duge bile noći!

— Vruće je! — progovori Jegor raskopčavajući prsluk. — Vjerojatno će biti sedamdeset stupnjeva. Što još? — upita on.

Starci su šutjeli.

— Čime se tvoj zet tamo bavi? — zapita Jegor.

— On je vojnik, baćuška, to se zna, — odvrati slabim glasom starac. — Došao je iz vojske istovremeno s tobom. Bio je vojnik, a sad, znači, radi u Petrogradu na terapiji! Liječnik bolesnike vodom liječi. A on je, znači, kod doktora vratar.

— Evo, tu piše ... — reče starica, vadeći iz rupčića pismo. Primili smo ga od Jefimije još bog te pitaj kada. Može biti da više uopće nisu niti živi.

Jegor malo razmisli te stade brzo pisati.

»Sada, — pisao je on — kad vas je vaša sudbina odredila na Vojno Poprište, mi Vam preporučamo da pogledate Ustav Disciplinskih Kazni i Krivične Zakone Vojne Uprave, i Vi ćete u tom Zakonu vidjeti civilizaciju Činova Vojne Uprave.«

On je pisao i čitao naglas napisano, a Vasilisa je smišljala što bi trebalo napisati, kakva je bijeda vladala prošle godine, nije dostajalo kruha čak ni do Božića, morali su prodati kravu. Trebalo bi zamoliti novaca, trebalo bi napisati da starac često boluje i da će vjerojatno brzo predati bogu dušu ... Ali kako da se to izrazi riječima? Što da se kaže prije, a što poslije?

»Obratite pažnju, — nastavi Jegor pisati, — na peti svezak Vojnih Imenovanja. Vojnik je opće, Znamenito ime. Vojnikom se naziva previšnji General i posljednji Redov...«

Starac maknu usnama i tiho reče:

— Možda bi trebalo prigledati unučad.

— Kakvu unučad? — zapita starica i ljutito ga pogleda. — Ta možda ih i nema?

— Unučadi? A možda ih i ima. Tko će znati!

»I zato možete prosuditi — žurio je Jegor — kakav je Izvanjski, a kakav Unutarnji neprijatelj. Najveći naš unutarnji Neprijatelj jest: Bakhus[1].«

Pero je škripalo praveći na papiru kvakice nalik na udice. Jegor je žurio i čitao svaki redak nekoliko puta. Sjedio je na taburetu široko raskrečivši noge pod stolom. Bijaše to uhranjen, zdrav čovjek isturene njuške i crvena zatiljka. Bila je to sama taština, gruba, naduta, nepobjediva, ponosna zbog toga, što se rodila i odrasla u krčmi, i Vasilisa je dobro shvaćala što je tu taština, ali nije mogla da to izrazi riječima, pa je samo ljutito i sumnjičavo pogledavala Jegora. Od njegova glasa, nerazumljivih riječi, od vrućine i zaduhe nju zabolje glava, zapletoše joj se misli pa više nije ništa govorila, nije mislila, i samo je čekala kada će on završiti sa škripanjem. A starac je gledao pun povjerenja. On je vjerovao i starici, koja ga je ovamo dovela, i Jegoru, i kada je malo prije spomenuo terapiju, vidjelo mu se na licu, da je vjerovao i u terapiju, i u moć liječenja vodom.

Završivši pisanje, Jegor ustane i pročita cijelo pismo od početka. Starac nije shvatio, ali je povjerljivo kimnuo glavom.

— Dobro je, glatko... — rekao je, — bog ti dao zdravlja. Dobro je...

Staviše na stol tri petáka i iziđoše iz krčme. Starac je gledao nepomično i ravno kao slijepac, a s lica mu je zračilo potpuno povjerenje. Vasilisa pak, kad su izlazili iz krčme, mahnu na psa i ljutito reče:

— U-uh, prokletnik!

Cijelu noć starica nije spavala. Uznemirivale su je misli, a u zoru je ustala, pomolila se i pošla na stanicu da pošalje pismo.

Do stanice je bilo jedanaest vrsta.

---

[1] u antičkoj mitologiji — bog vina.

II

Hidroterapija doktora B. O. Moselweisera radila je i na Novu godinu jednako kao i u obične dane, jedino je vratar Andrej Hrisanfič imao na sebi mundir s novim bugovima, nekako osobito su mu sjale čizme, i svima onima, koji su dolazili čestitao je Novu godinu želeći im mnogo sreće.

Bijaše jutro. Andrej Hrisanfič stajao je uz vrata i čitao novine. Točno u deset sati ušao je poznati general, jedan od običnih posjetilaca, a odmah iza njega — poštar. Andrej Hrisanfič skine s generala šinjel i reče:

— Sretna Nova godina i mnogo sreće, vaše prevashodstvo!

— Hvala dragi, i tebi također!

I idući gore po stubama, general kimnu na vrata i upita (on je svaki dan zapitkivao i svaki put zaboravljao):

— A što je u ovoj sobi?

— Kabinet za masažu, vaše prevashodstvo!

Kad utihnuše generalovi koraci, Andrej Hrisanfič pogleda dobivenu poštu i nađe jedno pismo adresirano na svoje ime. On ga otvori, pročita nekoliko redaka, zatim, ne žureći, zagledajući u novine, pođe u svoju sobu, koja je također bila ovdje dolje na kraju hodnika. Njegova žena Jefimija sjedila je na krevetu i hranila dijete; drugi, najstariji sin stajao je uz nju, položivši joj kudravu glavu na koljena. Treći je spavao na krevetu.

Ušavši u svoju sobicu Andrej Hrisanfič pruži ženi pismo i reče:

— Vjerojatno je sa sela.

Zatim iziđe, ne skidajući očiju s novina, i zaustavi se u hodniku nedaleko svojih vrata. Čuo je kako je Jefimija dršćućim glasom pročitala prve retke. Pročitala ih je i više nije mogla dalje, bili su joj dovoljni i ti reci. Kanuše joj suze i ona, zagrlivši svog najstarijeg sina i ljubeći ga, poče govoriti. I nije se moglo raspoznati da li plače ili se smije.

— To je od bakice, od djedice... — govorila je. — Sa sela... Carice nebeska, ugodnici božji. Ondje je sad napadao snijeg do krova... drveće je bijelo-bjelcato. Dječica na malenim saonicama... I ćelavi djedica na peći... i žuti psić... Golubići moji, rođeni!

Slušajući to, Andrej se Hrisanfič prisjeti, da mu je žena tri, četiri puta davala pisma, moleći ga, da ih pošalje u selo, ali su njega omeli kojekakvi važni poslovi. On ih nije poslao i pisma su se negdje zametnula.

— A poljem zečevi jure, — dodavala je Jefimija, zalijevajući se suzama i ljubeći svog dječaka. — Djedica je tih, dobar, bakica je također dobra, žalosna. U selu pobožno žive, boga se boje... I crkvica ima u selu, seljačići na koru pjevaju. Odvedi nas odavde carice nebeska, zastupnice majčice!

Andrej Hrisanfič se vrati u sobicu da popuši dok tko ne stigne, a Jefimija odjednom zašuti, utihnu i otare oči, i samo su joj usne drhtale. Ona se njega jako bojala, oh kako ga se bojala! Drhtala je, užasavala se od njegovih koraka, od njegova pogleda, pred njim nije smjela reći ni jedne riječi.

Andrej Hrisanfič zapuši, ali uto gore pozvoniše. On ugasi cigaretu i, vrlo ozbiljnog lica, pojuri prema svojim glavnim vratima.

Odozgo je silazio general, crven, svjež od kupanja.

— A što je u ovoj sobi? — upita on pokazujući vrata.

Andrej Hrisanfič se istegne, opusti ruke uz šavove i glasno reče:

— Tuš Šarkoa, vaše prevashodstvo!

U DOLU

I

Selo Uklejevo ležalo je u dolu, tako da su se s ceste i sa željezničke stanice mogli vidjeti samo zvonik i dimnjaci tvornicà cica. Kad su prolaznici pitali, kakvo je to selo, odgovaralo im se:

— To je ono selo, gdje je crkvenjak na daći pojeo sav kavijar.

Jednom je na daći kod tvorničara Kostjukova ugledao starac crkvenjak među zakuscima zrnati kavijar i stao ga pohlepno jesti; gurali ga, vukli za rukav, ali on se doslovno ukočio od užitka: ništa nije osjećao, nego samo jeo. Pojeo on sav kavijar, a u loncu su bile četiri funte. Odonda je prošlo mnogo vremena, crkvenjak je davno umro, a ono o kavijaru još uvijek pamte. Da li je život ovdje bio tako bijedan, ili ljudi nisu znali zapažati ništa osim ovog neznačajnog događaja, koji se zbio prije deset godina? Činjenica jest, da se o selu Uklejevu ništa drugo nije pripovijedalo.

U njemu nikad nije prestajala groznica, a blata se moglo naći i usred ljeta, osobito pod plotovima, nad kojima su se sagibale stare vrbe, što su bacale široku sjenu. Tu je stalno zaudaralo na tvorničke otpatke i octenu kiselinu, koja se upotrebljavala u izradbi cica. Tvornice — tri cicove i jedna kožara — nisu se nalazile baš u samome selu, već na kraju sela, malo izvan njega. Bile su to male tvornice, u svima zajedno bilo je uposleno oko četiri stotine radnika, nikako više. Od kožare voda je u rječici često zaudarala: otpaci su zaražavali livade, seljačka je stoka patila od bedrenice, i bude naređeno, da se tvornica zatvori. Ona se doduše smatrala zatvorenom, ali je potajno i dalje radila uz znanje policijskog pristava i

kotarskog liječnika, kojima je vlasnik za to plaćao po deset rubalja mjesečno. U cijelome selu bile su samo dvije pristojne kuće, zidanice s limenim krovom; u jednoj je bilo općinsko poglavarstvo, a u drugoj, jednokatnoj, baš preko puta crkve, stanovao je Cibukin, Grigorij Petrov, jepifanski građanin.

Grigorij je držao trgovinu mješovitom robom, ali samo prividno, a zapravo je trgovao votkom, stokom, kožom, žitaricama i svinjama, trgovao je svime, što mu je dolazilo pod ruku, i kad je na primjer za inozemstvo trebalo svraka za ženske šešire, on je na svakom paru zarađivao po trideset kopjejaka; uzimao je šumu u sječu, davao novce na kamate, uopće bio je spretan čiča.

Imao je dva sina. Stariji, Anisim, bio je namješten kod policije u kriminalnom odjelu i rijetko je dolazio kući. Mlađi, Stepan, posvetio se trgovini i pomagao ocu, ali prave pomoći od njega nije nitko očekivao, jer je bio slaba zdravlja i gluh; njegova žena Aksinja, lijepa, vitka žena, koja je na svetke izlazila u šeširu i nosila suncobran, rano je ustajala, a kasno lijegala i cijeli dan trčkarala pridržavajući suknju i zveckajući ključevima čas u ambar, čas u podrum, čas u dućan, a stari Cibukin veselo ju je gledao, oči su mu krijesile, i uvijek je žalio, što nije njome oženjen stariji sin, već mlađi, gluhak, koji je očigledno imao malo razumijevanja za žensku ljepotu.

Stari je oduvijek imao sklonosti za obiteljski život i volio je svoju porodicu više nego sve na svijetu, osobito starijega sina detektiva i snahu. Tek što se Aksinja udade za gluhaka, ona ispolji neobične poslovne sposobnosti i već je znala, kome se može davati na vjeru, a kome se ne može, držala je kod sebe ključeve, ne povjeravajući ih čak ni mužu, zvrckala na računaljci, zagledala konjima u zube, kao seljak, i sve se smijala i povikivala; i ma što ona radila ili govorila, stari bi samo gunđao od miline:

— Alaj imam snašicu! Pravu ljepoticu, eh...

On je bio udovac, ali godinu dana nakon sinovljeve ženidbe ne izdrža te se i on oženi. Na trideset vrsta od Uklejeva nađoše mu djevojku Varvaru Nikolajevnu iz dobre obitelji, već u godinama, ali lijepu, naočitu. Čim se ona smjesti u sobici na prvome katu, sve u kući zasija, kao da su u sve prozore stavljena nova okna. Zasjaše kandila, stolovi se pokriše stolnjacima bijelima kao snijeg, na prozorima i u vrtiću pred

kućom pojavi se cvijeće s crvenim pupoljcima, a za ručkom nisu više jeli svi iz jedne zdjele, nego se pred svakoga stavljao tanjur. Varvara Nikolajevna se ugodno i ljubazno smješkala, i činilo se, da se sve u kući smješka. I, što se prije nije događalo, u kuću stadoše dolaziti prosjaci, hodočasnici i bogomoljke; pod prozorima se začuše žalostivi, pjevuckavi glasovi uklejevskih baba i pokajnički kašalj slabih, ispijenih seljaka, otpuštenih iz tvornica zbog pijanstva. Varvara ih je pomagala novcem, kruhom, starom odjećom, a kad se već udomaćila, stade vući i iz dućana. Jedamput gluhak spazi, kako je odnijela dvije osminke čaja, i to ga zbuni.

— Malo prije su mamica uzeli dvije osminke čaja, — saopći on ocu. — Gdje da to zapišem?

Stari ništa ne odvrati, već popostade, promisli mičući obrvama pa pođe gore k ženi.

— Varvaruška, ako ti, majčice — reče joj umiljato — štogod zatreba iz dućana, ti samo uzmi. Uzmi sebi na zdravlje, ne skanjuj se.

A sutradan gluhak potrča za njom kroz dvorište i dovikne joj:

— Vi mamice, samo uzimajte ako vam štogod ustreba.

U tome, što je ona dijelila milostinju, bilo je nešto novo, nešto veselo i vedro kao i u kandilima i crvenom cvijeću. Kad su pred mesopust ili o crkvenoj slavi, koja je trajala tri dana, seljacima prodavali užeženu soljenu govedinu s tako teškim zadahom, da se nije moglo stajati blizu bačve, i od pijanih uzimali u zalog kose, kape, ženine marame; kad su se u blatu valjali tvornički radnici omamljeni od loše rakije, i kad se, kako se činilo, grijeh zgusnuo i već bio u zraku kao magla, svi su nekako osjećali olakšanje pri pomisli, da tamo u kući živi tiha, čista ženska, koja nema nikakve veze ni sa usoljenom govedinom ni sa rakijom; njena je milostinja u onim teškim danima djelovala kao sigurnosni ventil na stroju.

Dani su u Cibukinovoj kući prolazili u radu. Još sunce ne grane, a već je Aksinja dahtala umivajući se u trijemu, samovar je kipio u kuhinji i brujio nagoviještajući neko zlo. Stari Grigorij Petrov, odjeven u dugačak crn kaput i cicane hlače, u visokim, sjajnim čizmama, čist i uredan, malen, hodao bi po sobama i lupkao petama kao »svekar-baćuška« u poznatoj pjesmi. Otvorili bi dućan. Kad bi se posve razdanilo, pred

kućna bi vrata izvozili laka kola, i starac bi mladenački sjedao u njih navlačeći svoju veliku kapu do ušiju, i tko ga je god gledao, ne bi vjerovao, da mu je već pedeset i šest godina. Ispraćale bi ga žena i snaha, i tada, kad je na njemu bio lijep, čist kaput, a u kola bio upregnut velik vran ždrijebac, koji je stajao trista rubalja, stari nije volio, da mu prilaze seljaci sa svojim molbama i žalbama; mrzio je seljake, i gadili su mu se, pa ako bi vidio, da ga kakav seljak očekuje kod kućnih vrata, ljutito bi vikao:

— Šta si stao tamo? Odlazi dalje!

A ako je to bio prosjak, vikao bi:

— Bog će ti udijeliti!

Odlazio bi po poslu; žena mu, odjevena u tamnu haljinu, s crnom keceljom, spremala bi sobe ili pomagala u kuhinji, Aksinja bi radila u dućanu, i u dvorištu bi se čulo, kako zveče boce i novci, kako se ona smije ili viče, i kako se ljute mušterije, koje je uvrijedila; istovremeno se primjećivalo, da se tamo u dućanu već potajno toči votka. I gluhak bi sjedio u dućanu, ili bi bez kape, s rukama u džepovima, hodao ulicom i rasijano pogledavao čas na kolibe, čas na nebo. Po šest se puta na dan u kući pio čaj, po četiri puta sjedali bi za stol da jedu. A uveče su zbrajali i zapisivali utržak pa onda čvrsto spavali.

U Uklejevu sve su tri tvornice cica i stanovi tvorničara Hriminih Starijih, Hriminih Mlađih i Kostjukova bili spojeni telefonom. Provedoše telefon i u općinsko poglavarstvo, ali tamo on uskoro prestade funkcionirati, jer se u njemu zalegoše stjenice i žohari. Općinski je starješina bio polupismen čovjek i na spisima je svaku riječ pisao velikim početnim slovom, ali kad se pokvario telefon, on reče:

— Eh, sad će nam bez telefona biti prilično teško.

Hrimini Stariji stalno su se parničili s Mlađima, katkada bi se i Mlađi znali zavaditi među sobom, pa tada njihova tvornica nije radila po mjesec-dva, dok se opet ne pomire, a to je za žitelje Uklejeva bila razonoda, jer je prilikom svakog njihovog spora bilo mnogo razgovora i spletaka. Na svetke su Kostjukovi i Hrimini Mlađi priređivali izlete kolima, jurili po Uklejevu i pregazili po koje tele. Aksinja se, šušteći svojim uškrobljenim suknjama, nacifrana, šetala ulicom ispred svoga dućana; Mlađi bi je dohvatili i odvozili kao tobože si-

lom. Onda bi se izvezao i stari Cibukin, da pokaže svoga novoga konja, i uzimao sa sobom Varvaru.

Uveče, nakon šetnje, kad bi išli spavati, u dvorištu kod Mlađih sviralo se na skupoj harmonici, pa ako je bila mjesečina, od tih se zvukova u dušu uvlačio nemir i radost, i Uklejevo se već nije pričinjalo grobnicom.

II

Stariji sin Anisim dolazio je kući vrlo rijetko, samo na velike svetke, ali je zato po zemljacima često slao darove i pisma napisana nečijim tuđim, vrlo lijepim rukopisom, svaki put na arku kancelarijskog papira, u obliku molbe. Pisma su bila puna izraza, kakvim se Anisim nije nikada služio u razgovoru: »Ljubazni tatice i mamice, šaljem vam funtu mirisavog čaja za zadovoljenje vaših fizičkih potreba.«

Na kraju svakog pisma bilo je kao pokvarenim perom napisano: »Anisim Cibukin«, a ispod toga opet onim istim prekrasnim rukopisom: »Agent«.

Pisma su se čitala naglas nekoliko puta, i stari bi, ganut i sav crven od uzbuđenja, govorio:

— Eto, ne htjede da živi kod kuće, ode u učenu struku; Šta ćemo, pa neka. Netko je za nešto stvoren.

Nekako prije mesopusta pade jaka kiša sa susnježicom; stari i Varvara prišli prozoru da pogledaju, a ono gle — dolazi Anisim sa stanice. Nisu ga očekivali. On uđe u sobu nemiran i nešto uzrujan i takav ostade cijelo vrijeme; vladao se nekako jako slobodno. Nije mu se žurilo da ode, i sve je nekako izgledalo, da je otpušten iz službe. Varvara se radovala njegovu dolasku; ona je nekako lukavo pogledavala na nj, uzdisala i kimala glavom.

— Ta kako je to, baćuške? — govorila je ona. — Tugo moja, momak već ušao u dvadeset osmu godinu, a on sve još šetka kao neženja, oh, tugo moja ...

U drugoj se sobi njen tihi, ravnomjerni govor čuo ovako: »Oh, tugo moja«. Ona stade šaputati sa starim i s Aksinjom, i njihova lica također poprimiše lukav i tajanstven izraz kao u zavjerenika.

Odlučiše da Anisima ožene.

— Oh, tugo moja!... Mlađi se brat odavno već oženio, — govorila je Varvara, — a ti još uvijek sam, baš kao pijetao na pazaru. Kako to? Tugo moja, kad se oženiš, ako bog da, onda kako znaš, odlazi u službu, a žena će ti ostati kod kuće da pomaže. Bez reda živiš, momče, i vidim, sve si zaboravio, što priliči. Oh, tugo moja, muka je to s vama, s tima gradskima.

Kad su se Cibukini ženili, za njih su kao za bogataše izabirali najljepše nevjeste. I za Anisima također nađoše ljepoticu. On je sam bio nezanimljive, neugledne vanjštine; uz slab, nezdrav izgled i nevisok stas imao je pune, nabuhle obraze, kao da ih je napuhavao; oči su mu bile nekako ukočene, i pogled mu je bio oštar, bradica crvenkasta, rijetka, a kad bi se zamislio, neprestano ju je turao u usta i griskao; usto je i dobrano pio, što mu se vidjelo po licu i hodu. Ali kad mu rekoše, da već imaju za njega nevjestu, i još k tome vrlo lijepu, on reče:

— Pa nisam ni ja grbavac. U našoj su obitelji, mora se priznati, svi lijepi.

Do samoga grada bilo je selo Torgujevo. Jedna mu je polovina bila pripojena gradu, a druga ostala selom. U prvoj je polovini u svojoj kućici živjela neka udovica; ona je imala vrlo siromašnu sestru, koja je išla u nadnicu, a ta je sestra imala kćer Lipu, koja je također išla u nadnicu. O Lipinoj ljepoti govorilo je cijelo Torgujevo, samo je svima smetalo njeno strahovito siromaštvo; općenito se mislilo, da će je oženiti kakav vremešan čovjek ili udovac, koji se ne će obazirati na siromaštvo, ili da će je uzeti k sebi »onako«, a onda će i mati uz nju biti sita. Varvara doznade za Lipu od provodaždinica i otiđe u Torgujevo.

Zatim u tetkinoj kući prirediše oglede, kako priliči, sa zakuskom i vinom. Lipa je bila u novoj ružičastoj haljini, sašivenoj naročito za oglede, a u kosi joj se kao plamen svijetlila tamnocrvena vrpca. Ona je bila omršava, slabašna, blijeda, s tankim i nježnim crtama lica, opaljena suncem od rada na zraku; tužan, plašljiv osmijeh nije joj silazio s lica, a oči su joj gledale djetinjasto — pune vjere i radoznalosti.

Bila je mlada, još djevojčica, s jedva primjetljivim grudima, ali se već mogla udati, jer je navršila godine. Bila je zbilja lijepa, i samo je nešto na njoj moglo da se ne svidi — to su bile njene velike muškaračke ruke, koje su sada nezaposleno visjele kao dvoja velika kliješta.

— Što nema miraza — mi na to ne pazimo, — govorio je stari tetki, — a za sina smo našega Stepana isto uzeli djevojku iz siromašne obitelji, a sada ne možemo dosta da je se nahvalimo. Bilo u kući, bilo u poslu — zlatne su joj ruke.

Lipa je stajala kraj vrata i kao da je htjela reći: »radite sa mnom, što vas volja: ja vam vjerujem«, a njena mati, nadničarka Praskovja, skrivala se u kuhinji i obamirala od plašljivosti. Nekada, još dok je bila mlada, neki trgovac, kojemu je prala podove, rasrdio se i udario je nogom, a ona se jako preplašila, ukočila se od straha, i cijeloga joj života u duši ostao taj strah. Od straha su joj uvijek drhtale ruke i noge, podrhtavali obrazi. Sjedeći u kuhinji ona je napregnuto prisluškivala, o čemu to razgovaraju, i sve se krstila, pritiskala prste na čelo i pogledavala na ikonu. Anisim, malo pripit, otvori vrata od kuhinje i neprisiljeno joj reče:

— Šta vi tu sjedite, mamice poštovana? Nama je dosadno bez vas.

A Praskovja se još više uplaši, pritisne ruke na svoje mršave, iznemogle grudi i odgovori:

— Ma što vi to, nemojte... Mnogo smo s vama zadovoljni.

Poslije ogleda odrediše dan svadbe. Zatim je Anisim kod kuće neprestano hodao po sobama i zviždukao, ili bi se pak, nečega se prisjetivši, zamišljao i nepomično, prodorno gledao u pod, kao da pogledom hoće duboko proniknuti u zemlju. On nije izražavao zadovoljstva zbog toga, što se ženi, i to doskora, na Krasnoj Gorki, niti je pokazivao želje da vidi svoju zaručnicu, već je samo zviždukao. I bilo je očito, da se ženi samo zato, što hoće otac i maćeha, i što je u selu takav običaj: sin se ženi, da kuća dobije pomoćnicu. Kad je odlazio, nije mu se žurilo i uopće se nije vladao kao za prijašnjih posjeta — bio je nekako osobito slobodan u ponašanju i govorio je same takve stvari, koje nije trebalo da govori.

III

U selu Šikalovoj živjele su dvije sestre švelje. Kod njih naručiše nove oprave za svadbu, i one su često dolazile na probu i dugo pile čaj. Varvari sašiše smeđu haljinu s crnim čipkama i sa ogrlicom, a Aksinji — svijetlozelenu sa žutim prsima i s povlakom. Kad švelje svršiše, Cibukin im ne plati u novcu, već u robi iz svoga dućana, i one odoše od njega žalosne, držeći u rukama zamotke sa stearinskim svijećama i sardinama, koje im nisu bile nimalo potrebne, te izišavši iz sela u polje sjedoše na humčić i udariše u plač.

Anisim stiže tri dana prije svadbe, a sav se bio ponovio. Na njemu su bile sjajne gumene kaljače, umjesto kravate imao je crvenu uzicu sa pompončićima, a preko ramena mu je bio prebačen ogrtač, također nov.

Smireno se pomolivši bogu on se pozdravi s ocem i dade mu deset srebrnih rubalja i deset komada po pola rublja; Varvari dade isto toliko, a Aksinji dvadeset četvrtaka. Glavna draž toga poklona bila je baš u tome, što su svi novci, kao da ih je netko izabrao, bili novi novcati i blistali se na suncu. Trudeći se da se prikaže dostojanstvenim i ozbiljnim Anisim je naprezao lice i naduvao obraze, a zaudarao je na rakiju; mora da je na svakoj stanici trčao u buffet. I opet mu je vladanje bilo nekako suviše slobodno. Zatim Anisim i stari sjedoše piti čaj i pomalo jesti, a Varvara je rukama prebirala nove novcate rublje i propitkivala se za svoje zemljake, što su živjeli u gradu.

— Ništa, hvala bogu, dobro žive, — govorio je Anisim. — Samo eto kod Ivana Jegorova nesretni slučaj u obitelji: umrla mu starica Sofija Nikiforovna. Od sušice. Daću za pokoj duše naručili kod slastičara po dva i pô rublja po osobi. I pravoga vina je bilo. Što je bilo seljaka, naših zemljaka, i za njih isto po dva i pô rublja. Ništa nisu jeli. Gdje da seljak razumije, šta su gospodska jela!

— Dva i pô rublja! — reče stari i mahne glavom.

— Nego šta? Nije ti to selo. Zađeš u restoran da založiš, zatražiš jedno pa drugo, skupi se društvo, pijucneš, — dok se okreneš, već sviće dan, pa onda ded' izvoli platiti po tri ili četiri rublja za svakoga. A kad si sa Samodorovom, taj poslije

svega još hoće kavu s konjakom, a konjak je šest grivni[1] čašica.

— Sve laže, — reče stari oduševljen. — Sve laže!

— Ja sam sada uvijek sa Samorodovom. To je onaj isti Samorodov, što vam piše moja pisma. Sjajno piše. A da vam pripovijedam, mamice, — veselo nastavi Anisim obraćajući se Varvari, — kakav je čovjek taj Samorodov, vi mi ne biste vjerovali. Mi ga svi zovemo Muhtarom, jer je sličan Jermenu — sav je crn. Ja ga vidim skroz naskroz, znam sve njegove poslove kao svojih pet prstiju, mamice, i on to osjeća i sve hoda za mnom, ne pušta me, i nas sada ni vodom ne možeš rastaviti. Malo kao da me se i boji, ali opet, bez mene ne može da živi. Kud ja, tud i on. Imam ja, mamice, dobar, siguran pogled. Gledam tako na tržištu, gdje se prodaju rabljene stvari: seljak prodaje košulju. — Stoj, košulja je ukradena! — I točno, tako i utvrdimo: košulja je ukradena.

— A otkuda ti to znaš? — upita ga Varvara.

— Niotkuda, imam takvo oko... Ne znam ja, kakva je to košulja, ali me nešto privlači k njoj: ukradena, i svršena stvar. Kod nas u kriminalu već tako i govore: »Ode nam Anisim u lov na šljuke!« To znači — u potragu za ukradenim stvarima. Da... Ukrasti svaki umije, ali kako da sačuva! Zemlja je velika, a ukradeno nema gdje da se sakrije.

— A u našem selu Guntorevima prošle nedjelje odveli ovna i dvije mlade ovce, — reče Varvara i uzdahne. — A nema tko da izvidi... Oh, tugo moja...

— Pa šta? Može i da se izvidi. Nije bogzna šta, može se.

Dođe i dan svadbe. To je bio dosta hladan, ali vedar, veseo travanjski dan. Već od ranoga jutra po Uklejevu su se zveckajući praporcima vozikale trojke i dvoprežna kola s raznobojnim trakama na oblucima i u grivi konja. Na vrbama su grakale vrane usplahirene tom vožnjom, i, sjedeći jedan ponad drugoga, neprestano pjevali čvorci, kao da se vesele, što su kod Cibukinovih svatovi.

U kući su na stolovima već bile dugačke ribe, šunke i punjena živad, kutije sardina, razne salamure i marinade i sva sila boca s votkom i vinom. Mirisalo je na sušenu kobasicu i ukiseljene jastoge. A oko stolova, lupkajući petama i oštreći nož o nož, hodao je stari. Varvaru su neprestano zvali, nešto

[1] griven, grivenik — novac od deset kopjejaka.

od nje tražili, a ona je sva izgubljena, teško dišući, trčala u kuhinju, gdje je od ranog jutra radio Kostjukovljev kuhar i fina kuharica od Hriminih Mlađih. Aksinja, nakovrčana, još neodjevena, u stezniku i novim škripavim cipelama, jurila je dvorištem kao vihor, i svaki čas bi se zabijeljela njena gola koljena i grudi. Čula se buka, psovanje, bogmanje; prolaznici su se zaustavljali pred širom otvorenim kućnim vratima, i po svemu se moglo naslućivati, da se sprema nešto neobično.

— Odoše po nevjestu!

Praporci su se zvučno razlijegali i zamirali daleko iza sela... Oko tri sata nagne svijet: opet se začuše praporci, voze nevjestu! Crkva je bila puna, gorio je veliki svijećnjak, a pojci, kako je to izričito želio stari Cibukin, pjevali su iz nota. Sjaj svijeća i svijetle haljine čisto zaslijepiše Lipu, njoj se činilo, da pojci svojim zvonkim glasovima lupaju po njenoj glavi kao maljevima; tištao ju je steznik, koji je obukla prvi put u životu, i nove cipele, pa je imala takav izraz lica, kao da se upravo probudila iz nesvjestice — gleda i ništa ne shvaća. Anisim, u crvenom kaputu i s crvenom uzicom mjesto kravate, zamislio se, zagledao u jednu točku, i kad bi pojci glasno podvikivali, brzo se krstio. Dušu mu obuze ganuće, bilo mu je da plače. Tu je crkvu znao od ranog djetinjstva; nekad ga je pokojna mati donosila ovamo na pričest, nekad je i on sa dječacima pjevao tu na klirosu; on tu pamti svaki kutić, svaku ikonu. Njega evo sada vjenčavaju, treba da ga žene reda radi, ali on već nije mislio na to, nekako se nije toga sjećao, sasvim je zaboravio na svadbu. Suze su mu smetale da gleda ikone, tištalo ga pod srcem; on se molio bogu, da ga nesreće, koje su neminovne i koje će se danas ili sutra survati na njega, nekako mimoiđu, kao što olujni oblaci za suše mimoilaze selo ne spustivši na nj ni kapi vode. A toliko se grijeha već nagomilalo, toliko grijeha, tako je sve bezizlazno, nepopravljivo, da je čak nekako i nezgodno moliti za oproštenje grijeha. Ali on je molio i za oproštenje, štoviše glasno zajeca, ali nitko nije na to obraćao pažnje, jer su svi mislili, da je pijan.

Začuje se uznemiren dječji plač.

— Mamice draga, odnesi me odavde, milena!...

— Mir tamo! — vikne svećenik.

Kad su se vraćali iz crkve, trčao je narod za njima; pred dućanom, pred kućnim vratima i u dvorištu pod prozorima već se zgrnuo svijet. Čim mladenci prestupiše prag, a ono glasno, iz svega grla zapjevaše pojci, koji su već stajali pripravni u trijemu sa svojim notama; zasvira muzika, u tu svrhu naručena iz grada. Odmah ponudiše goste donskim pjenušcem u visokim vrčevima, a poduzetnik-tesar Jelizarov, visok, koštunjav starac s tako gustim obrvama, da su mu se jedva vidjele oči, obrati se mladencima:

— Anisime i ti, dijete moje, volite jedno drugo, živite, kako bog zapovijeda, djeco, i carica nebeska ne će vas ostaviti. — On padne starome oko vrata i zajeca. — Grigorije Petrove, zaplačimo, zaplačimo od radosti! — reče on tankim glasom i u isti se mah nasmija i nastavi glasno, basom: — Ho-ho-ho! I ova ti je snaha lijepa! Sve je dakle u njoj na mjestu, sve je glatko, ne će popucati, sav je mehanizam u redu, a vijaka puno!

On je bio rodom iz Jegorjevskoga kotara, ali je od rane mladosti radio u Uklejevu u tvornicama i u kotaru i tu se udomaćio. Odavno su ga već poznavali ovako stara, jednako mršava i duga i odavno su ga već zvali Štakom. Možda zato, što se preko četrdeset godina u tvornicama morao baviti samim popravcima, — on je svakoga čovjeka ili stvar prosuđivao sa stanovišta čvrstoće: nije li potreban popravak. I prije nego će sjesti za stol, on okuša nekoliko stolica, da li su čvrste, a opipa i pastrvu.

Nakon pjenušca su stali svi da sjedaju za stol. Gosti su razgovarali, micali stolice. U trijemu su pjevali pojci, svirala je muzika, a u isto vrijeme u dvorištu seljanke sve u jedan glas veličale događaj, — bila je to nekakva užasna, divlja mješavina zvukova, od koje se čovjeku vrtjelo u glavi.

Štaka se vrpoljio na stolici i gurao susjede laktima, smetao im, da govore, te čas plakao, a čas se smijao.

— Dječice, dječice, dječice... — mrmljao je on brzo. — Aksinjuška majčice, Varvaruška, svi ćemo živjeti u miru i slozi, sjekirice moje ljubazne...

On je malo pio i opio se sada od jedne čašice engleske gorke rakije. Ta odvratna gorka, napravljena od bog te pitaj čega, omamila je sve, koji su je pili, baš kao da ih netko udario po glavi. Svima se stade jezik zaplitati.

Tu je bilo svećenstvo, poslovođe iz tvornica sa ženama, trgovci i krčmari iz drugih sela. Općinski starješina i općinski pisar, koji su već četrdeset godina zajedno služili i za cijelo to vrijeme nisu potpisali nijednoga spisa niti pustili ikoga iz općinskog ureda, a da ga ne prevare ili ne oštete, sad su sjedili jedan do drugoga, obojica debeli i siti, i činilo se, da su već u tolikoj mjeri natopljeni bezakonjem, da im je čak i koža na licu bila nekako osobita, lupeška. Pisareva žena, mršava i škiljava, povela je sa sobom svu svoju djecu pa kao ptica grabilica škiljila na tanjure i dohvaćala sve, što joj je dopadalo ruku, i trpala sebi i djeci u džepove.

Lipa je sjedila kao okamenjena, neprestano s onim istim izrazom lica kao u crkvi. Anisim, otkako ju je upoznao, nije s njom progovorio ni riječi, tako da dosada nije ni znao, kakav joj je glas; i sad je, sjedeći do nje, neprestano šutio i pio englesku gorku, a kad se napio, progovori, obraćajući se tetki, što je sjedila sučelice:

— Imam ja prijatelja, koji se zove Samorodov. To je specijalan čovjek. On je lični počasni građanin i umije divno da razgovara. Ali ja njega, tetice, vidim skroz naskroz, i on to osjeća. Dopustite, tetice, da s vama ispijem za zdravlje Samorodova!

Varvara je išla oko stola nudeći goste, umorna, rasijana, bila je očito zadovoljna, što ima toliko jela i što je sve tako bogato, — nitko ih sada ne će ogovarati. Sunce je već zašlo, a ručak je još trajao; gosti već nisu znali, što jedu, što piju, nije se moglo razabrati, što govore, i samo ovda onda, kad bi muzika umukla, moglo se jasno čuti, kako po dvorištu viče neka seljanka:

— Nasisali ste se naše krvi, krvopije, prokleti bili!

Uveče se plesalo uz muziku. Dođoše Hrimini Mlađi sa svojim vinom, i jedan je od njih, kad se plesala kadrila, držao u svakoj ruci po jednu bocu, a u ustima čašicu, i svi su se tome smijali. Usred kadrile najednom bi se spuštali u čučanj; zelena je Aksinja plešući samo treperila, i povlaka joj se vijala i dizala vjetar. Netko joj stane na donji porub suknje, i komad obruba se otkine, a Štaka vikne:

— Hej, otkinuše joj podnožje! Djeco!

Aksinja je imala sive naivne oči, koje su rijetko treptale, i na licu joj je vazda poigravao naivan osmijeh. I u tim očima,

što nisu treptale, i u malenoj glavi na dugom vratu, i u njenoj vitkoći bilo je nešto zmijsko; zelena, sa žutim prsima, sa smiješkom, ona je gledala baš onako, kao što u proljeće iz mlade raži prolaznika gleda zmija, ispruživši se i podigavši glavu. Hrimini su se prema njoj vladali slobodno, i bilo je očito, da je ona s najstarijim već odavno u bliskim odnosima. A gluhak ništa nije shvaćao, nije ju ni gledao; sjedio je prekrstivši nogu preko noge, jeo orahe i lomio ih zubima tako glasno, da se činilo, kao da puca iz pištolja.

Ali evo sad i sam stari Cibukin izađe na sredinu i zamahne rupcem, dajući time znak, da i on hoće da pleše rusku, i po cijeloj kući i u dvorištu među svijetom čulo se bučno odobravanje:

— I *on* pleše! I *on!*

Plesala je Varvara, a stari je samo mahao rupcem i prebirao petama, ali oni tamo u dvorištu, što su se izdizali jedno nad drugim i zavirivali kroz prozore, bili su oduševljeni i na časak mu opraštali sve — i njegovo bogatstvo i njegove uvrede.

— Momčina je Grigorij Petrov! — čulo se iz gomile. — Tako, udri! Znači, da još valjaš! Ha-ha!

Sve se to svršilo kasno, u dva sata ujutro. Anisim je teturajući obilazio pojce i svirače, da se oprosti s njima, svakome je dao pola rublja na dar. A stari je, ne ljuljajući se, ali sve nekako stajući na jednu nogu, ispraćao goste i svakome govorio:

— Svatovi me stoje dvije tisuće.

Kad su se razilazili, šikalovskom krčmaru netko odnio krasan pršnjak i ostavio svoj stari. Anisim odmah plane i stade vikati:

— Stoj! Ja ću ga odmah pronaći! Znam, tko ga je ukrao. Stoj!

On istrča na ulicu i dade se za nekim u potjeru; uhvatiše ga, ispod ruke ga dovedoše kući i onako pijana, crvena od ljutine i mokra gurnuše u sobu, gdje je tetka već svlačila Lipu, pa zaključaše vrata.

IV

Prođe pet dana. Spremivši se za odlazak, Anisim dođe gore k Varvari da se oprosti. Kod nje su gorjela sva kandila, mirisalo je na tamjan, a ona je sjedila kod prozora i plela čarapu od crvene vune.

— Malo si nam bio u gostima — reče ona. Dosadilo ti, je li? Oh, tugo moja... Dobro mi tu živimo, svega imamo na pretek, a i svadbu smo ti spremili, kako valja; stari je rekao: dvije tisuće odoše. Jednom riječju, živimo kao trgovci, samo eto dosadno je kod nas. Odviše vrijeđamo svijet. Srce me boli, brate, kako ih vrijeđamo — oh, bože moj! Da li mijenjamo konja ili što kupujemo ili unajmljujemo radnika, — u svemu varamo. Varamo i varamo. Posno je ulje u dućanu gorko, užasno, a i katran je kod drugih bolji. Pa reci mi, ako boga znaš, zar se ne može i dobro ulje prodavati?

— Netko je za nešto stvoren, mamice.

— Ali valja misliti i na smrt. Jao, jao, istinu ti kažem, trebalo bi da o tome razgovaraš s ocem...

— Pa razgovarajte vi sami s njim.

— Eh! Ja njemu svoje, a on meni kao i ti: netko je za nešto stvoren. A na onom svijetu baš će te pitati, tko je za što stvoren. Bog pravedno sudi.

— Dabome, ne će te nitko ništa pitati, — reče Anisim i uzdahne. — Ta boga i onako nema, mamice. Pa tko da te onda išta pita?

Varvara ga začuđeno pogleda, nasmije se i pljesne rukama. Od toga, što se ona tako iskreno začudila njegovim riječima i gledala u njega kao u čudaka, on se zbuni.

— Boga možda i ima, samo vjere nema, — reče on. — Kad sam se vjenčao, nisam se dobro osjećao. Kao kad ono ispod kokoši uzmeš jaje, a u njemu pišti pilence, tako je i u meni zapištala savjest, i, dok su me vjenčavali, ja sam sve mislio: ima boga! A čim sam izišao iz crkve — ništa! Pa i otkud bih ja znao, ima li boga ili nema? Nas od djetinjstva nisu tome učili, dijete još majku sisa, a već ga samo jednome uče: netko je za nešto stvoren. Pa ni tata ne vjeruje u boga. Vi ste onomad govorili, da su Guntorevu ukrali ovce... Ja sam otkrio: ukrao ih je neki šikalovski seljak; on ih je ukrao, a kože su kod tate... Evo vam njegove vjere!

Anisim migne okom i mahne rukom.

— Ni starješina ne vjeruje u boga, — nastavi on, — ni pisar, ni crkvenjak. A što oni idu u crkvu i drže postove, to je zato, da ljudi ne govore zlo o njima, i za svaki slučaj: ako možda zbilja bude taj strašni sud. Sada govore, da je tobože došao konac svijeta i da je to zato, što se narod izopačio, što se ne poštivaju roditelji i slično. A sve su to ludorije. Ja, mamice, držim, da sva nevolja dolazi od toga, što ljudi imaju premalo savjesti. Ja vidim skroz naskroz, mamice, i shvaćam. Ako čovjek ima ukradenu košulju, ja to vidim. Čovjek sjedi u krčmi, i vama se čini, kao da on pije čaj i ništa više, a ja, čaj na stranu, vidim i to, da u njega nema savjesti. Tako hodaš čitav dan — i nema nijednog čovjeka sa savješću. A razlog je samo u tome, što ljudi ne znaju, ima li boga ili ga nema... A sad, mamice, zbogom. Ostajte živi i zdravi, nemojte šta zamjeriti.

Anisim se pokloni Varvari do zemlje.

— Zahvaljujemo vam na svemu, majčice, — reče on. — Naša obitelj ima od vas veliku korist. Vi ste vrlo čestita žena, i ja sam s vama jako zadovoljan.

Ganuti Anisim izađe, ali se opet vrati i reče:

— Mene je Samorodov upleo u jedan posao: ili ću se obogatiti ili ću propasti. Ako se šta dogodi, onda vi, mamice, tješite moga roditelja.

— Dakle to je! Oh, tugo moja... Bog je milostiv. Ali trebalo bi, Anisime, tugo moja, da malo pomiluješ svoju ženu, a ne da jedno drugo gledate ovako naduveni; bar da se malo nasmiješite, pravo da ti kažem.

— Ma ona je nekako čudnovata, — reče Anisim i uzdahne. — Ništa ne shvaća, sve samo šuti. Još je jako mlada, neka malo poodraste.

Pred trijemom je već stajao visok, gojan, bijel ždrijebac, upregnut u šaraban.[1]

Starac Cibukin skoči na kola pa mladenački sjede i uze u ruke uzde. Anisim se poljubi s Varvarom, s Aksinjom i s bratom. U trijemu je stajala i Lipa, stajala je nepomično i gledala u stranu, kao da nije izašla da ispraća, nego tek onako, ne

---

[1] Char-a banes — (franc.) — otvorena kola s poprečnim klupama.

znajući ni sama zašto. Anisim priđe k njoj i dotakne se posve lako usnama njezina lica.

— Zbogom, — reče on.

Ona ga i ne pogleda, samo se nekako čudnovato nasmiješi; lice joj zadrhta, i svima se nekako smili. Sad i Anisim skoči u kola i podlakti se, jer se smatrao lijepim.

Kad su se iz dola uspinjali gore, Anisim se neprestano ogledavao natrag na selo. Bio je topao, vedar dan. Po prvi put su istjerali stoku na pašu, i oko stada obilazile su djevojke i žene, svetački odjevene. Mrki je bik rikao veseleći se slobodi i prednjim nogama rovao zemlju. Svuda, i dolje i gore, pjevale su ševe. Anisim pogleda natrag na vitku, bijelu crkvu, — nedavno su je okrečili — i sjeti se, da se pred pet dana u njoj molio; pogleda natrag na školu sa zelenim krovom, na rječicu, gdje se nekoć kupao i pecao ribu, i od radosti mu zadršće srce, te mu se prohtije, da najedamput iz zemlje izraste zid, koji ga ne bi pustio dalje, pa da mu ne ostane ništa osim prošlosti.

Na stanici zađoše u buffet i popiše svaki po čašicu xeresa. Stari se maši u džep, da izvadi novčarku i plati.

— Ja častim! — reče Anisim.

Stari ga razdragano potapša po ramenu i namigne gazdi buffeta: vidi kakvoga sina imam.

— Bolje da ti, Anisime, ostaneš kod kuće u poslu, — reče on — od neprocjenjive bi mi koristi bio. Ja bih te, sinko, pozlatio od glave do pete.

— Nikako ne mogu, tata.

Xeres je bio kiselkast, mirisao je na pečatni vosak, ali popiše još jednu čašicu.

Kad se stari vrati sa stanice, u prvi mah ne prepoznade svoju mladu snahu. Čim joj je muž otišao od kuće, Lipa se promijenila, nekako se najedamput razveselila. Bosa, u staroj otrcanoj suknji, s rukavima zasukanim do ramena, ona je prala stepenice u trijemu i pjevala tankim srebrnim glasićem, a kad je iznosila veliku kablicu s pomijama i svojim djetinjastim osmijehom gledala na sunce, činilo se, kao da je i ona ševa.

Stari radnik, koji je prolazio mimo trijema, mahne glavom i nakašlja se:

— Dobre snahe imaš, Grigorije Petrove, sam ti ih je bog poslao! — reče. — Nisu kao druge žene, već pravo blago!

V

8. srpnja, u petak, Jelizarov, s nadimkom Štaka, i Lipa vraćali su se iz sela Kazanskog, kuda su bili pošli hodočastiti na crkvenu slavu Kazanske majke božje. Daleko otraga išla je Lipina mati Praskovja, koja je neprestano zaostajala, jer je bila bolesna i zadihavala se. Već se približavalo veče.

— A-aa!... — čudio se Štaka slušajući Lipu. — A-a! No-o?

— Ja vam, Ilja Makariču, jako volim slatko, — govorila je Lipa. — Sjednem negdje u kut pa sve pijem čaj sa slatkim. Ili pijem zajedno s Varvarom Nikolajevnom, a oni pripovijedaju nešto dirljivo. Oni imaju mnogo slatkoga — četiri lonca. »Jedi, kažu, Lipa, ne skanjuj se«.

— A-aa!... Četiri lonca!

— Bogato oni žive. Čaj s bijelom žemičkom; a i govedine, koliko te volja. Bogato žive, samo me je strah kod njih, Ilja Makariču. Joj, kako me je strah!

— A čega te je strah, dijete? — zapita Štaka i okrene se, da pogleda, je li daleko zaostala Praskovja.

— Prvo, kad su proslavili svadbu, bojala sam se Anisima Grigorjiča. Oni mi, ne ću da kažem krivo, ništa nisu učinili na žao, ali čim dođu k meni blizu, a mene prolaze trnci po cijelome tijelu, po svim kostima. I nijedne noći nisam spavala, sve sam se tresla i bogu molila. A sad se bojim Aksinje, Ilja Makariču. Ona nije loša, sve se smješka, samo ponekad pogleda kroz prozor, a oči su joj tako srdite i sve gore onako zelene, baš kao u ovce u staji. Huškaju je Hrimini Mlađi. »Vaš stari, kažu joj, imao komad zemlje, koji se zove Butjokino, od četrdesetak desetina; zemlja je, kažu, s pijeskom, a ima i vode, pa ti, kažu, Aksjuša, tamo sagradi sebi svoju ciglanu, a mi ćemo se s tobom uortačiti.« Cigla je sada po dvadeset rubalja tisuća. Posao je unosan. Jučer za ručkom Aksinja reče starome: »Ja, kaže, hoću u Butjokinu da sagradim ciglanu, bit ću sama svoja trgovkinja.« Govori pa se smješka. A Grigorij Petrov potamnje u licu; vidjelo se, da mu nije bilo po volji. »Dok sam ja, kažu, živ, nema diobe, svi moraju ostati zajedno.« A ona samo sijeva očima, škripi zubima... Dođe na stol pogača, a ona ne jede!

— A-a!... — začudi se Štaka. — Ne jede!

— I recite mi, ako boga znate, kad ona spava! — nastavi Lipa. — Pola sata odspava pa onda skoči, hoda, sve hoda i prigledava: da seljaci što ne zapale, da što ne ukradu... Strah me je s njom, Ilja Makariču! A Hrimini Mlađi poslije svadbe nisu ni legli spavati, već otišli u grad, da se parniče; a svijet naklapa, da je to sve zbog Aksinje. Dva su joj brata obećala sagraditi ciglanu, a treći ne da, ljuti se: tako tvornica mjesec dana nije radila, i moj je striko Prohor ostao bez posla pa po kućama prosio koricu kruha. — Bolje, striko, rekoh, da na neko vrijeme ideš orati ili drva rezati, nego da se ovako sramotiš. »Odvikao sam, kaže, od seljačkog posla, ništa, kaže, više ne znam, Lipinko!...«

Zaustaviše se kraj mladog jasika, da se odmore i da pričekaju Praskovju. Jelizarov je već odavno bio poduzetnik, ali nije držao konja, već je po cijelom kotaru hodao pješice, samo s torbom, u kojoj je imao kruha i luka, a hodao je velikim koracima, mašući rukama. Teško je bilo s njim ići u korak.

Na ulazu u šumicu stajao je međašnji stup. Jelizarov ga prodrma: je li čvrst. Stiže ih i Praskovja, sva zadihana. Njeno smežurano, uvijek uplašeno lice sjalo se od sreće: ona je danas bila u crkvi kao drugi ljudi, šetala po sajmu i tamo pila kruškovac! To joj se rijetko dešavalo, i čak joj se sada činilo, da je danas po prvi put u životu živjela za svoje zadovoljstvo. Odmorivši se pođoše sve troje zajedno. Sunce je već zalazilo, i zrake su mu prodirale u šumicu, svijetlile se na stablima.

Sprijeda su se čuli bučni glasovi. Uklejevske su djevojke odavno pošle naprijed, ali se zadržavale tu u šumici: zacijelo su brale gljive.

— Ej, cure-e! — vikao je Jelizarov. — Ej, ljepotice!

Kao odgovor začu se smijeh.

— Štaka ide! Štaka! Staro brundalo!

Čak se i jeka smijala. Šumica ostade iza njih. Već su se vidjeli vršci tvorničkih dimnjaka, zablista krst na zvoniku: to je bilo selo, »ono isto, gdje je crkvenjak na daći pojeo sav kavijar«. Još malo pa evo i kuća; trebalo se samo još spustiti u taj veliki dol. Lipa i Praskovja, koje su hodale bose, sjedoše na travu, pa se obuju; s njima sjede i poduzetnik. Gledano odozgo, Uklejevo sa svojim vrbama, bijelom crkvom i rječicom izgledalo je lijepo i tiho, smetali su samo tvornički kro-

vovi obojeni zbog štednje nekom mračnom, neugodnom bojom. Na onoj strani, na jednom obronku vidjela se raž — i u krstinama, i ovdje-ondje u snopovima, kao da ih je oluja porazbacala i ona tek pokošena, u otkosima; i zob je već dozrela i sad se na suncu prelijevala kao sedef. Bilo je vrijeme žetve. Danas je svetak, sutra u subotu valja skupljati raž, voziti sijeno, a zatim je nedjelja, opet svetak; svaki dan je u daljini tutnjila grmljavina; bilo je sparno, izgledalo je, da će kiša, i, gledajući sada polje, svak je mislio na to, da mu bog da na vrijeme spremiti žito, i bio je u duši radostan i nemiran.

— Kosci su sada skupi, — reče Praskovja. — Rubalj i četrdeset kopjejaka na dan!

A sa sajma, onud iz Kazanskog, svijet je neprestano dolazio; seljanke, tvornički radnici u novim kapama, prosjaci, djeca ... Čas su prolazila seljačka kola podižući prašinu, a za njima trčao neprodani konj, kao da se raduje, što ga nisu prodali, čas su za rogove vodili kravu, koja se goropadila, pa opet seljačka kola, a u njima pijani seljaci, objesivši noge s kola. Jedna je starica vodila dječaka u velikim čizmama, s velikom kapom na glavi; dječak je bio iznemogao od žege i teških čizama, u kojima nije mogao sagibati koljena, ali uza sve to nije prestajao da svom snagom duva u dječju trubu; sišli su već dolje i skrenuli u svoju ulicu, a trublja se još uvijek čula.

— A naši tvorničari nekako se ne osjećaju najbolje ... — reče Jelizarov. — Nevolja je to! — Kostjukov se razljutio na mene. »Mnogo je, kaže, građe otišlo na vijence.« — Kako mnogo? Koliko je trebalo, Vasilije Daniliču, toliko je, rekoh, i otišlo. Ja je ne jedem s kašom, tu građu. »Kako se ti, veli, usuđuješ meni tako govoriti? Bukvane, pa ovaki, pa onaki! Ne zaboravljaj se! Ja sam te, viče on, učinio poduzetnikom!« — Čuda li, rekoh, neviđena! I kad, rekoh, nisam bio poduzetnik, svejedno sam svaki dan pio čaj. »Svi ste vi, veli, lopovi ...« Ja prešutim. Mi smo, pomislim ja, na ovom svijetu lopovi, a vi ćete na onom svijetu biti lopovi. Ho-ho-ho! Sutradan je već bio mekaniji. »Ti se, veli, nemoj srditi na mene, Makariču, zbog mojih riječi. Ako sam, veli, nešto suvišno lanuo, moraš i to znati, da sam trgovac prvog reda; stariji sam od tebe po rangu, — pa moraš nešto i da progutaš«. — Vi ste, rekoh, trgovac prvog reda, a ja sam tesar, to je točno.

I sveti je Josip, rekoh, bio tesar. Zanat je naš pravedan, pobožan, a ako vam je, rekoh, ugodno da budete stariji od mene, bilo vam prosto, Vasilije Daniliču. A zatim, to jest poslije toga razgovora, ja mislim u sebi: pa tko je stariji? Trgovac prvoga reda ili tesar? Svakako tesar, dječice!

Štaka malo promisli pa nastavi:

— To vam je tako, djeco. Tko se trudi, tko se pati, taj je i stariji.

Sunce je već bilo zašlo, a nad rijekom, u crkvenom dvorištu i na poljanama oko tvornica dizala se gusta magla, bijela kao mlijeko. Sada, kad se naglo smrkavalo, kad su se dolje svjetlucala svijetla, i kad se činilo, da magla pod sobom krije bezdani ponor, Lipi i njenoj materi, koje su se rodile kao sirotice i bile spremne da tako prožive sav svoj život, dajući drugima sve osim svojih preplašenih, blagih duša, — možda se na časak prividjelo, da su u ovom golemom tajanstvenom svijetu u beskonačnom nizu života i one neka snaga, da su i one od nekoga starije; njima je godilo da sjede tu gore, one su se sretno smješkale i zaboravile, da se ipak moraju vratiti onamo dolje.

Napokon se vratiše kući. Kraj vrata i pred dućanom sjedili su na zemlji kosci. Domaći ljudi, Uklejevčani, obično nisu htjeli Cibukinu raditi, pa je trebalo unajmljivati strane, i sad se u mraku činilo, da to sjede ljudi s dugim crnim bradama. Dućan je bio otvoren, i kroz vrata se moglo vidjeti, kako se gluhak s nekim dječakom igra šaške. Kosci su tiho, jedva čujno pjevali ili su glasno tražili nadnicu za jučerašnji dan, ali im se nije plaćalo, da do sutra ne odu. Stari Cibukin, bez kaputa, u prsluku, i Aksinja pili su čaj ispred trijema pod brezom; na stolu je gorjela svjetiljka.

— Djede-e! — govorio je kosac iza vrata, kao da ga draži. — Plati nam bar polovicu. Djede-e!

U isti se mah začuje smijeh, a zatim opet jedva čujna pjesma... I Štaka sjede piti čaj.

— Bili smo dakle na sajmu, — poče on pripovijedati. — Zabavljali smo se, djeco moja, jako smo se lijepo zabavljali, hvala ti, bože. I ovakva se nezgodna stvar desila: kovač Saška kupi duhana i dade trgovcu pola rublja. A novac krivotvoren, — nastavi Štaka i obazre se; htio je da govori šapatom, ali je govorio prigušenim, promuklim glasom, i svi su ga mogli

čuti. — Novac od pola rublja bio je dakle krivotvoren. Pitaju ga: gdje si ga našao? Pa to mi je, kaže, dao Anisim Cibukin. Kad sam se, veli, zabavljao u njegovim svatovima... Pozvaše policijskog narednika, odvedoše ga... Pripazi ti, Petroviču, da se iz toga ne bi što izleglo — nikome ni riječi...

— Djede-e! — dražio je isti onaj glas za vratima. — Djede-e!

Nastade šutnja.

— Ah, djeco, djeco, djeco... — brzo progunđa Štaka i ustade; spopadao ga drijem. — No, hvala na čaju, na šećeru, djeco. Vrijeme je spavanju. Već sam pomalo truo, sve su mi grede nagnjile. Ho-ho-ho!

A na odlasku još doda:

— Bit će da je već vrijeme, da umrem!

I zajeca. Starac Cibukin prestade piti čaj, ali ostade sjedeći pa se zamisli; lice mu je imalo takav izraz, kao da prisluškuje korake Štake, koji je već bio daleko na ulici.

— Kovač Saška sigurno je slagao, — reče Aksinja pogađajući njegove misli.

On ode u kuću i za čas se vrati s malim svitkom; otvori ga — bljesnuše novi novcati rublji. On uzme jedan, oproba ga među zubima i baci ga na poslužavnik; zatim baci drugi...

— Rublji su uistinu krivotvoreni... — progovori on gledajući Aksinju kao u nedoumici. — To su oni, što ih je Anisim tada donio, — njegov dar. Uzmi ih, kćeri, — šapne on i turne joj u ruke svitak, — uzmi pa baci u bunar... Neka ih! I pazi, da ne bude nikakvih razgovora. Da što ne izađe... Pospremaj samovar, trni svijetlo...

Lipa i Praskovja, koje su sjedile u štaglju, viđješe, kako se jedno za drugim ugasiše svijetla; samo su se gore kod Varvare svijetlila plava i crvena kandila, i odonud su strujali mir, zadovoljstvo i čista savjest. Praskovja se nikako nije mogla naviknuti na to, da joj je kći udata za bogataša, pa kad bi im dolazila, plašljivo se stiskala u trijemu, pokorno bi se smješkala, a oni bi joj slali čaj sa šećerom. Ni Lipa nije mogla da se navikne, pa nakon muževa odlaska nije spavala u svome krevetu, nego gdje bi stigla, — u kuhinji ili štaglju, i svaki dan je prala podove ili rublje, pa joj se pričinjalo kao da je u nadnici. I sada su one, vrativši se s hodočašća, pile u kuhinji čaj s kuharicom, a zatim prijeđoše u štagalj i legoše

na pod između saonica i zida. Tu je bilo tamno i mirisalo na hamove... Oko kuće se ugasiše svijetla, zatim se čulo, kako gluhak zatvara dućan, kako se kosci u dvorištu spremaju na spavanje. Daleko, tamo kod Hriminih Mlađih, sviralo se na skupoj harmonici... Praskovju i Lipu poče da hvata san.

Kad ih probudiše nečiji koraci, bilo je već sve svijetlo od mjesečine; na ulazu u štagalj stajala je Aksinja držeći u ruci posteljinu.

— Tu će valjda biti malo hladnije... — progovori ona, zatim uđe i leže uza sam prag, a mjesečina je svu osvijetli.

Ona nije spavala i teško je uzdisala, vrpoljila se od vrućine i zbacila je gotovo sve sa sebe — i na onoj čarobnoj mjesečini kakva to bijaše krasna, kakva ponosna životinja! Nakon nekog vremena opet se začuše koraci: na vratima se pojavi stari, sav bijel.

— Aksinjo! — zovne je on. — Jesi li tu?

— No! — srdito se ona odazva.

— Ja sam ti malo prije rekao, da baciš novce u bunar. Jesi li ih bacila?

— Još nešto, blago da bacam u vodu! Dala sam ih koscima.

— Ah, bože moj! — reče stari sav preneražen i prestravljen. — Baš si bezobrazna ženska... Ah, bože moj!

On zalomi rukama i ode, a odlazeći sve je nešto proklinjao. Malo zatim Aksinja sjedne i teško, ojađeno uzdahne iz štaglja.

— Zašto si me udala ovamo, majčice! — progovori Lipa.

— Djevojka treba da se uda. Tako je to od starine propisano.

I umalo da ih ne osvoji osjećaj neutješive žalosti. Ali im se pričini, da ih netko gleda sa nebeske visine, iz plavetnila, odonud, gdje su zvijezde, netko, tko vidi sve, što se događa u Uklejevu, i čuva ih. I bilo zlo ma kako veliko, noć je ipak tiha i divna, i ipak na božjem svijetu postoji i postojat će istina, isto tako tiha i divna, i sve na zemlji samo čeka, da se stopi s istinom, kao što se mjesečina stapa s noću.

I obje, umirene, priviše se jedna uz drugu i usnuše.

VI

Davno je već stigla vijest, da je Anisim zatvoren zbog krivotvorenja i rasturanja krivotvorenog novca. Prođoše mjeseci, prođe više od pola godine, mine duga zima, nastane proljeće, te se svi u kući i u selu naviknuše na to, da Anisim sjedi u zatvoru. I kad je netko noću prolazio kraj kuće ili dućana, sjećao bi se, da Anisim sjedi u zatvoru; a i kad su zvonili na groblju, također su se, tko bi znao zašto, sjećali, da on sjedi u zatvoru i čeka na suđenje.

Činilo se, kao da je sjena pala na cijelu kuću. Zgrada je potamnjela, krov zarđao, teška dućanska vrata, okovana željezom i oličena zelenom bojom, požutješe ili, kako je gluhak govorio, »osušila se«, a i sam starac Cibukin kao da je sav potamnio. On već odavna nije šišao kosu i bradu, sav je obrastao, nije više mladenački skakao, kad je sjedao u tarantas, i nije više prosjacima vikao: »Bog će ti udijeliti!« Snaga mu je opadala, i to se po svemu moglo opaziti. Već su ga se i ljudi manje pobojavali, a policijski narednik sastavio u dućanu zapisnik, iako je kao i prije primao, što ga je išlo; tri puta su ga pozivali u grad, da mu sude zbog potajne trgovine rakijom, stvar se svaki put odgađala zbog nedolaska svjedoka, i sve je to starog izmučilo.

On je često posjećivao sina, uzimao nekog advokata, podnosio nekome molbe, nekoj crkvi poklonio zastavu. Nadzorniku zatvora, u kojemu je sjedio Anisim, dao je na dar srebrnu čašu s natpisom na emajlu »Duša pozna mjeru« i s dugačkom žličicom.

— Valjalo bi više poraditi, nema tko da se zauzme, kako treba — govorila je Varvara. — Oh, tugo moja... Da zamoliš koga od gospode, pa da piše glavnim starješinama... Možda bi ga do suđenja pustili na slobodu... Šta to momka muče!

I ona je bila ogorčena, ali se ugojila, pobijeljela, no još uvijek kao i prije palila u svojoj sobi kandila, pazila, da u kući bude čisto, i častila goste slatkim i jabučnim sokom. Gluhak i Aksinja trgovali su u dućanu. Bacili se na nov posao — ciglanu u Butjokinu, i Aksinja je skoro svaki dan odlazila onamo u tarantasu; sama je kočijašila i pri susretu sa znancima ispružila vrat kao zmija iz mlade raži te se naivno i zagonetno smješkala. A Lipa se sve igrala sa svojim djetetom,

što ga je rodila prije velikog posta. To je bilo maljušno, kržljavo, jadno djetešce, i bilo je čudno, da viče, gleda, i da ga smatraju čovjekom i čak zovu Nikiforom. Ležalo je u kolijevci, a Lipa bi odlazila k vratima i govorila mu klanjajući se:

— Zdravo da ste, Nikifore Anisimoviču!

Zatim bi potrčala k njemu i ljubila ga. Onda bi opet odlazila k vratima, klanjala mu se pa opet:

— Zdravo da ste, Nikifore Anisimoviču!

A on bi dizao uvis svoje crvene nožice, a plač mu se miješao sa smijehom kao tesaru Jelizarovu.

Napokon bude određen dan suđenja. Stari ode pet dana prije. Zatim se pročulo, da su iz sela uputili u grad seljake, koji su bili pozvani kao svjedoci; ode i stari radnik, koji je također primio poziv.

Suđenje je bilo u četvrtak. Ali prođe i nedjelja, a stari se nikako nije vraćao, niti je bilo vijesti od njega. U utorak predvečer Varvara je sjedila kraj prozora i osluškivala, ne ide li stari. U susjednoj sobi igrala se Lipa sa svojim djetetom. Bacala ga je uvis i dočekivala na ruke te mu ushićena govorila:

— Narast ćeš velik, velik! Bit ćeš seljak, zajedno ćemo ići u nadnicu! Ići ćemo u nadnicu!

— No-o! — uvrijedi se Varvara. — Kakvu si to nadnicu smislila, ludice jadna? On će biti trgovac!...

Lipa tiho zapjeva, ali malo zatim se zaboravi pa će opet:

— Narast ćeš velik, velik, bit ćeš seljak, zajedno ćemo ići u nadnicu!

— No-o! Vidi, kako je zaintačila!

Lipa s Nikiforom na rukama zastade na vratima i upita:

— Mamice, zašto ga ja tako volim? Zašto ga tako žalim? — nastavi ona drhtavim glasom, i oči joj sinuše suzama. — Kakav je? Kako izgleda? Lak je kao perce, kao mrvica, a volim ga, volim ga kao pravoga čovjeka. On eto ništa ne može, ništa ne zna reći, a ja sve razumijem, što on svojim očicama želi.

Varvara prisluhne: čula se tutnjava večernjeg vlaka, koji je ulazio u stanicu. Nije li stigao stari? Ona više nije čula i shvaćala, što Lipa govori, nije pamtila, kako je vrijeme prošlo, već je sva drhtala, i to ne od straha, nego od silne radoznalosti. Ona spazi, kako su s bukom projurila seljačka kola

puna seljaka. To su sa stanice dolazili svjedoci, što su se vraćali iz grada. Kad su kola prolazila kraj dućana, skoči s njih stari radnik i uđe u dvorište. Čulo se, kako se u dvorištu netko s njime pozdravlja, kako ga o svačemu ispituju...

— Gubitak prava i sve imovine, — reče on glasno, — i u Sibir na šest godina robije.

Vidjelo se, kako je iz dućana na stražnja vrata izašla Aksinja; ona je upravo prodavala petrolej, te je u jednoj ruci držala bocu, u drugoj lijevak, a u ustima su joj bili srebrni novci.

— A gdje je tata? — upita ona šušljajući jezikom.

— Na stanici, — odvrati radnik — »Doći će, veli, kad se smrkne.«

Kad se u kući pročulo, da je Anisim osuđen na robiju, kuharica u kuhinji odjednom stade naricati kao za pokojnikom, smatrajući, da je takav red:

— A što si nas ostavio, Anisime Grigorjiču, sokole naš sivi...

Psi, uznemireni, zalajaše. Varvara pritrča k prozoru i sva zbunjena od tuge stane vikati kuharici, što je jače mogla:

— Prestani, Stepanido, prestani! Ne muči nas, Hrista radi!

Zaboraviše postaviti samovar, nisu više bili sposobni da misle. Jedino Lipa nije mogla shvatiti, o čemu se radi, i nastavila je da se igra s djetetom.

Kad stari stiže sa stanice, već ga ni za što nisu pitali. On se pozdravi pa šuteći prođe kroz sve sobe; nije ni večerao.

— Nema tko da se zauzme... — počne Varvara, kad ostadoše nasamo. — Govorila sam ti, da zamoliš gospodu, — nisi me onda poslušao... Da si dao molbu...

— Zauzimao sam se ja! — reče stari i mahne rukom. — Čim su Anisima osudili, ja k onomu gospodinu, koji ga je branio. »Ništa se, veli, sada ne može, kasno je.« I sam Anisim tako kaže: kasno je. Ali ja ipak, kad sam izišao iz suda, nađem nekako jednog advokata; i kaparu sam mu dao... Pričekat ću još nedjelju dana pa ću opet u grad. Šta bog da.

Stari opet šuteći prođe po svim sobama, a kad se vrati Varvari, reče joj:

— Mora da nisam zdrav. U glavi mi je kao neka magla. Misli mi se mute.

On zatvori vrata, da Lipa ne čuje, i tiho nastavi:

— S onim novcima nije stvar u redu. Sjećaš se, Anisim mi je prije svadbe na mladi Uskrs donio novih rubalja i polurubalja. Jedan sam svitak onda sakrio, a ostale sam pomiješao sa svojima ... To me sjeća mog pokojnog strica Dmitrija Filatiča, bog mu dao carstvo nebesko. On je stalno putovao po robu sad u Moskvu, sad na Krim. Imao je ženu, a žena mu se, dok je on odlazio po robu, zabavljala s drugima. Šestero djece su imali. I dešavalo se, stric se napije pa se sam sebi ruga: »Nikako da se snađem, koja su moja djeca, a koja su tuđa.« Znači, lakomislen karakter. Tako ni ja sada ne mogu da se snađem, koji su mi novci pravi a koji su krivotvoreni. I čini mi se, da su svi krivotvoreni.

— Ta nemoj, bog bio s tobom!

— Kupujem ja na stanici kartu, dajem tri rublja, i sve mi se nameće misao, da su krivotvoreni. I strah me je. Mora da nisam zdrav.

— A što možeš, svi smo u božjim rukama ... Oh, tugo moja ... — reče Varvara i mahne glavom. — Valjalo bi o tome ozbiljno promisliti, Petroviču ... Šta će biti, ako se, ne dao bog, šta dogodi. Ti nisi više mlad. Možeš umrijeti, pa treba paziti, da ti tko unučića ne ošteti. Jao, bojim se ja, prikratit će Nikifora, prikratit će ga! Moraš računati s tim, da on oca tako reći više nema, a mati mu je mlada, glupa ... Da na njega, na dječačića, barem zemlju prepišeš, ono Butjokino, to bi, Petroviču, bilo pravo! Razmisli! — nastavi Varvara da ga uvjerava. — Dječačić je ljepušan, žao mi ga je. Nego pođi ti sutra pa napiši oporuku. Šta da čekaš?

— A ja sam sasvim zaboravio na unučića ... — reče Cibukin. — Treba da ga pozdravim. Dakle ti veliš: dječačić je ljepušan? Pa dobro, nek raste. Daj bože!

On otvori vrata pa savijenim prstom pozove k sebi Lipu. Ona priđe k njemu s djetetom na rukama.

— Ti, Lipinko, ako ti što treba, samo išti — reče on. — I štogod zaželiš, samo jedi, nije nama žao, na zdravlje ti bilo. — On prekrsti dijete. — I unučića čuvaj. Sina nemam, pa neka mi bar unučić ostane.

Suze mu potekoše niz lice; on zajeca i ode. Malo kasnije leže i čvrsto zaspi poslije sedam besanih noći.

VII

Stari nije dugo ostao u gradu. Netko ispripovjedi Aksinji, da je išao javnom bilježniku, da napiše oporuku, i da je Butjokino, ono isto, na kojem je ona pekla ciglu, oporučno ostavio unuku Nikiforu. To joj rekoše ujutro, kad su stari i Varvara sjedili ispred trijema pod brezom i pili čaj. Ona zatvori dućan i s ulične i s dvorišne strane, pokupi sve ključeve, što ih je imala, i baci ih starome pred noge.

— Ne ću više da radim za vas! — vikne ona glasno i odjedamput zaplače. — Ispada tako, da vam ja nisam snaha, već radnica. Cijeli se svijet smije: »Gledaj, kažu, kakvu su radnicu Cibukini sebi našli!« Ja se nisam kod sav najmila. Nisam ja prosjakinja, nisam nekakva prostakuša, imam ja oca i mater.

Ne brišući suze, ona upre u staroga oči pune suza, zlobne i škiljave od srdžbe; lice i vrat bili su joj crveni i nabrekli, jer je vikala iz svega grla.

— Ne ću više da vam služim! — nastavi ona. — Izmučila sam se! Kada treba raditi, radi, kada treba cijeli bogovetni dan sjediti u dućanu, kad se treba noću šuljati po votku, onda sam ja dobra, a kad se dariva zemlja, — onda je tu ta robijašica sa svojim derištem! Ona je tu gazdarica, milostiva, a ja sam joj sluškinja! Dajte joj samo sve, toj robijašici, udavila se, da bog da, a ja odlazim kući! Nađite vi sebi drugu budalu, prokleti gadovi!

Stari nikada u životu nije psovao i nije kažnjavao djecu pa nije mogao ni pomisliti, da bi mu itko od obitelji rekao grubu riječ ili se prema njemu vladao bez poštovanja; zato se sada preplaši, pobježe u kuću i tamo se sakrije iza ormara, a Varvara tako izgubi glavu, da se nije mogla više dići s mjesta, već je samo mahala rukama, kao da se brani od pčele.

— Ta šta je to, ljudi božji? — mrmljala je sva zaprepaštena. — Zašto se samo tako razvikala? Oh, tugo moja ... Čut će svijet! Nemoj tako glasno ... Oh, nemoj tako glasno!

— Dali ste robijašici Butjokino, — nastavi Aksinja da viče, — dajte joj sada sve, meni od vas ništa ne treba. Da bog da u zemlju propali; Svi ste vi obična lopovska banda. Nagledala sam se ja tu svega, dosta mi je! Napljačkali ste se putnika i prolaznika, razbojnici jedni, pljačkali ste i staro i

mlado! A tko je votku prodavao bez dozvole? A krivotvoreni novci? Natrpali ste škrinje krivotvorenim novcima — i sad me više ne trebate!

Oko širom otvorenih vrata već se sakupila gomila svijeta i gledala u dvorište.

— Neka samo svijet gleda! — vikala je Aksinja. — Ja ću vas osramotiti! U zemlju ćete gledati od srama. Još ćete mi pred nogama puzati! Ej, Stepane! — pozva ona svoga gluhaka. — Još ovoga časa idemo kući! K mome ocu i materi idemo, ne ću da živim s robijašima! Spremaj se!

U dvorištu je na užetima visjelo rublje; ona je naglo skidala svoje suknje i bluze, još mokre, i bacala ih gluhaku na ruke. Zatim se, onako razjarena, vrzla po dvorištu oko rublja, skidala sve, a što nije bilo njeno, bacala na zemlju i gazila nogama.

— Jao, ljudi, umirite je! — stenjala je Varvara. — Šta joj je? Dajte joj Butjokino, dajte, tako vam Hrista nebeskoga!

— To ti je žena! — govorili su oni kod vrata. — To ti je žena! Raspalila se — čudo jedno!

Aksinja poleti u kuhinju, gdje se u to vrijeme pralo rublje. Prala je Lipa sama, jer je kuharica otišla na rijeku, da ispire rublje. Iz korita i kotla kod peći dizala se para, pa je od nje u kuhinji bilo zagušljivo i kao maglovito. Na podu je ležala hrpa neopranog rublja, a usred te hrpe na klupi, dižući uvis svoje crvene nožice, ležao je mali Nikifor, tako da se ne bi udario, ako bi slučajno pao. Baš u času, kad je Aksinja ušla u kuhinju, Lipa je dohvatila iz hrpe njenu košulju i metnula je u korito i već je pružila ruku za velikim ćupom kipuće vode, što je stajao na stolu...

— Daj amo! — rekne joj Aksinja, gledajući je puna mržnje, i izvuče košulju iz korita. — Šta diraš moje rublje! Ti si robijašica i moraš znati, gdje ti je mjesto i što si!

Lipa ju je gledala snebivajući se i ne shvaćajući ništa, ali odjednom ulovi pogled, koji je Aksinja bacila na dijete, i u taj mah shvati i sva protrne...

— Uzela si mi zemlju, da ti platim za to!

Rekavši to Aksinja zgrabi ćup s kipućom vodom i izlije ga na Nikifora.

Nakon toga začuo se krik, kakav se još nikada nije čuo u Uklejevu; nitko ne bi vjerovao, da malo, slabašno stvorenje,

kao što je Lipa, može tako kriknuti. I na dvorištu najednom sve utihnu. Aksinja šuteći ode u kuću sa svojim prijašnjim naivnim osmijehom... Gluhak je neprestano hodao po dvorištu držeći u naručju rublje, a onda ga opet stade vješati na uže, šutke i bez žurbe. I sve dok se kuharica nije vratila s rijeke, nitko se nije usudio da uđe u kuhinju i da pogleda, što se tamo dogodilo.

VIII

Nikifora odvezoše u zemsku bolnicu, i predvečer on tamo umre. Lipa ne htjede da pričeka, dok dođu po nju, već zamota mrtvo tijelo u pokrivač i ponese ga kući.

Bolnica je bila nova, nedavno sagrađena, s velikim prozorima, i stajala je visoko na brijegu; sva se blistala od sunčeva zalaza, i pričinjalo se, kao da iznutra gori. Ispod nje je bio zaselak. Lipa pođe putem niz brdo i pred zaselkom sjede kraj maloga jezerca. Nekakva ženska dovela je konje na pojilo, ali konj nije htio da pije.

— A što bi ti htio? — tiho je govorila žena. — Što bi ti? Uz vodu je sjedio jedan dječak u crvenoj košulji i prao očeve čizme. Osim njih više se ni žive duše nije vidjelo ni u zaselku ni na brijegu.

— Ne će da pije... reče Lipa gledajući konja.

Tada žena i dječak s čizmama odoše, i sad više nikoga nije bilo u blizini. Sunce je već leglo na počinak i pokrilo se grimiznozlatnim brokatom, a dugi crveni i ljubičasti oblaci, što su se ispružili po nebu, čuvali su mu mir. Negdje daleko, tko bi ga znao gdje, turobno i muklo, kao krava u staji, glasio se bukavac. Krik ove tajanstvene ptice čuo se svakog proljeća, ali nitko nije znao, kakva je i gdje živi. Gore kod bolnice, u grmlju uza samo jezerce, iza zaselka i naokolo u polju natpjevavali su se slavuji. Kukavica je nekome brojila godine i sve se bunila u brojenju i počinjala iznova. U jezercu su se, srdito se nadimajući, dozivale žabe, pa su im se čak mogle razabrati i riječi: »I ti si takva! I ti si takva!« Kako je tu živo bilo, koliko glasova! Činilo se, da sva ta stvorenja namjerice viču i pjevaju — zato, da nitko u to proljetno veče ne bi mogao spavati, da svi, pa i srdite žabe, cijene i uživaju svaki trenutak: ta samo se jedamput živi!

Na nebu je svijetlio srebrni polumjesec, i bilo je mnogo zvijezda. Lipa nije bila svijesna, kako je dugo sjedila kraj jezerca, ali kad se digla i pošla, već su u zaselku svi spavali, i nigdje se nije vidjelo nijedno svijetlo. Do kuće je vjerojatno bilo nekih dvanaest vrsta, ali ona nije osjećala dovoljno snage niti se mogla snaći, kuda da ide; mjesec je sjao čas sprijeda, čas zdesna, dok je ona ista kukavica neprestano kukala, već sva promukla i sa smijehom, kao da je zadirkuje: jao, pazi, zalutat ćeš! Lipa je brzo hodala i izgubila maramu s glave... Gledala je u nebo i razmišljala, gdje li je sada duša njezinog malog: ide li u stopu za njom ili lebdi tamo gore među zvijezdama pa više i ne misli na svoju majku? O, kako je samotno ovako noću u polju, usred ovog pjevanja, kad sam ne možeš pjevati, usred neprekidnih usklika radosti, kad sâm ne možeš da se raduješ, kad s neba gleda mjesec, također samotan, kojemu je svejedno — da li je proljeće ili zima, da li su ljudi živi ili mrtvi... Kad dušu obuzme žalost, onda je teško bez ljudi. Da je bar s njom mati Praskovja, ili Štaka, ili kuharica, ili kakav seljak!

— Bu-u! — bučao je bukavac. — Bu-u!

Iznenada se začuje ljudski govor.

— Preži, Vavila!

Naprijed, uza samu cestu, gorjela je vatra; plamena već nije bilo, samo se još svjetlucala žeravica. Čulo se, kako konji žvaču. U mraku su se ocrtavala dvoja kola, — jedna s buretom, a druga niža, s vrećama, i dva čovjeka: jedan je vodio konja, da ga upregne, a drugi je nepomično stajao kraj vatre s rukama na leđima. Kraj kola zareži pas. Onaj, što je vodio konja, stade i reče:

— Kanda netko ide putem?

— Šarove šuti! — vikne drugi na psa.

Po glasu se moglo razabrati, da je taj drugi bio starac. Lipa stade i pozdravi ih:

— Pomoz bog!

Starac joj priđe pa tek onda odgovori:

— Zdrava bila!

— Ne će li me ugristi vaše pseto, djede?

— Ne boj se, hodi samo, ništa ti ne će.

— Bila sam u bolnici, — reče Lipa nakon kratke šutnje. — Sinčić mi je tamo umro. Nosim ga kući.

Mora da to starcu nije bilo ugodno slušati, jer ode u stranu i brzo progovori:

— Ništa to nije, draga moja. Božja volja. Šta šeprtljiš, momče! — okrene se on svome suputniku. — Ded malo požuri!

— Nema tvoga obluka, — odvrati momak. — Ne vidim ga.

— Baš si pravi, Vavila.

Starac izvadi iz vatre ugarak, raspiri ga — on mu osvijetli samo oči i nos, a zatim, kad nađoše obluk, priđe s njim Lipi i pogleda je; pogled mu je izražavao sućut i nježnost.

— Ti si mati, — reče. — Svaka mati žali za svojim djetetom.

Pritom uzdahne i odmahne glavom. Vavila baci nešto na vatru, zgazi je nogom, i odmah se sasvim smrklo; sve, što se vidjelo, nestade, i oko nje je kao i prije bilo samo polje, nebo sa zvijezdama i graja ptica, što su jedna drugu smetale u snu. Činilo se, da prdavac viče na istome mjestu, gdje je gorjela vatra.

Ali ne prođe ni časak, pa se opet pojaviše kola i starac i dugački Vavila. Kola su škripala, izlazeći na put.

— Jeste l' vi sveci? — upita Lipa starca.

— Nismo. Mi smo iz Firsanova.

— Ti si me maločas pogledao, i srce mi se smirilo. A i tvoj momak je tih. Zato sam i pomislila: mora da su sveci.

— A ideš li ti daleko?

— U Uklejevo.

— Sjedaj, povest ćemo te do Kuzmenaka. Ti moraš odande nadesno, a mi ćemo nalijevo.

Vavila sjede na kola s buretom, a starac i Lipa na druga. Vozili su korakom, Vavila naprijed.

— Sinčić mi se cijeli dan mučio, — reče Lipa. — Gleda me onim svojim očicama i sve šuti, hoće nešto da kaže, a ne može. Gospode bože, carice nebeska! Od žalosti sve sam se rušila na pod. Stojim i samo se srušim kraj kreveta. Kaži ti meni, djede, zašto djetešce pred smrt treba da se muči? Ako se muči odraslo čeljade, bilo muško, bilo žensko, grijesi mu se opraštaju, ali zašto se muči djetešce, kad nema grijeha? Zašto?

— A tko će ga znati! — odvrati starac.

Pola su se sata vozili šuteći.

— Ne može čovjek sve znati, zašto i kako, — javi se starac. — Ptici nisu dana četiri krila, nego dva, jer i sa dva može da leti; tako i čovjeku nije dano da zna sve, nego samo polovinu ili četvrtinu. Koliko mu treba znati, da proživi svoj život, toliko i zna.

— Meni je, djede, lakše ići pješice.

— Pa dobro, siđi.

Starac zijevne i prekrsti usta.

— Dobro... — ponovi on. — Tvoja je žalost samo napola žalost. Život je dug, — bit će još i dobra i zla, svega će biti. Velika je majčica Rusija! — reče on i pogleda na obadvije strane. — Ja sam ti prošao cijelu Rusiju i sve sam u njoj vidio, i ti vjeruj, šta ti kažem, draga moja. Bit će još i dobra, bit će i zla. Ja sam kao glasnik pješačio u Sibir, bio sam i na Amuru i na Altaju i preselio sam se u Sibir, zemlju sam tamo orao, a onda sam se zaželio majčice Rusije i vratio se natrag u rodno selo. U Rusiju smo se pješke vraćali; pamtim, prelazimo mi skelom, a ja izmršavio, sav poderan, bos, ozebao, sišem koricu kruha, a s nama zajedno na skeli prelazi i neki gospodin, — ako je umro, carstvo mu nebesko — gleda me samilosno, sve suze roni. »Eh, kaže on meni, crn je tvoj kruh, crni su tvoji dani...« A kad stigoh u moje selo, a ono, kako se kaže, ni kuće ni kućišta; ženu sam imao, ali sam je ostavio u Sibiru, tamo sam je sahranio. A sad eto živim od nadnice. Pa šta? Kazat ću ti: poslije je bilo i zla, a bilo je i dobra. A opet mi se ne da umrijeti, još bih htio dvadesetak godinica da poživim; znači, da je bilo više dobra. A velika je majčica Rusija! — reče on i opet pogleda na obje strane i obazre se.

— Djede, — upita Lipa — kad čovjek umre, koliko mu još dana duša hoda po zemlji?

— A tko će ga znati! Nego da upitamo Vavilu, on ide u školu. Sada svašta uče. Vavila! — zovne ga starac.

— Ha?

— Vavila, kad čovjek umre, koliko mu dana duša još hoda po zemlji?

Vavila zaustavi konja pa tek onda odgovori:

— Devet dana. Kad je moj stric Kiril umro, njegova je duša u našoj kući stanovala još trinaest dana.

— Po čemu ti to znaš?

— Trinaest je dana lupalo u peći.

— Pa dobro. Tjeraj, — reče starac, ali se vidjelo na njemu, da ništa od svega toga ne vjeruje.

Blizu Kuzmenaka kola skrenuše na glavnu cestu, a Lipa pođe dalje pješice. Već je svitalo. Kad je silazila u dol, uklejevske kućice i crkva bile su obavijene maglom. Bilo je hladno, i njoj se činilo, da još uvijek kuka ona kukavica.

Kad Lipa stiže kući, još nisu stoku tjerali na pašu; svi su još spavali. Ona sjede na vanjske stepenice i tu je čekala. Prvi izađe stari; on odmah, na prvi pogled shvati, što se dogodilo, i dugo nije mogao izustiti nijedne riječi, samo je mljaskao ustima.

— Eh, Lipa, — progovori on, — nisi mi znala očuvati unučića...

Probudiše Varvaru. Ona pljesne rukama i zaplače te odmah poče dijete prati.

— A krasan je dječačić bio... — prigovarala je ona. — Oh, tugo moja... Jedino dijete, i nije ga očuvala, glupa ženska...

Ujutro i uvečer odslužiše panihidu. Sutradan je bio sprovod, a poslije sprovoda gosti i svećenici jeli su mnogo i tako pohlepno, kao da već davno nisu jeli. Lipa je posluživala kod stola, a pop podigne viljušku, na koju je bila nabodena usoljena gljiva crvenka, pa joj reče:

— Ne tuguj za sinčićem. Takvi dolaze u carstvo nebesko.

I tek kad se svi raziđoše, Lipa potpuno shvati, da Nikifora više nema i da ga više ne će biti, shvati i zaplače. Nije znala, u koju bi sobu pošla da se isplače, jer je osjećala, da poslije smrti djeteta za nju više nema mjesta u ovoj kući, da ona tu nema šta da radi, da je suvišna; i ostali su to isto osjećali.

— No, šta se tamo dereš? — vikne joj najednom Aksinja, koja se pojavila na vratima; zbog sprovoda ona je obukla novu haljinu i napudrala se. — Ušuti!

Lipa htjede prestati, ali nije mogla, pa zaplače još glasnije.

— Čuješ li ti? — vikne Aksinja i jako ljutita udari nogom. — Kome ja to govorim? Tornjaj se napolje iz kuće, izgubi mi se s očiju, robijašice! Napolje!

— No, no, no!... uzvrpolji se stari. — Aksjuta, umiri se, milena... Plače, kako ne bi... ta umrlo joj je dijete...

— Kako ne bi... — stane ga Aksinja dražiti. — Nek tu prenoći, a sutra da se izgubi odavle! Kako ne bi! — još mu se jedamput naruga, nasmije se i uputi u dućan.

Sutradan rano ujutro Lipa ode u Torgujevo k materi.

IX

Krov na dućanu i vrata sad su već obojeni i sjaje se kao novi, na prozorima, kao i prije cvate vedri geranij, i ono, što se u Cibukinovoj kući zbilo prije tri godine, već je skoro zaboravljeno.

Kao i prije, gospodarem se smatra stari Grigorij Petrovič, ali uistinu je sve prešlo u Aksinjine ruke; ona i prodaje i kupuje, i bez njena pristanka ništa se ne može učiniti. Ciglana dobro radi; zbog toga, što je cigla potrebna željeznici, cijena joj se popela na dvadeset i četiri rublja za tisuću; žene i djevojke voze ciglu na stanicu, tovare je u vagone i za to dobivaju dvadeset i pet kopjejki na dan.

Aksinja se uortačila s Hriminima, i ciglana im se zove: »Hrimin Mlađi i Comp.« Blizu stanice otvorili su krčmu, i sad se na skupoj harmonici ne svira više u tvornici, nego u toj krčmi. Onamo često zalazi upravnik pošte, koji se isto počeo baviti nekom trgovinom, pa i šef stanice. Gluhi je Stepan od Hriminih dobio na dar zlatan sat, i on ga neprestano vadi iz džepa i stavlja na uho.

U selu se govori o Aksinji, da se jako osililа; i doista, kad se ujutro vozi na svoju ciglanu, s naivnim osmijehom, lijepa, zadovoljna, i kad zatim na ciglani izdaje naloge, osjeća se u njoj velika sila. Svi je se boje i kod kuće, i u selu, i na ciglani. Kad ona dođe po poštu, upravnik pošte skače s mjesta i govori joj:

— Najponiznije molim, izvolite sjesti, Ksenija Abramovna!

Neki vlastelin, kicoš, u prsluku od tankoga sukna i u visokim lakiranim čizmama, već vremešan, kad joj je prodavao konja, toliko se zagrijao u razgovoru s njom, da joj je po-

pustio, koliko je ona htjela. Dugo joj je ruku držao u svojoj, i gledajući u njene vesele, prepredene, naivne oči govorio:

. — Ovakvoj ženi, kao što ste vi, Ksenija Abramovna, ja sam pripravan učiniti sve po volji. Samo recite, kad bismo se mogli naći, a da nam nitko ne smeta?

— Pa kadgod hoćete!

Odonda taj vremešni kicoš skoro svaki dan zalazi u dućan, da popije bocu piva. A pivo je strahovito, gorko kao pelin. Vlastelin vrti glavom, ali pije.

Stari se Cibukin više ne miješa u poslove. Ne drži kod sebe novaca, jer nikako ne može da razlikuje prave od krivotvorenih, ali šuti, nikome ne govori o toj svojoj slabosti. Postao je nekako zaboravan, pa ako mu ne daju jesti, sam nikad ne će zatražiti; već su se navikli da ručaju bez njega, i Varvara često kaže:

— A naš je sinoć opet legao bez večere.

To ona veli sasvim ravnodušno, jer se na to već navikla. I ne zna se zašto, on i ljeti i zimi jednako hoda u bundi i samo za jako vrućih dana ne izlazi nikuda, nego sjedi kod kuće. Obično obuče bundu, digne ovratnik, sav se zakopča pa se šeće selom, putem, što vodi na stanicu, ili od jutra do večera sjedi na klupi pred crkvenim vratima. Sjedi i ne miče se. Prolaznici ga pozdravljaju, ali on im ne odzdravlja, jer još uvijek ne trpi seljake. Kad ga što pitaju, on odgovara sasvim suvislo i uljudno, ali kratko.

Po selu se govorka, da ga je snaha istjerala iz vlastite kuće i da mu ne da jesti, pa da se sada hrani od milostinje; jedni se tome vesele, a drugi ga žale.

Varvara se još više ugojila i pobijeljela, čini dobra djela kao i prije, a Aksinja je u tome ne priječi. Slatkoga sad imaju toliko, da ga ne dospijevaju pojesti do novih jagoda; ono im se obično ušećeri, i Varvara samo što ne plače, ne znajući, šta da radi s njim.

Anisima počeše zaboravljati. Jednom stiže od njega pismo sastavljeno u stihovima na velikom arku papira u obliku molbe, a napisano onim istim krasnim rukopisom. Očito je i njegov prijatelj Samorodov zajedno s njim izdržavao kaznu. Ispod stihova je ružnim, jedva čitljivim rukopisom bio napisan jedan redak: »Ja tu neprestano pobolijevam, teško mi je, pomozite Hrista radi.«

Jedamput — bilo je to jednog vedrog jesenjeg dana podvečer — stari je Cibukin sjedio pred crkvenim vratima, s podignutim ovratnikom na bundi, tako da mu se vidio samo nos i štit od kape. Na drugom kraju dugačke klupe sjedio je poduzetnik Jelizarov, a kraj njega školski podvornik Jakov, krezub starac od svojih sedamdeset godina. Štaka i podvornik razgovarali su:

— Djeca treba da hrane i poje svoje starce... poštuj oca i mater svoju — govorio je Jakov razdraženo, — a ona, to jest snaha, istjerala svekra iz njegove vlastite kuće. Starome ne da ni jesti ni piti — kuda će? To je treći dan, što ne jede.

— Treći dan! — začudi se Štaka.

— Evo ga, vidiš, samo tako sjedi i šuti. Oslabio je. A što da šuti? Treba da je tuži sudu, na sudu je sigurno ne bi pohvalili.

— Koga su na sudu hvalili? — upita Štaka, koji ga nije dobro čuo.

— Šta?

— Pa nije ona loša ženska, brižljiva je. U njihovu poslu ne može se bez toga... to jest bez grijeha...

— Iz vlastite kuće, — nastavi Jakov ljutito. — Stekneš sebi kuću, a onda te iz nje tjeraju. Viš, kakva je! Ma gdje samo nađoše takvu! Ku-u-ga!

Cibukin je slušao i nije se micao.

— Kuća svoja ili tuđa, to ti je svejedno, samo da je toplo, i da te babe ne psuju... — reče Štaka i nasmije se. — Kad sam još bio mlad, jako sam žalio svoju Nastasju. A bila je mirna ženica. Govori ona meni neprestano: »Kupi, Makariču, kuću! Kupi, Makariču, kuću! Kupi, Makariču, konja!« Već je umirala, a sve još govori: »Kupi, Makariču, sebi kola, da ne moraš ići pješke.« A ja njoj samo kupovao medenjake, ništa drugo.

— Čovjek je gluh, glup, — nastavi Jakov ne slušajući Štaku, — a tko je glup, ostaje glup, baš kao gusak. Zar on može da razumije? Udari guska štapom po glavi — još uvijek ne će razumjeti.

Štaka ustade, da pođe kući u tvornicu. Ustade i Jakov, te obojica pođoše zajedno i nastaviše razgovor. Kad odmakoše kojih pedeset koraka, diže se i stari Cibukin i uputi se za njima, hodajući nesigurno, kao po skliskom ledu.

U selu se već hvatao suton, i sunce se blistalo još samo gore na putu, koji se vijugao uz obronak. Iz šume su se vraćale starice i s njima djeca; nosili su košare pune gljiva rujnica i lističarka. Žene su i djevojke u gomili dolazile sa stanice, gdje su tovarile cigle u vagone, pa su im nos i obrazi ispod očiju bili pokriveni crvenom ciglenom prašinom. One su pjevale. Ispred sviju išla je Lipa i pjevala tankim glasom, da je sve orilo, sve gledajući u nebo, kao da trijumfira i ushićuje se, što je dan, hvala bogu, prošao, pa se može odmoriti. U gomili je bila i njena mati, nadničarka Praskovja, koja je išla sa zavežljajem u ruci i kao uvijek teško disala.

— Zdravo, Makariču! — reče Lipa, kad opazi Štaku. — Zdravo, golube naš!

— Zdravo, Lipinjka! — obraduje se Štaka. — Snašice moje, curice moje, zavolite bogatog tesara! Ho-ho! Dječice moja, dječice! (Tu Štaka zajeca.) Sjekirice moje ljubazne!

Štaka i Jakov nastaviše put i čulo se, kako se razgovaraju. Nešto poslije njih gomila srete starog Cibukina, i odjednom nastade tajac. Lipa i Praskovja bile su malo zaostale, i kad starac stiže do njih, Lipa mu se duboko pokloni i reče:

— Zdravi bili, Grigorije Petroviču!

Pokloni mu se i njena mati. Starac se zaustavi i gledao je obadvije bez riječi; usne su mu podrhtavale, a oči mu bile pune suza. Lipa izvadi iz materina zavežljaja komad piroga s kašom i podade mu ga. On ga uze i stade jesti.

Sunce je već bilo sasvim zašlo; ugasio mu se sjaj i gore na putu. Već se dosta smrklo i zahladilo. Lipa i Praskovja pođoše dalje i još su se dugo poslije toga krstile.

ARHIJEREJ

I

Uoči Cvjetne nedjelje u Staropetrovskom manastiru služila se večernja. Kad počeše razdavati vrbe[1] bijaše već oko deset sati. Svijetla se pogasila, fitilji nagorjeli, i sve je bilo kao u magli. U mraku crkve gomila se talasala kao more, i preosvećenom Pjotru, koji je bio bolestan već tri dana, činilo se, da sva ta lica — i stara i mlada, i muška i ženska, nalikuju jedno na drugo, i da svi koji su prilazili da uzmu vrbu imaju jednak pogled očiju. U magli se nisu vidjela vrata, gomila se neprestano gurala i činilo se, da joj nema i ne će biti kraja. Pjevao je ženski zbor, iz kanona je čitala kaluđerica.

Kako bijaše sparno, kako zagušljivo! Kako je dugo trajala večernja! Preosvećeni Pjotr se umorio. Disao je teško, ubrzano i suho, ramena su ga boljela od umora, noge mu drhtale. I neprijatno ga je uzbuđivalo to, što je u koru ponekad uzvikivao glupak[2]. A osim toga, odjednom, upravo kao u snu ili bunilu, kako se preosvećenom činilo, kao da mu je u gomili prišla njegova mati Marija Timofejevna, koju nije vidio već devet godina, ili starica, nalik na majku, i primivši od njega vrbu, otišla je i neprestano ga veselo gledala dobrodušnim, radosnim osmijehom sve dok se nije stopila s gomilom. I zbog nečega mu suze potekoše po licu. U duši je bio miran, sve je bilo sretno, ali on je nepomično gledao na lijevi kliros, gdje su čitali evanđelje i gdje se u večernjoj tami više

---

[1] Cvjetna nedjelja kaže se ruski »verbnoe voskresenje«, t. j. vrbina nedjelja. Taj se dan u crkvi dijele vrbove grančice.

[2] U orig. юродивый = nenormalan, lud. Narod smatra, da se na ovakvim ljudima ispoljila volja božja i da oni imaju sposobnost proricanja. Zato su takvi ljudi imali pristup svuda (Op. prev.)

nije moglo prepoznati nijednog čovjeka i — plakao je. Suze su mu zasjale na licu i bradi. Eto, u blizini je još netko zaplakao, zatim dalje netko drugi, zatim još netko i još netko, i malo po malo crkva se napunila tihim plačem. A malo kasnije, za kakvih pet minuta, monaški je hor pjevao, više nisu plakali, i sve je bilo kao i prije.

Ubrzo se i služba završi. Kad je arhijerej sjedao u kočiju da se odveze kući, po cijelom vrtu, osvijetljenom mjesečinom, razlijevao se veseli, divni zvuk skupih, teških zvona. Bijeli zidovi, bijeli križevi na grobovima, bijele breze i crne sjene, i daleki mjesec na nebu, koji se činio kao da stoji upravo nad manastirom, izgledali su kao da sad žive svojim naročitim životom, neshvatljivim, ali bliskim čovjeku. Bijaše početak travnja, i nakon toplog proljetnog dana postalo je prohladno, lako je zahladilo, i u mekom, hladnom zraku osjećao se dah proljeća. Cesta je od manastira do grada vodila po pješčanu terenu, trebalo je voziti korakom. I sa obje strane kočije, na mjesečini, jasnoj i mirnoj, po pijesku su koračali bogomoljci. I svi su šutjeli zamislivši se, sve uokolo bijaše prisno, mlado, tako blisko, sve — i drveće, i nebo, čak i mjesec, i dođe ti na um da misliš kako će tako uvijek ostati.

Konačno je kočija stigla u grad i pošla glavnom ulicom. Dućani su već bili zatvoreni, i samo su kod trgovca Jerakina, milijunaša, isprobavali električnu rasvjetu koja je jako treperila, a okolo se skupljao narod. Zatim se, jedna iza druge pojaviše široke tamne ulice, puste, onda zemski drum izvan grada, polje, i na kraju zamirisa borovinom. Odjednom se pred očima pojavi bijeli zubasti zid, a iza njega visok zvonik, sav zaliven svijetlom, i do njega pet velikih zlatnih sjajnih glava — to bijaše Pankratijevski manastir, u kojemu je živio preosvećeni Pjotr. I ovdje je isto tako ponad manastira sjao tihi zamišljeni mjesec. Kočija uđe kroz vrata škripeći po pijesku, ponegdje na mjesečini promaknuše crne monaške spodobe, začuše se koraci po kamenim pločama...

— A ovamo je, vaša preosvećenosti, stigla vaša majka dok vas nije bilo, — izvijesti prislužnik[1] kad je preosvećeni ulazio u svoju sobu.

---

[1] U orig. stoji: келейник, t. j. momak nižega reda, koji vrši manuelne poslove kod svećenika višeg reda. Budući da on nije samo sluga, nego ima i zadatak da se moli, nije upotrebljen naziv »sluga«.

— Mamica? Kada je stigla?

— Prije večernje. Najprije je ispitivala gdje ste vi, a zatim je otišla u ženski manastir.

— To znači da sam je malo prije vidio u crkvi! Oh, gospode!

I preosvećeni se nasmije od veselja.

— Oni su, vaša preosvećenosti, zapovjedili da vas izvijestim, — nastavio je prislužnik, — da će doći sutra. S njima je djevojčica, vjerojatno unučica. Odsjeli su u prenoćištu kod Ovsjanikova.

— Koliko je sada sati?

— Prošlo je jedanaest.

— Ah, muke!

Preosvećeni je malo odsjedio u gostinskoj razmišljajući i kao ne vjerujući da je već tako kasno. Ruke i noge bile su mu kao izlomljene, bolio ga vrat. Bijaše mu vruće i neudobno. Odmorivši se, on pođe u svoju spavaonicu i ondje također posjedi, neprestano misleći o materi. Čulo se kako je ulazio prislužnik i kako je iza zida kašljucao otac Sisoj, jeromonah. Manastirski sat otkuca četvrt.

Preosvećeni se preobuče i poče čitati molitve prije sna. On je pažljivo čitao te stare, davno poznate molitve, i u isto je vrijeme mislio o svojoj majci. Ona je imala devetoro djece i oko četrdesetoro unučadi. Nekada je sa svojim mužem, đakonom, živjela u siromašnom selu, živjela je ondje veoma dugo, od sedamnaeste do šezdesete godine. Preosvećeni se sjećao nje od najranijeg djetinjstva, gotovo od treće godine i — kako ju je volio! Milo, drago, nezaboravno djetinjstvo! Zašto je to vrijeme zauvijek prohujalo u nepovrat, zašto se ono čini svjetlijim, blagdanskijim i bogatijim negoli je ustvari bilo? Kada je u djetinjstvu ili u mladosti bio bolestan, kako je nježna i pažljiva bila mati! I sada su se molitve miješale sa uspomenama, koje su se razbuktavale sve svjetlije, kao plamen, i molitve mu nisu smetale da misli o majci.

Završivši molitvu, on se razodjene i legne, i u isti čas, čim je uokolo nastao mrak, on zamisli sebi pokojnog oca, majku, rodno selo Lesopolje... Škripa kolesa, blejanje ovaca, crkveno zvono u jasna, ljetna jutra, cigani pod prozorom, kako je slatko misliti o tome! Zamislio je ljesopoljskog svećenika, oca Simeona, krotkog, mirnog, dobrodušnog. On je bio

mršav, malena rasta, a njegov sin, bogoslovac, bio je golema rasta, govorio je neobuzdanim basom. Jednom se popić razljutio na kuharicu i izgrdio je: »Ah, ti, magarice Jegodiilova!«, a otac Simeon, čuvši to, nije rekao ni riječi i samo se zastidio, jer se nije mogao sjetiti gdje se u svetom pismu spominje takva magarica. Nakon njega u Lesopolju je bio svećenikom otac Damjan, koji je silno pio i napijao se ponekad do zelenog vražićka[1]. Čak je i prezime dobio: Damjan-Vražićogledac. U Lesopolju je bio učitelj Matvej Nikolajič, bogoslovski đak, dobar, pametan čovjek, ali također pijanica. On nikada nije tukao učenike, ali zbog nečega mu je uvijek na zidu visio snopić brezovih šiba, a ispod njega natpis na latinskom jeziku, potpuno besmislen — Betula kinderba lsamica secuta[2]. Imao je dlakavog crnog psa, kojeg je zvao Sintaksa.

I preosvećeni se nasmijao. Kojih osam vrsta od Lesopolja bijaše selo Obnino, u kojem je bila čudotvorna ikona. Iz Obnina su ljeti u procesiji nosili ikonu po susjednim selima i zvonili cijeli dan sad u jednom selu, sad u drugom, i tada se preosvećenom činilo da radost treperi u zraku, pa je (tada su ga zvali Pavlušom) išao za ikonom bez kape, bos, s naivnom vjerom, s naivnim smiješkom, beskrajno sretan. U Obninu je, sada se tog prisjećao, uvijek bilo mnogo naroda i tamošnji svećenik, otac Aleksej, da uspije na proskomidiji[3], prisiljavao je svog glupog nećaka Ilariona da čita zapise i bilješke uz prosforu ... »O zdravlju« i »Za upokoj«. Ilarion je čitao, ponekad je dobivao peták ili grivenik[4] za službu, i istom onda, kad je posijedio i oćelavio, kad mu je život već prošao, odjednom je ugledao napisano na papiru: »Tȁ baš si ti budala, Ilarione!« U krajnjoj mjeri, do petnaeste godine Pavluša je bio nerazvijen i učio je loše, tako da su ga već htjeli ispisati iz duhovnog učilišta i dati u dućan. Jednom, došavši u Obnino na poštu po pisma, on je dugo gledao činovnike i upitao: »Dopustite da saznam kako vi primate plaću: mjesečno ili dnevno?«

---

[1] U originalu stoji: »do zelenego zmija« — što otprilike označava čovjeka, koji se napio do besvijesti, tako da dobiva halucinacije.

[2] iskrivljeno lat-njem.: britka breza za iscjelivanje djece.

[3] od grč. proskomide — prvi dio pravoslavne liturgije.

[4] grivenik — srebrni novac, vrijednost mu je deset kopjejaka.

Preosvećeni se prekrstio i okrenuo na drugi bok da više ne razmišlja i da usne.

— Moja mati je stigla ... — sjeti se i nasmije se.

Mjesec je gledao kroz prozor, pod je bio osvijetljen, i na nj su padale sjene. Zrikao je zrikavac. U susjednoj sobi iza zida hrkao je otac Sisoj, i nešto samotno, sirotinjsko, čak skitničko, čulo se u njegovom staračkom hrkanju. Sisoj je nekada bio ekonom kod eparhijskog arhijereja i sada ga zovu »bivši otac ekonom«; ima sedamdeset godina, živi u manastiru, šesnaest vrsta udaljenom od grada, živi i u gradu, već kako kad treba. Prije tri dana svratio je u Pankratijevski manastir i preosvećeni ga je zadržao kod sebe, da nekako u dokolici porazgovara s njim o poslu, o ovdašnjem redu ...

U pola dva zazvoniše na jutrenje. Čulo se kako je otac Sisoj zakašljao, nešto promrmljao nezadovoljnim glasom, zatim ustao i prošetao bos po sobama.

— Oče Sisoje! — pozove preosvećeni.

Sisoj uđe u svoju sobu i malo kasnije pojavi se već u čizmama, sa svijećom. Imao je na sebi mantiju, a na glavi staru olinjalu kapicu.

— Ne spava mi se, — reče preosvećeni sjedajući. — Vjerojatno sam bolestan. A što mi je — ne znam! Temperatura!

— Vjerojatno ste se nahladili, vladiko. Trebalo bi vas natrljati lojem od svijeće.

Sisoj malo postaja pa zijevne: »O, gospode, oprosti meni griješniku!«

— Kod Jerakina su sad palili elektriku, — reče on. — Ne zviđa mi se!

Otac je Sisoj bio star, zgrbljen, mršav, uvijek nečim nezadovoljan, i oči su mu bile ljutite, izbuljene kao u raka.

— Ne zviđa! — ponovi on odlazeći. — Ne zviđa, bog bio s njim!

II

Drugi dan, na Cvjetnicu, preosvećeni je služio liturgiju u gradskoj katedrali, zatim je posjetio eparhijskog arhijereja, jednu veoma bolesnu staru generalicu, i na kraju pošao kući. Oko dva sata kod njega su ručali dragi gosti: stara majka i nećakinja Katja, djevojčica od kojih osam godina. U vrijeme

ručka kroz prozore je sa dvorišta cijelo vrijeme probijalo proljetno sunašce i veselo titralo na bijelom stolnjaku i po riđim Katjinim kosama. Kroz dvostruka okna čulo se kako su u vrtu bučili gavrani i pjevali čvorci.

— Već je devet godina kako se nismo vidjeli, — govorila je starica, — a jučer u manastiru kad sam vas pogledala — gospode! Ni trunka se niste promijenili, tek ste nešto omršavjeli i brada vam je postala duža. Carice nebeska, majčice! I jučer na večernji nitko se nije mogao suzdržati — svi su plakali. I ja sam također, gledajući vas, odjednom zaplakala, a zašto, — ni sama ne znam. Nek se vrši volja božja!

I bez obzira na ljubaznost kojom je to govorila, primjećivalo se, da se stidjela, kao da nije znala da li da mu govori ti ili vi, da li da se smije ili ne i kao da se više osjećala đakonovicom, nego majkom. A Katja je, ne trepnuvši okom, gledala u svog ujaka, preosvećenog, kao da želi odgonetnuti kakav je to čovjek. Kose su joj se izdizale iznad ukosnice i baršunaste vrpce, i sjale su kao aureola; nos joj je bio prćast, oči lukave. Prije negoli su sjeli da ručaju ona je razbila čašu, i sada je bakica, razgovarajući, odmicala od nje čas čašu, čas čašicu. Preosvećeni je slušao svoju majku i sjećao se, kako je nekad prije mnogo, mnogo godina, ona vozila i njega i braću i sestre k rođacima, koje su smatrali bogatima; onda se mučila s djecom, a sad s unucima, i dovela je, eto, Katju...

— Varenjka, vaša sestra, ima četvoro djece, — pričala je ona, — eto, Katja je najstarija, i bog ga zna zbog čega se zet, otac Ivan, razbolio i umro tri dana prije Velike Gospe. I moja Varenjka sad može u bijeli svijet.

— A kako je Nikanor? — upita preosvećeni za svog najstarijeg brata.

— Dobro, hvala bogu. I premda nije ništa, može da zahvaljuje bogu, živjeti se može. Samo je jedna stvar: njegov sin Nikolaša, moj unuk, nije htio u crkveni red, otišao je na sveučilište u doktore. Misli da je bolje, a tko će ga znati! Volja božja!

— Nikolaša reže mrtvace, — reče Katja i proli sebi vodu na koljena.

— Dijete, sjedi mirno, — primijeti spokojno bakica i uze joj iz ruku čašu. — Jedi pobožno.

— Koliko se vremena nismo vidjeli! — reče preosvećeni i nježno pogladi majku po ramenu i ruci. — Ja sam, mamice, za vama tugovao u inozemstvu, silno tugovao.

— Hvala vam.

— Desi se, sjediš uveče uz otvoren prozor, sam samcat, zasvira muzika, i odjednom te uhvati tuga za domovinom, te se čini da bi sve dao, samo da možeš kući, da vas vidim...

Mati se osmjehnula, razveselila, ali se odmah uozbiljila i progovorila:

— Hvala vam.

Raspoloženje mu se nekako odjednom promijenilo. Gledao je majku i nije shvaćao odakle joj taj plašljivi, pun poštovanja, izraz lica i glas, zbog čega je to, i nije je prepoznavao. Postalo je žalosno, tužno. A usto ga je još i glava boljela isto tako kao i jučer, silno ga trgalo u nogama, a riba mu se činila prijesnom, neukusnom, neprestano je želio da pije...

Nakon ručka stigle su dvije bogate dame, plemkinje, koje su sat i pô sjedile šutke, istegnutih lica; došao je poslom arhimandrit, šutljiv i nagluh. A zatim zazvoniše k večernji. Sunce se spustilo iza šume, i dan je prošao. Vrativši se iz crkve, preosvećeni se brzo pomolio, legao u postelju i toplije se pokrio.

Neugodno mu je bilo prisjećati se ribe, koju je jeo za ručkom. Mjesečina ga je uznemirivala, a zatim se čuo i razgovor. U susjednoj sobi, vjerojatno u gostinskoj, otac je Sisoj govorio o politici:

— U Japanu je sad rat. Bore se. Japanci su, dragi moj, isto što i Crnogorci, istog su plemena. Zajedno su bili pod turskim jarmom.

A zatim se začuo glas Marije Timofejevne:

— Dakle, pomolivši se bogu i napivši se čaja, pošli mi, dakle, k ocu Jegoru u Novohatnoje, to je...

I neprestano se ponavljalo »napivši se čaja«, ili »napivši se!«, te se moglo zaključiti, kako je ona u svom životu znala samo to, da je pila čaj. Preosvećeni se polako, tromo, prisjeti bogoslovije i akademije. Tri je godine bio profesor grčkoga jezika u akademiji, bez naočari više nije mogao gledati u knjigu, zatim je pošao u monahe, pa su ga načinili inspektorom. Potom je branio disertaciju. Kad je imao trideset i dvije godine bio je postavljen za rektora bogoslovije, zatim su ga

posvetili za arhimandrita, i otada je život bio tako lagan, ugodan, činio se jako dug, kraja mu ne možeš vidjeti. Tada je počeo pobolijevati, jako je omršavio, gotovo je oslijepio i, po savjetu liječnika, morao je sve napustiti i otputovati u inozemstvo.

— A što zatim? — upitao je Sisoj u drugoj sobi.

— A zatim smo pili čaj ... — odgovorila je Marija Timofejevna.

— Baćuška, vi imate zelenu bradu! — progovori odjednom Katja začuđeno i nasmije se.

Preosvećeni se prisjeti, da se sijedom ocu Sisoju brada zaista prelijeva u zeleno i nasmije se.

— Gospode, bože moj, muka je s tom djevojčicom! — progovori glasno Sisoj razljutivši se. — Što li je razmažena! Sjedi mirno!

Preosvećeni se sjeti bijele crkve, potpuno nove, u kojoj je on služio živeći u inozemstvu, prisjeti se šuma toplog mora. Imao je stan od pet soba, svijetlih i visokih, u kabinetu je imao novi pisaći stol i biblioteku. Mnogo je čitao i često je pisao. I sjetio se, kako je tugovao za domovinom, kako je slijepa prosjakinja pod njegovim prozorom svaki dan pjevala o ljubavi i svirala na gitari, a on je, slušajući je, zbog nečeg uvijek razmišljao o prošlosti. Ali eto, prošlo je osam godina, pozvali su ga u Rusiju, i sada je on vikarni arhijerej i sva je prošlost nestala nekud daleko, u maglu, kao da je sve sanjao...

U spavaonicu uđe otac Sisoj sa svijećom.

— Eh, — začudi se on, — vi već spavate, preosvećeni?

— Što je?

— Ta još je rano, deset je sati, a možda i manje. Kupio sam, eto, svijeću, htio sam vas natrljati voskom.

— Imam temperaturu ... — progovori preosvećeni i sjedne. — Ustvari, trebao bih nešto. U glavi mi nije dobro ...

Sisoj skine s njega košulju i stane mu trljati prsa i leđa lojem svijeće.

— Eto tako ... eto tako ... — govorio je on. — Gospode Isuse Kriste ... Eto tako. Danas sam išao u grad, bio sam kod tog — kako mu je ime? — protojereja Sidonskoga ... pio kod njega čaj ... Ne zviđa se on meni! Gospode Isuse Kriste ... Eto tako ... Ne zviđa mi se!

III

Eparhijalni arhijerej, star i jako debeo, bolovao je od reumatizma ili podagre i već mjesec dana nije ustajao s postelje. Preosvećeni Pjotr posjećivao ga je gotovo svaki dan i umjesto njega primao molitelje. I sada, kad je i on obolio, porazila ga je praznina, uskoća svega toga, za što su ga molili, zbog čega su plakali; ljutile su ga nerazvijenost i plahost. I sve to sitno i nepotrebno tištilo ga je svojom težinom i činilo mu se, da je sada shvaćao eparhijalnog arhijereja, koji je nekad u mladim danima pisao »Nauke o slobodi volje«, a sada, kako se činilo, sav je otišao u sitnice, sve je zaboravio i nije mislio na boga. U inozemstvu se preosvećeni vjerojatno odvikao od ruskog života, on mu nije bio lagan. Narod mu se činio grub, žene-moliteljice dosadne i glupe, bogoslovci i njihovi učitelji neobrazovani, ponekad divlji. A pisma koja su dolazila i odlazila brojila su na desetke tisuća i kakva su to bila pisma! Starješine iz cijele eparhije davali su svećenicima, mladima i starima, čak i njihovim ženama i djeci, ocjene iz vladanja, petice i četvorke, a katkada i trojke, i o tome se moralo govoriti, čitati i pisati ozbiljna pisma. I naravno, nije bilo nijedne slobodne minute, cijeli ti dan duša dršće, i preosvećeni Pjotr se umirivao tek kad je bio u crkvi.

Nikako se nije mogao naviknuti na strah, kakav je, sam ne želeći to, pobuđivao u ljudima, kraj sve svoje tihe, skromne ćudi. Svi ljudi u toj guberniji, kad ih je gledao, činili su mu se malenima, uplašenima, krivima. U njegovoj su se nazočnosti svi plašili, čak i starci protojereji, svi su mu se »bacali« pred noge, a nedavno jedna moliteljica, stara seoska popadija, nije mogla izgovoriti ni jedne riječi od straha, i tako je i otišla ne rekavši ništa. I on, koji se nikad nije odlučivao u propovijedima govoriti ružno o ljudima, koji nije nikada prekoravao, jer mu je bilo žao — prema moliteljima se nije mogao suzdržati, ljutio se, bacao molbe na pod. Za sve vrijeme otkako je on ovdje, nijedan čovjek nije s njime progovorio iskreno, jednostavno, ljudski. Čak starica majka, činilo se, nije bila više ista, uopće ne ona ista! I zašto je ona, pitao se, sa Sisojem govorila bez prestanka i mnogo se smijala, a s njim, sa sinom, bila je ozbiljna, obično je šutjela i plašila se, što joj uopće nije pristajalo! Jedini čovjek, koji se u njegovoj nazočnosti držao

slobodno i govorio sve što je htio, bio je starac Sisoj, koji je cio svoj život proveo uz arhijereje i preživio ih jedanaest. I zato je s njim bilo lako govoriti, iako je, besumnje, to bio prgav čovjek teške naravi.

U utorak nakon službe, preosvećeni je boravio u arhijerejskoj kući i ondje primao molioce, uzbuđivao se, ljutio, zatim je pošao kući. Kao i prije osjećao se bolesnim, nešto ga je vuklo u postelju. No tek što je stigao kući, kad mu javiše, da je stigao Jerakin, mladi trgovac dobrotvor, s vrlo važnim poslom. Trebalo ga je primiti. Jerakin je sjedio oko jedan sat, govorio je jako glasno, gotovo vikao, i bilo je teško shvatiti što on govori.

— Bože daj da bude! — govorio je odlazeći. — Sve bez promjena. Prema okolnostima, preosvećeni vladiko! Želio bih, da bude tako!

Nakon njega stigla je igumanija iz dalekog manastira. A kad je ona otišla, zazvonilo je na večernju, trebalo je ići u crkvu.

Uveče su monasi pjevali skladno, s nadahnućem. Služio je mladi peromonah crne brade, i preosvećeni, slušajući o ženiku koji dolazi u ponoć, i o dvorcu slave, nije osjećao pokajanje za grijehe, niti brigu, nego duševni mir i tišinu, i mislima se zanosio daleko u prošlost, u djetinjstvo i mladost, kada su isto tako pjevali o ženiku i dvorcu. I sad mu se ta prošlost činila životnom, prekrasnom, radosnom, kakvom vjerojatno nije nikada bila. I može biti da ćemo se na onom svijetu, u drugom životu, sjećati daleke prošlosti, našeg sadašnjeg života sa isto takvim osjećajem! Tko zna? Preosvećeni je sjedio kod oltara; ondje je bilo tamno. Suze su mu kapale po licu. Mislio je o tome, kako je on eto dostigao sve što je bilo dostupno čovjeku u njegovu položaju, on je vjerovao, ali ipak mu sve nije bilo jasno, još je nečega nedostajalo. Nije želio da umre, i sve mu se činilo da ne posjeduje nešto još važnije, o čemu je nekad mutno maštao, a u sadašnjosti ga uzbuđuje uvijek ta ista nada u budućnost, kakvu je nosio u djetinjstvu, i u akademiji, i u inozemstvu.

»Kako danas lijepo pjevaju! — mislio je osluškujući pjevanje. — Kako je lijepo!«

IV

U četvrtak, kad bijaše obred pranja nogu, služio je misu u katedrali. Kad je u crkvi služba završila i narod se razišao kućama, bilo je već toplo, sunčano vrijeme, veselo je u jarcima šumjela voda, a izvan grada dopiralo je s polja neprekidno pjevanje ševa, nježno, što je pozivalo na odmaranje. Drveće se već probudilo i ljupko se osmjehivalo, a nad njim, bog zna kuda, odlazilo je beskrajno, neobuhvatno plavetno nebo.

Došavši kući, preosvećeni Pjotr popio je čaj, zatim se preobukao i legao u krevet, i zapovjedio prislužniku da zatvori kapke na prozorima. U spavaonici nasta mrak. Oh, kakav umor, kakva bol u nogama i leđima, teška, hladna bol, kakav šum u ušima! On odavno nije spavao, kako mu se sada činilo, jako davno, a branila mu je da zaspe nekakva sitnica, što mu je lutala mozgom čim bi zaklopio oči. Kao i jučer, iz susjednih su soba dopirali glasovi, zvuk čaša, čajnih žličica... Marija Timofejevna je veselo, uz dosjetke, pričala nešto ocu Sisoju, a on je namršteno, nezadovoljna glasa odgovarao: »Eh, oni! Gdje će oni? Kud bi oni?« I preosvećenom opet posta mrsko, a zatim uvredljivo, što se sa stranim ljudima starica vladala obično i jednostavno, a s njim, sa sinom, plašila se, govorila rijetko i ne ono, što je htjela, i čak, kako mu se činilo, sve te dane u njegovoj nazočnosti neprestano je tražila način da ustane, jer se ustručavala da sjedi. A otac? Da je živ, on vjerojatno kod njega ne bi mogao izgovoriti ni riječi...

U susjednoj sobi nešto padne na pod i razbije se; vjerojatno je Katja ispustila čašicu ili zdjelicu, jer je otac Sisoj odjednom pljunuo i ljutito prigovorio:

— Ta je djevojčica prosto kazna božja, gospode oprosti meni grešniku! Ne možeš se maknuti, a da ne bude štete!

Zatim posta tiho, tek su izvana dopirali zvuci. I kad je preosvećeni otvorio oči, ugledao je u svojoj sobi Katju, kako nepomično stoji i gleda u njega. Riđe su joj se kose, po običaju, dizale ponad ukosnice kao svetački sjaj.

— Ti, Katja? — upita on. — Tko to tamo dolje neprestano otvara i zatvara vrata?

— Ja ne čujem, — odgovori Katja i poče osluškivati.

— Eto, sad je netko prošao.

— Ta to vama u želucu krči, ujo!

On se nasmija i pogladi je po glavi.

— Znači, brat Nikolaša reže mrtvace, veliš? — upita on pošutjevši.

— Da. Uči.

— A je li dobar?

— Tako, dobar je. Samo vraški pije votku.

— A od kakve bolesti je umro tvoj otac?

— Tatica su bili slabi i jako mršavi, a odjednom ih je i grlo zaboljelo. Onda sam i ja počela pobolijevati, i brat Fedja — sve je boljelo grlo. Tatica su umrli, ujo, a mi smo ozdravili.

Zadrhtala joj je bradica i suze joj se pokazale u očima te potekle po obrazima.

— Vaša preosvećenosti, — progovorila je tankim glasićem, već gorko plačući, — ujo, ja i mamica ostadosmo nesretni... Dajte nam malo novaca... budite tako dobri... dragi!...

On također zaplače, i dugo od uzbuđenja nije mogao izgovoriti ni riječi, zatim ju je pogladio po glavi, dirnuo u rame i rekao:

— Dobro, dobro, djevojčice. Eto, doći će svijetli Uskrs, onda ćemo porazgovarati... Pomoći ću, pomoći...

Tiho, plašljivo, ušla je mati i pomolila se ikonama. Primijetivši da on ne spava, ona zapita:

— Ne ćete li juhice?

— Ne, hvala... — odgovori on. — Ne želim.

— A vi ste izgleda bolesni... kako mi se čini. Trebalo bi samo da se razbolite! Cijeli dan ste na nogama, cijeli dan — o, bože moj, čak je muka i gledati vas. Ali nije blagdan daleko, odmorit ćete se, dat će bog, onda ćemo porazgovarati, a sad vas ne ću uznemirivati svojim razgovorima. Hajdemo, Katečka... neka vladika malo odspava.

I on se prisjeti kako je nekad, jako davno, kad je još bio dječak, ona isto tako, isto takvim šaljivo-smjernim tonom govorila s pretpostavljenima... Samo po neobično dobrim očima, plašljivom, zabrinutom pogledu, koji je usput bacila izlazeći iz sobe, moglo se pogoditi da je to njegova mati. Sklopio je oči i činilo se da spava, ali je dva puta čuo kako je odbijao sat, kako se iza zida iskašljavao otac Sisoj. I još jednom je ušla mati i pažljivo ga gledala. Netko je prišao trijemu, kako

se činilo, u dvokolici ili kočiji. Odjednom udarac, lupila su vrata: u spavaonicu je ušao prislužnik.

— Vaša preosvećenosti.

— Što je?

— Konji su pripremljeni, vrijeme je da idete na muke gospodnje.

— Koliko je sati?

— Sedam i četvrt.

On se obukao i pošao u katedralu. Tokom svih dvanaest evanđelja morao je nepomično stajati usred crkve, a prvo evanđelje, najduže i najljepše, čitao je on sam. Bodro, zdravo raspoloženje zavlada njime. To prvo evanđelje »Sad se proslavio sin čovječji« znao je napamet, i čitajući, pokatkad je dizao oči i s obje strane vidio cijelo more svjetala, čuo praskanje svijeća, ali ljudi nije vidio kao ni prošlih godina, i činilo se, da su to sve oni isti ljudi, što su bili onda u djetinjstvu i mladosti i da će oni ostati isti svake godine, a do kada — sam bog znade.

Njegov otac bio je đakon, djed — svećenik, pradjed — đakon, i sav njegov rod, možda od vremena kad su u Rusiji primili kršćanstvo, pripadao je duhovnom staležu, i njegova ljubav prema crkvenim obredima, svećenstvu, prema zvonu zvonâ, bila je u njemu urođena, duboka, neiskorjeniva; u crkvi se, osobito kada je sâm učestvovao u službi, osjećao korisnim, bodrim, sretnim. Tako i sada. Ali kad su pročitali već osmo evanđelje, osjetio je da mu je oslabio glas, čak mu se kašalj nije čuo, silno ga je boljela glava i počeo uznemirivati strah, da će sad-nā pasti. I zaista, noge su mu sasvim otkazale, tako da ih je malo po malo prestao osjećati i bilo mu je neshvatljivo kako i na čemu stoji, zašto ne padne . . .

Kad je obred završio, bilo je četvrt do dvanaest. Došavši u svoju sobu, preosvećeni se odmah razodjeo i legao, čak se nije ni pomolio. Nije mogao govoriti i, kako mu se činilo, više ne bi mogao stajati. Kad se pokrivao pokrivačem, odjednom mu se prohtjelo da ide u inozemstvo, neizdrživo mu se prohtjelo! Čini se dao bi život, samo da ne gleda te jadne, jeftine prozorske okvire, niske stropove, da ne osjeća taj teški manastirski miris. Da ima makar jednog čovjeka s kojim bi mogao porazgovarati, razgaliti mu dušu!

U susjednoj sobi dugo su se čuli nečiji koraci, i on nikako nije mogao da se dosjeti tko je to. Konačno su se otvorila vrata, ušao je Sisoj sa svijećom i čajnom čašom u rukama.

— Vi ste već legli, preosvećeni? — upita on. — A eto, ja sam došao, hoću da vas natrljam votkom pomiješanom s octom. Ako se dobro natrlja, jako koristi. Gospode Isuse Kriste... Eto tako... Eto tako... A ja sam malo prije bio u našem manastiru... Ne zviđa mi se! Otići ću odavde sutra, vladiko, ne želim više ostati! Gospode Isuse Kriste... Eto tako...

Sisoj nije dugo mogao ostati na jednom mjestu, i činilo mu se, da u Pankratijevskom manastiru živi već cijelu godinu dana. A uglavnom, slušajući ga, teško je bilo shvatiti gdje je njegov dom, voli li on nekoga ili nešto, vjeruje li u boga... Samome mu je bilo neshvatljivo zašto je on monah, ta nije o tome ni mislio, i već davno se izbrisalo iz sjećanja vrijeme kada su ga postrigli, činilo mu se da se odmah rodio kao monah.

— Otići ću sutra. Bog s njim, sa svime!

— Trebao bih razgovarati s vama... a nikako ne mogu naći vremena, — progovori preosvećeni tiho i s naporom. — Ta ja ovdje nikoga i ništa ne poznam...

— Dobro, do nedjelje ću ostati, neka bude, ali dulje ne želim. No, bog s njima!

— Kakav li sam ja arhijerej? — nastavi tiho preosvećeni. — Ja bih trebao biti seoski svećenik, crkvenjak... ili prosti monah.. Mene sve to muči... muči... muči...

— Što? Gospode Isuse Kriste... Eto tako... No, spavajte, preosvećeni! Ta što biste ondje? Kuda biste tamo? Laku noć!

Preosvećeni cijelu noć nije spavao. A ujutro oko osam sati počeo je bacati krv iz crijeva. Prislužnik se uplašio i najprije otrčao arhimandritu, a zatim po manastirskog liječnika Ivana Andrejiča, koji je živio u gradu. Liječnik, krupan starac s dugom sijedom bradom, dugo je pregledavao preosvećenog, neprestano tresao glavom i mrštio se, zatim je rekao:

— Znate li, vaša preosvećenosti? Ta vi imate trbušni tifus!

Od krvarenja je preosvećeni izmršavio za nekoliko sati, poblijedio, usukao se, lice mu se naboralo, oči se razrogačile,

i kao da je ostario, postao manji, i već mu se činilo da je mršaviji i slabiji, beznačajniji od sviju, da je sve ono, što je bilo, otišlo nekud jako, jako daleko i više se neće ponoviti, ne će se nastaviti.

— »Kako je lijepo! — mislio je. — Kako je lijepo!«

Došla je starica majka. Ugledavši njegovo naborano lice i razrogačene oči, uplašila se, kleknula pred krevet i stala mu ljubiti lice, ramena, ruke. I njoj se zbog nečega činilo, da je on mršaviji, slabiji i beznačajniji od sviju, i više nije mislila kako je on arhijerej, nego ga je ljubila kao dijete, jako blisko i rođeno.

— Pavluša, dragi, — progovorila je, — rođeni moj!... Sinko moj!... Zašto si postao takav? Pavluša, ta odgovori mi!

Katja, blijeda, gruba, stajala je do nje i nije shvaćala što se događa sa ujakom, zašto bakica ima takvo patničko lice, zašto govori tako dirljive, bolne riječi. A on više nije mogao izgovoriti ni riječi, ništa nije razumijevao, i činilo mu se, da je sad već prost, običan čovjek, i da ide poljem žurno, veselo udarajući palicom, a nad njim je široko nebo, zaliveno sunčanim sjajem, i on je sad slobodan kao ptica, može ići kuda zaželi!

— Sinčiću, Pavluša, ta odgovori mi! — govorila je starica. — Što je tebi? Rođeni moj!

— Ne uznemirujte vladiku, — progovori Sisoj ljutito, prolazeći kroz sobicu. — Neka odspava... Što ga dirate... pustite ga!

Stigla su tri liječnika, raspravljali su, a zatim otputovali. Dan je bio dug, nevjerojatno, dug, zatim je pala noć, i dugo, dugo se vukla, a pred jutro, u subotu, k starici koja je ležala u gostinskoj na divanu, prišao je prislužnik i zamolio je da ode u spavaonicu: preosvećeni je predao bogu dušu.

A sutradan je bio Uskrs. U gradu je bilo četrdeset i dvije crkve i šest manastira; bučna, radosna zvonjava od jutra do večeri čula se ponad grada ne prestajući i burkajući proljetni zrak. Ptice su pjevale, sunce je jarko sjalo. Na velikom bazarnom trgu bila je buka, okretali su se vrtuljci, svirali vergli, piskala harmonika, odzvanjali pijani glasovi. Na glavnoj su ulici poslije podne počele konjske trke, — jednom riječju, bilo je veselo, sve sretno, isto onako, kako je bilo prošle godine i kako će vjerojatno biti i slijedeće godine.

Nakon mjesec dana bio je imenovan novi vikarni arhijerej, a preosvećenog Pjotra više nitko nije spominjao. A zatim su ga i posve zaboravili. I samo je starica, pokojnikova majka, koja sada živi kod zeta đakona u zabačenom kotarskom gradiću, kad bi izašla pred veče da dočeka svoju kravu i sastala se na pašnjaku s drugim ženama, počinjala pripovijedati o djeci, o unucima, o tome, kako je imala sina arhijereja. I pritom je govorila plašljivo, bojeći se da joj ne će povjerovati. A njoj zaista sve žene nisu vjerovale.

ZARUČNICA

I

Bilo je već oko deset sati navečer, i nad vrtom je sjao pun mjesec. U kući Šuminih upravo je završila večernja, koju je naručila bakica Marja Mihajlovna, i sad je Nadja — ona je na časak izišla u vrt — vidjela, kako su u salonu spremali stol za zakusku, kako se u svojoj divnoj svilenoj haljini vrtjela bakica; otac Andrej, protojerej saborne crkve, govorio je s Nadjinom majkom, Ninom Ivanovnom, i majka se sada uz noćno osvjetljenje kroz prozor zbog nečega činila jako mladom; podalje je stajao sin oca Andreja, Andrej Andrejič, i pažljivo slušao.

U vrtu je bila tišina, prohladno, i tamne mirne sjene ležale su na zemlji. Čulo se, kako negdje daleko, jako daleko, vjerojatno izvan grada, krekeću žabe. Osjećao se svibanj, dragi svibanj! Duboko je disala i željela da misli kako se nije ovdje, nego negdje pod nebom, ponad drveća, daleko izvan grada, u poljima i šumama otkrio sada pravi proljetni život, tajanstven, predivan, bogat i svet, nepristupačan shvatanju slabog griješnog čovjeka. I zbog nečeg joj se prohtjelo da zaplače.

Ona, Nadja, imala je već dvadeset tri godine; od šesnaest godina strastveno je maštala o udaji, i konačno je sada bila zaručnica Andreja Andrejiča, upravo toga, koji je stajao iza prozora; on joj se sviđao, dan svadbe je već bio određen za sedmoga srpnja, međutim, nije osjećala radosti, noću je slabo spavala, propalo joj je veselje . . .

Iz suterena gdje je bila smještena kuhinja, čulo se kroz otvoren prozor kako posluga žuri, kako udara noževima i vratima na šarkama; mirisalo je na pečenog purana i marinirane

višnje. I odnekud se činilo, da će tako biti cio život, bez promjene, bez kraja!

Eto netko je izišao iz kuće i zaustavio se na trijemu; to je Aleksandar Timofejič, ili jednostavno Saša, gost, koji je prije deset dana stigao iz Moskve. Nekad davno k baki je dolazila po milostinju njena daljnja rođakinja Marja Petrovna, osiromašjela plemkinja — udovica, malena, mršava, bolesna. Imala je sina Sašu. Zbog nečega su o njemu govorili da je predivan umjetnik, i kad mu je umrla majka, bakica ga je, radi spasa svoje duše, otpremila u Moskvu, u Komisarovsko učilište; nakon dvije godine prešao je on na slikarsku akademiju, proboravio ondje gotovo petnaest godina, te završio arhitektonski odsjek, i to jedva jedvice. No nije se bavio arhitekturom, nego je radio u jednoj od moskovskih litografija. Gotovo je svako ljeto dolazio, obično jako bolestan, bakici, da se odmori i popravi.

Na sebi je sada imao zategnuti crni kaput i iznošene hlače od konoplje, izgažene na rubovima. I košulja mu je bila neizglačana, te je sav izgledao nekako uvelo. Bio je veoma mršav, velikih očiju, dugih mršavih prstiju, bradat, mrk, no svejedno lijep. Na Šumine se navikao kao na roditelje i kod njih se osjećao kao kod kuće. I soba, u kojoj je sada živio, zvala se već odavno Sašinom sobom.

Stojeći na trijemu, on ugleda Nadju i priđe k njoj.

— Lijepo je ovdje kod vas, — reče on.

— Naravno, lijepo je. Trebali biste ostati do jeseni.

— Da, vjerojatno će biti tako. Mislim da ću kod vas ovdje biti do rujna.

On se nasmije bez razloga i sjedne do nje.

— A ja eto sjedim i gledam odavde mamu, — reče Nadja. — Odavde se čini tako mlada! Moja mama naravno, ima slabosti, — doda ona pošutjevši, — ali je svejedno neobična žena.

— Da, dobra ... — pristane Saša. — Vaša je mama, na svoj način naravno, i jako dobra, i draga žena, ali ... Kako da vam kažem? Danas rano ujutro ušao sam k vama u kuhinju, a ondje četiri služavke spavaju na golom podu, nema kreveta, umjesto postelja su dronjci, zaduha, stjenice, žohari ... Isto ono, što je bilo prije dvadeset godina, nema nikakve promjene. No, bakica, bog bio s njom, zato je ona i bakica;

ali mamica, mislim, govori francuski, učestvuje na predstavama. Čini se, da bi mogla shvatiti.

Kad je Saša govorio, istezao bi pred slušateljem svoja dva duga, mršava prsta.

— Meni je ovdje sve nekako divlje, ne mogu se naviknuti, — nastavi on. — Vrag zna, nitko ništa ne radi. Mamica cijeli dan samo šeta, kao nekakva kneginja, bakica isto tako ništa ne radi, vi — također. I mladoženja, Andrej Andrejič isto ne radi ništa.

Nadja je to čula i prošle godine i, čini se, i pretprošle, i znala je, da Saša ne može drugačije prosuđivati. To ju je ranije nasmijavalo, ali sad joj nekako posta mrsko.

— Sve je to staro i davno dodijalo, — reče ona i ustade. — Trebali biste izmisliti nešto novije.

On se nasmije i također ustane, te oboje pođoše prema kući. Ona, visoka, lijepa, stasita, činila se uz njega jako zdravom i lijepo obučenom; ona je to osjećala i žalila ga je i bilo joj je nekako neugodno.

— I vi govorite mnogo suvišnoga, — reče ona. — Eto, malo prije ste govorili o mojem Andreju, ali, ta vi njega ne poznate.

— Mojem Andreju. Bog bio s njim, s vašim Andrejem! Pa meni je vaše mladosti žao.

Kad su ušli u salon, ondje su već sjedali večerati. Bakica, ili kako su je u kući nazivali, babulja, jako krupna, ružna, s gustim obrvama i brčićima, govorila je glasno i već se po njenu glasu i načinu govora moglo primijetiti, da je ona ovdje najstarija u kući. Njoj su pripadale trgovačke tezge na sajmu i starinska kuća sa stupovima i vrtom, ali ona se svako jutro molila da je bog spasi od propasti i usto je plakala. Njezina snaha, Nadjina majka, Nina Ivanovna, plavokosa, jako utegnuta, s pincenezom i brilijantnim prstenom na svakom prstu; i otac Andrej, starac, mršuljast, krezub i s takvim izrazom lica, kao da se sprema ispričati nešto jako smiješno i njegov sin Andrej Andrejič, Nadjin ženik, krupan i lijep, s valovitom kosom, nalik na glumca ili umjetnika, — sve troje govorilo je o hipnotizmu.

— Ti ćeš se kod mene oporaviti za nedjelju dana, — rekla je babulja obraćajući se Saši, — samo eto, jedi što više. I na

što li si nalik? uzdahnu ona. — Postao si strašan! Eto, sada je već istina, da si izgubljeni sin!

— Očinskog dara rastočiv bogatstvo, — progovori otac Andrej polako, smijući se očima, — s besmislenim životinjama pasoh prokletnik...[1]

— Volim ja svog taticu, — reče Andrej Andrejič i uhvati oca za rame. — Divan starac. Dobar starac.

Svi ušutješe. Saša se odjednom nasmija i pritisnu ubrus na usta.

— Da vi možda ne vjerujete u hipnotizam? — upita otac Andrej Ninu Ivanovnu.

— Ne mogu, naravno, utvrđivati u što vjerujem, — odgovori Nina Ivanovna, pridavajući svom licu jako ozbiljan, čak strog izraz, — ali moram priznati da u prirodi ima mnogo tajanstvenoga i nepoznatoga.

— Potpuno se slažem s vama, iako sa svoje strane moram dodati, da nam vjera znatno skraćuje područje tajanstvenoga.

Donesoše golemog, tustog purana. Otac Andrej i Nina Ivanovna nastaviše svoj razgovor. Nini Ivanovnoj sjali su brilijanti na prstima, zatim su u očima bljesnule suze — ona se uzbudila.

— Iako se ne smijem prepirati s vama, — rekla je, — ali, priznajte, u životu ima tako mnogo nerješivih zagonetaka!

— Ni jedne, uvjeravam vas.

Poslije večere Andrej Andrejič svirao je na violini, a Nina Ivanovna pratila ga na klaviru. Prije deset godina on je završio na sveučilištu filozofski fakultet, ali nigdje nije služio, određena zanimanja nije imao i samo je ponekad učestvovao na koncertima u dobrotvorne svrhe. U gradu su ga nazivali umjetnikom.

Andrej Andrejič je svirao; svi su slušali šuteći. Na stolu je tihano kipio samovar, i samo je Saša pio čaj. Zatim, kada je odbilo dvanaest, odjednom je prsnula žica na violini i svi se nasmijaše, uzvrpoljiše i stadoše se opraštati.

Ispratívši mladoženju, Nadja je otišla gore u svoju sobu, gdje je živjela s majkom (prizemlje je zapremala bakica). Dolje u salonu stadoše gasiti svijetla, a Saša je još uvijek sjedio i pio čaj. On je čaj pio uvijek dugo, po moskovski, po

---

[1] citat iz biblije, iz pripovijesti o izgubljenom sinu.

sedam, osam čaša za redom. Kad se skinula i legla u postelju, Nadja je još dugo čula kako je posluga pospremala, kako se ljutila babulja. Na kraju je sve utihlo, i samo se ponekad čulo, kako je dolje, u svojoj sobi u basu kašljucao Saša.

II

Kad se Nadja probudila bilo je vjerojatno dva sata. Počinjala je zora. Daleko negdje udarao je čuvar. Nije joj se spavalo, ležati je suviše meko, nelagodno. Nadja je, kao za svih prošlih majskih noći, sjela u postelji i stala misliti. A misli su bile one iste što i prošle noći, jednolike, nepotrebne, neodoljive, misli o tome, kako joj je Andrej Andrejič počeo udvarati i zaprosio je, kako je ona pristala i zatim malo po malo ocijenila tog dobrog, pametnog čovjeka. Ali sada, kad je do svadbe ostalo jedva mjesec dana, ona je nekako počela osjećati strah, nemir, kao da ju je očekivalo nešto neodređeno, teško.

»Tik-tok, tik-tok... — lijeno je udarao čuvar. — Tik-tok...«

Kroz veliki stari prozor vidi se vrt, dalje je grmlje gusto rascvjetalog jorgovana, sanjivog i tromog od hladnoće; i magla, bijela, gusta, tiho plovi k jorgovanu i hoće da ga prekrije. Na udaljenom drveću grakte sanjivi gavrani.

— Bože moj, zašto mi je tako teško?

Može biti da to isto osjeća svaka zaručnica prije svadbe. Tko zna! Ili je tu utjecaj Saše? Ali, tā Saša već nekoliko godina zaredom govori jedno te isto, kao iz evanđelja, i kad govori, čini se naivan i čudan. Ali zašto joj Saša ipak ne ide iz glave? Zašto?

Čuvar više odavno ne udara. Pod prozorom i u vrtu zašuštale su ptice, magla je otišla iz vrta, sve se uokolo ozarilo proljetnim svijetlom kao smijehom. Skoro je cio vrt, ogrijan suncem, razmažen, oživio, i kapi rose, kao biseri, zablistale su na lišću; i stari, davno zapušteni vrt toga jutra se činio tako mladim, predivnim.

Već se probudila babulja. Zakašljao je grubim basom Saša. Čulo se, kako su dolje poslužili samovar, kako su micali stolice.

Sat ide polako. Nadja je već odavno ustala i odavno šetala u vrtu, a jutro se još uvijek vuče.

Eto Nine Ivanovne, zaplakane, sa čašom mineralne vode. Ona ce bavila spiritizmom, homeopatijom, mnogo je čitala, voljela govoriti o sumnjama koje su je mučile i sve to, činilo se Nadji, sadržavalo je u sebi duboki, tajanstveni smisao. Sad je Nadja poljubila majku i pošla uporedo s njom.

— Zbog čega si plakala, mama? — upita ona.

— Sinoć sam počela čitati pripovijest, u kojoj su opisani jedan starac i njegova kći. Starac negdje služi, no, i u njegovu kćer se zaljubio načelnik. Nisam dočitala do kraja, ali ima tamo jedno mjesto, gdje se čovjek ne može suzdržati a da ne zaplače, — reče Nina Ivanovna i otpije iz čaše. — Danas ujutro sam se toga sjetila i opet zaplakala.

— A ja sam sve ove dane tako nevesela, — reče Nadja pošutjevši. — Zašto ja noću ne spavam?

— Ne znam, draga. A kad ja noću ne spavam, onda čvrsto, čvrsto sklapam oči, eto tako, i zamišljam Anu Karenjinu kako ide i govori, ili zamišljam bilo što historijsko, iz staroga svijeta...

Nadja osjeti, da je majka ne shvaća i da je i ne može shvatiti. Osjetila je to prvi put u životu, i postalo joj je čak strašno, htjela je da se sakrije; i ona ode u svoju sobu.

U dva sata sjedoše da ručaju. Bila je srijeda, posni dan, i zato babušku poslužiše posnim borščom i deverikom[1] s kašom.

Da naljuti bakicu, Saša je jeo i svoju mrsnu juhu i posni boršč. Šalio se sve vrijeme dok su ručali, ali su mu šale ispadale nespretne, neizostavno su nišanile na moral, i uopće nije ispadalo smiješno, kad je on pred njima, kao za šalu podizao uvis svoje jako dugačke, izmršavjele, gotovo mrtve prste; i kad se pomisli da je on jako bolestan i možda više ne će dugo živjeti na ovom svijetu, tada se čovjeku sažalio do suza.

Poslije ručka bakica je otišla u svoju sobu da se odmori. Nina Ivanovna je malo zasvirala na klaviru i zatim također izašla.

— Ah, draga Nadja, — poče Saša svoj obični razgovor poslije ručka — kad biste vi poslušali mene! Kad biste poslušali!

---

[1] vrst ribe (Cyprinus brama).

Ona je sjedila duboko u starinskom naslonjaču, sklopivši oči, a on je tiho hodao po sobi iz kuta u kut.

— Kad biste vi pošli na nauke! — govorio je. — Samo prosvijećeni i sveti ljudi su interesantni, samo oni su nam potrebni. Ta što više bude takvih ljudi, tim prije će na zemlji nastati carstvo božje. Od vašega grada tada, malo po malo, ne će ostati ni kamen na kamenu, — sve će se okrenuti glavačke, sve će se promijeniti, kao po čaroliji. I tada će ovdje stajati goleme, prekrasne kuće, divotni parkovi, neobične fontane, živjet će značajni ljudi... Ali nije glavno to. Glavno je, što gomili u našem smislu, kakva je sada, toga zla tada ne će biti, zato, što će svaki čovjek vjerovati i svaki će znati zašto živi i nijedan ne će tražiti potpore od grupe. Mila, draga, putujte! Pokažite svima, da vam je taj nepomični, sivi, grješni život dodijao. Pokažite to makar samoj sebi!

— Ne treba, Saša! Ja se udajem.

— Eh, dosta! Kome je to potrebno?

Uđoše u vrt i malo prošetaše.

— I kako god bilo ondje, draga moja, treba se zamisliti, treba shvatiti kako je nečist, nemoralan taj vaš prazni život, — nastavio je Saša. — Ta shvatite da, ako na primjer vi, i vaša mati, i vaša babuljka ništa ne radite, onda to znači, da za vas radi netko drugi, vi zakidate neki tuđi život, a zar je to čisto, nije li to prljavo?

Nadja je htjela reći »da, to je istina«; htjela je reći, da ona shvaća, ali suze joj se pokazaše u očima i ona odjednom utihnu, sva se skupi i ode u svoju sobu.

Predveče je došao Andrej Andrejič i po običaju dugo svirao na violini. On je uopće bio šutljiv i volio je violinu možda zato, što se za vrijeme sviranja moglo šutjeti. Oko jedanaest sati, odlazeći kući, već u kaputu, on zagrli Nadju i poče pohlepno ljubiti njeno lice, ramena, ruke.

— Draga, mila moja, predivna!... — mrmljaše on. — Oh, kako sam sretan! Hvata me ludilo od ushita!

A njoj se činilo, da je već davno, jako davno, čula ili čitala negdje te riječi... u romanu, u starom, raskupusanom, već odavna odbačenom romanu.

U salonu je kod stola sjedio Saša i pio čaj, postavivši šalicu na svojih pet dugih prsti; bakica je bacala pasijans; Nina je Ivanovna čitala. Praštio je plamečak na svjetiljčici i sve

je, čini se, bilo tiho, sretno. Nadja reče laku noć i ode gore u svoju sobu, legne i odmah zaspi. Ali, kao i prošle noći, tek što puknu praskozorje, ona se već probudi. Nije joj se spavalo, duša joj bijaše nemirna, teška. Sjedila je položivši glavu na koljena i mislila o zaručniku, o svadbi... Sjetila se nekako, da njezina majka nije voljela svog pokojnog muža i sada nije ništa imala, živjela je potpuno ovisna o svojoj svekrvi, bakici. I Nadja, kako god mislila, nije mogla zamisliti zašto nije u njoj primjećivala jednostavnu, običnu, nesretnu ženu.

Ni Saša dolje nije spavao, — čulo se kako je kašljao. To je čudan, naivan čovjek, mislila je Nadja, i u njegovim sanjama, u svim tim divotnim parkovima, neobičnim fontanama, osjeća se nešto ružno; ali nekako i u njegovoj naivnosti, čak i u toj ružnoći ima toliko predivnoga, da tek što je pomislila o tome, ne bi li bilo dobro da pođe na nauke, a čitavo joj srce i prsa zahvati hladnoća, zali se osjećajem radosti, ushićenja.

— Eh, bolje ne misliti, bolje ne misliti... — šaputala je. — Ne treba o tome misliti.

»Tik-tok... — udarao je čuvar negdje daleko. — Tik-tok... tik-tok...«

III

Sredinom srpnja Saši odjednom posta dosadno te se stade spremati u Moskvu.

— Ne mogu ja živjeti u ovom gradu, — govorio je mračno. — Nema ni vodovoda, ni kanalizacije! Za ručkom mi se gadi jesti: u kuhinji je nemoguća prljavština...

— Ta počekaj, izgubljeni sine! — uvjeravala ga je bakica nekako šapćući, — sedmoga je svadba!

— Ne želim čekati.

— Ta htio si kod nas ostati do rujna!

— A eto sada ne želim. Moram raditi!

Ljeto je bilo vlažno i hladno, drveće je bilo mokro, sve je u vrtu gledalo neprijazno, tužno, i zaista mu se prohtjelo da radi. U sobama, i gore i dolje, čuli su se nepoznati ženski glasovi, kod bakice je šumio šivaći stroj: to su žurili s mirazom. Samo bundi davali su Nadji šest komada, a najjeftinija

od njih, po bakičinim riječima, stajala je trista rubalja! Nemir je razdraživao Sašu; on je sjedio u svojoj sobi i ljutio se; ali svi su ga nagovarali da ostane, i on je dao riječ, da ne će otići prije prvoga kolovoza.

Vrijeme je brzo jurilo. Na Petrovo poslije ručka Andrej Andrejič pošao je s Nadjom u Moskovsku ulicu, da još jednom pogledaju kuću, koja je bila iznajmljena i već odavno pripremljena za mladence. Kuća je bila jednokatna, ali je uređen bio samo prvi kat. U salonu je sjajni pod od finih parketa, bečki naslonjači, klavir, stalak za violinu. Mirisalo je na boje. Na zidu u zlatnoj rami visjela je velika slika, crtana uljenim bojama: gola dama i do nje ljubičasta vaza s odbijenom ručkom.

— Divotna slika, — progovori Andrej Andrejič i od poštovanja uzdahnu. — To je od slikara Šišmačevskog.

Do salona je bila gostinska soba s okruglim stolom, divanom i naslonjačima, presvučenim svijetloplavim suknom. Ponad divana visjela je velika fotografija oca Andreja u kamilavci[1] i sa ordenima. Zatim uđoše u blagovaonicu s bifeom, zatim u spavaonicu; ovdje su u polumraku jedan do drugog stajala dva kreveta, i činilo se, kad su namještali spavaonicu, da su mislili, kako će ovdje biti uvijek vrlo lijepo a drugačije i ne može biti. Andrej Andrejič vodio je Nadju po sobama i sve ju vrijeme držao za struk, a ona se osjećala slabom, krivom, mrzila je sve te sobe, postelje, naslonjače, bilo ju stid gole dame. Bilo joj je već jasno, da je prestala voljeti Andreja Andrejiča ili ga možda nikad nije ni voljela; ali kako da to kaže, kome i zašto, ona nije shvaćala i nije mogla shvatiti, iako je o tome mislila sve dane i sve noći... On ju je držao oko pasa, govorio tako ljubazno, skromno, tako je bio sretan šetajući po tom svom stanu; a ona je u svemu tome vidjela samo gadost, glupu, naivnu, neizdržljivu gadost, i njegova ruka, što je obavijala njezin struk činila joj se čvrstom i hladnom kao obruč. I svake je minute bila spremna da bježi, zaplače, da se baci kroz prozor. Andrej Andrejič doveo ju je u kupatilo i ovdje je povukao slavinu, uzidanu u zid, i odjednom je potekla voda.

---

[1] crna monaška kapa.

— Što veliš? — reče on i nasmija se. — Zapovjedio sam, da se na tavanu načini rezervoar od sto vedara, i tako ćemo ti i ja ovdje imati vode.

Prođoše dvorištem, zatim iziđoše na ulicu i uzeše izvoščika. Prašina je padala u gustim oblacima i činilo se da će sad pljusnuti kiša.

— Nije li ti hladno? — upita Andrej Andrejič, zažmirivši od prašine.

Ona ne odgovori ništa.

— Znaš li, jučer me je Saša prekorio zbog toga, što ništa ne radim, — reče on malo kasnije. — Pa što, on ima pravo! Potpuno pravo! Ja ništa ne radim i ne mogu raditi. Draga moja, zašto je to tako? Zašto mi je tako mrska čak i misao o tome, da ću nekad staviti na čelo kokardu i ići u službu? Zašto mi nije drago kad ugledam advokata, ili profesora latinskog jezika, ili člana uprave? O, majčice Rusijo! O, majčice Rusijo, kako još mnogo držiš u sebi praznih i beskorisnih ljudi! Kako mnogo u tebi ima takvih, koji nalikuju meni, patnice!

I to, što on nije ništa radio, on je uopćavao, vidio u tom znamenje vremena.

— Kad se oženimo, — nastavio je, — poći ćemo zajedno na selo, mila moja, ondje ćemo raditi! Kupit ćemo mali komadić zemlje s vrtom, rijekom, trudit ćemo se, promatrati život... o, kako će to biti lijepo!

On skine šešir, i kose mu se zamrsiše od vjetra, a ona ga je slušala i mislila: »Bože, išla bih kući! Bože!« Gotovo kod same kuće stigoše oca Andreja.

— A eto i otac ide! — obradova se Andrej Andrejič i mahnu šeširom. — Volim ja svog taticu, zaista, — reče on dok je plaćao izvoščiku. — Divan starac. Dobar starac.

Nadja uđe u kuću ljutita, bolesna, misleći o tome, kako će cijelo veče kod njih biti gosti, kako će ih trebati zabavljati, smiješiti se, slušati violinu, slušati svakojake besmislice i govoriti samo o svadbi. Bakica, važna, divna u svojoj svilenoj haljini, ohola, kakvom se uvijek činila pred gostima, — sjedila je kod samovara. Uđe otac Andrej sa svojim lukavim osmijehom.

— Imam zadovoljstvo i prijatnu utjehu da vas nađem u dobru zdravlju, — reče on bakici, i teško se moglo shvatiti da li se on to šali ili govori ozbiljno.

IV

Vjetar je udarao u prozore i krov; čuo se zvižduk, i u peći je kućni duh žalobno i umorno pjevao svoju pjesmicu. Bijaše jedan sat iza ponoći. U kući su već svi legli, ali nitko nije spavao, i Nadji se neprestano pričinjavalo, kao da dolje svira violina. Začu se oštar udarac, vjerojatno se otkinuo prozorski kapak. Za časak uđe Nina Ivanovna, u košulji, sa svijećom u ruci.

— Što je to udarilo, Nadja? — zapita ona.

Kose, spletene u jednu pletenicu, i s plašljivim osmijehom na usnama, majka se je te olujne noći učinila starijom, ružnijom i nižom. Nadja se sjeti kako je još nedavno smatrala svoju majku neobičnom i s ponosom slušala riječi, koje je ona govorila; a sad se nikako nije mogla sjetiti tih riječi; sve, što joj je padalo na pamet, bilo je tako jadno, nepotrebno.

U peći se začu pjevanje nekoliko basova i čak se začulo: »A-ah, bo-o-že mooj!« Nadja sjede na krevetu, odjednom se uhvati čvrsto za kose i zaplače.

— Mama, mama, — progovori ona, — rođena moja, kad bi ti znala što se sa mnom događa! Molim te, kumim, dopusti mi da otputujem! Molim te!

— Kuda? — upita Nina Ivanovna ne shvaćajući i sjedne na postelju. — Kuda da otputuješ?

Nadja je dugo plakala i nije mogla izgovoriti ni riječi.

— Dopusti mi da otputujem iz grada! — reče ona na kraju. — Svadbe ne treba da bude i ne će biti — shvati to! Ja ne volim toga čovjeka... Ne mogu ni da govorim o njemu.

— Ne, mila moja, ne, — izgovori Nina Ivanovna brzo, jako se uplašivši. — Ti se umiri, — to je kod tebe od duševnog nemira. To će proći. To se događa. Vjerojatno si se posvađala s Andrejom; ali: koga se voli — toga se i grdi.

— Oh, otiđi, majko, otiđi — zaplače Nadja.

— Da, — reče Nina Ivanovna pošutjevši malo. — Davno je tome, kako si bila dijete, djevojčica, a sada si već zaručnica. U prirodi postoji stalna promjena. Ne ćeš ni primijetiti, a već ćeš sama biti majka i starica, i imat ćeš isto takvu tvrdoglavu kćerku kao ja.

— Mila, draga moja, ta ti si pametna, ti si nesretna — reče Nadja, — ti si jako nesretna, — pa zašto onda govoriš tričarije? Zbog čega, reci zaboga?

Nina Ivanovna htjede nešto reći, ali ne uzmogne izgovoriti ni riječi, zajeca i ode u svoju sobu. Basovi opet zapjevaše u peći, odjednom posta strašno. Nadja skoči s postelje i brzo pođe k majci. Nina Ivanovna ležala je u postelji zaplakana, pokrivši se grubim pokrivačem i držeći u ruci knjigu.

— Mama, saslušaj me! — progovori Nadja. — Molim te, zamisli se i shvati! Samo shvati koliko je sitan i vrijedan prezira naš život. Meni su se otvorile oči, ja sada sve vidim. I tko li je tvoj Andrej Andrejič? Ta on nije pametan, mama! Gospode bože moj! Shvati mama, on je glup!

Nina Ivanovna nemirno sjedne.

— Ti i tvoja bakica me mučite! — reče ona zajecavši. — Ja želim živjeti! Živjeti! — ponovi ona i dva tri puta se udari šakom u prsa. — Pustite me na slobodu! Ja sam još mlada, ja želim živjeti, a vi ste od mene načinile staricu!...

Ona gorko zaplače, legne i sklupča se pod pokrivačem kao crvić, te se učini tako malenom, jadnom, glupastom. Nadja pođe u svoju sobu, obuče se i, sjednuvši uz prozor, stade čekati jutro. Cijelu je noć sjedila i razmišljala, a netko je izvana neprestano udarao u prozorski okvir i zviždukao.

Ujutro se bakica tužila, da je vjetar noću stresao sve jabuke u vrtu i slomio jednu staru šljivu. Bijaše sivo, tamno, neutješno jutro; tako da bi trebalo upaliti svijetlo; svi su se tužili na hladnoću, a kiša je udarala o prozore. Poslije čaja Nadja uđe Saši i, ne rekavši ni riječi, klekne u kutu kod naslonjača i pokrije lice rukama.

— Što je? — zapita Saša.

— Ne mogu... — progovori ona. — Kako sam mogla ovdje živjeti ranije, ne shvaćam, ne mogu zamisliti! Zaručnika prezirem, sebe prezirem, prezirem cijeli taj prazni, besmisleni život.

— No, no... — progovori Saša, ne shvaćajući još u čemu je stvar. — To nije ništa... To je dobro.

— Dodijao mi je ovaj život, — nastavi Nadja — ne ću izdržati ovdje više ni dana. Već ću sutra otputovati odavle. Uzmite me sobom, tako vam boga!

Saša ju je časak gledao začuđeno; konačno je shvatio i obradovao se kao dječak. Razmahao se rukama i počeo udarati papučama, kao da pleše od radosti.

— Prekrasno! — govorio je trljajući ruke. — Bože, kako je to lijepo!

A ona je gledala u njega ne trepćući, velikim, zaljubljenim očima, kao začarana, očekujući da će joj on odmah reći nešto značajno, neobično važno; on joj još ništa nije rekao, ali već joj se činilo, da se pred njom otkriva nešto novo i široko, što ranije nije poznavala, i već je gledala u njega puna iščekivanja, spremna na sve, pa makar i na smrt.

— Sutra odlazim, — reče on promislivši, — i vi ćete poći na stanicu da me ispratite... Vašu prtljagu uzet ću u svoj kovčeg i kupit ću vam kartu; a kad bude zvonilo treće zvono vi ćete ući u vagon — i tako ćemo otputovati. Dopratit ćete me do Moskve, a zatim ćete sami poći u Petrograd. Imate li pasoš?

— Imam.

— Kunem vam se, da ne ćete požaliti niti se pokajati, — reče Saša zaneseno. — Otići ćete, učit ćete, a ondje neka vas sudbina vodi. Kad promijenite život, sve će se izmijeniti. Glavno je, — da se promijeni način života, a sve ostalo nije nužno. Tako dakle, znači, sutra putujemo?

— O da! Boga radi!

Nadji se činilo, da je jako uzbuđena, da joj je teško u duši kao još nikada, da će sad sve do odlaska morati trpjeti i mučno razmišljati; no čim je došla gore u svoju sobu i prilegla na krevet, odmah je usnula i čvrsto spavala, zaplakana lica, ali nasmijana, sve do večeri.

V

Poslaše po izvoščika. Nadja, već u šeširu i ogrtaču, pođe gore, da još jednom pogleda majku, sve što je posjedovala; postajala je u svojoj sobi kod kreveta, još toplog, ogledala se, zatim je tiho pošla k majci. Nina Ivanovna je spavala. U sobi je bilo tiho. Nadja poljubi majku i popravi joj kose, postaja časak, dva... Zatim se polako vrati dolje.

Vani je pljuštala silna kiša. Izvoščik s natkrivenom kočijom, sav mokar, stajao je kod ulaza.

— Ne ćeš stati s njim u kočiju, Nadja, — reče bakica, kad je posluga počela tovariti kovčege. — Što li je lijepo u

takvo vrijeme ispraćati! Trebala si ostati kod kuće. Ta vidiš li kakva kiša pada!

Nadja je htjela nešto reći ali nije mogla. Eto, Saša je posjeo Nadju, pokrio joj noge ogrtačem. Eto, i sam je sjeo do nje.

— U dobar čas! Blagoslovi gospode! — vikala je s trijema bakica. — A ti, Saša, piši nam iz Moskve!

— U redu. Zbogom, bakice!

— Čuvala te carica nebeska!

— No, alaj je vrijeme! — progovori Saša.

Nadja istom sada zaplače. Tek sad joj je bilo jasno, da će zaista otputovati, u što ipak nije vjerovala kad se opraštala s bakicom i kad je gledala majku. Zbogom grade! I svega se odjednom prisjeti: i Andreja, i njegova oca, i novog stana, i gole dame s vazom; i sve to je više nije plašilo, nije je opterećivalo, nego je bilo naivno, sitno i sve padalo u prošlost. A kad su sjeli u vagon i kad je vlak krenuo, sva ta prošlost, tako velika i ozbiljna, stegla se u kuglicu, a širila se golema, široka budućnost, koja je sve dosada bila tako malo primjetljiva. Kiša je udarala o prozore vagona, vidjelo se samo zeleno polje, promicali su telegrafski stupovi i ptice na žicama, i radost joj je odjednom zaustavila dah: prisjetila se da putuje u slobodu, ide na nauke, a ono, što se nekad, jako davno nazivalo odlaziti u kozakinje, sad joj je svejedno. Ona se i smijala, i plakala, i molila se.

— Ništa-a! — govorio je Saša smiješeći se. — Ništa-a!

VI

Prošla je jesen, za njom i zima. Nadja se već jako dosađivala i svaki je dan mislila o majci i o bakici, razmišljala o Saši. Od kuće su dolazila tiha, lijepa pisma, i činilo se da je sve bilo oprošteno i zaboravljeno. U svibnju nakon ispita ona je, zdrava, vesela, pošla kući i na putu se zaustavila u Moskvi da se vidi sa Sašom. On je bio isti kao i prošle godine: bradat, razbarušene glave, neprestano u istom kaputu i suknenim hlačama, uvijek s istim velikim, predivnim očima; ali izgledao je bolesno, izmučeno; i ostario je, i omršavio, i neprestano je

kašljao. I on se nekako učini Nadji sivim, provincijskim čovjekom.

— Bože moj, Nadja je stigla! — rekao je on i veselo se nasmijao. — Rođena moja, draga!

Posjediše u litografiji, gdje je bilo toplo i gdje je zaudaralo na tuš i boje; zatim su otišli u njegovu sobu, gdje je bilo naloženo, napljuvano; na stolu kraj ohladnjelog samovara ležao je razbijen tanjur s tamnim papirom, a na stolu i na podu bilo je mnoštvo mrtvih muha. Vidjelo se po svemu, da je svoj lični život Saša uredio loše, živio je kako je htio, potpuno prezirući udobnost, i da je tkogod porazgovorio s njim o njegovoj ličnoj sreći, o ličnom životu, o ljubavi prema njemu, on ne bi ništa shvatio i samo bi se nasmijao.

— Ništa, sve je prošlo sretno, — pričala je Nadja žurno. — Mama je jesenas došla k meni u Petrograd, pričala je da se bakica ne ljuti, nego samo neprestano odlazi u moju sobu i krsti zidove.

Saša je gledao veselo, ali je kašljucao i govorio dršćućim glasom, i Nadja je neprestano zagledavala u njega, ne shvaćajući da li je on uistinu ozbiljno bolestan, ili joj se to samo tako čini.

— Saša, dragi moj, — rekla je, — ta vi ste bolesni!

— Ne, nije to ništa. Bolestan sam, ali ne jako...

— Ah, bože moj, — uzbudila se Nadja, — zašto se ne liječite, zašto ne čuvate svoje zdravlje? Dragi moj, mili Saša, — progovori ona, i suze joj briznuše iz očiju, a u mašti joj se nekako pojaviše i Andrej Andrejič, i gola dama s vazom, i sva njezina prošlost, koja joj se sad činila isto tako daleka kao i djetinjstvo; a zaplakala je i zato, što joj se Saša više nije činio tako nov, inteligentan i zanimljiv, kakav je bio prošle godine. — Dragi Saša, vi ste jako, jako bolesni. Ja bih učinila ne znam što, da ne budete tako blijedi i mršavi. Ja vam toliko dugujem! Ne možete sebi čak ni zamisliti kako ste mnogo učinili za mene, dobri moj Saša! Ustvari, vi ste meni najbliži, najdraži čovjek.

Posjedili su i porazgovorili; i sad, nakon toga kako je Nadja provela zimu u Petrogradu, od Saše, od njegovih riječi, od osmijeha i cijele njegove pojave izbijalo je nešto proživljeno, staromodno, davno otpjevano i možda već palo u grob.

— Preksutra ću otputovati na Volgu, — rekao je Saša, — no, a zatim idem na kumis[1]. Želim da se napijem kumisa. A sa mnom ide jedan prijatelj sa ženom. Žena mu je divan čovjek; neprestano je grdim, nagovaram je da pođe na nauke. Želim da promijeni svoj život.

Napričavši se, pođoše na stanicu. Saša ju je častio čajem i jabukama; a kad je vlak krenuo i kad je on, smiješeći se, mahao rupčićem, vidjelo mu se čak i po nogama da je jako bolestan i teško da će još dugo živjeti.

U svoj grad Nadja je stigla u podne. Kad se vozila sa stanice kući ulice su joj se činile jako široke, a kuće malene, stisnute; ljudi nije bilo, i srela je samo Nijemca-ugođača glazbala u riđem kaputu. I sve kuće kao da su bile pokrivene prašinom. Bakica, već posve stara, kao i prije krupna i ružna, obuhvatila je Nadju rukama i dugo plakala, pritisnuvši lice na njeno rame i nikako se nije mogla odvojiti od nje. Nina Ivanovna je također jako ostarjela i poružnjela, nekako se sva skupila, ali je kao i prije bila utegnuta i brilijanti su joj sjali na prstima.

— Mila moja! — govorila je ona dršćući cijelim tijelom. — Mila moja!

Zatim su sjedile i šutke plakale. Vidjelo se, da su i bakica i mama osjećale kako je prošlost zauvijek i nepovratno izgubljena: nema više ni položaja u društvu, ni prijašnje časti, ni prava pozivati k sebi goste; tako se događa, kad usred lakog, bezbrižnog života odjednom noću nahrupi policija, napravi premetačinu, i pokaže se, da je gospodar kuće pronevjerio i krivotvorio — i zbogom tada zauvijek lagani, bezbrižni živote!

Nadja se uspne gore i ugleda onu istu postelju, one iste prozore s bijelim, naivnim zastorima, a kroz prozore onaj isti vrt, zaliven suncem, veseo i bučan. Ona dirnu svoj stol, posjedi malo, promisli. I ručala je dobro, i pila je čaj s ukusnim, tečnim slatkim, ali nečega je ipak nedostajalo, osjećala se praznina u sobama, i stropovi su bili niski. Uveče je legla spavati, pokrila se, i nekako joj je bilo smiješno što leži u toj toploj, jako mekoj postelji.

Dođe na časak Nina Ivanovna, sjede kako sjedaju krivci, plaho i ogledajući se.

---

[1] kiselo mlijeko od kobile.

— Onda, Nadja, kako je? — upita ona pošutjevši. — Jesi li zadovoljna? Jako zadovoljna?

— Zadovoljna sam, mama.

Nina Ivanovna ustade i prekrsti Nadju i prozore.

— A ja sam, kako vidiš, postala religiozna, — reče ona. — Znaš, ja se sad bavim filozofijom i neprestano mislim, mislim... I meni je sad mnogo toga postalo jasno kao dan. Prije svega, čini mi se, treba gledati da sav život prolazi kao kroz prizmu.

— Reci, mama, kako je bakičino zdravlje?

— Izgleda da nije ništa. Kad si ti onda otputovala sa Sašom i kad je stigao telegram, bakica je, čim je pročitala, legla u krevet. Tri je dana ležala u nesvijesti. Zatim se neprestano molila i plakala. A sad joj nije ništa.

Ona ustade i prošeta po sobi.

»Tik-tok... — udarao je čuvar. — Tik-tok, tik-tok...«

— Prije svega treba gledati da se sav život promatra kao kroz prizmu, — reče ona, — to jest, drugim riječima, treba da se život u mislima dijeli na prostije elemente, kao na primjer na sedam osnovnih boja, i svaki elemenat treba proučavati posebno.

Što je još rekla Nina Ivanovna i kada je otišla, Nadja nije čula, jer je brzo zaspala.

Prošao je svibanj, došao lipanj. Nadja se već navikla na kuću. Bakica je zveckala samovarom, duboko uzdišući; Nina Ivanovna je uveče pričala o svojoj filozofiji; ona je kao i prije živjela u kući na milosti i morala je moliti bakicu za svaki dvogrivenik[1]. U kući je bilo mnogo muha i stropovi u sobama, činilo se, postajali su sve niži i niži. Babulja i Nina Ivanovna nisu izlazile na ulicu od straha da ne susretnu oca Andreja i Andreja Andrejiča. Nadja je hodala po vrtu i ulici, gledala kuće, sive plotove, i činilo joj se, da je u gradu sve odavno ostarjelo, preživjelo i sve samo čeka ili kraj, ili početak nečeg mladog, svježeg. O, kad bi što prije došao taj novi, svijetli život, kad će se moći ravno i smjelo gledati u oči svojoj sudbini, znati da si prav, biti veseo, slobodan! A takav život će prije ili kasnije nastati! Ta doći će vrijeme, kad od bakičine kuće, u kojoj je sve tako uređeno, da četiri služavke ne mogu

[1] novac od 20 kopjejaka.

drugačije živjeti nego u jednoj sobi, u podrumu, u nečistoći, — doći će vrijeme kad od te kuće ne će ostati ni traga, zaboravit će se i nitko je se ne će sjećati. I Nadju su zabavljali samo dječaci sa susjednog dvorišta; kad je ona šetala po vrtu, oni su udarali o plot i dražili je smijući se:

— Zaručnica! Zaručnica!

Iz Saratova je stiglo pismo od Saše. Svojim veselim rukopisom što je plesao po papiru on je pisao, da mu je put po Volgi potpuno uspio, ali da se u Saratovu malo razbolio, izgubio glas i da već dvije nedjelje leži u bolnici. Ona je shvatila što to znači, i predosjećaj, nalik na uvjerenost, ovlada njom. I bilo joj je neugodno što je taj predosjećaj i misli o Saši nisu uzbudili kao ranije. Strastveno je željela da živi, željela je ići u Petrograd, i poznanstvo sa Sašom činilo joj se već dragom, ali dalekom, dalekom prošlošću! Cijele noći nije spavala, a ujutro je sjedila kod prozora osluškujući. I zaista, dolje se začuše glasovi; uzbuđena bakica počela je brzo nešto ispitivati. Zatim je netko zaplakao... Kad je Nadja sišla dolje, bakica je stajala u kutu i molila se, a lice joj je bilo uplakano. Na stolu je ležao telegram.

Nadja je dugo hodala po sobi slušajući kako plače bakica, zatim je uzela telegram i pročitala. Javljali su, da je jučer ujutro u Saratovu od sušice umro Aleksandar Timofejič, ili jednostavno Saša.

Bakica i Nina Ivanovna pođoše u crkvu da naruče opijelo, a Nadja je još dugo hodala po sobama i razmišljala. Jasno je spoznavala, da joj je život preokrenut kako je to htio Saša, da je ona ovdje sama, tuđa, nepotrebna, i da joj je sve ovdje nepotrebno, sve što se ranije dogodilo otkinuto je od nje i iščezlo je, upravo kao da je izgorjelo, a pepeo je raznio vjetar. Ona uđe u Sašinu sobu i postaja ondje neko vrijeme.

»Zbogom, dragi Saša!« — mislila je, a pred njom se crtao novi život, širok, raznostran, i taj život, još nejasan, pun tajni, mamio ju je i zanosio.

Otišla je gore u svoju sobu da se spremi, a drugi dan ujutro oprostila se od svojih i, živa, vesela, napustila grad, kako je ona mislila — zauvijek.

IZ SIBIRA

I

— Zašto je kod vas u Sibiru tako hladno?

— Božja volja! — odgovara kočijaš.

Eto, već je svibanj, u Rusiji se zelene šume i biglišu slavuji, na jugu već odavna cvatu bagrem i jorgovan, a ovdje — na putu od Tjumena do Tomska — zemlja je tamnosmeđa, šume su gole, na jezerima neproziran led, na obalama i u jarugama leži još snijeg...

No zato nisam nikad u životu vidio toliko mnoštvo divljači. Gledam kako se divlje patke gegaju poljem, kako plivaju u lokvama i jarcima pored ceste, kako uzlijeću gotovo ispod samih kola i lijeno lete u brezik. Odjednom se posred tišine razlijegnu poznat melodički zvuk, baciš pogled uvis i ugledaš par ždralova nisko nad glavom, i — tko zna zašto — obuzima te tuga. Eto, proletješe divlje guske, nestade jata kao snijeg bijelih, krasnih labudova... Odasvud pijuču šljuke, plaču galebovi...

Prestižemo dvije kibitke[1] i gomilu seljaka i seljakinja. To su preseljenici.

— Iz koje ste gubernije?

— Iz Kurske.

Iza sviju vuče se seljak, različit od ostalih. Brada mu je obrijana, brkovi sijedi, a neki zagonetni džepni zaklopac prišiven mu je straga na kaftanu; pod svakom mu je rukom violina, zamotana u rubac. Izlišno je pitanje, tko je on i otkuda mu te violine. Raspušten, neozbiljan, boležljiv, osjetljiv na hladnoću, sklon rakiji, bojažljiv, proživio je on čitav

[1] kibitka (tat. kibet od arap. kubbat, svod, kupola) = natkrivena kočija (prim. prev.)

svoj vijek kao suvišan, nepotreban čovjek, najprije kod oca, a zatim kod brata. Njemu nisu dali njegov dio, nisu ga oženili... Beznačajan čovjek! Na radu je zebao, opio bi se od dvije čašice, brbljao koještarije, a umio je jedino svirati na violini i igrati se s djecom na peći. Svirao je on i u krčmi, i na svadbama, i u polju, i, oh, kako je svirao! No, eto, brat je prodao kolibu, stoku i čitavo gospodarstvo te odlazi s porodicom u daleki Sibir. I siromašak ide također — kamo da se djene? Sa sobom nosi i obje violine... A kad stigne na mjesto, počet će da zebe na sibirskoj hladnoći, da gine i umrijet će tiho, šutke, tako da nitko ne primijeti, a njegove violine, koje su nekad znale natjerati rodno selo i da se raduje, i da tuguje, kupit će za dvogrivenjak došljak pisar ili prognanik; došljakova će djeca pokidati žice, slomiti kobilice, naliti vode u nutrinu... Vrati se, brate!

Preseljenike sam vidio još dok sam plovio parobrodom po Kami. Sjećam se seljaka od kojih četrdeset godina smeđe brade; sjedio je na klupi na parobrodu; do njegovih su nogu vreće s kućnim stvarima, na vrećama leže djeca u prnjama i stišću se zbog hladna, oštra vjetra, koji puše s puste Kamine obale. Na njegovu je licu izraz, koji govori: »Ja sam se već pokorio.« U očima ironija, no ta je ironija upravljena prema nutrini, prema vlastitoj duši, prema čitavome proteklom životu, koji je toliko iznevjerio nade.

— Gore ne će biti! — govori on i smješka se samo gornjom usnicom.

Odgovaraš mu šutnjom i ne pitaš ništa, no on ponavlja nakon minute:

— Gore ne će biti!

— Bit će gore! — govori s druge klupe neki riđi domaći seljačić oštra pogleda. — Bit će gore!

Šute oni, što se sada vuku po cesti oko svojih kibitaka. Lica su im ozbiljna, napregnuta... Gledam ih i mislim: prekinuti zauvijek sa životom, koji se pričinja nenormalnim, žrtvovati zbog toga rodni kraj i rodno gnijezdo može samo neobičan čovjek, heroj...

Nedugo zatim prestižemo etapu[1]. Zvoneći okovima ide cestom 30—40 kažnjenika, sa strana su im vojnici s puškama, a odostraga dvoja teretna kola. Jedan je kažnjenik nalik na

---

[1] этап = grupa kažnjenika pri transportu (prim. prev.)

armenskog svećenika, drugoga, visoka rasta, orlovskoga nosa i velika čela, kao da sam vidio negdje u apoteci za tezgom, u trećega je blijedo, iznureno i ozbiljno lice kao u monaha isposnika. Ne dospijevaš da ih sve promotriš. Kažnjenici i vojnici su iznemogli: cesta je loša, ponestalo je snage... Do sela, gdje će prenoćiti, ima još deset vrsta[1]. A kad stignu u selo, prigrizu nešto na brzu ruku, napiju se prostog čaja, odmah će se baciti na ležaj, i odmah će hrpimice nasrnuti na njih stjenice — najpakosniji, nepobjedivi neprijatelj onih, koji su iznemogli i koji silno čeznu za snom.

Uveče se zemlja počinje smrzavati i blato se pretvara u džombe. Kola poskakuju, tutnje i fijuču u raznim tonovima. Hladno! Ni naselja, ni prolaznika... Ništa se ne miče u tamnom uzduhu, ne daje glasa, samo se čuje, kako kola udaraju o smrznutu zemlju, a kad pališ cigaretu, s obje strane puta šumno uzlijeću dvije-tri patke probuđene plamenom...

Prilazimo k rijeci. Treba da se skelom prebacimo na drugu stranu. Na obali ni žive duše.

— Otplovili su prijeko, prokleta im duša! — govori kočijaš. — Daj da zaurlamo, vaše blagorođe!

Vikati od bola, plakati, zazivati u pomoć, uopće zvati — znači ovdje urlati. Stoga u Sibiru ne urlaju samo medvjedi, već i vrapci i miševi. »Pao je mački u šape i urla«, govore o mišu.

Počinjemo urlati. Rijeka je široka, u tmini ne vidimo drugu obalu... Od riječne se vlage smrzavaju noge, a zatim čitavo tijelo. Urličemo mi pola sata, sat, a skele još uvijek nema. Ubrzo čovjeku dojađuju i voda, i zvijezde, kojima je posuto nebo, i ova mučna grobna tišina.

Od dosade razgovaram s djedom i doznajem od njega, da se ženio sa 16 godina, da je imao osamnaestoro djece, od kojih je umrlo samo troje, da su mu otac i majka još živi; otac i majka su »kiržaci«, t. j. raskoljnici, ne puše i za čitava svog života nisu vidjeli nijednoga grada, osim Išima, a on, djed, kao mlad čovjek, dopušta sebi takav luksuz da puši. Doznajem od njega, da u toj mračnoj, surovoj rijeci žive jesetre, lososi, jegulje, štuke, ali da ih ne lovi nitko, jer ih nema zašto loviti.

---

[1] ruska mjera, 1067 m (prim. prev.)

No eto, najzad se čuje ravnomjerno pljuskanje, i na rijeci se pojavljuje nešto nezgrapno, tamno. To je skela. Ona ima oblik malene teglenice; na njoj je pet veslača, i njihova dva duga vesla širokih lopatica nalikuju na račja kliješta.

Čim su pristali uz obalu, veslačima je bilo prvo da se počnu svađati. Svađaju se oni pakosno, bez ikakva uzroka, vjerojatno bunovni oda sna. Slušajući njihove proste psovke, čovjek bi mogao pomisliti: ne samo moj kočijaš, konji i oni sami, nego i voda, skela i vesla imaju majku. Najblaža je i najbezazlenija psovka veslača: »kuga te spopala« ili »okužila ti se usta«. Otkuda takva psovka, nisam doznao, iako sam se raspitivao. Bio sam u bundici, visokim čizmama i kapi; u tmini se ne vidi, da sam »vaše blagorođe«, i jedan od veslača dovikuje mi promukla glasa:

— Hej, ti, kugo jedna, što stojiš, što si razvalio usta? Otpreži logova!

Penjemo se na skelu. Skeledžije se psujući hvataju vesala. To nisu ovdašnji seljaci, već prognanici poslani ovamo na temelju društvene osude zbog poročna života. U selu, u koje su upućeni, ne da im se živjeti — dosadno je, orati zemlju ne umiju ili su se odvikli, a tuđa zemlja i nije draga, stoga su pošli ovamo da prevoze. Lica su im iscijeđena, izmoždena, izbijena. A kakav im je izraz na licima! Očito je, da su ti ljudi otvrdnuli do srži, dok su plovili ovamo na robijaškim teglenicama, okovani dva po dva lisicama, i dok su išli kao etapa po cesti, noćivajući u kolibama, gdje su njihovo tijelo nepodnošljivo grizle stjenice, a sada su, vrzući se dan i noć u hladnoj vodi i ne videći ništa osim golih obala, zauvijek izgubili svu toplinu, koju su imali, i u njihovu je životu ostalo samo jedno: votka, djevojčura, djevojčura, votka ... Na ovome svijetu oni više nisu ljudi nego zvijeri, a po mišljenju djeda, mojega kočijaša, njima će biti loše i na drugome svijetu: zbog grijeha otići će u pakao.

II

Iz velikog sela Abatskoga (375 vrsta od Tjumena), u noći na 6. svibnja, vozi me starac od kojih 60 godina; kratko vrijeme, prije nego što će zapreći, on se pario u kupatilu i stavio sebi pijavice. Zašto pijavice? Kaže, da ga bole križa. On je

vrlo žustar za svoje godine, brzih kretnja, razgovorljiv, no teško hoda; čini se, da mu se suši hrptenjača.

Sjedim u visoku, nepokrivenu tarantasiću, u koji je upregnut par konja. Starac zamahuje knutom i podvikuje, ali ne viče više kao prije, već samo stenje i jauče kao egipatski golub.

S obje strane ceste i u daljini plamte zmijolike vatre: to gori prošlogodišnja trava, koju ovdje hotimice pale. Ona je vlažna i teško gori, stoga ognjene zmije plaze sporo te se sad raskidaju na dijelove, sad gasnu, a sad se opet razgorijevaju. Vatre se iskre, a nad svakom od njih povija se bijel oblak dima. Lijepa je slika, kad plamen odjednom zahvati visoku travu: ognjeni se stup, visok oko hvat, vine nad zemlju, izbaci iz sebe prema nebu velik kolut dima i odmah zatim pada, kao da propada kroz zemlju. Još je ljepše kad malene zmije pužu po breziku; čitava je šuma posve osvjetljena, bijela se debla jasno razabiru, sjene breza isprepleću se sa svijetlim pjegama. Čovjeka pomalo obuzima jeza od takve iluminacije.

U susret nama, tutnjeći po džombama, juri uzagrapce poštanska trojka. Starac žurno skreće udesno, a istoga trena prolijeću kraj nas glomazna, teška poštanska kola, u kojima sjedi kočijaš, što se vraća na stanicu. No uto se začuje nova grmljavina: u susret nam juri nova trojka, također uzagrapce. Mi žurno krećemo udesno, no — na moje veliko čuđenje i zaprepaštenje — trojka, tko zna zašto, ne skreće udesno, već ulijevo, i juri ravno na nas. Što će biti, ako se sudarimo? Jedva sam dospio da postavim sebi to pitanje, kad odjeknu prasak, naš se par i poštanska trojka sklupčahu u crnu masu, tarantas se propnu i ja padoh na zemlju, a na mene svi moji kovčezi i zavežljaji... Dok zapanjen ležim na zemlji, čujem, kako juri treća trojka. »No — pomislih — ta će me zacijelo ubiti.« No, bogu hvala, ništa nisam slomio, nisam se jako izubijao te se mogu dići sa zemlje. Skačem na noge, bježim ustranu i vičem nekim tuđim glasom:

— Stoj, stoj!

Sa dna praznih poštanskih kola podiže se neka figura, hvata uzde, i treća se trojka zaustavila gotovo kraj samih mojih stvari.

Nekoliko je minuta prošlo u šutnji. Obuzela nas je neka tupa zbunjenost, kao da svi mi nikako ne možemo shvatiti,

što se dogodilo. Rukunice slomljene, hamovi raskinuti, lukovi sa zvončićima leže na zemlji, konji teško dišu; oni su također zaplašeni i, čini se, jako izubijani. Starac se, stenjući i uzdišući, diže sa zemlje; prve se dvije trojke vraćaju, stiže i četvrta trojka, a zatim peta...

Nato otpočinje divljačko psovanje.

— Kuga te odnijela! — viče kočijaš, koji se sudario s nama. — Crko, da bog da! Gdje su ti bile oči, staro pseto?

— A tko je kriv? — viče zaplakanim glasom starac. — Ti si kriv, a još i psuješ!

Kako se može razabrati iz psovki, uzrok sudara bio je ovaj. U Abatsko se vraćalo pet trojki, koje su vozile poštu; po propisu kočijaši na povratku treba da voze korakom, no prednji se kočijaš dosađivao te je zaželio da što prije stigne u toplo, zato je potjerao konje uzagrapce, u četvorim kolima iza njega kočijaši su spavali i nije bilo nikoga, tko bi upravljao trojkama; za prvom su u sav trk pojurile i ostale četiri. Da sam spavao u tarantasu ili da je treća trojka jurila odmah iza druge, ne bih, svakako, prošao tako sretno.

Kočijaši psuju u sav glas, da ih se zacijelo čuje na deset vrsta uokrug. Psuju tako, da ih se ne može slušati. Koliko je domišljatosti, pakosti i duševne prljavštine utrošeno u to, da se izmisle te ogavne riječi i rečenice, koje imaju svrhu da uvrijede i uprljaju čovjeka u svemu, što mu je sveto, drago i milo! Tako umiju psovati samo sibirski kočijaši i skeledžije, a kažu, da su se tome naučili od robijaša. Najglasnije i najpakosnije psuje kočijaš, koji je skrivio sudar.

— Ne kuni, glupane! — brani se starac.

— Što si to kazao? — pita krivac kočijaš, dječak od 19 godina, i prijeteći prilazi starcu unoseći mu se u lice. — Što hoćeš?

— I ti si mi neka sila!

— Kako? Da vidiš, što će biti! Uzet ću ulomak rukunice pa ću te mlatnuti, kugo prokleta!

Sudeći po tonu, bit će tučnjave. Noću, prije svitanja, posred te divlje prostačke horde, naočigled bliskih i dalekih vatara, koje proždiru travu, ali ni najmanje ne zagrijavaju hladan, noćni zrak, oko tih nemirnih, ćudljivih konja, koji su se sabili u hrpu i ržu, osjećam takvu usamljenost, kakvu je teško opisati.

Starac, gunđajući i visoko podižući noge — to on čini zbog bolesti — obilazi oko tarantasa i konjâ i odvezuje, gdjegod može, uzice i remenčiće, da bi njima svezao slomljenu rukunicu, a zatim — paleći šibicu za šibicom — puže na trbuhu po cesti i traži konopac. Upotrebljava se i remenje s moje prtljage. Već se podigla zora na istoku, već odavna gaču probuđene divlje guske, najzad su se već odvezli i kočijaši, a mi još uvijek stojimo na cesti i popravljamo kola. Taman pokušasmo da krenemo, no svezana rukunica — pras! ... i opet smo stali ... Hladno je!

Nekako se korakom dovukosmo do sela. Zaustavljamo se kraj jednokatne kolibe.

— Je li Ilja Ivanič kod kuće? — viče starac.

— Kod kuće je — odgovara netko muklo iza prozora.

U kolibi me dočekuje visok čovjek u crvenoj košulji, bos, sanjiv, smješkajući se nečemu još bunovan oda sna.

— Pojedoše me stjenice, prijatelju! — govori on češući se i smješkajući se još šire. — Namjerno ne grijemo sobu. Kad je hladno, one ne idu.

Ovdje stjenice i žohari ne puze, već idu; putnici ne putuju, već bježe. Pitaju: »Kamo bježi vaše blagorođe?« To znači: »Kamo ideš?«

Dok na dvorištu podmazuju kola i zveckaju zvončićima, dok se oblači Ilja Ivanič, koji će me odmah povesti, ja tražim u uglu udobno mjestance, naslanjam glavu na vrećicu napunjenu nečim, čini se, žitom, i istog me trena obuzima čvrst san; već sanjam svoju postelju, svoju sobu, sanjam, da sjedim kod kuće za stolom i da pričam svojima, kako su se moja kola sudarila s poštanskom trojkom; no prolaze dvije-tri minute, i ja osjećam, kako me Ilja Ivanič trza za rukav i čujem, kako mi govori:

— Ustaj, prijatelju, konji su spremni.

Kakav izazov lijenosti, odvratnosti prema hladnoći, koja poput zmije klizi preko leđa uzduž i poprijeko! Opet putujem ... Već je svijetlo, i nebo se zlati prije izlaza sunca. Put, trava u polju i jadne male breze pokriveni su injem, kao da su posuti šećerom. Negdje se glase tetrijebi.

III

Na sibirskoj magistrali, od Tjumena do Tomska, nema ni zaselaka ni majura, već samo velikih sela udaljenih jedno od drugoga 20, 25, pa čak i 40 vrsta. Na putu se ne nailazi na vlasteoska imanja, jer ovdje nema vlastelina; ovdje ne ćete ugledati ni tvornica, ni mlinova, ni gostionica... Jedino, što na putu podsjeća na čovjeka, to su telegrafske žice, koje bruje na vjetru, i stupovi, što obilježavaju vrste.

U svakome selu stoji crkva, a katkad i dvije; čini se, da u svakome selu ima i škola. Kolibe su drvene, često na kat, krovovi od šindre. Kraj svake kolibe postavljena je na ogradi ili na brezi kućica za čvorke i to tako nisko, da se može dohvatiti rukom. Čvorci uživaju ovdje opću ljubav, čak ih ni mačke ne diraju. Vrtova nema.

U pet sati ujutru, poslije mrazne noći i napornog putovanja, sjedim u kolibi najamnog kočijaša, u sobi, i pijem čaj. Soba je svijetla, prostrana prostorija s namještajem, o kakvu naš kurski ili moskovski seljak može samo sanjati. Čistoća je izvanredna: ni trunka ni mrljice. Zidovi su bijeli, podovi uvijek drveni, bojadisani ili pokriveni šarenim lanenim prostiračima; dva stola, divan, stolice, ormar s posuđem, na prozorima lonci sa cvijećem. U kutu je krevet, a na njemu čitavo brdo perina i jastuka u crvenim navlakama; da se popneš na to brdo, treba da podmetneš stolicu, a kad legneš — sav potoneš. Sibirci vole da spavaju na mekom.

Od ikona u kutu protežu se na obje strane vašarske slike; tu je carev portret, neizbježno u nekoliko primjeraka, Georgij Pobjedonosac, »evropski vladari«, među kojima se — tko zna kako — obreo i perzijski šah, zatim svetačke slike s latinskim i njemačkim tekstovima, dopojasni portret Battenberga, Skobeljeva, opet sveci... Stijene se ukrašuju i bombonskim papirićima, i vinjetama s rakijskih boca, i cigaretnim etiketama, i sve to smeće nije uopće u skladu sa solidnom posteljom i obojadisanim podovima. No što da se radi? Potražnja za umjetnošću ovdje je velika, no bog ne daje umjetnikâ. Pogledajte vrata, na kojima je nacrtano drvo s plavim i crvenim cvjetovima i s nekim pticama, koje više nalikuju na ribe nego na ptice: drvo raste iz vaze i po toj je vazi vidljivo, da ga je crtao Evropljanin, t. j. prognanik; prognanik je slikao i krug

na stropu i ornamente na peći. Slikarstvo bez pretenzija, ali i ono premašuje snage ovdašnjeg seljaka. Devet mjeseci on ne skida rukavice i ne ispravlja prste: ili je zima od četrdeset stupnjeva ili su livade poplavljene dvadeset vrsta uokrug, a kad dođe kratko ljeto, tad bole leđa od posla i žile se istežu. Gdje da nađeš vremena za crtanje? Stoga, što se čitavu godinu teško bori s prirodom, on nije ni slikar, ni muzikant, ni pjevač. U selu ćete rijetko čuti harmoniku i ne očekujte, da će kočijaš zapjevati pjesmu.

Vrata su otvorena, i kroz trijem se vidi druga soba, svijetla, s drvenim podom. Ondje kipi od posla. Domaćica, žena od kojih 25 godina, visoka, mršava, dobra, blaga lica, mijesi tijesto na stolu; jutarnje sunce udara joj u oči, u grudi, u ruke, te se čini kao da miješa u tijesto sunčanu svjetlost; djevojka, domaćinova sestra, peče palačinke, kuharica šuri kipućom vodom tek zaklano prasence, domaćin valja od dlake valjenke. Besposličare samo starci. Baka sjedi na peći objesivši noge, jauče i uzdiše; djed leži uz peć na klupi i kašlje, no kad me je primijetio, spušta se i kroz trijem ulazi u sobu. On bi htio da porazgovori... Otpočinje time, da je ovo proljeće tako hladno, kako već odavna nije bilo. Zaboga, sutra je dan sv. Nikole, prekosutra Voznesenje, a noću je sniježilo i na putu prema selu smrzla se neka žena; stoka mršavi, jer nema hrane, telad ima proljev od hladnoće... Zatim me ispituje, otkuda sam, kamo bježim i zašto, jesam li oženjen i govore li žene istinu, da će skoro biti rata.

Čuje se dječji plač. Tek sad zapažam, da između peći i kreveta visi malena kolijevka. Domaćica ostavlja tijesto i trči u sobu.

— Eto, što nam se desilo, trgovče! — reče mi ona, ljuljajući kolijevku i smjerno se smješkajući. — Prije dva mjeseca stigla je k nama iz Omska građanka s djetencetom... Odjevena kao gospođa, eto... Djetence je rodila u Tjukaljinsku, ondje ga je i krstila; poslije poroda razboljela se na putu i nastanila kod nas, eto, u toj sobi. Kaže, da je udata, no tko bi to znao. Na licu nije napisano, a putnice nema. Možda je djetence i nezakonito...

— Nije na nama da sudimo — mrmlja djed.

— Provela je kod nas nedjelju dana — nastavlja domaćica — a zatim stade govoriti: »Poći ću u Omsk k mužu, a

moj Saša neka ostane kod vas; doći ću za nedjelju dana po njega. Bojim se sada, da se ne smrzne na putu... A ja joj govorim: »Slušaj me, gospodarice, bog šalje ljudima djecu, nekome deset, a nekome i dvanaest, a mene je i domaćina kaznio, nije nam dao nijedno; ostavi nam svoga Sašu, uzet ćemo ga za sina.« Ona razmisli i reče: »Pričekajte ipak, pitat ću svoga muža i poslije nedjelju dana poslati vam pismo. Bez muža ne smijem.« Ostavila nam je Sašu i otputovala. I, eto, već su prošla dva mjeseca, a ona niti sama dolazi, niti šalje pismo. Kazna božja! Zavoljeli smo Sašu kao da je naš rođeni, a sad sami ne znamo, je li naš ili tuđi.

— Treba da napišete pismo toj građanki — savjetujem ja.

— Svakako, trebalo bi! — govori iz trijema domaćin.

Ulazi u sobu i šutke me promatra: ne ću li dati još kakav savjet.

— A kako ćeš joj napisati? — govori domaćica. — Nije nam kazivala svoje prezime. Marja Petrovna — to je sve. A Omsk je, da kažemo, velik grad, ne ćeš je ondje naći. Traži vjetar u polju!

— Svakako, ne ćeš je naći! — suglašava se domaćin i gleda me tako kao da hoće reći: »Pomozi, tako ti božjeg imena!«

— Navikli smo na Sašu — govori domaćica, dajući djetetu dudicu. — Zaplače danju ili noću, i srce ti se ispuni milinom, i koliba nam postane drugačija. A, eto, u zao čas će se vratiti ona i oduzeti nam ga...

Domaćici oči postaju crvene, zalijevaju se suzama, i ona brzo izlazi iz sobe. Domaćin odmahuje za njom glavom, smješka se i govori:

— Navikla se... Nema šta, žalosno je!

On se i sam navikao i njemu je također teško, no on je muškarac i neugodno mu je da to prizna.

Kakvi divni ljudi! Dok pijem čaj i slušam o Saši, moje stvari leže na dvorištu u kolima. Na pitanje, ne će li mi ih ukrasti, odgovaraju mi sa smiješkom:

— Tko da ovdje krade? Kod nas ne kradu ni noću.

I doista, na čitavoj magistrali nisam čuo, da bi putniku bilo što ukrali. Ovdašnji su običaji u tome divni, tradicije

dobre. Duboko sam osvjedočen, kad bih u kolima izgubio novac, da bi mi ga najamni kočijaš, koji bi ga našao, vratio, a da čak i ne zaviri u novčanik. Poštanskim sam se kolima malo vozio, i o poštanskim kočijašima mogu reći samo jedno: u knjigama za pritužbe, koje sam od dosade čitao na stanicama, pala mi je u oči samo jedna žalba zbog krađe: putniku je nestala vrećica sa čizmama, no i ta je pritužba, kako je vidljivo iz odluke poglavarstva, ostala neriješena, jer je vrećica uskoro nađena i vraćena putniku. O razbojstvima na putu ovdje se ne pristoji ni govoriti. Ne čuje se o njima. A skitnice, na koje nailaziš, a kojima su mene tako plašili, kad sam putovao ovamo, ovdje su isto tako strašne za putnika, kao zečevi i patke.

Uz čaj mi daju palačinke od pšenična brašna, piroge sa sirom i jajima, uštipke, mliječni kruh. Palačinke su tanke, masne, a mliječni kruh ukusom i oblikom podsjeća na one žute, rahle perece, koje u Taganrogu i u Rostovu na Donu Ukrajinci prodaju na sajmovima. Svagdje na sibirskoj magistrali peku najukusniji kruh; peku ga svaki dan i u velikoj količini. Pšenično je brašno ovdje jeftino: 30 do 40 kopjejaka pud.

Od samoga kruha ne ćeš se zasititi. Ako u podne zatražiš kakvo kuhano jelo, svagdje ti nude samo »pačju juhu« i ništa više. A ta se juha ne može jesti: to je mutna tekućina, u kojoj plivaju komadići divlje patke i ponutrica, koja nije posve očišćena od onog, što u sebi sadrži. Neukusno je, čovjeku se gadi i da gleda. U svakoj kolibi ima divljači. U Sibiru ne znaju ni za kakve lovne zakone i ubijaju ptice u toku čitave godine. No ovdje ne će tako skoro istrijebiti divljač. Na razmaku od 1500 vrsta od Tjumena do Tomska mnogo je divljači, a ne može se naći ni jedne čestite puške, i od sto lovaca samo jedan umije strijeljati pticu u letu. Obično lovac puzi prema patkama na trbuhu po humcima i mokroj travi i puca samo iza grma, 20 do 30 koraka od ptice koja miruje, a pritom njegova prokleta puška znade i po pet puta slagati, a kad opali, snažno udara u rame i lice; pođe li lovcu za rukom da pogodi cilj, počinje velika nevolja: skidaj čizme i hlače i gazi u hladnu vodu. Lovačkih pasa ovdje nema.

IV

Digao se hladan, oštar vjetar, otpočela je kiša, koja pada besprekidno, dan i noć. 18 vrsta daleko od Irtiša reče mi seljak Fjodor Pavlovič, kojemu me je dovezao najamni kočijaš, da se dalje ne može putovati, jer su od kiše na obali Irtiša poplavljena polja; jučer je iz Pustinskoga stigao Kuzma, skoro je udavio konje; valja čekati.

— A kako dugo treba čekati? — pitam.

— Tko da to zna? Pitaj boga.

Odlazim u kolibu. Ondje u sobi sjedi starac u crvenoj košulji, diše teško i kašlje. Dajem mu Doverov prašak i od toga mu postaje lakše, no on ne vjeruje u medicinu i govori, da mu je lakše stoga, što se »nasjedio«.

Sjedim i razmišljam: da li da prenoćim? No taj će djed kašljati cijelu noć, možda će me gristi stjenice, a tko mi može jamčiti, da se sutra voda ne razlije još šire?

— Poći ćemo, Fjodore Pavloviču! — rekoh domaćinu. — Ne ću čekati.

— Kako vam drago — blago pristaje on. — Samo da nam se ne desi da noćimo u vodi.

Vozimo se. Kiša ne pada, već — štono riječ — lije kao iz kabla; moj tarantas nije pokriven. Prvih osam vrsta prolazimo blatnom cestom, ali ipak kasom.

— Gadna li vremena! — govori Fjodor Pavlovič. — Moram priznati, odavna nisam ondje bio, poplavu nisam vidio, nego me je Kuzma zaplašio. Možda bog dade da prođemo.

No, eto, pred našim se očima prostire široko jezero. Vjetar prelijeće preko njega, šumi i diže valove. To su poplavljena polja. Ovdje-ondje vide se otočići i još nepreplavljene plohe zemlje. Smjer puta pokazuju mostovi i prijelazi od brvana i granja, natopljeni vodom, provaljeni i gotovo svi odgurnuti ustranu. U daljini iza jezera proteže se visoka obala Irtiša, mrka i sumorna, a nad njom se nadvili teški, tamni oblaci; gdjegdje na obali bijeli se snijeg.

Vozimo se preko jezera. Nije duboko, kotači upadaju u vodu samo oko četvrt aršina. Putovanje bi možda bilo podnošljivo, kad ne bi bilo mostova. Kraj svakog mosta moramo sići s tarantasa i stati u blato ili vodu; da bismo uzašli na most, valja najprije uz njegov uzdignuti kraj podmetati daske

i grede, razasute po samome mostu. Konje vodimo na most pojedinačno. Fjodor Pavlovič ispreže logove i daje mi da ih držim; držim ih za hladne, blatne uzde, a oni, ćudljivi, uzmiču, vjetar mi trga odjeću s tijela, kiša me do bola udara u lice. Da se vratimo? No Fjodor Pavlovič šuti i vjerojatno čeka, da ja sam predložim da se vratimo. A ja šutim.

Jurišamo na jedan most, na drugi, zatim na treći... Na jednome smo mjestu zaglibili u blato i samo što se nismo prevrnuli, na drugome su se konji uzjogunili, a patke i galebovi lete nad nama i kao da nam se podruguju. Po licu Fjodora Pavloviča, po polaganim kretnjama, po njegovoj šutnji vidim, da se on tako ne muči prvi put, da biva i gore, i da se on već odavna navikao na neprohodno blato, vodu, hladnu kišu. Skupo on plaća svoj život!

Uzlazimo na otočić. Tu je kolibica bez krova; po vlažnome đubretu gaze dva pokisla konja. Na dozivanje Fjodora Pavloviča iz kolibice izlazi bradat seljak s dugim prutom i prihvaća se da nam pokaže put. On šutke ide naprijed, mjeri prutom dubljinu i ispituje dno, a mi za njim. Izvodi nas na dug, uzak trak zemlje, koji naziva »hrptom«; treba da se vozimo po tome hrptu, a kad se on svrši, da skrenemo nalijevo, a zatim nadesno i da se uspnemo na drugi hrbat, koji se proteže do samog prijelaza.

Spušta se tmina; nema više ni pataka ni galebova. Bradati nam je seljak pokazao, kako da produžimo, i već se davno vratio. Svršio je prvi hrbat, opet pljuskamo po vodi, skrećemo nalijevo, a zatim nadesno. Najzad, eto drugoga hrpta. On se proteže po samome rubu obale.

Irtiš je širok. Da je Jermak plivao preko njega za poplave, udavio bi se i bez oklopa. Druga je obala visoka, strma i potpuno pusta. Vidi se dolina; kroz tu se dolinu, kako kaže Fjodor Pavlovič, penje put na brdo, u selo Pustinoje, kamo treba da putujem. Ova je obala položena, izdiže se aršin iznad vodene razine; gola je, izlokana i — kako se čini — skliska; mutni bjelogrivi valovi bijesno udaraju o nju i odmah uzmiču, kao da im je mrsko da dodirnu tu ružnu, punu blata obalu, na kojoj — sudeći po izgledu — mogu živjeti samo žabe i duše velikih grešnika. Irtiš ne šumi i ne huči, već se čini kao da na svome dnu udara o mrtvačke sanduke. Mračan utisak!

Prilazimo kolibi, u kojoj stanuju skeledžije. Izlazi jedan od njih i govori, da se ne može prijeko, ne dopušta nevrijeme, treba čekati jutro.

Ostajem da noćim. Cijelu noć slušam, kako hrču skeledžije i moj kočijaš, kako kiša bije o prozore i huji vjetar, kako gnjevni Irtiš udara o mrtvačke sanduke... U rano jutro prilazim k rijeci; kiša i dalje lije, no vjetar se stišao, ipak se ne može ploviti skelom. Prebacuju me čamcem.

Prijevoz ovdje vrši udruženje seoskih domaćina; među skeledžijama nema ni jednog prognanika, svi su slobodnjaci. Svijet je dobar, ljubazan. Kad se — pošto sam preplovio rijeku — penjem na sklizak brijeg, da bih se dokopao puta, gdje me čekaju konji, prate me želje i za sretno putovanje, i za dobro zdravlje, i za uspjeh u poslovima... A Irtiš je gnjevan...

V

Ta je poplava prava kazna božja! U Kolivanjiju mi ne daju poštanske konje; kažu, da su na obali Oba poplavljena polja, ne može se putovati. Zadržali su čak i poštu i čekaju, da se o njoj donese posebna odluka.

Stanični pisar savjetuje mi da putujem sa najamnim kočijašem u neki Vjun, a otuda u Krasni Jar; iz Krasnog Jara prevest će me oko 12 vrsta čamcem u Dubrovino, a ondje će mi već dati poštanske konje. Tako i činim: putujem u Vjun, zatim u Krasni Jar... Vode me do seljaka Andreja, koji ima čamac.

— Postoji čamac, postoji! — govori Andrej, seljak od kojih 50 godina, mršav, smeđe bradice. — Postoji čamac! Rano ujutru odvezao je u Dubrovino prisjednikova pisara i uskoro će se vratiti. Pričekajte i dotle gucnite čaja.

Pijem čaj, zatim se verem na brdo perina i jastuka... Budim se, pitam za čamac — nije li se već vratio. Da ne bi bilo hladno u sobi, žene su naložile peć i usput peku kruh u isto vrijeme. Soba se zagrijala, i hljeb se već ispekao, a čamca još uvijek nema.

— Poslali su nepouzdana momka! — uzdiše domaćin, klimajući glavom. — Nespretan kao žena, mora da se uplašio

vjetra i ne kreće. Gle, molim te, kakav se vjetar digao! Ne bi li ti, gospodaru, gucnuo još malo čaja? Bit će da te obuzima čamotinja?

Neki glupavko u izderanu kaftanu i bos, promokao od kiše, vuče u trijemu drva i vjedra s vodom. On neprestano zaviruje k meni u sobu; pokazuje svoju kosmatu, nečešljanu glavu, brzo izgovara nekoliko riječi, zableji poput teleta — i vraća se natrag. Čini se, da bi — gledajući njegovo mokro lice i oči, koje ne trepću, i slušajući njegov glas — čovjek ubrzo i sam počeo buncati.

Poslije podne dolazi domaćinu vrlo visok i vrlo debeo seljak široka, bikovskog zatiljka i golemih pesnica, nalik na ruskog ugojenog financa. Ime mu je Pjotr Petrovič. On živi u susjednom selu i ondje s bratom posjeduje pedeset konja, vozi kao najamni kočijaš, oprema trojke za poštansku stanicu, obrađuje zemlju, trguje stokom, a sad putuje u Kolivanj po nekom trgovačkom poslu.

— Vi ste iz Rusije? — pita me on.

— Iz Rusije.

— Nikad nisam bio ondje. Tu kod nas već onaj, koji je bio u Tomsku, diže nos, kao da je obišao cio svijet. A, eto, pišu u novinama, uskoro će kod nas izgraditi željezničku prugu. Recite, gospodine, kako je to? Mašina radi na paru — to dobro razumijem. Uzmimo, međutim, da mora prolaziti kroz selo, ona će tada srušiti kolibe i pobiti ljude.

Objašnjavam mu, a on pažljivo sluša i govori: »Vidi, molim te.« Iz razgovora doznajem, da je taj ugojeni čovjek bio i u Tomsku, i u Irkutsku, i u Irbitu, da je on — već oženjen — naučio kao samouk čitati i pisati. Na domaćina, koji je bio samo u Tomsku, gleda svisoka, sluša ga preko volje. Kad mu štogod nude ili daju, on učtivo govori: »Ne uznemirujte se«.

Domaćin i gost sjedaju uz čaj. Mlada žena, supruga domaćinova sina, nudi im čaj na poslužavniku i duboko se klanja, oni uzimaju šalice i šutke piju. Po strani, kraj peći, vrije samovar. Opet se penjem na brdo perina i jastuka, ležim i čitam, zatim silazim i pišem; protječe mnogo vremena, vrlo mnogo, a žena se još uvijek klanja, i domaćin s gostom još uvijek pije čaj.

— Be-ba! — viče u trijemu glupavko. — Me-ma!

A čamca nema! Vani se spušta mrak i u sobi pale lojanicu. Pjotr Petrovič me dugo ispituje, kamo putujem i zašto, hoće li biti rata, koliko stoji moj revolver, no već je i njemu dojadilo da govori; sjedi šutke za stolom, podupro je obraze šakama i zamislio se. Na svijeći se začađio fitilj. Bešumno se otvaraju vrata, ulazi glupavko i sjeda na sanduk; ogolio je ruke do ramena, a ruke su mu mršave, tanke, poput štapića. Sjeo je i zabuljio se u svijeću.

— Gubi se odatle, gubi se! — govori domaćin.

— Me-ma! — bleji on i pogureno izlazi na trijem. — Be-ba!

Kiša bije o stakla. Domaćin i gost počinju jesti pačju juhu; ni jednome ni drugome se ne jede, i jedu tek onako, od dosade... Žena prostire zatim po podu perine i jastuke; domaćin i gost se razodijevaju i liježu jedan uz drugoga.

Kakva dosada! Da se razonodim, prenosim se u mislima u rodni kraj, gdje je već proljeće i gdje hladna kiša ne bije o prozore, no kao za inat pada mi na um mlak, siv, beskoristan život; čini se da se i ondje začađio fitilj i da ondje viču: »Me-ma! Be-ba!« Prolazi te volja da se vraćaš natrag!

Prostirem po podu kratku bundu, liježem i stavljam svijeću kraj uzglavlja. Pjotr Petrovič diže glavu i promatra me.

— Eto, što hoću da vam objasnim... — govori on poluglasno, da nas domaćin ne bi čuo. — Narod je ovdje, u Sibiru, neobrazovan, nesposoban. Iz Rusije mu šalju ovamo i bunde, i platno, i posuđe, i čavle, a on sam ne umije ništa. Samo obrađuje zemlju i vozi kao najamni kočijaš, ništa više... Čak ne umije ni ribu loviti. Dosadan svijet, pomozi mi bože, a ničega nema da ti razgali dušu i um! Tužno je promatrati, gospodine! Ovdašnji je čovjek vrijedan, srce mu je meko, ne će ukrasti, ni uvrijediti i ne može se kazati da je pijanica. Zlato, a ne čovjek, a, gle, propada utaman, bez ikakve koristi, poput muhe, ili da reknemo, poput komarca. Upitajte ga: čemu živi?

— Čovjek radi, sit je, odjeven — rekoh. — Što mu još treba?

— Ipak bi on morao shvatiti, zašto živi. U Rusiji, po svoj prilici, shvaćaju!

— Ne, ne shvaćaju.

— To nije nikako moguće — reče Pjotr Petrovič razmislivši. — Čovjek nije stoka. Kod nas u cijelom Sibiru, na primjer, nema pravde. Ako je i bilo kakve, ona se već davno zaledila. A, eto, čovjek treba da traži tu pravdu. Ja sam bogat, moćan seljak, prisjednik je u mojim rukama, i mogu sutra ovome ovdje domaćinu učiniti nažao: on će zbog mene sagnjiti u tamnici, a djeca će mu krenuti u svijet. I nada mnom nema nikakve vlasti, a njega nitko ne štiti, i zato živimo bez pravde... Znači, da je samo u knjigama krštenih zapisano da smo ljudi, Pjotri i Andreji, a ustvari izlazi, da smo — vukovi. A što se tiče boga... Ne radi se o šali, već o pitanjima, koja ulijevaju strah, a domaćin liježe i samo je triput prekrstio čelo, kao da je to sve; zarađuje i vjerojatno skriva novce, pogledaj, već je zgrnuo osam stotina, kupuje neprekidno nove konje, a da li se pita, čemu to? Ta, na onaj svijet ne ćeš ponijeti ništa! On bi se i zapitao, ali ne shvaća: malo je pameti.

Dugo je govorio Pjotr Petrovič... No, eto, završio je i on; eto, već sviće i kukuriču pijetlovi.

— Me-ma! — bleji glupavko. — Be-ba!

A čamca još uvijek nema!

VI

U Dubrovinu mi daju konje i ja putujem dalje. No na 45 vrsta od Tomska opet mi govore, da se ne može putovati, da je rijeka Tom preplavila polja i putove. Opet treba ploviti čamcem. I ovdje ista priča kao i u Krasnom Jaru: čamac je otplovio na drugu stranu i ne može se vratiti, jer puše snažan vjetar i po rijeci se valjaju visoki valovi... Čekat ćemo!

Ujutru pada snijeg i pokriva zemlju pokrovom debelim veršok[1] i pô (danas je 14. svibnja!), u podne pada kiša i sapire sav snijeg, a uveče, za zalaza sunca, dok stojim na obali i promatram, kako se bori sa strujom čamac, koji nam prilazi, padaju i kiša i solika... A u isto vrijeme javlja se nešto, što nije nikako u skladu sa snijegom i hladnoćom: jasno čujem grmljavinu. Kočijaši se krste i govore, da to nagovještava toplinu.

---

[1] ruska mjera, $^{1}/_{16}$ aršina, oko 4,4 cm (prim. prev.)

Čamac je velik. Najprije tovare u nj dvadeset pudi[1] pošte, zatim moju prtljagu, i sve pokrivaju mokrim hasurama... Poštar, visok postariji čovjek, sjeda na zavežljaj, a ja na svoj kovčeg. Kraj mojih nogu smješta se malen vojnik, sav pjegav. Kabanica mu je mokra, da bi je mogao ižmikati, a s kape mu teče voda za vrat.

— Pomozi, bože! Odrešuj!

Plovimo strujom kraj vrbova grmlja. Veslači pričaju, da su se netom, prije kojih deset minuta, udavila dva konja, a mališan, koji je sjedio na taljigama, jedva se spasio, uhvativši se za vrbov grm.

— Veslajte, veslajte, momci, poslije ćete pričati! — govori krmilar. — Upri!

Rijekom, kako to već biva prije oluje, leti talas vjetra... Ogoljelo vrbovo granje savija se prema vodi i šumi, rijeka odjednom postaje tamna, dižu se valovi bez ikakva reda...

— Momci, skrećite u grmlje, treba da pričekamo! — govori tiho krmilar.

Već smo stali skretati prema vrbama, kad jedan od veslača primijeti, da ćemo — dođe li do nevremena — čitavu noć prosjediti u vrbiku i svejedno se udaviti; nije li stoga pametnije da dalje plovimo? Pada prijedlog da se odluka donese većinom glasova i odlučujemo da se plovi dalje...

Rijeka postaje tamnija, snažan vjetar i kiša biju nam u bok, a obala je još uvijek daleko, i grmlje, za koje bismo se u slučaju nevolje mogli uhvatiti, ostaje iza nas... Poštar, koji je u svom vijeku koješta doživio, šuti i ne miče se kao da se ukočio, veslači također šute... Vidim, kako je crvenilo odjednom oblilo vrat malog vojnika. Srce mi se steže, te mislim samo na to, kako ću — prevrne li se čamac — najprije sa sebe zbaciti kratku bundu, zatim kaput, zatim...

No, eto, obala je sve bliže i bliže, veslači veslaju radosnije; malo po malo s duše pada teret i kad do obale preostaje još samo tri hvata[2], obuzima me odjednom osjećaj lakoće, radosti i ja već razmišljam:

»Dobro je, kad je čovjek kukavica! Vrlo je malo potrebno, da se odjednom jako obraduje!«

---

[1] ruska mjera, 16,38 kg (prim. prev.)

[2] ruska mjera, tri aršina, 2,134 m (prim. prev.)

VII

Ne volim, kad inteligentan prognanik stoji kraj prozora i šutke promatra krov susjedne kuće. Na što on tada misli? Ne volim, kad on sa mnom razgovara o kojekakvim beznačajnim temama, a pritom mi gleda u lice s takvim izrazom, kao da hoće reći: »Ti ćeš se vratiti kući, a ja ne ću.« Ne volim stoga, što ga u to vrijeme neizmjerno žalim.

Često upotrebljavan izraz, da se smrtna kazna primjenjuje sada samo u iznimnim slučajevima, nije posve točan; sve stroge kaznene mjere, koje su zamijenile smrtnu kaznu, ipak i dalje nose najvažniju i najbitniju njenu karakteristiku, naime — doživotnost, vječnost, i sve one imaju kao cilj, što su ga direktno naslijedile od smrtne kazne — uklanjanje zločinca iz normalne ljudske sredine zauvijek, te čovjek, koji je izvršio težak zločin, umire za društvo, u kome se rodio i odrastao, isto onako, kao i u vrijeme, dok je vladala smrtna kazna. U našem su ruskom zakonodavstvu, razmjerno humanom, stroge krivične sankcije, i kaznene i popravne, gotovo sve doživotne. Robijaški su radovi obavezno spojeni s naseljivanjem na vječna vremena; prisilno je naseljivanje strašno baš zbog svoje doživotnosti; onoga, koji je osuđen u robijaške čete, ako ga društvo nakon izdržane kazne ne će da primi u svoju sredinu, progone u Sibir; gubitak prava ima gotovo u svim slučajevima doživotan karakter i t. d. Na taj način, sve stroge kaznene mjere ne daju zločincu vječan pokoj u grobu, a to je baš ono, što bi moglo pomiriti moj osjećaj sa smrtnom kaznom, s druge pak strane, doživotnost, svijest, da je nada u bolje nemoguća, da je u meni zauvijek umro građanin i da ga nikakvi moji lični napori ne mogu u meni uskrisiti, dopušta pomisao, da smrtna kazna u Evropi i kod nas nije ukinuta, već je zaodjevena u drugu formu, koja nije toliko mrska ljudskom osjećaju. Evropa se odviše dugo navikavala na smrtnu kaznu, a da bi je se mogla odreći bez dugotrajnih i zamornih odugovlačenja.

Duboko sam uvjeren, da će nakon 50—100 godina na doživotnost naših kazni gledati s istom nedoumicom i osjećajem nelagodnosti, s kakvima mi sada promatramo raskidanje nozdrva ili odsijecanje prsta na lijevoj ruci. A ja sam također duboko uvjeren — ma koliko mi iskreno i očito bili svijesni

da su takve preživjele pojave, kao što je doživotnost kazni, zastarjele i pune predrasuda — da mi nikako ne možemo stati na kraj ovoj nevolji. Da bismo zamijenili tu doživotnost nečim racionalnijim, nečim, što je u većem skladu s pravednošću, u sadašnje nam vrijeme nedostaje i znanja i iskustva, a svakako i hrabrosti; svi pokušaji u tome smislu, neodlučni i jednostrani, mogli bi nas uvaliti samo u ozbiljne pogreške i krajnosti, a to je sudbina svih pothvata, koji se ne temelje na znanju i iskustvu. Ma kako to bilo žalosno i čudno, mi nemamo čak prava ni da rješavamo moderan problem o tome, što je podesnije za Rusiju — tamnica ili progonstvo, jer mi uopće ne znamo, što je to tamnica, a što progonstvo. Bacite pogled na našu literaturu o pitanju tamnice i progonstva: kakva bijeda! Dva-tri člančića, dva-tri imena i ničega više, kao da u Rusiji nema ni tamnica, ni progonstva, ni katorge[1]. Već 20—30 godina ona naša inteligencija, koja razmišlja, ponavlja frazu, da je svaki zločinac proizvod društva, no kako se ona odnosi prema tome produktu! Uzrok takva indiferentizma prema zatvorenicima, koji se pate u progonstvu, neshvatljiva u kršćanskoj državi i u kršćanskoj literaturi, krije se u neobičnoj neobrazovanosti našega ruskog pravnika; on znade malo i isto tako nije slobodan od profesionalnih predrasuda, kao ni podmitljivi birokrati, kojima se izruguje. On polaže ispite na univerzitetu samo zato, da može suditi čovjeku i osuđivati ga na tamnicu i progonstvo; stupivši u službu i primajući plaću, on samo sudi i osuđuje, a kamo odlazi zločinac poslije suđenja i zašto, što je to tamnica i što Sibir, to njemu nije poznato, to ga ne zanima i to ne ulazi u krug njegovih kompetencija; to je već stvar pratilaca i tamničkih upravitelja crvenih nosova!

Prema iskazima mještana, činovnika, kočijaša, kirijaša, s kojima sam imao prilike da govorim, prognanici inteligenti — svi ti bivši oficiri, činovnici, notari, knjigovođe, predstavnici zlatne mladeži, prognani ovamo zbog falsifikata, pronevjerenja, prijevare i tome slično — žive povučenim i skromnim životom. Iznimke su samo osobe, koje imaju temperament Nozdrjova; oni svagdje, bez obzira na dob, u svakoj situaciji ostaju vjerni samima sebi; no oni ne borave na jednome mjestu, već žive u Sibiru ciganskim nomadskim životom i do te su mjere pokretni, da su gotovo neuhvatljivi oku promatrača.

---

[1] mjesto prisilnih radova prognanih zločinaca (prim. prev.)

Osim Nozdrjovâ često se susreću među inteligentnim »nesretnicima« ljudi posve iskvareni, nemoralni, otvoreni podlaci, no gotovo se za sve njih znade, njih svi poznaju, na njih upiru prstima. Golema većina, ponavljam, živi skromno.

Pošto stignu na mjesto progonstva, inteligentni su ljudi u prvo vrijeme zbunjeni, zaprepašteni; oni su bojažljivi i kao otupjeli. Većina je njih siromašna, slaba, loše obrazovana i ne posjeduje ništa osim rukopisa, koji često ne vrijedi mnogo. Jedni od njih otpočinju tako, da komad po komad rasprodaju svoje košulje od holandskog platna, plahte i rupce i svršavaju na taj način, da za 2—3 godine umiru u strašnoj bijedi (tako je nedavno u Tomsku umro Kuzovljev, koji je igrao istaknutu ulogu u procesu taganroške carinarnice; bio je sahranjen na trošak jednoga plemenitog čovjeka, također prognanika); drugi se malo po malo prihvaćaju nekog posla i osovljuju na vlastite noge; bave se trgovinom, advokaturom, surađuju u mjesnim novinama; postaju pisari i tome slično. Njihova zarada rijetko kada premašuje 30—35 rubalja na mjesec.

Žive životom punim dosade. Sibirska priroda, kad je usporede s ruskom, čini im se jednoličnom, bijednom, bezglasnom; na Uzašašće steže hladnoća, na Duhove pada mokar snijeg. Stanovi su u gradovima loši, ulice blatne, u dućanima je sve skupo, odležano i bijedno, i mnogo toga, na što se privikao Evropljanin, ne možeš dobiti ni za kakve novce. Mjesna inteligencija, i ona koja razmišlja, i ona koja ne razmišlja, pije votku od jutra do noći, pije prostački, surovo i glupo, ne znajući mjere i ne opijajući se; poslije prve dvije rečenice mjesni će vas inteligent svakako zapitati: »Da popijemo votke?« A od dosade pije s njime prognanik, u početku se mršti, kasnije se navikava i najzad se, naravno, propija. Kad je riječ o pijanstvu, nisu prognanici oni, koji demoraliziraju pučanstvo, već pučanstvo demoralizira prognanike. Žena je ovdje isto tako dosadna kao i sibirska priroda; ne upada u oči, hladna je, ne zna da se odjene, ne pjeva, ne smije se, nije ljupka i — kako se izrazio jedan starosjedilac u razgovoru sa mnom: »tvrda je, kad je pipneš«. Kad se u Sibiru s vremenom pojave vlastiti romanopisci i pjesnici, u njihovim romanima i poemama žena ne će biti junakinja; ona ne će nadahnjivati, poticati na velika djela, spasavati, ići »na kraj svijeta«. Ako se smetnu s uma loše krčme, porodična kupatila i brojni bordeli, javni

i tajni, koje sibirski čovjek toliko voli, u gradovima nema nikakve razonode. Za dugih jesenjih i zimskih večeri prognanik ostaje kod kuće ili odlazi do starosjedioca da pije votku; popiju njih dvojica oko dvije boce votke i pola tuceta pivskih boca, a zatim se javlja obično pitanje: »Da odemo o n a m o«, t. j. u bordel. Čamotinja bez kraja i konca! Čime da razonodiš svoju dušu? Desi se da prognanik pročita kakvu zaturenu knjižicu kao što je Ribotova »Bolesti volje« ili da u prvi sunčani proljetni dan obuče svijetle hlače — i to je sve. Ribot je dosadan, a — uzgred budi rečeno — čemu da čita o bolestima volje, kad same volje nema? U svijetlim je hlačama hladno, no to je ipak promjena!

VIII

Sibirska je magistrala najduža i, čini se, najlošija cesta na čitavome svijetu. Od Tjumena do Tomska — zahvaljujući ne činovnicima, već prirodnim uvjetima tla — ona je još podnošljiva; ovdje se prostire ravnica bez šuma; ujutru padne kiša, a uveče je već suho; iako je do konca svibnja magistrala pokrivena brdima leda nastalog od snijega, koji se rastapa, vi možete putovati poljem, izabirući na terenu bilo koji zaobilazni put. Međutim od Tomska otpočinju tajga i brežuljci; tlo se ovdje polagano suši, izabirati zaobilazni put nije moguće, htio ne htio moraš putovati magistralom. Stoga tek nakon Tomska počinju putnici da psuju i da zdušno pišu u knjige za pritužbe. Gospoda činovnici savjesno čitaju njihove žalbe i na svakoj zapisuju: »Odbiti«. Čemu pisati? Kineski bi činovnici već odavna uveli žig.

Od Tomska do Irkutska putuju sa mnom dva poručnika i vojni liječnik. Jedan je poručnik pješak u dlakavoj šubari, drugi je topograf s epoletama. Na svakoj se stanici — prljavi, mokri, pospani, izmučeni polaganim putovanjem i truskanjem — bacamo na divane i uzrujavamo se: — »Kakav gadan, kakav strašan put!« A stanični pisari i staroste nam govore:

— Nije to još ništa, pričekajte, pa da vidite, što će biti na Kozuljki!

Plaše nas Kozuljkom na svakoj stanici, počevši od Tomska — pisari se zagonetno smješkaju, a putnici, na koje nailazimo,

zlurado: »Ja sam, eto, prošao, prolazi sada i ti!« I toliko zastrašuju maštu, da tajanstvena Kozuljka počinje dolaziti na san u obliku ptice duga kljuna i zelenih očiju.

Kozuljkom nazivaju razdaljinu od 22 vrste između stanica Černorječenske i Kozuljske (to je između gradova Ačinska i Krasnojarska). Dvije do tri stanice prije strašnoga mjesta počinju se već javljati predznaci. Jedan putnik, na koga nailazimo, priča, da se prevrnuo četiri puta, drugi se tuži, da mu se slomila osovina, treći umorno šuti, a na pitanje, da li je cesta dobra, odgovara: »Vrlo je dobra, đavo da je nosi!« Svi me sažaljivo promatraju, kao da sam pokojnik, jer putujem vlastitim kolima.

— Nema što, slomit ćete se i zaglibiti u blatu! — govore mi uzdišući. — Bolje bi vam bilo da putujete poštanskim kolima.

Što se više približavamo Kozuljki, to su vjesnici strašniji. Nedaleko od stanice Černorječenske, uveče, prevrnuše se odjednom kola s mojim suputnicima, a poručnici i doktor, a s njima i njihovi kovčezi, zavežljaji, sablje i sandučić s violinom, poletješe u blato. Noću dolazim ja na red. Na samoj stanici Černorječenskoj kočijaš mi odjednom saopćuje da se na mojim kolima izvinuo kokot (željezni klin, koji spaja prednji dio s osovinom; kad se on savije ili slomi, kola padaju grudima na zemlju). Na stanici otpočinje popravljanje. Pet kočijaša, od kojih je zaudaralo češnjakom i lukom, tako da se od njih širio zagušljiv i odvratan smrad, prebacuju blatnu kočiju na bok i otpočinju da iz nje čekićem izbijaju savijeni kokot. Oni mi govore da je na kočiji pukla još neka čivija, da se spustio potporanj, da su ispale tri matice, no ja ne shvaćam ništa i ne želim da bilo što shvatim... Mrak, hladnoća, dosada, htio bih spavati...

U staničnoj sobi tinja svjetiljčica. Zaudara na petrolej, češnjak i luk. Na jednom divanu leži poručnik sa šubarom i spava, na drugom sjedi neki bradonja i lijeno navlači čizme; upravo je primio nalog da otputuje nekamo popravljati telegraf, a njemu se spava, a ne putuje. Poručnik s epoletama i doktor sjede za stolom, naslonivši otežale glave na ruke, i drijemaju. Čuje se, kako hrče šubara i kako vani udaraju čekićem.

Vode se razgovori... Svi ti stanični razgovori, svagdje na cesti, vode se o jednoj te istoj temi: kritizira se mjesna vlast i psuje cesta. Najveći dio pada na leđa poštansko-telegrafskog ureda, iako on na sibirskoj magistrali samo caruje, ali ne upravlja. Umornome putniku, kojemu je do Irkutska ostalo još više od tisuću vrsta, čini se sve, što se priča na stanicama, naprosto strašnim. Svi ti razgovori o tome, kako je neki član Geografskog društva, koji je putovao sa ženom, dvaput slomio svoju kočiju i na koncu bio prisiljen da prenoći u šumi, kako je neka dama od drmusanja razbila glavu, kako je neki poreznik prosjedio 16 sati u blatu i dao seljacima 25 rubalja, da ga izvuku i dovezu do stanice, kako nijedan vlasnik kočije nije sretno stigao do stanice — svi takvi razgovori odjekuju u duši kao krikovi zloguke ptice.

Sudeći po pričanjima, najviše od svih stradava pošta. Kad bi se našao netko, tko bi se potrudio da prati kretanje sibirske pošte od Perma do Irkutska i koji bi zabilježio svoje utiske, dobila bi se pripovijest, koja bi kod čitatelja mogla izazvati suze. Treba otpočeti s time, da sve te kožnate torbe i vreće od lika, koje nose u Sibir religiju, prosvjetu, trgovinu, poredak i novce, bez ikakve potrebe leže cijele dane i noći u Permu samo stoga, što lijeni parobrodi uvijek kasno polaze. Od Tjumena do Tomska u proljeće sve do lipnja pošta se bori sa strašnim poplavama rijeka i neprohodnim blatom; sjećam se, da sam na jednoj stanici zbog poplave morao čekati gotovo dvadeset i četiri sata; sa mnom je čekala i pošta. Preko rijeka i poplavljenih polja teška se pošta prevozi na malenim čamcima, koji se ne izvrću samo stoga, što za sibirske poštare vjerojatno žarko mole njihove majke. Od Tomska pa do Irkutska poštanska kola ostaju po 10—20 sati zaglibljena u blatu kraj raznih Kozuljka i Černorječenskih, kojima nema broja. 27. svibnja pričali su mi na jednoj stanici, da se nedavno na rječici Kači pod poštom slomio most i zamalo da nisu potonuli i konji i pošta — to je jedna od običnih zgoda, na koje se sibirska pošta već odavna privikla. Dok sam putovao iz Irkutska, nije me za šest dana i noći prestigla pošta iz Moskve; znači, da je zakasnila više od nedjelju dana i da je cijelu nedjelju doživljavala kojekakve dogodovštine.

Sibirski su poštari mučenici. Nose težak križ. To su heroji, koje domovina tvrdoglavo ne će da prizna. Oni mnogo

rade, bore se s prirodom, kao nitko, katkad neizdržljivo trpe, no njih otpuštaju iz službe, odbijaju im od plaće i kažnjavaju mnogo češće nego što ih nagrađuju. Znate li, koliku plaću primaju i jeste li u svome životu vidjeli ma i jednog poštara s kolajnom? Možda su oni mnogo korisniji od onih, koji pišu: »odbiti«, no pogledajte ih kako su zaplašeni, izmučeni, kako su bojažljivi u vašoj nazočnosti...

No, eto, najzad javljaju da je kočija gotova. Možemo putovati dalje.

— Ustajte! — budi doktor šubaru. — Što prije prijeđemo tu prokletu Kozuljku, to bolje.

— Gospodo, nije vrag tako crn, kako ga slikaju — tješi nas bradonja. — Da pravo kažem, Kozuljka nije ništa gora od drugih stanica. A osim toga, ako se bojite, možete 22 vrste proći pješice...

— Da, ako ne zagrezneš u blato... — dodaje pisar.

Na nebu se javlja jutarnje rumenilo. Hladno je... Kočijaši još nisu izišli iz dvorišta, a već govore: — »No, strašna li puta, pomozi bože!« Vozimo se u početku kroz selo... Žitko blato, u koje propadaju kotači, izmjenjuje se sa suhim džombama i rupčagama; iz prijelaza i mostova, koji su potonuli u gustu prljavu smjesu, strše poput rebara grede; vožnja po njima preokreće ljudima utrobu, a kočijašima lomi osovine...

No, eto, prošli smo selo i sad smo na strašnoj Kozuljki.

Put je ovdje doista strašan, no ja ne smatram, da je lošiji nego, na primjer, kraj Marijanska i kraj te iste Černorječenske. Predočite sebi širok prosjek, duž kojeg se proteže nasip, širok oko četiri hvata, od gline i sîpa — eto, to je magistrala. Gledate li taj nasip sa strane, čini se, da se iz zemlje — kao u otvorenoj kutiji za instrumente — izdiže velik orguljski cilindar. S obje su njegove strane jarci. Duž valjka protežu se kolosijeci, duboki pola aršina i više, oni su presječeni mnoštvom poprečnih jarčića, i tako se čitav valjak sastoji od niza gorskih lanaca, među kojima strše vlastiti Kazbeci i Elbrusi; vrhovi gora već su se osušili i udaraju po kotačima, a u podnožju još bućka voda. Samo vrlo vješt mađioničar mogao bi na tom nasipu postaviti kočiju tako, da stoji ravno; obično se kočija nalazi uvijek u položaju, koji vas — dok se ne naviknete — svakog trena nagoni da vičete: — »Kočijašu, mi se prevrćemo!«. Sad su desni kotači potonuli u dubok kolo-

sijek, a lijevi su na vrhuncu gora, sad su dva kotača zaglibila u blatu, treći je na vrhuncu, a četvrti se vrti u uzduhu... Kola zauzimaju tisuću položaja, a vi se za to vrijeme hvatate sad za glavu, sad za bokove, klanjate se na sve strane i ujedate za jezik, dok se vaši kovčezi i sanduci bune i naliježu jedan na drugoga i na vas samog. A pogledajte kočijaša: kako se taj akrobat dovija da ne padne s boka.

Kad bi nas tkogod pogledao sa strane, rekao bi da ne putujemo, već da bezglavo tumaramo. Htjeli bismo se držati daleko od nasipa te se vozimo rubom šume, nastojeći da nađemo zaobilazni put; no i tu se javljaju kolosijeci, džombe, rebra i mostići. Nakon kraće vožnje kočijaš se zaustavlja; on razmišlja časak i pošto je bespomoćno kašljucnuo s takvim izrazom, kao da će ovoga časa učiniti nešto osobito podlo, skreće prema magistrali, ravno u jarak. Odjekuje prasak: tres po prednjim kotačima, tres po stražnjim! — to prelazimo preko jarka. Zatim se penjemo na nasip, također uz prasak. S konja se diže para, vagiri se otkidaju, grudnjaci na hamovima i lûk nad rukunicama puze ustranu... — »Hajde, majčice! — viče kočijaš, udarajući iz sve snage knutom. — Hajde, prijatelju! Kuga te odnijela!« Pošto su povukli desetak koraka, konji se zaustavljaju; ma koliko ih sada udarao, ma koliko psovao, oni se ne će ni maknuti. Što da radimo, opet okrećemo prema jarku i spuštamo se s nasipa, opet tražimo zaobilazni put, zatim opet razmišljanje i okretanje prema nasipu — i tako bez kraja i konca.

Teško je putovati, vrlo teško, no čovjeku postaje još teže, kad pomisli, da je ta strašna. rohava pruga zemlje, da su te crne boginje gotovo jedina žila, koja spaja Evropu sa Sibirom! I takvom žilom, kažu, teče civilizacija u Sibir! Da, govore, govore mnogo, a kad bi nas čuli kočijaši, poštari ili ovi ovdje mokri, zablaćeni seljaci, koji su se do koljena zaglibili u blatu kraj svojih kola, kojima prevoze u Evropu čaj, kakvo bi mišljenje oni stekli o Evropi, o njenoj iskrenosti!

Međutim, bacite pogled na koliju. Četrdeset kola sa sanducima čaja proteglo se duž nasipa... Kotači su se do polovine sakrili u dubokim kolosijecima, mršavi konjići napinju vratove... Kraj kola idu kočijaši; izvlačeći noge iz blata i pomažući konjima, koji su odavna već posve iznemogli...

Najednom se dio kolije zaustavlja. Što se dogodilo? Na jednim se kolima slomio kotač... Ne, bolje je i ne gledati!

Da se naruga izmučenim kočijašima, poštarima, kirijašima i konjima, netko je naredio da se na rubovima ceste naspu gomile razbijene opeke i kamenja. To je stoga, da bi svaka minuta podsjećala na to, kako će cesta doskora biti još gora. Pričaju, da u gradovima i selima na sibirskoj magistrali žive ljudi, koji primaju plaću zato, da popravljaju cestu. Ako je to istina, onda im treba dati plaću, da se ne trude oko popravljanja, jer od njihovih popravaka cesta postaje sve gora i gora. Prema pričanju seljaka, popravljanje puta, kao što je Kozuljski, vrši se ovako. Potkraj lipnja ili u početku srpnja, kad se roje mušice — ta mjesna egipatska pokora, »sakupljaju« iz sela narod i naređuju mu da zatrpava osušene koloтečine i jame suvarcima, razbijenom opekom i kamenjem, koje se pod prstima mrvi u prah; popravljanje traje do kraja ljeta. Zatim pada snijeg i stvara na cesti rupčage, jedinstvene na svijetu, na kojima se putnik toliko ljulja da dobiva morsku bolest; zatim proljeće i blato, zatim opet popravljanje — i tako iz godine u godinu.

Prije Tomska pružila mi se prilika da se upoznam s jednim prisjednikom i da s njime putujem dvije-tri stanice. Sjećam se, da smo sjedili u kolibi kod nekog Židova i jeli juhu od grgeča, kad je ušao seoski pandur i izvijestio prisjednika, da se na jednome mjestu put posve pokvario i da ga cestar ne će popravljati...

— Pozovi ga ovamo! — zapovjedi prisjednik.

Nedugo zatim ušao je malen seljačić, kosmat, iskrivljena lica. Prisjednik je skočio sa stolice i nasrnuo na njega...

— Kako se usuđuješ, huljo, da ne popravljaš cestu? — stao je vikati plačnim glasom. — Njome se ne može proći, ljudi lome vratove, gubernator piše, šef policije piše, svi mene krive, a ti, nitkove, kuga te pojela, prokletniče, odvratna njuško — što gledaš? Što? Skote jedan! Već sutra da je cesta popravljena! Sutra ću se vraćati natrag, i ako cesta ne bude popravljena, raskrvarit ću ti gubicu, slomit ću ti kosti, razbojniče! Ma-arš van!

Seljačić je zatreptao očima, oznojio se, lice mu se još više iskrivilo, te je šmugnuo napolje. Prisjednik se vratio k stolu, sjeo i rekao, smješkajući se:

— Naravno, poslije petrogradskih i moskovskih ovdašnje vam se žene ne mogu svidjeti, no ako se dobro potraži, može se i ovdje naći djevojčica...

Zanimalo bi me, što je seljačić uspio da uradi do sutra? I što se može učiniti u tako kratkom roku? Ne znam, da li na sreću ili na nesreću za sibirsku magistralu, prisjednici ne ostaju dugo na jednome mjestu; često ih mijenjaju. Pričaju, da je jedan novoimenovani prisjednik, stigavši u svoju oblast, sagnao seljake i zapovjedio im da s obje strane ceste kopaju jarke; njegov nasljednik — ne hoteći da za njim zaostaje u originalnosti — sagnao je seljake i zapovjedio im da zatrpavaju jarke. Treći je odredio da se u njegovoj oblasti cesta pokrije slojem gline debelim pola aršina. Četvrti, peti, šesti, sedmi — svaki se pobrinuo da pridonese u košnicu svoj dio meda...

U toku cijele godine cesta je u nepodnošljivu stanju: u proljeće — blato, ljeti — džombe, jame i popravak, zimi — rupčage. Ona brza vožnja, koja je nekad oduzimala dah F. F. Vigelju i kasnije I. A. Gončarovu, zamišljiva je sada jedino možda zimi, kad padne prvi snijeg. Istina, i suvremeni se pisci oduševljavaju brzinom sibirske vožnje, no to samo stoga, što je neprijatno boraviti u Sibiru, a ne doživjeti brzu vožnju, makar samo u fantaziji...

Teško se nadati, da će Kozuljka ikada prestati da lomi osovine i kotače. Ta sibirski činovnici nisu u svome životu vidjeli boljih cesta; njima se dopada i ova, a žalbene knjige, dopisi i kritike sibirskih putnika koriste cestama isto tako malo, kao i novac, koji se doznačuje za njihov popravak...

Stižemo na kozuljsku stanicu, kad se sunce već visoko popelo nad horizontom. Moji suputnici odlaze dalje, a ja ostajem da popravim svoju kočiju.

IX

Ako pejzaž na putu za vas nešto znači, vi ćete se — putujući iz Rusije u Sibir — nadosađivati od Urala sve do Jeniseja. Hladna ravnica, nakrivljene brezice, barice, gdjegdje koje jezero, snijeg u svibnju i puste, sumorne obale Obovih pritoka — to je sve, što putnik uspijeva sačuvati u sjećanju

nakon prvih dviju tisuća vrsta. Priroda, koju obožavaju domoroci, cijene naši bjegunci i koja će s vremenom služiti kao neiscrpan zlatni rudnik sibirskim pjesnicima, priroda originalna, veličanstvena i prekrasna otpočinje tek od Jeniseja.

Ne bih htio da uvrijedim ljubomorne poštovaoce Volge, no moram reći, da u svome životu nisam vidio veličanstvenije rijeke od Jeniseja. Ako je Volga gizdava, jednostavna, tužna ljepotica, Jenisej je silan, goropadan vitez, koji ne zna, kamo će sa svojom snagom i mladošću. Na Volgi je čovjek otpočeo poletno, a završio u jauku, koji se zove pjesmom: nakon sjajnih zlatnih nada javio se kod njega osjećaj slabosti, koji obično zovu ruskim pesimizmom, a na Jeniseju je život otpočeo u jauku, a svršit će se poletom, o kakvu nismo ni u snu sanjali. Tako sam bar mislio, stojeći na obali širokog Jeniseja i žudno promatrajući njegovu vodu, koja silnom brzinom i snagom juri u okrutan Ledeni ocean. Jeniseju je tijesno među njegovim obalama. Niski valovi prestižu jedan drugoga, zbijaju se i opisuju spiralne krugove, te se čini čudnim, da taj siledžija još nije otplavio obale i probio dno. Na ovoj obali leži Krasnojarsk, najbolji i najljepši od svih sibirskih gradova, a na drugoj — bregovi, koji su me podsjetili na Kavkaz, tako su pepeljasti, fantastični. Stajao sam i razmišljao: kakav će pun, razuman i smion život osvijetliti s vremenom te obale! Zavidio sam Sibirjakovu, o kome sam čitao, kako iz Petrograda plovi parobrodom u Ledeni ocean, da bi se otuda probio u ušće Jeniseja; žalio sam, što je sveučilište otvoreno u Tomsku, a ne ovdje, u Krasnojarsku. U mojoj su se glavi rojile mnoge misli, i one su se prepletale i sustizale, kao voda u Jeniseju, i ja sam se osjećao tako ugodno...

Uskoro poslije Jeniseja otpočinje čuvena tajga. O njoj se mnogo govorilo i pisalo, te stoga od nje očekuješ ono, što ona ne može dati. U početku kao da si malo razočaran. Na obje strane ceste neprekidno se protežu obične šume borova, ariša, jela i breza. Nema ni takva drveća, koje bi moglo obuhvatiti tek pet ljudi, ni vrhova, od kojih te spopada vrtoglavica, kad ih gledaš; drveće nije ništa deblje od onog, koje raste u moskovskim Sokoljnicima. Govorili su mi, da je tajga tiha i da njena vegetacija ne miriše. Očekivao sam to, no čitavo vrijeme, dok sam putovao tajgom, pjevale su ptice i zujali kukci; grane, ugrijane suncem, ispunjavale su uzduh gustim miri-

som smole, livade i rub šume uz cestu bili su pokriveni svijetloplavim, ružičastim i žutim cvijećem, koje nije godilo samo oku. Očito je, da oni, koji su pisali o tajgi, nisu prolazili njome u proljeće, već ljeti, kad su i u Rusiji šume tihe i kad ne mirišu.

Snaga i čar tajge ne leže ni u gigantskom drveću ni u grobnoj tišini, već u tome, što možda jedino ptice selice znaju, gdje ona svršava. Prvi dan ne obraćaš pažnju na nju; drugi i treći se čudiš, a četvrti i peti dan obuzima te takav osjećaj, kao da se nikad ne ćeš izbaviti iz toga zemaljskog čudovišta. Popneš se na visok brežuljak, obrastao šumom, baciš pogled naprijed na istok, u smjeru ceste, i vidiš u nizini šumu, a zatim brežuljak, pokriven kovrčicama šume, iza njega drugi brežuljak, također kudrast, a iza njega treći, i tako bez kraja; nakon dvadeset i četiri sata opet pogledaš s brežuljka naprijed — i opet ista slika... Doduše znadeš, da će se pred tobom pojaviti Angara i Irkutsk, no što je iza šuma, koje se s obje strane ceste protežu na sjever i jug, i koliko se stotina vrsta one protežu, to ne znaju čak ni kočijaši ni seljaci, koji su se rodili u tajgi. Njihova je fantazija smionija od naše, no ni oni se ne mogu odlučiti da nasumce određuju dimenzije tajge, i na naše pitanje odgovaraju: »Nema kraja!« Njima je poznato samo to, da zimi kroz tajgu dolaze na jelenima s dalekog sjevera neki ljudi, da kupe kruha, no kakvi su to ljudi i otkuda oni, ne znaju čak ni starci.

Eto, kraj borova vuče se bjegunac s naprtnjačom i kotlićem na leđima. Kako su maleni, ništavi njegovi zločini, patnja i on sam, kad se usporede s golemom tajgom! Nestat će on ovdje u tajgi, a u tome ne će biti ništa ni čudno, ni strašno, kao da je propao komarac. Zasad je stanovništvo rijetko, a tajga silna i nepobjediva, te rečenica: »Čovjek je gospodar prirode« ne zvuči nigdje tako bojažljivo i lažno kao ovdje. Uzmimo, da se svi ljudi, koji žive sada na sibirskoj magistrali, dogovore da unište tajgu i da posegnu radi toga za sjekirom i ognjem, ponovila bi se priča o sjenici, koja je htjela zapaliti more. Dešava se, da požar proguta kojih pet vrsta šume, no u općoj se gomili garište jedva primjećuje, a kad protekne desetak godina, na mjestu izgorjele šume izraste mlada, gušća i mračnija od nekadašnje. Jedan je učenjak — dok je boravio na istočnoj obali — nehotice zapalio šumu; u jednom je trenu

čitava vidljiva zelena masa bila obuzeta plamenom. Potresen neobičnom slikom učenjak je nazvao sebe »uzrokom strašne nevolje«. No što znači za golemu tajgu kojih desetak vrsta? Nesumnjivo je, da na mjestu nekadašnjeg požara raste sada neprohodna šuma, kojom nesmetano prolaze medvjedi, lete lještarke, i da su radovi učenjaka ostavili u prirodi mnogo jače tragove, nego strašna nevolja, koja ga je zaplašila. Obična ljudska mjera ne vrijedi u tajgi.

A koliko tajni krije tajga u sebi? Eto, između drveća provlači se put ili stazica i nestaje u šumskom sumraku. Kamo ona vodi? Da li u tajnu pecaru votke, da li u selo, o kome još ništa nije čuo ni šef policije, ni prisjednik, ili možda u zlatne rudnike, koje je otkrila banda skitnica? I kakav se duh bezbrižne, zanosne slobode povija nad tom zagonetnom stazicom!

Prema kazivanju kočijaša u tajgi žive medvjedi, vukovi, losovi, samuri i divlje koze. Kad nema posla, seljaci, koji žive na magistrali, provode cijele nedjelje u tajgi i strijeljaju ondje divljač. Lovačka je vještina ovdje vrlo jednostavna: ako puška opali, bogu hvala, a ako pak slaže, tada nemoj moliti milosti u medvjeda. Jedan mi se lovac tužio, da njegova puška znade zatajiti pet puta uzastopce i pali tek šesti put; ići u lov s takvom dragocjenošću bez noža ili rogalja, vrlo je opasno. Uvozne su puške ovdje loše i skupe, i stoga se često na magistrali nailazi na kovače, koji umiju praviti puške. Govoreći općenito, kovači su talentirani ljudi, a to se osobito opaža u tajgi, gdje se oni nisu izgubili u gomili drugih talenata. Zbog nužde sam se malo upoznao s jednim kovačem, koga mi je kočijaš preporučio ovako: — »Oh, to je velik majstor! On čak izrađuje puške!« I ton i izraz kočijaševa lica živo su me podsjetili na naše razgovore o znamenitim umjetnicima. Slomio mi se tarantas, bilo je potrebno da ga dadem popraviti pa mi se — prema kočijaševoj preporuci — javio na stanicu mršav blijed čovjek nervoznih pokreta, po svim znacima, talent i velika pijanica. Kao vrstan praktični liječnik, kome je dosadno liječiti neinteresantnu bolest, on je površno i preko volje razgledao moj tarantas, kratko i jasno postavio dijagnozu, razmislio i — ne rekavši mi ni riječi — lagano se zaputio cestom, zatim se ogledao i rekao kočijašu:

— Što čekaš? Hajde, vozi tarantas u kovačnicu.

Kod popravljanja tarantasa pomagala su mu četiri tesara. On je radio nemarno, kao da mu se ne će, te se činilo da željezo poprima različite oblike mimo njegove volje; često je pušio, bez ikakve potrebe čeprkao po hrpi željezne šljake, bacao pogled prema nebu, a kad sam ga požurivao — stao se prenemagati kao što se prenemažu artisti, kad ih mole da nešto otpjevaju ili pročitaju. Katkad, kao iz koketerije ili kao da hoće zadiviti mene i tesare, on je visoko podizao čekić, sipao iskre na sve strane i jednim udarcem rješavao neko vrlo zapleteno i teško pitanje. Od nespretnog, teškog udarca, od koga bi se — kako se činilo — trebao raspasti nakovanj i potresti zemlja, laka željezna ploča dobila bi željen oblik, kome nije moglo biti prigovora ni koliko je crno pod noktom. Za rad je dobio od mene pet i pol rubalja; pet je uzeo sebi, a pola je rublja dao četvorici tesara. Oni se zahvališe i povukoše tarantas prema stanici, vjerojatno zavideći talentu, koji i u tajgi isto tako znade svoju vrijednost i isto je tako despotski, kao i kod nas u velikim gradovima.

OTOK SAHALIN

(Iz putnih bilježaka)

I

Grad Nikolajevsk na Amuru. — Parobrod Bajkal. — Rt Pronge i ulaz u Liman. — Je li Sahalin poluotok? — La Pérouse, Broughton, Kruzenštern i Neveljskoj. — Japanski istraživači. — Rt Džaore. — Tatarska obala. — De-Kastri.

5. srpnja 1890. godine stigao sam parobrodom u grad Nikolajevsk, jedno od najistočnijih mjesta naše domovine. Amur je ovdje vrlo širok, do mora je ostalo samo 27 vrsta; mjesto je veličanstveno i lijepo, no uspomene na prošlost toga kraja, pričanja suputnika o surovoj zimi i o isto tako surovim mjesnim običajima, blizina katorge i sam izgled zabačenog, izumirućega grada potpuno oduzimaju čovjeku volju da se divi pejzažu.

Nikolajevsk je — nema tome tako davno (1850. god.) — osnovao poznati Genadije Neveljskoj, i to je možda jedino svijetlo mjesto u povijesti grada. U pedesetim i šezdesetim godinama, kada su na Amuru — ne štedeći vojnike, zatvorenike i preseljenike — polagali temelje kulturi, u Nikolajevsku su boravili činovnici, koji su upravljali krajem; stizalo je ovamo mnogo svakovrsnih ruskih i inozemnih pustolova, doseljavali su se naseljenici, primamljeni neobičnim bogatstvom ribe i zvjeradi, te se čini da grad nije bio smješten izvan ljudskih zanimanja, jer se čak desilo, da je neki učenjak, koji se ovamo navratio na putu, smatrao potrebnim i mogućim da ovdje u klubu održi javno predavanje. Sada

su pak gotovo polovinu kuća napustili njihovi vlasnici, one stoje polurazrušene, i mračni prozori bez okvira promatraju vas, kao očne duplje lubanje. Stanovnici žive pospanim, pijanim životom, i uopće životare polugladni od onoga, što im donese dobra sreća. Bave se jedino dopremom ribe na Sahalin, krijumčarenjem zlatnog praška, eksploatacijom domaćeg stanovništva, prodajom ponta, t. j. jelenjih rogova, od kojih Kinezi priređuju pilule za razdraživanje. Na putu od Habarovke do Nikolajevska susretao sam dosta krijumčara; oni ovdje ne kriju svoju profesiju. Jedan od njih, pokazujući mi zlatan pijesak i par ponta, rekao mi je ponosno: »I moj je otac bio krijumčar!« — Eksploatacija domaćega stanovništva, osim običnog opijanja, varanja i tome sličnih postupaka, očituje se katkad na originalan način. Tako je, sada već pokojni nikolajevski trgovac Ivanov svakog ljeta odlazio na Sahalin i ondje od Giljaka ubirao danak, a loše bi platiše mučio i vješao.

U gradu nema gostionice. U društvenom domu dopustili su mi da se odmorim poslije objeda, u dvorani s niskim stropom — kažu, da se tu zimi priređuju plesovi; na moje pitanje, gdje da prenoćim, samo su slegnuli ramenima. Što da radim, morao sam dva puta prenoćiti na parobrodu; kad se on vratio u Habarovku, ostao sam kao riba na suhu: kamo da odem? Prtljaga mi je na pristaništu; lutam po obali i ne znam, kamo da se djenem. Upravo nasuprot gradu, dvije-tri vrste od obale, stoji parobrod *Bajkal*, na kome ću poći u Tatarski tjesnac, no kažu, da će on krenuti za četiri ili pet dana, ne prije, iako se na njegovu jarbolu već vije signal za odlazak. Zar da pođem na *Bajkal?* No nije zgodno: možda me ne će pustiti, reći će — rano je. Dunuo je vjetar, Amur se namrštio i zatalasao kao more. Obuzima me čamotinja. Odlazim u dom, dugo objedujem ondje i slušam, kako za susjednim stolom govore o zlatu, o pontima, o mađioničaru, koji je stigao u Nikolajevsk, o nekom Japancu, koji ne vadi zube kliještima već golim prstima. Ako čovjek pažljivo i dugo promatra oko sebe, postat će mu jasno, kako je dalek ovdašnji život od Rusije! Počevši od osušenih leđa kete[1], koju ovdje zalažu uz

---

[1] riba iz porodice lososa, živi u sibirskim rijekama i Bijelome moru (prim. prev.)

votku, i završivši s razgovorima, u svemu se osjeća nešto vlastito, nerusko. Dok sam plovio po Amuru, osjećao sam tako, kao da nisam u Rusiji, već negdje u Patagoniji ili Teksasu; da i ne govorim o originalnoj, neruskoj prirodi, čitavo mi se vrijeme činilo, da je način našega ruskog života potpuno stran pravim Amurcima, da su Puškin i Gogolj ovdje nerazumljivi, pa prema tome i nepotrebni, naša povijest dosadna, a da na nas, koji dolazimo iz Rusije, gledaju kao na strance. Primjećivao sam ovdje potpunu ravnodušnost prema religioznim i političkim pitanjima. Svećenici, koje sam susreo na Amuru, mrse za vrijeme posta, i — uz ostalo — za jednoga od njih, u bijelom svilenom kaftanu, pričali su mi, da se bavi krijumčarenjem zlatnog praška i natječe u tome sa svojim duhovnim stadom. Želite li natjerati Amurca da se dosađuje i da zijeva, otpočnite s njime razgovor o politici, o ruskoj vladi, o ruskoj umjetnosti. I moral je ovdje nekakav osobit, nama stran. Viteško vladanje prema ženi uzdiže se gotovo do kulta, a u isto vrijeme ne osuđuje se ako netko vlastitu ženu ustupi prijatelju za novac; ili još ljepše: s jedne strane nedostatak staleških predrasuda — ovdje se i prema prognanicima vladaju kao prema sebi ravnima, a s druge strane — ne smatra se grijehom pripucati u šumi na Kineza-skitnicu kao na psa ili poći potajno u lov na odbjegle robijaše.

No nastavit ću da pričam o sebi. Ne našavši skloništa, odlučio sam podveče da se zaputim na *Bajkal*. No eto nove nevolje: podigli su se veliki mrtvi valovi, i lađari Giljaci ne pristaju da me voze ni za kakve novce. Opet lutam po obali i ne znam, što da počnem. Za to vrijeme sunce već zalazi i valovi na Amuru postaju tamni. Na ovoj i na drugoj obali bijesno zavijaju giljački psi. Zašto sam krenuo ovamo? — pitam sebe, i moj mi se put pričinja krajnje lakoumnim. A misao, da je katorga već blizu, da ću se za nekoliko dana iskrcati na sahalinskom tlu, nemajući uza se nijedno preporučno pismo, da me mogu zamoliti, neka se vratim — ta me misao neprijatno uzbuđuje. No, eto, dva Giljaka najzad pristaju da me voze za rubalj, i na čamcu, sabijenu od tri daske, sretno stižem na *Bajkal*.

To je parobrod morskog tipa, srednje veličine, trgovački, koji mi se poslije bajkalskih i amurskih parobroda učinio

prilično podnošljiv. On plovi na liniji Nikolajevsk-Vladivostok-japanske luke, vozi poštu, vojnike, robijaše, putnike i teret, uglavnom erarski; prema ugovoru, sklopljenom sa državnim erarom, koji mu plaća znatnu pomoć, dužan je nekoliko puta u toku godine svrnuti na Sahalin: u Aleksandrovsku i u južnu Korsakovsku stanicu. Cijena je vrlo visoka; takve vjerojatno nema nigdje na svijetu. Kolonizacija, koja prije svega traži slobodu i lakoću kretanja, i visoke cijene — to je posve neshvatljivo. Salon i kabine na *Bajkalu* tijesni su, ali čisti i namješteni potpuno evropski; tu je i pijanino. Posluga su Kinezi s dugim perčinima, nazivaju ih na engleski način — boy. Kuhar je također Kinez, no kuhinja mu je ruska, iako su sva jela gorka od aromatičnog curryja[1] i mirišu nekim posebnim mirisima, poput korilopsisa.

Kako sam mnogo čitao o olujama i ledu u Tatarskom tjesnacu, očekivao sam da ću na *Bajkalu* naići na kitolovce promukla glasa, koji za vrijeme razgovora pljuckaju ižvakani duhan, a ustvari susreo sam posve naobražene ljude. Zapovjednik parobroda g. L., domorodac iz zapadne oblasti, plovi po sjevernim morima već više od 30 godina te ih je prošao uzduž i poprijeko. U svome je životu vidio mnogo neobičnih stvari, on mnogo znade i priča zanimljivo. Pošto je pola ljudskog vijeka kružio oko Kamčatke i Kurilskih otoka, on bi možda mogao s većim pravom nego Otelo govoriti o »neplodnim pustinjama, strašnim ponorima i nepristupnim hridima«. Dugujem mu za mnoga saopćenja, koja su mi dobro došla za ove zapiske. Ima tri pomoćnika: g. B., rođak poznatog astronoma B., i dva Šveda — Ivan Martinič i Ivan Venijaminič, dobri i ljubazni ljudi.

8. srpnja, prije objeda, *Bajkal* je digao sidro. S nama su putovale tri stotine vojnika pod komandom oficira i nekoliko robijaša. Jednog robijaša pratila je petogodišnja djevojčica, njegova kćerka, koja se držala za njegove okove, dok se on penjao po brodskim stepenicama. Bila je ovdje, između ostalih, jedna kažnjenica, koja je pobuđivala pažnju time, što ju

---

[1] indijski sos s raznim mirodijama (prim. prev.)

je njen muž dobrovoljno slijedio na robiju[1]. Osim mene i oficira bilo je u putničkom razredu još nekoliko putnika oba spola, među ostalim čak i jedna barunica. Neka se čitatelj ne čudi tako velikom broju naobraženih ljudi ovdje, u pustoši. Uz Amur i u Primorskoj oblasti inteligencija čini velik procent stanovništva, koje je ovdje uopće malobrojno, i nje ovdje ima razmjerno više, nego ma u kojoj ruskoj guberniji. Na Amuru leži grad, u kome samo generala, vojnih i civilnih, ima šesnaest. Sada ih je ondje, možda, i više.

Dan je bio tih i jasan. Na palubi vruće, u kabinama zagušljivo; toplina vode +18°. Nije uvijek u to godišnje doba takvo vrijeme ni na Crnome moru. Na desnoj obali gorjela je šuma; kompaktna zelena masa izbacivala je iz sebe plamen bakrene boje; koluti dima slili su se u dugu, crnu, nepokretnu zavjesu, koja visi nad šumom... Požar je golem, no uokrug vladaju tišina i mir, nikome nije stalo do toga, što propadaju šume. Očito, zeleno bogatstvo pripada ovdje samo bogu.

Poslije objeda, u šest sati, bili smo već kraj rta Pronge. Tu završava Azija, i moglo bi se reći, da na tome mjestu Amur utječe u Veliki ocean, kad se tu ne bi isprriječio otok Sahalin. Pred očima se širi Liman, a naprijed se jedva razabire maglena pruga — to je robijaški otok; nalijevo, gubeći se u vlastitim zavijucima, nestaje u magli obala, koja se proteže prema nepoznatome sjeveru. Čini se, da je ovdje kraj svijeta i da se dalje ne može ploviti. Dušu obuzima čuvstvo, kakvo je vjerojatno osjećao Odisej, kad je plovio po nepoznatome moru i nejasno naslućivao susret s neobičnim bićima. I doista, zdesna, na samome zavoju u Liman, gdje se na žalu smjestilo giljačko seoce, u dva čamca plove prema nama neka čudna bića, zapomažući na nepoznatu jeziku i mašući nečim. Teško je bilo razabrati, što drže u rukama, no kad su se približili, primijetio sam sive ptice.

— Hoće da nam prodaju ubijene guske — reče netko.

---

[1] Na amurskim parobrodima i na *Bajkalu* robijaši se smještavaju na palubi zajedno s putnicima III razreda. Jednom, kad sam o svitanju izišao da se prošećem na pramčanoj palubi, ugledao sam, kako vojnici, žene, djeca, dva Kineza i robijaši u okovima čvrsto spavaju, priljubivši se jedno uz drugo; pokrivala ih je rosa i bilo je svježe. Stražar je stajao posred te gomile tjelesa, držao se objema rukama za pušku i također je spavao.

Okrećemo nadesno. Na čitavoj našoj ruti postavljeni su znakovi, koji pokazuju plovni put. Zapovjednik ne silazi s mostića, niti strojovođa iz strojarnice; *Bajkal* počinje ploviti sve polaganije i polaganije i klizi kao da pipa. Potrebna je velika opreznost, jer se ovdje nije teško nasukati. Parobrod gazi 12 1/2, a na mjestima treba da prelazi preko dubljine od 14 stopa[1]; u jednome nam se trenu učinilo, kao da čujemo kako je kobilicom strugnu po pijesku. Taj plitki plovni put i posebna slika, koju pružaju Tatarska i Sahalinska obala, bili su glavni uzrok, što su Sahalin u Evropi dugo smatrali poluotokom. U lipnju god. 1787., iskrcao se poznati francuski pomorac, grof La Pérouse, na zapadnoj obali Sahalina, iznad 48°, i razgovarao ovdje s domorocima. Sudeći po opisu, koji je ostavio, on na obali nije zatekao samo Aine, koji su ovdje živjeli, nego i Giljake, koji su došli k njima radi trgovanja; bili su to iskusni ljudi i dobro su poznavali Sahalin i Tatarsku obalu. Crtajući na pijesku, oni su mu objasnili, da je zemlja, na kojoj žive, otok, i da je taj otok odvojen od kopna i Iessa (Japana) tjesnacima[2]. Ploveći zatim dalje na sjever duž zapadne obale, on je držao, da će naći izlaz iz sjevernojapanskog mora u Ohotsko i time znatno skratiti svoj put u Kamčatku; no što je više odmicao prema sjeveru, tjesnac je postojao sve plići i plići. Dubljina se nakon svake milje smanjivala za jedan hvat[3]. Plovio je on prema sjeveru tako dugo, dok su mu to dopuštale dimenzije njegova broda, a kad je došao do dubljine od 9 hvati, zaustavio se. Postepeno ravnomjerno izdizanje dna, kao i to, što je struja u tjesnacu bila gotovo neprimjetna, uvjerili su ga, da se ne nalazi u tjesnacu već u zaljevu, i da je prema tome Sahalin prevlakom spojen s kopnom. U De-Kastriju još se jednom posavjetovao s Giljacima. Kad im je na papiru nacrtao otok, odvojen od kopna, jedan je od njih uzeo njegovu olovku i povukao preko tjesna-

---

[1] fut, stara ruska mjera, 1/7 hvata, 30,5 cm (prim. prev.)

[2] La Pérouse piše, da su oni svoj otok zvali Čoko, no vjerojatno je, da su Giljaci taj naziv upotrebljavali za nešto drugo, ali ih on nije razumio. Na karti našega Krašenjinjikova (od g. 1752.) naznačena je na zapadnoj obali Sahalina rijeka Čuha. Nema li ta Čuha štogod zajedničko s Čokom? Uzgred budi rečeno, La Pérouse piše, da je Giljak, crtajući otok i nazivajući ga Čokom, nacrtao i rječicu. Čoko se prevodi riječju — mi.

[3] stara ruska mjera, 2,134 m (prim. prev.)

ca crtu, objasnivši da preko te prevlake Giljaci moraju katkad prevlačiti svoje čamce i da na njoj čak raste trava — tako je bar shvatio La Pérouse. To ga je još jače potkrijepilo u uvjerenju, da je Sahalin poluotok[1].

Devet godina nakon njega u Tatarski je tjesnac stigao Englez W Broughton. Njegov je brod bio malen, nije gazio dublje od 9 stopa, te mu je pošlo za rukom da dopre nešto više od La Pérousea. Zaustavivši se na dubljini od dva hvata, poslao je na sjever svoga pomoćnika, da izvrši mjerenja; ovaj je na svome putu nailazio posred pličina na dubljine, no one su se postepeno smanjivale i vodile ga bilo k sahalinskoj obali, bilo k niskim pješčanim prudovima druge strane, i pritom mu se pred očima pružala takva slika, kao da se obadvije obale slijevaju; činilo se, da zaljev ovdje svršava i da nema nikakva prolaza. Na taj je način i Broughton morao zaključiti ono isto, što i La Pérouse.

Naš slavni Kruzenštern, istražujući 1805. god. obale otoka, pao je u istu zabludu. Plovio je on prema Sahalinu već sa stvorenim uvjerenjem, budući da se služio La Pérouseovom kartom. On je prošao duž istočne obale i obišavši sjeverne rtove Sahalina ušao u sam tjesnac, držeći se smjera sjever-jug, te se činilo da se posve približio rješenju zagonetke, no postepeno smanjivanje dubljine do na 3 1/2 hvata, specifična težina vode, a ponajviše već stvoreno uvjerenje nagnaše i njega da prizna postojanje prevlake, koju nije ni vidio. No njega je ipak grizao crv sumnje. »Vrlo je vjerojatno — piše on — da je Sahalin bio nekad, možda još nedavno, otok.« Vraćao se kući, kako se čini, nemirne duše: kad su mu u Kini prvi put došle do ruku Broughtonove bilješke, on se vrlo obradovao[2].

---

[1] Ovdje valja usput navesti jedno zapažanje Neveljskoga: domoroci povlače obično između obala crtu zato, da označe, kako se od obale do obale može preploviti čamcem, t. j. kako između obala postoji tjesnac.

[2] Činjenica, da su tri ozbiljna istraživača ponovili jednu te istu griješku, kao da su se dogovorili, govori već sama za sebe. Ako oni nisu otkrili ulaz u Amur, bilo je to stoga, što su za istraživanje raspolagali najoskudnijim sredstvima, a što je najvažnije — kao genijalni ljudi slutili su i gotovo pogađali drugu istinu i bili dužni da je uzimaju u obzir. Danas je već dokazano,

Pogrešku je ispravio Neveljskoj god. 1849. Međutim je autoritet njegovih prethodnika bio još tako velik, da mu nisu povjerovali. Kad je izvijestio Petrograd o svojim otkrićima, smatrali su njegov postupak drskim i kažnjivim i »odlučili« da ga liše čina, te je neizvjesno, što bi se desilo, da nije bilo zauzimanja samoga vladara, koji je njegov postupak ocijenio kao hrabar, plemenit i patriotski[1]. Bio je to energičan čovjek, vatrena temperamenta, obrazovan, požrtvovan, human, do srži prožet idejom i odan joj fanatički, moralno čist. Jedan od njegovih znanaca piše: »Na časnijeg čovjeka nisam naišao.« Na istočnom primorju i na Sahalinu postigao je za kojih pet godina sjajne uspjehe, ali je izgubio kćerku, koja je umrla od gladi, postarao se, postarala se i izgubila zdravlje njegova supruga, »mlada, lijepa i ljubazna žena«, koja je herojski podnosila svu oskudicu[2].

---

da prevlaka i poluotok Sahalin nisu mit, već da su nekad stvarno postojali.

Opširna povijest istraživanja Sahalina izložena je u knjizi A. M. Nikoljskoga: *»Otok Sahalin i njegova fauna kralježnjaka«*. U toj istoj knjizi može se naći dosta iscrpan popis literature, koja se odnosi na Sahalin.

[1] Pojedinosti u njegovoj knjizi: *»Podvizi ruskih pomorskih oficira na krajnjem Istoku Rusije. 1849—1855 god.«*.

[2] Kad je žena Neveljskoga, Jekaterina Ivanovna, putovala iz Rusije k mužu, prošla je na konju — iako je bila bolesna — 1100 vrsta u 23 dana, po glibovitim močvarama i divljim brdovitim tajgama i ledenjacima ohotske magistrale. Najsposobniji suradnik Neveljskoga, N. K. Bošnjak, koji je otkrio Imperatorski zaljev, kad mu je bilo tek 20 godina, »sanjar i dijete« — tako ga naziva jedan njegov drug u službi — priča u svojim zapiscima: »Na ratnom brodu *Bajkal*, svi smo zajedno doplovili u ajanski kraj i tamo se prekrcali na slabi bark *Šelehov*. Kad je bark stao tonuti, nitko nije mogao nagovoriti gđu. Neveljsku da se prva iskrca na obalu. „Komandant i oficiri iskrcavaju se posljednji — govorila je ona — i ja ću se iskrcati s barka, kad na brodu ne ostane nijedna žena ni dijete." Ona je tako i učinila. U to je vrijeme bark već ležao na boku« ... Bošnjak dalje piše, da se često nalazio u društvu gđe. Neveljske, ali da ni on ni drugovi nisu čuli nijedne žalbe ni prijekora — naprotiv, na njoj se uvijek zapažala mirna i ponosna svijest o onome gorkom, no visokom položaju, koji joj je odredila providnost. Provodila je zimu obično sama u sobama s temperaturom od 5°, jer su muškarci bili na službenim putovanjima. God. 1852. kad iz Kamčatke nisu stigli brodovi sa hranom, svi su se nalazili u vrlo očajnom položaju. Za dojenčad nije bilo mlijeka, a za bolesnike svježe hrane, nekoliko je ljudi umrlo od

Završavajući pitanje o prevlaci i poluotoku, smatram da nije suvišno ako iznesem još neke pojedinosti. God. 1710 nacrtali su pekinški misionari kartu Tatarske po nalogu kineskog cara; kad su je sastavljali, služili su se japanskim kartama; o tome ne može biti sumnje, jer su u to vrijeme samo Japanci mogli znati, da su Lapérouseov i Tatarski tjesnac prohodni. Ona je bila poslana u Francusku te je postala poznata zato, što je ušla u atlas geografa d'Anvillea[1].

Ta je karta bila povod malom nesporazumu, kome Sahalin duguje svoje ime. Na zapadnoj obali Sahalina, baš nasuprot Amurovu ušću, nalazi se na karti tekst, što su ga stavili misionari: »Saghalien-angahata; na mongolskom to znači »hridine crne rijeke«. Taj se naziv vjerojatno odnosio na neku stijenu ili rt u Amurovu ušću, u Francuskoj su ga međutim drugačije shvatili i doveli u vezu sa samim otokom. Otuda i ime Sahalin, koje je Kruzenštern zadržao i na ruskim kartama. Japanci zovu Sahalin Karafto ili Karaftu, što znači kineski otok.

Radovi Japanaca dospijevali su u Evropu ili odviše kasno, kad više nisu bili potrebni, ili su na njima vršeni neuspjeli popravci. Na misionarskoj je karti Sahalin imao oblik otoka, no d'Anville nije imao pouzdanja u nju i povukao je prevlaku između otoka i kopna. Japanci su prvi stali istraživati Sahalin, počevši od 1613. god., no u Evropi su tome pridavali tako malo značenja, te kad su kasnije Rusi i Japanci rješavali

---

skorbuta. Neveljska je dala svoju jedinu kravu na opću upotrebu; sve, što je bilo svježe, služilo je u opću korist. Prema domorocima vladala se jednostavno i s takvom pažnjom, da su to primjećivali čak i primitivni divljaci. A imala je tada samo 19 godina (*Lajt. Bošnjak:* »Ekspedicija u Priamurskom kraju«, *Morski zbornik*, 1859, II). Njeno dirljivo vladanje prema Giljacima spominje i njen muž u svojim zapisima. »Jekaterina Ivanovna — piše on — posađivala bi ih (Giljake) u krugu na pod, oko velike zdjele s kašom ili čajem, u jedinoj našoj sobi, koja se nalazila u krilu, a služila je i kao sala, i kao soba za goste i kao blagovaonica. Uživajući u tim đakonijama, oni su vrlo često tapkali domaćicu po ramenu, zahvaljujući joj sad za tamči (duhan) sad za čaj.«

[1] »Nouvel Atlas de la Chine, de la Tartaire Chinoise et de Thibet«, 1737.

pitanje, kome pripada Sahalin, o pravu prvog istraživanja govorili su i pisali samo Rusi[1].

Već je odavna potrebno novo, po mogućnosti brižljivo ispitivanje obala Tatarske i Sahalina. Sadašnje karte ne zadovoljavaju, a to se svakako vidi po tome, što se brodovi, vojni i trgovački, često nasukavaju na pličinu i na stijene, mnogo češće, nego što se o tome piše u novinama. Ponajviše zbog loših karata brodski su zapovjednici ovdje oprezni, sumnjičavi i nervozni. Zapovjednik *Bajkala* ne vjeruje službenoj karti i gleda u svoju vlastitu, koju za plovidbe sam crta i ispravlja.

Da ne bi naletio na pličinu, g. L. je odlučio da ne plovi noću, i mi smo, pošto je sunce zašlo, bacili sidro kraj rta Džaore. Na samome rtu, na brdu, stoji usamljena kolibica, u kojoj živi pomorski oficir g. B.; on stavlja znakove na plovni put i nadzire ga; iza kolibice prostire se neprohodna, mračna tajga. Zapovjednik je poslao g. B. svježeg mesa; iskoristio sam priliku i otplovio brodskim čamcem na obalu. Umjesto pristaništa stajala je gomila velikoga skliskog kamenja, po kome je valjalo skakati, a na brdo do kolibe vodi niz stepenica od malenih balvana, ukopanih u zemlju gotovo okomito; kod penjanja moraš se čvrsto držati rukama. No kakve li strahote! Dok sam se verao na brdo i približavao kolibi, okruživali su me oblaci komaraca, doslovno oblaci, tako da je bilo tamno od njih. Po licu i rukama me je palilo, a bilo je nemoguće braniti se. Ako bi čovjek ovdje ostao da prenoći pod otvorenim nebom, ne okruživši se lomačama, držim, da bi mogao poginuti ili, u najmanju ruku, poludjeti.

Koliba je razdijeljena trijemom na dvije polovine: lijevo stanuju mornari, desno oficir s porodicom. Domaćina nije bilo kod kuće. Zatekao sam dobro odjevenu, inteligentnu damu, njegovu ženu, i dvije kćerke, malene djevojčice, izujedane od komaraca. U sobama su sve stijene pokrivene smrekovim grančicama, prozori zavješeni gazom, zaudara na dim, no komarci, ne osvrćući se ni na što, ipak ujedaju i peckaju jad-

---

[1] Japanac, geodet Mamia Rinzo, putujući u čamcu duž zapadne obale, boravio je 1808. god. na Tatarskoj obali u samom Amurovu ušću i često je plovio s otoka na kopno i obratno. On je prvi dokazao, da je Sahalin otok. Naš prirodoslovac F. Šmidt vrlo hvali njegovu kartu, smatrajući, da je ona »osobito značajna, jer se očito temelji na samostalnim snimkama«.

ne djevojčice. Soba je namještena skromno, logorski, no u načinu, kako je uređena, osjeća se nešto milo, ukusno. Na zidu vise studije i — među ostalim — ženska glavica nacrtana olovkom. Očito je, da je g. B. umjetnik.

— Kako vam je ovdje? — pitam damu.

— Dobro, samo eto ti komarci.

Ona se nije obradovala svježemu mesu; prema njezinim riječima, ona i djeca odavna su se već privikli na sušenu govedinu i ne vole svježe meso.

— Uostalom jučer smo imali pastrve — dodade ona.

Do brodskog čamca me pratio neki mornar sumorna lika. Kao da pogađa, što bih htio da ga pitam, on uzdahnu i reče:

— Ne dolazi ovamo nitko dobrovoljno.

Drugi dan ujutro krenuli smo dalje; vrijeme je bilo posve tiho i toplo. Tatarska je obala brdovita i obiluje pikovima, t. j. strmim kupastim vrhuncima. Po njoj se lagano povlači plavičasta magla: to je dim od dalekih šumskih požara, koji ovdje — kažu — znade katkad biti tako gust, da postaje za pomorce isto toliko opasan kao i magla. Kad bi ptica poletjela ravno s mora preko bregova, zacijelo ne bi naišla ni na jedno naselje, ni jednu živu dušu na prostranstvu od pet stotina vrsta, a i više... Obala se veselo zeleni na suncu i očito se izvrsno snalazi bez čovjeka. U šest sati nalazili smo se na najužem mjestu tjesnaca, između rtova Pogobi i Lazareva, i obje su nam obale bile vrlo blizu, u osam smo prolazili pokraj Kape Neveljskoga — tako se naziva brijeg s izbočinom na vrhu, koja naliči na kapu. Jutro je bilo jasno, svijetlo, i radost, koju sam osjećao, pojačavala se još od ponosne svijesti, što vidim te obale.

U dva sata ušli smo u zaljev De-Kastri. To je jedino mjesto, gdje se za vrijeme oluje mogu skloniti brodovi, koji plove tjesnacem, i bez njega bi plovidba uz sahalinske obale, koje su općenito negostoljubive, bila nezamišljiva[1]. Postoji čak i takav izraz: »bježati u De-Kastri«. Zaljev je prekrasan i oblikovan prirodom kao po narudžbi. To je okruglo jezero, tri vrste u promjeru, visokih obala, koje štite od vjetrova, i uska izlaza u more. Sudi li se po vanjskom izgledu, zaljev je idealan, no — nažalost — to se samo tako čini; sedam mje-

[1] O ulozi tog zaljeva u sadašnjosti i budućnosti isp. *K. Skaljkovski*, »Ruska trgovina na Tihom oceanu«, str. 75.

seci godišnje pokriven je ledom, slabo je zaštićen od istočnog vjetra i tako plitak, da parobrodi sidre dvije vrste od obale. Ulaz u more čuvaju tri otoka ili, točnije, grebena, koji daju zaljevu posebnu ljepotu; jedan se od njih zove Ostrigin: na njegovu podvodnom dijelu ima vrlo krupnih i masnih ostriga.

Na obali je nekoliko kućica i crkva. To je Aleksandrovska stanica. Tu žive upravitelj stanice, njegov pisar i telegrafisti. Jedan mjesni činovnik, koji je došao k nama na brod da objeduje, dosadan gospodin, koji se i sâm dosađuje, mnogo je pripovijedao za objedom, mnogo pio i ispričao nam staru anegdotu o guskama: najevši se bobica u rakiji, opile su se, te su ih smatrali mrtvima, očupali ih i bacili napolje, a one su se kasnije — pošto su se naspavale — gole vratile kući; pritom se činovnik zakleo, da se zgoda s guskama dogodila u De-Kastriju u njegovu vlastitom dvorištu. Crkva nema svećenika; kad je potrebno, on dolazi iz Marijinska. Lijepo je vrijeme ovdje vrlo rijetko, jednako kao i u Nikolajevsku. Pričaju da je u proljeće ove godine ovdje radila mjernička ekspedicija, i u toku čitavoga svibnja bila su samo tri sunčana dana. Radite bez sunca, ako možete!

Na sidrištu smo zatekli ratne brodove *Dabar* i *Tungus* i dva minonosca. Pada mi na um još jedna okolnost: tek što smo bacili sidro, kad je nebo potamnjelo, diglo se nevrijeme i voda je dobila neobičnu, svijetlozelenu boju. *Bajkal* je morao iskrcati četiri tisuće pudi erarskog tereta, stoga smo ostali da prenoćimo u De-Kastriju. Da utučemo vrijeme, ja i strojovođa pecali smo s palube ribu te smo lovili vrlo krupne, debeloglave peševe, kakve nisam nikad ulovio ni u Crnom, ni u Azovskome moru. Hvatali smo i listove[1].

Ovdje parobrode iskrcavaju zamorno dugo, ljuteći se i razdražujući. Uostalom, to je gorka sudbina svih naših istočnih luka. U De-Kastriju iskrcavaju teret na teglenice, koje mogu pristati uz obalu samo za plime, te se stoga nakrcane često nasukavaju; dešava se zato da parobrod mora zbog koje stotine vreća brašna prodangubiti čitavo vrijeme između oseke i plime. U Nikolajevsku vlada još veći nered. Ondje sam, stojeći na palubi *Bajkala*, vidio kako je tegljač, koji je vukao veliku teglenicu sa dvije stotine vojnika, izgubio svoj tegalj;

---

[1] vrsta morske ribe: lat. Pleuroneetes (op. ur.)

teglenicu je ponijela struja po sidrištu, i ona je pošla ravno na sidreni lanac jedrenjaka, koji se nalazio nedaleko od nas. Srce nam je zamiralo u očekivanju, da će eto za tren lanac presjeći teglenicu, no na sreću neki su ljudi u pravi čas dohvatili uže i vojnici su ovu nezgodu platili jedino strahom.

II

Kratka geografija. — Dolazak na Sjeverni Sahalin. — Požar. — Pristanište. — U Slobodki. — Objed kod g. L. — Poznanstva. — General Kononovič. — Dolazak general-gubernatora. — Objed i iluminacija.

Sahalin leži u Ohotskome moru, odvajajući od oceana gotovo tisuću vrsta istočne obale Sibira i ulaz u Amurovo ušće. Proteže se od sjevera na jug i oblikom — po mišljenju jednog od autora — podsjeća na kečigu. Njegov je geografski položaj određen ovako: od 45°54' do 54°53' sjeverne širine i od 141°40' do 144°53' istočne dužine. Sjeverni dio Sahalina, kroz koji prolazi linija vječno smrznute zemlje, odgovara po svome položaju Rjazanskoj guberniji, a južni Krimu. Otok je dug 900 vrsta; najveća njegova širina iznosi 125, a najmanja 25 vrsta. Dvaput je veći od Grčke, a jedan i pô puta od Danske.

Prijašnja njegova podjela na sjeverni, srednji i južni nepodesna je u praktičnom pogledu, i sad ga dijele samo na sjeverni i južni. Gornja je trećina otoka po svojim klimatskim i terenskim uvjetima posve neprikladna za naseljivanje, stoga se i ne uzima u obzir; srednja trećina naziva se Sjevernim Sahalinom, a donja Južnim; između dviju posljednjih nema točno određene granice. Prognanici danas žive u Sjevernom, uz rijeku Dujku i uz rijeku Timu; Dujka utječe u Tatarski tjesnac, a Tima u Ohotsko more, obje se rijeke na karti dodiruju svojim izvorištima. Žive također i na zapadnoj obali, na neveliku prostoru iznad ušća Dujke i ispod njega. U administrativnom pogledu Sjeverni Sahalin dijeli se u dva okruga: Aleksandrovski i Timovski.

Prenoćili smo u De-Kastriju te smo drugi dan, 10. srpnja, u podne krenuli preko Tatarskog tjesnaca prema ušću Dujke, gdje leži Aleksandrovska stanica. Vrijeme je i ovoga puta bilo tiho, jasno, takvo, kakvo se ovdje dešava vrlo rijetko. Po

potpuno glatkome moru, štrcajući mlazove vode, plovili su u parovima kitovi, i taj nas je prekrasni, originalni prizor zabavljao na cijelome putu. No priznajem, moje raspoloženje nije bilo veselo, i što smo se više približavali Sahalinu, bilo je to gore. Bio sam nemiran. Oficir, koji je pratio vojnike, doznavši, zašto putujem na Sahalin, vrlo se začudio i stao me uvjeravati, kako nemam nikakva prava prilaziti katorgi i koloniji, budući da nisam u državnoj službi. Naravno, znao sam da nema pravo, no ipak su njegove riječi izazivale u meni mučan osjećaj, i ja sam se bojao da možda i na Sahalinu ne naiđem na isto takvo shvaćanje.

Kad su u devet sati bacali sidro, na obali je na pet mjesta poput velikih lomača gorjela sibirska tajga. Kroz mrak i dim, koji se prostirao po moru, nisam vidio ni pristanište ni zgrade, mogao sam razabrati jedino mutna stanična svijetla, od kojih su dva bila crvena. Strašna slika, grubo sastavljena od tmine, gorskih silueta, dima, plemena i vatrenih iskara, činila se fantastičnom. S lijeve strane gore goleme lomače, iznad njih tamne se bregovi, iza bregova diže se visoko prema nebu bakren odsjaj dalekih požara; čini se, kao da gori čitav Sahalin. Nadesno, tamnom teškom masom prodire u more rt Žonkjer, nalik na krimski Aju-Dag; na njegovu vrhu jasno svijetli svjetionik, a dolje u vodi, između nas i obale, strše tri oštre hridi — »Tri brata«. I sve je u dimu kao u paklu.

Parobrodu se približio motorni čamac, vukući za sobom na užetu deregliju. To su dovezli robijaše da iskrcavaju brod. Čuo se tatarski govor i psovka.

— Ne puštajte ih na parobrod — odjeknuo je krik s brodskog boka. — Ne puštajte ih! Oni će noću opljačkati čitav brod.

— Nije to ništa, ovo ovdje u Aleksandrovsku — rekao mi je strojar, primijetivši, kakav je težak dojam izazvala kod mene obala — čekajte dok ugledate Due! Ondje je obala posve strma, s tamnim klisurama i ugljenim slojevima... mračna obala! Katkad bismo vozili na *Bajkalu* u Due po 200—300 robijaša, i ja sam vidio, kako su mnogi od njih plakali, kad bi ugledali obalu.

— Mi smo ovdje robijaši, a ne oni — reče ljutito komandir. — Sada je ovdje tiho, no da vidite, kako je ujesen: vjetar,

vijavica, hladnoća, valovi se prelijevaju preko bokova — da te đavo odnese!

Prenoćio sam na parobrodu. Rano ujutru, oko pet sati, probudili su me bučno: »Brže, brže! Motorni čamac kreće posljednji put k obali! Odmah silazimo!« Nakon jedne minute već sam sjedio u čamcu, a pored mene mlad činovnik ljutitog pospanog lica. Motorni je čamac zazviždio, i mi krenusmo prema obali, vukući za sobom dvije dereglije s robijašima. Izmoreni noćnim radom i nespavanjem, zatvorenici su bili tromi i sumorni; čitavo su vrijeme šutjeli. Lica su im bila pokrivena rosom. Sjećam se sada nekoliko Kavkazaca oštrih crta, s krznenim kapama nabijenim do obrva.

— Dopustite da se predstavim — reče mi činovnik — koleški registrator D.

Bio je to moj prvi sahalinski znanac, pjesnik, autor zabavne poeme *Sahalinó*, koja je počinjala ovako: »Ispričaj, doktore, ta nije uzaman...«[1]. Kasnije me je često posjećivao i šetao sa mnom po Aleksandrovsku i njegovoj okolici, pričajući mi anegdote ili čitajući bez kraja i konca vlastite stihove. Za dugih zimskih noći piše on slobodoumne pripovijesti no od zgode do zgode rado daje na znanje, da je koleški registrator i da zauzima položaj X razreda. Kad ga je neka žena, došavši k njemu poslom, nazvala gospodinom D., uvrijedio se i srdito joj podviknuo: »Ja za tebe nisam gospodin D., već vaše blagorođe!« Na putu do obale ispitivao sam ga potanko o sahalinskom životu, a on je zloguko uzdisao i govorio: »Vidjet ćete!« Sunce se već visoko popelo. Ono, što je jučer bilo tako mračno i tamno i što je toliko plašilo maštu, blistalo je sada u sjaju ranog jutra; masivni, nezgrapni Žonkjer sa svjetionikom, »Tri brata« i visoke strme obale, koje se mogu vidjeti s obje strane na desetak vrsta, prozirna magla na bregovima i dim od požara pružali su u sjaju sunca i mora prekrasnu sliku.

Ovdje nema zaljeva i obale su opasne, o čemu uvjerljivo svjedoči švedski parobrod *Atlas*, koji je doživio brodolom nedugo prije mog dolaska te sada leži na obali. Parobrodi se obično zaustavljaju jednu vrstu od obale, rijetko kada bliže.

---

[1] Stih iz Ljermontovljeve poeme »Borodinó«, nešto malo promijenjen. I akcenat na posljednjem slogu govori, da autor parafrazira tu poemu (op. ur.)

Postoji pristanište, ali samo za motorne čamce i dereglije. To je velika konstrukcija balvana duga nekoliko hvati, koja strši u more u obliku slova T; debeli bjelogorični trupci, čvrsto zabijeni u morsko dno, tvore pregrade, do vrha napunjene kamenjem; oplata je od dasaka, po njoj su duž cijeloga pristaništa položene tračnice za vagonete. Na široku kraju T diže se lijepa kućica — pristanišni ured — a uz nju visok crni jarbol. Gradnja je solidna, ali nije trajna. Pričaju, da za snažne oluje valovi dopiru katkad do prozora kućice, a morska pjena štrca čak do jarbolne prečke; pritom podrhtava čitavo pristanište.

Kraj pristaništa tumaralo je na obali pedesetak, kako se činilo, besposlenih robijaša; jedni u ogrtačima, drugi u koporanima ili kaputima od siva sukna. Kad sam se pojavio, skinuše sva pedesetorica kape, takvu čast nije vjerojatno dotad doživio nijedan književnik. Na obali je stajao nečiji konj upregnut u linejku[1] bez opruga. Robijaši natovariše moju prtljagu na linejku, čovjek crne brade, u kaputu i košulji izvan hlača, sjede na bok. Krenusmo.

— Kamo zapovijedate, vaše visokoblagorođe? — upita on, okrećući se i skidajući kapu.

Upitah, ne iznajmljuje li se ovdje negdje stan, makar i jedna soba.

— Tako je, vaše visokoblagorođe, izdaje se.

Dvije vrste od pristaništa do Aleksandrovske stanice vozio sam se po izvrsnoj cesti. Kad se usporedi sa sibirskim putovima, ta se čista, glatka cesta, s jarcima i fenjerima, čini naprosto luksuznom. Usporedo s njom izgrađena je željeznička pruga. No priroda s obje strane puta iznenađuje svojim siromaštvom. Gore na bregovima i humcima, koji okružuju Aleksandrovsku dolinu, kroz koju protječe Dujka, leže nagorjeli panjevi ili strše poput bodljika dikobraza ariševa debla, usahnula od vjetra i požara, a dolje u dolini je busenje i kiselica — ostaci neprohodne močvare, koja se donedavna ovdje protezala. Svježi usjeci u jarcima otkrivaju, u čitavoj njegovoj bijedi, močvarno sasušeno tlo sa slojem slabe crnice, debelim pola vrška. Ni bora, ni hrasta, ni klena — samo ariš, mršav, bijedan, kao oglodan; on ovdje ne služi za

[1] velika kočija sa dva uzdužna reda sjedala (prim. prev.)

ukras šuma i parkova, kao kod nas u Rusiji, već kao znak loše močvarne zemlje i surove klime.

Aleksandrovska stanica ili, kraće, Aleksandrovsk malen je prijatan gradić sibirskog tipa, sa oko tri tisuće stanovnika. U njemu nema nijednog kamenog zdanja, sve je sagrađeno od drva, uglavnom od ariša: i crkva, i kuće, i pločnici. Ovdje je rezidencija poglavara otoka, centar sahalinske civilizacije. Zatvor se nalazi blizu glavne ulice, no po svome se vanjskom izgledu malo razlikuje od vojne kasarne, stoga Aleksandrovsk nema uopće onakav mračni robijaški karakter, kakav sam očekivao.

Kočijaš me odvezao u Aleksandrovsku Slobodku[1], predgrađe stanice, seljaku prognaniku[2] P. Pokazali su mi stan. Maleno dvorište kaldrmisano gredama na sibirski način, uokolo strehe; u kući pet prostranih, čistih soba, kuhinja, ali ni traga pokućstvu. Domaćica, mlada snaša, donijela je stol, a nakon pet minuta stoličicu.

— Taj smo stan iznajmljivali s drvima za 22 rublja, a bez drva za 15 — reče ona.

A kad je, čas nakon toga, unosila samovar reče uzdišući:

— Navratili ste u taj pakao!

Ona je kao djevojka došla ovamo s majkom za ocem robijašem, koji sve dosad nije odslužio svoj rok; sada je udata za seljaka prognanika, mrkog starca, koga sam letimično vidio prolazeći dvorištem; on je bolovao, tko zna od kakve bolesti, ležao je na dvorištu pod strehom i stenjao.

— Sada kod nas, u Tambovskoj guberniji, vjerojatno žanju — reče domaćica — a ovdje bolje da mi oči iscure.

I doista nema što da se gleda: kroz prozor se vide lijehe s kupusnim sadnicama, oko njih prljavi jarci, u daljini se nazire mršav ariš, koji sahne. Uzdišući i držeći se za bokove, ušao je domaćin i stao mi se tužiti na nerodicu, hladnu klimu, lošu zemlju. On je sretno odslužio robiju i naseljenički rok, imao je sada dvije kuće, konje i krave, imao je mnogo radnika i sam nije radio ništa, oženjen je bio mladom ženom, a što je najglavnije — odavna je već imao pravo da se preseli na kopno, pa ipak se tužio.

---

[1] naselje uz grad, predgrađe (prim. prev.)

[2] bivši robijaš naseljenik, koji je nakon određenog roka dobio zvanje seljaka (prim. prev.)

Oko podneva obilazio sam po Slobodki. Na kraju Slobodke stoji lijepa kućica s bašticom i s mjedenom pločicom na vratima, a pored kućice u istome dvorištu dućančić. Ušao sam da kupim nešto za jelo. »Trgovačka radnja« i »Trgovačko-komisiono skladište« — tako se naziva taj skromni dućančić u štampanim i rukopisnim cjenicima, što sam ih sačuvao — pripada prognanom naseljeniku L., bivšemu gardijskom oficiru, koga je prije kojih dvanaest godina petrogradski okružni sud osudio za ubojstvo. On je već odslužio robiju i sada trguje, vrši također razne funkcije u cestogradnji i drugim službama i za to dobiva plaću višeg nadzornika. Njegova je žena slobodna, plemkinja, služi kao bolničarka u zatvorskoj bolnici. U dućančiću se prodaju i zvjezdice za epolete, i rahatlokum, i poprečne pile, i srpovi, i »šeširi damski, ljetni, najmoderniji, najljepše fazone od 4 rublja 50 kopjejki do 12 rubalja po komadu«. Dok sam razgovarao s pomoćnikom, u dućančić je ušao sam vlasnik, u svilenu žaketiću, sa šarenom vratnom maramom. Upoznasmo se.

— Hoćete li biti ljubazni da objedujete sa mnom? — predloži on.

Pristadoh, i mi pođosmo u kuću. Stan mu je bio udobno namješten. Bečko pokućstvo, cvijeće, američki ariston i naslonjač za ljuljanje, na kome se L. ljulja poslije objeda. Osim domaćice zatekao sam u blagovaonici još četiri gosta, činovnika. Jedan od njih, starac bez brkova, sijedih zalisaka, nalik licem na dramatičara Ibsena, bio je pomoćni liječnik mjesne bolnice, drugi, također starac, predstavio se kao štabni oficir orenburškog kozačkog odreda. Već od prvih riječi taj je oficir izazvao kod mene dojam silne dobričine i velikog patriota. On je blag i pun dobrodušne razboritosti, no kad se povede riječ o politici, pada u vatru i s iskrenim patosom otpočinje govoriti o Nijemcima i Englezima, koje nije nikad u svome životu vidio. O njemu se priča, da je, ploveći prema Sahalinu, htio u Singaporeu kupiti ženi svileni rubac; predložili su mu da promijeni ruski novac u dolare, a on kao da se uvrijedio te je rekao: »Gle, molim te, zar da stanem mijenjati naše pravoslavne novce tko zna za kakve etiopske!« I nije kupio rubac.

Za objedom su servirali juhu, piliće i sladoled. Bilo je i vina.

— Kada otprilike pada ovdje posljednji snijeg? — upitah.

— U svibnju — odgovori L.

— Nije točno, u lipnju — reče doktor nalik na Ibsena.

— Znam naseljenika — reče L. — kome je kalifornijska pšenica dala dvadesetdvostruki prinos.

Doktor se i opet usprotivio:

— Nije istina. Ništa ne rodi na vašem Sahalinu. Prokleta zemlja.

— Dopustite, ipak — reče jedan od činovnika — 82. godine pšenica je urodila četrdesetostruko. Ja to dobro znam.

— Ne vjerujte — reče mi doktor. — Bacaju vam prašinu u oči.

Za objedom su ispričali ovu legendu: kad su Rusi zauzeli otok i potom stali loše postupati s Giljacima, giljački je šaman[1] prokleo Sahalin i prorekao, da od njega ne će biti nikakve koristi.

— Tako se i desilo — uzdahnu doktor.

Poslije objeda svirao je L. na aristonu. Doktor me pozvao da se preselim k njemu, i ja sam se istog dana uveče nastanio u glavnoj ulici stanice, u jednoj od kuća, koje su vrlo blizu službenim ustanovama. Od te večeri otpočelo je moje upućivanje u sahalinske tajne. Doktor mi je ispričao, da je nedugo prije mog dolaska, u vrijeme veterinarskog pregleda stoke na morskom pristaništu, došlo do krupnog nesporazuma između njega i poglavara otoka i da je čak navodno, na kraju, general zamahnuo na njega štapom; drugog je dana bio umirovljen na molbu, koju nije podnio. Doktor mi je pokazao čitav svežanj dokumenata, što ih je napisao, kako reče, u obranu pravde i iz čovjekoljublja. To su bile kopije molba, žalba, izvještaja i... prijava[2].

— A generalu se ne će svidjeti, što ste se zaustavili kod mene — reče doktor i značajno namignu.

Drugi dan posjetio sam poglavara otoka V. O. Kononoviča. Bez obzira na umor i zauzetost poslom, general me je primio izvanredno ljubazno i razgovarao sa mnom oko jedan sat. On

---

[1] žrec kod pripadnika nekih azijskih plemena; čarobnjak (op. ur.)

[2] Evo primjera telegrafske prijave: »Po savjesti, sedam stotina dvanaestom članu, svezak treći, prisiljen uznemiriti vaše -stvo da uzme u obranu pravosuđe protiv nekažnjivosti N-a za nevaljalstva, podvale i maltretacije, što ih je izvršio.«

je obrazovan, načitan, i — pored toga — ima veliko praktično iskustvo, budući da je prije svog imenovanja na Sahalin 18 godina upravljao katorgom u Kari; on lijepo govori i lijepo piše i izaziva dojam čovjeka iskrenog, prožetog humanim težnjama. Ne mogu zaboraviti zadovoljstvo, koje su mi pružali razgovori s njim, i kako me je u prvo vrijeme ugodno iznenađivala odvratnost prema tjelesnim kaznama, što ju je uporno očitovao. G. Kennan spominje ga s oduševljenjem u svojoj poznatoj knjizi.

Doznavši, da namjeravam provesti na Sahalinu nekoliko mjeseci, general me je upozorio, da se ovdje živi teško i dosadno.

— Otuda bježe svi — reče on — i robijaši, i naseljenici, i činovnici. Mene još nije spopala volja da bježim, no već osjećam umor od umnog naprezanja, koje je ovdje toliko potrebno zahvaljujući najviše rascjepkanosti posla.

Obećao mi je punu suradnju, ali me je zamolio da pričekam: na Sahalinu su se pripremali za doček general-gubernatora, i svi su bili zauzeti.

— Drago mi je, što ste se smjestili kod mog neprijatelja — reče on opraštajući se sa mnom. — Tako ćete doznati moje nedostatke.

Do dolaska general-gubernatora stanovao sam u Aleksandrovsku, u doktorovu stanu. Provodio sam donekle neobičan život. Kad bih se ujutru probudio, podsjećali bi me najnevjerojatniji zvukovi na to, gdje se nalazim. Pokraj otvorenih prozora ulicom su ne žureći se prolazili okovani robijaši, ravnomjerno zvekećući svojim lancima; nasuprot našemu stanu u kasarni uvježbavali su vojni muzikanti svoje marševe za doček general-gubernatora; pritom je flauta svirala iz jednog komada, trombon iz drugog, a fagot iz trećeg, i tako je nastajao nezamišljiv kaos. A u našim su sobama neumorno zviždukali kanarinci, i moj je domaćin doktor šetao iz kuta u kut i, prelistavajući u hodu zakone, naglas mislio:

— Ako na temelju člana toga i toga predam molbu tamo i tamo, i t. d.

Ili bi sa svojim sinom sjeo da piše kakvu prijavu. Iziđeš li na ulicu, ondje je vruće. Tuže se čak na sušu, a oficiri idu u bluzama, što se ovdje ne dešava svakog ljeta. Ovdje je promet na ulicama znatno veći nego u našim kotarskim grado-

vima, i to se lako može objasniti pripremama za doček poglavara kraja, a ponajviše tim, što u ovdašnjem naselju pretežu zaposleni ljudi, koji veći dio dana provode izvan kuće. Usto su ovdje na malenu prostoru grupirane: tamnica sa više od tisuću i kasarne sa više od petsto ljudi. Užurbano grade most preko Dujke, podižu lukove, čiste, bojadišu, metu, marširaju. Ulicama jure trojke i dvoprezi s praporcima — to uvježbavaju konje za general-gubernatora. Tako se žure, da rade čak i na blagdane.

Eto, ulicom prema policijskoj upravi ide gomila Giljaka, ovdašnjih domorodaca, a na njih bijesno laju mirni sahalinski psi čuvari, koji — tko zna zašto — laju samo na Giljake. Eto druge grupe: okovani robijaši s kapama i bez kapa, zvekećući lancima, vuku teška kolica s pijeskom, iza kolica prikrpili su se mališani, sa strana se vuku pratioci znojna crvena lica i s puškom na ramenu. Pošto su istresli pijesak na trgu pred generalovom kućom, okovani ljudi se vraćaju istim putem, i zveket okova čuje se neprekidno. Robijaš u ogrtaču s prišivenom crvenom krpicom obilazi dvorišta i prodaje borovicu. Kad prolaziš ulicom, ustaju svi oni, koji sjede, a svi, koji te susreću, skidaju kape.

Robijaši i naseljenici — s malim iznimkama — prolaze ulicama slobodno, bez okova i bez pratnje, i na njih se nailazi na svakom koraku u gomilama ili pojedinačno. Ima ih na dvorištima i u kućama, jer služe kao kočijaši, posluga, kuhari, kuharice i dadilje. Zbog toga, što čovjek nije navikao, takva ga blizina u prvo vrijeme zbunjuje i dovodi u nedoumicu. Prolaziš li pokraj kakve građevine, ugledat ćeš robijaše sa sjekirama, pilama i čekićima. Eto, misliš, zamahnut će i raspalit će te po glavi! Ili ti se desi da posjetiš poznanika i kako ga nisi zatekao kod kuće, sjedneš da mu napišeš ceduljicu, a u to vrijeme iza tebe stoji i čeka njegov sluga robijaš, s nožem, kojim je upravo čistio krumpir u kuhinji. Ili se katkad rano ujutru oko četiri sata budiš od nekog šuma, a kad pogledaš — na vrhovima prstiju, jedva dišući šulja se prema krevetu robijaš. Što je to? Čemu? »Očistio bih čizmice, vaše visokoblagorođe.« Ubrzo sam se toga dovoljno nagledao i privikao na to. Navikavaju se svi, čak i žene i djeca. Ovdašnje dame ostaju potpuno mirne, kad šalju svoju djecu u šetnju s dadiljama kažnjenicama, osuđenim na neodređeno vrijeme.

Neki dopisnik piše, da se u početku plašio gotovo svakog grma, kad bi se na cesti ili stazi susreo sa zatvorenikom, opipavao bi revolver pod kaputom, zatim se umirio došavši do zaključka, da je »katorga općenito — stado ovnova plašljivih, lijenih, polugladnih i punih laske«. Da se pomisli, kako ruski zatvorenici ne ubijaju i ne robe one, koje susretnu, samo zbog straha i lijenosti, treba imati loše mišljenje o čovjeku uopće ili ne poznavati čovjeka.

Priamurski general-gubernator barun A. N. Korf stigao je na Sahalin 19. srpnja na ratnome brodu *Dabar*. Na trgu, između kuće poglavara otoka i crkve, dočekali su ga počasna četa, činovnici i gomila naseljenika i robijaša. Svirala je ona ista muzika, o kojoj sam netom govorio. Častan starac, bivši robijaš, koji se obogatio na Sahalinu, prezimenom Potemkin, pružio mu je kruh i sol na srebrnome pladnju mjesne proizvodnje. Na trgu je stajao moj domaćin doktor u crnome fraku s kačketom na glavi i držao u rukama molbu. Prvi put sam vidio sahalinsku gomilu i nije mi ostalo sakriveno njeno tužno svojstvo: ona se sastojala od muškaraca i žena sposobnih za rad, bilo je u njoj staraca i djece, ali je potpuno nedostajala mladež. Činilo se, kao da mladež od 13 do 20 godina na Sahalinu uopće ne postoji. I ja sam se nehotice zapitao: ne znači li to, da mladež, kad odraste, ostavlja otok, čim joj se pruži prilika?

Drugog dana nakon dolaska, general-gubernator stao je pregledavati tamnice i naselja. Naseljenici, koji su ga čekali s velikim nestrpljenjem, predavali su mu svagdje svoje molbe ili su mu usmeno iznosili svoje zahtjeve. Svatko je govorio za sebe ili jedan za cijelo naselje, a kako govornička vještina cvate na Sahalinu, to nije moglo proći bez govorancija; u Derbinskom je naseljenik Maslov u svom govoru nekoliko puta nazvao upravu »premilostivom vladom«. Nažalost, mnogi od onih, koji su se obraćali barunu A. N. Korfu, nisu tražili ono, što im je potrebno. Ovdje se, kao i u Rusiji u sličnim slučajevima, očitovala mrska seljačka neprosvijećenost: nisu tražili ni škole, ni pravosuđe, ni zaradu, već kojekakve sitnice: netko državnu opskrbu, netko posinjenje djeteta — jednom riječju, predavali su molbe, koje je moglo riješiti i mjesno poglavarstvo. A. N. Korf saslušao je njihove molbe vrlo pažljivo i blagonaklono; bio je duboko dirnut njihovom bijedom

te je davao obećanja i budio nade u bolji život[1]. Kad mu je u Arkovu pomoćnik upravitelja tamnice podnio izvještaj: »U naselju Arkovu sve je u redu«, barun ga je upozorio na ozime i jare usjeve i rekao: »Sve je u redu, jedino što u Arkovu nema hljeba.« U Aleksandrovskoj tamnici hranili su u povodu njegova dolaska zatvorenike svježim mesom, čak i srnetinom; on je obišao sve sobe, primao molbe i zapovjedio da se raskuju mnogi okovani robijaši.

22. srpnja poslije molitve i parade (tog dana uredi nisu radili) dotrčao je nadzornik i izvijestio, kako general-gubernator želi da me vidi. Zaputih se. A. N. Korf primio me je vrlo ljubazno i razgovarao sa mnom oko pola sata. Govorili smo u prisutnosti generala Kononoviča. Između ostalog postavljeno mi je pitanje, nemam li ja kakvu mu drago službenu misiju. Odgovorih, da nemam.

— Imate li bar misiju od kakva naučnog društva ili novina? — upita barun.

Imao sam u džepu novinarski blok, no kako nisam namjeravao da o Sahalinu bilo što štampam u novinama, to sam odgovorio — ne hoteći zavoditi u zabludu ljude, koji su očito imali u mene potpuno povjerenje — da nemam.

— Dopuštam vam da boravite, gdje vam drago i kod koga god želite — reče barun. — Mi nemamo ništa da skrivamo. Razgledajte ovdje sve, imat ćete slobodan pristup u sve tamnice i naselja, poslužit ćete se dokumentima, koji su potrebni za vaš rad — jednom riječju, vrata će vam biti svagdje otvorena. Ne mogu vam dopustiti samo jedno: bilo kakav dodir s političkim zatvorenicima, jer nemam nikakva prava da vam to dopustim.

Otpuštajući me, barun reče:

— Sutra ćemo se još porazgovoriti. Dođite s papirom.

Istog dana bio sam na svečanu objedu u stanu poglavara otoka. Tu sam se upoznao gotovo sa čitavom sahalinskom administracijom. Za objedom je svirala muzika, držali su se govori. A. N. Korf, odgovarajući na zdravicu u njegovu čast, održao je kratak govor, iz koga meni sada padaju na um riječi: »Uvjerio sam se, da na Sahalinu „nesretnici" žive lakše,

[1] Pa čak i neostvarljive nade. U jednom naselju, govoreći o tome, kako seljaci prognanici sada već imaju pravo da prijeđu na kopno, on je rekao: »A kasnije možete i u domovinu, u Rusiju.«

nego bilo gdje u Rusiji ili čak u Evropi. U tome pravcu vi morate u budućnosti učiniti još mnogo toga, jer je put dobra beskonačan.« On je prije pet godina bio na Sahalinu i sada mu se napredak činio značajnim, premašujući sva očekivanja. Njegov pohvalni govor nije se mirio u svijesti s takvim pojavama, kao što su glad, opća prostitucija prognanih žena, surove tjelesne kazne, no slušatelji su mu morali vjerovati: sadašnjost je, uspoređena s onim, što se dešavalo prije pet godina, bila gotovo početak zlatnog vijeka.

Naveče je bila iluminacija. Ulicama, osvijetljenima lojanim svijećama i bengalskom vatrom, šetale su do kasno u noć gomile vojnika, naseljenika i robijaša. Tamnica je bila otvorena. Rijeka Dujka, uvijek jadna, blatna, golih obala, a sada ukrašena s obje strane raznobojnim fenjerima i bengalskim vatrama, koje su se odražavale u njoj, bila je ovoga puta lijepa, čak veličanstvena, ali i smiješna, kao kuharičina kćerka, na koju su radi primjerivanja navukli gospodaričinu haljinu. U generalovu vrtu svirala je muzika i pjevao crkveni zbor. Čak su pucali i iz topa, i top se razletio. Pa ipak, bez obzira na takvo veselje, na ulicama je bilo sumorno. Niti pjesama, niti harmonike, ni jednog pijanca; ljudi su prolazili poput sjena i šutjeli poput sjena. Katorga ostaje katorga i kod bengalske rasvjete, a muzika, kad je izdaleka sluša čovjek, koji se više nikad ne će vratiti u domovinu, izaziva samo smrtnu tugu.

Kad sam se javio general-gubernatoru s papirom, on mi je izložio svoje poglede na sahalinsku katorgu i koloniju i predložio da zapišem sve, što je rekao, a što sam ja, naravno, vrlo rado učinio. Predložio mi je, da svemu, što sam zabilježio, dadem ovaj naslov: »*Opis života nesretnih*«. Iz našeg posljednjeg razgovora i iz onoga, što sam zapisao po njegovu diktatu, stekao sam uvjerenje, da je to velikodušan i plemenit čovjek, no da mu »život nesretnih« nije bio tako dobro poznat, kako je mislio. Evo nekoliko redaka iz opisa: »Nitko nije lišen nade da će postati punopravan; doživotne kazne nema. Neograničena katorga ograničuje se na dvadeset godina. Robijaški radovi nisu teški. Prisilan rad ne daje radniku lične koristi — u tome je njegova težina, a ne u fizičkom naprezanju. Lanaca nema, stražara nema, obrijanih glava nema.«

Bilo je lijepo vrijeme, s jasnim nebom i prozračnim uzduhom, nalik na naše jesenje dane. Večeri su bile prekrasne; sjećam se vatrenog zapada, tamnoplavog mora i posve bijelog mjeseca, koji se dizao iza bregova. Za takvih večeri rado sam se vozio dolinom između stanice i sela Novo-Mihajlovke; cesta je ovdje glatka, ravna, pored nje prolaze tračnice za vagonete, telegrafske žice. Što se ide dalje od Aleksandrovska dolina postaje uža, mrak gušći, gigantski lopuh počinje se pričinjati nekim tropskim raslinjem; sa svih se strana nadvijaju tamni bregovi. Eno u daljini plamte ognjevi, gdje pale ugljen, eno vatre od požara. Izlazi mjesec. Odjednom fantastična slika: u susret meni po tračnicama, podupirući se motkom, kotrlja se na malenoj platformi robijaš u bijelom. Obuzima me jeza.

— Nije li vrijeme da se vratimo — pitam kočijaša.

Kočijaš kažnjenik okreće konje, zatim se ogledava na bregove i vatru i govori:

— Tužno je ovdje, vaše visokoblagorođe. Kod nas je u Rusiji bolje.

III

Popis. — Sadržaj statističkih kartica. — Što sam pitao i kako su mi odgovarali. — Koliba i njeni stanovnici. — Mišljenje prognanika o popisu.

Da bih po mogućnosti proboravio u svima naseljenim mjestima i upoznao se pobliže sa životom većine prognanika, pribjegao sam metodi, koja mi se u mome položaju činila jedino mogućom. Načinio sam popis. U naseljima, u kojima sam bio, obišao sam sve kolibe i popisao domaćine, članove njihovih porodica, ukućane i radnike. Da mi olakšaju rad i skrate vrijeme, ljubazno su mi nudili pomoćnike, no budući da — sastavljajući popis — nisam kao glavni cilj imao njegove rezultate, već one utiske, koje pobuđuje sam proces popisivanja, to sam se tuđom pomoći služio samo u vrlo rijetkim slučajevima. Taj se posao, što ga je za tri mjeseca izvršio jedan čovjek, ne može nazvati popisom u pravome smislu riječi; njegovi se rezultati ne mogu odlikovati točnošću i potpunošću, no kako nema pouzdanijih podataka ni u književ-

nosti ni u sahalinskim kancelarijama, možda će moći poslužiti i moje brojke.

Za popisivanje služio sam se karticama, koje su za mene bile naštampane u tipografiji policijske uprave. Sam proces popisivanja sastojao se u ovome. Prije svega, na svakoj bih kartici bilježio u prvome retku naziv stanice ili naselja. U drugome retku: broj kuće prema službenom popisu domaćinstava. Zatim, u trećem retku zvanje popisanoga: robijaš, naseljenik, seljak prognanik, slobodan čovjek. Slobodne ljude zapisivao sam samo onda, ako su neposredno učestvovali u domaćinstvu prognanika, na pr. živjeli s njime u braku, zakonitom ili nezakonitom, ili uopće pripadali njegovoj porodici, ili stanovali u njegovoj kolibi kao radnici ili ukućani i tome sl. U sahalinskom se životu zvanju daje veliko značenje. Robijašu je bez sumnje njegovo zvanje na nepriliku; na pitanje, kakva je zvanja, odgovara: »radnik«. Ako je prije robije bio vojnik, on će svakako tome još dodati: »bivši vojnik, vaše visokoblagorođe«. Izvršivši ili — kako se on sam izražava — odsluživši svoj rok, on postaje naseljenik. To se novo zvanje ne smatra niskim već i stoga, što se riječ naseljenik ne razlikuje mnogo od seljanina, a da se i ne govori o pravima, koja su spojena s tim zvanjem. Na pitanje, tko je on, naseljenik obično odgovara ovako: »slobodnjak«. Nakon deset, a u povoljnim uvjetima — predviđenim u statutu za prognanike — nakon šest godina, naseljenik dobiva zvanje seljaka prognanika. Na pitanje, kakva je zvanja, seljak odgovara dostojanstveno, kao da se više ne može miješati s ostalima i kao da se od njih razlikuje nečim osobitim: »Ja sam seljak.« No bez dodatka »bivši prognanik«. Nisam ispitivao prognanike o njihovu prijašnjem zvanju, jer o tome ima u kancelarijama dovoljno podataka. Oni sami, osim vojnika — i građani, i trgovci, i duhovnici — ne pričaju nadugo i naširoko o svome izgubljenom zvanju, kao da je ono već zaboravljeno, a svoje prijašnje stanje nazivaju ukratko — slobodom. Ako netko od njih zapodijeva razgovor o svojoj prošlosti, tada obično otpočinje ovako: »Kad sam bio na slobodi...« i t. d.

Četvrti redak: ime, očevo ime i prezime. Što se imena tiče, sjećam se samo toliko, da — kako se čini — nijedno žensko tatarsko ime nisam točno zapisao. U tatarskoj poro-

dici, u kojoj je mnogo djevojčica, a otac i mati jedva razumiju ruski, teško se snaći, pa valja zapisivati nasumce. I u službenim su dokumentima tatarska imena zapisana nepravilno.

Dešava se, da pravoslavni ruski seljačić, na pitanje, kako se zove, odgovara ozbiljno: »Karl«. To je skitnica, koja je na putu izmijenila ime s nekim Nijemcem. Koliko se sjećam, zapisao sam dvojicu takvih: Karl Langer i Karl Karlov. Našao sam na robijaša, koga zovu Napoleonom. Ima jedna žena skitnica Praskovja, a ustvari joj je ime Marja. Što se tiče prezimena, to se po nekoj čudnoj slučajnosti na Sahalinu susreće mnogo Bogdanova i Bespalova. Ima mnogo neobičnih prezimena: Čopavko, Želudac, Bezbožni, Zijevalo. Tatarska prezimena, kako su mi pričali, zadržavaju i na Sahalinu — bez obzira na oduzimanje svih društvenih prava — dodatke i čestice, koje označuju visoka zvanja i naslove. Koliko je to točno, ne znam, no zapisao sam priličan broj kanova, sultana i oglua. Skitnice ponajčešće nose ime Ivan, a prezime Nepamtilo. Eto nekoliko skitničkih nadimaka: Mustafa Nepamtilo, Vasilij Beskućnik, Franc Nepamtilo, Ivan Nepamtilo 20 godina, Jakov Bezimeni, skitnica Ivan 35 godina[1], Čovjek Nepoznata Zvanja.

U istome retku bilježio sam odnos zapisivanoga prema domaćinu: žena, sin, priležnica, radnik, ukućanin, sin ukućanina i t. d. Zapisujući djecu, razlikujem zakonito i nezakonito rođenu, potomke i posvojčad. Uzgred budi spomenuto, posvojenike se često susreće na Sahalinu, i ja sam imao prilike da zapisujem ne samo usvojenu djecu, nego i usvojene očeve. Mnogi od onih, koji žive u kolibi, stoje prema domaćinima u odnosu suvlasnika ili napoličara. U oba sjeverna okruga na jednom komadu zemlje žive po dva, čak i po tri vlasnika — više od polovine domaćinstava nalazi se u takvoj situaciji; naseljenik zaposjeda komad zemlje, gradi kuću i osniva domaćinstvo, a nakon dvije-tri godine dodjeljuju mu suvlasnika, ili pak jedan komad zemlje daju odmah dvojici naseljenika. To se dešava stoga, što administracija ne će i ne umije tražiti nova mjesta za naseljivanje. Događa se i to, da robijaš, koji je izdržao kaznu, moli za dopuštenje, da se smjesti na stanici ili u naselju, gdje terena za domaćinstvo više

[1] Taj broj čini dio prezimena. Ustvari njemu je 48 godina.

nema, i njega moraju — htjeli ne htjeli — naseliti na već gotovo gospodarstvo. Broj suvlasnika osobito se povećava poslije objavljivanja najviših manifesta, kad je administracija prisiljena da odmah pronalazi mjesta za nekoliko stotina duša.

Peti redak: dob. Žene, koje su premašile četrdesetu, loše pamte svoje godine i odgovaraju na pitanje, tek pošto su razmislile. Armenci iz Erivanske gubernije uopće ne znaju svoju dob. Jedan od njih odgovorio mi je ovako: »Možda trideset, a možda već i pedeset.« U takvim slučajevima morao sam određivati dob približno, od oka, a zatim provjeravati prema službenom popisu. Mladež od 15 godina i starija obično smanjuje svoju dob. Poneka je već udavača ili se već odavna bavi prostitucijom, a još uvijek ima 13—14 godina. Radi se o tome, da u najsiromašnijim porodicama djeca i mladež dobivaju od države hranu, koja se izdaje samo do 15 godina, i tako mlade ljude i njihove roditelje obična računica pobuđuje da govore neistinu.

Šesti se redak odnosio na vjeroispovijed.

Sedmi: gdje si se rodio? Na to pitanje odgovarali su mi bez najmanjeg napora, i samo bi skitnice odgovarale nekim robijaškim kalamburom ili »ne sjećam se«. Djevojka Natalija Nepamtilo, kad sam je zapitao, iz koje je gubernije, rekla mi je: »Iz svih pomalo.« Zemljaci se očito drže zajedno i međusobno druguju, a ako bježe, bježe također zajedno; prognanik iz Tulske gubernije radije stupa u suvlasnički odnos sa svojim zemljakom, onaj iz Bakua sa svojim. Kako se čini, postoji organiziranje ljudi iz istoga kraja. Kad sam ispitivao o nekome odsutnom, zemljaci su mi o njemu davali najpodrobnija obavještenja.

Osmi redak: otkad si na Sahalinu? Malo je koji Sahalinac odgovarao na to pitanje odmah, bez naprezanja. Godina dolaska na Sahalin godina je strašne nesreće, a — međutim — ili je ne znaju, ili je se ne sjećaju. Pitaš kažnjenicu, kad su je dopremili na Sahalin, a ona odgovara bezvoljno, ne razmišljajući: »Tko bi to znao? Bit će osamdeset i treće.« Upleće se muž ili priležnik: »Što blebećeš koješta? Došla si osamdeset i pete.« — »Možda i osamdeset i pete« — pristaje ona uzdišući. Računamo, i izlazi da seljak ima pravo. Muškarci

nisu tako tromi, kao žene, no oni ne odgovaraju odmah, već tek pošto su razmislili i porazgovorili se o tome.

— Koje su te godine dotjerali na Sahalin? — pitam naseljenika.

— Doplovio sam istim transportom, kad i Gladki — govori on nesigurno, ogledajući se na drugove.

Gladki je stigao u prvom transportu, a prvi transport, t. j. prvi »Dobrovoljac« prispio je na Sahalin 1879. god. Tako i zapisujem. Dešava se da čujem i takav odgovor: »Na katorgi sam proveo šest godina, a kao naseljenik već treću godinu... Eto vam, pa računajte.« — »Ti si, dakle, na Sahalinu već devetu godinu?« — »Ni govora. Prije Sahalina odsjedio sam u centrali još dvije godine.« I t. d. Ili ovakav odgovor: »Došao sam iste godine, kad su ubili Derbina.« Ili: »Tad je umro Miculj.« Smatrao sam osobito važnim, da dobijem točne odgovore od onih, koji su stigli ovamo šezdesetih i sedamdesetih godina; nastojao sam, da ne mimoiđem ni jednoga od njih, što mi — najvjerojatnije — nije pošlo za rukom. Koliko je ostalo živih od onih, koji su ovamo prispjeli prije 20—25 godina? — pitanje je, da tako kažem, sudbonosno za sahalinsku kolonizaciju.

U devetom retku zapisivao sam glavno zanimanje i obrt.

U desetom — pismenost. Obično pitaju ovako: »Jesi li pismen?« — ja sam međutim postavljao ovakvo pitanje: »Umiješ li čitati?« — i to me je često spasavalo od netočnih odgovora, jer seljaci, koji ne znaju pisati, a umiju raspoznavati samo štampana slova, nazivaju sebe nepismenima. Ima i takvih, koji se iz skromnosti grade neznalicama. »Otkuda bismo mi znali? Kakva je naša pismenost?« — te bi tek na ponovljeno pitanje govorili: »Nekad sam razaznavao štampana slova, ali sam sada, vjerojatno, zaboravio. Mi smo neuk narod, riječju — seljaci.« Nepismenima nazivaju sebe i oni, koji imaju slab očinji vid, kao i slijepci.

Jedanaesti redak odnosio se na porodične prilike: oženjen, udovac, neoženjen? Ako je oženjen, gdje je sklopio brak: u domovini, na Sahalinu? Riječi »oženjen, udovac, neoženjen« na Sahalinu još ne određuju porodično stanje; ovdje se često dešava, da su oženjeni osuđeni na usamljen bezbračni život, budući da njihovi bračni drugovi žive u domovini i ne daju im pristanak na razvod, a neoženjeni i obudovjeli žive u po-

rodici i imaju pola tuceta djece; stoga sam držao, da nije suvišno, ako one, koji žive vanbračnim životom — ne formalno, već stvarno — bez obzira na to, što bi ih valjalo evidentirati kao ženjene, obilježim riječju »samac«. Ni u kojemu kraju Rusije nije nezakonit brak tako široko i javno rasprostranjen i nigdje on nije zaodjeven u tako originalan oblik, kao na Sahalinu. Nezakonit ili, kako ga ovdje nazivaju, slobodan zajednički život nema protivnika ni kod poglavarstva ni među duhovnicima, već se naprotiv odobrava i sankcionira. Ima naselja, gdje uopće ne ćeš naići na zakonit zajednički život. Slobodni parovi formiraju domaćinstva na onim istim temeljima, na kojima i zakoniti, rađaju djecu koloniji, te stoga nema razloga, da se pri registraciji za njih stvaraju posebna pravila.

Najzad, dvanaesti redak: dobiva li pomoć od države? Iz odgovora na to pitanje htio sam razabrati, kolik dio stanovništva ne može živjeti bez državne materijalne pomoći ili, drugim riječima, tko hrani koloniju: ona samu sebe ili država? Državnu pomoć, u hrani ili u stvarima ili u novcu, obvezatno dobivaju svi robijaši, naseljenici prvih godina, pošto su izdržali kaznu, siromasi u ubožnicama i djeca najsiromašnijih porodica. Osim ovih osoba, kojima je službeno priznata pomoć, ja sam evidentirao kao lica, koja žive na račun države, i one prognanike, koji od nje primaju plaću za razne usluge, na primjer: učitelje, pisare, nadglednike i tome sl. No dobiveni odgovor nije bio potpun. Osim običnih sljedovanja u hrani i plaći, naširoko se primjenjuje i podjeljivanje takve pomoći, koju je teško evidentirati na karticama, na primjer: pomoć kod stupanja u brak, kupovanje žita od naseljenika po naročito određenoj visokoj cijeni, a kao najvažnije, davanje sjemena, stoke i drugoga na dug. Poneki je naseljenik dužan državi nekoliko stotina rubalja i nikad ih ne će vratiti, a ja sam — htio ne htio — morao da ga zapišem među one, koji ne primaju pomoć.

Svaku sam žensku karticu prekrižio crvenom olovkom i smatram, da je to podesnije, nego da vodim posebnu rubriku, u koju bih zapisivao spol. Zapisivao sam samo prisutne članove obitelji; ako bi mi kazali, da je stariji sin otišao u Vladivostok na pečalbu, a drugi da služi u naselju Rikovskom kao radnik, prvoga nisam uopće zapisivao, a drugoga sam unosio u karticu u mjestu njegova boravka.

Išao sam iz kolibe u kolibu sam; katkad bi me pratio neki robijaš ili naseljenik, preuzimajući na sebe iz dosade ulogu vodiča. Katkad je neposredno iza mene, ili u nekoj udaljenosti, išao poput sjene stražar s revolverom. Njega su slali za slučaj, ako bih trebao kakvih razjašnjenja. Kad bih mu se obraćao bilo kakvim pitanjem, njegovo bi se čelo u tren oka orosilo graškama znoja i on bi odgovarao: »Nije mi poznato, vaše visokoblagorođe!« Obično bi moj pratilac, bos i bez kape, s mojom tintarnicom u rukama, potrčao naprijed, bučno otvarao vrata i u trijemu dospijevao da nešto šapne domaćinu — vjerojatno svoja nagađanja o mome popisu. Ulazio sam u kolibu. Na Sahalinu ima svakovrsnih koliba, već prema tome, tko ih je gradio — Sibirac, Hohol ili Čuhonac, no ponajviše je to malena brvnara, od kojih šest aršina, sa dva ili tri prozora, bez ikakvih vanjskih ukrasa, pokrivena slamom, korom, a rijetko šindrom. Dvorišta obično nema. U blizini ni drvceta. Malena suša i kupatilo na sibirski način susreću se rijetko. Ima li pasa, oni su mlitavi, mirni, i — kako sam već govorio — laju samo na Giljake, vjerojatno stoga, što ovi nose obuću od pasje kože. I tko bi znao zašto, i ti su pitomi, bezazleni psi privezani. Ima li svinja, one nose jaram na vratu. Pijetao je također vezan za nogu.

— Zašto su kod tebe pas i pijetao privezani? — pitam domaćina.

— Kod nas je na Sahalinu sve na lancu — odgovara mi on duhovito. — Takva je naša zemlja.

U kolibi je jedna soba s ruskom peći. Stol, dvije-tri stoličice, klupa, krevet s posteljinom, ili je prostro na samome podu. Dešava se, da nema nikakva pokućstva, samo se nasred sobe nalazi perina te se vidi, da su na njoj upravo spavali; na prozoru je pladanj s ostacima jela. Po načinu, kako je uređena, to nije koliba niti soba, već prije samica. Ondje, gdje ima žena i djece, ipak ima neke sličnosti s domaćinstvom i seljačkim životom, no svejedno se i ondje osjeća, kako nedostaje nešto važno; nema djeda i bake, nema starih ikona ni djedovskog pokućstva, domaćinstvu prema tome nedostaje patina prošlosti, tradicija. Nema crvenog kuta ili je vrlo siromašan i mračan, bez kandila i bez ukrasa — nema običaja; namještaj ima slučajni karakter te se čini, kao da porodica ne živi u svojoj kući, već u iznajmljenome stanu ili kao da je

tek stigla i još nije dospjela da se saživi; nema mačke, za zimskih večeri ne čuje se cvrčak... a, što je najvažnije, nema domovine.

Slike, na koje sam nailazio, obično mi nisu svjedočile o porodičnom duhu, udobnosti i solidnosti domaćinstava. Najčešće bih susretao u kolibi samog domaćina, samotnoga, smrtnom dosadom obuzetog siromašnog seljaka, koji se, kako se činilo, ukočio od prisilnog nerada i dosađivanja; odjeven je kao slobodan čovjek, no kabanica mu je — po navici — prebačena preko leđa na uznički način, i ako je nedavno izišao iz tamnice, na njegovu stolu leži kapa bez štita. Peć nije zagrijana, od posuđa postoji samo kotlić i boca začepljena papirom. O svome životu i o svom domaćinstvu govori on sam podrugljivo, s hladnim prezirom. Priča, da je već pokušao sve i sva, no ni od čega nema nikakve koristi; ostaje jedno: odmahnuti na sve rukom. Dok govoriš s njime, u kolibi se okupljaju susjedi, i otpočinje razgovor o raznim temama: o poglavarstvu, klimi, ženama... Od dosade svi su orni da govore i slušaju bez kraja i konca. Dešava se, da osim domaćina zatekneš u kolibi i cijelu gomilu ukućana i radnika; na pragu sjedi ukućanin-robijaš s remenčićem na kosi i šije obuću; miriše na kožu i postolarsku smolu; u trijemu na prnjama leže njegova djeca, a tu je — u tamnu i tijesnu kutu — i njegova žena, koja je za njim došla dobrovoljno; na malenu stoliću priređuje ona piroge od borovice; to je porodica, koja je nedavno stigla iz Rusije. Osim njih, u samoj je kolibi kojih pet muškaraca, od kojih se jedan naziva — ukućaninom, drugi — radnikom, treći — stanarom; jedan stoji kraj peći i, naduvenih obraza i izbuljenih očiju, nešto lijepi; drugi, očito šaljivdžija, izvještačeno glupog lica, gunđa nešto, ostali kikoću u šake. A na krevetu sjedi babilonska bludnica, sama domaćica Lukerja Nepamtilo u dronjcima, mršava, s pjegavim licem; ona nastoji da što podrugljivije odgovara na moja pitanja i pritom mlatara nogama. Oči su joj ružne, mutne, a po ispijenome, apatičnom licu mogu zaključiti, koliko je ona, u svome još kratkom vijeku, preturila tamnica, etapa, bolesti. Ta Lukerja daje kolibi opći ton života, zahvaljujući njoj u svemu se očituje prisutnost luckastog, raskalašenog skitnice. Ovdje ne može više biti ni govora o ozbiljnom domaćinstvu. Dešavalo se, da bih u kolibi nailazio na cijelo društvo, koje je

prije mog dolaska kartalo; na licima bi im se odražavala zbunjenost, dosada i očekivanje: kad ću otići, da se opet mogu prihvatiti karata? Ili ulaziš u kolibu, pokućstvu ni traga, peć je pusta, a na podu uza stijene sjede Čerkezi jedan uz drugoga, jedni s kapama na glavi, drugi nepokrivenih, ošišanih i, kako se čini, vrlo tvrdih glava, te me promatraju netremice. Ako bih kod kuće zatjecao samu ukućanku, ona je obično ležala u krevetu, na moja pitanja odgovarala zijevajući i protežući se, i čim bih otišao, opet je lijegala.

Prognaničko stanovništvo gledalo je u meni službenu osobu, a za popis držalo, da je to jedna od onih formalnih procedura, koje su ovdje tako česte i koje obično ne daju nikakva rezultata. Uostalom, činjenica, što nisam ovdašnji, što nisam sahalinski činovnik, budila je kod prognanika neku znatiželju. Pitali su me:

— Zašto popisujete sve nas?

I sad bi otpočinjale razne pretpostavke. Jedni su govorili, da vjerojatno najviša uprava želi razdijeliti pomoć među prognanike, drugi, kako mora da je, najzad, već riješeno, da sve njih presele na kopno — ovdje se uporno i čvrsto podržava uvjerenje, da će prije ili kasnije katorga s naseljima biti prebačena na kopno — treći, gradeći se skepticima, govorili su, kako oni ne očekuju više ništa dobro, jer ih se i bog odrekao, a to su izjavljivali stoga, kako bi me izazvali, da im protivurječim. A iz trijema ili s peći — kao da se ruga svim tim nadama i nagađanjima — čuo bi se glas, u kome se moglo osjetiti umor, dosadu i zlovolju zbog uznemirivanja:

— A oni samo pišu, i pišu, i pišu, carice nebeska!

Za vrijeme svojih krstarenja po Sahalinu nisam dolazio u priliku da gladujem i uopće da trpim bilo kakvu oskudicu. Čitao sam, da je agronom Miculj, istražujući otok, zapadao u veliku nevolju te je čak bio prisiljen da pojede svoga psa. No otada su se prilike znatno izmijenile. Sadašnji agronom putuje po odličnim cestama; čak i u najsiromašnijim naseljima ima nadzorničkih postaja ili takozvanih odmarališta, gdje se uvijek može naći topla prostorija, samovar i postelja. Kad istraživači kreću u unutrašnjost otoka, u tajgu, uzimaju sa sobom američke konzerve, crveno vino, tanjire, viljuške, jastuke i sve, što samo mogu natovariti na leđa robijaša, koji na Sahalinu zamjenjuju tegleću stoku. Dešava se i sada, da

se ljudi hrane posoljenim trulim drvom, a ima čak i pojava ljudožderstva, no to se ne događa ni turistima ni činovnicima.

U idućim glavama opisivat ću stanice i naselja, a usput obavještavati čitatelja o robijaškim radovima i tamnicama, ukoliko sam ja sâm dospio da se u kratko vrijeme s njima upoznam. Na Sahalinu su robijaški radovi raznoliki u najvećoj mjeri; oni nisu specijalizirani na zlato i ugljen, već obuhvaćaju čitav tok sahalinskog života i raspršeni su po svima naseljenim mjestima otoka. Krčenje šume, građenje, isušivanje močvara, ribolov, košnja sijena, krcanje parobroda — sve su to oblici robijaških radova, koji su se nužno povezali sa životom kolonije do te mjere, da ih može izdvojiti i o njima govoriti, kao o nečemu, što na otoku samostalno postoji, možda samo onaj, koji ta pitanja promatra određenim znalačkim pogledom, koji na katorgi u prvome redu nastoji naći rudnike i tvornički rad.

Otpočet ću s Aleksandrovskom dolinom, s naseljima, koja se protežu duž rijeke Dujke. Na Sjevernom Sahalinu bila je ta dolina prva izabrana za naseljivanje ne zato, što bi bila bolje istražena od drugih ili što odgovara ciljevima kolonizacije, već naprosto slučajno, zahvaljujući činjenici, što je ona bila najbliža naselju Due, gdje je nikla prva katorga.

IV

Rijeka Dujka. — Aleksandrovska dolina. — Slobodka Aleksandrovka. — Skitnica Krasivi. — Aleksandrovska stanica. — Njena prošlost. — Jurte[1]. — Sahalinski Pariz.

Rijeka Dujka ili, kako je drugačije nazivaju, Aleksandrovka, bila je 1881. god., kad ju je istraživao zoolog Poljakov, u svome donjem toku široka kojih deset hvati, njene su obale bile naplavljene golemim hrpama stabala, koja su se svalila u vodu, nizina je na mnogima mjestima bila pokrivena starom šumom omorike, ariša, jošike i šumske vrbe, a uokolo se prostirala neprohodna žitka močvara. Danas ta rijeka ima oblik duge uske lokve. Širinom, posve golim obalama i svojim polaganim protjecanjem podsjeća na moskovsku Kanavu.

---

[1] nastambe nomadskih naroda (prim. prev.)

Treba kod Poljakova pročitati opis Aleksandrovske doline i baciti na nju makar i letimičan pogled, pa da se shvati, kakva je množina teškoga, doista robijaškog rada utrošena već na kulturno podizanje ovoga mjesta. »S visine susjednih bregova — piše Poljakov — Aleksandrovska se dolina pričinja zagušljivom, pustom i šumovitom... golema crnogorična šuma pokriva velike prostore na njenu dnu.« On opisuje močvare, neprohodna tresetišta, loše tlo i šume, u kojima je »osim velikih uspravnih stabala, tlo na mnogo mjesta posijano golemim polusagnjilim deblima, koja su se srušila od starosti ili od oluja; između debala uz korijenje drveća često strši busenje, obraslo mahovinom, a pored njega rupčage i kolotečine«. Danas pak na mjestu tajga, tresetišta i kolotečina stoji čitav grad, probijene su ceste, zelène se livade, ražena polja i povrtnjaci, i već se čuju pritužbe, kako nema dosta šume. Toj masi rada i borbe, kad su ljudi radili na močvarnom tlu do pojasa u vodi, treba dodati hladnoću, ledene kiše, čežnju za domovinom, uvrede, šibe i — pred našom će se maštom pojaviti strašni likovi. I nije mi uzalud jedan sahalinski činovnik, dobričina, svaki put, kad bismo udvoje išli bilo kamo, čitao Nekrasovljevu *Željezničku prugu.*

Blizu samoga ušća u Dujku utječe s desne strane malena rječica, koju nazivaju Malom Aleksandrovkom. S obje njezine strane proteže se *naselje Aleksandrovsko* ili Slobodka. Nju sam već spominjao. Ona čini predgrađe stanice i već se spojila s njom, no budući da se od nje razlikuje po nekim osobinama i živi samostalnim životom, valja o njoj napose govoriti. To je jedno od najstarijih naselja. Ovdje je otpočela kolonizacija uskoro, pošto su u Due organizirani robijaški radovi. Pobudu, da se izabere upravo ovo mjesto, a ne neko drugo, dale su, kako piše Miculj, bogate livade, dobro građevno drvo, plovna rijeka, plodna zemlja... »Kako se čini — piše ovaj fanatik, koji je u Sahalinu gledao obećanu zemlju — nije nikako bilo mjesta sumnji, da će kolonizacija uspjeti, no od 8 ljudi, koji su u tu svrhu poslani na Sahalin 1862. god., samo su se 4 naselila kraj rijeke Dujke.« No što su mogla učiniti ta četvorica? Oni su obrađivali zemlju pijukom i lopatom, te im se dešavalo, da bi u proljeće sijali umjesto jarog ozimo žito, a svršilo se tako, da su stali moliti, neka ih vrate na kopno. God. 1869. na mjestu Slobodke bilo je osnovano

poljoprivredno dobro. Namjeravali su da ondje riješe vrlo važno pitanje: može li se u poljoprivredi uspješno primijeniti prisilni rad prognanika? U toku tri godine robijaši su krčili šumu, gradili kuće, isušivali močvare, probijali ceste i obrađivali zemlju, no pošto su odslužili kaznu, nisu poželjeli da ostanu ovdje, već su se obratili general-gubernatoru moleći ga da ih prebaci na kopno, budući da od zemljoradnje nisu imali nikakve koristi, a druge zarade nije bilo. Njihova je molba bila uvažena. No ono, što se nazivalo dobrom, nastavilo je da postoji. Dujski su robijaši u toku vremena postajali naseljenicima, iz Rusije su stizavali robijaši s porodicama, koje je bilo potrebno naseljivati; zapovjeđeno je bilo da se Sahalin smatra plodnom zemljom, pogodnom za poljoprivrednu koloniju, i ondje, gdje se život nije mogao nakalemiti na prirodan način, on je malo po malo nicao umjetno, prisilno, uz cijenu velikih novčanih izdataka i ljudskih snaga.

God. 1879. dr. Avgustinovič naišao je u Slobodki već na 28 kuća[1].

Sada se u Slobodki nalazi 15 domaćinstava. Ovdje su kuće pokrivene šindrom, prostrane, katkada sa nekoliko soba, dvorišne su zgrade solidne, uz gospodarstvo su povrtnjaci. Na svake dvije kuće dolazi po jedno kupatilo.

U popisu je navedeno u svemu $39^3/_4$ desetina oranica i $24^1/_2$ desetina sjenokoša. Imaju 23 konja, a rogatog blaga, krupnog i sitnog, 47 komada.

Po domaćinima, koji je sačinjavaju, Slobodka se smatra aristokratskim naseljem: jedan dvorski savjetnik[2], oženjen kćerkom naseljenika, jedan slobodan čovjek, koji je došao na otok s majkom robijašicom, sedam seljaka prognanika, četiri naseljenika i samo dva robijaša.

Od 22 porodice, koje ovdje žive, samo su 4 nezakonite. I po dobrom sastavu stanovnika Slobodka se približava normalnom selu; radno sposobni ne pretežu tako oštro kao u drugim naseljima, ovdje ima i djece, i mladeži, i staraca preko 65, pa čak i preko 75 godina.

---

[1] Avgustinovič: »*Nekoliko podataka o Sahalinu*«. Izvod iz putnog dnevnika. »*Suvremenost*«, 1880. god., br. 1. Postoji i njegov članak »*Boravak na otoku Sahalinu*«. »Vladin vjesnik«, 1879. god., br. 276.

[2] činovnik 7. razreda (prim. prev.)

Postavlja se pitanje, čime da se objasni takav razmjerno povoljan sastav Slobodke, čak i ako se imaju pred očima izjave samih mjesnih domaćina, da »od zemljoradnje ovdje ne ćeš ostati živ«? U odgovor na to moglo bi se upozoriti na nekoliko uzroka, koji — uz obične uvjete — stvaraju pretpostavke za redovan, čvrst, imućan život. Na primjer, velik je postotak starosjedilaca, koji su stigli na Sahalin prije 1880. godine i već uspjeli da se priviknu na ovdašnju zemlju i da se udomaće. Vrlo je važno također, što su sa devetnaestoricom muškaraca došle i njihove žene, i što su gotovo svi, koji bi se nastanjivali na gospodarstva, već imali porodice. Žena ima razmjerno dosta, tako da samo devet ljudi živi samohrano, no nijedan od njih nije bez zemlje. Slobodka je imala sreću; kao na jednu od povoljnih okolnosti može se upozoriti još i na visok postotak pismenih: 26 muškaraca i 11 žena.

Da ne govorimo o dvorskom savjetniku, koji na Sahalinu vrši dužnost geometra, postavlja se pitanje, zašto slobodni domaćini i seljaci prognanici ne odlaze na kopno, kad na to imaju pravo? Govori se, da ih u Slobodki zadržavaju uspjesi u poljoprivredi, no to ne vrijedi za sve njih. Slobodske sjenokoše i oranice nisu u rukama svih domaćina, već samo nekolicine od njih. Pašnjake i stoku ima samo 8 domaćina, zemljoradnjom se bavi 12, i — u svakom slučaju — razmjeri ovdašnje poljoprivrede nisu tako ozbiljni, da bi mogli objasniti izuzetno dobar ekonomski položaj. Uzgredne zarade nema nikakve, obrtom se ne bavi nitko, i samo L., bivši oficir, ima dućančić. Službenih podataka, koji bi objasnili, zašto su stanovnici Slobodke bogati, također nema, i stoga treba radi rješenja zagonetke i protiv volje posegnuti za jedinim izvorom u tome slučaju — a to je loš glas. U prijašnje vrijeme u Slobodki se u najširim razmjerima potajno trgovalo špiritom. Na Sahalinu je strogo zabranjen uvoz i prodaja špirita, i to je uzrok da se razvila posebna vrsta krijumčarenja. Špirit su uvozili u limenkama, koje su imale oblik glave šećera, i u samovarima, i samo što u tu svrhu nisu upotrebljavali opasače. Ponajviše su krijumčarili naprosto u buradi i u običnim bocama, budući da je niža vlast bila podmićena, a viša je na sve to gledala kroz prste. U Slobodki se boca loše votke prodavala po 6, pa čak i po 10 rubalja; sve tamnice na Sjevernom Sahalinu dobavljale su votku upravo otuda. Nisu je pre-

zirale ni teške pijanice među činovnicima; znam jednoga od njih, koji bi u vrijeme pijančevanja za bocu špirita davao zatvorenicima doslovno sve što je imao.

U današnje je vrijeme trgovina špiritom u Slobodki mnogo jenjala. Sada se govorka o drugome poslu — o trgovini starim robijaškim stvarima, »starom robom«. Kupuju se u bescijenje ogrtači, košulje, kratke bunde, i svi se ti dronjci otpremaju na prodaju u Nikolajevsk. Osim toga, postoje i tajne posudionice novca. Barun A. N. Korf nazvao je jednom zgodom u razgovoru Aleksandrovsku postaju sahalinskim Parizom. Svi oni, koji se u tome bučnom i gladnom Parizu zanose, piju, hazardiraju, koji su slabi, kada žele da se opiju ili da zapišu dušu nečastivom, odlaze baš u Slobodku.

Na prostoru između morske obale i stanice, osim željezničke pruge i netom opisane Slobodke, ima još nešto, što je vrijedno spomena. To je prijevoz preko Dujke. Na vodi leži, umjesto čamca ili skele, velik, potpuno kvadratičan sanduk. Kapetansku dužnost na tome brodu, jedinstvenome u svojoj vrsti, vrši robijaš Krasivi[1], koji se ne sjeća svog podrijetla. Ima već 71 godinu. Poguren, izbočenih lopatica, slomljena rebra, na ruci mu nedostaje palac, a na čitavu se tijelu vide ožiljci od korbača i šiba, kojima su ga nekad kažnjavali. Gotovo da i nema sijede kose; kosa kao da mu je izblijedjela, oči su mu plave, jasne, vesele i dobroćudne. Odjeven je u prnje i bos. Vrlo je pokretan, razgovorljiv i voli se podrugnuti. God. 1885. pobjegao je iz vojne službe »zbog gluposti« i stao se skitati, nazivajući sebe čovjekom, koji ne će da kaže otkuda je. Uhvatili su ga i otpremili u Zabajkalje da služi kao kozak, kako je govorio.

— Mislio sam tada — pričao mi je — da ljudi u Sibiru žive pod zemljom, stoga sam pobjegao cestom iz Tjumena. Stigao sam do Kamišlova, tamo su me uhvatili i osudili, vaše visokoblagorođe, na dvadeset godina robije i 90 udaraca korbačem. Otpremili su me u Karu i ondje mi odvalili te udarce, a otuda ovamo na Sahalin u Korsakov; bježao sam iz Korsakova sa drugom, no stigao sam samo do Due: ovdje sam se razbolio, nisam mogao dalje. A drug je dopro do Blagovješčenska. Sada već izdržavam drugu kaznu, a živim ovdje na Sa-

---

[1] krasivyj ruski znači: lijep.

halinu u svemu 22 godine. I jedini je moj zločin bio u tome, što sam pobjegao iz vojne službe.

— Zašto sada kriješ svoje pravo ime? Što će ti to?

— Ljetos sam rekao činovniku svoje ime.

— I onda?

— Baš ništa. Činovnik kaže: »Dok prikupimo podatke, ti ćeš i umrijeti. Živi kao i dosad. Što će ti to?« Ima pravo, ne griješi... I tako ne ću dugo živjeti. A ipak bi, dobri moj gospodine, rođaci doznali gdje sam.

— Kako se zoveš?

— Ovdašnje moje ime glasi Ignjatjev Vasilij, vaše visokoblagorođe.

— A pravo?

Krasivi razmisli i reče:

— Nikita Trofimov. Iz Skopinskog sam kotara Rjazanske gubernije.

Stao sam se prebacivati u sandučiću preko rijeke. Krasivi upire dugom motkom o dno i pritom se napreže čitavo njegovo mršavo, koščato tijelo. Posao nije lagan.

— Bit će da ti je teško?

— Ne mari, vaše visokoblagorođe. Nitko mi ne sjedi za vratom, ne moram se žuriti.

On priča, kako za sve 22 godine, što ih je proveo na Sahalinu, nijednom nije bio šiban i nijednom nije sjedio u samici.

— To je stoga, što idem, ako me šalju da pilim šumu, ako mi dadu ovaj štap u ruke, uzimam ga, ako mi zapovjede da ložim peći u kancelariji, ložim ih. Valja se pokoriti. Što da gnjavim boga, život je dobar. Slava ti, gospodine!

Ljeti stanuje u jurti blizu prijevoza. U jurti su njegovi dronjci, glava hljeba, puška; zrak je u njoj zagušljiv, kiselkast. Na pitanje, što će mu puška, govori u smijehu, da mu treba za pucanje po lopovima i šljukama. Puška je pokvarena i stoji ovdje samo zato da se vidi. Zimi se pretvara u nosača drva i stanuje u uredu na pristaništu. Jednom sam ga vidio, kako je — visoko zasukanih nogavica, otkrivajući svoje žilave, plavkaste noge — nosio s nekim Kinezom mrežu, u kojoj su se iskrili lososi, svaki velik poput našega smuđa. Zazvao sam ga i on mi je radosno odgovorio.

Aleksandrovska postaja osnovana je 1881. god. Jedan činovnik, koji na Sahalinu živi već 10 godina, pričao mi je, da je gotovo propao u močvaru kad je prvi put došao u Aleksandrovsku stanicu. Jeromonah Iraklij, koji je do 1886. god. živio u Aleksandrovskoj postaji, pripovijedao je, da su ovdje u početku bile samo tri kuće, a u malenoj kasarni, gdje sada žive muzikanti, bila je smještena tamnica. Na ulicama stršali su panjevi. Ondje, gdje se danas nalazi tvornica opeke, lovili su 1882. god. samure. Za crkvu ponudili su ocu Irakliju nadzorničku stražarnicu, no on je to odbio, tvrdeći, da mu je pretijesna. Za lijepa vremena služio je liturgiju na trgu, a za ružna u kasarni ili gdje bi stigao.

— Služiš, a ono zvekeću okovi — pričao je on — razliježe se buka, od kotla bije žar. Ti pjevaš »slava svetoj jednobitnoj«, a u isto vrijeme čuješ — »majku li ti tvoju...«.

Sadašnji razvoj Aleksandrovska otpočinje odonda, otkad je bio određen nov položaj Sahalina i otkad je osnovano mnogo novih službenih činova, među njima i jedan generalski. Za nove ljude i njihove kancelarije bilo je potrebno novo mjesto, budući da je u Due, u kome se dotad nalazila uprava katorge, bilo tijesno i mračno. Šest vrsta od Due stajala je već na otvorenome mjestu Slobodka, na Dujki se već nalazila tamnica, i tako je u susjedstvu malo po malo stala izrastati rezidencija: zgrade za činovnike i kancelarije, crkva, skladišta, dućani i ostalo. I izniklo je ono, bez čega se ne bi mogao zamisliti Sahalin, nikao je grad, sahalinski Pariz, gdje nalazi sebi pogodno društvo, sredinu i komad kruha gradska publika, koja može da diše samo gradskim uzduhom i koja se može baviti samo gradskim poslovima.

Robijaši su podizali razne zgrade, krčili šume i isušivali tlo. Do 1888. godine, sve dok nije bila sagrađena sadašnja tamnica, stanovali su u jurtama-zemunicama. Bile su to brvnare, ukopane u zemlju 2—2 1/2 aršina duboko, sa zemljanim krovovima u dva nagiba. Prozori su bili maleni, uski, u razini tla, u njima je bilo mračno, osobito zimi, kad bi jurte zasuo snijeg. Zbog toga, što se podzemna voda dizala katkad sve do poda, zbog stalnog zadržavanja vlage u zemljanim krovovima i šupljikavim gnjilim zidovima u tim je podrumima bilo strašno vlažno. Ljudi su spavali u kratkim bundama. Tlo

uokrug, a i bunar s vodom bili su neprestano uprljani ljudskom nečisti i otpacima svake vrste, budući da uopće nije bilo nužnika ni jama za smeće. Robijaši su u jurtama stanovali sa svojim ženama i djecom.

Danas Aleksandrovsk zauzima, prema planu, površinu od oko dvije kvadratne vrste; no kako se on već spojio sa Slobodkom, a jednom se svojom ulicom približava naselju Korsakovskome, te će se u najbližoj budućnosti spojiti s njime, njegovi su razmjeri, ustvari, mnogo impozantniji. On ima nekoliko ravnih, širokih ulica, koje se međutim ne nazivaju ulicama, već — prema staroj tradiciji — slobodkama. Na Sahalinu vlada običaj da se ulicama daju nazivi u čast činovnika još za njihova života; ulice nazivaju ne samo prezimenima, već čak i imenom i očinstvom[1]. No po nekom sretnom slučaju Aleksandrovsk nije ovjekovječio još nijednog činovnika, i njegove su ulice sačuvale sve do danas nazive slobodki, iz kojih su se razvile: Ciglarska, Solufska, Kasjanovska, Pisarska, Vojnička. Podrijetlo svih tih imena nije teško shvatiti, osim Solufske. Priča se, da su je robijaši tako nazvali u čast solufa nekog Židova, koji je ovdje trgovao, dok se još na mjestu slobodke nalazila tajga; prema drugoj verziji, ovdje je stanovala i trgovala prognanica Solufova.

Na ulicama postoje drveni pločnici, svagdje vlada čistoća i red, i čak u posebnim ulicama, gdje je nagomilana mjesna sirotinja, nema lokava ni gomila smeća. Najvažniji je na stanici njen službeni dio: crkva, kuća poglavara otoka, njegova kancelarija, poštansko-telegrafski ured, policijska uprava sa štamparijom, kuća okružnog načelnika, trgovina kolonizacijskog fonda, vojne kasarne, tamnička bolnica, vojni lazaret, još nedovršena džamija s minaretom, erarske kuće, u kojima stanuju činovnici, i prognaničko-robijaška tamnica sa svojim mnogobrojnim skladištima i radionicama. Kuće su većim dijelom nove, građene na evropski način, pokrivene željeznim pločama i često obojadisane izvana. Na Sahalinu nema vapna ni dobra kamena, stoga nema ni kamenih zgrada.

Ne računaju li se stanovi činovnika i oficira, kao ni oni u Vojničkoj slobodki, gdje stanuju vojnici oženjeni slobod-

---

[1] Ako se činovnik na primjer zove Ivan Petrovič Kuznjecov, to jednu ulicu nazivaju Kuznjecovskom, drugu Ivanovskom, a treću Ivanovo-Petrovskom.

nim ženama — a to je element pokretan, koji se mijenja svake godine — svih je domaćinstava u Aleksandrovsku 298. Stanovnika ima 1499: od toga 923 muškarca i 576 žena. Dodaju li se tome slobodna naselja, vojna komanda i oni kažnjenici, koji noćivaju u tamnici i ne pripadaju domaćinstvima, dobiva se brojka od kojih 3000. Kad se usporedi sa Slobodkom, ovdje je malo seljaka, no zato robijaši sačinjavaju trećinu svih domaćina. Statut o prognanicima dopušta život izvan tamnice, a prema tome i osnivanje domaćinstva, samo robijašima popravnog razreda, no taj se zakon neprestano mimoilazi zbog njegove nepraktičnosti: u kolibama ne žive samo oni, koji pripadaju popravnoj kategoriji, već i oni, koji su na provjeravanju, osuđeni na dugoročnu kaznu, kao i oni bez određenog roka kazne. Da se ne govori o pisarima, crtačima i dobrim majstorima, koji zbog svog zanimanja ne moraju da borave u tamnici, na Sahalinu ima mnogo robijaša s porodicom, muževa i očeva, koje bi bilo nepraktično držati u tamnicama odvojeno od njihovih obitelji: to bi izazivalo veliku zbrku u životu kolonije. Moralo bi se držati u tamnicama također i porodice ili im davati stan i hranu na račun države, ili ih pak zadržavati u domovini za sve ono vrijeme, dok otac porodice ne odsluži robiju. Robijaši na provjeravanju često stanuju u kolibama i tako izdržavaju lakšu kaznu od onih iz popravnog razreda. Tu se oštro krši ideja o ravnomjernosti kazne, no ta nepravilnost ima svoje opravdanje u onim uvjetima, pod kojima se oblikovao život kolonije, a usto se ona lako dade ukloniti: treba samo prebaciti ostale kažnjenike iz tamnice u kolibe. No kad je riječ o robijašima s porodicom, ne treba se miriti s drugom nepravilnošću — s nesnalažljivošću administracije, kojom ona određuje desecima porodica da se sele onamo, gdje nema zemlje ni za majur, ni za zemljoradnju, ni sjenokoše, u isto vrijeme, dok u naseljima drugih okruga, koji se u tom pogledu nalaze u pogodnijim uvjetima, gazduju samo bezemljaši te se domaćinstva uopće ne osnivaju, zahvaljujući nedostatku žena. U Južnom Sahalinu, gdje rodi svake godine, ima naselja u kojima nema nijedne žene, dok u isto vrijeme u sahalinskom Parizu samo slobodnih žena, koje su stigle dobrovoljno iz Rusije za svojim muževima, ima 158.

U Aleksandrovsku nema više zemlje pogodne za osnivanje gospodarstva. Ranije, dok je bilo dosta prostora, dodjeljivalo se 100—200, pa čak i 500 kvadratnih hvati zemlje za imanje, sada pak smještavaju ljude na 12, pa čak i na 9 i 8 hvati. Izbrojio sam 161 domaćinstvo, koje se sa svojim zgradama i povrtnjacima ugnijezdilo na majurima, od kojih svaki nema više od 20 kvadratnih hvati. Krivi su tome u prvome redu prirodni uvjeti Aleksandrovske doline: vraćati se prema moru nije moguće, tamošnja zemlja nije prikladna, sa strana je stanica okružena bregovima, a naprijed može sada rasti samo u jednome smjeru, uzvodno uz tok Dujke po takozvanoj Korsakovskoj cesti: ovdje se majuri protežu u jednome nizu i gusto su međusobno zbijeni.

Prema podacima sadržanim u popisu domaćinstava, oranice posjeduje samo 36 domaćina, a sjenokoše samo 9. Veličina oraničnih parcela koleba se između 300 hvati i desetine. Krumpir sade gotovo svi. Konje posjeduje samo 16, a krave 38 domaćinstava; stoku međutim gaje seljaci i naseljenici, koji se ne bave poljoprivredom, već trgovinom. Iz ovih malobrojnih podataka nameće se zaključak, da se domaćinstva u Aleksandrovsku ne temelje na zemljoradnji. Koliko je slaba privlačna snaga ovdašnje zemlje, vidi se već i odatle, što ovdje gotovo uopće nema domaćina starosjedilaca. Od onih, koji su se naselili 1881. god., nije preostao nijedan; od onih iz 1882. god. ostalo je samo 6, iz 1883. god. — 4, iz 1884. — 13, iz 1885. god. — 68. Znači, da se ostalih 207 domaćina nastanilo poslije 1885. god. Ako se sudi po vrlo malenom broju seljaka — a ima ih samo 19 — mora se zaključiti, da svaki domaćin ostaje na svojoj parceli toliko, koliko mu je potrebno da stekne seljačka prava, t. j. pravo da napusti domaćinstvo i da ode na kopno.

Pitanje, od kakvih sredstava živi naselje Aleksandrovsk, nije za mene sve dosad potpuno riješeno. Uzmimo, da se domaćini sa svojim ženama i djecom, poput Iraca, hrane samo krumpirom i da im on dostaje za cijelu godinu; no što jedu onih 241 naseljenika i 358 robijaša oba spola, koji žive u kolibama kao ukućani, ukućanke, stanari i radnici? Istina je, gotovo polovina stanovnika dobiva pomoć od države u obliku kažnjeničkog sljedovanja i dječje hrane. Ima i zarade. Više od stotinu ljudi radi u državnim radionicama ili u kancelari-

jama. Zabilježio sam na svojim karticama mnogo majstora, bez kojih se ne može u gradu: stolari, tapetari, draguljari, urari, krojači i t. sl. U Aleksandrovsku se za izrađevine od drva i metala plaća vrlo skupo, a nije uobičajeno da se »za čaj« daje manje od rublja. No da bi se iz dana u dan živjelo gradskim životom, dostaju li kažnjenička sljedovanja i sitne, vrlo bijedne zarade? Kod majstora ponuda nerazmjerno nadmašuje potražnju, a nekvalificirani tesari rade, na primjer, za 10 kopjejaka na dan uz vlastitu hranu. Stanovništvo ovdje živi na razne načine, no ono, uza sve to, ipak svaki dan pije čaj, puši turski duhan, odijeva se u civilno odijelo, plaća najamninu; ono kupuje kuće od seljaka, koji odlaze na kopno, i gradi nove. Oko njega živahno trguju dućančići, a razni kulaci, koji su potekli iz kažnjeničke sredine, zarađuju desetke tisuća.

Ovdje ima mnogo nejasnoća, i ja sam ostao kod pretpostavke, da se u Aleksandrovsku nastanjuju najvećim dijelom oni, koji dolaze ovamo iz Rusije s novcima, i da stanovništvu kao velika pomoć u životu služe nelegalna sredstva. Kupovanje kažnjeničkih stvari i njihova prodaja u velikim količinama u Nikolajevsku, eksploatacija domaćeg stanovništva i novopridošlih kažnjenika, tajna trgovina špiritom, pozajmljivanje novaca uz vrlo visoke kamate, kartanje na velike uloge — time se bave muškarci. A žene, prognanice i slobodne, koje su dobrovoljno došle za muževima, bave se razvratom. Kad su neku slobodnu ženu upitali u istrazi, otkuda joj novci, odgovorila je: »Zaradila sam svojim tijelom.«

Porodica ima ukupno 332: od toga je 185 zakonitih, a 147 slobodnih. Razmjerno veći broj ljudi, koji žive porodičnim životom, može se protumačiti ne toliko nekim specifičnostima domaćinstava, koje bi stvarale sklonost prema obiteljskom, kućnom životu, već slučajnostima: lakoumnošću mjesne uprave, koja smještava obitelji na parcele u Aleksandrovsku, umjesto da ih naseljuje na kakvu mjestu pogodnijem za te svrhe, i onom razmjernom lakoćom, kojom ovdašnji naseljenik dolazi do žene, zahvaljujući tome, što se nalazi u blizini poglavarstva i tamnice. Ako je život nikao i teče dalje na umjetan način, a ne uobičajenim prirodnim tokom stvari, i ako njegov razvoj ne ovisi toliko o prirodnim i ekonomskim

uvjetima, koliko o teoretskim shvaćanjima i samovolji pojedinaca, takve slučajnosti podređuju ga sebi neizbježno i u svim njegovim bitnim elementima i postaju — u neku ruku — zakoni tog umjetnog života.

V

Aleksandrovska prognaničko-robijaška tamnica. — Zajedničke sobe. — Kuća okova. — Zlatna ruka. — Nužnici. — Majdan. — Robijaški radovi u Aleksandrovsku. — Posluga. — Radionice.

Aleksandrovsku prognaničko-robijašku tamnicu posjetio sam ubrzo nakon dolaska[1]. To je veliko četvorouglasto dvorište, zatvoreno sa šest drvenih baraka kasarnskog tipa s ogradom između njih. Kapija je uvijek otvorena i kraj nje šeta stražar. Dvorište je uredno pometeno; nigdje se na njemu ne vidi ni kamenja, ni smeća, ni otpadaka, ni lokava od pomija. Ta uzorna čistoća izaziva dobar utisak.

Vrata sviju zgrada otvorena su širom. Ulazim na jedna vrata. Malen hodnik. Nadesno i nalijevo su vrata, koja vode u zajedničke sobe. Nad vratima crne daščice s bijelim natpisima: »Kasarna br. taj i taj. Kubnog sadržaja uzduha toliko i toliko. Smješteno robijaša toliko i toliko.« Ravno na kraju hodnika nalaze se također vrata, koja vode u malu sobicu: u njoj dva politička kažnjenika raskopčanih prsluka i u papučama na bosu nogu rastresaju slamnjaču; na prozorskoj daski knjižica i komad crnog kruha. Načelnik okruga, koji me je pratio, tumači mi, da je toj dvojici kažnjenika bilo dopušteno da žive izvan tamnice, no kako oni nisu htjeli da se razlikuju od drugih robijaša, nisu se poslužili tom dozvolom.

— Mirno! Ustani! — odjekuje krik nadzornika.

Ulazim u sobu. Prostorija je na prvi pogled prostrana, zapremina joj iznosi oko 200 kubičnih hvati. Vrlo je svijetla, prozori su otvoreni. Zidovi su neokrečeni, netesani, s kučinom

---

[1] Najbolju karakteristiku ruskih tamnica uopće dao je N. V. Muravjov u svome članku: »*Naše tamnice i tamničko pitanje*« (»Ruski vjesnik«, 1878. god., knj. IV). O sibirskim tamnicama, koje su poslužile kao uzor sahalinskim, isp. istraživanja S. V. Maksimova: »*Sibir i katorga*«.

između brvana, tamni; bijele se jedino holandske peći. Pod je drven, nebojadisan, potpuno suh. Duž cijele sobe po sredini proteže se zajednička prična nagnuta na obje strane, tako da robijaši spavaju u dva reda, pri čemu su glave jednog reda okrenute glavama drugoga. Mjesta za robijaše nisu numerirana i ničim nisu odijeljena jedno od drugoga, stoga se na pričnama može smjestiti i 70 a i 170 ljudi. Posteljine uopće nema. Robijaši spavaju na tvrdome ili stavljaju pod sebe stare izderane vreće, svoje odijelo i svakovrsne prnje, neobično ružna izgleda. Na pričnama leže kape, obuća, komadi kruha, prazne boce mlijeka, začepljene papirom ili dronjkom, kalupi za čizme; pod pričnama sandučići, prljave vreće, alat i razna starudija. Oko prična šeta sita mačka. Na zidovima odijela, kotlići, alat, na policama čajnici, kruh, kutijice pune raznih stvari.

Na Sahalinu slobodni ljudi ne skidaju kapu, kad ulaze u kasarne. Taj je znak uljudnosti obavezan samo za prognanike. Prolazimo kraj prična s kapama na glavi, a kažnjenici stoje s rukama na šavovima i šutke nas gledaju. Mi također šutimo i gledamo ih, te se čini kao da smo došli da ih kupimo. Idemo dalje u druge sobe i ondje susrećemo tu istu bijedu, kojoj je jednako teško da se sakrije pod dronjcima, kao i muhi pod povećalom, onaj isti neudobni život, u pravom smislu nihilistički, koji negira vlasništvo, samoću, komfor, miran san.

Kažnjenici, koji stanuju u Aleksandrovskoj tamnici, uživaju razmjernu slobodu; ne nose okove, u toku dana mogu izlaziti iz tamnice, kamo ih volja, bez straže, nisu obvezani na jednolično odijevanje, već nose ono, što odgovara vremenu i poslu. Oni, koji su pod istragom, nedavno uhvaćeni na bijegu i privremeno zatvoreni iz bilo kakva razloga, sjede s onu stranu brave u posebnoj zgradi, koja se zove »kuća okova«. Najčešća je prijetnja na Sahalinu ova: »Strpat ću te u kuću okova.« Ulaz u to strašno mjesto čuvaju nadziratelji i jedan od njih podnosi nam raport, da je u kući okova sve u redu. Zvekeće lokot, golem, nezgrapan, kao da je kupljen kod staretinara, i mi ulazimo u malenu sobu, gdje se u taj čas nalazi 20 ljudi, nedavno uhvaćenih na bijegu. Poderani, neoprani, u okovima, s lošom obućom povezanom krpama i uzicama; polovica im je glave čupava, druga — obrijana, počinje već da

zarasta u kosu. Svi su oni smršavjeli i kao da su olinjali, no pogled im je bodar. Kreveta nemaju, spavaju na golim pričnama. U uglu stoji »paraška«[1]; nitko ne može vršiti svoje prirodne potrebe drugačije nego u prisutnosti 20 svjedoka. Jedan moli, da ga puste, te se kune, da više ne će bježati; drugi moli, da mu skinu okove; treći se tuži, da dobiva malo kruha.

Ima soba, gdje leže dvoje i troje, no ima i samica. Tu se može susresti mnogo zanimljivih ljudi.

Od onih, koji sjede u samicama, osobitu pažnju pobuđuje neka Sofja Bljuvstein — Zlatna Ruka, osuđena zbog bijega iz Sibira na tri godine robijaških radova. To je sićušna, mršava, već prosjeda žena, navorana, staračkog lica. Na rukama su joj okovi; na pričnama leži samo bundica od sivog janjećeg krzna, ona joj služi i kao kabanica i kao postelja. Ona šeće po svojoj sobi iz kuta u kut, te se čini, kao da čitavo vrijeme njuši uzduh poput miša u mišolovki, a i izraz lica joj je mišji. Kad je gleda, ne bi čovjek vjerovao, da je još nedavno bila toliko lijepa, te je zanosila svoje tamničke drugove, kao, na primjer, u Smolensku, gdje joj je stražar pomogao bježati te je i sam pobjegao s njom. U prvo vrijeme stanovala je na Sahalinu — kao i sve žene prognane ovamo — izvan tamnice, u iznajmljenu stanu; pokušala je da bježi i preobukla se radi toga u vojničku uniformu, ali je bila uhvaćena. Dok se nalazila na slobodi, u Aleksandrovskoj je stanici bilo izvršeno nekoliko zločina: ubijen je trgovac Nikitin, naseljeniku Židovu Jurkovskome ukradeno je 56 tisuća. Sumnjaju na Zlatnu Ruku i okrivljuju je, da je u svima tim zločinima sudjelovala bilo kao neposredan počinitelj, bilo kao pomagač. Mjesna istražna vlast zaplela je nju i samu sebe u tako gustu mrežu kojekakvih besmislica i pogrešaka, da se od njenih djela baš ništa ne može razabrati. Bilo kako bilo, 56 tisuća još nije pronađeno te služe zasada kao tema za najraznovrsnije fantastične priče.

O kuhinji, u kojoj se preda mnom pripremao objed za 900 ljudi, o hrani i o tome, kako jedu robijaši, govorit ću u posebnoj glavi. Ovdje ću pak reći nekoliko riječi o nužnicima. Kako je poznato, golema većina ruskih ljudi uopće ne haje za udobnost takve vrste. U selima nužnika uopće nema. U ma-

---

[1] kibla (prim. prev.)

nastirima, na sajmovima, na poštanskim stanicama i u svima mogućim ustanovama, gdje još nije uveden sanitarni nadzor, oni su ogavni u najvećoj mjeri. Prezir prema nužniku ruski čovjek donosi sa sobom i u Sibir. Iz povijesti katorge vidi se, da su nužnici svagdje u tamnicama bili izvori zagušljiva smrada i zaraze i da su se utamničenici i administracija lako mirili s time. God. 1872. u Kareu, kako je u svome izvještaju pisao g. Vlasov, jedna od kasarni uopće nije imala nužnika; zločince su izvodili radi obavljanja prirodne potrebe napolje i to se nije vršilo po želji svakoga od njih, već onda, kad bi se sabralo nekoliko ljudi. Takvih bih primjera mogao navesti stotinu. U Aleksandrovskoj je tamnici nužnik obična iskopana jama, smještena u tamničkome dvorištu u posebnoj prigradnji između kasarna. Očito je, da se pri njegovu građenju, prije svega, išlo za tim, kako bi bio što jeftiniji, no ipak — kad se usporedi sa prošlošću — zapaža se znatan napredak. On bar ne izaziva gađenje. Prostorija je hladna i ventilira se pomoću drvenih cijevi. Zahodske su daske smještene duž stijena; na njima se ne može stajati, već samo sjediti i to uglavnom spasava ovdašnje nužnike od blata i vlage. Nužnici zaudaraju, no ne odviše, za prikrivanje zadaha služe obični medikamenti, kao što su katran i karbol. Nužnik je otvoren ne samo danju, već i noću, i ta jednostavna mjera čini »paraše« nepotrebnima; one se sada postavljaju samo u kući okova.

Kraj tamnice je zdenac, i po njemu se može zaključivati o visini podzemne vode. Zbog posebnog sastava ovdašnjeg terena, podzemne vode ima čak na groblju, koje je smješteno na brdu kraj mora, tako visoko, da sam u sušno godišnje doba vidio grobove do polovine ispunjene vodom. Teren je kraj tamnice i u čitavoj stanici dreniran jarcima, no oni nisu dovoljno duboki, tako da tamnica nije posve osigurana od vlage.

Kad je lijepo toplo vrijeme, što se ovdje ne dešava tako često, tamnica se izvrsno zrači: prozori i vrata otvaraju se širom i kažnjenici provode veći dio dana na dvorištu ili daleko izvan tamnice. Zimi pak i za ružna vremena, t. j. prosječno gotovo 10 mjeseci na godinu, moraju se zadovoljiti samo fortočkama[1] i pećima. Ariševina i smrekovina, od kojih su sagrađene tamnice i njihovi temelji, dobra su prirodna

---

[1] okance na prozoru za zračenje zimi (prim. prev.)

ventilacija, ali nepouzdana; zbog velike vlažnosti sahalinskog uzduha i obilnih kiša, a također i zbog isparivanja, koja dopiru iznutra, u pukotinama drva skuplja se voda, koja se zimi smrzava. Tamnica se ventilira slabo, i tako na svakoga njezina stanovnika otpada malo uzduha. U mome je dnevniku zapisano: »Kasarna br. 9. Kubičnog sadržaja uzduha 187 hvati. Smješteno 65 robijaša.« Tako je ljeti, kad u tamnici noćuje samo polovica svih robijaša. A evo brojki iz medicinskog izvještaja za 1888. god.: »Kubični obujam robijaških nastambi u Aleksandrovskoj tamnici 970 hvati; broj robijaša: najveći 1950, najmanji 1623, godišnji prosjek 1785; noćivalo 740; otpadalo na jednoga čovjeka 1,31 hvati uzduha.« Najmanje gomilanje robijaša u tamnici biva za ljetnih mjeseci, kad se oni upućuju u okrug na rad na cestama i na poljske radove, a najveće je — ujesen, kad se vraćaju s poslova i kad »Dobrovoljac« dovozi novu partiju od 400 do 500 ljudi, koji stanuju u Aleksandrovskoj tamnici prije nego što ih rasporede po ostalim tamnicama. Prema tome, najmanje uzduha otpada na svakog kažnjenika upravo u ono vrijeme, kad je ventilacija najmanje korisna.

S poslova, koji se ponajviše vrše za ružna vremena, robijaš se vraća u tamnicu na noćivanje u prokislu odijelu i prljavoj obući; da se osuši, nema gdje; dio odjeće vješa on kraj prična, drugi stere poda se umjesto posteljine, a da ga nije osušio. Njegov kožuh zaudara na ovčju kožu, obuća smrdi po koži i katranu. Njegovo rublje, posve natopljeno kožnim izlučinama, neosušeno i odavna neoprano, izmiješano sa starim vrećama i sagnjilom iznošenom odjećom, njegovi obojci sa zagušljivim smradom znoja, on sam, koji već odavna nije bio u kupatilu, pun ušiju, koji puši jeftin duhan i trajno pati od meteorizma[1]; njegov kruh, meso, soljena riba, koju on često suši ovdje u tamnici, mrvice, komadići hljeba, koštice, ostaci ščija u kotliću; stjenice, koje ubija prstima na samim pričnama — sve to čini, da je kasarnski uzduh smradan, ustajao, kiselkast; on je preko mjere zasićen vodenim parama, tako da se za velike hladnoće prozori prema jutru pokrivaju iznutra slojem leda i u kasarni postaje tamno; sumporovodik, amonijačni i razni drugi spojevi miješaju se u uzduhu s vo-

---

[1] nadutost trbuha od skupljenih plinova u crijevima (op. ur.)

denim parama i tako nastaje ono, od čega se — prema riječima stražara — »prevrće duša u čovjeku«.

Kod sistema zajedničkih soba nemoguće je održavanje čistoće u tamnici, i higijena ne će ovdje nikad izići iz onih uskih okvira, koje joj postavljaju sahalinska klima i radne prilike robijaša, i ma kakvim plemenitim namjerama bila prožeta administracija, ona će biti nemoćna i nikad se ne će osloboditi od prijekora. Treba ili priznati, da su se zajedničke sobe već preživjele i zamijeniti ih nastambama drugog tipa, što se djelomično već i radi, budući da mnogi robijaši ne žive u tamnici, nego u kolibama, ili se pak pomiriti s nečistoćom, kao s neizbježnim, nužnim zlom, a mjerenje pokvarena uzduha kubičnim hvatima prepustiti onima, koji higijenu smatraju samo pukom formalnošću.

Držim, da bi se u korist sistema zajedničkih soba jedva moglo reći nešto pozitivno. Ljudi, koji stanuju u tamničkoj zajedničkoj sobi, ne tvore zajednicu, niti artelj, koji bi svojim članovima nametao obveze, već bandu, koja ih oslobađa od svih dužnosti prema mjestu, susjedu i predmetu. Nemoguće je narediti robijašu da ne unosi na nogama blato i đubre, da ne pljuje na pod i da ne prenosi stjenice. Smrdi li u sobi ili ako potkradanje onemogućuje svima život, ili ako se pjevaju prostačke pjesme, za to su krivi svi, to znači — nitko. Ispitujem robijaša, bivšega uglednoga građanina: »Zašto ste tako prljavi?« Odgovara mi: »Stoga, što bi moja čistoća bila ovdje beskorisna.« I doista, kakvu vrijednost može za robijaša imati njegovo vlastito čistunstvo, ako sutra dovedu nov transport i polože mu uz bok susjeda, od kojega na sve strane vrve insekti i bije zagušljiv smrad?

Zajednička soba ne pruža zločincu usamljenost, koja mu je nužna bar radi molitve, radi razmišljanja i onog poniranja u sama sebe, koje svi pristaše popravnih ciljeva smatraju za nj obaveznim. Surovo kartanje uz dopuštenje podmićenih nadglednika, psovanje, smijeh, brbljanje, udaranje vratima, a u kući okova zveket lanaca, koji traje čitavu noć, ne dopuštaju umornom radniku da spava, uzbuđuju ga, što, naravno, loše utječe na njegovu ishranu i psihički život. Težak život krda, sa svojim grubim zabavama, s neizbježnim utjecajem loših na dobre, kako se to već odavna uviđa, djeluje najnegativnije na moral zločinca. On ga malo po malo odvikava od

domaćeg života, t. j. od onoga svojstva, koje je potrebno čuvati u robijašu više od svega zato, što on nakon izlaska iz tamnice postaje samostalnim članom kolonije, gdje već od prvog dana traže od njega — na temelju zakona i pod prijetnjom kazne — da bude dobar domaćin i dobar porodični čovjek.

U zajedničkim sobama moraju se trpjeti i opravdavati takve ružne pojave, kao što su klevetanje, potkazivanje, vlastito krojenje pravde i zelenašenje. Posljednje se ovdje očituje u takozvanim majdanima[1], koji su ovamo preneseni iz Sibira. Kažnjenik, koji ima novaca, srebroljubac, koji je zbog novca dospio na robiju, kulak, škrtac i lupež, zakupljuje od drugova robijaša monopolno pravo trgovine u kasarni; ako je mjesto živo i puno ljudi, zakupnina, koja teče u korist kažnjenika, može iznositi čak i nekoliko stotina rubalja na godinu. Majdanščik, t. j. gospodar majdana, naziva se službeno kiblarom, jer preuzima dužnost da iz soba iznosi paraše, ako ih ima, i da se brine za čistoću. Na njegovoj se prični nalazi obično sandučić od aršina i po, zelen ili tamnosmeđ, a kraj njega ili ispod njega razastrti su komadići šećera, bijeli kruščići, veliki poput šake, cigarete, boce s mlijekom i još razna druga roba, zamotana u papir i prljave krpice[2].

Pod bezazlenim komadićima šećera i žemičkama krije se zlo, koje rasprostire svoj utjecaj daleko preko tamničkih međa. Majdan je igračnica, maleni Monte Carlo, koji razvija u kažnjeniku zaraznu strast prema štosu[3] i drugim hazardnim igrama. Oko majdana i karata nužno se javlja uvijek na usluge pripravna lihva, surova i neumoljiva. Tamnički lihvari uzimaju po 10% na dan, pa čak i na jedan sat; zalog, koji nije iskupljen u toku dana, postaje vlasništvo lihvara. Pošto izdrže svoju kaznu, majdanščiki i lihvari odlaze u naselje, gdje ne napuštaju svoj unosni posao, i stoga se ne treba ču-

---

[1] mjesto, na kome se potajno karta ili prodaje rakija u tamnici (lopovski argot; prim. prev.)

[2] Paketić od 9 do 10 cigareta stoji 1 kopjejku, bijela žemička 2 kopjejke, boca mlijeka 8-10, komadić šećera 2 kopjejke. Prodaje se za gotovo, na dug i u zamjenu za stvari. Majdan prodaje i votku, karte, ostatke svijeća za noćnu igru — no to potajno. Karte i posuđuje.

[3] Stoss (njem.) — vrsta kartaške igre (op. ur.)

diti, što na Sahalinu ima naseljenika, kojima se može ukrasti 56 tisuća.

Ljeti 1890. god., dok sam boravio na Sahalinu, Aleksandrovska tamnica brojila je više od dvije tisuće robijaša, no u tamnici je živjelo samo oko 900. Eto brojki, uzetih nasumce: u početku ljeta, 3. svibnja 1890. god., hranilo se iz kotla i noćivalo u tamnici 1273, potkraj ljeta, 29. rujna, 675 ljudi. Od robijaških radova, koji se vrše u samom Aleksandrovsku, javljaju se u prvom redu građevinski i razni gospodarski poslovi: izvođenje novih građevina, popravak starih, uređivanje ulica i trgova na gradski način i drugo. Najtežima se smatraju tesarski radovi. Robijaš, koji je u domovini bio tesar, izdržava ovdje pravu katorgu, i u tome je on mnogo nesretniji od ličioca i pokrivača krovova. Sva težina posla nije u samome građenju, nego u tome, što svaku gredu, koja je potrebna za rad, mora robijaš dovući iz šume, a sječa se sada vrši osam vrsta daleko od stanice. Ljudi upregnuti u balvane od pola aršina i deblje, a duge nekoliko hvati, izazivaju ljeti težak dojam; izraz je njihova lica patnički, osobito, ako su — kako sam često zapažao — domoroci s Kavkaza. Zimi pak, kako se priča, promrzavaju im ruke i noge, a često se čak i smrzavaju, a da nisu dovukli gredu do stanice. I administracija smatra tesarske radove teškima stoga, što je ljudi, sposobnih za sistematski težak rad, na Sahalinu uopće malo, i nedostatak je radnika ovdje obična pojava, iako robijaša ima na tisuće. General Kononovič govorio mi je, da je ovdje vrlo teško započinjati nove građevine i graditi jer nema ljudi; ima li dovoljno tesara, nema nikog da vuče debla; ako ljude pošalju po brvna, nedostaje tesara. Među teške poslove ubrajaju se ovdje i dužnosti nosača drva, koji svakog dana sijeku drva, dovlače ih, i ujutro, kad svi još spavaju, lože peći. Da bi se mogao donijeti sud o stupnju napornosti rada, o njegovoj težini, treba uzeti u obzir ne samo snagu mišica, potrošenu na nj, već i mjesne uvjete i osobine rada, koje zavise od tih uvjeta. Strašna hladnoća zimi i vlaga u toku cijele godine u Aleksandrovsku dovode običnog radnika u položaj, koji je katkad nepodnošljiv, takav, u kakvu on pri istome poslu — na primjer, kod obične sječe drva — ne bi bio u Rusiji. Zakon ograničava rad robijaša »propisima o normama«, približa-

vajući ga običnom seljačkom i tvorničkom poslu[1]; on predviđa razne olakšice robijašima iz popravnog razreda; no praksa je prisiljena da se katkad ogriješi o zakon, osobito zbog mjesnih uvjeta i osobina posla. Ne može se naime propisati, koliko je sati robijaš dužan vući deblo za mećave, ne može ga se osloboditi od noćnih poslova, kad su ovi nužni, ne može se zakonom osloboditi robijaša popravnog razreda od poslova na blagdan, ako on, na primjer, radi u rudniku uglja zajedno s robijašem, koji je na iskušavanju, jer bi tada trebalo osloboditi obojicu i prekinuti posao. Često se dešava, da se u radove ulaže više napora, nego što bi trebalo, zato, što radovima rukovode ljudi nekompetentni, nesposobni i nespretni. Na primjer, ukrcavanje i iskrcavanje parobroda, koji od radnika u Rusiji ne traže izvanredno naprezanje snaga, u Aleksandrovsku često znače za ljude pravo mučenje; nema posebnih odreda, koji bi bili specijalno pripremljeni i izučeni za radove na moru; svaki puta uzimaju se novi ljudi i stoga često za uzburkana mora dolazi do strašnog nereda; na brodu psuju, uzbuđuju se, a dolje na dereglijama, koje udaraju o parobrod, stoje i leže ljudi, zelenih, iznakaženih lica, koji pate od morske bolesti, a oko dereglija plivaju izgubljena vesla. Zbog toga se posao razvlači, vrijeme se uzalud gubi, a ljudi trpe nepotrebne muke. Jednom sam, za vrijeme iskrcavanja parobroda, čuo, kako je tamnički upravitelj rekao: »Moji ljudi nisu čitav dan jeli.«

Mnogo se robijaškog rada troši, da se zadovolje potrebe tamnice. U tamnici rade svaki dan kuhari, pekari, krojači, čizmari, vodonoše, perači podova, dežurni, čuvari stoke i tome slični. Robijaškim se radom služe i vojne i telegrafske ustanove, geometar; oko 50 ljudi dodijeljeno je tamničkom lazaretu, ne zna se, u kome svojstvu i čemu, a onima, koji služe kod gospode činovnika, ni broja se ne zna. Svaki činov-

---

[1] »Propisi o normama za građevne radove, potvrđeni s najvišeg mjesta 17. travnja 1869. god.«, Petrograd, 1887. god. Po tim se propisima raspodjeljuje na razne vrste poslova na ovome temelju: fizičke snage radnika i stupanj naviknutosti na posao. Propisi normiraju i broj radnih sati na dan, u skladu s godišnjim dobom i ruskim zonama. Sahalin je uvršten u srednju rusku zonu. Maksimum radnih sati — 12½ na dan — otpada na svibanj, lipanj i srpanj, a minimum — 7 sati — na prosinac i siječanj.

nik, čak i onaj, koji ima rang kancelarijskog podvornika, može, koliko sam se mogao osvjedočiti, uzeti sebi neograničen broj posluge. Doktor, kod koga sam stanovao, i koji je živio sam samcat sa sinom, imao je kuhara, vratara, kuharicu i sobaricu. Za mlađega tamničkog liječnika to je velik luksuz. Jedan tamnički upravitelj imao je osam erarskih slugu: švelju, čizmara, sobaricu, lakaja, ovaj je bio i teklić, dadilju, pralju, kuhara i peračicu podova. Pitanje o posluzi na Sahalinu — pitanje je bolno i teško, vjerojatno, kao i svagdje na katorgi, a nije ni novo. U svojoj »*Kratkoj skici o neurednostima, koje postoje na katorgi*«, Vlasov je pisao, da ga je 1871. god., kad je stigao na otok, »ponajviše zaprepastila činjenica, što robijaši — po dopuštenju bivšega general-gubernatora — čine poslugu načelnika i oficira«. Žene su — po njegovim riječima — dodjeljivali u službu članovima uprave, ne isključujući ni neoženjene nadglednike. God. 1872. general-gubernator Istočnog Sibira Sineljnikov zabranio je uzimanje zločinaca za poslugu. No ta se zabrana, koja sve do današnjeg dana ima zakonsku snagu, zaobilazi na najotvoreniji način. Koleški registrator daje, da se na njegovo ime upiše pola tuceta posluge i kad odlazi na piknik, šalje ispred sebe s provijantom deset robijaša. Poglavari otoka gospoda Gince i Kononovič borili su se s tim zlom, ali nedovoljno energično; u svakome slučaju, ja sam našao samo tri naredbe, koje se odnose na pitanje o posluzi, a i one su takve, da ih zainteresirani može tumačiti u svoju korist. General Gince dopustio je — ukidajući u neku ruku naredbu general-gubernatora — god. 1885. (naređenje br. 95) činovnicima da uzimaju kao poslugu prognanice robijašice uz plaću od dva rublja na mjesec i odredio da se novci polažu eraru. General Kononovič ukinuo je 1888. god. naređenje svoga prethodnika, propisavši: »Prognanike robijaše, kako muškarce tako i žene, ne smije se dodjeljivati za poslugu činovnicima, a za žene se ne smije ubirati nikakva plaća. No budući da državne zgrade i njihove službe ne mogu ostati bez nadzora i zadovoljenja, to dopuštam da se svakoj takvoj zgradi dodjeljuje potreban broj muškaraca i žena, raspoređujući ih po tim dužnostima, kao stražare, nosače drva, perače podova i dr., već prema potrebi« (naređenje br. 276). No kako državne zgrade i njihove službe u golemoj većini nisu ništa drugo nego stanovi činovnika, to se ta naredba shvaća

kao dopuštenje držanja robijaške posluge, i to besplatno. U svakome slučaju, 1890. god., kad sam bio na Sahalinu, svi činovnici, čak i oni, koji nisu imali nikakve veze s tamničkom vlašću (na pr. šef poštansko-telegrafskog ureda), upotrebljavali su robijaše u svojim domaćinstvima u najširim razmjerima, a da toj posluzi nisu ništa plaćali te se ona hranila na državni trošak.

Određivanje robijaša u službu privatnicima u potpunom je protuslovlju s pogledima zakonodavca na kaznu: to nije katorga, već kmetstvo, budući da robijaš ne služi državi, nego osobi, kojoj nimalo nije stalo do popravnih ciljeva ili do ideje o ravnomjernosti kazne; on nije prognanik robijaš, već rob, koji zavisi od volje gospodara i njegove porodice, ugađajući njihovim hirovima i učestvujući u kuhinjskim spletkama. Kad postane naseljenikom, on u koloniji igra istu ulogu kao i naš vlasteoski sluga, koji umije čistiti čizme i pržiti kotlete, ali je nesposoban za seljački posao, te stoga ostaje gladan, prepušten samovolji sudbine. Određivanje pak robijašica za poslugu, ima — osim svega toga — još i svoje posebne negativne posljedice. Da se i ne govori o tome, kako među zavisnim ljudima favoriti i milosnice unose uvijek duh nečega podlog, nečeg, što u najvećoj mjeri ponizuje ljudsko dostojanstvo, oni navlastito potpuno kvare disciplinu. Neki mi je svećenik pričao, da se dešavalo na Sahalinu, da su slobodna žena ili vojnik, ako su služili kao posluga, u određenim prilikama bili dužni čistiti i iznositi iza robijašice[1].

Ono, što se u Aleksandrovsku s važnim naglaskom zove »industrijom«, izvana je uređeno lijepo i napadno, ali dosad

---

[1] Vlasov u svome izvještaju piše: »Takav neobičan odnos osoba: oficira, kažnjenice, kao njegove ljubavnice, i vojnika, u ulozi njezina kočijaša, ne može a da ne izazove čuđenje i sažaljenje.« Priča se, da se to zlo trpi samo stoga, što je nemoguće doći do posluge među slobodnim osobama. No to nije istina. U prvome redu, moglo bi se ograničiti broj posluge; oficiri i tako smatraju, da bi mogli imati samo jednoga posilnog. U drugome redu, ovdašnji činovnici, na Sahalinu, primaju dobru plaću i mogu da unajmljuju poslugu između naseljenika, prognanika seljaka i slobodnih žena, koji svi — u najvećem broju slučajeva — žive u oskudici i ne bi stoga odbili mogućnost zarade. Ta je misao, vjerojatno, dolazila na um i poglavarstvu, budući da postoji odredba, kojom se nekoj prognanici, nesposobnoj za seljački rad, dopušta »da stječe sredstva za egzistenciju unajmljivanjem u službu gospodi činovnicima« (naredba br. 44 iz 1889. god.).

nema nikakva ozbiljnog značenja. U livnici, koju vodi mehaničar samouk, vidio sam zvona, vagonske kotače i kotače za tačke, ručni mlin, alat za precizan rad, dizalice, pribor za peći i t. d., no sve to izaziva utisak, kao da se radi o igračkama. Stvari su prekrasne, ali nemaju nikakve prođe, a za mjesne bi potrebe bilo povoljnije da se nabavljaju na kopnu ili u Odesi, negoli da se grade vlastiti lokomobili i angažira čitav niz plaćenih radnika. Naravno, ne bi trebalo žaliti nikakvih troškova, kad bi radionice bile ovdje škole, gdje bi se robijaši učili zanatima; ustvari, u livnici i bravariji ne rade robijaši, već iskusni majstori naseljenici, koji imaju položaj mlađih nadzornika s plaćom od 18 rubalja na mjesec. Ovdje se odviše zapaža oduševljenje samom stvari; tutnje kotači i čekići i zvižde lokomobili samo radi kvaliteta stvari i njene prođe; trgovački i umjetnički momenti ne stoje ovdje ni u kakvu odnosu s kaznom, a međutim na Sahalinu — kao i svagdje na katorgi — svaki bi pothvat trebao imati kao svoju najbližu i daleku svrhu samo jedno — popravljanje zločinaca, i ovdašnje bi radionice trebale težiti za tim, da ne izvoze na kopno vratašca za peći i dizalice, već korisne ljude i dobro izučene majstore.

Parni mlin, pilana i kovačnica u najboljem su redu. Ljudi rade veselo, vjerojatno stoga, što su svijesni, da je njihov rad produktivan. No i ovdje rade uglavnom specijalisti, koji su već u domovini bili mlinari, kovači i dr., a ne oni, koji — dok su živjeli u domovini — nisu umjeli raditi, nisu ništa znali i sada, više od bilo koga, osjećaju potrebu za mlinovima i kovačnicama, gdje bi ih obučili i postavili na noge[1].

[1] Mlin i bravarska radionica nalaze se u jednoj zgradi i dobivaju pogonsku snagu od dva lokomobila. U mlinu su četiri mlinska kamena, koji melju 1500 puda na dan. U pilani radi stari lokomobil, koji je ovamo dopremio još knez Šahovski; lože ga strugotinama. U kovačnici se radi dan i noć, u dvije smjene, radi šest viganja. U svemu u radionici radi 105 ljudi. Robijaši u Aleksandrovsku kopaju također i ugljen, no dvojbeno je, da li će taj posao imati ikad uspjeha. Ugljen iz mjesnih rudnika mnogo je gori od dujskoga: prljav je i pomiješan sa škriljavcem. Njegovo je vađenje ovdje skupo, budući da u oknima stalno radi grupa radnika pod nadzorom posebnog rudarskog inženjera. Mjesni rudnici nisu nastali od nužde, budući da do Due nije daleko, a otuda se u svako doba može dobiti izvrstan ugljen. Oni su otvoreni u dobru svrhu — da bi naseljenicima u budućnosti omogućili zaradu.

VI

Jegorova priča

Liječnik, kod koga sam stanovao, otputovao je na kopno uskoro, pošto je bio otpušten iz službe, i ja sam se nastanio kod jednoga mladog činovnika, vrlo dobrog čovjeka. Imao je kao poslugu samo staricu Ukrajinku, robijašicu, a rijetko — otprilike jedamput na dan — navraćao bi k njemu robijaš Jegor, nosač drva, koji se nije ubrajao u njegovu služinčad, već je »iz poštovanja« vukao drva, odnosio pomije iz kuhinje i uopće vršio sve poslove, koji su nadilazili staričine snage. Dešavalo bi se, da sjediš i čitaš, ili štogod pišeš, kad odjednom začuješ neki šum i dahtanje, i nešto se teško mota pod stolom kraj nogu; baciš pogled — a ono Jegor, bos, sakuplja pod stolom papiriće ili briše prašinu. On ima oko četrdeset godina, nezgrapan je, neokretan, nespretnjaković — kako se veli — bezazlena, na prvi pogled priglupa lica, velikih usta kao u manića. Riđokos je, rijetke brade, malenih očiju. Na pitanje ne odgovara odmah, već najprije baca pogled iskosa i pita: »što kažeš?« ili »je l' ja?«. Govori ti »visoko blagorođe«, ali te oslovljava sa *ti*. Ne može da miruje bez posla ni minutu i nalazi ga svagdje, ma kamo došao. Razgovara s vama, a sve strijelja očima, ne treba li što očistiti ili popraviti. Spava dva-tri sata na dan, jer nema vremena za spavanje. Za blagdana stoji on obično na kakvu raskršću u kaputu iznad crvene košulje, isturena trbuha i raskrečenih nogu. To on naziva »šetnjom«.

Ovdje, na katorgi, on je sam sebi podigao kolibu, izrađuje vjedra, stolove, nezgrapne ormare. Umije izrađivati svakovrsno pokućstvo, no samo »za sebe«, t. j. za vlastite potrebe. Sam se nije nikad tukao i nije bio bijen; samo davno u dje-

tinjstvu išibao ga je otac zato, što je čuvajući grašak pustio u nj pijevca.

Jednom se između nas dvojice razvezao ovaj razgovor:

— Zašto su te prognali ovamo? — upitah.

— Šta kažeš, vaše visokoblagorođe?

— Zašto su te prognali na Sahalin?

— Za ubojstvo.

— Ispričaj mi od početka, kako se to desilo.

Jegor je stao u vratnice, zabacio ruke unatrag i otpočeo:

— Išli smo k gospodinu Vladimiru Mihajliču, pogađali se za drva, da ih ispilimo i postavimo na stanicu. Dobro. Pogodili smo se i krenuli kući. I tako — pošto nismo daleko odmaknuli od sela, poslao me narod u kancelariju s ugovorom — da ga dadem potvrditi. Jahao sam na konju. Kad sam htio da krenem prema kancelariji, Andrjuha me vratio: bila je velika poplava, nije se moglo proći. »Sutra ću — reče on — otići u kancelariju radi svoje zakupljene zemlje pa ću dati da se potvrdi taj ugovor.« U redu. Odatle krenusmo zajedno: ja na konju, a družina pješice. Dođosmo do Parahina. Seljaci su otišli do krčme da zapuše, a ja i Andrjuha ostadosmo iza njih na pločniku kraj gostionice. Tada on reče: »Imaš li, bratac, pětāk? Htio bih — veli — da nešto popijem.« A ja njemu: »Eh, moj brate — velim — ti si takav čovjek: ući ćeš unutra da popiješ za petak, a svršit ćeš s pijančevanjem.« A on reče: »Ne, ne ću, popit ću pa idem kući.« Pristupili smo seljacima, dogovorili se da popijemo četvrt, sakupili za četvrt, ušli u krčmu i kupili četvrt votke. Sjedosmo za stol da pijemo.

— Ne razvlači — primjećujem ja.

— Stani, ne prekidaj me, vaše visokoblagorođe. Popismo tu votku, a on, to jest Andrjuha, naruči još četrdesetinu[1] bibernjače. Natočio je čašu sebi i meni. Ispili smo obojica po čašu. No, i tako je čitav narod krenuo iz krčme kući, i nas dvojica također krenuli iza njih. Nisam imao snage da jašim, pa sam sišao i sjeo na nisku obalu. Pjevao sam i zbijao šale. Nikakve ružne riječi nisu izgovorene. Zatim sam ustao i krenuo.

— Pričaj mi o ubojstvu — prekinuh ga.

— Čekaj. Kod kuće legoh, te sam spavao do zorice rane, dok me nisu probudili: »Hajde, tko je od vas izmlatio

---

[1] boca od $^1/_{40}$ vjedra (prim. prev.)

Andreja?« Uto su dopremili i Andreja, a stigao je i policajac. Policajac stade da ispituje sve nas, no nitko od nas ne priznaje to djelo. A Andrej je bio još živ i govori: »Ti si me, Serguha, udario toljagom, a drugoga se više ničeg ne sjećam.« Serguha ne priznaje. Svi smo mi i mislili, da je to uradio Serguha, te smo stali paziti na nj, da ne bi štogod sebi učinio. Nakon dvadeset i četiri sata umre Andrej. Sergeja počeše upućivati njegovi, sestra i tast: »Ti, Sergeju, ne poriči, tebi je svejedno. Priznaj, ali upleti drugoga, koji ga je snažnije udario. Bit će ti lakše.« Čim je Andrej umro, svi se mi, čitav narod, sabrasmo kod staroste i obavijestismo o tome Sergeja. Ispitujemo Sergeja, ali on ne priznaje. Pustiše ga zatim da prenoći u svojoj kući. Neki su ga ondje čuvali, da ne učini sebi štogod. Imao je on malu pušku. Opasno. Ujutru se zgledaše — a njega nema; nagrnuše da ga traže u kući, tražili su ga i u selu, trčali i u polje da ga traže. Zatim dođoše iz policijske stanice i javiše, da je Sergej već ondje. Tu nas i uhapsiše. A Sergej, da znaš, ravno k policijskom starješini i k policajcu, pao na koljena i optužuje nas, da su Jefremova djeca već oko tri godine snovala da premlate Andrjuhu. »Putem smo — veli on — išli utroje — Ivan, Jegor i ja — i dogovorili se da ga zajedničkim silama zatučemo. Ja — veli on — udarih Andrjuhu otkinutom granom, a Ivan i Jegor počeše ga tući, ja se uplaših pa — veli — pobjegoh natrag k seljacima, koji su išli pozadi.« Zatim nas — Ivana, Kiršu, mene i Sergeja uhvatiše pa u tamnicu u grad.

— A tko su Ivan i Kirša?

— Moja rođena braća. U tamnicu je došao trgovac Pjotr Mihajlič i izvadio nas uz jamstvo. I bili smo uz jamstvo kod njega do Pokrova Bogorodičina. Živjeli smo dobro, mirno. Drugog dana Pokrova Bogorodičina sudili su nam u gradu. Kirša je imao svjedoke — izbavili su ga seljaci, koji su išli straga, a ja sam ti, brate, nagrabusio. Govorio sam na sudu to, što i tebi eto govorim, kako jest, ali sud ne vjeruje: »Ovdje svi tako govore i kunu se očinjim vidom, a sve je laž.« Tako me osudiše, pa u buharu. U buhari smo bili iza brave, samo sam ja postao kiblar, pometao sam sobe i donosio objed. Davao mi je svaki za to porciju kruha mjesečno. Iznosilo je to oko tri funte po čovjeku. Kad smo čuli, da nas kane otpremiti, poslasmo telegram kući. Bilo je uoči Nikolinja. Žena i brat

Kirša dođoše da nas isprate, donesoše nešto odjeće, a i drugih stvari... Žena je naricala, ali što da radiš? Kad je pošla, dadoh joj da ponese kući na dar dvije porcije kruha. Malo smo otplakali i poslali pozdrav djeci i svima krštenim dušama. Putem smo bili okovani lisicama. Išli smo dvojica po dvojica. Ja sam išao s Ivanom. U Novgorodu su nas fotografirali, ondje su nas okovali i obrijali nam glave. Zatim nas pognaše u Moskvu. Dok smo ležali u Moskvi, poslali smo molbu za pomilovanje. Kako sam putovao u Odesu, ne sjećam se. Dobro sam putovao. U Odesi su nas ispitivali u ambulanti, skidali do gola, pregledavali. Zatim nas sabraše i potjeraše na parobrod. Ondje su nas Kozaci i vojnici jednoga za drugim vodili preko stepenica i smjestili nas u utrobu broda. Sjedimo na pričnama, i ništa. Svatko na svome mjestu. Na najvišoj prični sjedilo nas je petoro. U početku nismo pravo razabirali, a zatim stadoše govoriti: »Krenusmo, krenusmo!« Vozili smo se, vozili, a onda nas stade ljuljati. Bila je takva vrućina, da se narod skinuo do gola. Neki su bljuvali, a drugima — ništa. Naravno, većinom smo ležali. A oluja je bila snažna. Bacalo nas je na sve strane. Vozili smo se, vozili, zatim smo nasjeli. Nešto nas je udarilo. Dan je bio maglovit. Smračilo se. Kad nas je udarilo i kad smo se zaustavili, stadosmo se, da kažem, ljuljati na hridinama: mislili smo, da se ispod nas prevrće neka ribetina, hoće da preokrene parobrod[1]. Stadosmo se trzati i trzati prema naprijed, ali se ne mogosmo odsukati, pa trgnusmo natrag. Trzasmo natrag, kad ono dno puče u sredini. Htjedoše rupu zabrtviti jedrom; brtvili su, brtvili — ali nikakva korist. Voda se podigla sve do poda, na kome je narod sjedio, stala je prodirati na pod ispod naroda. Narod moli: »Ne dajte da propadnemo, vaše blagorođe«, a oni u početku: »Ne nasrćite, ne molite, nitko ne će stradati.« Zatim je voda počela da se diže do najnižih prična. Kršteni narod stade zaklinjati i navaljivati. A gospodar govori: »No, momci, pustit ću vas, samo se nemojte buniti, inače ću vas sve postrijeljati.« Nato nas je i pustio. Pomolismo se, da gospod smiri more, da ne stradamo. Molili smo klečeći. Poslije molitve dadoše nam dvopek, šećer, a uto se i more smirilo. Drugi dan stadoše prebacivati narod u dereglijama na obalu. Na obali

---

[1] Riječ je o brodolomu »Kostrome« na zapadnoj obali Sahalina 1886. god.

se pomolismo. Zatim nas prekrcaše na drugi brod, turski[1], i dopremiše ovamo u Aleksandrovsk. Skinuli su nas još za dana na pristanište, no ondje su nas dugo zadržali, te smo s pristaništa krenuli, kad je stao padati mračak. Kršteni je narod krenuo pipajući, a napalo nas je i kokošje sljepilo. Držimo se jedan za drugoga; jedni vide, a drugi, bogme, ne — idemo u lancu. Vidio sam iza sebe desetak krštenih duša. Dotjeraše nas u tamničko dvorište te nas stadoše razmještati po kasarnama, ovog ovamo, a onog onamo. Večerali smo prije spavanja što smo imali, a ujutru nam počeše izdavati ono, što nam pripada. Odmarali smo se dva dana, trećeg u kupatilo, a četvrtog nas potjeraše na rad. Najprije smo kopali jarke oko zgrade, u kojoj je danas lazaret. Krčili smo, skupljali ljetinu, kopali i radili sve druge poslove — tako nedjelju-dvije, a možda i cijeli mjesec. Zatim smo dovlačili trupce iz Mihajlovke. Vukli smo ih koje tri vrste i bacali na gomilu kraj mosta. Zatim nas pognaše u povrtnjak da kopamo jame za vodu. A kad je došlo vrijeme košnje, stadoše skupljati krštene duše: pitaju, tko umije kositi — no, i onoga, tko bi priznao, tog su i zapisali. Izdali su nam za čitav artelj kruha, krupe, mesa i potjerali nas s nadglednikom u košnju u Armudane. Nije mi bilo loše, bog mi je dao zdravlja, i dobro sam kosio. Druge je nadglednik mlatio, a ja nisam čuo ružne riječi. Samo me narod psuje, što tako žustro radim — no, i ništa drugo. U slobodno vrijeme ili kad bi padala kiša pleo sam sebi nazuvke. Ljudi spavaju nakon posla, a ja sjedim i pletem. Nazuvke sam prodavao, dvije porcije govedine za par, a to vrijedi četiri kopjejke. Svršivši košnju, pođosmo kući. Stigosmo kući, staviše nas u tamnicu. Zatim me odrediše da radim kod naseljenika Saške u Mihajlovki. Kod Saške sam radio sve seljačke poslove: žeo sam, skupljao, vršio, okopavao krumpir, a Saška je umjesto mene vukao trupce za državu. Hranili smo se onim, što smo dobivali od države. Odradio sam dva mjeseca i četiri dana. Saška je obećao novaca, ali nije dao ništa. Dao mi je samo pud krumpira. Dopremio me Saška u tamnicu i predao me. Dadoše mi sjekiru i uže — da vučem drva. Ložio sam sedam peći. Stanovao sam u jurti, za sobnog starješinu nosio sam vodu i čistio. Tatarinu

[1] Parobrod dobrovoljne flote »Vladivostok«.

Magzi[1] čuvao sam majdan. Čim bi došao s posla, predavao bi on meni svoj majdan, ja bih trgovao, a on bi mi za to plaćao 15 kopjejaka na dan. U proljeće, kad su dani postajali duži, stao sam plesti likove opanke. Uzimao sam po deset kopjejaka. A ljeti sam lovio drva po rijeci. Sakupio sam veliku hrpu pa sam zatim to prodao Židovu slugi u kupatilu. Sabrao sam također 60 komada građe i prodao je po 15 kopjejaka. I tako životarim po božjoj volji. Samo, vaše visokoblagorođe, nemam ja kada s tobom razgovarati, treba ići po vodu.

— Hoćeš li skoro među naseljenike?

— Za pet godina.

— Čezneš li za domom?

— Ne. Eto, samo jedno — žao mi je djece. Glupa su.

— Reci, Jegore, na što si mislio, kad su te u Odesi vodili na parobrod?

— Molio sam boga.

— Zašto?

— Da prosvijetli djecu.

— Zašto nisi poveo sa sobom na Sahalin ženu i djecu?

— Zato, što im je dobro i kod kuće.

VII

Svjetionik. — Korsakovo. — Zbirka dra. P. I. Suprunjenka. — Meteorološka stanica. — Klima Aleksandrovskog okruga. — Novo-Mihajlovka. — Potemkin. — Bivši krvnik Terski. — Krasni Jar. — Butakovo.

Šetnje po Aleksandrovsku i njegovoj okolici s poštanskim činovnikom, autorom pjesme *Sahalinó*, ostale su mi u ugodnoj uspomeni. Najviše smo odlazili do svjetionika, koji stoji visoko iznad doline na rtu Žonkjer. Danju je svjetionik — kad ga se gleda odozdo — skromna bijela kućica s jarbolom i fenjerom, noću međutim svijetli on jasno u tmini te se tada čini, kao da katorga gleda u svijet svojim crvenim okom. Put do kućice uspinje se strmo, vijugajući spiralno oko brijega, pored starih ariša i smreka. Što se čovjek više penje, to slobodnije diše; more se razastire pred očima, malo po malo

[1] Kinez iz Mandžurije.

dolaze ti na um misli, koje nemaju ništa zajedničko ni s tamnicom, ni s katorgom, ni s prognaničkom kolonijom, i tek ovdje postaješ svijestan, kako se dosadno i teško živi dolje. Robijaši i naseljenici iz dana u dan nose na svojim leđima kaznu, a slobodni od jutra do večeri govore samo o tome, koga su tukli, tko je bježao, koga su uhvatili i koga će tući; čudno je, kako se za nedjelju dana i sam privikneš na te razgovore i interese i kad se ujutru budiš, hvataš prije svega štampane generalske zapovijedi — mjesne dnevne novine, i zatim cijeli dan slušaš i govoriš o tome, tko je bježao, koga su nastrijelili i t. sl. Na brdu, međutim, gledajući more i divlje gudure, sve to postaje neobično ružno i grubo, kako doista i jeste u stvarnosti.

Pričaju, da su na putu do svjetionika nekad bile postavljene klupe, no da su ih morali ukloniti, jer su robijaši i naseljenici za vrijeme šetnja pisali na njima i u njih urezivali noževima prostačke paskvile i razne prljavštine. Ljubitelja takozvane književnosti sa plotova ima mnogo i na slobodi, no na katorgi cinizam prevršuje svaku mjeru i ne da se usporediti ni sa čime. Ovdje su ogavni ne samo klupe i zidovi stražnjih dvorišta, već čak i ljubavna pisma. Karakteristično je, da čovjek piše i urezuje u klupe razne gadarije, iako se u isto vrijeme osjeća izgubljenim, odbačenim, duboko nesretnim. Poneki je od njih već starac, koji mudruje, kako mu je omrznuo život i kako je došlo vrijeme da umre, ima jak reumatizam i oči ga ostavljaju, no s kakvim on užitkom bez predaha kočijaški psuje, a njegove se psovke razvlače u dugo pletivo raznovrsnih prostačkih pogrda i kićeno kao riječi zakletve, kojima se istjeruje groznica. A ako je pismen, to mu je na kakvu osamljenome mjestu teško da u sebi priguši strast i da odoli iskušenju da na zidu makar i noktom ne ugrebe kakvu nedopuštenu riječ.

Kraj kućice trza se na lancu oštar pas. Tu su i top i zvono; kažu, da će uskoro dopremiti i postaviti ovdje sirenu, koja će urlati za vrijeme magle i ispunjavati tugom duše aleksandrovskih stanovnika. Baciš li sa svjetioničkog reflektora pogled dolje na more i na »Tri Brata«, oko kojih se pjene valovi, vrti ti se u glavi i obuzima te mučan osjećaj. Nejasno se nazire Tatarska obala, čak i ulaz u zaljev De-Kastri; svjetioničar kaže, da se vidi, kako u De-Kastri ulaze brodovi i

izlaze iz njega. Široko more, iskreći se na suncu, potmulo šumi u dubljini, daleka obala zavodnički mami k sebi, i čovjeka obuzima osjećaj sjete i tuge, kao da se nikad više ne ćeš izvući sa tog Sahalina. Gledam na drugu obalu i čini mi se, kad bih bio robijaš, da bih odatle bježao svakako, bez obzira na bilo kakve posljedice.

Iza Aleksandrovska, na gornjem toku Dujke, leži naselje *Korsakovsko*. Ono je osnovano 1881. godine, a ime je dobilo u čast M. S. Korsakova, nekadašnjega general-gubernatora Istočnog Sibira. Zanimljivo je, da na Sahalinu daju naseljima imena u čast sibirskih gubernatora, tamničkih upravitelja pa čak i bolničara, no potpuno zaboravljaju istraživače, kao što su Neveljskoj, pomorac Korsakov, Bošnjak, Poljakov i mnogi drugi, čija bi uspomena — držim — zasluživala više poštovanja i pažnje, nego uspomena nekog upravitelja Derbina, koji je bio ubijen zbog surovosti[1].

U Korsakovki ima 272 stanovnika: 153 muškarca i 119 žena. Domaćina ima u svemu 58. Po sastavu svojih domaćina, od kojih su 26 seljaci, a samo ih je 9 robijaša, po broju žena, livada, stoke i drugog, Korsakovka se malo razlikuje od bogate Aleksandrovske slobodke, 8 domaćina ima dvije kuće i na svakih 9 kuća otpada jedno kupatilo. 45 domaćina imaju konje, 4 domaćina 9 krava. Mnogi od njih imaju po 2 konja i po 3—4 krave. Po broju starosjedilaca Korsakovka zauzima na Sjevernom Sahalinu gotovo prvo mjesto — 43 domaćina živi na svojim gospodarstvima od samog osnutka naselja. Popisujući stanovnike, naišao sam na 8 ljudi, koji su stigli na Sahalin prije 1870. god., a jedan od njih prognan je čak 1866. god. A visok postotak starosjedilaca u koloniji — dobar je znak.

---

[1] Za osnivanje prognaničke kolonije do danas su najviše učinila i za nju su najzaslužnija dva čovjeka: M. S. Miculj i M. N. Galkin-Vraskoj. U čast prvoga nazvano je maleno naselje od desetak gospodarstava, bijedno i bez budućnosti, a u čast drugoga naselje, koje je već imalo staro i ustaljeno mjesno ime Sijanci, tako da se samo u dokumentima, a i to ne u svima, naziva Galkino-Vraskoje. Međutim, ime M. S. Korsakova nosi na Sahalinu naselje i velika stanica ne zbog nekih njegovih posebnih zasluga i žrtava, već samo stoga, što je on bio general-gubernator te je ljudima mogao zatjerati strah u kosti.

Svojim vanjskim izgledom Korsakovka neobično nalikuje na lijepo rusko seoce, i to zatureno, koje još nije dodirnula civilizacija. Prvi put sam ovdje bio u nedjelju poslije ručka. Bilo je mirno, toplo vrijeme, i osjećalo se da je blagdan. Seljaci su spavali u sjeni ili pili čaj; na vratima i pod prozorima žene su jedna drugoj trijebile uši u glavi. U vrtovima pred kućama i u povrtnjacima cvijeće, u prozorima geranije. Mnogo djece, i sva na ulici te se igraju vojnika ili konja i natežu sa sitim psima, kojima se spava. A kad je pastir, stara skitnica, dotjerao stado od preko sto i pedeset grla i uzduh se napunio ljetnim zvucima — mukanje, pucketanje biča, vika žena i djece, koji utjeruju teliće, mukao topot bosih nogu i kopita po prašnoj cesti posutoj balegom — i kad se osjetio miris mlijeka, iluzija je bila potpuna. Čak je i Dujka ovdje privlačna. Gdjegdje teče ona uza stražnja dvorišta, mimo povrtnjaka; tu su njene obale zelene, obrubljene vrbama i obrasle šašem; kad sam je ugledao, na njenu su se savršeno glatku površinu spuštale večernje sjene; bila je tiha i činilo se kao da drijema.

Ovdje, kao i u bogatoj Aleksandrovskoj slobodki, zapaža se visok procent starosjedilaca, žena i pismenih, velik broj slobodnih žena i gotovo ona ista »historija prošlosti« s tajnom prodajom špirita, kulacima i t. sl.; pričaju, da je ovdje u prošlosti pri osnivanju domaćinstava igrala značajnu ulogu protekcija, jer je poglavarstvo spremno davalo na dug i stoku, pa čak i špirit, a to još lakše, što su Korsakovci bili uvijek u neku ruku politikanti te su čak i sitne činovnike častili naslovom vaše visokoblagorođe. No, za razliku od Aleksandrovske slobodke, ovdje glavni uzrok bogatstva ipak nije u prodaji špirita, u protekciji ili u blizini sahalinskog Pariza, već u nesumnjivom uspjehu zemljoradnje. U isto vrijeme dok je u Slobodki četvrtina domaćina bez oranica, a druga ih četvrtina ima vrlo malo, ovdje, u Korsakovki, svi domaćini oru zemlju i siju žito; ondje polovica domaćina nema stoke, a ipak su siti, a ovdje gotovo svi domaćini smatraju potrebnim da drže stoku. Iz mnogih razloga ne smije se čovjek prema sahalinskoj zemljoradnji odnositi drugačije nego skeptički, no svakako se mora priznati, da je ona u Korsakovki ozbiljno organizirana i da daje razmjerno dobre rezultate. Ne može se uzeti, da bi Korsakovci bacali svake godine u zemlju dvije ti-

suće pudi žita samo zbog upornosti ili iz želje da ugode poglavarstvu. Nemam točnih brojki o urodu, a podacima samih Korsakovaca ne može se vjerovati, no prema nekim znakovima, kao što su, na primjer, velik broj stoke, životne prilike i činjenica, da se ovdašnji seljaci ne žure da otputuju na kopno, iako već odavna imaju na to pravo, valja zaključiti, da ovdašnji urod ne samo što ih hrani, već daje i neki dobitak, koji kod naseljenika stvara sklonost prema stalnoj nastanjenosti.

Nije teško objasniti, zašto Korsakovcima polazi za rukom zemljoradnja u isto vrijeme, dok stanovnici drugih naselja trpe krajnju oskudicu zbog čitavog niza neprilika te su se već odrekli nade, da će se bilo kada hraniti svojim hljebom. Na mjestu, gdje se smjestila Korsakovka, dolina rijeke Dujke je najšira, i Korsakovci su od samoga početka, kad su se nastanjivali na parcele, raspolagali golemim kompleksom zemljišta. Oni su mogli ne samo uzimati, nego i izabirati. Danas 20 domaćina ima od 3 do 6 desetina oranica, a rijetko koji manje od 2 desetine. Ako čitatelj zaželi usporediti ovdašnje parcele s našim seljačkim udjelima, treba da osim toga ima pred očima, da se ovdašnje oranice ne ostavljaju na ugaru, već svake godine zasijavaju sve do posljednjeg vrška i stoga ovdašnje dvije desetine u kvantitativnom pogledu vrijede kao naše tri. Čitava je tajna uspjeha Korsakovaca u tome, što se oni služe isključivo velikim zemljišnim parcelama. Kad se uzmu u obzir sahalinski urodi, koji se prosječno kolebaju između dvostrukog i trostrukog, zemlja može dati dovoljno hljeba samo pod jednim uvjetom: da je ima mnogo. Mnogo zemlje, mnogo sjemena i jeftin rad, koji ne stoji ništa. Onih godina, kad žito uopće ne rodi, Korsakovca spasavaju povrće i krumpir, koji zauzimaju ovdje također solidnu površinu — 33 desetine.

Prognanička kolonija, koja ne postoji dugo, sa svojim malobrojnim pokretljivim stanovništvom još nije dozorila za statistiku; uz onaj oskudni brojčani materijal, koji je ona dosada dospjela da dade, čovjek mora — i protiv volje — graditi svoje zaključke samo na aluzijama i kombinacijama, u svakom posebnom slučaju. Kad se ne bismo bojali prijekora o preuranjenosti zaključka te bismo primijenili podatke, koji se tiču Korsakovke, na čitavu koloniju, to bi se — možda —

moglo kazati, da s obzirom na neznatne sahalinske prinose svaki domaćin — koji ne će da radi s gubitkom i želi da bude sit — mora imati više od dvije desetine oranica, ne računajući livade i zemlju pod povrćem i krumpirom. Odrediti danas točniju normu nije moguće, no najvjerojatnije je, da ona iznosi četiri desetine. Međutim, prema *Izvještaju o stanju poljoprivrede na Sahalinu u 1889. godini*, na Sahalinu otpada na svakog domaćina prosječno samo pola desetine oranica (1555 kvadratnih hvati).

U Korsakovki postoji kuća, koja svojim proporcijama, crvenim krovom i lijepim parkom podsjeća na vlasteosku ladanjsku kuću srednje ruke. Domaćin ove kuće, upravitelj medicinske službe, dr. P. I. Suprunjenko, otputovao je u proljeće, da izlaže na tamničkoj izložbi i da zatim zauvijek ostane u Rusiji, a u opustjelim sobama naišao sam samo na ostatke bogate zoološke zbirke. Ne znam, gdje je sada ta kolekcija i tko po njoj proučava faunu Sahalina, no prema malobrojnim preostalim primjercima, izvanredne ljepote, i po pripovijedanju mogao sam stvoriti sliku o bogatstvu zbirke i o tome, koliko je znanja, napora i ljubavi uložio doktor Suprunjenko u to korisno djelo. On je otpočeo skupljati kolekciju 1881. god. i za deset je godina uspio sabrati gotovo sve kralježnjake, koji žive na Sahalinu, a također i mnogo antropološkog i etnografskog materijala. Kad bi njegova zbirka ostala na otoku, mogla bi poslužiti kao temelj prvorazrednog muzeja.

Kraj kuće se nalazi meteorološka stanica. Donedavna ju je vodio dr. Suprunjenko, a sada njome upravlja inspektor poljoprivrede. Za mog boravka promatranja je vršio pisar, prognanik robijaš Golovacki, razborit i uslužan čovjek, koji me je opskrbio meteorološkim tablicama. Već se može izvući zaključak iz promatranja u toku devet godina, i ja ću nastojati da dadem neku sliku o klimi Aleksandrovskog okruga. Gradski načelnik Vladivostoka rekao mi je jednom zgodom, da kod njih u Vladivostoku i uopće na čitavom istočnom obalnom pojasu »nema nikakve klime«, za Sahalin se pak govori, da ovdje nema klime, već postoji ružno vrijeme, i da je taj otok najkišovitije mjesto u Rusiji. Ne znam koliko je istine u ovoj posljednjoj tvrdnji; za vrijeme mog boravka vladalo je vrlo lijepo ljeto, no meteorološke tablice i kratki izvještaji drugih autora daju općenito sliku neobične kišovitosti. Klima

je Aleksandrovskog okruga pod utjecajem mora i odlikuje se svojom nepostojanošću, t. j. znatnim kolebanjima srednje godišnje temperature[1], broja dana s oborinama i dr.; niska srednja godišnja temperatura, goleme količine oborina i velik broj oblačnih dana njene su glavne karakteristike. Radi uporeađenja uzimam srednje mjesečne temperature Aleksandrovskog okruga i Čerepovjeckog kotara u Novgorodskoj guberniji, gdje vlada »oštra, vlažna, nestabilna i za zdravlje nepovoljna klima«[2]:

	Aleksandrovski okrug	Čerepovjecki kotar
Siječanj	—18,9	—11,0
Veljača	—15,1	— 8,2
Ožujak	—10,1	— 1,8
Travanj	+ 0,1	+ 2,8
Svibanj	+ 5,9	+12,7
Lipanj	+11,0	+17,5
Srpanj	+16,3	+18,5
Kolovoz	+17,0	+13,5
Rujan	+11,4	+ 6,8
Listopad	+ 3,7	+ 1,8
Studeni	— 5,5	— 5,7
Prosinac	—13,8	—12,8

Srednja godišnja temperatura iznosi u Aleksandrovskom okrugu + 0,1, t. j. gotovo 0, a u Čerepovjeckom kotaru + 2,7. Zima je u Aleksandrovskom okrugu oštrija nego u Arhangelsku, proljeće i ljeto su kao u Finskoj, a jesen kao u Petrogradu, srednja godišnja temperatura kao na Solovjeckim otocima, gdje je također jednaka ništici. U dolini Dujke zemlja je neprekidno zamrznuta. Poljakov je na nju naišao 20. lipnja na dubljini od 3/4 aršina. On je 14. srpnja našao pod gomilama otpadaka i u jarugama u blizini bregova snijeg, koji se rastopio tek potkraj srpnja. 24. srpnja 1889. god.

[1] Srednja godišnja temperatura oscilira između + 1,2 i — 1,2; broj dana s oborinama između 102 i 209; takvih dana bez vjetra bilo je 1881. god. samo 35, a 1884. god. triput više — 112.

[2] *P. Grjaznov:* »Pokušaj komparativnog proučavanja higijenskih uvjeta seljačkog života i medicinska topografija Čerepovjeckog kotara«, 1880. god. Stupnjeve po Réamuru, kojima se služi g. Grjaznov, prenosim u Celzijusovu mjeru.

na bregovima, koji ovdje nisu visoki, pao je snijeg, i svi su obukli bunde i kožuhe. Kako je zapaženo, Dujka se u toku 9 godina odleđivala ovako: najranije 23. travnja, a najkasnije 6. svibnja. Za svih devet zima nijednom nije bilo jugovine. 181 dan u godini bilo je hladno, a 151 puše hladan vjetar. Sve to ima važno praktično značenje. U Čerepovjeckom kotaru, gdje je ljeto toplije i dugotrajnije, dobro ne uspijevaju, prema Černovu, heljda, krastavci i pšenica, a u Aleksandrovskom okrugu — po iskazu ovdašnjeg inspektora poljoprivrede — ni jedne godine nije zapažena količina topline, dovoljna da potpuno sazriju zob i pšenica.

Najveću pažnju agronoma i higijeničara zaslužuje ovdašnja prekomjerna vlažnost. Godišnji je prosjek dana s oborinama 189 : 107 sa snijegom, a 82 s kišom (u Čerepovjeckom kotaru 81 dan s kišom i 82 sa snijegom). Nebo je po čitave tjedne posve pokriveno olovnim oblacima, i sumorno vrijeme, koje se vuče iz dana u dan, čini se stanovnicima beskonačnim. Takvo vrijeme stvara u čovjeku raspoloženje prema potištenim mislima i mračnom pijanstvu. Možda su pod njegovim utjecajem mnogi mirni ljudi postali surovi, a mnogi dobričine i malodušnici — ne videći sunca tjednima, čak i mjesecima — zauvijek izgubili nadu u bolji život. Poljakov piše o lipnju 1881. god., da u toku čitavog mjeseca nije bilo nijednoga vedrog dana, a iz izvještaja poljoprivrednog inspektora vidi se, da u četvorogodišnjem periodu u razdoblju od 18. svibnja do 1. rujna vedrih dana prosječno nije bilo više od 8. Magle su ovdje vrlo česta pojava, osobito na moru, gdje znače za pomorce pravu nevolju; slane morske magle, kako kažu, razorno djeluju na priobalnu vegetaciju, i na drveće, i na livade. Kasnije ću govoriti o naseljima, čiji su stanovnici — ponajviše zbog tih magla — već prestali da siju žitarice te na svima svojim oranicama sade krumpir. Jednom sam za vedra sunčanog dana vidio, kako se s mora diže stijena magle potpuno bijele, mliječne boje; činilo se, kao da se s neba na zemlju spustila bijela zavjesa.

Meteorološka je stanica opskrbljena instrumentima, koji su ispitani i nabavljeni u glavnom fizikalnom laboratoriju u Petrogradu. Nema biblioteke. Osim već spomenutog pisara Golovackoga i njegove žene, zapisao sam na stanici još šest radnika i jednu radnicu. Što oni ovdje rade, ne znam.

Korsakovka ima školu i crkvicu. Postojao je i bolnički odsjek, gdje je bilo zajedno smješteno 14 sifilitičara i 3 luđaka; jedan od ovih zarazio se sifilisom. Pričaju također, da su sifilitičari priređivali za kirurško odjeljenje šarpiju i zavoje. No ja nisam dospio da vidim tu srednjovjekovnu ustanovu, budući da ju je u rujnu zatvorio mladi vojnički liječnik, koji je privremeno vršio dužnost tamničkog liječnika. Kad bi ovdje luđake spaljivali na lomačama po odredbi tamničkih liječnika, ni to ne bi bilo čudno, budući da su mjesne bolničke prilike zaostale od civilizacije bar dvjesta godina.

U jednoj kolibi naišao sam već u sumrak na čovjeka od kojih četrdeset godina, odjevena u kaput i hlače nezataknute u čizme; obrijane brade, prljave neuškrobljene košulje i nečeg nalik na kravatu — po svima znakovima privilegiran čovjek. Sjedio je na niskoj klupici i iz glinene posude jeo usoljenu govedinu i krumpir. Rekao je svoje prezime, koje je svršavalo na *ki* i meni se — tko zna zašto — učinilo, da vidim pred sobom nekoga bivšeg oficira, također na *ki*, koga su za disciplinski prestupak poslali na katorgu.

— Vi ste bivši oficir? — upitah.

— Ni govora, vaše visokoblagorođe, ja sam svećenik.

Ne znam, zašto su ga prognali na Sahalin, a nisam ga o tome ni pitao; kada čovjek, koga su još nedavno nazivali ocem Joanom i baćuškom i kome su ljubili ruku, stoji u pozoru, u bijednom ponošenom kaputu, tada ne misliš na zločin. U drugoj kolibi našao sam ovakav prizor. Mlad robijaš, crnomanjast čovjek neobično tužna lica, odjeven u kicošku bluzu, sjedi kraj stola, poduprijevši glavu objema rukama, domaćica kažnjenica posprema sa stola samovar i posuđe. Na moje pitanje, da li je oženjen, mladi čovjek odgovara, da je s njime na Sahalin dobrovoljno došla njegova žena sa kćerkom, no da su protekla već dva mjeseca, kako je otputovala s djetetom u Nikolajevsk i ne vraća se, iako joj je on poslao nekoliko telegrama. »I ne će se vratiti — govori domaćica s nekom zluradošću. — Što da radi ovdje? Zar nije vidjela tvoj Sahalin? Jasna stvar!« On šuti, a ona opet: »I ne će se vratiti. Mlada je ona žena, slobodna — stalo je njoj! Doletjela je kao ptica — a i bila je takva, nestala bestraga. Nije ona jednaka tebi i meni. Da nisam ubila muža, a ti da nisi palikuća, i mi bismo sada bili slobodni, a sada sjedi ovdje i hvataj vjetar

kapom, čekaj svoju ženicu, neka ti srce krvari«... On trpi, na dušu mu se — kako se vidi — nalegla olovna težina, a ona ga muči, muči; izlazim iz kolibe, a njen se glas neprekidno čuje.

U Korsakovki obilazio je sa mnom po kolibama robijaš Kisljakov, priličan čudak. Sudski reporteri nisu ga vjerojatno još zaboravili. To je onaj isti Kisljakov, vojni pisar, koji je u Petrogradu na Nikolajevskoj ubio čekićem svoju ženu te se sam prijavio gradonačelniku da ga obavijesti o svome zločinu. Prema njegovu pričanju, žena mu je bila ljepotica, i on ju je jako volio, no odjednom se posvadio s njom i zakleo pred ikonom, da će je ubiti; od toga trenutka pa sve do ubojstva neka mu je nevidljiva sila neprekidno šaptala na uho: »ubij, ubij!«. Prije suđenja ležao je u bolnici sv. Nikolaja; stoga vjerojatno smatra sama sebe psihopatom, budući da me je često molio, da se postaram, kako bi ga proglasili ludim i zatočili u manastiru. Čitava njegova katorga sastoji se u tome, što mu je u tamnici povjereno da izrađuje štapiće, o koje se pričvršćuju ručice na porcijama za hranu — posao, kako se čini lagan, no on unajmljuje umjesto sebe drugoga, a sam »daje lekcije«, t. j. ne radi ništa. Odjeven je u kaput od jedrenine i spoljašnost mu je ugodna. Ograničen čovjek, ali brbljavac i mudrijaš. »Gdje ima buha, tamo ima i djece«, govorio je slatkim baršunastim baritonom svaki put, kad bi ugledao djecu. Kad su ga ispitivali, zašto vršim popis, govorio je: »Zato, da nas sve otpreme na mjesec. Znaš li, gdje je mjesec?« A kad smo se kasno uveče vraćali u Aleksandrovsk, on je nekoliko puta, kako se ono kaže, ni o drvo ni o kamen, ponovio: »Osveta je najplemenitiji osjećaj.«

Dalje uzvodno na Dujki leži naselje *Novo-Mihajlovsko*, osnovano 1872. god., i nazvano tako stoga, što su Miculja zvali Mihajlom. Mnogi ga autori nazivaju Gornjom Granicom, a ovdašnji naseljenici — Oranicom. Naselje ima 520 stanovnika: 287 muških i 233 ženska. Domaćina je 133, dvojica od njih imaju suvlasnike. Parcele oranicâ evidentirane su u službenom popisu domaćinstava kod svih domaćina, krupnu stoku ima njih 84, pa ipak kolibe — uz malobrojne iznimke — iznenađuju svojim siromaštvom, a stanovnici jednoglasno izjavljuju, da se na Sahalinu ne može živjeti »ni na kakav način«. Pričaju, da je prijašnjih godina, kada je bijeda u Novo-Mihaj-

lovki bila strašna, iz naselja vodila u Due staza, koju su izgazile kažnjenice i slobodne žene, odlazeći u Dujsku i Vojevodsku tamnicu da prodaju kažnjenicima svoje tijelo za bakrene groševe. Mogu posvjedočiti, da ta staza nije zarasla još ni do danas. Oni stanovnici, koji — poput Korsakovaca — imaju veće parcele oranica, od 3 do 6, pa čak i osam desetina, ne oskudijevaju, no takvih je parcela malo i svake ih godine biva sve manje i manje, a danas više od polovine domaćina posjeduje parcele od 1/8 do 1 1/2 desetine; to znači, da im poljoprivreda nanosi samo gubitke. Domaćini starosjedioci, podučeni iskustvom, siju samo ječam, i na svojim oranicama počinju uzgajati krumpir.

Zemlja ovdje ne služi kao mamac i ne rađa sklonost prema ustaljenom životu. Od onih domaćina, koji su se naselili na parcele za prvih četiriju godina nakon osnutka naselja, nije ostao niti jedan; iz 1876. god. ostalo je 9, iz 1877. god. — 7, iz 1878. god. — 2, iz 1879. god. — 4, svi su ostali novajlije.

U Novo-Mihajlovki postoji telegrafska stanica, škola, ubožnica, i kostur nedovršene drvene crkve. Ima i pekarnica, gdje se peče hljeb za robijaše, koji rade na cestama u rajonu Novo-Mihajlovke; mora da ga peku bez ikakve kontrole od strane uprave, jer je kruh ovdje odvratan.

Svatko tko putuje kroz Novo-Mihajlovku mora se upoznati sa prognanikom Potemkinom, koji ovdje živi. Kadgod stiže na Sahalin bilo kakva značajna osoba, Potemkin mu prinosi hljeb i sol; kad hoće da dokažu, kako je poljoprivredna kolonija uspjela, pokazuju obično na Potemkina. U popisu domaćinstava zabilježeno je, da on ima 20 konja i 9 grla rogate marve, no govore, da konja ima dvostruko više. On ima dućančić, u kojem trguje njegov sin. Daje dojam poslovnog, umnog i bogatog raskoljnika. U njegovim je sobama čisto, zidovi su oblijepljeni tapetama, na stijeni visi slika: *Marijenbad morsko kupalište blizu Libave.* On sam i njegova starica žena ozbiljni su, razboriti i u razgovoru dobri političari. Dok sam kod njega pio čaj, govorili su mi on i njegova žena, da se na Sahalinu može živjeti i da zemlja dobro rodi, no da je sve zlo u tome, što se danas narod zalijenio, razmazio i ne trsi se. Upitao sam ga: govore li istinu, da je pogostio jednu uglednu osobu lubenicama i dinjama iz vlastitih povrtnjaka?

Nije ni trepnuo okom, već je odgovorio: »Točno je, dešava se da dinje ovdje dozriju.«[1]

U Novo-Mihajlovki živi još jedna sahalinska znamenitost — naseljenik Terski, bivši krvnik. On kašlje, drži se za grudi blijedim, koščatim prstima i tuži se da mu je povrijeđena utroba. Stao je venuti od onog dana, kad ga je po nalogu poglavarstva zbog neke pogreške kaznio ovdašnji aleksandrovski krvnik Komeljev. Komeljev se toliko potrudio, da zamalo što mu nije »dušu istjerao šibama«. No uskoro je i Komeljev počinio neku griješku — i došao je blagdan za Terskoga. Taj je dao sebi maha te je za uzvrat izmlatio kolegu tako surovo, da se ovome — kako kažu — sve dosad gnoji tijelo. Kažu, ako se dva otrovna pauka stave u jednu kutiju, da će jedan drugoga izujedati do smrti.

Do 1888. god. Novo-Mihajlovka bila je posljednje naselje na Dujki, sada postoje još *Krasni Jar* i *Butakovo*. Iz Novo-Mihajlovke do tih naselja probijaju cestu. Prvu polovinu puta prema Krasnome Jaru, koje tri vrste, vozio sam se po novoj, glatkoj, kao ravnalo pravoj cesti, a drugu po slikovitoj prosjeci kroz tajgu, gdje su panjevi već iskrčeni te je vožnja laka i ugodna, kao po dobrome seoskom putu. Krupni primjerci stabala, podesni za građevni materijal, već su svagdje uz put posječeni, no tajga je još uvijek impozantna i lijepa. Breze, jasike, topole, vrbe, jaseni, zova, divlja trešnja, surućica, glog, a među njima trava u visini čovjeka, pa i viša; gigantska paprat i lopuhi, kojima je lišće veće od aršina u promjeru, prepleću se zajedno s grmljem i drvećem u gustu neprohodnu šumu, u kojoj se kriju medvjedi, samuri i jeleni. Na obje strane, gdje svršava uska dolina i počinju bregovi, dižu se poput zelene stijene crnogorične šume omorikovih, smrekovih i ariševih stabala, iznad njih se opet prostire bjelogorica, a vrhovi su planina goli ili pokriveni grmljem. Tako velikih lopuha kao ovdje nisam vidio nigdje u Rusiji, i baš oni daju uglavnom ovdašnjoj guštari, šumskim proplancima

[1] Potemkin je stigao na Sahalin već kao bogat čovjek. Dr. Avgustinovič, koji ga je vidio tri godine nakon njegova dolaska na Sahalin, piše, da je »najljepša od svih kuća prognanika Potemkina«. Ako je u trogodišnjem razdoblju robijaš Potemkin uspio da sagradi sebi lijepu kuću, da uzgoji konje i uda kćerku za sahalinskoga činovnika, držim, da pritom zemljoradnja nije igrala nikakvu ulogu.

i livadama originalnu fizionomiju. Već sam spomenuo, da oni noću, osobito za mjesečine, pružaju fantastičan prizor. U tome pravcu nadopunjava dekoraciju još jedna prekrasna biljka iz porodice štitarki, koja — kako se čini — na ruskom jeziku nema svog imena: ravna stabljika visoka do 10 stopa i pri dnu debela tri palca, purpurnocrvena u gornjem dijelu, ima na sebi štitac promjera do jedne stope; oko toga glavnog štica grupiraju se 4—6 štitaca manjih dimenzija, koji biljki daju izgled kandelabra. Latinski se ta biljka naziva angelophyllum ursinum[1].

Krasni Jar postoji tek drugu godinu. U njemu je široka ulica, no ceste još nema, i od kolibe do kolibe ide se po džombama, hrpama gline i strugotinama, i skače se preko greda, panjeva i jaraka, u kojima leži ustajala tamnosmeđa voda. Kolibe još nisu dovršene. Jedan domaćin izrađuje opeku, drugi obljepljuje peć, treći vuče trupac preko ulice. Domaćina ima ukupno 51. Od njih su trojica — među njima i Kinez Pen-Ogi-Coi — napustili svoje započete kolibe, otišli, i nitko ne zna, gdje se sada nalaze. A Kavkasci — ima ih ovdje sedmoro — već su prestali da rade, sabili se u jednu kolibu i stišću se od hladnoće, iako je tek drugi kolovoza. I iz cifara se vidi, da je naselje još mlado i da jedva počinje svoj život. Ima 90 stanovnika, pritom muškarci prema ženama stoje u odnosu 2 : 1; zakonitih porodica ima 3, a slobodnih 20, djece do pet godina samo 9. Konja imaju tri domaćina, kravu 9. Danas svi domaćini primaju robijaško sljedovanje, no čime će se hraniti kasnije, zasad je neizvjesno; ni u kom se slučaju ne treba ničemu osobitom nadati od poljoprivrede. Dosad su uspjeli naći i raskrčiti za oranje i sadnju krumpira samo 24 1/4 desetine, t. j. manje od 1/2 desetine po domaćinstvu. Sjenokoša uopće nema. A budući da je dolina ovdje uska i s obadvije strane stiješnjena bregovima, na kojima ne može ništa roditi, i budući da se administracija ne zaustavlja ni pred kakvim razlozima, kada treba da zbrine brigu o ljudima,

---

[1] Većini se autora ovdašnji pejzaž ne sviđa. To je stoga, što su oni dolazili na Sahalin, nalazeći se još pod svježim utiskom cejlonske i japanske ili amurske prirode, a i stoga, što su otpočinjali od Aleksandrovska i Due, gdje je priroda doista blijedna. Krivo je tome i ovdašnje vrijeme. Ma kako da je lijep i originalan sahalinski pejzaž, ako se on tjednima krije u magli ili kiši, teško će ga čovjek pravo ocijeniti.

te će zacijelo svake godine naseljivati na ovdašnje parcele desetine novih domaćina, parcele oranica ostat će jednake kao i sada, t. j. 1/8, 1/4 i 1/2 desetine, a možda i manje. Ne znam, tko je izabirao mjesto za Krasni Jar, no po svemu se vidi, da je to bilo povjereno nekompetentnim ljudima, koji nikada nisu živjeli na selu, a — najvažnije od svega — koji uopće nisu mislili na poljoprivrednu koloniju. Tu čak nema ni dobre vode. Kad sam pitao, otkud uzimaju vodu za piće, pokazali su mi na jarak.

Sve su ovdašnje kolibe građene na jednak način, sa dva prozora, od lošeg i mokrog drva, i s jednom mišlju — da se odsluži nekako naseljenički rok i da se zatim ode na kopno. Administracija ne vrši nikakvu kontrolu nad gradnjama vjerojatno stoga, što među činovnicima nema nijednoga, koji bi znao, kako se grade kolibe i zidaju peći. Prema propisima o službi, na Sahalinu je uostalom predviđen arhitekt, no za mog boravka nije ga bilo; čini se, međutim, da on upravlja samo državnim gradnjama. Najveseliji i najljubazniji izgled ima državna kuća, u kojoj stanuje nadglednik Ubijonih, malen, slabunjav vojničić, s izrazom, koji potpuno odgovara njegovu prezimenu; na njegovu je licu doista nešto utučeno, neka gorka zbunjenost. Možda je to stoga, što s njime u jednoj sobi živi visoka i punašna prognanica, njegova priležnica, koja ga je obdarila mnogobrojnom porodicom. On zauzima položaj starijeg nadglednika, i čitava se njegova služba sastoji samo u tome, što raportira pridošlicama, kako je sve na ovom svijetu u najboljem redu. No ni njemu se ne dopada Krasni Jar i on hoće da ode sa Sahalina. Ispitivao me je: hoće li i njegovu priležnicu pustiti zajedno s njime, kad on ode u rezervu i krene na kopno? To ga pitanje vrlo uznemiruje.

U Butakovu[1] nisam bio. Po podacima iz popisa domova (a te sam podatke mogao djelomično provjeriti i nadopuniti prema svećenikovoj knjizi vjernika), živi ondje u svemu 39 stanovnika. Odraslih žena ima samo 4. Domaćina su 22. Dosad su dogotovljene 4 kuće, ostali domaćini imaju još brvnare. Oranica i krumpirišta ima samo 4 1/2 desetine. Stoke i živadi zasad još nema ni jedan domaćin.

---

[1] Naselje je tako nazvano u čast A. M. Butakova, načelnika Timovskog okruga.

Završivši s dolinom Dujke, prelazim na malenu rječicu Arkaj, na kojoj se nalaze tri naselja. Dolina Arkaja nije bila izabrana za naseljivanje stoga, što bi bila istražena bolje od drugih ili što bi zadovoljavala zahtjevima kolonije, već posve slučajno, samo stoga, što je bliža Aleksandrovsku od drugih dolina.

VIII

Rijeka Arkaj. — Arkovski kordon. — Prvo, Drugo i Treće Arkovo. — Arkovska dolina. — Naselja na zapadnoj obali: Mgači, Tangi, Hoe, Trambaus i Vangi. — Tunel. — Kabelska kućica. — Due. — Kasarne za porodice. — Dujska tamnica. — Rudnici kamenog ugljena. — Vojevodska tamnica. — Zakovani za tačke.

Rječica Arkaj utječe u Tatarski tjesnac, oko 8 do 10 vrsta sjevernije od Dujke. Još nedavno bila je ona pravom rijekom i u njoj su lovili semgu, sada je, zbog šumskih požara i sječe, oplićala, i ljeti potpuno presahnjuje. Uostalom, za snažnih kiša ona se razlijeva mladenački, uzburkano i bučno, i tada daje na znanje, da je još ovdje. Već se više puta desilo, da je otplavila sa obala vrtove i odnosila u more sijeno i sav naseljenički prirod. Sačuvati se od takve nevolje nije moguće, jer je dolina uska i pobjeći od rijeke može se samo na bregove[1].

Na samome ušću Arkaja kod zavijutka u dolinu stoji giljačko seoce Arkaj-vo, koje je dalo ime arkovskom kordonu i trima naseljima: Prvome, Drugome i Trećemu Arkovu. Iz Aleksandrovska vode u arkovsku dolinu dva puta: jedan — brdski, kojim se za vrijeme mog boravka nije moglo prolaziti, budući da su u šumskim požarima izgorjeli mostovi na njemu,

---

[1] Prije pet godina jedan ugledan čovjek, govoreći s naseljenicima o poljoprivredi i dajući im savjete, rekao je, između ostalog: »Imajte na umu, da u Finskoj siju žito na gorskim padinama.« No Sahalin nije Finska, klimatski, a ponajviše terenski uvjeti isključuju bilo kakvu kulturu na ovdašnjim bregovima. Poljoprivredni inspektor savjetuje u svome izvještaju gojenje ovaca, koje bi mogle »dobro iskoristiti one siromašne, ali brojne pašnjake na gorskim padinama, na kojima se krupno blago ne bi moglo najesti do sita«. No taj savjet nema praktičkog značenja, budući da bi ovce mogle »iskoristiti« pašnjake samo u toku kratkog ljeta, a za duge bi zime skapavale od glada.

i drugi — uz morsku obalu; ovim posljednjim može se prolaziti samo za oseke. Prvi put sam krenuo prema Arkaju 31. srpnja u 8 sati ujutro. Počinjala je oseka. Mirisalo je na kišu. Tmurno nebo, more, na kome se ne vidi niti jedno jedro, i strma glinovita obala djelovali su strogo; muklo i tužno šumili su valovi. S visoke obale gledalo je dolje kržljavo, bolesno drveće; ovdje na otvorenu prostoru svako od njih samo samcato vodi surovu borbu s hladnoćom i ledenim vjetrovima, i svako od njih mora se ujesen i zimi — za dugih strašnih noći — ljuljati neprekidno s jedne strane na drugu, savijati se do zemlje i tužno škripati — a nitko ne čuje to jadanje.

Arkovski kordon nalazi se kraj giljačkog seoceta. Prije je imao funkciju stražarske stanice, u njemu su boravili vojnici, koji su hvatali bjegunce, sada ovdje živi nadglednik, koji — kako se čini — vrši dužnost upravitelja naselja. Oko dvije vrste od kordona smjestilo se *Prvo Arkovo*. Ono ima samo jednu ulicu i — zbog mjesnih uvjeta — može rasti samo u dužinu, a ne i u širinu. Kad se s vremenom sva tri Arkova sliju u jedno, imat će Sahalin vrlo veliko selo, koje se sastoji samo od jedne ulice. Prvo Arkovo osnovano je 1883. god. Ima 136 stanovnika: 83 muška i 53 ženska. Domaćina je 28 i svi oni žive porodičnim životom, osim kažnjenice Pavlovske, katolikinje, kojoj je nedavno umro priležnik, pravi gospodar kuće; ona me zdušno molila: »Odredi mi domaćina!« Trojica imaju po dvije kuće. *Drugo Arkovo* osnovano je 1884. god. U njemu su 92 stanovnika: 46 muških i 46 ženskih. Ima 24 domaćina, svi žive porodičnim životom. Od njih dvojica imaju po dvije kuće. *Treće Arkovo* osnovano je u isto vrijeme, kad i Drugo, te se iz toga razabira, kako su se žurili da nasele arkovsku dolinu. Stanovnika ima 41: 19 muških i 22 ženska. Domaćina je 10, a jedan ima suvlasnika. Porodičnim životom živi njih 9.

U tri su Arkova oranice evidentirane kod svih domaćina, a veličina parcela koleba se između 1/2 i 2 desetine. Kod jednog su navedene 3 desetine. Siju velike količine pšenice, ječma i raži, sade krumpir. Većina drži stoku i perad. Ako se sudi prema podacima iz popisa domaćinstava, što ih je sakupio upravitelj naselja, može se doći do zaključka, da su sva tri Arkova za kratko vrijeme svoga postojanja postigla značajne uspjehe u poljoprivredi; ne piše badava neki anonim-

ni autor o ovdašnjoj zemljoradnji: »Ovaj je napor nagrađen dobitkom, zahvaljujući uvjetima tla na ovome terenu, koji su neobično povoljni za zemljoradnju, što se očituje u snazi šumskog i livadnog raslinja.« U samoj stvari nije tako. Sva tri Arkova idu među najsiromašnija naselja Sjevernog Sahalina. Ovdje ima oranica, ima stoke, no nijedamput nije bilo uroda. Uz nepovoljne uvjete, zajedničke čitavome Sahalinu, ovdašnji domaćini imaju još ozbiljnog neprijatelja i u osobinama arkovske doline, a u prvome redu u tlu, koje toliko hvali upravo citirani autor. Tlo se ovdje sastoji od vršak debelog sloja humusa, a osnova je šljunak, koji se za vrućih dana zagrijava tako jako, da suši korijenje bilju, a za kišovita vremena ne propušta vlagu, budući da leži na glini; to je uzrok da korijenje gnjije. Takvu se tlu, kako se čini, mogu prilagoditi bez štete po sebe samo biljke čvrstog korijenja, koje duboko prodire, kao, na primjer, lopuh, a od kulturnog bilja samo korjenaste biljke, repa i krumpir, za koje se usto zemlja bolje i dublje obrađuje nego za trave. O nevoljama, što ih uzrokuje rijeka, već sam govorio. Sjenokoša uopće nema, sijeno kose na poljanicama u tajgi ili ga režu srpom, gdje stignu, a bogatiji ga kupuju u Timovskom okrugu. Pričaju o čitavim porodicama, koje u toku zime nisu imale ni komadića kruha te su se hranile samom repom. Nedugo prije mog dolaska umro je od glada u Drugom Arkovu naseljenik Skorin. Prema pričanju susjeda, on bi u tri dana pojeo samo funtu kruha, i to je trajalo dugo. »Sve nas čeka ista sudbina« — govorili su mi susjedi zaplašeni njegovom smrću. Sjećam se, da su tri žene briznule u plač, opisujući svoj život. U jednoj kolibi bez pokućstva, sa mračnom tužnom peći, koja se širila do pola sobe, kraj domaćice plakala su djeca i pijukali pilići; ona na ulicu — djeca i pilići za njom. Gledajući na njih, ona se smije i plače, te mi se izvinjava zbog plača i piske; kaže, da je to od glada, da nikako ne može dočekati, da joj se vrati muž, koji je otišao u grad da proda borovnicu, kako bi mogao kupiti kruha. Ona odsijeca kupusne listove i daje ih pilićima, oni se pohlepno bacaju na njih, ali — uvidjevši, da su prevareni — dižu još veću pisku. U jednoj kolibi smjestio se seljak, rutav poput pauka, čupavih obrva, robijaš, prljav, a s njime drugi, isto tako rutav i prljav; obojica imaju veliku porodicu, a u kolibi — kako se kaže — jad i nevolja

— nema čak ni čavla. A osim plača, piske i takvih činjenica, kao što je Skorinova smrt, koliko li ima svakovrsnih posrednih znakova nevolje i gladi! U Trećem Arkovu zatvorena je koliba naseljenika Petrova, budući da je on sam »zbog nebrige za domaćinstvo i stoga, što je radi mesa samovoljno zaklao tele, otpremljen u Vojevodsku tamnicu, gdje se i sada nalazi«. Očito, tele je zaklano iz nužde i prodano u Aleksandrovsk. Sjeme, dobiveno od države na dug za sjetvu, označuje se u popisu domaćinstava kao zasijano, ustvari ono je do polovine pojedeno, i sami naseljenici ne kriju to u razgovoru. Ima li kakve stoke, dobivena je od države na dug i hrani se na državni račun. Što dalje u šumu, to više drva: svi su Arkovci dužni, njihova zaduženost raste sa svakom novom sjetvom, sa svakim suvišnim grlom blaga, a kod nekih ona dostiže već neplatljive brojke — dvije, čak i tri stotine rubalja po osobi.

Između Drugog i Trećeg Arkova nalazi se *Arkovski Stanok*, gdje se mijenjaju konji na putu u Timovski okrug. To je poštanska stanica ili pučka gostionica. Kad bi se mjerilo našom ruskom mjerom, na Stanku bi — uz ovdašnji vrlo skroman promet — bila dovoljna dva-tri radnika uz jednog nadzornika. No na Sahalinu vole živjeti na veliku nogu. Osim nadzornika, na Stanku žive još pisar, kurir, konjušar, dva pekara, tri nosača drva i još četiri radnika, koji su mi na pitanje, što oni ovdje rade, odgovorili: »Nosimo sijeno.«

Ako se umjetniku pejzažistu desi da dođe na Sahalin, preporučujem njegovoj pažnji arkovsku dolinu. To mjesto, osim što je krasno položeno, izvanredno je bogato bojama, tako da je teško izbjeći zastarjelu usporedbu sa šarenim sagom ili kaleidoskopom. Eto guste svježe trave s golemim lopuhima, koji blistaju od netom pale kiše, pored nje na parceli, ne većoj od tri stope, zeleni se raž, zatim busen ječma, a ondje opet lopuh, iza njega komadić zemlje zasijan zoblju, zatim lijeha krumpira, dva zakržljala suncokreta oborenih glava, zatim se poput klina prostire tamnozeleno konopljište, a ovdje i ondje strše ponosno biljke iz porodice štitarki, nalik na svijećnjake, i čitavo je to šarenilo poštrapano ružičastim, svijetlocrvenim i purpurnim pjegicama maka. Na cesti se susreću žene, koje su se pokrile pred kišom velikim lišćem lopuha, kao maramama, te su stoga nalik na zelene bube. A sa strane se dižu bregovi — iako oni nisu kavkaski, ipak su bregovi.

Na zapadnoj obali, iznad ušća Arkaja, leži šest beznačajnih naselja. Nisam bio ni u jednom od njih, i brojke, koje se na njih odnose, uzeo sam iz popisa domaćinstava i knjige vjernika. Ona su osnivana na rtovima isturenim u more ili na ušćima malenih rječica, prema kojima su i dobivala svoja imena. Otpočelo je sa stražarnicama, katkada za 4—5 ljudi, međutim u toku vremena, kad se pokazalo da su same te stražarnice nedovoljne, bilo je odlučeno (1882. god.) da se najveći rtovi između Due i Pogobija nasele najpouzdanijim, u prvom redu naseljenicima s porodicom. Svrha osnivanja tih naselja i kordona uz njih: »omogućiti pošti, koja prolazi iz Nikolajevska, putnicima i kajurima[1] utočište i zaštitu za vrijeme puta i uvesti opći policijski nadzor iza obalne linije, koja je jedini (?) mogući put za pobjegle kažnjenike, a podjednako i za prebacivanje špirita, koji se ne smije slobodno prodavati«. Još nema cesta do obalnih naselja, veza je moguća jedino pješice obalom za oseke, a zimi psima. Moguć je također saobraćaj čamcima i parnim brodicama, no samo za vrlo lijepa vremena. U smjeru od juga prema sjeveru ta su naselja smještena ovim redom:

Mgači. Stanovnika ima 38: 20 muških i 18 ženskih. Domaćina 14. Porodično živi 13, nezakonite porodice samo su 2. Svi imaju oko 12 desetina oranica, no već su prošle tri godine, kako ne siju žitarice i na čitavoj zemlji sade krumpir. 11 domaćina sjedi na zemlji od samog osnutka naselja, petorica imaju već seljačko zvanje. Moguća je dobra zarada, čime se i objašnjava, što se seljaci ne žure na kopno. 7 ljudi bavi se kajurstvom, t. j. drži pse, kojima u zimsko doba voze poštu i putnike. Jedan je profesionalni lovac. Ribolova, o kome se govori u izvještaju glavne tamničke uprave za 1889. god., ovdje uopće nema.

Tangi. Ima 19 stanovnika: 11 muških i 8 ženskih. Domaćina 6. Oranica oko 3 desetine, no isto tako kao i u Mgačima — zbog čestih morskih magla, koje ometaju rast žitarica — sade na njima samo krumpir. Dva domaćina imaju čamce i love ribu.

Poe, na rtu istog imena, koji duboko prodire u more te se vidi iz Aleksandrovska. Stanovnika je 34: 19 muških i 15

---

[1] upravljači pasje zaprege (prim. prev.)

ženskih. Domaćina 13. Ovdje se još nisu posve razočarali, te nastavljaju sijati pšenicu i ječam. Trojica se bave lovom.

Trambaus. Stanovnika ima 8: 3 muška i 5 ženskih. Sretno naselje, u kojem ima više žena nego muškaraca. Domaćina su 3.

Vjahti, na rijeci Vjahtu, koja spaja jezero s morem i po tome podsjeća na Nevu. Kažu, da se u jezeru love kečige i jesetre. Stanovnika je 17: 9 muških i 8 ženskih. Domaćina 7.

Vangi — najsjevernije naselje. Stanovnika je 13: 9 muških i 4 ženske. Domaćina 8.

Prema opisima učenjaka i putnika, što se dižemo sjevernije, priroda je siromašnija i tužnija. Počevši od Trambausa, čitava je sjeverna trećina ravnica, savršena tundra, na kojoj glavna vododjelnica, koja se proteže duž čitavog Sahalina, ima oblik oniskih valovitih uzvišenja, o kojima neki autori drže da su Amurovi nanosi. Po mrkocrvenoj močvarnoj ravnici protežu se ovdje-ondje plohe nakrivljene crnogorice; ariš ima deblo ne više od jedne stope, a kruna mu leži na zemlji poput zelena jastuka, deblo kedrova slanca prostire se po zemlji, a među plohama kržljave šume leže lišajevi i mahovine; i ovdje — kao i u ruskim tundrama — rastu raznovrsne divlje bobice kiselog ili silno trpkog okusa jagoda: crni ogrozd, borovnica, kupina, brusnica. Jedino na najsjevernijem kraju ravnice, gdje teren ponovo postaje humovit, na malome prostoru, u predvorju vječno hladnog mora, kao da se priroda htjela osmjehnuti za rastanak; na karti Kruzenšterna, koja prikazuje taj kraj, nacrtana je vitka ariševa šuma.

No ma koliko da je surova i oskudna priroda, stanovnici obalnih naselja — prema svjedočanstvu upućenih ljudi — ipak žive razmjerno bolje nego, na pr., Arkovci ili Aleksandrovci.

Objašnjava se to time, što ih je malo, te se ona dobra, kojima raspolažu, dijele među malobrojne. Nisu dužni da se bave zemljoradnjom i da se brinu za urod, prepušteni su sami sebi i sami izabiru svoje zanimanje i zanat. Kroz naselja prolazi zimska cesta iz Aleksandrovska u Nikolajevsk; ovamo zimi dolaze Giljaci i Jakuti privrednici radi trgovačkih operacija, i naseljenici im prodaju i zamjenjuju s njima bez posredovanja komisionara. Ovdje nema dućandžija, vlasnika

majdana, Židova prekupaca, a niti birokrata, koji će za špirit zamjenjivati bogate lisičje kože i kasnije ih sa sretnim osmijehom pokazivati svojim gostima.

U južnom pravcu ne osnivaju se nova naselja. Južnije od Aleksandrovska na zapadnom primorju leži samo jedna naseljena točka — *Due*, strašno, gadno i u svakom pogledu bijedno mjesto, u kome dobrovoljno mogu živjeti samo sveci ili duboko pokvareni ljudi. To je stanica; naseljenici je nazivaju lukom. Osnovana je 1857. god., njeno pak ime Due ili Dui postojalo je otprije i označivalo je uopće onaj dio obale, gdje se sada nalaze dujski rudnici. U uskoj dolini, u kojoj je smještena, protječe mala rječica Hoindži. Iz Aleksandrovska vode u Due dva puta: jedan — planinski, a drugi — morskom obalom. Rt Žonkjer čitavom se svojom masom navalio na obalnu pličinu i preko nje bi bilo uopće nemoguće proći, da nije prokopan tunel. Kopali su ga, a da se nisu posavjetovali s inženjerom, bez plana, i rezultat je bio taj, da je tunel taman, kriv i blatan. Ovo je građenje bilo vrlo skupo, ali se pokazalo nepotrebnim, budući da — uz dobar gorski put — nema potrebe da se prolazi obalnim, po kome je prolaženje ograničeno plimom i osekom. Na tom tunelu izvrsno se očitovala sklonost ruskoga čovjeka da troši posljednja sredstva na kojekakve gluposti i onda, kad nisu zadovoljene ni najnasušnije potrebe. Kopali su tunel, a oni, koji su upravljali poslovima, vozili su se po tračnicama u vagonu s natpisom »Aleksandrovsk—Pristanište«, dok su robijaši u to vrijeme stanovali u blatnim, vlažnim jurtama, budući da za izgradnju kasarna nije bilo dosta ljudi.

Odmah čim se iziđe iz tunela stoji uz obalnu cestu solana i kabelska kućica, iz koje se po pijesku spušta u more telegrafski kabel. U kućici stanuje robijaš stolar, Poljak, sa svojom priležnicom, koja je, kako se priča, rodila, kad joj je bilo dvanaest godina, pošto ju je neki kažnjenik silovao u etapi. Na čitavome putu u Due strma, okomita obala nije drugo do nanos, na kome se ovdje-ondje crne pjege i plohe, široke od aršina do hvata. To je ugljen. Slojevi ugljena ovdje su — prema opisu specijalista — prignječeni slojevima pješčanika, glinenih škriljavaca, škriljave gline i glinena pijeska, a ti su slojevi izdignuti, savijeni, potisnuti i gurnuti ustranu bazaltnim, dioritnim i porfirnim kamenjem, koje se pojavljuje na

mnogima mjestima u velikim masama. Možda je to lijepo na svoj način, no predrasuda protiv mjesta ukorijenila se tako duboko, da sažaljevaš ne samo ljude, već i vegetaciju zbog toga, što raste upravo ovdje, a ne na nekome drugom mjestu. Nakon kojih sedam vrsta obalu prekida jaruga. To je Vojevodski klanac; ovdje stoji na osami strašna Vojevodska tamnica, u kojoj su zatvoreni teški zločinci a među njima i oni, koji su prikovani za tačke. Oko tamnice obilaze stražari; osim njih, ne vidi se uokrug nijedno živo biće te se čini, da oni čuvaju u pustinji neko neobično blago.

Vrstu dalje otpočinju dnevni iskopi kamenog ugljena, zatim ideš još jednu vrstu golom, nenapučenom obalom i najzad se javlja druga jaruga, u kojoj se i nalazi Due, nekadašnja prijestolnica sahalinske katorge. U prvim trenucima, kad izlaziš iz kuće, Due daje utisak malene starinske tvrđave: ravna i glatka ulica, poput vježbališta, bijele čiste kućice, prugasta stražarnica, prugasti stupovi; da bi utisak bio potpun nedostaje samo zvuk bubnja. U kućicama žive načelnik vojne komande, upravitelj dujske tamnice, svećenik, oficiri i ostali. Ondje, gdje se svršava kratka ulica, ispriječila se siva drvena crkva, koja zatvara oku promatrača neslužbeni dio luke; ovdje se jaruga razdvaja u obliku slova »Y«, granajući se lijevo i desno u dva jarka. U lijevome nalazi se slobodka, koja se prije zvala Židovska, a u desnome — razna tamnička zdanja i slobodka bez imena. U oba je, osobito u lijevome, tijesno, prljavo, neugodno; tu više nema bijelih čistih kućica; kolibice su trošne, bez dvorišta, bez zelenila, bez trijema, u neredu, pripile su se dolje uz put, po gorskoj padini i uz samu goru. Parcele podesne za obrađivanje, ako se u Due one tako mogu nazvati, vrlo su malene; u popisu domaćinstava kod četiri domaćina evidentirano je samo po 4 kvadratna hvata. Tijesno je, ni jabuka ne bi imala, kamo da padne, no u toj tjesnoći i smradu dujski je krvnik Tolstih ipak našao mjestašce i gradi sebi kuću. Ne računajući komandu, slobodno naselje i tamnicu, u Due boravi 291 stanovnik: 167 muških i 124 ženskih. Domaćina je 46 i uz njih 6 suvlasnika. Većina domaćina su robijaši. Nemoguće je shvatiti, što potiče administraciju da njih i njihove porodice naseljava upravo ovdje, u jarugi, a ne na drugome mjestu. Oranica je u popisu domaćinstava iskazano za čitavo Due samo

$^1/_8$ desetine, a sjenokoša uopće nema. Uzmimo, da su muškarci zauzeti robijaškim radovima, no što radi 80 odraslih žena? U što im prolazi vrijeme, koje se ovdje — zahvaljujući siromaštini, ružnome vremenu, neprekidnom zveketu lanaca, trajnom pogledu na puste bregove i šumu mora, zahvaljujući jaucima i plaču, koji se često razliježu iz nadgledničke zgrade, gdje kažnjavaju korbačem i šibama — čini mnogo dulje i nesnosnije nego u Rusiji? To vrijeme žene provode u potpunu neradu. U kolibi, koja se ponajviše sastoji od jedne sobe, nailazite na robijašku porodicu i s njome vojničku porodicu, dva-tri robijaša stanara ili gosta, tu je i mladež, dvije-tri kolijevke u kutovima, tu su i kokoši, pas, a vani kraj kolibe smeće, mlake od pomija, nemaš što da radiš, nemaš što da jedeš, dojadilo ti je već da govoriš i da psuješ, dosadilo izlaziti na ulicu — kako je sve jednolično, sumorno, prljavo, kakva tuga! Uveče se s poslova vraća muž robijaš; htio bi da jede i spava, a žena otpočinje plakati i naricati: »Upropastio si nas, prokletniče! Propadoh, sirota, propadoše djeca!« — »Čuj je, molim te, kako tuli« — progunđa vojnik na peći. Već su svi zaspali, djeca su se naplakala i odavno se umirila, a žena još uvijek ne spava, razmišlja i sluša, kako huči more; sad je već muči tuga: žao joj je muža, ljuti se na samu sebe, što se nije suspregnula, već mu je predbacila. A drugi se dan sve to opet ponavlja.

Sudimo li samo prema Due, poljoprivredna kolonija na Sahalinu opterećena je suviškom žena i robijaša s porodicom. Zbog nedostatka mjesta u kolibama, 27 porodica živi u starim, odavna već za rušenje određenim zgradama, posve prljavim i gadnim, koje se zovu »kasarne za porodice«. Tu više nema soba, već komore s pričnama i »parašama«, kao u tamnici. Po svome sastavu stanovništvo tih komora posve je šaroliko. U jednoj komori, razbijenih stakala na prozorima i zagušljiva smrada kao od nužnika, žive: robijaš i njegova slobodna žena; robijaš, slobodna žena i kćer; robijaš, žena prognanica i kćerka; robijaš i njegova slobodna žena; naseljenik Poljak i njegova priležnica robijašica; svi su se oni sa svojim imutkom smjestili u jednoj prostoriji i spavaju jedno uz drugo na zajedničkoj prični. U drugoj: robijaš, slobodna žena i sin; kažnjenica Tatarkinja i njena kći; robijaš Tatarin, njegova slobodna žena i dvoje Tatarčadi s kapicama; robijaš,

slobodna žena i sin; naseljenik, koji je proveo na robiji 35 godina, no još kršan, crnih brkova, kako nema čizama, hoda bos, ali je strastven kartaš[1]; pored njega na pričnama smjestila se njegova ljubavnica kažnjenica — mlitavo, pospano stvorenje, bijedna izgleda; zatim robijaš, slobodna žena i troje djece; robijaš bez porodice; robijaš, slobodna žena i dvoje djece; naseljenik; robijaš, uredan starčić obrijana lica. Po toj komori obilazi prase i mljacka; na podu sklisko blato, zaudara po stjenicama i nečemu kiselom; od stjenica, kako kažu, nema života. U trećoj: robijaš, slobodna žena i dvoje djece; robijaš, slobodna žena i kćerka; robijaš, slobodna žena i sedmoro djece: jedna kćerka ima 16, a druga 15 godina; robijaš, slobodna žena i sin; robijaš, slobodna žena i sin; robijaš, slobodna žena i četvoro djece. U četvrtoj: nadzornik podoficir, njegova žena od 18 godina i kćerka; robijaš i njegova slobodna žena; naseljenik, robijaš i t. d. Prema tim barbarskim prostorijama i prilikama u njima, gdje su djevojčice od 15 i 16 godina prisiljene da spavaju zajedno s robijašima, čitatelj može zaključiti, kakav nemar i prezir okružavaju ovdje žene i djecu, koji su dobrovoljno došli na katorgu za svojim muževima i očevima, kako se ovdje malo brinu za njih i kako malo misle na poljoprivrednu koloniju.

Dujska je tamnica manja, starija i mnogo prljavija od Aleksandrovske. Ovdje također ima skupnih soba i zajedničkih pričina, no prilike su bjednije i režim lošiji. Stijene i podovi jednako su prljavi i do te su mjere već potamnjeli od vremena i vlage, te jedva da bi postali čistiji, kad bi ih tkogod oprao. Prema podacima medicinskog izvještaja za 1889. god., na svakog zatvorenika otpada ovdje 1,12 kubičnih hvati uzduha. Ako ljeti, kod otvorenih prozora i vrata, zaudara na pomije i nužnik, mogu zamisliti, kakav pakao nastaje ovdje zimi, kad se unutar tamnice ujutru nailazi na inje i mosure.

---

[1] Govorio mi je, kako za vrijeme, dok karta štos, »u svojim žilama osjeća elektricitet«: od uzbuđenja grče mu se ruke. Jedna je od njegovih najugodnijih uspomena ona, kako je — nekad u mladosti — izvukao sat samome šefu policije. O igri štos govori sa zanosom. Sjećam se fraze — »presjekao sam, ali badava« — koju je izrekao s očajem lovca, kad promaši. Za ljubitelje kartanja zapisao sam nekoliko njegovih izraza: požderan transport! napè! naperipè! u kut! stavljaj rubalj za poen! u boju i u srce, artiljerija!

Upravitelj je tamnice ovdje bivši vojni bolničar Poljak, koji ima čin kancelarijskog službenika. Osim Dujskom on upravlja još i Vojevodskom tamnicom, rudnicima i stanicom Due. Položaji, koji nikako ne odgovaraju činu.

U dujskim tamnicama zatvoreni su teški zločinci, ponajviše povratnici i oni, koji su pod istragom. Po izgledu, to su najobičniji ljudi dobroćudnih i priglupih fizionomija, koje su izražavale samo znatiželju i nastojanje da mi odgovore po mogućnosti sa što većim poštovanjem. Većina od njih nije počinila zločinstva, koja bi bila pametnija i lukavija od njihovih fizionomija. Obično ih progone za ubojstvo u tučnjavi na 5—10 godina, zatim oni bježe; hvataju ih, a oni opet bježe, i to traje, dok ne dospiju među one s neodređenim rokom i nepopravljive. Zločini su gotovo kod svih strašno nezanimljivi, obični, bar što se tiče vanjske zanimljivosti, i ja sam gore naročito naveo *Jegorovu priču,* da bi čitalac mogao donijeti sud o bezbojnosti i jadnom sadržaju stotine priča, autobiografija i anegdota, koje sam slušao od zatvorenika i ljudi, bliskih katorgi. Uostalom, neki sijedi starac od kojih 60—65 godina, prezimenom Terehov, koji je sjedio u tamnoj samici, pobudio je u meni dojam pravog zlikovca. Uoči mog dolaska bio je išiban, i kad smo poveli razgovor o tome, pokazao mi je svoje debelo meso, modrocrveno od podljeva krvi. Po pričanju zatvorenika, taj je starac ubio u svome životu 60 ljudi; imao je tobože ovakvu metodu: vrebao bi bogatije zatvorenike novajlije i nagovorio ih da bježe s njime, zatim bi ih ubijao u tajgi i opljačkao, a da sakrije tragove zločina, rezao bi trupla na dijelove i bacao u rijeku. Posljednji put, kad su ga lovili, branio se od stražara toljagom. Gledajući u njegove mutne olovne oči i veliku, dopola obrijanu, nezgrapnu, poput oblutka, lubanju, bio sam sklon da vjerujem svim tim pričama. Jedan Ukrajinac, koji je također sjedio u tamnoj samici, ganuo me svojom otvorenošću; zamolio je nadzornika da mu vrati 195 rubalja, koji su mu oduzeti kod pretrage. »A otkuda tebi ti novci?« — upita nadziratelj. — »Dobio sam na kartama« — odgovori on i zakune se; obraćajući se meni, stade me uvjeravati, kako u tome nema ništa čudno, budući da se čitava tamnica karta, i među kartašima zatvorenicima nisu rijetki takvi, koji raspolažu svotama od dvije do tri tisuće rubalja. U samicama sam vidio skitnicu, koji je sebi

odsjekao dva prsta; rana je bila povezana prljavom krpicom. Drugi skitnica prostrijeljen je vatrenim oružjem: metak je na sreću okrznuo sedmo rebro. I njegova je rana bila povezana prljavom krpom[1].

U Due je uvijek tiho. Na odmjereno zveketanje lanaca, šum morskih valova i zujanje telegrafskih žica uho se doskora navikava i od tih zvukova dojam mrtve tišine postaje još jači. Žig surovosti ne leži samo na ispruganim stupovima. Kad bi se na ulici tkogod nehotice glasno nasmijao, zazvučalo bi to oštro i neprirodno. Od samog osnutka Due, ovdašnji se život ukalupio u oblik, koji je moguće prikazati jedino nemilosrdno surovim, beznadnim zvucima, i sam okrutan hladni vjetar, koji u zimskim noćima puše s mora u klanac, pjeva upravo ono, što je potrebno. Stoga izaziva čuđenje, kad posred tišine odjednom odjekne pjesma dujskog čudaka Škandibe. To je robijaš, starac, koji je već od prvog dana, kako je stigao na Sahalin, odbio da radi, i pred njegovom nepobjedivom, upravo životinjskom upornošću zatajile su sve prisilne mjere; bacali su ga u samicu, nekoliko puta šibali, no on je stoički podnosio kaznu i poslije svake egzekucije uzvikivao: »Pa ipak ne ću raditi!« Natezali su se s njime neko vrijeme i najzad digli ruke od njega. On sada šeće po Due i pjeva[2].

---

[1] Nailazio sam na mnogo ozlijeđenih i punih rana, no ni jednom nisam osjetio miris kloroforma, iako se on na Sahalinu troši svake godine u količini većoj od pola puda.

[2] Među stanovništvom Due ima pretjerano loš glas. Na *Bajkalu* su mi pričali da je jedan putnik, čovjek već postariji i ugledan, kad se parobrod zaustavio na dujskom sidrištu, dugo promatrao obalu i, najzad, upitao:

— Recite, molim vas, gdje je tu na obali stup, na koji vješaju robijaše, a zatim ih bacaju u vodu?

Due je kolijevka sahalinske katorge. Postoji mišljenje, da je ideja o izboru toga mjesta za prognaničku koloniju nikla u glavi samih robijaša: tobože je neki Ivan Lapšin, osuđen za ocuubojstvo, koji je izdržavao katorgu u gradu Nikolajevsku, zamolio mjesne vlasti za dopuštenje da se preseli na Sahalin te je u rujnu 1858. bio prebačen ovamo. Naselivši se nedaleko od Dujske stanice, stao se baviti vrtlarstvom i zemljoradnjom te je — prema riječima g. Vlasova — izdržavao ovdje svoju robiju. Vjerojatno nije na otok dopremljen on sam, budući da se 1858. god. ugalj u blizini Due vadio već uz sudjelovanje robijaša (isp. »*S Amura i obala Velikog oceana*« u »Moskovskim novinama«, 1874. god., br. 207). Višeslavcev u svojim »*Skicama perom i olovkom*« piše, da je u travnju 1859. god. zatekao u Due oko 40 ljudi i uz njih dva

oficira i jednog inženjerskog oficira, koji je upravljao radovima. »Kakvi krasni povrtnjaci — oduševljava se on — okružavaju njihove udobne, čiste kućice! A povrće dozrijeva dvaput godišnje.«

Vrijeme nastanka sadašnje sahalinske katorge pada u šezdesete godine, kad je nered u našem deportacijskom sistemu dostigao svoj najviši nivo. Vrijeme je bilo takvo, da je načelnik odjela departementa izvršne policije, koleški savjetnik Vlasov, zaprepašten svime, na što je naišao na katorgi, otvoreno izjavio, da ustrojstvo i sistem naših kazni služe razvoju teških zločina i ponižavaju građanski moral. Površno ispitivanje robijaških radova na licu mjesta uvjerilo ga je, da njih u Rusiji *gotovo i nema* (isp. njegov »*Kratak pregled nereda, koji postoje na katorgi*«). Glavna tamnička uprava, dajući u svome desetogodišnjem izvještaju kritički pregled katorge, primjećuje, da je u vrijeme obuhvaćeno izvještajem katorga prestala biti višom kaznenom mjerom. Jest, to je bila najviša mjera nereda, koju je ikad rodilo neznanje, ravnodušnost i okrutnost. Eto glavnih uzroka nekadašnje dezorganizacije: a) Ni sastavljači zakona o prognanicima, a ni njihovi izvršioci nisu imali jasne predodžbe o tome, što je to katorga, u čemu ona treba da se sastoji i zašto je potrebna. A ni praksa, bez obzira na svoje trajanje, ne samo što nije dala sistem, već čak ni materijal za pravnu definiciju katorge. b) Popravni i represivni ciljevi kazne podvrgavali su se raznovrsnim ekonomskim i financijskim razlozima. Robijaša su smatrali radnom snagom, koja treba da daje prihod državnoj blagajni. Ako njegov rad nije odbacivao koristi, već je bio pasivan, radije su ga držali u tamnici bez ikakva posla. Ubitačnome neradu davala se prednost pred ubitačnim radom. Valjalo je također uzimati u obzir i kolonizacijske ciljeve. c) Nepoznavanje mjesnih prilika i dosljedno tome nedostatak određenih pogleda na karakter i bît poslova, što je očito i iz nedavno izvršene razdiobe na poslove u rudnicima, tvornicama i tvrđavama. U praksi, osuđenik na neodređen rok, predviđen za rad u rudnicima, sjedio je besposlen u tamnici, osuđenik na četvorogodišnju katorgu u tvornicama radio je u rudniku, a u tobolskoj robijašnici zatvorenici su s jednoga mjesta na drugo prenosili topovske kugle, prebacivali pijesak i t. sl. U društvu, a djelomično i u literaturi učvrstilo se mišljenje, da prava, najteža i najsramotnija katorga može biti samo u rudnicima. Kad bi u Njekrasovljevoj »*Ruskoj ženi*« junak, umjesto što radi u rudniku, lovio ribu za tamnicu ili sjekao šumu, mnogi bi čitatelji ostali nezadovoljni. d) Zaostalost našeg statuta o robijašima. Na vrlo mnoga pitanja, što ih praksa svakodnevno postavlja, on uopće ne daje odgovora, otuda široko polje za samovoljna tumačenja i nezakonite postupke; u najtežim situacijama on je često posve nekorisna knjiga, i vjerojatno djelomično stoga g. Vlasov u nekim upravama robijašnica nije uopće našao statut. e) Nejedinstvenost u upravljanju katorgom. f) Udaljenost robijaških radova od Petrograda i potpuno isključenje javnosti. Službeni izvještaji stali su se štampati tek nedavno, pošto je osnovana glavna tamnička uprava. g) Velikom smetnjom za uređenje progonstva i katorge bilo je raspoloženje

Kako sam već rekao, kameni se ugalj vadi vrstu daleko od stanice. Bio sam u rudniku, vodili su me po mračnim, vlažnim hodnicima i uslužno me upoznavali s načinom rada, no ako čovjek nije specijalist, teško je sve to opisati. Ustegnut ću se od tehničkih pojedinosti, a onaj, tko se zanima za njih, neka pročita specijalno djelo rudarskog inženjera g. Keppena, koji je nekad upravljao ovdašnjim rudnicima[1].

---

našega društva. Kada društvo nema određenih pogleda na nešto, tada se moraju uzimati u obzir i njegova raspoloženja. Društvo se uvijek bunilo protiv tamničkog režima, a u isto je vrijeme protestiralo protiv svakog koraka, koji je išao za poboljšanjem zatvoreničkog života, kao na primjer ovakvom primjedbom: »Nije dobro, ako seljak u tamnici ili na robiji živi bolje nego kod kuće.« Ako seljak često živi kod kuće gore nego na katorgi, to bi po logici takve primjedbe katorga trebala biti paklom. Kad su zatvorenicima davali u vagonima umjesto vode kvas, to se nazivalo »maziti ubojice i palikuće« i t. sl. Uostalom, kao protivuteža ovakvu raspoloženju, kod najboljih se ruskih pisaca zapažala težnja da idealiziraju robijaše, skitnice i bjegunce.

God. 1863. bio je najvišom odredbom organiziran komitet, koji je imao za cilj da ispita i preporuči mjere za organiziranje robijaških radova na pravilnijim principima. Komitet je priznao, da je nužno »prognati teške zločince u udaljenu koloniju da bi se ondje upotrebili za prisilne radove prvenstveno u svrhu da se nasele na mjestu progonstva«. I izabirući među udaljenim kolonijama komitet se zaustavio na Sahalinu. A priori on je priznao Sahalinu ove prednosti: 1. geografski položaj, koji osigurava kopno od bijegova; 2. kazna dobiva odgovarajuću represivnu snagu, budući da progonstvo može biti trajno; 3. prostor za aktivnost zločinca, koji je odlučio da otpočne nov radni život; 4. sa gledišta državnih interesa, koncentracija prognanika na Sahalinu jamstvo je da će se učvrstiti naša vlast nad otokom; 5. ležišta ugljena mogu se rentabilno eksploatirati, budući da vlada velika potreba za ugljem. Pretpostavljalo se, da će se koncentracijom čitavog kontingenta robijaša na otoku smanjiti troškovi njihova izdržavanja.

[1] *»Otok Sahalin, njegova nalazišta kamenog ugljena i kamenougljena industrija, koja se na njemu razvija«*, 1875. god. O uglju — osim g. Keppena — pisali su još rudarski inženjeri: I. Nosov: *»Primjedbe o otoku Sahalinu i o kamenom ugljenu, koji se na njemu kopa«*. »Rudarske novine«, 1859. god., br. 1. I. A. Lopatin: *»Izvadak iz pisma«*. Prilog izvještaja Sibirskog odjela Carskog ruskog geografskog društva za 1868. god. Isti: *»Izvještaj general-gubernatora Istočnog Sibira«*. »Rudarske novine«, 1870. god., br. 10. Deihman: *»Otok Sahalin sa stajališta rudarske industrije«*. »Rudarske novine«, 1871. god., br. 3. K. Skaljkovski: *»Ruska trgovina u Tihom oceanu«*, 1883. god. O svojstvima sahalinskog ugljena pisali su u razno vrijeme zapovjednici brodova sibirske flote

Dujske rudnike danas isključivo iskorištava privatno poduzeće »Sahalin«, čiji predstavnici žive u Petrogradu. Prema ugovoru, koji je zaključen 1875. god. na 24 godine, društvo iskorištava teren na zapadnoj obali Sahalina, dvije vrste duž obale i jednu vrstu u dubljinu otoka; prepuštaju mu se besplatno slobodna podesna mjesta za skladišta ugljena u Primorskoj oblasti i na obližnjim otocima; građevni materijal potreban za zgrade i rad društvo dobiva također besplatno; uvoz svih predmeta, nužnih za tehničke i gospodarske radove i pogon rudnika, oslobođen je od carine; za svaki pud ugljena, što ga kupi pomorska uprava, društvo dobiva od 15 do 30 kopjejki; svaki se dan dodjeljuje društvu na raspolaganje najmanje 400 robijaša za izvođenje radova; bude li na radove poslano manje od toga broja, za svakog radnika, koji nedostaje, država plaća društvu kaznu od rublja na dan; broj ljudi, potreban društvu, može se odrediti i za noćni rad.

Da bi mogla ispuniti preuzete obaveze i čuvati interese društva, država drži kraj rudnikâ dvije tamnice, Dujsku i Vojevodsku, i vojni odred od 340 ljudi, što je svake godine stoji 150 tisuća rubalja. Prema tome, ako je — kako kažu — predstavnika društva, koji žive u Petrogradu, samo pet, to osiguranje prihoda svakome od njih stoji državu svake godine 30 tisuća, a da se i ne govori o tome, kako se zbog tih prihoda mora — u suprotnosti sa zadacima poljoprivredne kolonije i kao na porugu higijeni — držati više od 700 robijaša, njihove porodice, vojnike i službenike u takvim strašnim jamama, kao što su Vojevodska i Dujska jaruga, a da se i ne govori o tome, kako — unajmljujući robijaše privatnom društvu za novac — administracija žrtvuje popravne ciljeve kazne privrednim motivima, t. j. ponavlja staru pogrešku, koju je sama već osudila.

Za sve to društvo, od svoje strane, odgovara sa tri ozbiljne obaveze: ono mora eksploatirati dujske rudnike po propisu i držati u Due rudarskog inženjera, koji treba da pazi na pravilnu eksploataciju; točno dvaput na godinu plaćati zakupninu za ugljen i plaću za robijaški rad; kod eksploatacije rud-

---

u svojim izvještajima, koji su se štampali u »*Pomorskom zborniku*«. Radi nadopune bilo bi možda dobro spomenuti još članke J. N. Butkovskoga: »*Otok Sahalin*«, »Historijski glasnik«, 1882. god., X, i »*Sahalin i njegovo značenje*«, »Pomorski zbornik«, 1874. god., br. 4.

nika služiti se isključivo radom robijaša u svim poslovima, koji su spojeni s tim pothvatom. Sve te tri obveze postoje samo na papiru i — kako se čini — već su odavna zaboravljene. Eksploatacija rudnika vrši se nesavjesno, na kulačkim principima. »Nisu se poduzimala nikakva poboljšanja proizvodne tehnike niti vršila istraživanja, da bi joj se osigurala sigurna budućnost — čitam u izvještaju neke službene osobe — poslovi, u smislu svog ekonomičnog organiziranja, pokazivali su sve znakove rasipništva, o čemu svjedoči i posljednji referat okružnog inženjera.« Nema rudarskog inženjera, koga je društvo dužno držati prema ugovoru, i rudnicima upravlja običan rudarski nadzornik. Što se tiče plaćanja, i tu valja govoriti samo o tome, što u svome izvještaju netom spomenuta službena osoba naziva »znakovima rasipništva«. I rudnicima, i robijaškim radovima društvo se služi besplatno. Ono je dužno da plaća, no — tko bi znao zašto — ono ne plaća; predstavnici druge strane, naočigled takvu otvorenom narušavanju prava, već bi odavna trebali primijeniti silu, no oni nekako oklijevaju i — više od toga — nastavljaju da troše 150 tisuća na godinu da bi osigurali prihode društva, te se obadvije strane vladaju tako, da je teško reći, kad će biti kraj tim nenormalnim odnosima. Društvo je tako čvrsto zasjelo na Sahalinu, kao Foma u selu Stepančikovu[1], i tako je neumoljivo kao Foma. Do 1. siječnja 1890. god. ono je dugovalo državi 194.337 rubalja i 15 kopjejki; deseti dio tih novaca pripada po zakonu robijašima, kao nagrada za rad. Ne znam, kada i kako ono obračunava s robijašima i dobivaju li oni štogod.

Svakog se dana određuje na rad 350—400 robijaša, ostalih 350—400, koji žive u Dujskoj i Vojevodskoj tamnici, sačinjavaju rezervu. Rezerva je prijeko potrebna, budući da su u ugovoru predviđeni za svaki dan »radno sposobni« robijaši. Za rad u rudniku robijaši se izabiru u pet sati ujutru, na takozvanom prozivanju, i oni stupaju pod upravu rudničke administracije, t. j. malene grupe privatnih osoba, koje sačinjavaju »ured«. O uviđavnosti ove posljednje ovisi dodjeljivanje na rad, količina i stupanj radnog naprezanja svakog dana i za svakog pojedinog robijaša; o njoj — prema samoj organizaciji posla — ovisi nadzor nad tim, da kažnjenici izvr-

---

[1] lice iz djela F. M. Dostojevskog »Selo Stepančikovo« (op. ur.)

šavaju kaznu ravnomjerno; tamnička administracija zadržava za sebe samo nadzor nad vladanjem i sprečavanje bijegova, a za ostalo — nužno — pere ruke.

Postoje dva rudnika: stari i novi. Robijaši rade u novome: tu je visina ugljenog sloja oko 2 aršina, širina hodnikâ isto toliko; udaljenost od ulaza do mjesta, gdje se sada kopa, iznosi 150 hvati. Radnik s malenim saonicama, koje teže pud, penje se puzeći tamnim i vlažnim hodnikom: to je najteži dio posla; zatim se vraća, nakrcavši saonice ugljenom. Na izlazu se ugljen baca u vagonetiće i po tračnicama doprema u skladište. Svaki se robijaš mora popeti sa saonicama bar 13 puta na dan — u tom se sastoji njegovo radno vrijeme. U 1889.—90. god. svaki je robijaš kopao prosječno 10,8 pudi na dan, za 4,2 puda manje od norme, koju je postavila rudnička administracija. Uopće, proizvodnost rudnika i rudničkih robijaških radova nije velika: ona se koleba između $1^1/_2$ i 3 tisuće pudi na dan.

U Dujskim rudnicima rade i naseljenici koji se unajmljuju dobrovoljno. Oni se nalaze u mnogo težim uvjetima nego robijaši. U starom rudniku, u kome oni rade, sloj nije viši od aršina, mjesto eksploatacije nalazi se 230 hvati od izlaza, iz gornjeg dijela sloja jako prodire voda, tako da se mora raditi u neprekidnoj vlazi; oni se uzdržavaju sami, a stanuju u zgradi, koja je mnogo gora od tamnice. No bez obzira na sve to, njihov je rad mnogo produktivniji od robijaškog — za 70 pa čak i 100%. Takve su prednosti slobodno unajmljena rada pred prisilnim. Unajmljeni su radnici pogodniji društvu od onih, koje mora držati prema ugovoru. Ako stoga — kako je ovdje uobičajeno — robijaši umjesto sebe unajmljuju naseljenika ili drugog robijaša, rudnička se administracija rado miri s tom nepravilnošću. Treća se obaveza već davno ne poštuje. Od samog osnutka Due uobičajilo se, da bijednici i prostodušnici rade za sebe i za druge, a varalice na kartama i lihvari za to vrijeme piju čaj, kartaju ili besposleno tumaraju po pristaništu, zvekećući okovima, i razgovaraju s podmićenim nadzornikom. Na toj se osnovi ovdje neprekidno dešavaju uzbudljive zgode. Tako je — nedjelju dana prije mog dolaska — neki bogati zatvorenik, nekadašnji petrogradski trgovac, prognan ovamo zbog paleža, bio išiban tobože zato, što nije htio raditi. To je priglup čovjek, koji ne umije da

krije novce i koji je neumjereno podmićivao, te se, najzad, umorio dajući sad nadziratelju 5, sad krvniku 3 rublja i odjednom je — u nepravi čas — odlučno odbio da daje i jednome i drugom. Nadzornik se potužio upravitelju, da tamo neki ne će da radi, a ovaj je zapovjedio da mu se dade 30 šiba, i krvnik je — razumije se — svojski prionuo uz posao. Dok su ga šibali, trgovac je vikao: »Mene još nikad nisu šibali.« Poslije egzekucije on se smirio, platio nadgledniku i krvniku i — kao da se ništa nije desilo — nastavlja da umjesto sebe unajmljuje naseljenika.

Izvanredna težina rudničkih radova nije u tome, što valja raditi pod zemljom u tamnim i vlažnim hodnicima, bilo pužeći, bilo pogrbljen; građevinski radovi i radovi na cestama, na kiši i vjetru, traže od radnika veće naprezanje fizičkih sila. Onome, kome je poznata organizacija posla u našim donjeckim oknima, dujski se rudnik ne će činiti strašnim. Sva izvanredna težina nije u samome radu, već u prilikama, u zatucanosti i nesavjesnosti raznih sitnih činovnika, jer se na svakome koraku mora trpjeti od silovitosti, nepravednosti i samovolje. Bogati piju čaj, a siromasi rade, nadglednici naočigled sviju varaju svoju pretpostavljenu vlast, neizbježni sukobi rudničke i tamničke administracije unose u život mnogo svađa, spletaka i raznih sitnih nepravilnosti, koje se prije svega navaljuju na ljude u podređenu položaju, prema poslovici: gospoda se tuku, a sluge perčini bole. Međutim, ma kako duboko bio pokvaren i nepravedan, robijaš više od svega voli pravednost, i ako je ne nalazi kod ljudi, koji su mu nadređeni, on iz godine u godinu postaje sve ogorčeniji i krajnje nepovjerljiv. Koliko je — zahvaljujući tome — na robiji pesimista, sumornih satirika, koji sa ozbiljnim, pakosnim izrazom lica mudruju bez prekida o ljudima, o poglavarstvu, o boljem životu, a tamnica sluša i glasno se smije, jer sve to, ustvari, ispada smiješno. Rad je u dujskim rudnicima težak također stoga, što robijaš ovdje u toku mnogih godina vidi neprekidno samo rudnik, put do tamnice i more. Kao da se čitav njegov život uvukao u tu usku obalnu pličinu između ilovaste obale i mora.

Kraj rudničkog ureda stoji baraka za naseljenike, koji rade u jamama, malena stara šupa, nekako udešena za noćivanje. Bio sam ondje u 5 sati ujutro, tek što su naseljenici

ustali. Kakav smrad, mrak, gužva! Glave su im raščupane kao da su se ti ljudi cijelu noć tukli, lica žutosiva i bunovna oda sna imaju izraz bolesnika ili luđaka. Vidi se, da su spavali u odijelu i čizmama, tijesno pripijeni jedan uz drugoga, jedni na pričnama, a drugi i pod pričnama, neposredno na prljavu zemljanu podu. Prema riječima liječnika, koji me je pratio tog jutra, ovdje na 3—4 čovjeka dolazi 1 kubični hvat uzduha. Međutim, bilo je to upravo u ono vrijeme, kad su na Sahalinu očekivali koleru i za brodove je bila određena karantena.

Tog istog jutra bio sam u *Vojevodskoj tamnici*. Ona je podignuta sedamdesetih godina, i da bi se dobio teren, na kojemu sada stoji, moralo se izravnati brdovitu obalu na prostoru od 480 kvadratnih hvati. Danas je ona najstrašnija od svih sahalinskih tamnica, te je ostala potpuno pošteđena od reforama i može služiti kao vjerna ilustracija uz opise starih prilika i starih tamnica, koje su nekad kod očevidaca izazivale gnušanje i užas. Vojevodska se tamnica sastoji od tri glavne zgrade i jedne malene, u kojoj su smještene samice. Naravno, o kubičnom sadržaju uzduha ili o ventilaciji ne može se ni govoriti.

Kad sam ulazio u tamnicu, upravo su završili s pranjem podova, i vlažan, pokvaren uzduh nije se još dospio razrijediti nakon protekle noći i bio je težak. Podovi su bili mokri i neugodno ih je bilo gledati. Prvo, što sam ovdje čuo, bile su pritužbe zbog stjenica. Od stjenica se ne može živjeti. Prije su ih tamanili klornim vapnom, puštali ih da se smrznu za velike hladnoće, no sada ne pomaže ni to. U prostorijama, gdje žive nadglednici, osjeća se također težak zadah nužnika i kiseloće, i tu se tuže na stjenice.

U Vojevodskoj tamnici zatvoreni su oni, koji su prikovani za tačke. U svemu su ovdje njih osmorica. Oni žive u zajedničkim sobama s ostalim zatvorenicima i vrijeme provode u potpunu neradu. U svakome slučaju u »Izvještaju o razdiobi prognanika robijaša po vrstama poslova« prikovani za tačke uvršteni su među one, koji ne rade. Svaki je od njih okovan u ručne i nožne lance; od sredine ručnih okova ide dug lanac od 3—4 aršina, koji se pričvršćuje o dno malenih tačaka. Lanci i tačke sapinju zatvorenika, on nastoji da se što manje kreće i to se, nesumnjivo, odražava na njegovoj muskulaturi. Ruke se do te mjere privikavaju tome, da je svaki

i najmanji pokret skopčan s osjećajem težine, da je zatvorenik još i onda, pošto se najzad rastao s tačkama i ručnim okovima, još dugo nespretan kod pokreta rukama i bez potrebe čini snažne, odsječene kretnje; kad — na primjer — uzima u ruke šolju, on razlijeva čaj poput onih, koji boluju od chorea minor[1]. Noću, dok spava, zatvorenik drži tačke pod pričnom i da bi to mogao spretnije i lakše učiniti, smještaju ga obično na kraj zajedničke prične.

Sva su osmorica povratnici, koji su u svome životu već nekoliko puta suđeni. Jedan je od njih šezdesetogodišnji starac, okovan zbog bježanja ili, kako on sam govori, »zbog gluposti«. Kako se čini, on boluje od sušice, i nekadašnji upravitelj tamnice odredio je iz samilosti da ga smjeste bliže peći. Drugi, koji je nekad služio kao kondukter na željeznici, prognan zbog krađe crkvenih stvari, uhvaćen je na Sahalinu u krivotvorenju novčanica od 25 rubalja. Kad ga je jedan od onih, koji su sa mnom obilazili po sobama, stao psovati, što je opljačkao crkvu, rekao je: »Što onda? Bogu novci nisu potrebni.« A pošto je primijetio, da se zatvorenici ne smiju i da je ta rečenica kod svih izazvala mučan utisak, dodao je: »No zato nisam ubijao ljude.« Treći, nekadašnji mornar s ratnog broda, prognan je na Sahalin zbog disciplinskog prijestupa: nasrnuo je na oficira podignutih šaka. I na robiji je on isto tako nasrtao na ljude; posljednji put nasrnuo je na upravitelja tamnice, kad je ovaj zapovjedio da ga išibaju. Njegov branitelj na poljskom vojnom sudu objašnjavao je ovaj njegov način, da nasrće na ljude, bolešću; sud ga je osudio na smrt, a barun A. N. Korf zamijenio je tu kaznu doživotnom katorgom, šibama i zakivanjem za tačke. Svi ostali zakovani su zbog ubojstva.

Bilo je vlažno, tmurno, hladno jutro. More je nemirno šumilo. Sjećam se, da smo se na putu od starog rudnika prema novome na trenutak zaustavili kraj starog Kavkasca, koji je ležao na pijesku u dubokoj nesvijesti; dva zemljaka držala su ga za ruke, osvrćući se bespomoćno i zbunjeno na sve strane. Starac je bio blijed, ruke su mu bile hladne, puls slab. Progovorili smo nekoliko riječi i krenuli dalje, a da mu nismo pru-

---

[1] mala horeja, vrst drhtanja (op. ur.)

žili medicinsku pomoć. Liječnik, koji me je pratio, rekao je, kad sam mu primijetio, kako ne bi bilo loše da starcu dademo bar valerijanske kapljice, da bolničar u Vojevodskoj tamnici nema nikakvih lijekova.

IX

Tima ili Timi. — Poručnik Bošnjak. — Poljakov. — Gornji Armudan. — Donji Armudan. — Derbinsko. — Šetnja po Timi. — Uskovo. — Cigani. — Šetnja po tajgi. — Voskresensko.

Drugi okrug Sjevernog Sahalina nalazi se s onu stranu razvođa i naziva se Timovskim, budući da najveći dio njegovih naselja leži na rijeci Timi, koja utječe u Ohotsko more. Kad iz Aleksandrovska putuješ u Novo-Mihajlovku, u prvome se planu ispinje bilo, koje zatvara obzorje, a onaj njegov dio, koji se odavde vidi, zove se Pilinga. S visine te Pilinge otvara se prekrasna panorama s jedne strane na Dujku i more, a s druge — na široku ravnicu, koju na prostranstvu većem od 200 vrsta prema sjeveroistoku natapaju Tima i njene pritoke. Ta je ravnica mnogo veća i zanimljivija od Aleksandrovske. Bogatstvo vode, raznovrsno građevno drvo, trava viša od ljudskog rasta, bajoslovno obilje riba i naslage ugljena osnova su, na kojoj bi mogao da se razvije sit i zadovoljan život čitavog milijuna ljudi. On bi mogao biti takav, no hladne struje Ohotskog mora i ledenjaci, koji plove uz istočnu obalu čak u lipnju, svjedoče neumoljivo jasno, da je priroda — stvarajući Sahalin — ponajmanje imala pred očima čovjeka i njegovu blagodat. Kad ne bi bilo brijega, ravnica bi bila tundra, još hladnija i očajnija nego kraj Vjahtua.

Prvi je dopro do rijeke Time i opisao je poručnik Bošnjak. God. 1852. njega je ovamo poslao Neveljskoj, da provjeri informacije o naslagama ugljena, dobivene od Giljaka, a zatim da prokrstari otok i izbije na obalu Ohotskog mora, gdje se, kako su pričali, nalazi prekrasan zaljev. Dali su mu spregu pasa, dvopeka za 35 dana, čaja i šećera, malen ručni kompas i zajedno s blagoslovom Neveljskoga ohrabrenje »da s božjom pomoći još uvijek možeš raditi svoj posao, ako imaš dvopeka da utoliš glad i vrč vode da se napiješ«. Prošavši uz Timu do istočne obale i natrag, on se nekako probio na zapadnu obalu,

sav poderan, gladan, s čirovima na nogama. Psi nisu htjeli ići dalje, jer su bili gladni. Na sam Uskrs zavukao se u ugao (giljačke) jurte, posve iznemogao. Dvopeka nije bilo, ničega da se omrsi, a noga je strašno boljela. U Bošnjakovim istraživanjima najzanimljivija je svakako ličnost samog istraživača, njegova mladost — bio je tada u 21. godini — njegova potpuna, herojska odanost stvari. Tima je tada bila pokrivena dubokim snijegom, budući da je bio ožujak, pa ipak mu je to putovanje dalo neobično interesantan materijal za bilješke[1].

Zoolog Poljakov je 1881. god. ozbiljno i pažljivo istražio Timu, imajući pri tome pred očima naučne i praktične ciljeve[2]. Pošavši iz Aleksandrovska, on je 24. srpnja s velikim teškoćama na volovima prešao Pilingu. Tu su postojale samo pješačke staze, kojima su se uspinjali i silazili robijaši, vukući tada na svojim leđima hranu iz Aleksandrovskog u Timovski okrug. Hrbat je ovdje visok 2000 stopa. Na Admou, pritoci Time, najbližoj Pilingi, nalazio se *Vedernjikovski Stanok*, od kojeg se sada sačuvalo samo jedno — dužnost upravitelja Vedernjikovskog Stanka[3]. Pritoci su Time brzi, krivudavi, plitki i puni brzica, po njima je nemoguće ploviti u čamcima, i stoga se Poljakov morao probijati na volovima sve do Time. U naselju Derbinskom ukrcao se sa svojim suputnicima u čamce i zaplovio strujom.

Zamorno je čitati opis toga njegova puta, zahvaljujući savjesnosti, kojom je nabrojio sve brzice i slapove, na koje je putem naišao. Na udaljenosti od 272 vrste od Derbinskog morao je svladati 110 zapreka: 11 brzica, 89 slapova i 10 takvih

---

[1] Četiri godine kasnije spustio se niz Timu na istočnu obalu L. I. Šrenk i istim se putem vratio. No to se desilo također zimi, kad je rijeka bila pokrivena snijegom.

[2] Njega više nema među živima. Umro je uskoro poslije svog puta na Sahalin. Ako se sudi po njegovim na brzinu napisanim letimičnim bilješkama, bio je to talentiran i svestrano obrazovan čovjek. Eto njegovih članaka: 1. »*Put na otok Sahalin u 1881.—1882. god.*« (pisma sekretaru društva), prilog uz XIX sv. »*Izvještaja I. R. geografskog društva*«, 1883. god., 2. »*Izvještaj o istraživanjima na otoku Sahalinu i u Južnousurijskom kraju*«. Prilog br. 6 uz XLVIII sv. »*Zapisaka Imperatorske akademije nauka*«, 1884. god. i 3. »*Na Sahalinu*«. »Novina«, 1885. god., br. 1.

[3] Taj upravitelj u odnosu prema Stanku ima u neku ruku položaj ekskralja i vrši dužnosti, koje sa Stankom nemaju nikakve veze.

mjesta, gdje je plovni put bio zajažen naplavljenim stablima i panjevima. Rijeka je, prema tome, prosječno na svake dvije vrste plitka ili zagaćena. Kraj Derbinskog je široka 20—25 hvati, a što se više širi, to je plića. Njeni česti zavoji i mijenjanje smjera, brzina toka i plićaci ne daju nade, da će ikada postati plovna u pravome smislu te riječi. Prema mišljenju Poljakova, ona je podesna samo za splavarenje. Samo na posljednjih 70—100 vrsta od ušća, t. j. ondje, gdje se ponajmanje može misliti na kolonizaciju, postaje dublja i ravnija, njen je tok mirniji, brzica i slapova uopće nema; ovdje može ploviti parni čamac, pa čak i tegljač plitka gaza.

Kad ovdašnja neobično bogata lovišta ribe dospiju u ruke kapitalista, bit će, vrlo vjerojatno, izvršeni ozbiljni pokušaji da se očisti i produbi riječni plovni put; možda će čak uz obalu do ušća biti izgrađena željeznička pruga, i nema sumnje, da će rijeka bogato naplatiti sve izdatke. No to je pitanje daleke budućnosti. Danas, uz postojeća sredstva, kad se mora imati pred očima samo najbliže ciljeve, bogatstva su Time poput nekih prikaza. Prognanicima ona ne daje gotovo ništa. U svakome slučaju, timovski naseljenik oskudijeva isto tako kao i aleksandrovski.

Dolina rijeke Time, prema opisu Poljakova, puna je jezera, mrtvaja, jaruga, jama; na njoj nema ravnih glatkih površina, koje bi bile obrasle hranjivim krmnim biljem, vodoplavnih polja, tek se rijetko nailazi na livadice pune šaša; to su jezera pokrivena travom. Na padinama gorovite obale raste gusta crnogorična šuma, na položitoj obali — breze, vrbe, brijestovi, jasike i čitave šumice jablana. Jablani su vrlo visoki; na obali ih podlokava riječna struja, oni padaju u vodu i stvaraju brane od potonulih stabala i jazove. Posvuda su razasuti grmovi divlje višnje, vrbaci, šipak, glog... Komaraca je bezbroj. 1. kolovoza ujutru pao je mraz.

Što se ide bliže moru, to je vegetacija siromašnija. Malo po malo nestaje jablana, vrbe se pretvaraju u grmlje, u općoj slici već preteže pješčana ili tresetna obala s borovnicom, kupinom i mahovinom. Postepeno se rijeka širi na 75—100 hvati, uokrug je već tundra, obale su niske i močvarne... S mora je zapuhao hladan vjetar.

Tima utječe u Nijski zaljev ili Tro — to je malena vodena pustinja, koja služi kao predvorje za ulaz u Ohotsko

more ili — što je isto — u Tihi ocean. Prva noć, koju je Poljakov proveo na obali tog zaljeva, bila je vedra, prohladna, na nebu je blistao malen komet razdvojena repa. Poljakov ne piše, kakve su ga misli ispunjavale, dok se divio kometu i osluškivao noćne zvukove. San ga je »svladao«. Drugog dana ujutru sudbina ga je nagradila neočekivanim prizorom: na ušću na ulazu u zaljev stajao je taman brod s bijelim palubnim rubom, s prekrasnim jedriljem i kabinom; na pramcu je bio privezan živ orao[1].

Obala zaljeva pobudila je u Poljakova sumoran utisak; on je naziva tipičnim karakterističnim uzorkom pejzaža polarnih krajeva. Vegetacija je siromašna, pogurena. Od mora je zaljev odvojen uskim dugim pješčanim prudom dinskog podrijetla, a iza toga pruda puklo je beskrajno, tisuće vrsta široko, mračno srdito more. Kad sa dječaka, koji se načitao Mayn Reeda, padne noću pokrivač, on zebe i tada sanja upravo o takvu moru. To je — košmar. Površina je olovna, »nad njom se nadvilo jednolično sivo nebo«. Bijesni valovi udaraju o pustu obalu, na kojoj nema drveća, oni urlaju, i kadikad poput crne pjege projuri kroz njih kit ili tuljan[2].

Da se stigne u Timovski okrug, ne treba danas prelaziti preko Pilinge po strminama i uvalama. Već sam govorio, da se sada iz Timovskog okruga putuje kroz Arkovsku dolinu i da se konji mijenjaju u Aleksandrovskom Stanku. Putovi su ovdje izvanredni i konji jure brzo. Šesnaest vrsta od Arkovskog Stanka nalazi se prvo naselje Timovskog okruga na magistrali; ime mu je kao iz istočnjačke basne — *Gornji Armudan*. Osnovano je 1884. god. te se sastoji od dva dijela, koji su se smjestili na padini gore kraj rječice Armudan, pritoke Time. Ovdje ima 178 stanovnika: 123 muška i 55 ženskih. Domaćina je 75, a uz njih 28 suvlasnika. Naseljenik Vasiljev ima čak dva suvlasnika. Ako se usporedi s Aleksandrovskim okrugom, u većini naselja Timovskog — kako će

[1] U ušću motka od dva hvata nije dosezala do dna rijeke. U zaljevu se može usidriti brod velikih dimenzija. Kad bi na Ohotskome moru kraj Sahalina bilo razvijeno parobrodarstvo, nalazili bi parobrodi u zaljevu tiho i sigurno zaklonište.

[2] Rudarski inženjer Lopatin vidio je ovdje u sredini lipnja led, koji je pokrivao more; led se zadržao do srpnja. Na Petrovo se u čajniku smrznula voda.

čitatelj vidjeti — vrlo je mnogo suvlasnika ili napoličara, malo žena i vrlo malo zakonitih porodica. U Gornjem Armudanu od 42 obitelji samo je 9 zakonitih. Slobodnih žena, koje su došle za muževima, samo je 3, t. j. upravo toliko, koliko u Krasnom Jaru ili Butakovu, koji ne postoje dulje od godinu dana. Taj nedostatak žena i porodica u naseljima Timovskog okruga, koji često iznenađuje i nije u skladu s općim brojem žena i porodica na Sahalinu, ne objašnjava se nekim mjesnim ili ekonomskim uvjetima, već time, što se sve novopridošle partije razvrstavaju u Aleksandrovsku, i mjesni činovnici — prema poslovici »košulja je bliže tijelu« — zadržavaju većinu žena za svoj okrug i pritom »najbolje sebi, a što je lošije, to nama«, kako su mi govorili timovski činovnici.

Kolibe su u Gornjem Armudanu pokrivene slamom ili korom, u nekima nisu umetnuti prozori ili su posve zabijeni. Siromaštvo je doista strašno. 20 ljudi ne živi kod kuće, otišli su u pečalbu. Obrađene zemlje na svih 75 domaćina i 28 suvlasnika ima samo 60 desetina; žita je posijano 183 puda, t. j. manje od 2 puda na domaćinstvo. No ma koliko sijali, teško da se ovdje može išta očekivati od poljoprivrede. Naselje leži visoko nad morskom razinom i nije zaštićeno od sjevernih vjetrova; snijeg se ovdje topi dvije nedjelje kasnije nego, na primjer, u susjednom naselju Malo-Timovu. U ribolov odlaze ljeti 20—25 vrsta daleko na rijeku Timu, a lov na krznaše ima karakter zabave i tako malo pridonosi ekonomici naseljenika, da o njemu ne vrijedi čak ni govoriti.

Domaćine i ukućane nalazio sam kod kuće; nitko nije radio ništa, iako nije bio nikakav blagdan, a činilo se, da bi svi — za vrućeg kolovoškog vremena — od malena do velika, mogli naći posla u polju ili na Timi, gdje se već javljala periodička riba. Domaćini i njihove priležnice očito su se dosađivali i bili voljni da posjede, da porazgovore o bilo čemu. Od dosade su se smijali, a zatim bi radi promjene otpočinjali plakati. To su nesretnici, u većini slučajeva neurastenici i zanovijetala, »suvišni ljudi«, koji su već sve pokušali da zarade koru kruha, iscrpli sve svoje snage, kojih imaju tako malo, i najzad odmahnuli rukom, budući da nema »nikakva sredstva« i ne ćeš proživjeti »ni na koji način«. Prisilan nerad prešao je malo po malo u naviku, i sada se oni — kao da čekaju tko zna što — muče, spavaju preko volje, ne rade ništa

i već su vjerojatno nesposobni za bilo kakav rad. Jedino znaju kartati. Ma kako to bilo čudno, u G. Armudanu cvate kartanje, i ovdašnji su kartaši čuveni u cijelom Sahalinu. Budući da nemaju sredstava, Armudanci igraju za malene uloge, no zato igraju bez predaha, kao u komadu: *»Trideset godina ili život kartaša«*. Između mene i jednog od najstrastvenijih i najneumornijih kartaša, naseljenika Sizova, poveo se ovakav razgovor:

— Zašto nas, vaša ekscelencijo, ne puštaju na kopno? — upita on.

— A što ćeš ondje? — našalih se ja. — Tamo ne ćeš imati s kime da kartaš.

— Tamo je tek prava igra.

— Igrate štos? — upitah nakon stanke.

— Tako je, vaša ekscelencijo, štos.

Kasnije, kad sam odlazio iz Velikog Armudana, upitao sam svog kočijaša kažnjenika:

— Igraju li oni na dobitak?

— Svakako, na dobitak.

— A o što se kartaju?

— Kako, o što? O državno sljedovanje, kruh ili sušenu ribu. Zakartat će hranu i odijelo, a sam će ostati gladan i prozebao.

— A što jede?

— Kako? Ako dobije na kartama, najede se, ne dobije li, legne spavati bez jela.

Niže, na istom pritoku, leži još nešto manje naselje — *Donji Armudan.* Ovamo sam stigao kasno uveče i noćio u nadgledničkoj kući na tavanu kraj dimnjaka, budući da me nadglednik nije pustio u sobu. »Ovdje se ne može prenoćiti, vaše visokoblagorođe; sve vrvi od stjenica i žohara, ima ih sva sila! — rekao je, šireći nemoćno ruke. — Izvolite u potkrovlje.« U potkrovlje sam se morao penjati u tami po vanjskim stepenicama, mokrim i skliskim od kiše. Kad sam sišao dolje po duhan, ugledao sam doista »silu«, neobičnu, moguću, vjerojatno, samo na Sahalinu. Zidovi i strop bili su, kako se činilo, pokriveni žalobnim krepom, koji je treperio kao na vjetru; po pojedinim točkama na krepu, koje su brzo i u neredu titrale, moglo se zaključiti, od čega se sastojala ta uza-

vrela, ustalasana masa. Čulo se šuštanje i glasan šum, kao da su se žohari i stjenice nekamo žurili i dogovarali se[1].

U Donjem Armudanu ima 101 stanovnik: 76 muških i 25 ženskih. Domaćina ima 47, uz njih su 23 suvlasnika. Zakonitih je porodica 4, nezakonitih 15. Slobodne su žene samo 2. Nema nijednog stanovnika u dobi od 15 do 20 godina. Narod oskudijeva. Samo je 6 kuća pokriveno šindrom, ostale pak korom, a isto tako, kao u Gornjem Armudanu, na mnogim mjestima prozori nisu uopće umetnuti ili su posve zabijeni. Nisam zapisao nijednog radnika; čini se, da ni sami domaćini nemaju što da rade. Na pečalbu je otišao 21 čovjek. Zemlje je iskrčeno za oranice i povrtnjake od 1884. god., kad je naselje osnovano, samo 37 desetina, t. j. po pola desetine na svakog domaćina. Zasijano je ozimog i jarog žita 183 pudi. Naselje nikako ne nalikuje na ratarsko selo. Ovdašnji su stanovnici neuredna gomila Rusa, Poljaka, Finaca, Gruzina, gladnih i poderanih, koji su se našli zajedno protiv svoje volje i slučajno, upravo kao poslije kakva brodoloma.

Iduće naselje na magistrali leži na samoj Timi. Osnovano je 1880. god. i nazvano *Derbinskim* u čast upravitelja tamnice Derbina, koga je ubio zatvorenik zbog surova postupka. Bio je to još mlad, no snažan, nagao i nemilosrdan čovjek. Prema sjećanjima ljudi, koji su ga poznavali, on je uvijek idući u tamnicu i po ulicama nosio batinu, koju je uzimao sobom samo zato, da tuče ljude. Ubijen je u pekarnici; borio se, te pao u naćve i okrvavio tijesto. Njegova je smrt obradovala sve zatvorenike, i oni su sakupili za njegova ubojicu 60 rubalja u sitnišu.

Prošlost naselja Derbinskog nije uopće radosna. Jedan dio ravnice, na kojoj ono sad stoji, bio je uzak i pokriven neprekinutom brezovom i jasikovom šumom, a na drugom dijelu, prostranijem, ali niskom i močvarnom i — kako se činilo — nepodesnom za naseljivanje, rasla je gusta jelova i ariševa šuma. Netom su dovršili sa sječom šume i krčenjem za kolibe, tamnicu i državna skladišta, a zatim s isušivanjem,

---

[1] Uzgred budi rečeno, Sahalinci drže, da stjenice i žohare donose iz šume u mahovini, kojom se ovdje šupere građevine. To mišljenje temelje na tome, što se u pukotinama javljaju stjenice i žohari, još prije nego što zašupere stijene. Jasno je, da mahovina tu nije ništa kriva; gamad donose na sebi tesari, koji noćivaju u tamnici ili u naseljeničkim kolibama.

kad se valjalo boriti s nevoljom, koju kolonizatori nisu predvidjeli: rječica je Amga za proljetne poplave preplavljivala čitavo naselje. Bilo je potrebno kopati za nju novo korito i davati joj nov smjer. Derbinsko zauzima sada površinu veću od kvadratne vrste i izgleda poput pravoga ruskog sela. Ulaziš u nj preko krasnoga drvenog mosta; rijeka je vesela, zelenih obala, s vrbama, ulice široke, kolibe s krovovima od šindre i dvorištima. Nove tamničke zgrade, različita skladišta i ambari i kuća tamničkog upravitelja stoje posred naselja i ne podsjećaju na tamnicu već na vlasteosku ekonomiju. Upravitelj ide neprekidno od ambara do ambara i zvoni ključevima — upravo kao vlastelin u dobra stara vremena, koji se dan i noć brinuo za zalihe. Njegova žena sjedi kraj kuće u vrtiću, veličanstvena poput markize, i pazi na red. Ona vidi, kako pred samom kućom iz otvorena staklenika vire već dozrele lubenice, a oko njih, pun poštovanja s izrazom ropske predanosti, obilazi robijaš vrtlar Karatajev; ona vidi, kako s rijeke, u kojoj zatvorenici love ribu, nose zdravu, prvorazrednu ketu, takozvanu »srebrenku«, koja ne ide u tamnicu, već na sušilo za poglavarstvo. Kraj vrtića šeću gospođice odjevene poput anđela; za njih šije kažnjenica modistkinja, prognana zbog paleža. A posvuda se osjeća tiha, ugodna sitost i zadovoljstvo; koračaju mekano, poput mačaka, i izražavaju se također mekano: ribica, sušilica, državna hranica...

U Derbinskom ima 739 stanovnika: 442 muška i 297 ženskih, a s tamnicom bit će ih u svemu oko tisuću. Domaćina ima 250, a uz njih 58 suvlasnika. Kako po vanjskom izgledu, tako i po broju porodica i žena, po dobrom sastavu stanovnika i uopće po svim brojkama, koje se odnose na nj, to je jedno od malobrojnih naselja na Sahalinu, koje se ozbiljno može nazvati naseljem, a ne slučajnom hrpom ljudi. Zakonitih je porodica u njemu 121, slobodnih 14, a među zakonitim ženama u znatnoj mjeri pretežu slobodne, kojih ovdje ima 103; djeca sačinjavaju trećinu čitavog naselja. No kad pokušaš da shvatiš ekonomsku situaciju Derbinaca, ponovo najprije nailaziš na različite slučajne okolnosti, koje ovdje igraju isto takvu glavnu i odlučujuću ulogu, kao i u drugim sibirskim naseljima. I ovdje kao da se prirodni i ekonomski zakoni povlače u zadnji plan, ustupajući svoje prvenstvo takvim slučajnostima, kao što su, na primjer, veći ili manji broj nespo-

sobnih za rad, bolesnici, tatovi ili bivši građani, koji se ovdje bave zemljoradnjom samo na silu; broj starosjedilaca, blizina tamnice, ličnost okružnog načelnika, i t. d. — sve su to uvjeti, koji se mogu mijenjati svakih pet godina ili čak češće. Oni Derbinci, koji su se — odsluživši kaznu prije 1880. god. — naselili ovdje prvi, ponijeli su na svojim leđima tešku prošlost naselja, izdržali i postepeno zauzeli najbolja mjesta i parcele, a i oni, koji su stigli iz Rusije s novcima i porodicama, također ne žive loše; 220 desetina zemlje i godišnji ulov ribe od tri tisuće pudi, evidentiranih u izvještajima, očito određuju ekonomski položaj samo tih domaćina; ostali su pak stanovnici, t. j. više od polovine Derbinskoga, gladni, poderani i pobuđuju utisak nepotrebnih, suvišnih, onih, koji ne žive nego smetaju drugima da žive. U našim ruskim selima ne zapaža se takva oštra razlika čak ni poslije požara.

Kad sam stigao u Derbinsko i kasnije obilazio kolibe, padala je kiša, bilo je hladno i blatno. Upravitelj tamnice, nemajući mjesta u svome tijesnom stanu, smjestio me je u novom, nedavno sagrađenom ambaru, u kome je bilo složeno bečko pokućstvo. Postavili su mi krevet i stol i namjestili na vrata kvačicu, da se mogu zatvarati iznutra. Od uveče do dva sata u noći čitao sam ili pravio bilješke iz popisa domaćinstava i alfabeta. Kiša je, ne prestajući, udarala po krovu, a rijetko bi kad neki zakašnjeli zatvorenik ili vojnik, šljapkajući po blatu, prolazio mimo. Bilo je mirno i u ambaru i u mojoj duši, no tek što sam ugasio svijeću i legao u krevet, kad se začulo šuštanje, šapat, udarci, pljeskanje, duboki uzdasi... Kaplje, padajući sa stropa na naslone bečkih stolica, zvučale su glasno i zvonko, a poslije svakog takva zvuka šaptao bi netko očajno: »Ah, bože moj, bože moj!« Pored ambara nalazila se tamnica. Da to robijaši ne puze k meni podzemnim hodnikom? No eto udarca vjetra, kiša je jače zabubnjala, negdje je zašumilo drveće — i opet dubok, očajan uzdah: »Ah, bože moj, bože moj!«

Ujutro izlazim na trijem. Nebo je sivo, sumorno, pada kiša, blato. Od vrata do vrata žuri se upravitelj s ključevima.

— Propisat ću ti takav recept, da ćeš se kasnije tjedan dana češati! — viče on. — Pokazat ću ja tebi!

Te se riječi odnose na grupu od dvadesetak robijaša, koji — kako se može suditi po malobrojnim rečenicama, što su

doletjele do mene — mole da ih se uputi u bolnicu. Oni su u dronjcima, posve prokisli, uprskani blatom, drhću; htjeli bi da mimikom izraze, da su doista bolesni, no na njihovim ozeblim, ukočenim licima javlja se neki neprirodan, lažan izraz, iako oni možda uopće ne lažu. »Ah, bože moj, bože moj!« — uzdiše jedan od njih, i meni se čini, da se moj noćni košmar još uvijek nastavlja. Pada mi na um riječ »parija«, koja u svakodnevnom razgovoru označuje stanje čovjeka, od kojeg se niže više ne može pasti. Za čitavo vrijeme dok sam bio na Sahalinu, samo je u naseljeničkoj baraci kraj rudnika i ovdje, u Derbinskom, toga kišovitog, blatnog jutra, bilo trenutaka, kad mi se činilo, da vidim krajnji, posljednji stupanj ljudskog poniženja, koji se više ne može premašiti.

U Derbinskom živi kažnjenica, bivša barunica, koju ovdašnje žene nazivaju »radnom gospođom«. Ona živi skromnim radnim životom i kažu, da je zadovoljna svojim položajem. Jedan bivši moskovski trgovac, koji je nekad trgovao na Tverskoj-Jamskoj, rekao mi je uzdahnuvši: »A u Moskvi se sada održavaju trke«, te se obratio naseljenicima i stao im pričati, što su to trke i kakva se gomila ljudi nedjeljom valja prema mitnici na Tverskoj-Jamskoj. »Vjerujete li, vaše visokorođe — rekao mi je, uzbuđen svojom pričom — da bih dao sve, da bih dao svoj život, kad bih mogao baciti pogled ne niti na Rusiju, niti na Moskvu, već bar na Tversku.« U Derbinskom pored ostalih žive dva Jemeljana Samohvalova, dva prezimenjaka, i na dvorištu jednog od tih Jemeljana, koliko se sjećam, vidio sam pijetla privezanog za nogu. Sve Derbince, među njima i same Jemeljane Samohvalove, zabavlja ta čudna vrlo zapletena kombinacija okolnosti, koja je dva čovjeka, što su živjela na raznim krajevima Rusije i koji imaju jednaka imena i prezimena, najzad dovela ovamo, u Derbinsko.

27. kolovoza stigli su u Derbinsko general Kononovič, načelnik Timovskog okruga A. M. Butakov i još jedan činovnik, mlad čovjek — sva trojica inteligentni i zanimljivi ljudi. Oni i ja, učetvoro, izvršili smo malen izlet, koji je — međutim — od početka do kraja bio praćen takvim neprilikama, da to nije bio izlet, već kao neka parodija na ekspediciju. Treba početi s time, da je pljuštala kiša kao iz kabla. Blatno, sklisko; čega se god prihvatiš — mokro. S mokra zatiljka teče

voda za vrat, u čizmama hladno i vlažno. Zapaliti cigaretu — kompliciran je, težak zadatak, koji smo rješavali zajedničkim snagama. Kraj Derbinskog sjeli smo u čamac i zaplovili niz Timu. Na putu smo se zaustavljali da pogledamo kako se lovi riba, i da razgledamo vodeni mlin i tamničke oranice. Ribolov ću opisati na svome mjestu; mlin smo jednoglasno proglasili izvanrednim, a oranice nisu ništa naročito i pobuđuju pažnju možda samo svojim skromnim razmjerima; ozbiljan domaćin nazvao bi ih igrarijom. Riječna je struja brza, četiri veslača i krmilar veslali su složno; zahvaljujući brzini i čestim zavojima rijeke, slike su se pred našim očima mijenjale svake minute. Plovili smo po gorskoj rijeci, okruženoj tajgom, no svu njenu divlju ljepotu, zelene obale, litice i usamljene nepokretne likove ribolovaca rado bih zamijenio za toplu sobu i suhu obuću, pogotovu, što su pejzaži bili jednolični, meni već poznati, a osobito, što su bili obavijeni sivom vlažnom maglom. Naprijed na pramcu sjedio je A. M. Butakov s puškom i pucao po divljim patkama, koje smo plašili svojim pojavljivanjem.

Na Timi sjeveroistočno od Derbinskog osnovana su dosad samo dva naselja: *Voskresensko* i *Uskovo*. Da se napuči čitava rijeka do ušća, bilo bi u najmanju ruku potrebno 30 takvih naselja, ako bi razmak između pojedinih naselja iznosio 10 vrsta. Administracija namjerava da osnuje svake godine po jedno ili dva i da ih spaja cestom, predviđajući, da će s vremenom između Derbinskog i Nijskog zaljeva biti probijena magistrala, koju će oživljavati i zaštićivati čitava linija naselja. Dok smo plovili mimo Voskresenskog, na obali je u stavu mirno stajao nadglednik, koji nas je očito očekivao. A. M. Butakov viknuo mu je, da ćemo na povratku iz Uskova noćiti kod njega te da spremi dosta slame.

Uskoro poslije toga osjetio se jak smrad sagnjile ribe. Približavali smo se giljačkom seocetu Usk-vo, od koga potječe ime današnjem Uskovu. Na obali dočekali su nas Giljaci, njihove žene, djeca i kusati psi, no više nismo zapažali ono čuđenje, koje je nekad svojim dolaskom izazvao pokojni Poljakov. Čak su nas i djeca i psi gledali ravnodušno. Rusko se naselje nalazi dvije vrste od obale. Ovdje u Uskovu vidi se ista slika kao i u Krasnom Jaru. Široka, loše raskrčena, džombasta ulica, pokrivena šumskom travom, a s njenih strana

nedovršene kolibe, oborena stabla i hrpe otpadaka. Sva sahalinska naselja, koja se izgrađuju na jednak način, pobuđuju utisak neprijateljem razrušenih ili odavna napuštenih sela, i samo se po svježoj, svijetloj boji drvenih zidova i strugotina vidi, da se ovdje odvija proces, upravo suprotan razaranju. Uskovo ima 77 stanovnika: 59 muških i 18 ženskih, 33 domaćina i kod njih 20 suvišnih ljudi ili — kako se inače zovu — suvlasnika. Porodičnim životom živi samo njih 9. Kad su se Uskovci sa svojim porodicama sakupili kraj nadgledničke zgrade, u kojoj smo pili čaj, i kad su se žene i djeca — kao znatiželjniji — približili, gomila je stala nalikovati na ciganski logor. Među ženama bilo je doista nekoliko tamnoputih Ciganki lukavih lažno-tužnih lica, a gotovo sva djeca bila su Cigančad. U Uskovu je nastanjeno nekoliko Cigana robijaša, i njihovu gorku sudbinu dijele njihove porodice, koje su ih dobrovoljno slijedile. Dvije-tri Ciganke poznavao sam donekle otprije: nedjelju dana prije dolaska u Uskovo vidio sam u Rikovskom, kako su s vrećicama na leđima prolazile ispod prozora i nudile se da gataju[1].

Uskovci žive vrlo bijedno. Oranica i povrtnjaka ima dosad samo 11 desetina, t. j. samo 1/5 desetine na domaćinstvo. Svi žive na račun države dobivajući od nje robijaško sljedovanje, koje oni, uostalom, skupo plaćaju, jer ga iz Derbinskog na svojim leđima vuku bespućem kroz tajgu.

Pošto smo se odmorili, krenuli smo oko pet sati poslije podne pješice natrag u Voskresensko. Razmak nije velik, u svemu šest vrsta, no kako nisam navikao da putujem po tajgi, osjetio sam umor već nakon prve vrste. Kao i dosad, pljuštala je kiša. Čim smo izišli iz Uskova, naišli smo na potok širok jedan hvat, preko kojeg su bila prebačena tri tanka iskrivljena brvna; svi su sretno prešli, samo sam se ja omaknuo i napunio čizmu vodom. Pred nama se protegnuo dug ravan prosjek, prokrčen za projektiranu cestu; na njemu nije bilo doslovno niti jednog hvata, po kome bi se moglo proći bez balansiranja i spoticanja. Džombe, jame pune vode, oštri grmovi, kao da su od bodljikave žice, ili korijenje, o koje se spotičeš kao o prag i koje se izdajnički sakrilo pod vodu, a najglavnije i najneugodnije — to je povaljeno drveće

---

[1] Jedan autor, koji je boravio na Sahalinu dvije godine poslije mene, vidio je već kod Uskova čitav čopor konja.

i gomila stabala, oborenih pri probijanju prosjeke. Svladaš jednu gomilu, uznojiš se i nastaviš po blatu, kad se opet javlja druga gomila, koju ne možeš zaobići, opet se penješ, a suputnici mi viču, da idem krivim smjerom, treba udariti lijevo od gomile ili desno, i t. d. U početku sam se brinuo jedino za to, da ne napunim i drugu čizmu, no doskora sam na sve mahnuo rukom i prepustio se toku događaja. Čuje se teško disanje trojice naseljenika, koji se vuku iza nas, noseći naše stvari... Umara zagušljivost, usoptalost, žeđamo... Skinuli smo kape — tako je lakše.

Zadihavši se, general je sjeo na debelo stablo. Sjedamo i mi. Dajemo po cigaretu svakom od naseljenika, koji ne smiju sjesti.

— Uh! Teško je!

— Koliko je vrsta još ostalo do Voskresenskog?

— Ostale su još koje tri vrste.

Bodrije od svih ide A. M. Butakov. Prije je on pješačio po tajgi i tundri na velike udaljenosti i sada kojih šest vrsta znače za nj pravu sitnicu. Pričao mi je o svome putu duž rijeke Poronaje prema zaljevu Patnje i natrag: prvi dan ideš teško, ostavljaju te snage, drugi dan boli te sve tijelo, no već lakše ideš, a treći i idućih dana osjećaš se kao na krilima, kao da ne hodaš ti, već te nosi neka nevidljiva sila, iako ti se noge — kao i prije — sapleću u oštar divlji ružmarin i tonu u tresetasto tlo.

Na pola puta stalo se mračiti, i uskoro nas je zavila prava tmina. Već sam izgubio nadu, da će ikad biti kraja ovom izletu, te sam išao pipajući, bućkajući do koljena u vodi i spotičući se o debla. Oko mene i mojih suputnika promicali su ovamo-onamo ili nepokretno svjetlomrcali lutajući plamečci; fosforno su svijetlile čitave bare i golemo sagnjilo drveće, a moje su čizme bile posute pokretnim točkama, koje su blistale kao indijanske krijesnice.

No, eto, bogu hvala, zasvijetlila je vatra, ne fosforna, već prava. Netko nas je zazvao i mi mu odgovorismo; pojavio se nadglednik s fenjerom; široko koračajući kroz bare, u kojima se odražavalo svijetlo njegova fenjera, on nas je kroz čitavo Voskresensko, koje se jedva naziralo u mraku, doveo

k sebi u nadgledničku zgradu[1]. Moji su suputnici ponijeli sa sobom suho odijelo da se preobuku, i oni su — stigavši u stražarnicu — požurili da se presvuku, ja pak nisam sa sobom ponio ništa, iako sam se promočio do kože. Napili smo se čaja, porazgovarali i legli spavati. U stražarnici je bio samo jedan krevet, koji je zauzeo general, a mi, obični smrtnici, legli smo na pod na sijeno.

Voskresensko je gotovo dvaput veće od Uskova. Stanovnika ima 183: 175 muških i 8 ženskih. Slobodnih porodica ima 7, nema ni jednog vjenčanog para. Djece u naselju nema mnogo: samo jedna djevojčica. Domaćina je 97, uz njih 77 suvlasnika.

X

Rikovsko. — Ovdašnja tamnica. — Meteorološka stanica M. N. Galkina-Vraskoga. — Paljevo. — Mikrjukov. — Valjzi i Longari. — Malo-Timovo. — Andreje-Ivanovskoje.

U gornjem toku Time, na najjužnijem dijelu njezina basena, nailazimo na razvijeniji život. Bilo kako bilo, ovdje je ipak toplije, prirodni su tonovi mekši, te gladan, ozebao čovjek nalazi pogodnije prirodne uslove nego na srednjem ili donjem toku Time. Tu je čak i pejzaž nalik na ruski. Ta se slučajnost, koja zanosi i dira prognanika, osobito zapaža u onom dijelu ravnice, u kome se nalazi naselje *Rikovsko,* administrativni centar Timovskog okruga. Ovdje je ravnica široka do šest vrsta; s istoka je donekle zaštićuje nisko bilo, koje se proteže duž Time, a na zapadnoj se strani plave ogranci velike vododjelnice. Na njoj nema ni brežuljaka ni uzvisina, to je posve ravno, po svome izgledu obično rusko polje s oranicama, livadama, pašnjacima i šumarcima. U vrijeme Poljakova sva je površina doline bila pokrivena džombama, jamama, vododerinama, jezercima i malenim rječicama, koje su utjecale u Timu; jahaći su konji propadali sad do koljena,

[1] Da prevalimo šest vrsta od Uskova do Voskresenskoga, trebalo nam je tri sata. Ako čitatelj zamisli pješaka, natovarenog brašnom, sušenim mesom ili državnim stvarima, ili bolesnika, koji iz Uskova ide u Rikovsku bolnicu, bit će mu posve razumljivo, što na Sahalinu znače riječi: »nema puta«. Ne može se proći ni kolima, ni na konju. Dešavalo se, da bi kod pokušaja da se put prijeđe jašući, konji lomili noge.

sad do trbuha; sad je sve to raskrčeno, osušeno i od Derbinskog do Rikovskog vodi 14 vrsta duga divna cesta, koja iznenađuje svojom glatkoćom i savršeno ravnim smjerom.

Rikovsko ili Rikovo osnovano je 1878. god.; mjesto za nj prilično je sretno izabrao i odredio upravitelj tamnice podoficir Rikov. Ono se ističe svojim brzim rastom, neobičnim čak i za sahalinska naselja; u posljednjih pet godina povećali su se njegov prostor i stanovništvo za četiri puta. Ono danas zauzima tri kvadratne vrste i ima 1368 stanovnika: 831 muškarca i 537 žena, a s tamnicom i komandom bit će više od dvije tisuće. Ono ne nalikuje na Aleksandrovsku stanicu; to je gradić, maleni Babilon, koji ima igračnice, čak i obiteljska kupališta, što ih drži neki Židov, to je pravo sivo rusko selo bez ikakvih pretenzija na kulturu. Kad se voziš ili prolaziš ulicom, koja se proteže koje tri vrste, ona ti ubrzo dosadi svojom duljinom i jednoličnošću. Tu se ulice ne nazivaju, prema sibirskom običaju, slobodkama, kao u Aleksandrovsku, već ulicama, i većina je od njih sačuvala imena, koja su im dali sami naseljenici. Postoji Sizovska ulica, nazvana tako stoga, što je na njenu kraju koliba prognanice Sizovske, postoji ulica Hrptova, Maloruska. U Rikovskom ima mnogo Hohola, i stoga ne ćete možda ni u kome drugom naselju naići na toliko prekrasnih prezimena kao ovdje: Žutonogi, Želudac, Devet Bezbožnih, Kopalo, Rijeka, Perec, Sivokobilin, Klada, Njuška, i t. d. Posred naselja prostire se širok trg, na njemu je drvena crkva, a uokolo na rubovima nisu dućani, kao u našim selima, već tamničke zgrade, službene prostorije i činovnički stanovi. Kad prolaziš trgom, mašta ti crta, kako na njemu šumi veseo sajam, odjekuju glasovi uskovskih Cigana, koji trguju konjima, kako miriše na katran, đubre i sušenu ribu, kako muču krave i piskavi zvukovi harmonike miješaju se s pijanim pjesmama; no idilična se slika rasplinjuje u dim, kad odjednom začuješ odvratan zveket lanaca i mukao topot robijaša i pratilaca, koji preko trga idu u tamnicu.

U Rikovskom ima 335 domaćina i uz njih 189 napoličara, koji zajedno s njima vode gospodarstvo i smatraju sebe također domaćinima. Zakonitih porodica ima 195, slobodnih 91; većina je zakonitih žena slobodna, i one su došle za muževima. Ovdje ih je 155. To su visoki brojevi, no ne valja se njima radovati i oduševljavati, jer oni ne obećavaju mnogo

dobra. Već po broju napoličara, tih prekobrojnih domaćina, vidi se, koliko je mnogo ovdje suvišnog elementa, koji nema sredstava ni mogućnosti da samostalno vodi gospodarstvo, i kako ovdje već vladaju tjesnoća i glad. Sahalinska administracija naseljuje ljude na parcele bilo kako, ne razmišljajući o prilikama i ne gledajući u budućnost, a kod takva nevješta načina osnivanja novih naseljenih mjesta i domaćinstava, naselja — koja se nalaze čak u razmjerno povoljnim uslovima, kao Rikovsko — pružaju na koncu ipak sliku potpunog osiromašenja i padaju na nivo Gornjeg Armudana. U Rikovskom — ako se uzmu u obzir postojeće površine zemlje podesne za ratarstvo, kao i uvjeti ovdašnje plodnosti, te ako se uvaži moguća zarada — dvjesta domaćina bilo bi, kako se kaže, dosta i previše, a međutim, ovdje ih je zajedno s prekobrojnim više od pet stotina, a poglavarstvo će svake godine slati neprestano nove i nove.

Rikovska je tamnica nova. Građena je prema tipu zajedničkom svim sahalinskim tamnicama: drvene kasarne, sobe u njima i prljavština, bijeda i neudobnosti, svojstvene tim prostorijama, koje su određene za život u čoporu. Odnedavna, uostalom, rikovsku su tamnicu — zahvaljujući nekim njenim svojstvima, koja moraju pasti u oči — stali smatrati najboljom tamnicom na cijelom Sjevernom Sahalinu. I meni se učinila najboljom. Budući da sam se u predjelu svake tamnice morao prije svega služiti kancelarijskim materijalom za svoje podatke i uslugama pismenih ljudi, morao sam da zapazim u čitavome Timovskom okrugu, a osobito u Rikovskom, već od prvog časa činjenicu, da su ovdašnji pisari dobro obučeni i disciplinirani, kao da su prošli specijalnu školu; popise kućanstava i alfabetski popis oni vode uzorno. Dok sam boravio u tamnici, isto takav utisak reda i discipline pobuđivali su kod mene kuhari, pekari i dr.; čak i viši nadglednici nisu davali utisak onako sitih, veličanstveno glupih i grubih kao u Aleksandrovsku ili Due.

U onim dijelovima tamnice, gdje je održavanje čistoće moguće, zahtjev za čistoćom doveden je, očito, do krajnosti. U kuhinji, na primjer, i u pekarnici — u samoj prostoriji, namještaju, posuđu, uzduhu, odjeći posluge — blista takva čistoća, da bi mogla zadovoljiti najpedantniji sanitarni nadzor, i očito je, da se na tu čistoću ovdje neprekidno pazi, ne-

zavisno od bilo čijih posjeta. Dok sam bio u kuhinji, kuhali su u kotlovima juhu od svježe ribe — jelo nezdravo, budući da od ribe, što se povremeno uhvati u gornjem toku rijeke, zatvorenici obolijevaju od jakoga crijevnog katara; no bez obzira čak i na tu činjenicu, sve okolnosti, pod kojima se radilo, kao da su govorile, da zatvorenik ovdje dobiva u potpunosti svu onu količinu hrane, koja mu pripada po zakonu. Zbog toga, što su za radove unutar tamnice, kao upravitelji, redari i dr., angažirani privilegirani prognanici, koji odgovaraju za kakvoću i količinu robijaške hrane, držim da su onemogućene takve ružne pojave, kao smrdljiv šči ili hljeb pomiješan s glinom. Iz gomile dnevnih porcija kruha, pripremljenih da se podijele zatvorenicima, uzeo sam nekoliko njih na sreću i izvagao ih i svaka je obavezno težila tri funte i nešto više.

Nužnik je i ovdje izgrađen po sistemu iskopanih jama, ali se nalazi u stanju, koje se razlikuje od onog u drugim tamnicama. Zahtjev za čistoćom dotjeran je ovdje do takve mjere, koja možda dovodi zatvorenike u nepriliku, u prostorijama je toplo, a lošeg zadaha uopće nema. Ovo posljednje postiže se osobitom ventilacijom, koju je u poznatom priručniku opisao prof. Erisman, čini se, pod nazivom povratne promaje[1].

Upravitelj rikovske tamnice, g. Ljivin, čovjek je sposoban, pun iskustva i inicijative, i tamnica za sve ono, što je u njoj dobro, ima da zahvali uglavnom njemu. Nažalost on silno voli izricati kaznu šibanja, i to je već jednom imalo kao posljedicu atentat na njegov život. Na njega je kao na zvijer nožem nasrnuo zatvorenik, i taj je napadaj imao ubitačne posljedice za napadača. Stalna briga g. Ljivina za ljude i — u isto vrijeme — šibe, naklonost prema tjelesnim kaznama, surovost, kombinacija je — ako hoćete — posve besmislena,

---

[1] U rikovskoj je tamnici ta promaja izgrađena ovako: u prostoriji nad iskopanom jamom griju se peći, njihova se vratašca potpuno, hermetički zatvaraju, struju uzduha, potrebnu za gorenje, dobivaju peći iz jame, budući da su pomoću cijevi spojene s njom. Na taj način svi smrdljivi plinovi struje iz jame u peć i kroz dimnjak izlaze napolje. Prostorija nad jamom zagrijava se pomoću peći, a uzduh otuda prolazi kroz rupe u jamu, a zatim u dimnjak; kad se plamen šibice približi rupi, on se primjetljivo povija prema dolje.

neobjašnjiva. Kapetan Vencelj, u Garšinovim *»Zapisima redova Ivanova«*, očito nije izmišljen.

U Rikovskom postoji škola, telegraf, bolnica i meteorološka stanica, koja nosi ime M. N. Galkina-Vraskoga. Njome neslužbeno upravlja privilegirani prognanik, bivši pomorski zastavnik, čovjek neobično radin i dobar; on vrši i dužnost crkvenoga staroste. Za četiri godine, otkako postoji stanica, nije sakupljeno mnogo podataka, ali oni ipak dostaju da se odredi razlika između oba sjeverna okruga. Dok je u Aleksandrovskom okrugu klima morska, u Timovskom je kontinentalna, iako između stanica oba okruga nema više od 70 vrsta. Kolebanja temperature i broj dana s oborinama u Timovskom okrugu nisu više tako značajni. Ljeto je ovdje toplije, zima oštrija; srednja je godišnja temperatura ispod ništice, t. j. čak niža nego na Solovjeckom otoku. Timovski je okrug na većoj apsolutnoj visini od Aleksandrovskoga, no kako je okružen gorama i leži kao u nekoj kotlini, srednji je godišnji broj dana bez vjetra ovdje gotovo veći od 60, a dana s hladnim vjetrom ima ponekad manje od 20. Zapaža se također neznatna razlika u broju dana s oborinama: u Timovskom ih ima više — 116 sa snijegom, a 76 kišovitih; zbroj pak oborinskog taloga u oba okruga daje veću razliku, gotovo 300 mm; pritom najveća količina vlage otpada na Aleksandrovski okrug.

27. srpnja 1889. god. pao je jutarnji mraz, koji je u Derbinskom ošurio krumpirov cvijet; 18. kolovoza u čitavom je okrugu mraz uništio krumpirovo lišće.

Južno od Rikovskoga, na mjestu nekadašnjeg giljačkog seoceta Paljvo, na istoimenoj pritoci Time, nalazi se naselje *Paljevo*, osnovano 1886. god. Od Rikovskoga vodi ovamo lijepa seoska cesta po ravnu terenu, pokraj šumica i polja, koja me neobično podsjećaju na Rusiju, možda stoga, što sam ovuda prolazio za vrlo lijepa vremena. Razmak je 14 vrsta. U smjeru od Rikovskoga do Paljeva provest će se doskora poštansko-telegrafska linija, koja je već odavna projektirana i koja će povezati Sjeverni Sahalin s Južnim. Cesta se ovdje već gradi.

Paljevo ima 396 stanovnika: 345 muških i 21 ženskih. Domaćina su 183 i uz njih 137 napoličara, iako bi prema mjesnim prilikama bilo dovoljno 50 vlasnika. Teško je naći

na Sahalinu drugo naselje, u kome bi se sjedinilo toliko raznih okolnosti nepovoljnih za poljoprivrednu koloniju, kao ovdje. Tlo je šljunkovito; nekad su — prema kazivanju starosjedilaca — na terenu današnjeg Paljeva Tunguzi napasali svoje jelene. Naseljenici čak nagađaju, da je taj teren u davno vrijeme bio morsko dno i pričaju, da Giljaci i sada nalaze na njemu predmete s brodova. Obrađeno je samo 108 desetina zemlje, računajući ovamo i oranice, i povrtnjake, i sjenokoše, a domaćina ima — međutim — više od tri stotine. Odraslih je žena samo 30, jedna na 10 muškaraca, i, kao da se ruga, da bi se još jače osjetio bolni smisao te proporcije, nedavno se smrt navratila u Paljevo i odnijela za kratko vrijeme tri stanovnice. Gotovo trećina domaćina nije se prije progonstva bavila ratarstvom, jer su pripadali gradskim staležima. Nažalost se nabrajanje nepovoljnih prilika time ne svršava. Tko zna zašto — možda prema poslovici: nikada nijedno zlo ne dolazi samo — ni u jednome naselju na Sahalinu nema tolike množine tatova, kao baš ovdje, u paćeničkom, sudbinom prokletom Paljevu. Ovdje kradu svaku noć; uoči mog dolaska otpremili su trojicu u kuću okova zbog krađe raži. Osim onih, koji kradu iz nužde, u Paljevu ima priličan broj takozvanih »pakosnika«, koji svojim suseljanima nanose štetu samo iz ljubavi prema umjetnosti. Oni bez ikakve potrebe ubijaju noću stoku, čupaju iz zemlje još nesazreli krumpir, trgaju okvire iz prozora i t. sl. Sve to povlači za sobom gubitke i iscrpljuje najzad bijedna prosjačka gospodarstva, a — što je gotovo isto tako važno — drži naselje u neprekidnu strahu.

Životne prilike govore samo o siromaštvu i ni o čemu drugome. Kućni su krovovi pokriveni korom i slamom, dvorišta i dvorišnih zgrada uopće nema; 49 kuća još nije završeno i — kako se čini — njih su napustili njihovi domaćini. 17 vlasnika otišlo je u pečalbu.

Kad sam u Paljevu obilazio kolibe, pratio me je u stopu nadglednik naseljenik, rodom iz Pskova. Sjećam se, da sam ga upitao: je li danas srijeda ili četvrtak? On je odgovorio:

— Ne znam, vaše visokoblagorođe.

U državnoj kući živi penzionirani kvartirmajstor[1] u ostavci Karp Jerofejič Mikrjukov, najstariji od sahalinskih nad-

---

[1] komesar za opskrbu i razmještaj vojske po stanovima (op. ur.)

glednika. On je došao na Sahalin 1860. god., u ono vrijeme, kad se tek osnivala sahalinska katorga i od svih danas živućih Sahalinaca samo bi on mogao napisati cijelu njegovu povijest. On je razgovorljiv, na pitanja odgovara s očitim zadovoljstvom i starački razvlači; sjećanje ga je već stalo ostavljati, tako da se jasno sjeća samo onoga, što je već davno prošlo. Njegove su prilike pristojne, kako priliči dobrom domaćinstvu, postoje čak i dva portreta, naslikana uljenim bojama: na jednome je on sam, a na drugome njegova pokojna žena sa cvjetićem na grudima. Rodom je iz Vjatske gubernije, licem živo podsjeća na pokojnog književnika Feta. Svoje prave godine on sakriva, govori, da mu je samo 61, a ustvari ima više od 70. Druga mu je supruga kći naseljenika, mlada žena, s kojom ima šestoro djece u dobi od 1 do 9 godina. Najmlađe je dijete još na prsima.

Moj razgovor s Karpom Jerofejičem razvukao se daleko iza ponoći, i sve zgode, koje mi je pripovijedao, odnosile su se samo na katorgu i njene junake, kao što je, na primjer, upravitelj tamnice Selivanov, koji je u bijesu razbijao brave na vratima, te su ga najzad zatvorenici ubili, jer je s njima surovo postupao.

Kad se Mikrjukov otputio u svoju polovicu, gdje su spavali njegova žena i djeca, izišao sam na ulicu. Bila je vrlo tiha, zvjezdana noć. Čulo se, kako stražar udara u dasku, objavljujući sate, negdje u blizini grgoljio je potok. Dugo sam stajao i pogledavao, sad u nebo, sad u kolibe, i meni se činilo nekim čudom, što se nalazim deset tisuća vrsta daleko od kuće, negdje u Paljevu, na drugom kraju svijeta, gdje ne pamte dane u nedjelji, a gotovo da ih i nije potrebno pamtiti, jer je ovdje posve svejedno, da li je danas srijeda ili četvrtak . . .

Još južnije, u pravcu projektirane poštanske linije, leži naselje *Valjzi*, osnovano 1889. god. U njemu je 40 muškaraca, a nijedna žena. Nedjelju dana prije mog dolaska, iz Rikovskog su bile poslane tri porodice još južnije, da bi osnovale naselje *Longari* na jednom od pritoka rijeke Poronaje. Ta dva naselja, u kojima život tek otpočinje, prepuštam onome autoru, koji će moći da stigne do njih po dobrome putu i da ih vidi izbliza.

Da završim s pregledom naselja Timovskoga okruga, ostaje mi još da spomenem dva naselja: *Malo-Timovo* i *Andreje-Ivanovsko*. Oba leže na rijeci Maloj Timi, koja izvire kraj Pilinge i utječe u Timu u blizini Derbinskoga. Prvo je najstarije naselje Timovskog okruga, osnovano 1877. god. U ono vrijeme, kad se prelazilo preko Pilinge, put do Time išao je kroz to naselje. U njemu je sada 190 stanovnika: 111 muških i 79 ženskih. Domaćina sa suvlasnicima ima 67. Nekad je Malo-Timovo bilo glavnim naseljem i centrom područja, koje tvori današnji Timovski okrug, sada je ono po strani i nalikuje na provincijski gradić, u kome je zamro čitav život; o nekadašnjoj veličini govori ovdje samo malena tamnica i kuća, u kojoj živi tamnički upravitelj. Danas dužnost malotimovskog upravitelja vrši g. K., inteligentan i neobično dobar mlad čovjek, Petrograđanin, koji — kako se čini — silno čezne za Rusijom. Golem državni stan s visokim i širokim sobama, u kojima zvonko i usamljeno odjekuju koraci, i dugo vrijeme, koje se beskrajno vuče, s kojim ne znaš, što da počneš, muče ga do te mjere da se osjeća kao u zarobljeništvu. Kao navlaš, mladi se čovjek budi rano, oko četiri ili pet sati. Ustao je, napio se čaja, otišao u tamnicu... a što da radi kasnije? Zatim obilazi po svome labirintu, zagledava u drvene stijene šuperene kučinom, obilazi, zatim se opet napije čaja i prihvati da studira botaniku, a zatim ponovo obilazi i ne čuje ništa osim vlastitih koraka i urlika vjetra. U Malo-Timovu ima mnogo starosjedilaca. Među njima naišao sam na Tatarina Furažijeva, koji je zajedno s Poljakovom putovao nekad do Nijskog zaljeva; on se i sada rado sjeća i ekspedicije i Poljakova. Od staraca možda je — kao ilustracija tamošnjeg načina života — još zanimljiv naseljenik Bogdanov, raskoljnik, koji se bavi zelenašenjem. On me dugo nije puštao k sebi, a kad me je pustio, razvezao je o temi, kako danas mnogo kojekakvih ljudi obilazi svijetom — pusti ga, još se može desiti da te opljačka, i t. d.

Naselje Andreje-Ivanovsko nazvano je tako stoga, što se netko zvao Andrej Ivanovič. Osnovano je 1885. god., na močvari. Ima 379 stanovnika: 277 muških i 102 ženska. Domaćina sa suvlasnicima ima 231, iako bi ih i ovdje, kao i u Paljevu, bilo posve dovoljno pedeset. Ni sastav ovdašnjeg stanovništva ne može se nazvati sretnim. Kao što se među sta-

novništvom Paljeva zapaža suvišak građana i raznočinaca, koji se nikad nisu bavili zemljoradnjom, tako ovdje, u Andreje-Ivanovskom, ima mnogo nepravoslavnih; oni sačinjavaju četvrtinu čitavog stanovništva: ima 47 katolika, isto toliko muhamedanaca i 12 luterana. A među pravoslavnima ima priličan broj neruskog stanovništva, na primjer, Gruzina[1]. Takvo šarenilo daje stanovništvu karakter slučajne gomile i priječi mu da se stopi u seosku zajednicu.

XI

Projektirani okrug. — Kameno doba. — Da li je bilo slobodne kolonizacije? — Giljaci. — Njihov brojni sastav, vanjština, građa, hrana, odijelo, naseobine, higijenske prilike. — Njihov karakter. — Pokušaji njihove rusifikacije. — Oroči.

Oba sjeverna okruga, kako čitatelj može razabrati iz upravo završenog pregleda naselja, zauzimaju prostor malenoga ruskog kotara. Odrediti prostor, koji oni obuhvaćaju, u kvadratnim vrstama danas je gotovo nemoguće, budući da oba okruga prema sjeveru i jugu nemaju nikakvih granica. Između administrativnih centara obaju okruga, Aleksandrovske stanice i Rikovskog, ima najkraćim putem preko Pilinge 20, a preko Arkovske doline 74 vrste. Po ovdašnjem shvaćanju to nije blizu. Da i ne govorim o Tangiju i Vangiju, čak se i Paljevo smatra udaljenim naseljem, a osnivanje novih naselja nešto južnije od Paljeva na pritokama Poronaje postavilo je čak na dnevni red pitanje o organiziranju novog okruga. Kao administrativna jedinica okrug odgovara kotaru; po sibirskim shvaćanjima tako se može nazivati samo impozantna udaljenost, koju ne možeš obići ni za mjesec dana, na primjer, Anadirski okrug, i sibirskom se činovniku, koji služi sam samcat na prostoru od dvije do tri stotine vrsta, rasparčavanje Sahalina na malene okruge može učiniti luksuzom. No sahalinsko stanovništvo živi u iznimnim prilikama, i mehanizam uprave ovdje je mnogo zapleteniji nego u Ana-

[1] Uz ostale, ovdje žive nekadašnji kineski plemići, braća Čikovanji, Aleksej i Tejmuras. Imali su još jednog brata, no taj je umro od sušice. U njihovoj sobi nema nikakva namještaja, samo na podu leži perina. Jedan je od njih bolestan.

dujskom okrugu. Rasparčavanje prognaničke kolonije na sitna administrativna područja izazvano je samom praksom, koja je — osim mnogih drugih problema, o kojima ću još kasnije govoriti — zasvjedočila u prvom redu da se prognaničkom kolonijom to lakše i bolje upravlja, što su razmaci u njoj manji, a u drugom redu, rasparčavanje na okruge uzrokovalo je povećanje broja činovnika i pritjecanje novih ljudi, a to je — nema sumnje — povoljno utjecalo na koloniju. Povećavanjem broja inteligentnih ljudi, postizava se dobitak ne samo u kvantitativnom, već i u kvalitativnom pogledu.

Na Sahalinu sam naišao na razgovore o novoprojektiranom okrugu; o njemu su govorili kao o zemlji Kanaanskoj, jer je plan predviđao, da će kroz čitav taj okrug duž rijeke Poronaje voditi cesta na jug; pretpostavljalo se, da će u novi okrug biti prebačeni robijaši, koji sada žive u Due i u Vojevodskoj tamnici, da će poslije preseljenja ostati samo uspomena na ta strašna mjesta, da će ugljenokopi biti oduzeti društvu »Sahalin«, koje je već odavna prekršilo ugovor, i da ugljen više ne će vaditi robijaši, već naseljenici na arteljnim načelima[1].

---

[1] Među zapovijedima generala Kononoviča ima jedna, koja se odnosi na davno željeno napuštanje Due i Vojevodske tamnice: »Razgledavši Vojevodsku tamnicu, lično sam se osvjedočio, da ni terenski uvjeti, u kojima se ona nalazi, ni vrsta zločinaca, koji su u njoj zatvoreni, najvećim dijelom osuđenih na dugotrajne kazne ili utamničenih zbog novih zločina, ne mogu opravdati onaj sistem nadzora ili — bolje rečeno — pomanjkanje svakoga stvarnog nadziranja, koji u toj tamnici postoje od samoga njezina osnutka. Danas je situacija ovakva: tamnica je podignuta u uskoj dolini oko vrstu i pô sjevernije od dujske stanice, veza sa stanicom postoji samo po morskoj obali i prekida se dvaput na dan zbog plime, veza preko brdâ ljeti je teška, a zimi nemoguća; upravitelj tamnice stanuje u Due, njegov pomoćnik isto tako; mjesna komanda, koja daje stražu i šalje potreban broj čuvara za različite radove prema ugovoru s društvom »Sahalin«, smještena je također u spomenutom mjestu, a u tamnici nema nikog, osim nekoliko nadglednika i straže, koja se svakodnevno smjenjuje i koju vojno poglavarstvo nadzire trajno na najneposredniji način. Ne ocjenjujući okolnosti, koje su uzrok, da je tamnica osnovana na tako nepodesnu mjestu i da je nemoguće vršiti nad njom svaki neposredan nadzor, dužan sam — prije nego izmolim dopuštenje da posve ispraznim kako Dujsku tako i Vojevodsku tamnicu i da ih preselim na drugo mjesto — bar djelomično popraviti postojeće nedostatke« (zapovijed br. 348, 1888. god.).

Prije nego što završim sa Sjevernim Sahalinom, smatram da nije suvišno, ako kažem nešto o onim ljudima, koji su ovdje živjeli u razno vrijeme, a žive i sada nezavisno od prognaničke kolonije. U dolini Dujke Poljakov je našao nožu sličan ulomak opsidijana, kamene vrške strelica, kamene brusove, kamene sjekire i sl.; ti su mu nalazi dali pravo da zaključi, kako su u dolini Dujke, u davna vremena, živjeli ljudi, koji nisu poznavali metale; bili su to stanovnici kamenog doba. Crepovlje, medvjeđe i pasje kosti i utezi od mreža, pronađeni na njihovu nekadašnjem obitavalištu, upućuju na to, da su oni poznavali lončarstvo, lovili medvjede i hvatali ribu mrežom i da su im u lovu pomagali psi. Izrađevine od kremena, kojeg nema na Sahalinu, dobivali su — kako se čini — od susjeda s kopna i najbližih otoka; vrlo je vjerojatno, da je kod njihovih seoba pas igrao istu ulogu kao i sada, t. j. bio je tegleća životinja. I u dolini Time Poljakov je nailazio na ostatke prvobitnih nastambi i grubog oruđa. Njegov je zaključak takav, da je na Sjevernom Sahalinu »moguć život plemenima, koja se nalaze čak na razmjerno niskom stupnju umnog razvitka«; očito su ovdje živjeli ljudi i u toku vjekova stvorili sebi sredstva da se zaštite od hladnoće, žeđi i glada; pritom je vrlo vjerojatno da su drevni stanovnici živjeli ovdje u razmjerno malim općinama i da nisu bili potpuno sjedilački narod.

Šaljući Bošnjaka na Sahalin, Neveljskoj mu je — uz ostalo — povjerio, da provjeri i glasine o ljudima, koje je na Sahalinu ostavio poručnik Hvostov i koji su, po pričanju Giljaka, živjeli na rijeci Timi[1]. Bošnjaku je pošlo za rukom

---

[1] Isp. Davidova: *»Dvokratno putovanje u Ameriku pomorskih oficira Hvostova i Davidova, koje je opisao ovaj posljednji. S uvodnom riječju Šiškova, 1810. god.«*. U svom predgovoru admiral Šiškov govori, da je »Hvostov sjedinjivao u svojoj duši dvije suprotnosti: blagost janjeta i žestinu lava«. Davidov je pak, po njegovim riječima, »svojom ćudi bio nagliji i vatreniji od Hvostova, no zaostajao za njim u čvrstoći i hrabrosti«. Blagost janjeta nije, međutim, priječila Hvostovu da 1806. god. ne uništi japanske magazine i ne zarobi četiri Japanca u Južnom Sahalinu na obali Anjive, a 1807. god. on je sa svojim drugom Davidovom uništio japanske tvornice na Kurilskim otocima i još je jednom poharao Južni Sahalin. Ti su hrabri oficiri ratovali s Japanom bez znanja vlade, nadajući se čvrsto, da će ostati nekažnjeni. Obojica su završili život na neobičan način: udavili su se u Nevi, žureći da

naići na trag tih ljudi. U jednom od naselja na Timi Giljaci su mu dali u zamjenu za 3 aršina nankinškog platna 4 stranice istrgnute iz molitvenika i pritom mu objasnili, da je knjiga pripadala Rusima, koji su ovdje živjeli. Na jednoj od stranica, koja je u knjizi bila naslovna, bilo je napisano jedva čitljivim rukopisom: »Mi, Ivan, Danila, Pjotr, Sergej i Vasilij, koje je Hvostov iskrcao u anjivskom naselju Tomari-Anjiva 17. kolovoza 1801. godine, prešli smo na rijeku Timu 1810. godine, u ono vrijeme, kad su u Tomari stigli Japanci.« Razgledavši zatim mjesto, gdje su živjeli Rusi, Bošnjak je došao do zaključka, da su se oni smjestili u tri kolibe i da su imali povrtnjake. Domoroci su mu pričali da je posljednji od Rusa, Vasilij, umro nedavno, da su Rusi bili dobri ljudi, zajedno s njima odlazili na ribolov i lov divljači, odijevali se jednako kao i oni, samo su rezali kosu. Na drugom su mjestu domoroci saopćili ovu pojedinost: dva su Rusa imala djecu s domorotkinjama. Danas su Rusi, koje je ostavio Hvostov na Sjevernom Sahalinu, već zaboravljeni i o njihovoj se djeci ne zna ništa.

Bošnjak uz ostalo piše u svojim zapisima, da je, uporno istražujući, nema li gdjegod na otoku naseljenih Rusa, doznao od domorodaca u naselju Tangi ovo: prije kojih 35 ili 40 godina na istočnoj se obali razbio neki brod, posada se spasila, podigla sebi kuću, a nakon nekog vremena sagradila i brod; na tom su brodu nepoznati ljudi kroz Lapérouseov tjesnac uplovili u Tatarski i ondje opet doživjeli brodolom blizu sela Mgači; ovoga se puta spasio samo jedan čovjek, koji je sebe nazivao Kemcem. Uskoro poslije toga stigla su s Amura dva Rusa, Vasilij i Nikita. Oni su se pridružili Kemcu i u Mgačima sagradili sebi kuću; lovili su krznaše i putovali radi trgovine k Mandžurcima i Japancima. Jedan je Giljak pokazivao Bošnjaku zrcalo, koje da je Kemec poklonio njegovu ocu; Giljak nije htio prodati to zrcalo ni za što, govoreći da ga

---

prijeđu preko nje upravo u času, kad su rastavljali most. Njihovi podvizi, koji su u svoje vrijeme digli vrlo veliku buku, izazvali su u društvu određeni interes za Sahalin, o njemu se govorilo i — tko zna — možda je već tada bila odlučena sudbina toga nesretnog otoka, koji toliko plaši maštu. U svojoj uvodnoj riječi Siškov izriče mišljenje, koje nije ni na čemu osnovano, da su Rusi u prošlom stoljeću htjeli osvojiti otok i da su tamo tobože osnovali koloniju.

čuva, kao dragocjenu uspomenu na prijatelja svog oca. Vasilij i Nikita vrlo su se bojali ruskog cara, iz čega se razabiralo, da su to bjegunci. Sva trojica završila su svoj život na Sahalinu.

Japanac Mamia-Rinzo[1] čuo je 1808. god. na Sahalinu, da su se na zapadnoj strani otoka često pojavljivali ruski brodovi i da su Rusi najzad svojom pljačkom nagnali domoroce da jedne od njih protjeraju, a druge ubiju. Mamia-Rinzo navodi imena ovih Rusa: Kamuci, Simena, Momu i Vasire. »U tri posljednja — kaže Šrenk — nije teško prepoznati ruska imena: Semjon, Foma i Vasilij.« A Kamuci je — po njegovu mišljenju — vrlo nalik na Kemca.

Tom vrlo kratkom poviješću osmorice sahalinskih Robinzona iscrpeni su svi podaci, koji se odnose na slobodnu kolonizaciju Sjevernog Sahalina. Ako bi neobična sudbina petorice Hvostovljevih mornara i Kemca sa dva bjegunca i bila nalik na pokušaj slobodne kolonizacije, to se taj pokušaj mora smatrati neznačajnim i — u svakom slučaju — neuspjelim. Ona je za nas poučna bar po tome, što se svih osam ljudi, koji su na Sahalinu živjeli dugo, do konca svoga života, nisu bavili zemljoradnjom, već ribolovom i lovom na divljač.

Radi potpunosti ostaje sada da se kaže nekoliko riječi o mjesnome prvobitnom stanovništvu — o Giljacima. Oni žive na Sjevernom Sahalinu, na zapadnom i istočnom primorju i uz rijeke, ponajviše uz Timu[2]; naselja su stara i ona njihova imena, koja spominju stari autori, sačuvala su se do danas, no život se ipak ne može nazvati posve starosjedilačkim, budući da Giljaci ne osjećaju povezanost s mjestom svog rođenja i uopće s određenim mjestom, često napuštaju svoje jurte

---

[1] Njegovo se djelo zove »*Tò-tats Ki Ko*«. Ja ga, naravno, nisam čitao, već se u ovome slučaju služim citatima L. I. Srenka, autora knjige »*O neruskom stanovništvu Amurske oblasti*«.

[2] Malobrojno giljačko pleme živi na obje obale Amura, u njegovu donjem toku, počevši otprilike od Sofijska, zatim na Limanu, na primorju Ohotskog mora, koje s njime graniči, i na sjevernom dijelu Sahalina; u toku čitavog onog vremena, za koje postoje historijski podaci o tome narodu, t. j. za 200 godina, nije došlo ni do kakvih iole značajnijih promjena u položaju njihovih granica. Drži se, da je nekada domovina Giljaka bio jedino Sahalin, i da su oni tek kasnije prešli otuda na najbliži dio kopna, jer su ih s juga potiskivali Aini, koji su dolazili iz Japana, odakle su opet njih potiskivali Japanci.

i odlaze za svojim poslovima, skićući se s porodicama i psima Sjevernim Sahalinom. No na svojim lutanjima, čak i onda, kad treba poduzimati daleka putovanja na kopno, oni ostaju vjerni otoku, i sahalinski se Giljak po jeziku i običajima razlikuje od Giljaka, koji živi na kopnu, možda isto toliko, koliko Malorus od Moskovljanina. S obzirom na to, čini mi se da ne bi bilo vrlo teško prebrojiti sahalinske Giljake, ne miješajući ih s onima, koji s Tatarske obale dolaze ovamo radi zarade. A ne bi bilo loše prebrojavati ih bar jednom u 5 do 10 godina, inače će važno pitanje o utjecaju prognaničke kolonije na njihovo brojno stanje ostati još dugo otvoreno i rješavat će se proizvoljno. Prema podacima što ih je sakupio Bošnjak, svih je Giljaka god. 1856. bilo na Sahalinu 3278. Otprilike nakon kojih 15 godina Miculj je već pisao, da broj svih Giljaka na Sahalinu iznosi do 1500, a prema najnovijim podacima, koji se odnose na 1889. god. i koje sam uzeo iz državnog *»Vjesnika o broju domaćeg stanovništva«*, u oba okruga Giljaka ima samo 320. Prema tome, ako bismo povjerovali brojkama, za 5 do 10 godina na Sahalinu ne će biti nijednoga Giljaka. Ne mogu suditi koliko su točne brojke Bošnjaka i Miculja, no službena brojka od 320, na sreću, zbog nekih uzroka, ne može imati nikakva značenja. Popise domorodaca sastavljaju kancelarijski činovnici, koji nemaju ni naučne ni praktične spreme, a nisu dobili ni bilo kakve instrukcije; ako podatke skupljaju na licu mjesta, u giljačkim naseljima, oni to naravno rade zapovjedničkim tonom, grubo, preko volje, a međutim delikatnost Giljaka, njihova etiketa, koja ne dopušta naduven i komandujući odnos prema ljudima, njihova odvratnost prema popisima i registracijama svake ruke traže osobitu umješnost u saobraćaju s njima. Osim toga, administracija sabire podatke bez ikakva određena cilja, samo mimogred, a ispitivač se pritom uopće ne osvrće na etnografsku kartu, već postupa samovoljno. U popis Aleksandrovskog okruga ušli su samo oni Giljaci, koji žive južnije od naselja Vangi, a u Timovskom okrugu brojili su ih samo u blizini naselja Rikovskoga, gdje oni ne žive, već samo prolazno borave.

Nema sumnje, da se broj sahalinskih Giljaka neprekidno umanjuje, no o tome se može suditi samo otprilike. Koliko je to smanjivanje? Što mu je uzrok? Da li je u tome, što Giljaci

izumiru, ili u tome, što se sele na kopno ili na sjeverne otoke? Nemajući pouzdanih brojčanih podataka, i naše se tumačenje o pogubnom utjecaju ruske najezde temelji jedino na analogijama, i lako je moguće, da je taj utjecaj do danas bio beznačajan, gotovo ravan ništici, budući da sahalinski Giljaci žive prvenstveno uz Timu i u istočnom primorju, gdje još nema Rusa[1].

Giljaci ne pripadaju ni mongolskom ni tunguskom, već nekome nepoznatom plemenu, koje je možda nekad bilo moćno i vladalo čitavom Azijom, a sada doživljava svoje posljednje dane na malenu komadiću zemlje kao malobrojan, no ipak krasan i krepak narod. Zahvaljujući svojoj neobičnoj komunikativnosti i pokretnosti, Giljaci su već odavna uspjeli da se srode sa svima susjednim narodima i stoga je danas gotovo nemoguće naići na Giljaka pur sang[2], bez primjese mongolskih, tunguskih ili ainskih elemenata. Lice je u Giljaka okruglo, poput mjeseca, žućkaste boje, ispupčenih jagodica, neoprano, s kosim prorezom očiju i rijetkom, katkad jedva primjetljivom bradicom; kosa mu je glatka, crna, oštra, spletena na zatiljku u perčin. Izraz njegova lica ne odaje divljaka; ono je uvijek misaono, blago, puno naivne pažnje; ono se ili razvlači u širok, blažen osmijeh, ili je brižno zamišljeno kao u udovice. Kad on sa svojom rijetkom bradicom i perčinom, meka, babljeg izraza stoji u profilu, prema njemu se može crtati Kutejkina, tako da je djelomično shvatljivo, zašto su neki putnici dovodili Giljake u vezu s kavkaskim plemenom.

One, koji se žele podrobno upoznati s Giljacima, upućujem na specijaliste etnografe, na pr. na L. I. Šrenka[3]. Ja ću se pak ograničiti samo na one pojedinosti, koje su karakteristične za mjesne prirodne uvjete i koje mogu — neposredno

---

[1] Na Sahalinu postoji služba: prevodilac giljačkog i ainskog jezika. Budući da taj prevodilac ne zna nijedne giljačke i ainske riječi, a Giljaci i Aini većinom razumiju ruski, ta nepotrebna funkcija može da služi kao lijep pendant već spomenutom upravitelju nepostojećeg Vedernjikovskog Stanka. Kad bi mjesto prevodioca bio postavljen činovnik, koji je naučno verziran u etnografiji i statistici, bilo bi to mnogo bolje.

[2] čistokrvnog

[3] Njegovu izvrsnom djelu: »*Nerusko stanovništvo Amurske oblasti*« priložena je etnografska karta i dvije table s crtežima g. Dmitrijeva-Orenburskoga; na jednoj tabli nacrtani su Giljaci.

ili posredno — dati upute, što su od praktičke koristi za novajlije koloniste.

Giljak je snažne temeljne građe; srednjeg je, čak malenog stasa. Visok bi mu stas smetao u tajgi. Kosti su mu čvrste i odlikuju se jako razvijenim izdancima, hrptovima i kvrgama, o koje su pričvršćene mišice; to nagoni na pretpostavku o čvrstom, snažnom mišićju i neprekidnoj, napregnutoj borbi s prirodom. Tijelo mu je mršavo, žilavo, bez sala; na pune i debele Giljake ne ćeš naići. Očito se sva mast troši na toplinu, koju tijelo Sahalinca mora proizvoditi u tako velikim količinama, da bi nadoknadilo gubitke, uzrokovane niskom temperaturom i izvanrednom vlažnošću uzduha. Shvatljivo je, zašto Giljak upotrebljava u hrani toliko masnoća. On jede masnu tuljanovinu, losose, jesetrino i kitovo salo, krvavo meso, sve to u velikim količinama, u svježem stanju, suho, a često i hladno, i stoga, što jede grubu hranu, mjesta, o koja su pričvršćeni žvakaći mišići, u njega su neobično razvijena, a zubi jako istrošeni. Hrana je isključivo životinjska i rijetko — samo kad se objeduje kod kuće ili na gozbi — dodaju se mesu i ribi mandžurski češnjak ili bobice. Prema svjedočanstvu Neveljskoga, Giljaci smatraju zemljoradnju velikim grijehom: onaj, koji otpočne da kopa zemlju ili zasadi bilo što, umrijet će svakako. No kruh, s kojim su ih upoznali Rusi, jedu vrlo rado, kao poslasticu, i stoga se sada često može susresti u Aleksandrovsku ili Rikovskom Giljaka, kako pod rukom nosi glavu kruha.

Giljakova je odjeća prilagođena hladnoj, vlažnoj, jako promjenljivoj klimi. Ljeti je odjeven u košulju od plava nankinškog platna ili kineske pamučne tkanine i u isto takve hlače; na leđa je kao rezervu — za svaki slučaj — zabacio kratku bundu ili koporan od tuljanova ili pasjeg krzna; obuven je u krznene čizme. Zimi pak nosi krznene hlače. Čak je i najtoplija odjeća skrojena i sašivena tako, da ne smeta njegovim vještim i brzim pokretima u lovu i za vrijeme vožnje na psima. Katkad iz kicoštva nosi zatvorenički ogrtač. Kruzenštern je prije 85 godina vidio Giljaka u raskošnoj, svilenoj odjeći, »koja je bila protkana mnogim cvjetovima«. Danas više ne ćeš na Sahalinu naići na takva gizdelina, sve da ga tražiš i svijećom.

I giljačke se jurte, na prvome mjestu, prilagođuju zahtjevima vlažne i hladne klime. Postoje ljetne i zimske jurte. Prve su sagrađene na stupovima, druge su zemunice, sa zidovima od balvana; imaju oblik četvorouglatih krnjih piramida; izvana su balvani pokriveni zemljom. Bošnjak je prenoćio u jurti, koja se sastojala od jame duboke ½ aršina, iskopane u zemlji i pokrivene tankim gredama u obliku krova, a sve je to bilo nasuto zemljom. Te su jurte građene od jeftina materijala, kojega ima svagdje, stoga ih u slučaju potrebe nije teško napustiti; u njima je toplo i suho i one — u svakome slučaju — mnogo nadmašuju one vlažne i hladne kolibice od kore, u kojima žive naši robijaši kad rade na putovima ili u polju. Ljetne bi jurte valjalo svakako preporučiti vrtlarima, ugljenarima, ribarima i uopće svim onim robijašima i naseljenicima, koji rade izvan tamnice, a ne kod kuće.

Giljaci se nikad ne umivaju, tako da je čak i etnografima teško da odrede pravu boju njihova lica; rublje ne peru, a krznena odjeća i obuća imaju takav izgled, kao da su oderani sa psa, koji je netom krepao. Sami Giljaci zaudaraju teškim, ljutim zadahom, a blizina njihovih naselja osjeća se po odvratnu, često jedva podnošljivu smradu sušene ribe i sagnjilih ribljih otpadaka. Kraj svake jurte obično stoji sušionica, do vrha puna raspolućene ribe, koja izdaleka, osobito kad je obasjana suncem, nalikuje na koraljne niti. Kraj tih sušila Kruzenštern je vidio mnoštvo sitnih crvi, koji su palac debelim slojem pokrivali zemlju. Zimi je jurta puna jetkog dima, koji se širi iz ognjišta, a usto Giljaci, njihove žene, pa čak i djeca puše duhan. O zdravstvenom stanju i smrtnosti Giljaka ne zna se ništa, no mora se pretpostaviti, da te nezdrave higijenske prilike loše utječu na njihovo zdravlje. Možda su baš one uzrok njihova niskog rasta, podnadula lica, neke tromosti i lijenosti njihovih pokreta; možda se njima mora djelomice pripisati i ta okolnost, što su Giljaci uvijek lako podlijegali epidemijama. Poznato je, na primjer, koliko su boginje harale na Sahalinu. Na sjevernom kraju Sahalina, između rtova Jelisavete i Marije, Kruzenštern je naišao na naselje, koje se sastojalo od 27 kuća; P. P. Glen, učesnik poznate sibirske ekspedicije, koji je ovdje boravio 1860. god., zatekao je samo tragove naselja, a i u drugim mjestima na otoku, on je — po vlastitim riječima — nailazio samo na tra-

gove nekad gušće nastanjenog pučanstva. Giljaci su mu govorili, da se zbog boginja u toku posljednjih 10 godina, t. j. poslije 1850. god., pučanstvo Sahalina znatno prorijedilo. A teško je vjerovati da su one strašne epidemije boginja, koje su nekad harale na Kamčatki i Kurilskim otocima, mimoišle Sahalin. Jasno je, da nisu strašne same boginje, već malena otpornost, i ako se u koloniji raširi pjegavi tifus ili difterija i prodre u giljačke jurte, posljedice će biti iste kao i kod boginja. Ja nisam čuo ni za kakve epidemije na Sahalinu; može se kazati, da ih u posljednjih 20 godina ovdje uopće nije bilo osim već kroničnog konjunktivitisa, na koji se nailazi i danas.

General Kononovič je odredio, da se bolesni domoroci primaju u okružnu bolnicu i njeguju u njoj na državni trošak (naredba br. 335 iz 1890.). Neposrednih zapažanja o zdravstvenom stanju Giljaka kod nas nema, no o njemu se može stvoriti neka slika prema postojećim uzročnicima, koji izazivaju bolesti, kao što su prljavost, neumjereno uživanje alkohola, davne veze s Japancima i Kinezima[1], trajna blizina pasa, traume i mnogi drugi uzroci. Nema sumnje, da oni često boluju i da oskudijevaju na medicinskoj pomoći, no ako im prilike dopuste da se posluže dopuštenjem za liječenje, mjesnim će liječnicima biti moguće da ih detaljnije promatraju. Medicina ne može spriječiti umiranje, koje je posljedica sudbine, no možda će liječnicima poći za rukom da ispitaju uvjete, uz koje bi naše upletanje u život tog naroda bilo za nj od najmanje štete.

O karakteru Giljaka autori govore na razne načine, no svi se slažu u jednome, da je to narod miroljubiv, ne voli svađe i tučnjave i živi u miru sa svojim susjedima. Prema dolasku novih ljudi odnosili su se uvijek sumnjičavo, strepeći za svoju budućnost, no svaki put bi ih dočekivali ljubezno, bez i najmanjeg protesta; jedino bi pritom lagali, opisujući Sahalin u mračnim bojama, misleći da će time odvratiti strance od otoka. Sa Kruzenšternovim su se suputnicima grlili, a kad je obolio L. I. Šrenk, vijest o tome brzo se raši-

[1] Naši priamurski domoroci i stanovnici Kamčatke dobili su sifilis od Kineza i Japanaca; Rusi u tome nisu ništa krivi. Neki Kinez, trgovac, velik ljubitelj opijuma, govorio mi je, da jedna njegova baba, t. j. žena živi u Čifu, a druga baba, rodom Giljakinja, kraj Nikolajevska. U takvim se okolnostima lako mogu zaraziti čitav Amur i Sahalin.

rila među Giljacima te je izazvala iskrenu tugu. Lažu samo onda, kad trguju ili razgovaraju sa sumnjivim i — po njihovu mišljenju — opasnim čovjekom, no prije nego što će slagati, izmjenjuju međusobno poglede kao djeca. Odvratni su im svaka laž i hvalisanje u običnom životu, kad se ne radi o poslovima. Sjećam se, kako su me jednom zgodom u Rikovskom u to uvjerila dva Giljaka, kojima se učinilo, da sam im slagao. Desilo se to podveče. Dva Giljaka — jedan s bradicom, a drugi nabuhla babljeg lica — ležala su u travi pred kolibom naseljenika. Prolazio sam mimo. Oni me pozvaše k sebi i zamoliše, da pođem u kolibu i iznesem odande njihovu odjeću, koju su jutros ostavili kod naseljenika; sami se nisu usudili da to učine. Rekoh, da ni ja nemam prava ulaziti u tuđu kolibu, kad nema domaćina. Neko su vrijeme šutjeli.

— Ti si politički (t. j. politički kažnjenik)? — upita me Giljak babljeg lica.

— Nisam.

— Ti si, dakle, piší-piší (t. j. pisar)? — upita on, ugledavši u mojim rukama papir.

— Jest, ja pišem.

— A kolika ti je plaća?

Zarađivao sam oko trista rubalja na mjesec. Taj sam broj i spomenuo. Trebalo je vidjeti, kako je neugodan, upravo bolan utisak izazvao moj odgovor. Oba se Giljaka odjednom uhvatiše za trbuh i sagnuvši se k zemlji stadoše se ljuljati kao od silne boli u želucu. Na licu im se odražavao očaj.

— Kako možeš tako govoriti — začuh. — Zašto si govorio tako ružno? Nije to dobro! Ne smije se tako!

— Zar sam rekao nešto loše? — upitah.

— Butakov je okružni načelnik, velik čovjek, pa dobiva dvjesta, a ti nisi nikakav načelnik, već samo nešto piskaraš, pa da dobivaš trista! Ružno si govorio! Ne smije se tako!

Stadoh im objašnjavati, da okružni načelnik, iako je velik čovjek, sjedi na jednome mjestu i zato dobiva samo dvjesta, a ja sam doduše samo piší-piší, ali sam doputovao izdaleka, prevalio sam više od deset tisuća vrsta, imam veće izdatke od Butakova, te mi je zato i potrebno više novaca. To je umirilo Giljake. Oni izmijeniše poglede, progovoriše nekoliko riječi na giljačkom i prestadoše se uzbuđivati. Na njihovim se licima razabiralo da mi već vjeruju.

— Istina, istina... — živo reče Giljak sa bradicom. — Dobro je. Prolazi.

— Istina — kimnu mi drugi. — Idi.

Obaveze, koje preuzmu, Giljaci točno ispunjavaju, i još se nije desilo, da bi Giljak bacio poštu na pola puta ili potrošio tuđu stvar. Poljakov, koji je morao da saobraća sa Giljacima lađarima, pisao je, da oni točno izvršuju primljene dužnosti, te se time ističu kod transporta državnog tereta. Okretni su, dovitljivi, veseli, slobodna vladanja i nimalo se ne zbunjuju u društvu moćnih i bogatih. Ne priznaju nad sobom nikakve vlasti i čini se, da kod njih čak ne postoje pojmovi »stariji« i »mlađi«. U »*Povijesti Sibira*« I. Fišera govori se, da je neki Pojarkov odlazio Giljacima, »koji tada nisu bili podvrgnuti ničijoj vlasti«. Kod njih postoji riječ »džančin«, koja označava odličan položaj, no oni tako nazivaju i generale i bogate trgovce, koji imaju mnogo nankinškog platna i duhana. Promatrajući kod Neveljskog carev portret, govorili su, kako to mora da je fizički snažan čovjek, koji daje mnogo duhana i nankinškog platna. Poglavar otoka ima na Sahalinu golemu čak i strašnu vlast, no jednom, kad sam s njime putovao iz Gornjeg Armudana u Arkovo, Giljak, koga smo susreli, nije se ustručavao da nam zapovjedničkim glasom ne podvikne »stoj!« i da nas zatim ne upita, nismo li na putu naišli na njegova bijelog psa. Kako se govori i piše, Giljaci ne cijene čak ni porodično starješinstvo. Otac ne misli, da je stariji od svog sina, a sin ne poštuje oca, već živi, kako ga je volja; starica majka nema u jurti više vlasti od mlade djevojčice. Bošnjak piše, da je često vidio, kako sin tuče rođenu majku i goni je iz kuće, i nitko se nije usudio da mu kaže i jednu riječ. Muški članovi porodice jednaki su međusobno; častite li Giljake votkom, morate je ponuditi i najmanjima. Ženski članovi porodice podjednako su bespravni, bila to baka, majka ili dojenče; postupaju s njima kao s domaćim životinjama, kao sa stvari, koju možeš izbaciti napolje, prodati, gurnuti nogom kao psa. Giljaci ipak maze psa, a ženu nikada. Brak se smatra bezvrijednom pojavom, nevažnijom, na primjer, od pijančevanja, on nije popraćen nikakvim religioznim ili sujevjernim obredima. Koplje, čamac ili psa promijeni Giljak za djevojku, dovede je k sebi u jurtu, legne s njom na medvjeđu kožu — i to je sve. Mnogoženstvo je do-

pušteno, no ono nije jako rasprostranjeno, iako žena, kako se čini, ima više nego muškaraca. Prezir prema ženi, kao prema niskome biću ili stvari, razvijen je kod Giljaka do toga stupnja, da on, kad se radi o ženama, ne smatra vrijednim osude ni ropstvo u pravom i surovom smislu te riječi. Prema Šrenkovu svjedočanstvu, Giljaci često dovode sa sobom ainske žene kao ropkinje; očito je žena za njih isto takav trgovački predmet, kao duhan i kineski pamuk. Švedski pisac Strindberg, poznati ženomrzac, koji hoće, da žena bude samo robinja i da zadovoljava muškaračke strasti, u bîti je istomišljenik s Giljacima; kad bi mu se desilo da stigne na Sjeverni Sahalin, oni bi ga dugo grlili.

General Kononovič govorio mi je, kako želi rusificirati sahalinske Giljake. Ne znam čemu je to potrebno. Uostalom, rusifikacija je otpočela davno prije generalova dolaska. Otpočela je ona time, što su se u nekih činovnika, čak i onih, koji su primali vrlo malenu plaću, stale pojavljivati lisičje i samurove bunde, a u giljačkim su se jurtama pojavile boce s ruskom votkom[1]; zatim su Giljaci bili pozvani da učestvuju u hvatanju bjegunaca, te je za svakoga ubijenog ili uhvaćenog bjegunca bila određena novčana nagrada. General Kononovič odredio je, da se Giljaci uzimaju za nadglednike; u jednoj od njegovih naredaba rečeno je, da se to radi stoga, što postoji krajnja potreba u ljudima, koji dobro poznaju terenske prilike, kao i stoga, da se olakša odnos mjesnog poglavarstva s neruskim pučanstvom; lično mi je rekao, da ova novotarija ima za cilj i rusifikaciju. U početku su bili imenovani za tamničke nadglednike Giljaci Vaska, Ibalka, Orkun i Pavlinka (naredba br. 308 iz 1889. god.), zatim su Ibalku i Orkuna otpustili, »zbog dugotrajnog nejavljanja za dobivanje zapovijedi«, a postavili Sofronku (naredba br. 426 iz 1889. god.). Vidio sam te nadglednike; imaju limene pločice s bro-

---

[1] Načelnik Dujske stanice, major Nikolajev, govorio je nekom dopisniku 1866. god.:

— Ljeti nemam s njima posla, a zimi često od njih kupujem krzna, te ih kupujem vrlo povoljno; često mogu za bocu votke ili glavu kruha dobiti od njih par odličnih samurova.

Dopisnika je začudila golema količina krzna, koju je vidio kod majora (Lukaševič: »Moji znanci u Due, na Sahalinu«, »*Kronštatski vjesnik*«, 1868. god., br. 47 i 49). O tome legendarnom majoru bit će još riječi.

jem i revolvere. Između njih je osobito popularan i često pada u oči Giljak Vaska, okretan, lukav i pijan čovjek. Jednom, kad sam došao u dućan kolonizacionog fonda, naišao sam ondje na čitavu gomilu intelektualaca; pokazujući na policu s bocama, netko je rekao, da bi se čovjek mogao opiti, kad bi sve to popio; na te se riječi Vaska servilno nasmiješio i zasjao radošću ulizice. Nedugo prije mog dolaska nadziratelj Giljak ubio je u službi robijaša, i mjesni su mudraci rješavali pitanje, kako je pucao — sprijeda ili straga, t. j. treba li Giljaka predati sudu ili ne treba.

Nije potrebno dokazivati, da blizina tamnice ne će rusificirati Giljake, već će ih najzad samo pokvariti. Oni su još daleko od toga, da shvate naše potrebe, i gotovo je nemoguće protumačiti im, da se robijaše hvata, lišava slobode, ranjava, a katkad i ubija ne iz hira, već u interesu pravosuđa; oni u tome vide samo nasilje, manifestaciju zvjerstva, a sebe, vjerojatno, smatraju najmljenim ubojicama[1]. Ako se već moraju rusificirati te se nikako ne može bez toga, držim, da se pri izboru sredstava u tu svrhu valja u prvom redu osvrtati na njihove, a ne na naše potrebe. Spomenuta naredba o dopuštenju da se u okružnu bolnicu prima nerusko stanovništvo, davanje pomoći u brašnu i prosu, kako je to bilo 1886. god., kad su Giljaci iz nekih uzroka gladovali, i naredba da im se ne plijeni imovina za dug, kao i oprost samog duga (naredba 204 iz 1890. god.) — slične će mjere možda prije dovesti do cilja nego davanje limenih pločica i revolvera.

Osim Giljaka na Sjevernom Sahalinu žive još malobrojni *Oroki* ili Oroči tunguskog podrijetla. No kako se u koloniji o njima jedva štogod čuje, a na područjima gdje su rašireni nema ruskih naselja, ograničit ću se samo na to da ih spomenem.

---

[1] U njih nema suda, i oni ne znaju, što je to pravosuđe. Kako je njima teško da nas shvate, vidi se već iz toga, što oni sve dosad ne razumiju pravu svrhu cesta. Čak i ondje, gdje su već probijeni putovi, oni se još uvijek kreću tajgom. Često se može vidjeti, kako se oni, njihove porodice i psi u guščjem nizu probijaju močvarnim terenom kraj samog puta.

XII

Moj odlazak na jug. — Optimistična dama. — Zapadna obala. — Rijeke. — Mauka. — Kriljon. — Anjiva. — Korsakovska stanica. — Nova poznanstva. — Sjeveroistok. — Klima Južnog Sahalina. — Korsakovska tamnica. — Vatrogasna kolija.

10. rujna bio sam opet na čitatelju poznatom *Bajkalu*, namjeravajući da ovog puta otplovim u Južni Sahalin. Odlazio sam s velikim zadovoljstvom, budući da mi je sjever već dojadio te sam se zaželio novih utisaka. *Bajkal* je digao sidro u devet sati uveče. Bilo je vrlo tamno. Stajao sam sâm na krmi i gledajući natrag opraštao se od toga mračnoga kraja, koji su s mora stražarila Tri Brata, što su se sada jedva nazirala u uzduhu, nalikujući u tmini na tri crna monaha; unatoč šumu broda, čuo sam kako valovi biju o te hridine. No, eto, Žonkjer i Braća ostadoše daleko pozadi i iščeznuše u tmini — za mene zauvijek; šum valova, u čijem se udaranju čuo glas nemoćne, pakosne tuge, utihnuo je malo po malo... Prevalili smo oko osam vrsta i na obali zablistaše svijetla: bila je to strašna Vojevodska tamnica, a malo kasnije pojaviše se svijetla Due. No doskora nestade svega toga i ostade samo tmina i mučan osjećaj, kao poslije ružnoga, zlogukog sna.

Sišavši zatim u nutrinu broda, zatekao sam ondje veselo društvo. Osim komandanta i njegovih pomoćnika u salonu je bilo još nekoliko putnika: mlad Japanac, dama, intendantski činovnik i jeromonah Iraklij, sahalinski misionar, koji je sa mnom putovao na jug, da bismo zajedno krenuli u domovinu. Naša suputnica, žena pomorskog oficira, pobjegla je iz Vladivostoka, uplašivši se kolere, a sada se nešto umirila te se vraćala. Imala je karakter, na kome joj se moglo zavidjeti. Dostajao je i najbezazleniji povod, da prasne u najiskreniji, najradosniji smijeh do iznemoglosti, do suza; otpočne da priča nešto, vrskajući, i odjednom hihotanje, radost pršti poput fontane, te promatrajući damu otpočinjem da se smijem i ja, za mnom otac Iraklij, a zatim Japanac. »Mani ga!« — govori najzad komandant, odmahnuvši rukom, te i njega zahvati smijeh. Vjerojatno se još nikada dosad nije toliko hihotalo u Tatarskom tjesnacu, koji je obično ljutit. Drugi dan ujutro

sastasmo se na palubi na razgovor jeromonah, dama, Japanac i ja. I opet smijeh, i nedostajalo je samo da kitovi provire gubicama iz vode i gledajući nas stanu se smijati.

I kao navlaš, vrijeme je bilo toplo, tiho, radosno. Slijeva se u blizini zelenio Sahalin, upravo onaj njegov pusti, djevičanski dio, koji još nije dirnula katorga; zdesna u jasnom, savršeno prozračnom uzduhu jedva se nazirala Tatarska obala. Ovdje već tjesnac više nalikuje na more i voda nije tako mutna kao u Due; ovdje je prostranije i lakše se diše. Po svome geografskom položaju donja trećina Sahalina odgovara Francuskoj, i kad ne bi bilo hladnih struja, imali bismo prekrasan kraj i, naravno, u njemu ne bi živjeli samo Čopavci i Bezbožnici. Hladne struje, koje teku od sjevernih otoka, gdje čak pod konac ljeta plovi led, oplakuju Sahalin s obje strane, pritom istočna obala, jače izložena strujama i hladnim vjetrovima, najviše stradava; njena je priroda izvanredno surova i flora ima pravi polarni karakter. Zapadna je obala mnogo sretnija; ovdje se utjecaj hladne struje ublažuje toplom japanskom strujom poznatom pod imenom Kuro-Šivo; nema sumnje, što se odmiče južnije, to je toplije, i na južnom se dijelu zapaža razmjerno bogata flora, no ipak, daleko je, nažalost, do Francuske ili Japana[1].

Zanimljivo je, da u isto vrijeme, dok sahalinski kolonizatori eto već 35 godina siju pšenicu u tundri i probijaju dobre putove do takvih mjesta, gdje mogu tavoriti samo najniže moluske[2], najtopliji dio otoka, a osobito južni dio zapadnoga primorja, potpuno su zanemareni. S broda se vide kroz dogled, a i prostim okom, šuma s dobrim građevnim drvom i obalne padine, pokrivene svijetlozelenom i očito sočnom tra-

---

[1] Netko je predlagao projekt, da se na najužem dijelu tjesnaca podigne nasip, koji bi zadržavao hladnu struju na njenu putu. Taj projekt ima prirodnohistorijsko opravdanje: sigurno je, da je sahalinska klima bila blaga, dok je postojala prevlaka. No kad bi se taj plan i ostvario, teško da bi sada bio od ma kakve koristi. Flora južnog dijela zapadne obale možda bi se obogatila za desetak novih vrsta, no klima čitavog donjeg dijela otoka jedva da bi se poboljšala. Čitav južni dio leži, naime, u blizini Ohotskog mora, kojim plovi led pa čak i ledena polja posred ljeta, i današnji je Korsakovski okrug u najvećemu svom dijelu odvojen od toga mora niskim hrptom, iza koga se sve do mora stere ravnica, pokrivena jezerima i izložena hladnome vjetru.

[2] zool. vrsta mekušaca beskičmenjaka (lat. molluscus) (op. ur.)

vom, no nigdje ni naselja, ni žive duše. Uostalom, jednom — bilo je to drugog dana naše plovidbe — komandant me upozorio na malenu grupu koliba i gospodarskih zgrada i rekao: »To je *Mauka.*« Ovdje, u Mauki, odavna se vadi morska trava, koju vrlo rado kupuju Kinezi, a kako je posao organiziran ozbiljno i već odbacuje dobre prihode mnogim Rusima i inozemcima, to je mjesto vrlo popularno na Sahalinu. Ono se nalazi 400 vrsta južnije od Due, na širini od 47°, i odlikuje se razmjerno dobrom klimom. Nekad se posao nalazio u japanskim rukama; u Miculjevo vrijeme u Mauki je bilo više od 30 japanskih zgrada, u kojima je neprekidno živjelo 40 duša oba spola, a u proljeće pristizalo je ovamo iz Japana još oko 300 ljudi, koji su radili zajedno s Ainima, jer su ovi tada sačinjavali glavnu radnu snagu. Sada se vađenje trave nalazi u rukama ruskog trgovca Semjonova, čiji sin trajno boravi u Mauki; posao vodi Škot Dumbey, čovjek ne više mlad i — kako se čini — stručnjak. On ima vlastitu kuću u Nagasakiju u Japanu, i kad sam mu — pošto sam se s njime upoznao — rekao, da ću vjerojatno ujesen biti u Japanu, ljubazno mi je ponudio da odsjednem u njegovoj kući. Kod Semjonova rade Mandžurci, Korejci i Rusi. Naši su naseljenici stali ovamo odlaziti na rad tek od 1886. god., i to vjerojatno na vlastitu inicijativu, budući da su se upravitelji tamnica uvijek više interesirali za kiseli kupus nego za morsku travu. Prvi pokušaji nisu posve uspjeli: Rusi nisu dovoljno poznavali tehničku stranu posla; sad su se već navikli, pa iako Dumbey nije toliko zadovoljan njima kao Kinezima, ipak se već može ozbiljno računati s time, da će s vremenom stotine naseljenika ovdje nalaziti sebi komad kruha. Mauka pripada Korsakovskom okrugu. Danas je ovdje naseljeno 38 duša: 33 muškarca i 5 žena. Sva 33 imaju domaćinstva. Od njih su trojica već dobila seljačko zvanje. Sve su žene kažnjenice i žive kao priležnice. Djece nema, crkve nema, i dosada mora da je strašna, osobito zimi, kad radnici odlaze s posla. Ovdašnja se građanska vlast sastoji samo od jednog nadglednika, a vojna od kaplara i tri obična vojnika[1].

---

[1] U Mauki Semjonov ima dućan, koji ljeti ne trguje loše; cijene za živežne namirnice visoke su, te naseljenici ostavljaju ovdje polovinu svoje zarade. U izvještaju komandanta klipera *Konjanik* za 1870. god. rečeno je, da kliper namjerava, kad doplovi do mje-

Uspoređenje Sahalina s kečigom odgovara osobito za njegov južni dio, koji ustvari nalikuje na riblji rep. Lijeva repna peraja zove se rt Kriljon, desna Anjivski rt, a polukružni zaljev među njima — Anjiva. Kriljon, kraj kojega brod oštro skreće prema sjeveroistoku, u sunčanoj je rasvjeti dosta privlačno mjestance, i crveni svjetionik, koji se usamljeno diže na njemu, nalikuje na vlasteoski ljetnikovac. To je velik rt, koji se položito spušta prema moru, zelen i ravan, kao krasna poplavna livada. Polje je nadaleko uokrug pokriveno baršunastom travom i u sentimentalnom pejzažu nedostaje samo stado, koje bi tumaralo u hladu na rubu šume. No kažu, da trava ovdje ne vrijedi i da je poljoprivreda ovdje jedva moguća, budući da je Kriljon veći dio godine zavijen u slanu morsku maglu, koja pogubno djeluje na vegetaciju[1].

---

stanca Mauke, iskrcati ondje 10 vojnika, da pripreme teren za povrtnjake, budući da postoji nakana, da se u toku ljeta na tome mjestu osnuje nova stanica. Primjećujem uzgred, da je to bilo u vrijeme, kad je na zapadnom primorju između Rusa i Japanaca dolazilo do malenih sukoba. Našao sam još i dopis u »*Kronštatskom vjesniku*«, 1880. god., br. 112: »Otok Sahalin«. Nekoliko zanimljivih podataka o »Maucha Cove«. Ovdje se govori o tome, da je Mauka glavno sjedište kompanije, koja je od ruske vlade dobila pravo, da u toku od 10 godina sakuplja morsko vodeno bilje, i da se njeno naselje sastoji od 3 Evropljanina, 7 ruskih vojnika i 700 korejskih, ainskih i kineskih radnika.

Da je vađenje morske trave korisno i da se širi, vidi se i otuda, što gospoda Semjonov i Dumbey već imaju sljedbenike. Neki Birič, naseljenik, koji je bio učitelj i pomoćnik kod Semjonova, uzevši novac na zajam podigao je sve, što je potrebno za posao, u blizini Kusunaja i stao pozivati naseljenike k sebi. Kod njega sada radi oko 30 ljudi. Posao se vodi neslužbeno, ondje nema čak ni nadglednika. Stanica Kusunaj već je odavna napuštena, a nalazi se kojih sto vrsta sjevernije od Mauke, u ušću rijeke Kusunaja, koja se nekad smatrala granicom između ruskih i japanskih posjeda na Sahalinu.

[1] Nešto sjevernije od Kriljona vidio sam hridi, na koje je prije nekoliko godina naletio i nasukao se brod *Kostroma*, zavaran tim maglama. A. V. Sčerbak, doktor, koji je na *Kostromi* pratio robijaše, puštao je za brodoloma signalne rakete. On mi je kasnije pričao, da je za to vrijeme proživio tri duge psihičke faze: prvu, najdulju i najtežu — uvjerenje o neizbježivoj propasti; robijaše je obuzela panika te su stali urlikati; djecu i žene morali su otpremiti na brodskom čamcu pod komandom oficira u onome smjeru, u kome su pretpostavljali da leži obala, i čamac je uskoro nestao u magli; druga faza — slaba nada u spas: s Kriljonskog svjetionika odjeknuo je topovski hitac, javljajući, da su žene i

Oplovili smo Kriljon i ušli u zaljev Anjivu 12. rujna nešto prije podneva; vidi se čitava obala od jednoga rta do drugoga, iako zaljev ima u promjeru oko 80—90 vrsta[1]. Gotovo u sredini polukružna obala tvori udubljenje, koje se zove zaljev ili uvala Lososa i u toj se uvali nalazi *Korsakovska stanica*, administrativni centar južnog okruga. Našu suputnicu, optimističnu damu, očekivalo je ugodno iznenađenje: na Korsakovskom sidrištu stajao je parobrod Dobrovoljne flote *Vladivostok*, koji je upravo stigao iz Kamčatke, i na njemu se nalazio njen muž oficir. Koliko li je klicanja, nesuzdržljiva smijeha i užurbanosti bilo zbog toga!

Stanica čini s mora dojam pristojnoga gradića ne sibirskog, već nekakva posebnog tipa, za koji se ne bih usudio da ga odredim; osnovana je bila gotovo prije 40 godina, kad su na južnoj obali bile ovdje-ondje razbacane japanske kuće i skladišta, te je lako moguće, da je to blisko susjedstvo japanskih građevina ostavilo tragove na njenoj vanjštini i mora da joj je dalo posebne crte. Godinom osnutka Korsakovskog smatra se 1868. god., no to je točno samo onda, ako se misli na nj, kao na uporište prognaničke kolonije; ustvari prva ruska stanica na obali zaljeva Lososa bila je osnovana 1853.—

---

djeca stigli sretno na obalu; treća — potpuna vjera u spasenje, kad su se u zamagljenu uzduhu odjednom začuli zvukovi flaute, na kojoj je — vraćajući se — svirao oficir.

God. 1885. u listopadu napali su odbjegli robijaši Kriljonski svjetionik, opljačkali sve stvari i ubili mornara, bacivši ga sa stijene u ponor.

[1] Obalu Anjive prvi je istražio i opisao ruski oficir N. V. Rudanovski, jedan od suradnika G. I. Neveljskoga. Za pojedinosti isp. dnevnik N. V. Bussea, također učesnika u Amurskoj ekspediciji: »*Otok Sahalin i ekspedicija 1853.—54. god.*«, zatim članak G. I. Neveljskoga i Rudanovskog: »*U povodu uspomena N. V. Bussea*«, »Vjesnik Evrope«, 1872. god., VIII, i zapiske samog Neveljskoga. Major N. V. Busse, nervozan i nesnosan gospodin, piše, da su »odnos Neveljskoga s podređenima« i duh njegovih spisa »nedovoljno ozbiljni«, o Rudanovskome, da je »težak kao podčinjeni i nepodnošljiv drug«, te da je Rudanovski stavljao »glupe primjedbe«, a o Bošnjaku, da je »sanjar i dijete«. Nerviralo ga je, kad je Neveljskoj lagano pušio svoju lulu. Zimujući s Rudanovskim u Anjivi, budući da je po činu bio stariji od njega, major je na nepodnošljiv način tražio od njega da se drži rangovskih odnosa i poštuje sva pravila subordinacije, i to u pustoši, gotovo u četiri oka i u vrijeme, kad je mladi čovjek bio posve zauzet ozbiljnim naučnim radom.

54. god. Leži on u klancu, koji i danas nosi japansko ime Hahka-Tomari; s mora se vidi samo njegova glavna ulica, te se čini izdaleka, da se kaldrma i dva reda kuća strmo spuštaju obalom; no to je tako samo u perspektivi, ustvari uspon nije tako strm. Nove drvene zgrade cakle se i blistaju na suncu, bijeli se crkva stare, jednostavne i stoga krasne arhitekture. Na svim su kućama visoke motke, vjerojatno za zastave, i to daje gradiću neugodan izgled, kao da je pokriven četinama. Ovdje se, jednako kao i na sjevernim sidrištima, brod zaustavlja jednu, čak i dvije vrste od obale, a pristanište služi samo za motorni čamac i dereglije. Našem je brodu najprije prišao motorni čamac s činovnicima, i odmah su se začuli veseli glasovi: »Boy, piva! Boy, čašicu konjaka!« Zatim je prišao kitolovac; veslali su robijaši, odjeveni kao mornari, a na krmi je sjedio okružni načelnik I. I. Bjeli; kad se kitolovac približavao brodskim stepenicama, on je zapovjedio vojničkim glasom: »Vadi vesla!«

Već nakon nekoliko minuta upoznao sam se sa g. B.; zatim smo se zajedno iskrcali na obalu, i ja sam objedovao kod njega. Iz razgovora s njim doznao sam, uz ostalo, da se netom vratio na *Vladivostoku* s obale Ohotskog mora, iz takozvane Tarajke, gdje robijaši sada grade cestu.

Njegov stan nije velik, ali je lijep, gospodski. On voli udobnost i dobru kuhinju, i to se jasno odražava u čitavom njegovu okrugu; obilazeći kasnije po okrugu nalazio sam u nadgledničkim prostorijama i putnim postajama ne samo noževe, viljuške i čašice, već i čiste ubruse, a i stražare, koji umiju kuhati ukusnu juhu; najvažnije je, da stjenica i žohara ovdje nema u takvim strašnim količinama kao na sjeveru. Po pričanju g. B., on je u Tarajki na cestovnim radovima stanovao u velikom udobnom šatoru, držao je kuhara i u dokolici čitao francuske romane[1]. On je podrijetlom Malorus, po na-

[1] Gotovo je zaboravljeno vrijeme, kad su oficiri i činovnici, koji su služili u Južnom Sahalinu, jako oskudijevali. God. 1876. plaćali su za pud bijela brašna 4 rublja, za bocu votke 3 rublja, a »svježeg mesa nitko gotovo nikad i ne vidi« (*»Ruski svijet«*, 1877. god., br. 7); o običnijim ljudima da se i ne govori. Oni su doslovno gladovali. Dopisnik *»Vladivostoka«* izvještavao je — nije tome prošlo ni pet godina — da »nitko nije imao ni pola čašice votke, mandžurski je duhan (nalik na našu mahorku) stajao do 2 rublja i 50 kopjejki po funti; naseljenici i neki nadglednici pušili su crni i prosti čaj (1886. god., br. 22).

obrazbi — bivši student prava. Mlad je, nema mu više od četrdeset godina, a to je — uzgred budi rečeno — srednja dob za sahalinskog činovnika. Vremena su se izmijenila; danas je za rusku katorgu tipičniji mlad činovnik nego stariji; pretpostavimo, da umjetnik prikaže, kako bičuju skitnicu, na njegovoj bi slici nekadašnjeg kapetana pijanicu, starca plavocrvena nosa, zamijenio inteligentan mlad čovjek u novom novcatom polumundiru.

Porazgovorismo se; uto se smračilo, zapališe vatru. Oprostih se od gostoljubivog g. B. i zaputih k sekretaru policijske uprave, kod kojega je bio priređen stan za mene. Bilo je tamno i tiho, more je muklo šumilo, a zvjezdano se nebo mrštilo, kao da je vidjelo, da se u prirodi sprema nešto ružno. Kad sam prošao čitavu glavnu ulicu gotovo do mora, parobrodi su još stajali na sidrištu, a kad sam skrenuo desno, začuše se glasovi i gromki smijeh, i u tmini se ukazaše jarko osvijetljeni prozori te mi se pričinilo, kao da u zabačenu gradiću u jesenjoj noći odlazim u klub. Bio je to sekretarov stan. Po trulim, škripavim stubama popeh se na terasu i uđoh u kuću. U salonu, kao bogovi na oblacima, u duhanskom dimu i magli, kakva se povija po krčmama i vlažnim prostorijama, kretali su se vojnici i građani. S jednim od njih, g. von F., inspektorom poljoprivrede, bio sam već poznat — ranije sam se s njime sreo u Aleksandrovsku — s ostalima vidio sam se sada prvi put, iako su se svi oni vladali prema meni tako prijazno, kao da smo već odavna poznati. Dovedoše me k stolu, te sam i ja morao piti votku, t. j. špirit napola razrijeđen vodom, i vrlo loš konjak, i jesti žilavo meso, koje je pekao i donosio na stol prognanik robijaš Homenko, Hohol crnih brkova. Od stranaca toj je večeri, osim mene, prisustvovao i direktor Irkutskog magnetsko-meteorološkog opservatorija E. V. Šteljing, koji je na *Vladivostoku* stigao s Kamčatke i iz Ohotska, gdje je radio na organiziranju meteorološke stanice. Tu sam se upoznao i s majorom Š., upraviteljem Korsakovske prognaničko-robijaške tamnice, koji je nekad služio kod generala Gresera u petrogradskoj policiji: bio je to visok, pun muškarac takva čvrsta, impozantna držanja tijela, kakvo sam dotad zapažao samo kod okružnih ili rajonskih policijskih pristava. Pričajući mi o svome kratkom poznanstvu sa mnogim piscima u Petrogradu, major ih je naprosto zvao Miša,

Vanja, a pozivajući me da doručkujem i ručam kod njega, on mi je nehotice dvaput rekao *ti*[1]. Kad su oko dva sata otišli gosti i ja legoh u postelju, začuo se urlik i zvižduk. To je zapuhao sjeveroistočnjak. Nije se dakle nebo uzalud mrštilo uveče. Homenko, došavši izvana, izvijestio je, da su brodovi isplovili, a na moru se, međutim, digla silna oluja. »Vratit će se, po svoj prilici! — reče on i nasmija se. — Ne će izdržati!« U sobi je postalo hladno i vlažno, nije bilo više od pet do šest stupnjeva. Jadni F., sekretar policijske uprave, mlad čovjek, nije nikako mogao usnuti od hunjavice i kašlja. Kapetan K., koji je zajedno s njime stanovao u istome stanu, također nije spavao; iz svoje je sobe zakucao o zid i rekao mi:

— Primam »*Nedjelju*«. Hoćete li je?

Ujutru je bilo hladno i u postelji, i u sobi, i napolju. Kad sam izišao na ulicu, padala je hladna kiša i snažan je vjetar savijao drveće, more je bučilo, a kišne su kapi pri snažnim udarcima vjetra udarale u lice i bubnjale po krovovima kao sitna sačma. *Vladivostok* i *Bajkal* nisu doista izdržali oluju, vratili su se, te su sad stajali na sidrištu zavijeni u maglu. Prošetao sam ulicama, po obali kraj pristaništa; trava je bila mokra, sa drveća je curilo.

Na pristaništu kraj stražarnice leži kostur mladog kita, koji se nekada sretan, nestašan skitao prostranstvima sjevernih mora, a sad su bijele kosti tog viteza ležale u blatu i kiša ih je izjedala... Glavna je ulica popločena te se održava u redu, na njoj su pločnici za pješake, fenjeri, drveće, a mete je svaki dan žigosani starčić. Tu su samo javne ustanove i činovnički stanovi, nema nijedne kuće, u kojoj bi živjeli prognanici. Kuće su ponajviše nove i ugodna izgleda, te nema one teške službene uniformiranosti, kao na primjer u Due. Općenito u Korsakovskoj stanici, ako se govori o sve njezine četiri ulice, starih je zgrada više nego novih i nisu rijetke kuće sagrađene prije 20—30 godina. I starih zgrada i staro-

---

[1] Major Š., a to mu valja priznati, odnosio se s punim poštovanjem prema mojoj literarnoj profesiji i čitavo se vrijeme, dok sam boravio u Korsakovsku, na sve načine brinuo da mi ne bude dosadno. Prije toga — nekoliko sedmica prije mog dolaska na jug — on se također brinuo za Engleza Gowarda, željnog pustolovina, također književnika, koji je doživio brodolom na japanskoj džunki u Anjivi i kasnije napisao pravu glupost o Ainima u svojoj knjizi »*The Life with Trans-Siberian savages*«.

sjedilaca među službenicima u Korsakovsku ima razmjerno više nego na sjeveru, a to možda znači, da ovdašnji jug bolje pogoduje uravnoteženom i mirnom životu nego oba sjeverna okruga. Kako sam primijetio, život je ovdje patrijarhalniji i ljudi su konzervativniji, a običaji — čak i loši — stalniji. Ako se uporedi sa sjeverom, ovdje češće pribjegavaju tjelesnim kaznama, te se dešava da u jedan mah šibaju po 50 ljudi, i samo se na jugu sačuvao ružan običaj, koji je nekad uveo neki davno već zaboravljeni pukovnik, a sastoji se u tome: kad vi, kao slobodan čovjek, susrećete na ulici ili na obali grupu robijaša, već pedeset koraka prije začujete krik nadzornika: »Mir-r-rno! Kape dolje!« A mimo vas prolaze sumorni ljudi otkrivenih glava i gledaju vas ispod oka, kao da biste ih istukli batinom poput gospodina Z. ili gospodina N., kad ne bi skinuli kape 50, već 20—30 koraka ispred vas.

Žalim što nisam zatekao među živima najstarijega sahalinskog oficira, štapskog kapetana Šišmarjova, koji bi se duljinom svog vijeka i kao starosjedilac mogao takmičiti čak i s paljevskim Mikrjukovom. On je umro nekoliko mjeseci prije mog dolaska, te sam vidio samo zasebnu kuću, u kojoj je stanovao. Naselio se on na Sahalinu još u prethistorijsko doba, kad još nije osnivana katorga, i to se pričinjalo tako davno, da se je rodila legenda o »nastanku Sahalina«, u kojoj je ime tog oficira tijesno povezano s geološkim perturbacijama: nekad, u davna vremena, nije uopće bilo Sahalina, no odjednom — zbog djelovanja vulkana — digla se podvodna hridina iznad morske razine i na njoj su sjedila dva bića — tuljan i štapski kapetan Šišmarjov. Pričaju, da je bio odjeven u izvezeni kaftan s epoletama, a domaće je stanovništvo nazivao u službenim ispravama: »divlji stanovnici šuma«. Učestvovao je u nekoliko ekspedicija, te je između ostaloga plovio po Timi s Poljakovom; iz opisa ekspedicije vidi se, da su se posvadili.

U Korsakovskoj stanici ima 163 stanovnika: 93 muška i 70 ženskih, sa slobodnima, vojnicima, njihovim ženama, djecom i zatvorenicima, koji noćivaju u tamnici, bit će ih nešto više od tisuću.

Domaćinstva ima 56, no sve to nisu seoska domaćinstva, već više gradska, građanska; s poljoprivrednog stajališta ona su potpuno bezvrijedna. Oranica ima u svemu 3 desetine, a livada, kojima se služi i tamnica, 18 desetina. Treba vidjeti,

kako se tijesno nižu parcele jedna iza druge i kako se slikovito pripijaju uz padine i protežu na dnu jaruge, koja tvori klanac, pa da se shvati, kako onaj, koji je izabirao mjesto za stanicu, nije uopće imao pred očima da će ovdje osim vojnika živjeti još i seoski domaćini. Na pitanje, čime se bave i od čega žive, domaćini su odgovarali: posalac, trgovinica... Što se tiče sporedne zarade — kako će čitatelj niže vidjeti — južni Sahalinac nije ni izdaleka u tako bezizlaznom položaju kao sjeverni; ako želi, naći će sebi zarade bar u proljetnim i ljetnim mjesecima, no Korsakovcima nije mnogo do toga, budući da oni vrlo rijetko odlaze na pečalbu i kao pravi građani žive od neodređenih sredstava — neodređenih zbog njihove slučajnosti i nestalnosti. Jedan živi od novca, koji je donio sa sobom iz Rusije, a tih je najveći broj, drugi radi kao pisar, treći je pojac, četvrti drži dućančić, iako po zakonu nema na to pravo, peti mijenja robijaške dronjke za japansku votku, koju prodaje, i t. sl., i t. sl. Žene, čak i slobodne, zarađuju prostitucijom; ne čini iznimku čak ni jedna privilegirana, za koju kažu, da je svršila institut. Ovdje je manje glada i hladnoće nego na sjeveru; robijaši, čije žene trguju sobom, puše turski duhan od 50 kopjejaka za četvrt, te se stoga čini, da je ovdašnja prostitucija opasnija od one na sjeveru, iako — zar nije svejedno?

Porodičnim životom živi 41, od toga je 21 par u nezakonitu braku. Slobodnih je žena samo 10, t. j. 16 puta manje nego u Rikovskom i čak 4 puta manje nego u takvoj rupi, kao što je Due.

Među prognanicima u Korsakovsku nailazi se na zanimljive ličnosti. Spomenut ću na neodređeno vrijeme suđenog robijaša Piščikova, čiji je zločin dao materijal G. I. Uspenskome za skicu »Oči u oči«. Taj je Piščikov namrtvo išibao nagajkom svoju suprugu, inteligentnu ženu, u devetom mjesecu trudnoće, a mrcvarenje je trajalo šest sati; učinio je on to iz ljubomora prema ženinu predbračnom životu: za posljednjeg rata ona se zaljubila u zarobljena Turčina. Piščikov je sam nosio pisma tome Turčinu, ugovarao s njime sastanke i uopće pomagao objema stranama. Kasnije, kad je Turčin otputovao, djevojka je zavoljela Piščikova zbog njegove dobrote; Piščikov se njome oženio i ona mu je rodila već četvoro djece, kad se odjednom u njegovu srcu začeo težak, ljubomoran osjećaj...

To je visok, mršav čovjek, časna izgleda i duge brade. Služi kao pisar kod policijske uprave te je stoga odjeven kao slobodan čovjek. Marljiv je i vrlo uljudan i — sudeći po izrazu lica — sav se povukao u sebe i zatvorio. Bio sam u njegovu stanu, ali ga nisam zatekao kod kuće. Zauzima on u kućici malenu sobu; ima urednu čistu postelju, pokrivenu crvenim svilenim jorganom, a kraj postelje na zidu u okviru portret neke gospođe, vjerojatno žene.

Zanimljiva je i porodica Žakomini: otac, koji je nekad kao kapetan trgovačkog broda plovio Crnim morem, njegova žena i sin. Sve troje bilo je 1878. god. predano u gradu Nikolajevu poljskom vojnom sudu zbog ubojstva i, kako oni kažu, nevino osuđeno. Starica i sin već su odslužili robiju, a starac Karp Nikolajevič, 66 godina star, još je uvijek robijaš. Oni drže dućančić, i u njihovim je sobama vrlo pristojno, čak bolje nego kod novomihajlovskog bogataša Potemkina. Starci Žakomini išli su na Sahalin po suhu, preko Sibira, a sin morem, i sin je stigao na mjesto tri godine prije. Razlika je golema. Kad čovjek čuje starca, obuzima ga groza. Kakvih se strahota on nagledao i što sve nije podnio, dok su mu sudili, mučili ga po tamnicama i zatim tri godine vukli kroz Sibir; njegova kćerka, djevojčica, koja je dobrovoljno pošla s ocem i majkom na robiju, umrla je od iscrpljenosti, a brod, koji je njega i staricu vozio u Korsakovsk, pretrpio je kraj Mauke avariju. Starac sve to priča, a starica plače. »Što se tu može! — govori starac, odmahnuvši rukom. — Znači, bog je tako htio.«

U kulturnom pogledu Korsakovska stanica znatno zaostaje od svoje sjeverne subraće. Tako u njoj sve dosad nema ni telegrafa ni meteorološke stanice[1]. O klimi Južnog Saha-

---

[1] E. V. Šteljing trudio se za vrijeme mog boravka da osnuje stanicu i u tome mu je mnogo pomagao vojni liječnik Z-i, korsakovski starosjedilac i vrlo dobar čovjek. No meni se čini, da stanicu ne bi valjalo osnovati u Korsakovskoj postaji, koja je otvorena istočnim vjetrovima, već na nekoj drugoj centralnijoj točki otoka, na primjer u naselju Vladimirovki. Uostalom, na Južnom Sahalinu svako mjesto ima svoju klimu, te bi bilo najpravilnije da se meteorološke promatračnice organiziraju u isto vrijeme u nekoliko mjesta: u zaljevu Busse, u Korsakovsku, Kriljonu, Mauki, Vladimirovki, Najbučiju i Tarajki. To svakako nije ni lako, no nije više ni tako teško. Po mome mišljenju, za taj bi se posao

lina možemo zasad suditi samo po fragmentarnim slučajnim zapažanjima raznih autora, koji su ovdje služili, ili su — poput mene — dolazili ovamo na kratko vrijeme. Prema tim podacima u Korsakovskoj su stanici, uzmu li se u obzir srednje temperature, ljeto, jesen i proljeće topliji nego u Due gotovo za 2°, a zima je blaža gotovo za 5°. Međutim, na toj istoj Anjivi, no samo nešto istočnije od Korsakovske stanice, u Muravjovskom, temperatura je već znatno niža te se više približava dujskoj nego korsakovskoj. A 88 vrsta sjevernije od Korsakovske stanice, u Najbučiju, zapovjednik *Konjanika* zabilježio je 11. svibnja 1870. dva stupnja ispod ništice; padao je snijeg. Kako čitatelj vidi, ovdašnji jug malo nalikuje na jug: zima je ovdje isto tako oštra kao u Olonjeckoj guberniji, a ljeto je kao u Arhangelsku. Kruzenštern je oko polovice svibnja vidio snijeg na zapadnoj obali Anjive. U sjevernom dijelu Korsakovskog okruga, navlastito u Kusunae gdje se vadi morska trava, evidentirano je 149 ružnih dana u godini, a na jugu, u Muravjovskoj stanici, 130. No ipak je u južnom okrugu klima blaža nego u oba sjeverna, te mora da se stoga ovdje lakše živi. Na jugu se posred zime javlja jugovina, a to nikad nije zapaženo kraj Due i Rikovskoga; led se na rijekama otapa ranije i sunce češće proviruje iza oblaka.

Korsakovska tamnica zauzima najviše mjesto u stanici, a vjerojatno i najzdravije. Ondje, gdje se glavna ulica oslanja o tamničku ogradu, nalaze se vrata vrlo skromna izgleda, i da to nisu obična, kućna vrata, već ulaz u tamnicu, vidi se samo po natpisu i još po tome, što se ovdje svake večeri gomilaju robijaši, koje kroz vratašca puštaju pojedinačno i pritom ih pretražuju. Tamničko je dvorište smješteno na nagibu i već se iz njegove sredine bez obzira na ogradu i okolne zgrade vidi plavo more i daleki horizont, te se stoga čini, da ovdje ima mnogo uzduha. Pri pregledu tamnice zapaža se, prije svega, nastojanje mjesne administracije da oštro razdvoji robijaše od naseljenika. U Aleksandrovsku su tamničke radionice i stanovi nekoliko stotina robijaša razbacani po čitavoj stanici, ovdje su pak u tamničkom dvorištu smještene sve radionice, pa čak i vatrogasno spremište; uz vrlo rijetke

---

mogle iskoristiti usluge pismenih prognanika, koji se — kako je iskustvo već pokazalo — brzo privikavaju da samostalno vrše opažanja, te bi bio potreban samo čovjek, koji bi preuzeo brigu da njima rukovodi.

iznimke ne dopušta se čak ni robijašima popravnog razreda da stanuju izvan tamnice. Ovdje je stanica odvojena od tamnice, i čovjek može dugo poživjeti u stanici, a da ne primijeti, kako se na kraju ulice nalazi tamnica.

Kasarne su ovdje stare, u sobama je težak uzduh, nužnici su mnogo gori nego u sjevernim tamnicama, pekarnica je tamna, samice mračne, bez ventilacije, hladne; nekoliko sam puta vidio, kako su u njima zatvoreni robijaši drhtali od hladnoće i vlage. Ovdje je samo jedno bolje nego na sjeveru: prostrana kuća okova, a i okovanih je razmjerno manje. Čistije od svih žive u kasarnama bivši mornari; oni su čistije i odjeveni[1]. Za vrijeme mog boravka u tamnici je noćivalo samo

---

[1] I. I. Bjelome pošlo je za rukom organizirati od njih iskusnu grupu za radove na moru. Njihovim se vođom smatra robijaš Goljicin, malena rasta, sa zaliscima. On voli da mudruje. Kad sjedi na krmilu i komandira: »Spuštaj jedra!« — »Vesla na vodu!« — on to ne čini bez neke starješinske grubosti. Bez obzira na njegovu časnu spoljašnost i starješinstvo, za vrijeme mog boravka njega su dva-tri puta šibali zbog pijanstva i, čini se, zbog surovosti. Poslije njega najistaknutijim se pomorcem smatra robijaš Medvjedev, razborit i hrabar čovjek. Jednom se japanski konzul g. Kuze vraćao iz Tarajke, za krmilom je sjedio Medvjedev; osim njih se u kitolovcu nalazio i nadglednik. Podveče je zahladilo, zamračilo se... Kad su se približili Najbučiju, nije se više vidio ulaz u rijeku Najbu, a opasno je bilo i da pristanu uz samu obalu, stoga je Medvjedev odlučio da prenoći na moru, bez obzira na strašnu oluju. Nadglednik mu je dao zaušnicu, g. Kuze je strogo nalagao da se drže obale, no Medvjedev nije slušao, već je uporno odmicao na more sve dalje i dalje. Čitavu je noć bjesnjela oluja; valovi su bacali čamac i svaku se minutu činilo, da će ga zaliti ili prevrnuti. Konzul mi je kasnije pričao, da je to bila najstrašnija noć u njegovu životu. Kad je o svitanju Medvjedev pošao prema ušću rječice, kitolovac je ipak na plićaku pred ušćem zahvatio vode. Otada g. Bjeli, kad nekoga šalje s Medvjedevim, uvijek govori:

— Radio on što mu drago, molim vas, šutite i ne protestirajte.

U tamnici svraćaju na sebe pažnju i dva rođena brata, bivši perzijski prinčevi, koje sve dosad u pismima, što stižu ovamo iz Perzije, oslovljavaju kao visočanstva. Prognani su bili zbog ubojstva, što su ga izvršili na Kavkazu. Odjeveni su na perzijski, u visokim janjećim šubarama, zaturenim na potiljak. Oni su još u razredu iskušanika i stoga nemaju prava da kod sebe drže novac, te se jedan od njih tužio da nema čime kupiti duhana, a od pušenja mu se — tako mu se čini — ublažava kašalj. On lijepi kancelarijske koverte i to prilično nespretno; razgledavši njegov rad, rekao sam »Vrlo dobro«. Bit će da je ta pohvala pričinila bivšemu princu veliko zadovoljstvo.

450 ljudi, svi su ostali bili na vanjskim radovima, uglavnom na cestogradnji. U svemu je u okrugu 1205 robijaša.

Ovdašnji upravitelj tamnice najviše voli došljacima pokazivati vatrogasna kola. Kola su doista krasna, i u tome je Korsakovsk nadmašio mnoge velike gradove. Bačve, vatrogasne pumpe, sjekire u navlakama — sve izgleda poput igračke i blista, kao da je priređeno za izložbu. Dali su znak uzbune i odmah su iz svih radionica izjurili robijaši bez kapa, bez gornje odjeće — riječju onako, kako se tko zatekao — za jednu su se minutu upregnuli i uz tutanj pojurili glavnom ulicom prema moru. Prizor je bio efektan, i major Š., tvorac ove uzorne kolije, bio je vrlo zadovoljan te me je neprekidno ispitivao, da li mi se sviđa. Šteta samo, što su se zajedno s mladima upregnuli i pojurili i starci, koje bi valjalo štedjeti, ako ni za što, a ono zbog slaba zdravlja.

XIII

Poro-an-Tomari. — Muravjovska stanica. — Prvi, Drugi i Treći Klanac. — Solovjovka. — Ljutoga. — Goli rt. — Miculjka. — Listveničnoje. — Homutovka. — Velika Ravan. — Vladimirovka. — Farma ili firma. — Lugovoje. — Popovske Jurte. — Berezniki. — Kresti. — Veliko i malo Takoe. — Galkino-Vraskoje. — Dubki. — Najbuči. — More.

Pregled naseljenih mjesta Korsakovskog okruga otpočet ću od naselja, smještenih na obali Anjive. Prvo — četiri vrste istočnije i južnije od stanice, naziva se japanski *Poro-an-Tomari.* Osnovano je bilo 1882. god. na mjestu ainskog seoceta, koje se nekad ovdje nalazilo. Stanovnika ima 72: 53 muška i 19 ženskih. Domaćina je 47, od njih je 38 bez zemlje. Ma koliko se činilo, da je oko naselja prostrano, ipak na svakog domaćina dolazi samo $^1/_4$ desetine oranica i manje od $^1/_2$ desetine sjenokoša; znači, da se više zemlje ne može dobiti ili

---

Kao tamnički pisar služi robijaš Geiman, krupan, lijep brinet, koji je nekad bio starješina kvarta u moskovskoj policiji, a osuđen je zbog silovanja. U tamnici mi je išao za petama, i kad bih se osvrnuo, on je svaki put pun poštovanja skidao kapu.

Ovdašnji se krvnik preziva Minajev; trgovački je sin, još mlad čovjek. Onog dana, kad sam ga vidio, on je, po vlastitim riječima, išibao 8 ljudi.

je to vrlo teško. Unatoč tome, kad bi Poro-an-Tomari bio na sjeveru, u njemu bi već odavna bilo 200 domaćina i uz njih 150 suvlasnika; južna je administracija u tome umjerena te više voli osnivati nova naselja nego proširivati stara.

Ovdje sam zapisao devet staraca u dobi od 65 do 85 godina. Jedan od njih, Jan Riceborski, od 75 godina, s fizionomijom vojnika iz očakovskih vremena, toliko je star, da se, vjerojatno, ne sjeća, da li je kriv ili nije, i nekako čudno zvuči, da su sve to robijaši na neodređen rok, zločinci, za koje je barun A. N. Korf odredio da se prevedu među naseljenike, uzevši u obzir samo njihovu visoku dob.

Naseljenik Kostin okajava u zemunici: ne izlazi napolje i nikog ne pušta k sebi, već se neprekidno moli. Naseljenika Gorbunova nazivaju »rabom božjim«, budući da je na slobodi bio lutajući bogomoljac; po profesiji je ličilac, ali služi kao pastir u Trećem Klancu, možda iz ljubavi prema samoći i meditaciji.

Oko 40 vrsta istočnije postoji — uostalom još samo na karti — *Muravjovska stanica.* Ona je bila osnovana razmjerno davno, 1853. god., na obali uvale Lososå; kad su se 1854. god. raširili glasovi o ratu, bila je napuštena te je obnovljena tek nakon 12 godina na obali zaljeva Busse ili Dvanaestostopnog pristaništa — tako se naziva plitko jezero, spojeno s morem prolazom, kojim mogu ulaziti samo brodovi malena gaza. U Miculjevo je vrijeme u njoj boravilo oko 300 vojnika, koji su teško bolovali od skorbuta. Stanica je bila osnovana s ciljem da se učvrsti ruski utjecaj na Južnom Sahalinu; poslije ugovora iz 1875. god. bila je napuštena zbog nepodesnosti, a ostavljene su kolibe, kako pričaju, zapalili bjegunci[1].

Prema naseljima, koja leže zapadno od Korsakovske stanice, vodi dobar put uz samo more; nadesno su glinene strmine i udoline kudrave od zelenila, a nalijevo bučno more. Na

---

[1] Ovdje su nekad bili Muravjovski rudnici, u kojima su ugljen vadili kažnjeni stanični vojnici, to jest tu se nalazila posebna malena katorga; na posao ih je upućivalo mjesno poglavarstvo za kaznu »uostalom zbog neznačajnih prestupaka« (Miculj). Kome bi pak pripala zarada, da je ugalj, što su ga iskopali vojnici, bio prodan, teško je reći, budući da je on sav izgorio zajedno sa zgradama.

Do 1870. god. vojne su vlasti osnovale i stanice Čibisansku, Očehpoksku, Manujsku, Malkovsku i mnoge druge. Sve su one već napuštene i zaboravljene.

pijesku gdje se valovi već razbijaju u pjenu i, kao da su umorni, povlače natrag, poput tamnosmeđeg obruba leži na čitavoj obali morska trava, izbačena morem. Ona odaje otužnoslatkast, dosta ugodan miris sagnjila vodenog bilja, i taj je miris za južno primorje isto toliko tipičan, kao i neprekidno uzlijetanje divljih morskih pataka, koje vas zabavljaju čitavo vrijeme dok prolazite obalom. Parobrodi i jedrenjaci ovdje su rijetki gosti; ništa se ne vidi ni uz obalu ni na horizontu, te se stoga more pričinja pustim. Tek se rijetko kad pojavi nezgrapna splav za prijevoz sijena, koja se jedva miče, katkad je na njoj tamno, ružno jedro, ili pak robijaš gazi do koljena u vodi i vuče iza sebe na užetu gredu — to je sve, što se može vidjeti.

Odjednom je strm brijeg presječen dugom i dubokom dolinom. Ovdje teče rječica Untanaj ili Unta; kraj nje je nekad bila državna Untovska farma, koju su robijaši nazivali Mučionicom — razumije se zašto. Danas su ovdje tamnički povrtnjaci i samo tri naseljeničke kolibe. To je *Prvi Klanac.*

Zatim slijedi *Drugi Klanac,* koji ima šest domaćinstava. Ovdje kod nekoga bogatog prognanog starca seljaka živi kao priležnica starica, djevojka Uljana. Nekad, vrlo davno, ona je ubila svoje dijete i zakopala ga u zemlju, a na sudu je govorila, da ga nije ubila, već zakopala živa, mislila je da će je tako prije osloboditi; i sud ju je osudio na dvadeset godina. Pričajući mi o tome, Uljana je gorko plakala, a zatim otrla oči i upitala: »Ne ćete li kupiti kisela kupusa?«

U *Trećem Klancu* ima 17 domaćinstava.

U sva ta tri naselja ima 46 stanovnika, među njima 17 žena. Domaćina je 26. Svi su ovdašnji ljudi razumni, bogati, imaju mnogo stoke i neki čak trguju njome. Glavni su uzrok takva blagostanja vjerojatno klima i uvjeti tla, no ja također mislim, kad bi se ovamo pozvalo činovnike iz Aleksandrovska i Due i kad bi ih se zamolilo da provedu organizaciju, da bi nakon godinu dana u sva tri Klanca bilo 300, a ne 26 domaćina, ne računajući suvlasnike, i da bi svi oni bili »slabi domaćini i samovoljnici« i da bi se patili bez kore kruha. Držim, da su primjeri tih triju malenih naselja dovoljni, da se najzad uzme kao pravilo, kako je danas, dok je kolonija još mlada i dok se nije učvrstila, to bolje, što je manje domaćina, a što je ulica dulja, to je bjednija.

Četiri vrste od stanice nalazi se *Solovjovka*, osnovana 1882. godine. Od svih sahalinskih naselja ona ima najpovoljniji položaj: leži uz more, a osim toga, nedaleko od nje nalazi se ušće ribom bogate rječice Susui. U naselju se uzgajaju krave i trguje mlijekom. Bave se i zemljoradnjom. Ima 74 stanovnika: 37 muškaraca i 37 žena. Domaćina je 26. Svi oni imaju oranice i sjenokoše, prosječno po jednu desetinu na dušu. Zemlja je dobra samo kraj mora, na padinama obala, inače je loša, pod smrekama i jelama.

Ima još jedno naselje na obali Anjive, daleko po strani, oko 25 vrsta, a plovi li se do njega morem, udaljeno je 14 milja od stanice. Zove se Ljutoga, leži pet vrsta od ušća istoimene rijeke i osnovano je 1886. god. Saobraćaj sa stanicom krajnje je nepodesan: pješice uz obalu ili na motornom čamcu, a za naseljenike — na splavi za prijevoz sijena. Ima 53 stanovnika: 37 muškaraca i 16 žena. Domaćina su 33.

Kad obalni put prođe Solovjovku, skreće kraj ušća rječice Susui udesno i vodi prema sjeveru. Na karti se Susui svojim izvorišnim dijelom približava rijeci Kajbi, koja utječe u Ohotsko more, i duž obje te rijeke, gotovo u ravnoj liniji od Anjive do istočne obale, protegnuo se dug niz naselja, koja su spojena neprekinutom cestom, dugom 88 vrsta. Taj niz naselja glavni je element južnog okruga, koji određuje njegovu fizionomiju, a put je začetak one najvažnije poštanske magistrale, kojom se želi sjediniti Sjeverni i Južni Sahalin.

Umorio sam se ili ulijenio te na jugu nisam više radio onako zdušno kao na sjeveru. Često su mi čitavi dani odlazili na šetnje i piknike, više mi se nije dalo da obilazim po kolibama, i kad bi mi ljubazno nudili pomoć, nisam joj se izmicao. Do Ohotskog mora i natrag pošao sam prvi put u društvu g. Bjeloga, koji je htio da mi pokaže svoj okrug, a kasnije, kad sam vršio popis, svakiput me je pratio upravitelj naselja N. N. Jarcev[1].

---

[1] U rujnu i u početku listopada, isključivši one dane, kad je puhao sjeveroistočnjak, vrijeme je bilo krasno, ljetno. Putujući sa mnom, g. B. mi se tužio, da silno čezne za Ukrajinom i kako sada ne želi ništa na svijetu, nego da baci pogled na višnje, dok vise na drveću. Za noćivanja u nadgledničkim stražarnicama on bi se budio vrlo rano; probudiš se u svitanje, a on stoji kraj prozora i čita poluglasno: »Bijelo se svijetlo javilo nad prijestolnicom, čvrsto

Naselja južnog okruga imaju svoje vlastitosti, koje mora da primijeti čovjek, što je netom stigao sa sjevera. Prije svega, ovdje ima znatno manje bijede. Nedovršenih, napuštenih koliba ili posve zabijenih prozora nisam uopće vidio, a krov od šindre tako je redovita i oku privikla pojava, kao na sjeveru slama i kora. Putovi i mostovi lošiji su nego na sjeveru, osobito između Malog Takoe i Sijanaca, gdje za povodnja i poslije jakih kiša nastaje neprohodna bljuzgavica. Sami stanovnici izgledaju mlađe, zdravije i bodrije od svojih sjevernih drugova; to, kao i razmjerno blagostanje okruga, može se možda protumačiti time, što glavni kontingent prognanika, koji žive na jugu, sačinjavaju osuđenici na kratak rok, to jest ljudi pretežno mladi i u manjoj mjeri iscrpeni katorgom. Nailazi se na takve, koji imaju samo 20 do 25 godina, a već su odslužili kaznu te su ostali na svojim gospodarstvima, a ima dosta seljaka prognanika u dobi između 30 i 40 godina[1].

U korist južnih naselja govori i okolnost, što se ovdašnji seljaci ne žure da odu na kopno: tako u netom opisanoj Solovjovki od 26 domaćina 16 ima seljačko zvanje. Žena je vrlo malo; ima naselja, gdje nema ni jedne žene. Kad se usporede s muškarcima, one većinom izgledaju bolesne i stare, te se mora vjerovati ovdašnjim činovnicima i naseljenicima, koji se žale, da im sa sjevera svaki puta šalju »odležanu robu«, a mlade i zdrave zadržavaju za sebe. Doktor Z-ki pričao mi je,

---

spava mlada žena...«. I g. J. je također neprekidno recitirao pjesme. Kad bi nam na putu postalo dosadno, zamolio bih ga da nešto pročita, i on bi s osjećajem pročitao neku dugu pjesmu, pa i dvije.

[1] Iz tog razloga, na primjer, u Korsakovskoj stanici naseljenici u dobi od 20 do 45 godina sačinjavaju 70% čitavoga stanovništva. Prije je bio više običaj nego pravilo, da se kod rasporeda novopridošlih zatvorenika po okruzima osuđenici na kratak rok, kao manji zločinci i manje okorjeli, upućuju na jug, gdje je toplije. Pri rasporedu osuđenika na dug i na kratak rok, koji se vršio na osnovi službenih popisa, nije se međutim uvijek postupalo s potrebnom opreznošću. Tako je jednom zgodom nekadašnji poglavar otoka general Gince, čitajući na parobrodu službene popise, sam izabrao osuđenike na kratak rok i odredio da se otpreme na jug; kasnije se među tim sretnicima našlo 20 skitnica i nepamtila, to jest najokorjelijih i najnepouzdanijih. Danas je spomenuti običaj — kako se čini — napušten, budući da se na jug šalju osuđenici na dug rok pa čak i oni na neodređeno vrijeme, a u strašnoj Vojevodskoj tamnici i u rudniku nailazio sam na kratkoročne osuđenike.

da mu je jednom — dok je vršio dužnost tamničkog liječnika — palo na um da pregleda skupinu novopridošlih žena, i sve su one bolovale od ženskih bolesti.

Na jugu se u običnom životu uopće ne upotrebljava riječ suvlasnik ili napoličar, budući da ovdje na svaki komad zemlje dolazi samo po jedan domaćin, no isto tako, kao i na sjeveru, ima domaćina, koji su samo pridijeljeni naselju, ali nemaju kuća. Židova nema ni na stanici, ni u naseljima. U kolibama na stijenama viđaju se japanske sličice; vidio sam i japanski srebrni novac.

Prvo je naselje na Susui — *Goli Rt;* ono postoji tek od prošle godine, i kolibe još nisu dovršene. Tu su 24 muškarca, a nema nijedne žene. Naselje stoji na uzvisini, koja se i prije nazivala golim rtom. Rječica ovdje nije blizu naselja, valja silaziti do nje; bunara nema.

Drugo naselje — *Miculjka*, nazvano je tako u čast M. S. Miculja[1]. Dok još nije bilo ceste, na mjestu sadašnje Miculjke

---

[1] U ekspediciji 1870. god., koja je poslana iz Petrograda pod vodstvom Vlasova, učestvovao je i agronom Mihail Semjonovič Miculj, čovjek rijetke moralne čvrstoće, marljiv, optimist i idealist, koji se oduševljavao i pritom imao sposobnost da svoje oduševljenje prenosi i na druge. Bilo mu je tada oko 35 godina. Povjerenu mu dužnost vršio je vrlo savjesno. Ispitujući tlo, floru i faunu Sahalina, on je propješačio sadašnji Aleksandrovski i Timovski okrug, zapadno primorje, čitav južni dio otoka; tada na otoku nije uopće bilo putova, samo bi se gdjegdje naišlo na bijedne stazice, koje bi nestajale u tajgi i močvarama, te je svako kretanje, na konju ili pješice, bilo prava muka. Ideja o progganičkoj gospodarskoj koloniji iznenadila je i oduševila Miculja. On joj se predao svom dušom, zavolio je Sahalin, i kao što majka ne vidi nedostatke svoga ljubljenog djeteta, tako on na otoku, koji je postao njegovom drugom domovinom, nije zamjećivao ni smrznutu zemlju ni magle. On je smatrao, da je to cvjetni kutak zemlje, i u tome ga nisu mogli priječiti ni meteorološki podaci, kojih tada, uostalom, gotovo nije bilo, ni gorko iskustvo prošlih godina, prema kome je on — kako se čini — bio nepovjerljiv. A usto divlja vinova loza, bambus, gigantski rast trave, Japanci ... Daljnja historija otoka zatječe ga već kao rukovodioca, civilnog savjetnika, koji se još uvijek oduševljava i radi neumorno. Umro je na Sahalinu od teškoga živčanog rastrojstva, u dobi od 41 godine. Vidio sam njegov grob. Iza njega je ostala knjiga *»Skica otoka Sahalina u poljoprivrednom pogledu«*, 1873. god. To je duga oda u čast sahalinske plodnosti.

nalazila se postaja, u kojoj su držali konje za činovnike, koji su putovali po službenim poslovima; konjušarima i radnicima bilo je dopušteno da se okuće prije izdržane kazne, i oni su se naselili kraj stanice i osnovali vlastita domaćinstva. Domova je ondje samo 10, a stanovnika 25: 16 muškaraca i 9 žena. Poslije 1886. god. okružni načelnik nije više nikome dopuštao da se naseljuje u Miculjki i dobro je učinio, budući da ovdašnja zemlja malo vrijedi, a livada dostaje samo za 10 domova. Sada u naselju ima 17 krava i 13 konja, ne računajući sitnu stoku, a u službenom izvještaju evidentirane su 64 kokoši, no svega toga ne će biti dvostruko više, ako se udvostruči broj domova.

Govoreći o naročitim karakteristikama naselja južnog okruga, zaboravio sam spomenuti još jednu: ovdje se često truju jedićem (Aconitum Napellus). U Miculjki otrovala se jedićem svinja naseljenika Takovog; on se polakomio i pojeo njenu jetru te zamalo što nije umro. Kad sam ga posjetio u kolibi, jedva je stajao i govorio je slabim glasom, no o jetri je pričao u šali, a po njegovu još uvijek nabuhlom, plavkastobakrenom licu moglo se zaključiti, koliko ga je skupo stajala ta jetra. Nešto prije njega otrovao se jedićem starac Konjkov te je umro, a njegov je dom sada prazan. Taj je dom jedna od stvari, koje su u Miculjki vrijedne pažnje. Prije nekoliko godina bivši upravitelj tamnice, L., držeći da je neka vitičava biljka vinova loza, izvijestio je generala Gincea, da na Južnom Sahalinu ima vinove loze, koja bi se uspješno mogla uzgajati. General Gince odmah je naredio da se ispita, nema li među zatvorenicima čovjeka, koji je nekad radio u vinogradu. Takav se ubrzo našao. Bio je to naseljenik Rajevski, po predanju čovjek vrlo visoka rasta. On se proglasio stručnjakom, povjerovali su mu, i prvim parobrodom koji je odlazio, otpremili ga iz Aleksandrovske stanice u Korsakovsku, davši mu potrebne isprave. Ondje ga zapitaše: »Što si došao?« On odgovori: »Uzgajati vinovu lozu.« Pogledaše ga, pročitaše ispravu i samo slegnuše ramenima. Vinogradar je stao lutati po okrugu, naherivši kapu; budući da ga je uputio poglavar otoka, nije smatrao kao potrebno, da se javi upravitelju naselja. Došlo je do nesporazuma. U Miculjki su njegov visok rast i dostojanstveno vladanje izazvali sumnju, smatrali su da je skitnica, svezali ga i otpremili na stanicu. Tu su ga dugo

držali u tamnici i prikupljali podatke, zatim su ga pustili. Najzad se on naselio u Miculjki te je ondje i umro, a Sahalin je ostao bez vinograda. Kuća Rajevskoga pripala je zbog duga državi te je prodana Konjkovu za 15 rubalja. Kad je starac Konjkov plaćao novce za kuću, lukavo je namignuo okom i rekao okružnom načelniku: »Pričekajte samo, ja ću umrijeti i vi ćete se opet natezati s ovom kućom.« I doista, uskoro se otrovao jedićem, i sad se uprava mora opet brinuti, što će s kućom[1].

U Miculjki živi sahalinska Gretchen, kći naseljenika Nikolajeva, Tanja, podrijetlom iz Pskovske gubernije, stara 16 godina. Ona je plavokosa, vitka, finih, blagih, nježnih crta. Već su je nasnubili za nadglednika. Prolaziš kroz Miculjku, a ona neprekidno sjedi kraj prozora i razmišlja. A o čemu može misliti mlada, krasna djevojka, koja je dospjela na Sahalin, i o čemu ona sanjari — bit će da je poznato samo bogu.

Pet vrsta od Miculjke nalazi se novo naselje *Listveničnoje*, i put ovdje prolazi prosjekom kroz ariševu šumu. Naziva se ona i Hristoforovkom, jer je nekad ovdje na rijeci Giljak Hristofor stavljao zamke za samure. Izbor toga mjesta za naselje ne može se nazvati sretnim, budući da je tlo ovdje loše, nepodesno za kulturu[2]. Stanovnika ima 15. Žena nema.

---

[1] Neki prognanik robijaš predao mi je nešto nalik na molbu s ovakvim naslovom: »Povjerljivo. Nešto iz naše zabiti. Velikodušnom i blagonaklonom književniku g. Č., koji je svojom posjetom usrećio nedostojni otok Sahalin. Korsakovska stanica.« U toj molbi našao sam pjesmu pod naslovom *Jedić:*

Ponosno raste ponad rijeke,
U močvari, u uskoj dolini,
Cvijetak taj plavi — boje tako lijepe,
Akonit se zove u medicini.
Zasadila je taj korijen jedića
Moćna ruka božanskoga bića,
On često narod zavodi,
I u grob ga gura,
U Abrahamovo krilo dovodi.

[2] Onima, koji biraju mjesta za nova naselja, ariš je znak loše, močvarne zemlje. Budući da glinena podloga ne propušta vodu, nastaje treset, rastu divlji ružmarin, brusnice, mahovina, a sam se ariš kvari, iskrivljuje se, pokriva lišajem. Stoga su ovdašnji ariši ružni, tanki i sasuše se ne dočekavši starosti.

Nešto dalje, na rječici Hristoforovki, nekoliko je robijaša nekad radilo različite izrađevine od drva; bilo im je dopušteno da se nasele prije izdržane kazne. No mjesto, gdje su se oni nastanili, bilo je proglašeno nepodesnim, te su 1886. god. njihove četiri kolibe prebačene na drugo mjesto, oko četiri vrste sjeverno od Listveničnoga, i to je poslužilo kao temelj *Homutovki*. Ona se tako naziva stoga, što je ovdje nekad lovio slobodan naseljenik seljak Homutov. Naselje ima 38 stanovnika: 25 muškaraca i 13 žena. Domaćina je 25. To je jedno od najnezanimljivijih naselja, iako se i ono može pohvaliti nečim vrijednim pažnje: u njemu živi naseljenik Bronovski, poznat cijelome jugu kao strastven i neumoran tat.

Tri vrste dalje nalazi se naselje *Velika Ravan*, osnovano prije dvije godine. Ravnima se ovdje nazivaju doline uz rijeku, na kojima rastu brijestovi, hrastovi, bijeli glog, zova, jaseni i breze. Obično su zaštićene od hladnih vjetrova, i u isto vrijeme, dok na susjednim bregovima i močvarama vegetacija iznenađuje svojom oskudnošću te se malo razlikuje od polarne, ovdje, na ravnima, nailazimo na bujne šumice i travu gotovo dvaput višu od ljudskog rasta; u ljetne, jasne dane zemlja se ovdje, kako kažu, isparuje, u vlažnom uzduhu biva zagušljivo, kao u kupelji, i ugrijano tlo pretvara svu travu u slamu, tako da, na primjer, za jedan mjesec raž naraste hvat visoko. Te ravni, koje Malorusa podsjećaju na rodne poljane, gdje se travnjaci izmjenjuju s vrtovima i šumicama, najpodesnije su za naseljavanje[1].

U Velikoj Ravni ima 40 stanovnika: 32 muškarca i 8 žena. Ima 30 domaćina. Kad su naseljenici krčili zemlju za svoje posjede, bilo im je zapovjeđeno da štede staro drveće, gdje je god to moguće. Zahvaljujući tome, naselje se ne pričinja novim, budući da na ulicama i u dvorištima stoje stari, širokolisni brijestovi, kao da su ih posadili djedovi.

Od ovdašnjih naseljenika izazivaju pažnju braća Babiči iz Kijevske gubernije; u početku su živjeli u jednoj kolibi, zatim su se stali svađati te su zamolili poglavarstvo da ih razdijeli. Jedan od Babiča, tužeći se na svoga rođenog brata, dao je ovakvu izjavu: »Bojim ga se kao zmaja.«

---

[1] Tu rastu: plutovo drvo i vinova loza, no oni su se toliko izrodili i tako malo nalikuju na svoje pretke, kao sahalinska bambusova trska na cejlonski bambus.

Još četiri vrste dalje nalazi se naselje *Vladimirovka*, osnovano 1881. godine i nazvano tako u čast nekog majora, imenom Vladimir, koji je upravljao robijaškim radovima. Naseljenici ga zovu i Crnom Rječicom. Ima 91 stanovnika: 55 muškaraca i 36 žena. Domaćina je 46, od toga 19 bezemljaša, koji sami doje krave. Od 27 porodica samo je 6 zakonitih. Kao poljoprivredna kolonija, ovo naselje vrijedi više od oba sjeverna okruga, uzeta zajedno, a međutim od mnoštva žena, koje dolaze na Sahalin za muževima, slobodnih i neiskvarenih tamnicom, to jest najvrednijih za koloniju, ovdje je naseljena samo jedna, a i ta je nedavno zatvorena u tamnicu zbog sumnje da je ubila muža. Nesretne slobodne žene, koje sjeverni činovnici muče u Due »u porodičnim kasarnama«, bile bi ovdje — uzgred budi rečeno — itekako dobrodošle; u Vladimirovki ima samo rogatoga blaga više od 100 grla, 40 konja, dobrih livada, ali nema domaćica i — prema tome — nema pravih domaćinstava[1].

U Vladimirovki nalazi se uz državnu kuću, u kojoj stanuje upravitelj naselja g. J. sa svojom ženom primaljom, poljoprivredna farma, koju naseljenici i vojnici nazivaju firmom. G. J. se zanima za prirodne nauke, a posebno za botaniku, biljke ne naziva drugačije nego latinski, i kad mu za objed serviraju, na primjer, grah, on govori: »To je faseolus.« Svojoj crnoj kujici dao je nadimak Favus. Od svih sahalinskih činovnika on se najviše razumije u agronomiju i prema poslu se odnosi savjesno i s ljubavlju, no na njegovoj su uzornoj farmi prinosi često lošiji nego kod naseljenika, i to izaziva opću nedoumicu, pa čak i porugu. Po mome mišljenju, ta slučajna razlika u prinosima ima isto takvu vezu sa g. J. kao i sa svakim drugim činovnikom. Farma, na kojoj nema ni meteorološke stanice, ni stoke, bar radi gnojiva, ni valjanih zgrada, ni stručnjaka, koji bi se od jutra do mraka brinuo samo za gospodarstvo — to nije farma, već ustvari

---

[1] U jednoj od svojih naredaba general Kononovič potvrđuje, »da je, dijelom zbog svog izoliranog položaja i loših veza s njime, dijelom zbog raznih posebnih razloga i računa, koji su naočigled mojih prethodnika rastakali stvar i svagdje je kvarili, kamo bi god dopirao njihov kužni dah, Korsakovski okrug bio neprekidno mimoilažen i odvajan, i da nijedna od njegovih najgorućijih potreba nije bila razmotrena, zadovoljena ili predložena na rješenje« (naredba br. 318, 1889. god.).

samo firma, to jest isprazno dangubljenje pod firmom uzornoga poljoprivrednog dobra. Ovu se firmu ne može čak nazvati ni pokusnom stanicom, jer ona ima samo pet desetina, a po svojim je svojstvima — kako je rečeno u jednoj službenoj ispravi — zemlja izabrana tako, da ima kvalitete ispod prosjeka, »kako bi se primjerom dokazalo stanovništvu, da se uz određenu njegu i bolju obradbu i na njoj mogu postići zadovoljavajući rezultati«.

Ovdje, u Vladimirovki, desila se ljubavna zgoda. Neki Vukol Popov, seljak, zatekao je svoju ženu s ocem, udario je starca i ubio ga. Osudili su ga na robijaške radove, prognali u Korsakovski okrug i ovdje postavili za kočijaša na firmi kod g. J. Bio je to čovjek divovske građe, još mlad i lijep, blaga karaktera i razuman — neprekidno šuti i o nečem razmišlja — te su domaćini od prvoga časa stekli u nj povjerenje i kad su odlazili od kuće, znali su, da Vukol ne će izvući novac iz komode niti se napiti špirita iz smočnice. Na Sahalinu se nije mogao oženiti, budući da je u domovini ostavio ženu, koja mu nije dala rastavu. Takav je otprilike bio junak. Junakinja je prognanica robijašica Jelena Tertišnaja, priležnica naseljenika Košeljova, naprasita, glupa i ružna žena. Ona se stala svađati sa svojim priležnikom, taj se pritužio na nju, i okružni joj je načelnik za kaznu naredio da radi na firmi. Tu ju je zapazio Vukol i zaljubio se u nju. I ona ga je zavoljela. Priležnik Košeljov je to vjerojatno primijetio, jer ju je stao usrdno moliti da mu se vrati.

— Eh, u redu, znam ja vas! — govorila je ona. — Vjenčaj se sa mnom, tada ću poći.

Košeljov je predao pismenu izjavu o stupanju u brak s djevojkom Tertišnom i poglavarstvo mu je odobrilo taj brak. Međutim, Vukol je izjavio Jeleni ljubav i zamolio je da živi s njime; i ona se iskreno zaklinjala u svoju ljubav, ali mu je pritom govorila:

— Dolazi ovako — to mogu, ali da stalno živim — to nikako; ti si oženjen, a ja sam ženska glava, moram da mislim na sebe, da se udomim uz dobra čovjeka.

Kad je Vukol doznao da je ona isprošena, pao je u očaj i otrovao se jedićem. Jelenu su potom ispitivali i ona je priznala: »Noćivala sam četiri noći s njim.« Pričaju, da je nedjelju-dvije prije smrti, gledajući Jelenu, kako pere pod, govorio:

— Eh, žene, žene! Na katorgu sam otišao zbog žene, a ovdje ću izgleda zbog žene završiti!

U Vladimirovki upoznao sam se sa prognanikom Vasilijem Smirnovom, koji je bio prognan zbog krivotvorenja novčanica. On je odslužio katorgu i naseljenički rok i sada lovi samure, što mu, izgleda, čini veliko zadovoljstvo. Pričao mi je, da su mu falsificirane novčanice nekoć donosile po 300 rubalja na dan, a uhvatili su ga tek onda, pošto je napustio taj zanat i stao se baviti poštenim poslom. O falsificiranim banknotama govori tonom specijalista; po njegovu mišljenju, današnje novčanice može krivotvoriti čak i svaka žena. O prošlosti govori on mirno i ne bez ironije i vrlo se ponosi time, što ga je nekad na sudu branio g. Pljevako.

Odmah iza Vladimirovke otpočinje velika livada od nekoliko stotina desetina; ima oblik polukruga, sa oko četiri vrste u promjeru. Uz cestu, na mjestu, gdje ona svršava, leži naselje *Lugovoje* ili Luški, osnovano 1888. god. Ovdje živi 69 muškaraca i samo 5 žena.

Zatim opet slijedi kratak razmak od 4 vrste, i mi ulazimo u *Popovske Jurte*, naselje, osnovano 1884. god. Htjedoše ga nazvati Novo-Aleksandrovkom, no taj se naziv nije održao. Pošao je o. Simeon Kazanski ili, naprosto, pop Semjon, na psima u Najbuči da »posti« vojnike, na povratku zahvatila ga je bijesna vijavica, i on je silno iznemogao (drugi pak govore, da se vraćao iz Aleksandrovska). Na sreću naišao je na ainske ribarske jurte i sklonio se u jednu od njih, a svojeg je kočijaša poslao u Vladimirovku, gdje su tada živjeli slobodni naseljenici; oni su došli po njega i dopremili ga polumrtva u Korsakovsku stanicu. Otad su ainske jurte stali nazivati popovskima; taj je naziv zadržao i cijeli kraj.

Sami naseljenici zovu svoje naselje i Varšavom, budući da u njemu ima mnogo katolika. Ima 111 stanovnika: 95 muškaraca i 16 žena. Od 42 domaćina porodičnim životom živi samo 10.

Popovske Jurte leže upravo na polovini puta između Korsakovske stanice i Najbučija. Ovdje završava basen rijeke Susui, i poslije položitog, jedva primjetljivog prijevoja preko vododjelnice spuštamo se u dolinu, koju natapa Najba. Prvo naselje tog basena nalazi se 8 vrsta od Jurta i naziva *Berezniki*, budući da je u okolici nekad bilo mnogo breza. Ono je

najveće od svih južnih naselja. Ovdje ima 159 stanovnika: 142 muškarca i 17 žena. Domaćina je 140. Već ima četiri ulice i trg, na kome će, kako se predviđa, s vremenom biti podignute crkva, telegrafska stanica i kuća upravitelja naselja. Predviđa se također, da će — uspije li kolonizacija — u Bereznikama biti općinska uprava. No to naselje izgleda vrlo dosadno, i ljudi su u njemu dosadni te ne misle na općinsku upravu, već samo na to, kako bi što prije izdržali kaznu i prešli na kopno. Jedan mi je naseljenik na pitanje, da li je oženjen, odgovorio mrzovoljno: »Bio sam oženjen i ubio sam ženu.« Drugi, koji je pljuvao krv, doznavši da sam liječnik, neprekidno je išao za mnom i ispitivao me, nema li sušicu, te mi se upitno zagledavao u oči. Bilo mu je strašno kod pomisli, da će umrijeti na Sahalinu ne dočekavši seljačkih prava.

Pet vrsta dalje slijedi naselje *Kresti*, osnovano 1885. god. Tu su nekad bile ubijene dvije skitnice i na njihovim su grobovima stajali krstovi, kojih danas više nema; ili druga verzija: crnogoričnu šumu, koja je već davno posječena, presijecala je ovdje nekad ravan u obliku krsta. Oba su tumačenja poetična; očito su naziv Kresti dali sami stanovnici.

Kresti se nalaze na rijeci Takoe, upravo na mjestu, gdje u nju utječe pritok; zemlja je pješčana, pomiješana s ilovačom, pokrivena debelim slojem mulja, rodi gotovo svake godine, livada je mnogo, a ljudi su se, na sreću, pokazali kao dobri domaćini; no prvih godina naselje se malo razlikovalo od Gornjeg Armudana i skoro je propalo. Radilo se o tome, da je ovdje na parcele bilo odjednom naseljeno 30 ljudi; bilo je to upravo u ono vrijeme, kad iz Aleksandrovska nisu dugo slali alat, i naseljenici su se zaputili na teren doslovno golih ruku. Iz samilosti dali su im iz tamnice stare sjekire, da mogu prokrčiti šumu. Zatim im cijele tri godine za redom nisu davali stoku — iz istog uzroka, iz kojeg im iz Aleksandrovska nisu slali alat.

Naselje ima 90 stanovnika: 63 muškarca i 27 žena. Domaćina su 52.

Ovdje postoji dućančić, u kome trguje penzionirani narednik, nekadašnji nadglednik u Timovskom okrugu; on trguje mješovitom robom. Ima i bakrenih narukvica, i sardina. Kad sam došao u dućančić, narednik je vjerojatno držao, da sam vrlo važan činovnik, jer me je odjednom bez ikakve po-

trebe izvijestio, da je nekad bio umiješan u neku aferu, ali se opravdao, te mi je užurbano stao pokazivati razne pismene potvrde, pokazao mi je, uz ostalo, pismo nekog g. Schneidera, na čijem se kraju — kako se sjećam — nalazi ova fraza: »kad postane toplije, udrite u karte«. Hoteći mi zatim dokazati, kako više nikome nije dužan, narednik je stao kopati po papirima i tražiti neke potvrde, ali ih nije našao, i ja sam izišao iz dućančića odnoseći sa sobom uvjerenje o njegovoj potpunoj nedužnosti i funtu prostih seljačkih bombona, za koje me je, ipak, ogulio, naplativši mi pola rublja u srebru.

Poslije Krestova slijedi naselje na rijeci s japanskim imenom Takoe, koja utječe u Najbu. Dolina te rijeke naziva se Takojskom i ona je čuvena po tome, što su u njoj nekad živjeli slobodni naseljenici. Naselje *Veliko Takoe* postoji službeno od 1884. god., no bilo je osnovano mnogo prije. Htjedoše ga nazvati Vlasovskim u čast g. Vlasova, no taj se naziv nije održao. Ima 71 stanovnika: 56 muškaraca i 15 žena. Domaćina je 47. Ovdje stalno živi klasni bolničar, koga naseljenici nazivaju prvoklasnim. Nedjelju dana prije mog dolaska otrovala se jedićem njegova supruga, mlada žena.

U blizini naselja, a osobito uz cestu prema Krestovima, nailazi se na izvanredno građevno smrekovo drvo. Ovdje uopće ima mnogo zelenila, svježeg, svijetlog, kao umivenog. Flora Takojske doline nerazmjerno je bogatija od sjeverne, no sjeverni je pejzaž življi i češće me je podsjećao na Rusiju. Istina, ondje je priroda tužna i gruba, no gruba na ruski način, ovdje se ona smješka i tuguje, bit će po ainski, i izaziva u ruskoj duši neodređeno raspoloženje[1].

U Takojskoj dolini, 4 1/2 vrste od Velikoga, nalazi se *Malo Takoe*, na malenoj rječici, koja utječe u Takoe[2]. Naselje je

[1] Vrstu daleko od Velikog Takoe stoji na rijeci mlin, koji je po nalogu generala Kononoviča sagradio Nijemac Laks, robijaš; on je sagradio mlin i na Timi blizu Derbinskoga. U takojskom mlinu uzimaju za meljavu od 1 puda 1 funtu brašna i 1 kopjejku. Naseljenici su zadovoljni, jer su prije plaćali 15 kopjejaka po pudu ili su mljeli kod kuće ručnim mlinovima, što su ih sami izradili, s brestovim žrvnjevima. Za mlin su morali kopati kanal i graditi branu.

[2] Ne navodim imena malenih pritoka, na kojima leže naselja Susujskog i Najbinskog basena, budući da svi oni imaju teško zapamtiva ainska ili japanska imena, poput Ekureki ili Fufkasamanai.

osnovano 1885. god. Ima 52 stanovnika: 37 muškaraca i 15 žena. Domaćina je 35. Od njih žive porodičnim životom samo devetorica, a nema nijednoga vjenčanog para.

Osam vrsta dalje, na mjestu, koje su Japanci i Aini nazivali Sijanča i gdje je nekad stajalo japansko ribarsko spremište, nalazi se naselje *Galkino-Vraskoje* ili Sijanci, osnovano 1884. god. Položaj je krasan — na utoku Takoe u Najbu, ali jako neudoban. U proljeće i ujesen, a i ljeti za kišovita vremena, Najba, hirovita, kao i sve planinske rijeke uopće, razlijeva se i poplavljuje Sijanču; snažna struja zatvara rječici Takoe ulaz i ona se također prelijeva preko obala; to se dešava i s malim rječicama, koje utječu u Takoe. Galkino-Vraskoje izgleda tada kao Venecija i po njemu se voze u ainskim čamcima; u kolibama, podignutim u nizini, pod je preplavljen vodom. Mjesto je za naselje izabirao neki g. Ivanov, koji se u te stvari razumio isto tako malo, kao u giljački i ainski jezik, iako se službeno smatra njihovim prevodiocem; uostalom, on je u to vrijeme bio pomoćnik upravitelja tamnice i vršio dužnost sadašnjeg upravitelja naselja. Aini i naseljenici su ga upozoravali, da je to mjesto poplavno, no on ih nije slušao. Tko se bunio, toga bi šibali. Za jedne se poplave udavio bik, za druge konj.

Ušće Takoe u Najbu stvara poluotok, na koji vodi visok most. Tu je vrlo lijepo; mjesto je poput slavujeva gnijezda. U nadgledničkoj je kući svijetlo i vrlo čisto; ima i kamin. S terase se širi pogled na rijeku, uz kuću je vrtić. Stražarsku službu vrši ovdje starac Saveljev, robijaš, koji služi kao lakaj i kuhar, kad ovdje noćuju činovnici. Kad je jednom za objedom dvorio mene i nekog činovnika, servirao je nešto na pogrešan način, i činovnik je podviknuo strogo na nj: »Glupane!« Bacio sam tada pogled na toga starca, koji nije odgovarao, i sjećam se da sam pomislio, kako je ruski intelektualac dosad od katorge uspio učiniti samo to, da ju je na najvulgarniji način snizio do kmetstva.

U Galkino-Vraskom ima 74 stanovnika: 50 muških i 24 ženska. Domaćina je 45, 29 od njih ima seljačko zvanje.

Zadnje je naselje na magistrali — *Dubki*, osnovano 1886. god. na mjestu, gdje se nekad nalazila hrastova šuma. Na površini od 8 vrsta, između Sijanaca i Dubka, nailazi se na nagorjele šume, među njima su travnjaci, na kojima — kako

kažu — raste kaporski čaj[1]. Kad prolaziš tuda, pokazuju ti između ostalog rječicu, u kojoj je naseljenik Malovječkin lovio ribu; sad ta rječica nosi njegovo ime. U Dubkama ima 44 stanovnika: 31 muškarac i 13 žena. Domaćina je 30. Mjesto se smatra dobrim, prema teoriji, da ondje, gdje raste hrast, tlo mora da je podesno za pšenicu. Velik dio terena, na kome su sada oranice i sjenokoše, bio je još nedavno močvaran, no naseljenici su — po savjetu g. J. — iskopali do Najbe jarak, dubok oko hvat, i sada je sve u redu.

Možda je stoga, što to maleno naselje stoji u prikrajku, nekako odvojeno, ovdje jako razvijeno kartanje i skrivanje bjegunaca. U lipnju je ovdašnji naseljenik Lifanov prokartao svoj imetak te se otrovao jedićem.

Od Dubki do ušća Najbe ostalo je samo 4 vrste; na tom se prostoru ne može više naseljivati, budući da je ušće močvarno, a na obali pijesak i pješčanomorska vegetacija: divlja ruža sa vrlo krupnim bobicama, vilina kosa i slično. Put se nastavlja do mora, no može se proći i rijekom u ainskom čamcu.

Na ušću je nekad stajala stanica *Najbuči*. Bila je osnovana 1866. god. Miculj je zatekao ovdje 18 zgrada, stambenih i gospodarskih, kapelicu i magazin za hranu. Jedan dopisnik, koji je u Najbučiju boravio 1871. god., piše, da je ovdje bilo 20 vojnika pod komandom junkera[2]; u jednoj od koliba ugostila ga je krasna visoka soldatuša svježim jajima i crnim hljebom, hvalila je ovdašnji život i tužila se samo, da je šećer vrlo skup[3]. Sada nema ni traga tim kolibama, a kad se osvrneš uokrug po pustoši, prekrasna visoka soldatuša pričinja se nekom mitskom osobom. Ovdje grade novu kuću, nadgledničku stražarnicu ili postaju, ničeg drugog nema. More se čini hladnim, mutno je, urla, i sijedi valovi biju o pijesak, kao da bi htjeli reći u očaju: »Bože, zašto si nas stvorio?« To je već Veliki ili Tihi ocean. Na ovoj obali Najbučija čuje se, kako robijaši na građevini udaraju sjekirama, a na drugoj je obali, dalekoj, koja se nazire u fantaziji, Amerika. Lijevo

---

[1] surogat čaja, nazvan prema jednome mjestu u Lenjingradskoj oblasti (prim. prev.)

[2] pitomac vojne akademije (prim. prev.)

[3] Brodski zastavnik V. Vitgeft: *»Dvije riječi o otoku Sahalinu«*. — *»Kronštatski vjesnik«*, 1872. god., br. 7, 17 i 34.

se u magli vide sahalinski rtovi, desno također rtovi... a uokrug ni žive duše, ni ptice, ni mušice, te čovjek ne može shvatiti, za koga ovdje buče valovi, tko ih ovdje sluša u noćima, čemu sve to, i najzad, tko će slušati njihovu buku, kad ja odem. Ovdje na obali obuzimaju čovjeka teške misli; čovjeku je mučno pri duši, a u isto vrijeme htio bi da bez kraja stoji i gleda jednolično nadimanje valova i da sluša njihov strašan urlik.

XIV

Tarajka. — Slobodni naseljenici. — Njihovi neuspjesi. — Aini, granice njihova rasprostiranja, broj, vanjština, hrana, odjeća, nastambe, njihovi običaji. — Japanci. — Kusun-Kotan. — Japanski konzulat.

Na području, koje se naziva Tarajkom, na jednom od najjužnijih pritoka Poronaje, koja utječe u zaljev Patnje, leži naselje *Siska.* Čitava se Tarajka pribraja južnom okrugu, razumije se, s velikom nategom, budući da je od nje do Korsakovska 400 vrsta, a klima je ovdje odvratna, lošija nego u Due. Onaj projektirani okrug, o kome sam govorio u X glavi, nazivat će se Tarajkinski, i on će obuhvatiti sva naselja na Poronaji, među njima i Sisku; zasad ovdje naseljuju Južnjake. U službenom je izvještaju evidentirano samo 7 stanovnika: 6 muškaraca i 1 žena. U Siski nisam bio, no evo izvatka iz tuđega dnevnika: »Kako naselje, tako i čitav kraj, izazivaju neobično mučan dojam; u prvom redu nema dobre vode ni drva; žitelji se služe bunarima, u kojima je za kiše voda crvena, tundrovita. Naselje je smješteno na pješčanoj obali, uokrug se posvuda proteže tundra... Čitav teren općenito budi težak dojam i izaziva potištenost.«[1]

[1] Naselje leži na raskršću; oni, koji zimi putuju iz Aleksandrovska u Korsakovsk ili obratno, zaustavljaju se uvijek ovdje. God. 1869. kraj sadašnjeg, tada japanskog naselja, bila je podignuta postaja. Ovdje su živjeli vojnici sa svojim ženama, a kasnije i prognanici. U toku zime, proljeća i potkraj ljeta ovdje je kipio bučan vašarski život. Zimi su ovamo navraćali Tunguzi, Jakuti, amurski Giljaci, koji su trgovali s Južnjacima domorocima, a u proljeće i potkraj ljeta dolazili su na džunkama Japanci da love ribu. Ime postaje — *Tihmenevska stanica* — sačuvalo se i do danas.

Da završim s Južnim Sahalinom, ostaje mi sada da kažem još nekoliko riječi o onim ljudima, koji su ovdje nekad živjeli, a žive i sada nezavisno od prognaničke kolonije. Otpočet ću s pokušajima slobodne kolonizacije. God. 1868. bilo je odlučeno u jednom uredu Istočnog Sibira, da se na jugu Sahalina nastani do 25 porodica; pritom se mislilo na slobodne seljake, preseljenike, koji su se već naselili na Amuru, ali tako loše, da je organizaciju njihovih naselja jedan autor nazvao bijednom, a njih same kukavcima. Bili su to Hoholi, podrijetlom iz Černigovske gubernije, koji su se, prije dolaska na Amur, već nastanili u Tobolskoj guberniji, no također neuspješno. Administracija, koja im je predlagala da se presele na Sahalin, davala im je najzamamnija obećanja. Obećali su, da će ih u toku dvije godine besplatno opskrbljivati brašnom i prosom, da će u formi zajma snabdjeti svaku porodicu poljoprivrednim alatom, stokom, sjemenjem i novcem, time da otplate dug za pet godina, i da će ih na 20 godina osloboditi od poreza i regrutske obveze. Želju da se presele izjavilo je 10 amurskih porodica i — osim toga — 11 porodica iz Balaganskog kotara Irkutske gubernije, ukupno 101 duša. God. 1869., u kolovozu, otpremili su ih na teretnom parobrodu *Mandžur* u Muravjovsku stanicu, da bi ih otuda prevezli oko Anjivskoga rta Ohotskim morem u stanicu Najbuči, od koje je bilo samo 30 vrsta do Takojske doline, gdje su naumili osnovati slobodnu koloniju. No već je nastupila jesen, slobodnog parobroda nije bilo, i taj ih je isti *Mandžur* dopremio — zajedno s njihovom prtljagom — u Korsakovsku stanicu; držali su, da će se odatle moći suhim putem probiti u Takojsku dolinu. Ceste tada uopće nije bilo. Zastavnik Đakonov »pokrenuo se« — prema Miculjevim riječima — da sa 15 redova prokrči usku prosjeku. No on je vjerojatno napredovao vrlo polagano, budući da 16 porodica nije ostalo da čeka dovršenje prosjeke, već je krenulo u Takojsku dolinu ravno preko tajge na tovarnim volovima i kolima; na putu je pao dubok snijeg, i oni su morali ostaviti dio kola, a drugi dio staviti na salince. Stigavši u dolinu 20. studenog, odmah su prionuli da sebi izgrade barake i zemunice, kako bi se zaštitili od hladnoće. Nedjelju dana prije Božića stiglo je ostalih 6 porodica, no nisu imale gdje da se smjeste, a za gradnju je bilo kasno; stoga su krenuli da traže utočište u Najbučiju,

a otuda u Kusunajsku stanicu, gdje su i prezimili u vojničkim kasarnama; u proljeće su se vratili u Takojsku dolinu.

»No tada se i stala očitovati sva nemarnost i nevještina činovnika« — piše jedan od autora. Obećali su raznih gospodarskih predmeta u vrijednosti od 1000 rubalja i po 4 grla stoke na svaku porodicu, no kad su na *Mandžuru* otpremali preseljenike iz Nikolajevska, nije bilo ni žrvnjeva, ni volova za rad, konje nisu mogli smjestiti na brod, plugovi nisu imali raonike. Zimi su raonici dopremljeni psima, no samo 9 komada, a kad su se najzad preseljenici obratili poglavarstvu za raonike, njihova molba »nije izazvala dužnu pažnju«. Bikove su poslali ujesen 1869. god. u Kusunaj, no iscrpene, jedva žive; u Kusunaju nije bilo uopće pripremljeno sijena, i od 41 skapalo je u toku zime 25 bikova. Konji su ostali da prezime u Nikolajevsku, no kako je hrana bila skupa, prodali su ih na dražbi, a za dobivene novce kupili nove u Zabajkalju, no ti su konji bili lošiji od pređašnjih, i seljaci neke od njih nisu htjeli primiti. Sjemenje se odlikovalo lošom klijavošću, jara je raž bila u vrećama izmiješana s ozimom, tako da su domaćini uskoro izgubili svako povjerenje u sjemenje, i ma da su ga dobivali od države, hranili su njime stoku ili su ga sami jeli. Kako nije bilo žrvanja, žito nisu mljeli, već su ga samo šurili i jeli kao kašu.

Poslije niza nerodica, došlo je 1875. god. do poplave, koja je konačno kod preseljenika ubila volju da se na Sahalinu bave poljoprivredom. Stali su se opet seliti. Na obali Anjive, gotovo na pola puta od Korsakovske do Muravjovske stanice, u takozvanom Čibisaniju, stvorila se kolonija od 20 kuća. Zatim su stali moliti dopuštenje da se presele u Južnousurijski kraj; nestrpljivo su očekivali dozvolu, kao posebnu milost, deset godina, a za to su vrijeme živjeli od lova na samure i ribolova. Tek su 1886. god. otputovali u Usurijski kraj. »Napuštaju svoje kuće — piše neki dopisnik — odlaze prilično praznih džepova; uzimaju svakovrsnu prtljagu i po jednog konja« (*»Vladivostok«*, 1886. god., br. 22). Danas se između naselja Veliko i Malo Takoe, donekle postrance od puta, nalazi garište; tu je nekad stajalo slobodno naselje Voskresensko; kolibe, koje su domaćini napustili, zapalile su skitnice. U Čibisaniju su se, kažu, još sve dosad sačuvale u cijelosti kolibe, crkvica, pa čak i kuća, u kojoj je bila smještena škola. Ondje nisam bio.

Od dobrovoljnih naseljenika ostalo je na otoku samo troje: Homutov, o kome sam već govorio, i dvije žene, koje su se rodile u Čibisaniju. Za Homutova kažu, »da se negdje skita«, a živi, kako se čini, u Muravjovskoj stanici. Njega rijetko viđaju. Lovi samure, a u zaljevu Busse jesetre. Što se tiče žena, jedna je od njih, Sofja, udata za prognanika seljaka Baranovskog i živi u Miculjki, druga, Anisja, udata je za naseljenika Leonova, živi u Trećem Klancu. Homutov će ubrzo umrijeti, Sofja i Anisja otići će s muževima na kopno i na taj će način o slobodnim naseljenicima uskoro ostati samo uspomena.

Stoga se mora priznati da dobrovoljna kolonizacija na jugu Sahalina nije uspjela. Da li su tome krivi prirodni uvjeti, koji su od prvoga trenutka dočekali seljake tako grubo i neprijateljski, ili je pak čitavu stvar pokvarila nesnalažljivost i nemarnost činovnika, teško je reći, budući da pokus nije bio ponovljen, a usto je, izgleda, valjalo eksperimentirati ljudima nemirna duha, koji su za vrijeme svojih dugih skitanja po Sibiru stekli sklonost prema nomadskom životu. Teško je reći kakve bi rezultate dao pokus da je bio ponovljen[1].

---

[1] Taj se pokus odnosi samo na Sahalin, no D. G. Taljberg daje mu u svojoj skici *»Progonstvo na Sahalin«* (»Vjesnik Evrope«, 1879. god., V) opće značenje i, govoreći u vezi s njime o našoj nesposobnosti za kolonizaciju uopće, dolazi čak do takva zaključka: »Nije li vrijeme da se odreknemo svih kolonizacijskih pokušaja na Istoku?« U svojoj primjedbi uz članak prof. Taljberga redakcija »Vjesnika Evrope« govori, »da ćemo jedva naći drugi primjer kolonizatorskih sposobnosti, kakve je pokazao ruski narod u svojoj prošlosti, kad je osvajao čitav evropski Istok i Sibir«, i pritom se cijenjena redakcija poziva na rad pokojnog prof.Ješevskoga, koji je prikazao »divnu sliku ruske kolonizacije«.

God. 1869. neki je privrednik dopremio na jug Sahalina s otoka Kadjaka 20 Aleuta oba spola da love divljač. Naselili su ih kraj Muravjovske stanice i davali im opskrbu. No oni nisu baš ništa radili, već su samo jeli i pili, te ih je privrednik nakon godine dana otpremio na jedan od Kurilskih otoka. Otprilike u to isto vrijeme naselili su u Korsakovskoj stanici dva Kineza, politička prognanika. Budući da su oni očitovali želju da se bave poljoprivredom, odredio je general-gubernator Istočnog Sibira da se svakome od njih dade šest bikova, konj, krava, sjemenje za sjetvu i hrana za dvije godine. No oni ništa od toga nisu dobili, jer se čini da nije bilo slobodnih zaliha, te su ih najzad otpremili na kopno. U slobodne kolonizatore, također neuspjele, može se ubro-

Neuspio pokušaj može sada upravo za progmaničku koloniju biti poučan u dva pravca: prvo, slobodni se naseljenici nisu dugo bavili poljoprivredom i u posljednjih deset godina, prije nego što su prešli na kopno, živjeli su samo od ribolova i lova na divljač; i danas Homutov — bez obzira na svoju poodmaklu dob — smatra da je za nj podesnije i korisnije, ako lovi jesetre i strijelja samure, nego da sije pšenicu i sadi kupus; drugo, zadržati na jugu Sahalina slobodna čovjeka, kome iz dana u dan govore, da se samo dva dana puta od Korsakovska nalazi topao i bogat Južnousurijski kraj — zadržati slobodna čovjeka, ako je on usto zdrav i pun života — nije moguće.

Prvobitno stanovništvo Južnog Sahalina, ovdašnji domoroci, na pitanje, tko su oni, ne navode ni plemena, ni narodnosti, već odvraćaju naprosto: *Aino*. To znači — čovjek. Na Šrenkovoj etnografskoj karti područje, na kome su rasprostranjeni Aini ili Ainu, obilježeno je žutom bojom, i ta boja pokriva potpuno japanski otok Matsmaj i južni dio Sahalina do zaljeva Patnje. Oni žive još i na Kurilskim otocima te ih stoga Rusi nazivaju Kurilima. Broj Aina, koji žive na Sahalinu, nije točno određen, no ipak nema sumnje, da pleme nestaje, i to neobično brzo. Liječnik Dobrotvorski, koji je prije 25 godina služio u Južnom Sahalinu[1], govori, da je bilo vrijeme, kad se kraj samog zaljeva Busse nalazilo osam velikih ainskih naselja, te da je broj stanovnika u jednome od njih dosezao 200; kraj Najbe on je vidio tragove mnogih naselja. Za svoje doba on navodi tri problematične brojke, što ih je uzeo iz raznih izvora: 2885, 2418, 2050, posljednju smatra najpouzdanijom. Prema svjedočanstvu jednog autora, njegova suvremenika, ainska su se naselja protezala od Korsakovske stanice s obje strane obale. Ja sâm nisam kraj stanice naišao više ni na jedno naselje, a nekoliko ainskih jurta vidio sam samo kraj Velikog Takoe i Sijanaca. U »*Izvještaju o broju*

---

jiti i nikolajevski građanin Semjonov, malen, mršav čovjek, od kojih 40 godina, koji se danas skita po čitavome jugu i nastoji da nađe zlato.

[1] On je ostavio dva ozbiljna rada: »*Južni dio otoka Sahalina*« (izvod iz vojnomedicinskog izvještaja). Izd. sibirskog odjela Imperatorskog ruskog geografskog društva 1870. god., sv. I, br. 2 i 3, i »*Ainsko-ruski rječnik*«.

domorodaca, koji su 1889. god. živjeli u Korsakovskom okrugu« brojno stanje Aina određeno je ovako: 587 muškaraca i 569 žena.

Dobrotvorski smatra, da su uzroci, što Aini nestaju, strašni ratovi, koji su tobože nekad harali na Sahalinu, neznatan natalitet zbog neplodnosti Ainki, a ponajviše bolesti. Kod njih se uvijek zapažao sifilis i skorbut; pojavljivale su se vjerojatno i boginje[1].

No svi ti uzroci, koji obično izazivaju kronično izumiranje domorodaca, ne objašnjavaju, zašto Aini nestaju tako brzo, gotovo pred našim očima; tā za posljednjih 20 ili 25 godina nije bilo ni ratova, ni značajnih epidemija, a, međutim, u tom se vremenskom razmaku pleme umanjilo više nego za polovicu. Meni se čini, da će biti točnije, ako se uzme, da to brzo nestajanje, nalik na topljenje, ne dolazi samo od izumiranja, već i odatle, što se Aini sele na susjedne otoke.

Prije nego što su Rusi zauzeli Južni Sahalin, Aini su se nalazili gotovo u kmetskoj zavisnosti od Japanaca; njih je bilo to lakše podvlastiti, što su oni blagi i pokorni, a — glavno — bili su gladni i nisu mogli živjeti bez riže[2].

Zauzevši Južni Sahalin, Rusi su ih oslobodili, i sve do današnjih dana sačuvali im slobodu, braneći ih od napadaja i izbjegavajući da se pletu u njihov unutrašnji život. Odbjegli robijaši zaklali su 1884. god. nekoliko ainskih porodica; pričaju, da je bio išiban neki Ain vodič pasa, koji nije htio da vozi poštu, bilo je napadaja na čedne Ainke, no o ugnjetavanjima i uvredama takve ruke govore kao o pojedinačnim i vrlo rijetkim slučajevima. Nažalost, Rusi sa slobodom nisu donijeli rižu; pošto su Japanci otišli, nitko više nije lovio ribu, zarada je nestalo i Aini su stali gladovati. Hraniti se poput Giljaka samom ribom i mesom više nisu mogli, potrebna im je bila riža, te su se — kako se govori — tjerani gladom stali

---

[1] Teško je pretpostaviti, da bi ta bolest, koja je harala na Sjevernom Sahalinu i Kurilskim otocima, štedjela Južni Sahalin. A. Polonski piše, da Aini ostavljaju jurtu, u kojoj umre čovjek, i umjesto nje grade novu na drugome mjestu. Taj je običaj potekao, očito, iz onih vremena, kad su Aini u strahu pred epidemijama napuštali svoja zaražena naselja i selili se na nova mjesta.

[2] Rimski-Korsakovu govorili su Aini: »Sizam spava, a Aino radi za nj: siječe šumu, lovi ribu; Aino ne će da radi — sizam ga tuče.«

iseljavati na Matsmaj, bez obzira na svoje neraspoloženje prema Japancima. Pročitao sam u jednome dopisu (»*Glas*«, 1876. god., br. 16), da je ainska deputacija dolazila u Korsakovsku stanicu i molila posla ili bar sjemena za sadnju krumpira kao i to, da ih nauče, kako se goji krumpir; posla im navodno nisu dali, ali su obećali da će im poslati krumpirova sjemena, no obećanje nisu ispunili, i Aini su oskudijevajući nastavili da se sele na Matsmaj. U drugom dopisu iz 1885. god. (»*Vladivostok*«, br. 28), govori se također o nekim ainskim molbama, koje — kako se čini — nisu bile uvažene, i kako oni silno žele da sa Sahalina odu na Matsmaj.

Aini su tamnoputi kao Cigani; imaju široke i pune brade, brkove i kosu, gustu i oštru; oči su im tamne, izražajne, blage. Srednjeg su rasta, čvrste temeljne građe, krupnih, grubih crta lica, no u njima — po riječima pomorca V. Rimskog-Korsakova — nema ni mongolske spljoštenosti ni kineskog uskog reza očiju. Smatraju, da bradati Aini vrlo nalikuju na ruskog seljaka. Doista, kad Aino obuče svoj kaput, nalik na naš ogrtač, i kad se potpaše, postaje sličan trgovačkom kočijašu[1].

Tijelo je Aina pokriveno tamnim dlakama, koje su na grudima katkad guste, poput runa, no oni nikako još nisu rutavi; brada i bujna kosa tako su rijetki kod divljaka, da su se putnici tome čudili te su, kad bi se vratili kući, opisivali Aine kao rutavce. I naši Kozaci, koji su u prošlom stoljeću na Kurilskim otocima ubirali od njih danak u krznima, nazivali su ih također rutavcima.

Aini žive u bliskom susjedstvu s narodima, kojima su lica vrlo oskudno obrasla, stoga nije čudno, što njihove široke brade dovode etnografe u težak položaj; sve dosad nauka još nije našla Ainima pravo mjesto u sistemu rasa. Aine dovode u vezu sad s mongolskim, a sad s kavkaskim plemenima; jedan je Englez čak ustvrdio, da su to potomci Židova, bačenih u davna vremena na japanske otoke. Danas su najvjerojatnija dva mišljenja: jedno, da su Aini posebna rasa, koja je nekad naseljivala sve istočnoazijske otoke, a drugo, koje zastupa naš Šrenk, da je to paleazijatski narod, koji su odavna mongolska

---

[1] U Šrenkovoj knjizi, o kojoj sam već govorio, ima tabla s likom Aina. Isp. i knjigu Fr. Geljvaljda: »*Prirodna historija plemena i naroda*«, sv. II, gdje je prikazana čitava pojava Aina, s ogrtačem.

plemena istisnula s azijskog kopna na njegov otočni rub, i da je put tog naroda iz Azije na otoke vodio kroz Koreju. U svakome slučaju, Aini su se kretali s juga na sjever, iz topla u hladno, zamjenjujući neprekidno bolje uvjete lošijima. Oni nisu ratoborni, ne trpe nasilja; nije ih bilo teško pokoriti, podvlastiti ili istisnuti. Iz Azije su ih istisnuli Mongoli, iz Nipona i Matsmaja Japanci, na Sahalinu ih Giljaci nisu pustili da prodru iznad Tarajke, na Kurilskim otocima susreli su se s Kozacima i na taj su se način najzad našli u bezizlaznom položaju. Kad se danas na cesti susretnete s Ainom, koji je obično bez kape, bos i u gaćama zasukanim iznad koljena, on vam se klanja i pritom vas gleda ljubazno, ali tužno i bolećivo, kao nesretnik, i kao da se hoće ispričati, što mu je izrasla velika brada, a on još uvijek nije načinio karijeru.

Pojedinosti o Ainima naći ćete kod Šrenka, Dobrotvorskog i A. Polonskog[1]. Ono, što je bilo rečeno o hrani i odjeći Giljaka, vrijedi i za Aine, samo s tim dodatkom, što nedostatak riže — a ljubav prema njoj naslijedili su Aini od pradjedova, koji su nekad živjeli na južnim otocima — osjećaju kao ozbiljnu oskudicu; ruski kruh ne vole. Njihova je hrana raznovrsnija od giljačke; osim mesa i ribe jedu razne biljke, moluske i ono, što talijanski prosjaci nazivaju općenito frutti di mare[2]. Jedu malo, ali često, gotovo svakog časa; kod njih se ne zapaža proždrljivost, svojstvena svima sjevernim divljacima. Budući da dojenčad mora od mlijeka odmah prelaziti na ribu i kitovu mast, odbijaju ih kasno od grudi. Rimski-Korsakov je vidio, kako je Ainku sisalo dijete od koje tri godine; ono se već izvrsno samo kretalo te je čak na remenu, kojim se opasalo, imalo nožić, poput odrasloga. Na odijelu i nastambama osjeća se silan utjecaj juga — ne sahalinskog, već pravog juga. Ljeti Aini nose košulje satkane od trave ili lika, a prije su — dok nisu bili tako bijedni — nosili svilene ogrtače. Kape ne nose, ljeti i čitave jeseni hodaju bosi. U njihovim je jurtama zadimljeno i smrdi, pa ipak je mnogo svjetlije, čistije i — da tako kažem — kulturnije nego kod Giljaka. Kraj jurta se obično nalazi sušionica za ribu, od koje se nadaleko širi pljesniv, zagušljiv zadah; zavijaju i grizu

---

[1] Istraživanja A. Polonskog »*Kurili*« štampana su u »Zapiscima Imperatorskog ruskog geografskog društva«, 1871. god., sv. IV.

[2] plodovi mora (tal.) (op. ur.)

psi; ovdje se katkad može vidjeti malen kavez od balvana, u kome je zatvoren mlad medvjed: ubit će ga i pojesti zimi o takozvanom medvjeđem prazniku. Vidio sam jednog jutra kako je ainska djevojčica hranila medvjeda, proturivši mu na lopatici sušenu ribu razmočenu u vodi. Sama je jurta sastavljena od poprečnih brvana i tankih dasaka; krov od tankih motkica pokriven je osušenom travom. Unutra se uza stijene protežu prične, iznad njih su police s raznim stvarima; ovdje ćete, osim koža, mjehura sa salom, mreža, posuđa i drugog, naći košarice, hasure, pa čak i muzičke instrumente. Na prični obično sjedi domaćin i neprekidno puši lulicu, a upitate li ga štogod, odgovorit će vam nerado i kratko, iako ljubazno. Posred jurte je ognjište, na kome gore drva; dim izlazi kroz otvor na krovu. Nad vatrom visi o kuki velik crni kotao; u njemu kipi riblja juha, siva, pjenušava; držim, da je Evropljanin ne bi jeo ni za kakve novce. Kraj kotla sjede čudovišta. Koliko su snažni i ugodne vanjštine Aini muškarci, toliko su neprivlačne njihove žene i majke. Autori navode, da je vanjština ainskih žena ružna, čak i odvratna. Boja im je tamnožuta, poput pergamene, oči uske, crte grube; ravna, oštra kosa visi preko lica u čupercima poput slame na staru sjeniku, odjeća je prljava, neukusna, a usto su neobično mršave i staračkog izgleda. Udate žene bojadišu usta nečim plavim i od toga njihova lica potpuno gube ljudski oblik i spodobu, i kad sam ih gledao i promatrao s kakvom ozbiljnošću, gotovo surovošću, miješaju žlicama u kotlovima i skidaju prljavu pjenu, učinilo mi se da vidim prave vještice. No djevojčice i djevojke ne izazivaju tako odbojan utisak[1].

---

[1] N. V. Busse, koji rijetko govori o nekome s blagošću, uz ostalo, ovako karakterizira Ainke: »Uveče je došao k meni pijani Ain, koga sam poznavao kao veliku pijanicu. Doveo je sa sobom svoju ženu, koliko sam mogao shvatiti, da žrtvuje vjernost njene bračne postelje i time izmami od mene vrijedne darove. Činilo se, da je prilično lijepa Ainka bila spremna da pomogne svome mužu, no ja sam se pričinjao, kao da ne shvaćam njihova objašnjenja ... Pošto su izišli iz moje kuće, muž i žena su bez ustručavanja pod mojim okancem i u prisutnosti stražara platili dug prirodi. Uopće ta Ainka nije pokazivala osobit ženski stid. Grudi joj nisu bile gotovo ničim pokrivene. Ainke nose jednako odijelo kao i muškarci, t. j. nekoliko otvorenih kratkih ogrtača, nisko sapetih pojasom. Košulje i donje rublje ne nose; stoga i najmanji nered na njihovu odijelu otkriva sve sakrivene draži.« No čak i taj grubi

Aini se nikad ne peru, a spavaju obučeni.

Gotovo svi, koji su pisali o Ainima, govore najljepše o njihovim običajima. Opće je mišljenje, da je to blag, skroman, dobroćudan, povjerljiv, druželjubiv, uljudan svijet, da oni poštuju vlasništvo, u lovu su hrabri, a po riječima dr. Rollena, suputnika La Pérouseova, čak su inteligentni. Nesebičnost, otvorenost, vjera u prijateljstvo i darežljivost njihova su obična svojstva. Iskreni su i ne trpe prijevare. Kruzenštern se potpuno oduševio njima; nabrojivši njihova prekrasna duševna svojstva, zaključuje: »Ova istinski rijetka svojstva, koja oni ne duguju visokoj naobrazbi, već jedino prirodi, izazvala su u meni takav osjećaj, da ja ovaj narod smatram najboljim od svih, koje sam dosad upoznao.«[1] A Rudanovski piše: »Mirnijeg i skromnijeg stanovništva od onog, na koje smo naišli na južnom dijelu Sahalina, ne može biti.« Svako nasilje izaziva kod njih odvratnost i užas. A. Polonski priča o ovoj tužnoj zgodi, koju je našao u arhivima. Desilo se to davno, u prošlom stoljeću. Kozačkom kapetanu Čornome, koji je kurilskim Ainima podjeljivao rusko podanstvo, palo je na um da neke od njih kazni šibama: »Još dok su gledali same pripreme za izvršenje kazne, Aini su se užasavali, a kad su dvjema ženama stali vezati ruke odostraga, da lakše s njima iziđu na kraj, neki su Aini pobjegli na nepristupačnu hridinu, a jedan se Ain sa 20 žena i s djecom otisnuo u bajdari[2] na more . . . Žene, kojima nije pošlo za rukom da pobjegnu, išibali su, a šest su muškaraca povezli sa sobom na bajdarama, i da spriječe da pobjegnu, svezali su im ruke odostraga, no tako ne-

---

autor priznaje, da je »među mlađim djevojkama bilo nekoliko prilično ljepuškastih, ugodnih i blagih crta lica i sjajnih crnih očiju«. Bilo kako bilo, Ainka je silno zaostala u svome fizičkom razvitku. Ona stari i vene prije nego muškarci. Možda to valja pripisati tome, što je u toku stoljetnih skitanja naroda najveći dio oskudice, teškog rada i suzâ pao na leđa žene.

[1] Evo tih svojstava: »Posjetivši jednu ainsku nastambu na obali Rumjancevljeva zaljeva, zapazio sam u njenoj porodici od 10 ljudi najpotpunije slaganje ili — moglo bi se gotovo reći — potpunu jednakost među njezinim članovima. Iako smo u njoj boravili nekoliko sati, nikako nismo mogli razabrati, tko je glava porodice. Stariji su se vladali prema mlađima, kao prema sebi ravnima. Primajući darove, nijedan nije pokazao ni najmanjeg znaka nezadovoljstva što je dobio manje od drugoga. Iskazivali su nam najraznovrsnije usluge natječući se u tome međusobno.

[2] čamac od pasje kože (prim. prev.)

milosrdno, da je jedan od njih umro. Bio je sav nabuhao i ruke kao da su mu bile ošurene, te su ga s kamenom bacili u more, pričem je Čorni radi pouke rekao ostalim njegovim drugovima: „Kod nas se u Rusiji tako radi."«

Na kraju još nekoliko riječi o Japancima, koji su igrali tako veliku ulogu u povijesti Južnog Sahalina. Poznato je, da južna trećina Sahalina nesumnjivo pripada Rusiji tek od 1875. god., dok se prije ubrajala među japanske posjede. U *»Uputama za praktičku navigaciju i pomorsku astronomiju«* kneza J. Goljicina iz 1854. god. — u knjizi, kojom se pomorci služe sve do danas — u Japan je uključen čak i Sjeverni Sahalin s rtovima Marije i Jelizavete. Mnogi, među njima i Neveljskoj, sumnjali su da Južni Sahalin pripada Japanu, a ni sami Japanci nisu — kako se čini — bili u to uvjereni, sve dok im Rusi svojim čudnim vladanjem nisu sugerirali, da je Južni Sahalin ustvari japanska zemlja. Japanci su se prvi put pojavili na jugu Sahalina tek u početku ovoga stoljeća, ne prije. God. 1853. N. V. Busse je zapisao svoj razgovor sa starcima Ainima, koji su se sjećali vremena svoje nezavisnosti i govorili: »Sahalin je ainska zemlja, japanske zemlje na Sahalinu nema.« God. 1806. u vrijeme Hvostovljevih podviga, na obali Anjive nalazilo se samo jedno japansko naselje, a zgrade u njemu bile su sve od novih dasaka, te je bilo očito, da su se Japanci ovdje nastanili u najnovije vrijeme. Kruzenštern je bio na Anjivi u travnju, kad su se jatili sleđevi, te se činilo da voda vrije od izvanrednog broja ribe, kitova i tuljana; međutim Japanci nisu imali ni vrša ni mreža te su vadili ribu vjedrima; nije, prema tome, tada bilo ni spomena o onome bogatom ribolovu, koji se kasnije toliko proširio. Najvjerojatnije je, da su ti prvi japanski kolonisti bili odbjegli zločinci ili ljudi, koji su boravili u tuđoj zemlji te su zato bili prognani iz svoje domovine.

U početku ovog stoljeća prvi put je i naša diplomacija obratila pažnju na Sahalin. Poslanik Rezanov, koji je bio ovlašten da sklopi trgovački ugovor s Japanom, bio je također dužan »da postigne, kako bi otok Sahalin ostao nezavisan od Kineza i Japanaca«. On se vladao krajnje netaktično. »Imajući pred očima netrpeljivost Japanaca prema kršćanskoj vjeri«, zabranio je pratnji da se krsti i zapovjedio da se svima bez izuzetka oduzmu križevi, ikone, molitvenici i »sve što

simbolizira kršćanstvo i ima na sebi znamenje križa«. Ako se može vjerovati Kruzenšternu, Rezanovu prigodom audijencije nisu ponudili čak niti stolicu, nisu mu dopustili da uza se nosi mač, a »imajući pred očima netrpeljivost« on je bio čak bez obuće. I to je bio poslanik, ruski velikaš! Čini se, da je teško biti manje dostojanstven. Pošto je doživio potpun fijasko, Rezanov se htio osvetiti Japancima. Zapovjedio je pomorskom oficiru Hvostovu da nagna strah u kosti sahalinskim Japancima; taj nalog nije dao na redovit način, već nekako nepravilno: u zapečaćenoj koverti s bezuvjetnim nalogom, da se otvori i pročita, tek pošto stignu na mjesto[1].

Tako su Rezanov i Hvostov prvi priznali da Južni Sahalin pripada Japancima. No Japanci nisu okupirali svoje nove posjede, već su samo poslali geometra Mamia-Rinza da istraži, kakav je to otok. Uopće, u čitavoj toj sahalinskoj historiji vladali su se Japanci — okretni, dinamični i lukavi ljudi — nekako neodlučno i mlako, što se može objasniti samo time, da su u svoje pravo bili isto tako malo uvjereni kao i Rusi.

Pošto su se upoznali s otokom, kod Japanaca se — čini se — rodila misao o koloniji, možda čak i poljoprivrednoj, no ukoliko je i bilo pokušaja u tome pravcu, oni su mogli izazvati samo razočaranje, budući da su japanski radnici — po riječima inž. Lopatina — teško podnosili zimu ili je uopće nisu mogli podnijeti. Na Sahalin su dolazili samo japanski pečalbari, rijetko kad sa ženama, te su ovdje bivakovali, a zimi je ostajao samo malen broj, nekoliko desetaka ljudi, ostali su se džunkama vraćali kući; ništa nisu sijali, nisu obrađivali povrtnjake ni gojili rogatu stoku, te su sve, što im je bilo potrebno za život, dovozili sa sobom iz Japana. Jedino, što ih je mamilo na Južni Sahalin, bila je riba; ona im je odbacivala velik prihod, budući da su je lovili u gomilama, a Aini,

---

[1] Hvostov je srušio na obali Anjive japanske kuće i spremište i odlikovao jednog ainskog starješinu srebrnom kolajnom na vladimirskoj lenti. Ovaj je prepad silno uznemirio japansku vladu i nagnao je da bude na oprezu. Nešto kasnije bio je na Kurilskim otocima zarobljen kapetan Golovin i njegovi suputnici, upravo kao da je rat. Kad je kasnije matsmajski guverner puštao zarobljenike na slobodu, objavio im je svečano: »Svi ste vi bili zarobljeni zbog Hvostovljeve pljačke, no sad je ohotsko poglavarstvo dalo objašnjenje, da je Hvostovljeva pljačka samo razbojnički podvig. To je jasno, i stoga vam objavljujem vaš povratak.«

na koje je padao sav teret posla, stajali su ih vrlo malo. Dobitak od posla iznosio je u početku 50, a kasnije do 300 tisuća rubalja na godinu, te se stoga ne treba čuditi, što su japanski domaćini imali do sedam svilenih ogrtača. U prvo su vrijeme Japanci imali svoje faktorije samo na obali Anjive i u Mauki, a glavno se njihovo uporište nalazilo u jarugi Kusun-Kotan, gdje danas živi japanski konzul[1]. Kasnije su prokrčili prosjeku od Anjive do Takojske doline; ondje su se — kraj današnjeg Galkina-Vraskoga — nalazila njihova skladišta; prosjeka nije zarasla, sve dosad zovu je japanskom. Japanci su dopirali i do Tarajke, gdje su u Poronaji lovili ribu što nailazi u jatima i osnovali naselje Sisku. Njihovi su brodovi prodirali čak do Nijskoga zaljeva; brod s krasnim jedriljem, koji je Poljakov 1881. god. zatekao u Trou, bio je japanski.

Sahalin je interesirao Japance samo u ekonomskom pogledu, kao Tuljanov otok Amerićane. Pošto su 1853. godine Rusi osnovali Muravjovsku stanicu, Japanci su stali pokazivati i političku aktivnost. Misao da bi mogli izgubiti dobre prihode i besplatne radnike nagonila ih je da pažljivo prate Ruse, te su uznastojali da pojačaju svoj utjecaj na otoku kao protutežu ruskom utjecaju. Pa ipak, vjerojatno stoga, što nisu bili uvjereni u svoje pravo, ta je borba s Rusima bila upravo smiješno neodlučna, i Japanci su se vladali poput djece. Ograničivali su se samo na to, da među Ainima spletkare protiv Rusa i hvalisali su se, da će zaklati sve Ruse; dostajalo je da Rusi u nekom kraju osnuju stanicu, pa da se uskoro u tom istom kraju, samo na drugoj obali rječice, pojavi japanska poljska stražarnica, i, ma koliko željeli da ulijevaju strah, Japanci su ipak bili mirni i dragi ljudi: slali bi ruskim vojnicima jesetre, a kad bi ih ovi molili mrežu, spremno su ispunjavali njihovu molbu.

God. 1867. sklopljen je sporazum, po kome je Sahalin pripao objema državama po pravu zajedničkog upravljanja; Rusi i Japanci priznali su jedni drugima podjednako pravo raspolaganja otokom — znači, ni jedni ni drugi nisu otok

---

[1] Pojedinosti kod Venjukova: »*Opći pregled postepenog širenja ruskih azijskih granica i načina njihove obrane. Prvi dio: otok Sahalin*«. — »Vojni zbornik«, 1872. god., br. 3.

smatrali svojim[1]. Prema ugovoru iz 1875. god. Sahalin je konačno ušao u sastav Ruskog carstva, a Japan je kao naknadu dobio sve naše Kurilske otoke[2].

Uz klanac, u kome se nalazi Korsakovska stanica, leži klanac, koji je sačuvao svoje ime još iz onoga vremena, kad je ovdje bilo japansko naselje Kusun-Kotan. Ovdje se nije sačuvala nijedna japanska zgrada; postoji, uostalom, dućančić, u kome japanska porodica trguje špecerajskom i sitnom robom — kupio sam ondje trpke japanske kruške — no taj dućančić potječe iz najnovijeg vremena. U klancu na najistaknutijem mjestu diže se bijela kuća, na kojoj se katkad vije zastava — crven krug na bijeloj podlozi. To je japanski konzulat.

Jednom ujutru, kad je duvao sjeveroistočnjak, a u mome je stanu bilo tako hladno, da sam se zagrnuo u pokrivač, posjetili su me japanski konzul g. Kuze i njegov sekretar g. Sugijama. Smatrao sam, da je moja prva dužnost da se ispričam, što je kod mene vrlo hladno.

— O, ne — odgovoriše moji gosti — kod vas je izvanredno toplo!

I oni su nastojali, da izrazom lica i tonom glasa pokažu, kako kod mene ne samo što je vrlo toplo, već je upravo vruće, i kako je moj stan u svemu raj zemaljski. Obojica su pravi Japanci s licem mongolskog tipa, srednjeg su rasta. Konzul

---

[1] Vjerojatno po želji Japanaca, da podčinjavanje Aina dobije zakonsku osnovu, u sporazum je, uz ostalo, bila uključena opasna točka, po kojoj domoroci, ako se zaduže, mogu otplaćivati svoj dug radom ili kakvom drugom uslugom. Međutim, na Sahalinu nije bilo nijednog Aina, koga Japanci ne bi smatrali svojim dužnikom.

[2] Neveljskoj je Sahalin uporno smatrao ruskim posjedom na temelju toga, što su ga okupirali naši Tunguzi u XVII stoljeću, što su ga Rusi prvi opisali 1742. god., a 1806. god. zauzeli njegov južni dio. Ruskim Tunguzima smatrao je on Oroče, sa čime se etnografi ne slažu; prvi su opisali Sahalin Holanđani, a ne Rusi, a činjenice osporavaju tvrdnju, da je 1806. god. okupiran prvi put. Nema sumnje, da pravo prvog istraživanja pripada Japancima, i Japanci su prvi zauzeli Južni Sahalin. No ipak smo i mi u svojoj darežljivosti, čini se, prevršili mjeru; mogli smo »iz poštovanja« — kako kažu seljaci — dati Japancima pet-šest Kurilskih otoka, koji su najbliži Japanu, a mi smo im prepustili 22 otoka, koji im — ako ćemo vjerovati Japancima — odbacuju sada milijun godišnjeg prihoda.

ima oko četrdeset godina, bez brade je, jedva primjetljivih brkova, čvrste građe; sekretar je deset godina mlađi, nosi plave naočari, te se po svima znacima vidi da je sušičav — žrtva sahalinske klime. Postoji i drugi sekretar, g. Suzuki; niska je rasta, velikih brkova, kojima su krajevi spušteni na kineski način, uskih, kosih očiju — s japanskog stajališta neodoljiv ljepotan. Pričajući jednom o nekom japanskom ministru, g. Kuze se ovako izrazio: »Lijep je i muževan kao Suzuki.« Izvan kuće odjeveni su na evropski način, ruski govore vrlo dobro; dolazeći u konzulat, često sam ih zatekao s ruskim i francuskim knjižicama; imaju pun ormar knjiga. Oni su evropski obrazovani, neobično učtivi, delikatni i srdačni. Ovdašnjim je činovnicima japanski konzulat lijep, topao kutak, gdje se može zaboraviti tamnica, katorga i uredske spletke i prema tome odahnuti.

Konzul posreduje između Japanaca, koji dolaze po poslu, i mjesne administracije. U svečane dane odlaze on i njegovi sekretari, u punoj paradnoj uniformi, iz klanca Kusun-Kotan u stanicu da okružnom načelniku čestitaju praznik; g. Bjeli vraća im na isti način: svake godine prvoga prosinca otpravlja se on sa svojim drugovima u službi u Kusun-Kotan da čestita konzulu rođendan japanskog cara. Pritom piju šampanjac. Kad konzul dolazi na ratne brodove, pozdravljaju ga sa sedam plotuna. Desilo se, da su za mog boravka stigli ordeni, Ana i Stanislav trećeg reda, kojima su bili odlikovani gg. Kuze i Suzuki. G. Bjeli, major Š. i sekretar policijske uprave g. F., u uniformama, uputili su se svečano u Kusun-Kotan da predaju ordene; krenuo sam s njima. Japanci su bili vrlo dirnuti i ordenima i svečanim tonom, koji oni toliko vole; poslužili su šampanjac. G. Suzuki nije krio svoje oduševljenje i razgledao je orden sa svih strana blistavih očiju kao dijete igračku; na njegovu »krasnom i muževnom« licu čitao sam borbu: htio je da što prije otrči u svoj stan i da pokaže orden svojoj mlađahnoj ženi (nedavno se oženio), a u isto je vrijeme učtivost zahtijevala da ostane s gostima[1].

[1] Odnosi između mjesne administracije i Japanaca vrlo su dobri, kakvi i treba da budu. Osim uzajamnog čašćenja šampanjcem u svečanim zgodama, obje strane nalaze i drugi način da bi održavale te odnose. Navest ću doslovno jednu od isprava, što ih je uputio konzul: »Gospodinu načelniku Korsakovskog okruga. Na akt od 16. kolovoza ove godine br. 741. izdao sam nalog, kako da

Završivši pregled sahalinskih naselja, prelazim na pojedinosti, važne i nevažne, od kojih je danas sastavljen život kolonije.

XV

Domaćini robijaši. — Pretvaranje u naseljenike. — Izbor mjesta za nova naselja. — Uređenje domaćinstva. — Napoličari. — Pretvaranje u seljake. — Preseljenje seljaka prognanika na kopno. — Život u naseljima. — Blizina tamnice. — Sastav stanovništva po mjestu rođenja i staležu. — Seoske vlasti.

Kad kazna, osim svojih neposrednih ciljeva — odmazde, zastrašivanja ili popravljanja, ima pred očima i druge, na primjer, kolonizacijske ciljeve, ona se nužno mora neprekidno prilagođivati potrebama kolonije i pristajati na ustupke. Tamnica je antipod kolonije i njihovi su interesi u obrnutoj proporciji. Život u zajedničkim sobama podjarmljuje i u toku vremena deformira zatvorenika; instinkte stalno nastanjena čovjeka, brižnog domaćina, porodičnog čovjeka zaglušuju u njemu životne navike čopora, on gubi zdravlje, stari, slabi moralno, i što kasnije napušta tamnicu, to je više razloga

---

se razdijele četiri bačve soljene ribe i pet vrećica soli, koje ste bili poslali za hranu brodolomcima s brika i džunke. Pritom, u ime onih bijednika, imam čast da vama, milostivi gospodaru, izrazim najiskreniju zahvalnost zbog vašeg suosjećanja kao i zbog toga, što ste svojoj susjednoj prijateljskoj naciji dali stvari, koje su im ovdje toliko važne, a to će — potpuno sam uvjeren — ostati njima u dobroj uspomeni. Konzul Japanskog carstva Kuze.« Uzgred budi rečeno, to pismo može da dade sliku o onim uspjesima, koje u učenju ruskog jezika za kratko vrijeme postižu mladi japanski sekretari. Njemački oficiri, koji uče ruski jezik, i inozemci, koji prevode ruska književna djela, pišu neusporedivo lošije.

Japanska uljudnost nije sladunjava i zato je simpatična, i ma koliko da je pretjerana, ona ne smeta, prema poslovici, da maslac kašu ne kvari. Neki japanski tokar u Nagasakiju, kod koga su naši pomorski oficiri kupovali razne sitnice, uvijek je hvalio sve, što je rusko. Čim kod oficira ugleda privjesak ili novčarku, odmah pada u zanos: »Kakva izvrsna stvar! Kakva prekrasna stvar!« Jednom je neki oficir donio sa Sahalina drvenu tabakeru grube tesarske izradbe. »No, sada ću — pomisli on — podvaliti tokaru. Da vidimo, što će sada reći.« No kad su Japancu pokazali tabakeru, nije se zbunio. Mahnuo je njome nekoliko puta u uzduhu i rekao oduševljeno: »Kakva čvrsta stvar!«

za bojazan, da od njega ne će postati aktivan, koristan član kolonije, već samo teret za nju. I stoga kolonizacijska praksa traži, u prvome redu, da se skrate rokovi boravka u tamnici i prisilnih radova, i u tome je smislu naš *»Statut o prognanicima«* učinio mnoge koncesije. Tako se robijašima iz popravnog razreda deset mjeseci računa kao godina, a kad robijaše drugog i trećeg razreda, t. j. osuđene na kazne od 4 do 12 godina, određuju na rad u rudnicima, svaku godinu, provedenu na tim radovima, računaju kao godinu i pol[1]. Pošto robijaši prijeđu u popravni razred, zakon im dopušta da žive izvan tamnice, da grade sebi kuće, stupaju u brak i posjeduju novac. No stvarni je život u tome pravcu odmaknuo još dalje od *»Statuta«*. Da olakša prijelaz iz robijaškog stanja u slobodnije, priamurski general-gubernator dopustio je 1888. god. da se marljivi robijaši dobra vladanja oslobode prije roka; objavljujući naredbe o tome (br. 302), general Kononovič obećava, da će takve robijaše osloboditi od radova dvije, čak i tri godine prije nego što protekne rok, na koji su osuđeni. Bez ikakvih paragrafa i naredaba, već iz nužde, stoga, što je to korisno za koloniju, žive izvan tamnice, u vlastitim kućama ili iznajmljenim stanovima, beziznimno sve prognanice kažnjenice, mnogi iz kategorije onih, koji su na kušnji, pa čak i osuđenici na neodređeno vrijeme, ako imaju porodicu ili ako su dobri majstori, geometri, goniči pasa i t. d. Mnogima se dopušta da žive izvan tamnice naprosto iz »ljudskih« motiva ili zbog uvjerenja, da se ne će desiti ništa loše, ako takav bude živio u kolibi, a ne u tamnici; ako se pak Z., osuđenome na neodređeno vrijeme, dopusti da živi u iznajmljenu stanu samo zato, što je stigao sa ženom i djecom, bilo bi nepravedno, da se to ne dopusti robijašu N., osuđenome na kratkotrajnu kaznu.

1. siječnja 1890. god. u sva tri sahalinska okruga bilo je 5905 robijaša oba spola. Od njih je bilo osuđenih na kazne od 8 godina 2124 (36%), od 8 do 12 godina — 1567 (26,5%), od 12

---

[1] U svakoj kancelariji na Sahalinu postoji *»Tablica za izračunavanje kazni«*. Iz nje se razabira, da osuđenik, koji je — uzmimo — osuđen na 17½ godina, provodi na katorgi ustvari 15 godina i 3 mjeseca, a ako je obuhvaćen manifestom, samo 10 godina i 4 mjeseca; onaj, koji je osuđen na 6 godina, oslobađa se nakon 5 godina i 2 mjeseca, a u slučaju manifesta nakon 3 godine i 6 mjeseci.

do 15 — 747 (12,7%), od 15 do 20 — 731 (12,3%), osuđenih na neodređen rok 386 (5%) i povratnika, osuđenih od 20 do 50 godina — 175 (3%). Osuđenici na kratak rok, t. j. oni, kojima je odmjerena kazna do 12 godina, tvore 62,5%, t. j. nešto više od polovice cijelog broja. Nije mi poznata srednja dob netom osuđenog robijaša, no sudeći po današnjem dobnom sastavu prognaničkog stanovništva, ona nije manja od 35 godina: doda li se tome srednje trajanje katorge od 8 do 10 godina i uzme li se u obzir, da na katorgi čovjek stari mnogo brže nego u normalnim prilikama, jasno je, da bi ne samo osuđenici na dugotrajnu kaznu, već i dobra polovina osuđenih na manje kazne stupala u koloniju s izgubljenim kolonizacijskim sposobnostima, kad bi se doslovno izvršivala sudska osuda i kad bi se poštovao »*Statut*« s njegovim odredbama o strogom zatvaranju u tamnici, radovima uz vojnu pratnju i sl.

Za mog boravka bilo je robijaša domaćina oba spola, naseljenih na parcele, 424; robijaša oba spola, koji su živjeli u koloniji, kao žene, ukućani, ukućanke, radnici, stanari i sl., zabilježio sam 908. U svemu je živjelo izvan tamnice u vlastitim kućama ili iznajmljenim stanovima 1332, što je sačinjavalo 23% svih robijaša[1]. Kao domaćini, robijaši se u koloniji gotovo ničim ne razlikuju od domaćina naseljenika. Robijaši, koji su dodijeljeni domaćinstvima kao radnici, rade ono isto, što i naši seljački radnici. Određivanje zatvorenika na rad dobrom domaćem seljaku, također prognaniku, dosada je jedini oblik katorge, koji je stvorila ruska praksa, i on je nesumnjivo simpatičniji od australskog nadničarenja. Robijaši stanari samo noće u stanovima, no na prozivanje i poslove moraju se javljati jednako točno, kao i njihovi drugovi koji stanuju u tamnici. Zanatlije, na primjer, čizmari i stolari, često izdržavaju robiju u svome stanu[2].

---

[1] Ovamo ne brojim robijaše, koji kao posluga žive kod činovnika. Općenito uzevši, držim, da je onih, koji žive izvan tamnice, 25%, t. j. od svaka četiri robijaša tamnica jednoga ustupa koloniji. Taj će se postotak znatno povisiti, kad se član 305 »*Statuta*«, koji dopušta robijašima iz popravnog razreda da žive izvan tamnice, protegne i na Korsakovski okrug, u kome — prema želji g. Bjeloga — svi robijaši beziznimno žive u tamnici.

[2] U Aleksandrovsku gotovo svi domaćini drže stanare, te mu to daje gradsku fizionomiju. U jednoj sam kolibi zapisao 17 ljudi. No takvi se gusto naseljeni stanovi malo čime razlikuju od zajedničkih soba.

Zbog toga, što četvrtina svih prognanika robijaša živi izvan tamnice, ne primjećuje se neki poseban nered, i ja spremno priznajem, da našu katorgu nije lako dovesti u red upravo stoga, što ostale tri četvrtine žive u tamnicama. O prednosti koliba pred zajedničkim sobama mi, naravno, možemo samo nagađati, budući da o tome problemu dosad uopće nemamo točnih podataka. Nitko još nije dokazao, da se kod robijaša, koji žive u kolibama, zločinstva i bijegovi javljaju rjeđe, nego kod onih, koji žive u tamnici, i da je rad prvih produktivniji od rada drugih, no vrlo je vjerojatno, da će tamnička statistika, koja će se prije ili kasnije morati pozabaviti tim pitanjem, donijeti svoj konačni zaključak u korist koliba. Zasad je nesumnjivo samo to, da bi kolonija bila na dobitku, kad bi svaki robijaš — bez obzira na trajanje svoje kazne — odmah, čim stigne na Sahalin, stao da gradi kolibu za sebe i za svoju obitelj, te bi otpočeo svoju kolonizacijsku aktivnost po mogućnosti što prije, dok je još razmjerno mlad i zdrav; ni pravednost ne bi od toga ništa trpjela, budući da bi zločinac — stupajući od prvog dana u koloniju — ono najteže preživio prije nego što dobije naseljeničko zvanje, a ne poslije toga.

Kad odsluži kaznu, robijaša oslobađaju od radova i pretvaraju u naseljenika. U tome nema nikakva odgađanja. Ako novi naseljenik ima novaca i protekcije kod poglavarstva, ostaje u Aleksandrovsku ili u onom naselju, koje mu se dopada, i kupuje ili gradi ondje kuću ako se nije udomio dok je još bio na katorgi; za nj nisu obavezni poljoprivreda ni rad. Pripada li pak sivoj gomili, koja tvori većinu, obično se naseljuje na parceli u onom naselju, gdje mu to odredi poglavarstvo, i ako je u tom naselju tijesno i nema više zemlje, podesne za gospodarstva, smještavaju ga na već gotovo domaćinstvo kao suvlasnika ili napoličara ili ga upućuju da se naseli na novome mjestu[1].

---

[1] Sahalin se ubraja među najudaljenija mjesta Sibira. Vjerojatno zbog izvanredno surove klime u početku su ovdje smještavali samo one naseljenike, koji su izdržavali kaznu na Sahalinu i na taj način uspijevali da se prethodno, ako ne priviknu, a ono bar prilagode mjestu. Kako se čini, sada žele da izmijene takav red. Za mog boravka bio je — po nalogu baruna A. N. Korfa —

Izbor mjesta za nova naselja, koji traži iskustvo i neka specijalna znanja, povjeren je mjesnoj administraciji, t. j. okružnim načelnicima, upraviteljima tamnica i upraviteljima naselja. Nekih određenih pravila i instrukcija u tome pravcu nema, i sve zavisi od takve slučajne okolnosti, kao što je ovakav ili onakav sastav službenika: služe li oni već odavna i poznaju li prognaničko stanovništvo i teren, kao, na primjer, g. Butakov na sjeveru i gg. Bjeli i Jarcev na jugu, ili su tek nedavno nastupili službu, te su u najboljem slučaju filolozi, juristi i pješački poručnici, a u najgorem — posve neobrazovana čeljad, koja prije nije nigdje služila, ponajviše mladi građani, koji ne poznaju život. Već sam pisao o činovniku, koji nije povjerovao domorocima i naseljenicima kad su ga upozoravali, da u proljeće i ujesen za jakih kiša mjesto, koje je izabrao za naselje, preplavljuje voda. Za mog boravka jedan je činovnik sa svitom prevalio 15—20 vrsta da pregleda novo mjesto i vratio se kući istog dana, dospjevši za dva-tri sata detaljno razgledati mjesto i odobriti ga; govorio je, da je izlet bio vrlo ugodan.

Stariji i iskusniji činovnici rijetko i nerado odlaze da traže nova mjesta, budući da su uvijek zauzeti drugim poslovima, a mlađi su neiskusni i ravnodušni; administracija radi polagano, stvar se razvlači, a rezultat je svega pretrpavanje već postojećih naselja. Najzad se, htjeli ne htjeli, moraju obraćati za pomoć robijašima i vojnicima nadglednicima, koji su, kako se priča, nekad uspješno izabirali mjesta. God. 1888. u jednoj od svojih naredaba (br. 280) general Kononovič predložio je stoga, što ni u Timovskom ni u Aleksandrovskom okrugu nema više mjesta za izdvajanje parcela, dok broj onih, koji u njima oskudijevaju, brzo raste, »da se odmah organiziraju grupe pouzdanih prognanika robijaša pod nadzorom posve vještih, iskusnijih u tim poslovima i pismenih nadglednika ili čak činovnika te da se šalju da traže mjesta podesna za naseljivanje«. Te grupe lutaju po terenu, koji je još potpuno neispitan i na koji još nikad nije stupila noga topografa; one nalaze mjesta, no nitko ne zna, kako visoko ona leže iznad morske razine, kakvo je ondje tlo, kakva voda i dr.; o

---

poslan na Sahalin i smješten u Derbinskom neki Juda Gamberg, osuđen na prisilno naseljivanje u Sibiru; u Dubkama živi naseljenik Simon Saulat, koji je izdržavao kaznu u Sibiru, a ne na Sahalinu. Ovdje ima već i administrativnih prognanika.

podesnosti za naseljivanje na njima i za poljoprivrednu kulturu administracija može samo nagađati, stoga obično i donosi rješenje u korist ovoga ili onoga mjesta upravo nasumce, na sreću, ne tražeći pritom mišljenje liječnika ili topografa, kojeg nema na Sahalinu, dok geometar dolazi na novo mjesto tek kad je zemlja već raskrčena i kad na njoj žive[1].

Pošto je obišao naselja, general-gubernator je izjavio, saopćavajući mi svoje utiske: »Katorga ne otpočinje katorgom, već naseljivanjem.« Ako se težina kazne izmjeri količinom napora i fizičke oskudice, to na Sahalinu naseljenici često podnose suroviju kaznu nego robijaši. Na novome mjestu — obično močvarnom i obraslome šumom — naseljenik se pojavljuje, imajući uza se samo tesarsku sjekiru, pilu i lopatu. On siječe šumu, krči, kopa jarke da isuši teren, i za sve vrijeme, dok traju ti pripremni radovi, živi pod otvorenim nebom, na vlažnoj zemlji. Blagodati sahalinske klime, s njenom naoblačenošću, gotovo svakodnevnim kišama i niskim temperaturama, ne osjećaju se nigdje tako oštro, kao na tim poslovima, kad se čovjek tjednima ni na minutu ne može osloboditi od osjećaja prodorne hladnoće i drhtavice. To je

---

[1] S vremenom će izbor novih mjesta biti u svakom okrugu povjeren komisiji, koja će se sastojati od službenika tamničke uprave, topografa, agronoma i liječnika, i tada će se po zapisnicima te komisije moći suditi, zašto je izabran ovaj ili onaj teren. Danas se zapaža neka pravilnost u tome, što se ljudi najradije naseljuju po riječnim dolinama ili kraj postojećih ili projektiranih cesta. No i tu se zapaža više rutina nego neki određeni sistem. Izabiru li neku riječnu dolinu, ne čine to stoga, što je ona bolje od drugih istražena i najpodesnija za kulturu, već samo zato, što se nalazi nedaleko od centra. Jugozapadno se primorje odlikuje razmjerno blagom klimom, no ono je udaljenije od Due ili Aleksandrovska nego Arkovska dolina ili dolina rijeke Armudana i zato ove posljednje imaju prednost. Kad naseljuju ljude na pravcu projektirane ceste, tad nemaju pred očima stanovnike novog naselja, već one činovnike i goniče pasa, koji će s vremenom putovati tom cestom. Kad ne bi bilo te skromne perspektive — oživljavati i štititi magistralu i davati sklonište putnicima, bilo bi teško shvatiti, čemu su, na primjer, potrebna naselja, projektirana na magistrali duž Time, od gornjeg toka te rijeke do Nijskog zaljeva. Zbog toga, što čuvaju i oživljavaju magistralu, stanovnici će vjerojatno dobivati od države novac i hranu. Budu li pak ta naselja nastavak sadašnje poljoprivredne kolonije, i ako administracija očekuje raž i pšenicu, Sahalin će steći još nekoliko tisuća gladnih, izgubljenih bijednika, koji se hrane tko zna čime.

prava *febris sachaliensis*[1] s glavoboljom i sijevanjem u čitavu tijelu, koja ne zavisi od infekcije, već od klimatskih utjecaja. Najprije grade naselje, a tek kasnije put do njega, a ne obratno; zahvaljujući tome, troši se posve neproduktivno golema količina snage i zdravlja, da bi se prenijeli tereti iz stanice, od koje do novoga mjesta ne vodi čak ni stazica; naseljenik, natovaren alatom, hranom i dr., prolazi neprohodnom tajgom, gazeći sad u vodi do koljena, verući se sad na brda od srušenih stabala, a sad se saplećući o oštro grmlje surućice. Član 307. »*Statuta o prognanicima*« govori, da se onima, koji se naseljuju izvan tamničkog područja, daje drvo za gradnju kuća; ovdje se taj član shvaća tako, da je naseljenik dužan sam sebi nasjeći drvo i prirediti ga. Prije su se kao pomoć naseljenicima dodjeljivali robijaši i uzajmljivao novac, da bi mogli unajmiti tesare i kupiti materijal, no taj je sistem bio postavljen na takav temelj, da se »kao rezultat svega — kako mi je pričao jedan činovnik — dobivalo dangube; robijaši rade, a naseljenici se za to vrijeme igraju krajcarića«. Sad naseljenici grade zajedničkim silama, pomažući jedan drugome. Tesar podiže brvnaru, pećar maže peć, pilari priređuju daske. Tko nema snage ili ne zna raditi, ali ima para, taj unajmljuje svoje drugove. Snažni i izdržljivi ljudi rade najteži posao, a slabi ili oni, koji su se u tamnici odvikli od seljačkog života, ako ne igraju krajcarića ili ne kartaju, ili se ne sakrivaju pred hladnoćom, rade neki razmjerno lak posao. Mnogi iznemognu, klonu duhom i napuštaju svoje nedovršene kuće. Mandžurci i Kavkasci, koji ne znaju graditi ruske kolibe, obično bježe već prve godine. Gotovo polovina domaćina na Sahalinu nema kuće, i to se objašnjava — kako mi se čini — prije svega onim teškoćama, na koje naseljenik nailazi, kad zasniva domaćinstvo. Prema podacima, koje uzimam iz izvještaja poljoprivrednog inspektora, domaćina bez kuća bilo je 1889. god. u Timovskom okrugu u svemu 50% od cijelog njihova broja, u Korsakovskom — 42%, a u Aleksandrovskom okrugu, gdje osnivanje domaćinstava nije spojeno s tolikim teškoćama te naseljenici češće kupuju kuće nego što ih grade, samo 20%. Kad je brvnara gotova, domaćin dobiva na kredit staklo i željezo. O tome posuđivanju poglavar otoka govori u jednoj od svojih naredaba: »Velika je šteta što se na

[1] sahalinska groznica (op. ur.)

to posuđivanje, kao i na mnogo drugo, mora dugo čekati, a to paralizira volju za organizacijom domaćinstva... Prošle godine ujesen, dok sam obilazio naselja Korsakovskog okruga, vidio sam kuće, koje su čekale stakla, čavle i željezne reze na pećima, sada sam također našao te kuće u istom iščekivanju (naredba br. 318, 1889. god.)[1].

Ne smatraju potrebnim da istraže novo mjesto čak ni onda, kad ga već zaposjednu. Šalju na novo mjesto 50—100 domaćina, zatim svake godine dodaju desetke novih, a međutim nitko ne zna, za kolik broj ljudi ima tamo podesne zemlje, i to je uzrok, što se obično uskoro nakon naseljivanja već počinje osjećati tjesnoća, suvišak ljudi. Ne zapaža se to samo u Korsakovskom okrugu, već su i stanice i naselja obaju sjevernih okruga svi do jednoga natrpani ljudima. Čak i takav, nesumnjivo brižan čovjek, kao što je A. M. Butakov, načelnik

---

[1] Uzgred budi rečeno, upravo bi tu naseljeniku mogao dobro doći novac, koji bi trebao dobivati u toku svoje katorge kao nagradu za rad. Po zakonu, zatvoreniku, koji je prognan na robijaške radove, daje se za svaki rad deseti dio postignutog dobitka. Uzmimo, da se na cestogradnji dnevnica procjenjuje na 50 kopjejki, robijaš bi trebao svaki dan dobivati 5 kopjejki. Dok je pod paskom stražara, zatvorenik ne smije na svoje potrebe potrošiti više od polovinu zarađena novca, a preostala mu se svota predaje kod puštanja na slobodu. Zarađen novac ne može se oduzeti ni za kakva građanska potraživanja ili sudske troškove i nakon zatvorenikove smrti predaje se njegovim nasljednicima. U svom »Pitanju o organizaciji o. Sahalina« za 1878. god. knez Šahovski, koji je sedamdesetih godina upravljao dujskom katorgom, izražava mišljenje, koje bi trebali primiti na znanje i ravnanje sadašnji upravljači: »Nagrađivanje robijaša za rad daje zatvoreniku bar neko vlasništvo, a svako ga vlasništvo privezuje k mjestu; nagrađivanje omogućuje zatvorenicima da, uz uzajamnu suglasnost, poboljšaju svoju hranu, održavaju čistijom svoju odjeću i nastambu, a svaka navika na neke udobnosti izaziva, kad ih nestane, to veću patnju, što je tih udobnosti bilo više; potpuno nedostajanje svih posljednjih i trajne sumorne, nesusretljive životne prilike izazivaju kod zatvorenika takvu ravnodušnost prema životu, a pogotovu prema kaznama, da je često broj kažnjavanih dosezao do 80% postojećeg brojčanog stanja, te je čovjeka obuzimao očaj zbog pobjede šibâ nad onim ispraznim prirodnim potrebama čovjeka, koji se izlagao šibama hoteći ih zadovoljiti; nagrada robijaša rađa među njima neki osjećaj samostalnosti, uklanja uništavanje odjeće, pomaže kod organizacije domaćinstava i znatno umanjuje državne troškove, potrebne da se oni vežu uza zemlju pošto postanu naseljenici.«

Timovskog okruga, naseljuje ljude na parcele bilo kako, ne razmišljajući o budućnosti, i ni u jednom okrugu nema tolikog mnoštva suvlasnika ili prekobrojnih domaćina, kao baš u njegovu. Čini se, kao da sama administracija ne vjeruje u poljoprivrednu koloniju te se malo po malo pomirila s mišlju, da naseljeniku zemlja ne treba na dugo vrijeme, u svemu na šest godina, jer će on — stekavši seljačka prava — svakako napustiti otok, te uz takve uvjete pitanje o parcelama može imati samo formalno značenje.

Od 3552 domaćina, koje sam evidentirao, 638 ili 18% su suvlasnici; isključi li se Korsakovski okrug, gdje na parcele naseljuju samo po jednog domaćina, procent će biti znatno veći. U Timovskom okrugu, što je naselje mlađe, to je u njemu veći procent napoličara; u Voskresenskom ima, na primjer, 97 domaćina, a napoličara je 77; znači, da sa svakom godinom postaje sve teže nalaziti nova mjesta i dodjeljivati parcele naseljenicima[1].

Organiziranje domaćinstva i njegovo pravilno vođenje glavna je dužnost naseljenika. Zbog lijenosti, nerada i odbijanja da osnuje domaćinstvo prebacuju ga na opće, t. j. robijaške radove za godinu dana i preseljuju iz kolibe u tamnicu. Član 402. »*Statuta*« dopušta priamurskom general-gubernatoru »davati državnu opskrbu onima sahalinskim naseljenicima, koji — prema svjedočanstvu mjesnih vlasti — nemaju za to vlastitih sredstava«. Većina sahalinskih naseljenika prima danas, u toku prvih dviju, rijetko i triju godina, pošto su oslobođeni od robijaških radova, od vlasti odjeću i hranu u količini običnoga zatvoreničkog sljedovanja. Administraciju pobuđuju na pružanje takve pomoći naseljenicima razlozi humanog i praktičnog karaktera. I doista, teško je zamisliti, da bi nase-

---

Alat se daje na kredit na pet godina pod uvjetom, da naseljenik svake godine plaća peti dio. U Korsakovskom okrugu tesarska sjekira stoji 4 rublja, uzdužna pila 13 rubalja, lopata 1 rubalj i 80 kopjejki, turpija 44 kopjejke, čavli 10 kopjejki funta. Sjekira za obaranje drveća daje se na kredit za 3 rublja i 50 kopjejki samo onda, ako naseljenik ne uzima tesarsku.

[1] Domaćin i suvlasnik žive u jednoj kolibi i spavaju na jednoj peći. Zajedničko vlasništvo nad parcelom ne sprečava razlika u vjeri, pa čak ni u spolovima. Sjećam se, da je u Rikovskom naseljenik Golubjov imao kao napoličara Židova Ljubarskoga. Ondje se uz naseljenika Ivana Havrijevića nalazi suvlasnica Marja Skitnica.

ljenik mogao u isto vrijeme graditi sebi kolibu, pripremati zemlju za oranicu i uporedo s tim zarađivati sebi svaki dan komad kruha. No često se nalazi u naredbama, da se nekom naseljeniku oduzima opskrba zbog nerada, lijenosti ili zbog toga, »što nije pristupio izgradnji kuće«, i t. d.[1].

Pošto provedu deset godina u naseljeničkom zvanju, naseljenici imaju pravo da prijeđu među seljake. To je novo zvanje skopčano s velikim pravima. Seljak prognanik može napustiti Sahalin i naseliti se gdje ga je volja, u cijelom Sibiru, osim u Semirječenskoj, Akmoljinskoj i Semipalatinskoj oblasti, priključiti se seoskim zajednicama, uz njihov pristanak, i živjeti u gradovima, baveći se obrtom ili privređujući na drugi način; njemu sada sude i kažnjavaju ga na temelju općih zakona, a ne na osnovi »*Statuta o prognanicima*«; on prima i šalje pisma također prema općim propisima, bez prethodne cenzure, koja je uvedena za robijaše i naseljenike. No u tome njegovu novom stanju još uvijek ostaje glavni element progonstva: on nema prava da se vrati u domovinu[2].

---

[1] Već sam govorio, u kakvoj bijedi ovdašnji seoski stanovnici izdržavaju svoju kaznu, bez obzira na pomoć i neprekidne kredite od strane vlasti. Evo slikovitog prikaza toga gotovo prosjačkog života iz pera neke službene osobe: »U selu Ljutogi ušao sam u najbjedniju straćaru, koja pripada naseljeniku Zerinu, po zanimanju lošem krojaču, koji osniva domaćinstvo već četiri godine. Čovjeka zaprepaštava siromaštvo i oskudica u svemu: osim trulog stola i drvene klade umjesto stolice, nema ni traga pokućstvu; osim limena čajnika od petrolejske kante nikakva posuđa niti drugih kućanskih predmeta; umjesto postelje hrpa slame, na kojoj leži kratka bundica i druga košulja; od alata također ničega, osim nekoliko igala, nekoliko niti siva konca, nekoliko dugmeta i mjedenog naprstka, koji služi u isto vrijeme i kao lulica, budući da je krojač u njemu probušio rupicu te u slučaju potrebe zatiče u nj vrlo tanak čibuk od ovdašnje trske: nije imao više od pola naprstka duhana« (naredba br. 318, 1889. god.).

[2] Do 1888. god. bio je zabranjen odlazak sa Sahalina osobama, koje su stekle seljačka prava. Ta zabrana, koja je Sahalinca lišavala svake nade u bolji život, izazivala je kod ljudi mržnju prema Sahalinu i kao represivna mjera mogla je samo povećati broj bijegova, zločina i samoubojstava; njenoj varljivoj praktičnosti žrtvovala se sama pravednost, budući da je sahalinskim prognanicima bilo zabranjeno ono, što je bilo dopušteno sibirskim. Ta je mjera bila izazvana shvaćanjem, da će Sahalin na koncu biti samo mjesto za vremenski ograničeno progonstvo, a ne kolonija, ako svi seljaci napuste otok. No zar bi osuda na vječit boravak načinila od Sahalina drugu Australiju? Životnost i cvat kolonije ne zavise

Za stjecanje seljačkih prava nakon deset godina nisu u »Statutu« postavljeni nikakvi posebni uvjeti. Osim slučajeva, predviđenih u primjedbi k članu 375., jedini je uvjet — desetogodišnji rok, bez obzira, da li je naseljenik bio domaćin zemljoradnik ili majstorski pomoćnik. Inspektor tamnica Priamurskoga kraja g. Kamorski, kad smo zapodjenuli razgovor o tome, potvrdio mi je, kako administracija nema prava držati prognanika u naseljeničkom položaju dulje od deset godina ili vezati stjecanje seljačkih prava za bilo kakve uvjete, pošto proteče taj rok. Međutim, nailazio sam na Sahalinu na starce, koji su kao naseljenici proveli više od deset godina, ali sve dosad nisu stekli seljačko zvanje. Njihove podatke nisam, uostalom, uspio provjeriti po službenim popisima i stoga ne mogu ocijeniti koliko su točni. Starci mogu da se varaju u računu ili da naprosto lažu, iako se, zbog pokvarenosti i gluposti pisara i nevještine mlađih činovnika, od sahalinskih kancelarija može očekivati kojekakvih hirovitosti. Onim naseljenicima, koji su se »vladali savršeno pohvalno, radili koristan posao i stekli sklonost k sjedilačkom životu«, desetogodišnji rok može biti skraćen na šest godina. Članom 377., koji dopušta tu olakšicu, poglavar otoka i okružni načelnici služe se u velikoj mjeri; u svakome slučaju gotovo svi seljaci, koje poznajem, stekli su to zvanje nakon šest godina. No, nažalost, »koristan rad« i »sklonost k sjedilačkom životu«, koji su u »*Statutu*« postavljeni kao uvjet za dobivanje olakšice, shvaćaju se u svakom od tri okruga različito. U Timovskom okrugu, na primjer, naseljenika ne će pretvoriti u seljaka, dok duguje državi i dok mu koliba nije pokrivena šindrom. U Aleksandrovsku se naseljenik ne bavi poljoprivredom, ne treba alata i sjemena i stoga se manje zadužuje; zato lakše postizava prava. Traži se bezuvjetno, da naseljenik bude domaćin, međutim se među prognanicima, češće nego u bilo kojoj sredini, nailazi na ljude, koji po svojoj prirodi nisu sposobni da budu domaćini i osjećaju se na svome mjestu kad služe kao radnici. Na pitanje, može li se poslužiti olakšicom i uopće steći seljačka prava naseljenik, koji nema svoje domaćinstvo, jer služi kao kuhar kod činovnika ili kao pomoćnik kod čizmara, u Korsakovskom su mi okrugu dali

---

od zabrana i naloga, već od postojećih uvjeta, koji garantiraju miran i osiguran život, ako ne samim prognanicima, a ono bar njihovoj djeci i unucima.

potvrdan odgovor, a u oba sjeverna okruga odgovorili su neodređeno. U takvim prilikama, naravno, ne može biti ni riječi o nekim normama, te ako novi okružni načelnik zatraži od naseljenika da pokriju svoje kolibe željeznim krovovima ili da nauče pjevati na pjevnici, bit će mu teško dokazati, da je to samovolja.

Dok sam bio u Sijancima, upravitelj naselja zapovjedio je dvadesetpetorici naseljenika, da se sakupe kraj nadgledničke zgrade, te im je objavio, da su odlukom poglavara otoka prevedeni u seljački stalež. General je potpisao odluku 27. siječnja, a ona je objavljena naseljenicima 26. rujna. Radosnu obavijest primilo je svih 25 naseljenika šuteći; nijedan se nije prekrižio, nije zahvalio, svi su bili ozbiljni i šutjeli su, kao da su se svi rastužili od pomisli da svemu na tome svijetu, pa i patnji, ima kraja. Kad smo se ja i g. Jarcev porazgovorili s njima o tome, tko će od njih ostati na Sahalinu, a tko otići, nijedan od dvadesetpetorice nije izrazio želju da ostane. Svi su govorili, da ih vuče na kopno, i oni bi odmah sa zadovoljstvom otputovali, ali nemaju sredstava, valja razmisliti. I otpočeše razgovori o tome, kako nije dosta imati samo novaca za put — bit će da i kopno voli novac: morat će se čovjek pomučiti da ga prime u zajednicu i čašćavati, kupovati zemljicu i graditi — a za sve to treba, eto, oko sto pedeset rubalja. A gdje da ih uzmeš? U Rikovskom, unatoč njegovim razmjerno većim proporcijama, zatekao sam samo 39 seljaka, i nijedan od njih nije namjeravao da ovdje pusti korijenje; svi su se spremali na kopno. Jedan od njih, prezimenom Bespalov, gradi na svojoj parceli veliku jednokatnu kuću s balkonom, nalik na ljetnikovac, i svi promatraju tu građevinu u nedoumici i ne shvaćaju, što će mu to; da će bogat čovjek, koji ima odrasle sinove, možda zauvijek ostati u Rikovskom, dok bi se u isto vrijeme mogao smjestiti negdje na Zei, izaziva utisak neobičnog hira, čudaštva. U Dubkama mi je neki seljak kartaš na pitanje, hoće li na kopno, odgovorio oholo gledajući u strop: »Nastojat ću da odem.«[1]

---

[1] Susreo sam samo jednoga, koji je izrazio želju, da zauvijek ostane na Sahalinu: to je nesretan čovjek, černigovski seljak, prognan zbog silovanja rođene kćerke; on ne voli domovinu, jer je u njoj ostavio lošu uspomenu na sebe, ne piše pisma svojoj, sada već odrasloj djeci, da ih ne podsjeća na sebe; na kopno pak ne ide stoga, jer mu to ne dopuštaju godine.

Seljake goni sa Sahalina svijest o nesigurnosti, dosada, neprekidan strah za djecu... Glavni je uzrok međutim strastvena želja bar prije smrti nadisati se slobodnog uzduha i poživjeti pravim, a ne robijaškim životom. A Usurijski kraj i Amur, o kome svi govore kao o obećanoj zemlji, tako su blizu: za tri-četiri dana doplovit ćeš onamo parobrodom, a tamo je sloboda, toplo, ljetina... Oni, koji su se već preselili na kopno i ondje se smjestili, pišu svojim sahalinskim znancima, da im na kopnu pružaju ruku i da boca votke stoji samo 50 kopjejaka. Jednom sam, šetajući u Aleksandrovsku na pristaništu, ušao u spremište za motorni čamac i ugledao ondje starca od 60 do 70 godina i staricu sa zavežljajima i vrećama, koji su se očito spremali na put. Porazgovorismo se. Starac je nedavno dobio seljačka prava te je sada sa ženom odlazio na kopno, najprije u Vladivostok, a zatim, »kamo bog dade«. Prema njihovim riječima, novaca nisu imali. Parobrod polazi za dvadesetčetiri sata, no oni su već došli na pristanište i sada se sa svojom prtljagom sklonili u spremištu, očekujući brod, kao da se boje da ih ne vrate natrag. O kopnu su govorili s ljubavlju, poštovanjem i uvjerenjem, da upravo tamo vlada pravi sretan život. Na Aleksandrovskom groblju vidio sam crni križ s likom bogorodice i ovim natpisom: »Ovdje počiva prah Djevice Afimje Kurnikove. Preminula 1888. Godine: 21. dana svibnja. Ima Odrođenja 18 godina. Ovaj je križ postavljen u znak spomena i Odlaska roditelja na kopno 1889. god. mjeseca lipnja.«

Seljaka ne puštaju na kopno, ako se dobro ne vlada i ako je dužan državi. Ako živi u priležništvu sa prognanicom i ima s njome djecu, ispravu za odlazak dobiva samo onda, ako svojim imutkom osigura daljnji opstanak svojoj priležnici i djeci, koju je s njom nezakonito izrodio (naredba br. 92 iz 1889. god.). Na kopnu seljak pristupa seoskoj općini po svom izboru; gubernator, pod čijom se vlašću nalazi općina, obavještava poglavara otoka, i ovaj u naredbi određuje policijskoj upravi da izbriše iz popisa toga i toga robijaša i članove njegove porodice — i formalno jednog je nesretnika manje. Barun A. N. Korf govorio mi je, da seljaka, ako se loše vlada na kopnu, administrativnim putem progone zauvijek na Sahalin.

Kako se čuje, Sahalinci dobro žive na kopnu. Čitao sam njihova pisma, no nisam imao prilike da vidim kako žive na novim mjestima. Uostalom, vidio sam jednoga, no ne na selu, već u gradu. Jednom smo u Vladivostoku ja i jeromonah Iraklij, sahalinski misionar i svećenik, izlazili zajedno iz trgovine, kad je neki čovjek u bijeloj pregači i visokim sjajnim čizmama — mora da je bio vratar ili član artelja — ugledao oca Iraklija, vrlo se obradovao i pristupio k njemu da ga ovaj blagoslovi; bilo je to duhovno čedo oca Iraklija, seljak prognanik. Otac Iraklij ga je prepoznao, sjetio se njegova imena i prezimena. »No, kako ti je ovdje?« — upita on. »Bogu hvala, dobro!« — odgovori ovaj živahno.

Dok još nisu otišli na kopno, seljaci žive u stanicama ili naseljima i vode svoje domaćinstvo pod istim nepovoljnim uvjetima kao i naseljenici i robijaši. Oni još uvijek zavise od tamničke uprave i — ako žive na jugu — skidaju kape na udaljenosti od 50 koraka; s njima postupaju bolje i ne šibaju ih, no ipak oni nisu seljaci u pravom smislu, već zatvorenici. Oni žive kraj tamnice i vide je svakog dana, a prognaničko-robijaška tamnica i miran zemljoradnički život ne mogu se zamisliti zajedno. Neki su autori vidjeli u Rikovskom kola i čuli ondje harmoniku i obijesne pjesme; ja sâm nisam pak ni vidio ni čuo ništa slično i ne mogu sebi zamisliti djevojke, koje bi plesale kolo kraj tamnice. Kad bi mi se čak i desilo da osim zveketa lanaca i vike nadglednika čujem obijesnu pjesmu, smatrao bih to lošim znakom, budući da dobar i milosrdan čovjek ne će zapjevati kraj tamnice. Seljake i naseljenike i njihove slobodne žene i djecu tišti tamnički režim; tamničko je stanje slično vojničkome, s njegovim izvanredno strogim mjerama i neizbježnim starješinskim tutorstvom, drži ih u neprekidnoj napetosti i strahu; tamnička im uprava oduzima za potrebe tamnice livade, najbolja mjesta za ribolov, najbolju šumu; bjegunci, tamnički lihvari i lopovi nanose im zlo; tamnički krvnik plaši ih, kad šeće ulicom; nadglednici kvare njihove žene i kćeri, a — što je glavno — tamnica ih svake minute podsjeća na njihovu prošlost i na to, tko su i gdje su.

Ovdašnji seoski stanovnici još ne obrazuju zajednice. Odraslih sahalinskih domorodaca, kojima bi otok bio domovinom, nema, starosjedilaca je vrlo malo, većina se sastoji od

novajlija; stanovništvo se mijenja svake godine; jedni dolaze, drugi odlaze; u mnogim naseljima, kako sam već govorio, stanovnici izazivaju dojam slučajno sabrane rulje, a ne seoske zajednice. Oni se nazivaju braćom stoga, što su zajedno trpjeli, no imaju vrlo malo zajedničkog i tuđi su jedan drugome. Nisu iste vjere i govore raznim jezicima. Starci preziru to šarenilo i s porugom se pitaju, kakva to može biti zajednica, ako u jednom te istom naselju žive Rusi, Hoholi, Tatari, Poljaci, Židovi, Čuhonci, Kirgizi, Gruzini, Cigani?... Već sam govorio, kako je neruski element neravnomjerno raspoređen po naseljima[1].

Na razvoj svakog naselja odražava se nepovoljno i šarenilo druge vrste: u koloniju stupa mnogo starih, slabih, fizički i psihički bolesnih, zločinu sklonih, nesposobnih za rad, praktički nespremnih ljudi, koji su u domovini živjeli u gradu i nisu se bavili poljoprivredom. 1. siječnja 1890. god., prema podacima, što sam ih uzeo iz državnih izvještaja, na čitavom Sahalinu — u tamnicama i u koloniji — nalazio se 91 plemić, a gradskog stanovništva, t. j. začasnih građana, trgovaca, građana i stranih podanika 924, što je ukupno iznosilo 10% svih prognanika[2].

---

[1] Na pitanje: »iz koje gubernije?« — odgovorio mi je 5791 čovjek: Tambovska je dala — 260, Samarska — 230, Černigovska — 201, Kijevska — 201, Poltavska — 199, Voronješka — 198, Donska oblast — 168, Saratovska — 153, Kurska — 151, Permska — 148, Nižegorodska — 146, Penzenska — 142, Moskovska — 133, Tverska — 133, Hersonska 131, Jekaterinoslavska — 125, Novgorodska — 122, Harkovska — 117, Orlovska — 115; na svaku od ostalih gubernija otpada manje od 100. Kavkaske gubernije dale su zajedno 213, ili 3,6%. Kavkasci daju veći procent u tamnicama nego u koloniji, a to znači, da loše prolaze kod izdržavanja kazne i mnogi od njih ne postaju naseljenici; uzroci su tome: često bježanje i, vjerojatno, visoka smrtnost. Gubernije Poljskog Carstva dale su sve zajedno 455 ili 8%, Finska i istočnomorske gubernije — 167 ili 2,8%. Te brojke mogu dati samo približnu sliku o sastavu stanovništva prema mjestu rođenja, no teško da bi se tkogod odlučio da iz njih izvodi zaključak, kako Tambovska gubernija daje najviše zločinaca, a Malorusi, kojih je — uzgred budi rečeno — vrlo mnogo na Sahalinu, da su skloniji zločinima nego Rusi.

[2] Plemići i uopće privilegirani ne znaju orati i graditi kolibu; treba raditi, treba izdržavati kaznu, kako je izdržavaju svi, a nedostaje snaga. I od nužde oni traže lagan posao a često čak ne rade ništa. No zato žive u neprekidnu strahu, da će se sudbina izmijeniti i da će ih poslati u rudnik, tjelesno kazniti, okovati u lance

U svakom naselju postoji starosta, koga biraju između domaćina — i to beziznimno između naseljenika i seljaka — a potvrđuje ga upravitelj naselja. Među staroste dospijevaju obično cijenjeni, raboriti i pismeni ljudi; njihova dužnost još nije potpuno određena, no oni nastoje da nalikuju na ruske staroste: rješavaju razne sitne sporove, određuju redoslijed podvoza, zauzimaju se za svoje, ako je potrebno, i sl., a rikovski starosta ima čak vlastiti žig. Neki primaju plaću.

U svakom naselju živi i nadglednik, ponajviše redov mjesne komande, nepismen čovjek, koji izvještava činovnike, što na putu prolaze kroz naselje, kako je sve u najboljem redu, i nadzire vladanje naseljenika, kao i to, da bez pitanja ne napuštaju svoje mjesto i da se bave poljoprivredom. On je najbliži poglavar naselja, često jedini sudac, i njegove prijave upravi dokumenti su nemala značenja kod ocjene, kolike

---

i sl. U većini su to ljudi umorni od života, skromni, tužni, i kad ih gledaš, nikako ih ne možeš zamisliti u ulozi kriminalnih prestupnika. No susreću se i protuhe i drznici, do srži pokvareni, bolujući od moral insanityja[1], izazivajući dojam nekih robijaških skorojevića; njihov način govora, smiješak, korak, lakajska uslužnost — sve je to ružno, prostački. Bilo kako mu drago, strašno je biti na njihovu mjestu. Jedan robijaš, bivši oficir, kad su ga u zatvoreničkom vagonu vozili u Odesu, vidio je kroz prozor »slikovit i poetski ribolov pomoću zapaljenih smolastih grana i baklji... maloruska su se polja već zelenjela. U hrastovim i lipovim maloruskim šumama uz nasip ceste mogu se zapaziti ljubice i đurđice; tako se u isto vrijeme osjeća i miris cvijeća i izgubljene slobode« (»*Vladivostok*«, 1888. god., br. 14). Bivši plemić, ubojica, pričajući mi o tome, kako su ga prijatelji ispratili iz Rusije, govorio je: »U meni se probudila savjest, htio sam samo jedno — postati nevidljivim, nestati, no znanci to nisu shvaćali i prekidajući jedan drugoga nastojali su da me tješe i da mi iskazuju svakovrsnu pažnju.« Na privilegirane zatvorenike, kad ih vode po ulici ili ih voze, ne djeluje ništa tako neugodno kao znatiželja slobodnih, osobito znanaca. Ako netko hoće da u gomili zatvorenika prepozna određenog zločinca i za nj pita glasno navodeći njegovo prezime, ovome to nanosi jaku bol. Nažalost, često se izruguju već osuđenim privilegiranim zločincima i u tamnici, i na ulici, pa čak i u štampi. U nekom dnevniku čitao sam o bivšem trgovačkom savjetniku, da su ga negdje u Sibiru, dok je išao u etapi, pozvali na doručak; kad su ga poslije doručka poveli dalje, domaćinima je nestala žlica; ukrao ju je trgovački savjetnik! O bivšem kamerjunkeru pisali su, da mu u progonstvu nije dosadno budući da šampanjac u njega teče potocima, a Ciganki ima, koliko ti srce želi. To je okrutno.

[1] nezdrava morala (op. ur.)

je uspjehe naseljenik postigao u dobrom vladanju, organizaciji domaćinstva i sjedilačkom životu. Eto obrasca nadzorničke prijave:

POPIS

stanovnika naselja Gornjeg Armudana, koji se loše vladaju:

	Prezimena i imena	Primjedba zašto baš
1	Izdugin Ananij	Tat
2	Kiseljev Pjotr Vasiljev	Isto
3	Glibin Ivan	Isto
1	Galinski Semjon	Loš domaćin i samovoljnik
2	Kazankin Ivan	Isto

XVI

Sastav prognaničkog stanovništva po spolovima. — Žensko pitanje. — Kažnjenice i naseljenice. — Priležnici i priležnice. — Slobodne žene.

U prognaničkoj koloniji na 100 muškaraca dolaze 53 žene[1]. Ovaj je odnos točan samo za stanovništvo, koje živi u kolibama. No ima i muškaraca, koji noćuju u tamnicama, i neoženjenih vojnika; njima kao »neophodan predmet za udovoljenje prirodnih potreba« služe — kako se jednom izrazio jedan od ovdašnjih načelnika — te iste prognane žene ili žene povezane sa progonstvom. No ako kod određivanja sastava stanovništva kolonije prema spolu i porodičnom stanju valja uzeti u obzir i taj razred ljudi, može se to učiniti samo s rezervom. Dok oni žive u tamnicama ili kasarnama, promatraju koloniju samo sa stajališta svojih potreba; njihove posjete koloniji igraju ulogu štetnog vanjskog utjecaja, koji snizuje natalitet i povisuje bolesti, a pritom je slučajan te može biti češći ili rjeđi, već prema tome, koliko je tamnica ili kasarna udaljena od naselja; to je ono isto, što za život ruskog sela

[1] Prema 10. reviziji u ruskim gubernijama (1857.—60. god.) na 100 muškaraca dolazilo je prosječno 104,8 ženâ.

znače članovi kažnjeničke čete, koja u susjedstvu radi na željezničkoj pruzi. Uzmu li se zajedno svi muškarci, uključivši tamnicu i kasarne, broj 53 smanjuje se približno na polovicu, te dobivamo odnos 100 : 25.

Ma koliko bili mali brojevi 53 i 25, za mladu prognaničku koloniju, koja se usto razvija pod najnepovoljnijim uvjetima, ne valja ih smatrati odviše niskima. U Sibiru broj žena među robijašima i prognanicima iznosi manje od 10%, a osvrnemo li se na inozemnu deportacijsku praksu, naići ćemo ondje na koloniste, već časne farmere, koji su u tom pogledu do te mjere bili zanemareni, da su s oduševljenjem dočekivali prostitutke, koje su dopremane iz metropole, te su brodarima plaćali 100 funti duhana za svaku. Takozvano žensko pitanje postavlja se na Sahalinu oštro, no manje akutno nego u zapadnoevropskim prognaničkim kolonijama u prvim danima njihova razvitka. Na otok ne dolaze samo zločinke i prostitutke. Zahvaljujući glavnoj tamničkoj upravi i Dobrovoljnoj floti, kojima je posvema pošlo za rukom da organiziraju brzu i udobnu vezu između Evropske Rusije i Sahalina, znatno je pojednostavnjen problem žena i kćeri, koje žele da prate svoje muževe i roditelje u progonstvo. Nema tome još tako davno, da je jedna dobrovoljno prispjela žena dolazila na 30 zločinaca, danas je pak prisutnost slobodnih žena postala tipična za koloniju i već je teško predstaviti sebi, na primjer, Rikovsko ili Novo-Mihajlovku bez tih tragičnih figura, »koje su htjele popraviti život svojih muževa, a upropastile su svoj«. To je možda jedina točka, po kojoj naš Sahalin ne će u povijesti progonstva zauzeti posljednje mjesto.

Otpočet ću od kažnjenica. 1. siječnja 1890. god. broj zločinki iznosio je u sva tri okruga 11,5% svih robijaša[1].

---

[1] Ovaj broj može da služi samo zato, da se odredi sastav robijaša po spolovima, međutim za komparativnu ocjenu poročnosti obaju spolova ne pruža on pouzdan materijal. Žene rjeđe dospijevaju na robiju ne stoga, što bi bile moralnije od muškaraca, već stoga, što su po samom načinu života i djelomično po svojstvima svoga društvenog položaja u manjoj mjeri od muškaraca izložene vanjskim utjecajima i opasnosti da izvršuju teške kriminalne zločine. One ne služe u kancelarijama i u vojsci, ne odlaze na pečalbu, ne rade u šumama, u rudnicima, na moru, stoga ne poznaju zločine protiv službene dužnosti i povredu vojne discipline, a ni zločine, koje je moguće neposredno izvršiti uz primjenu muške

S kolonizacijskog stajališta te žene imaju jednu važnu prednost: one stupaju u koloniju razmjerno mlade; to su većinom temperamentne žene, osuđene za zločine ljubavnog i porodičnog karaktera: »zbog muža sam došla«, »zbog svekrve sam došla« ... To su ponajviše ubojice, žrtve ljubavi i porodičnog despotizma. Čak i one, koje su došle zbog paleža ili falsificiranja novčanica, trpe u bîti kaznu za ljubav, jer su ih njihovi ljubavnici uvukli u zločin.

Ljubavni element igra u njihovu tužnom životu sudbonosnu ulogu i prije suda i poslije suda. Kad ih voze parobrodom u progonstvo, među njima otpočinje da se širi glas, da će ih na Sahalinu udati protiv volje. A to ih uznemiruje. Desilo se, da su se obratile komandi broda moleći je da posreduje, kako ih ne bi nasilu udavali.

Prije 15 do 20 godina kažnjenice su, čim bi stigle na Sahalin, stupale u javnu kuću. »Na jugu Sahalina — pisao je Vlasov u svom izvještaju — smještavaju žene u pekarnicu, budući da nemaju posebnih prostorija ... Poglavar otoka Depreradovič odredio je, da se ženski odio tamnice pretvori u javnu kuću.« O nekim radovima nije moglo biti ni govora, jer su »samo one, koje su nešto skrivile ili nisu osvojile mušku naklonost«, dospijevale na rad u kuhinju, ostale su služile »potrebama« i opijale se do besvijesti; najzad su žene —

---

fizičke snage, na primjer: pljačka pošte, razbojstvo na otvorenoj cesti i t. d.; paragrafi o zločinima protiv javnog morala, o silovanju, zavođenju i protuprirodnim porocima tiču se samo muškaraca. No zato one ubijaju, muče, nanose teške povrede i prikrivaju ubojstva razmjerno češće nego muškarci; među posljednjima broj ubojica iznosi 47%, a među zločinkama 57%. Osuđenih zbog trovanja među ženama više je ne samo relativno, već i apsolutno. God. 1889. u sva tri okruga bilo je evidentirano apsolutno gotovo triput više trovačica nego trovača, a relativno 23 puta. Bilo kako bilo, u koloniju stupa manje žena nego muškaraca, čak i bez obzira na to, što svake godine stižu partije slobodnih žena, muškarci ipak pretežu u znatnoj mjeri. Takva je nerazmjerna razdioba spolova neizbježna u prognaničkoj koloniji i do uravnoteženja može doći samo, ako se ukine progonstvo ili ako na otok stane pritjecati imigracioni element, koji će se sliti sa prognanicima ili ako se kod nas javi naša mistress Frey, koja će energično propagirati ideju o slanju na Sahalin transporata čestitih djevojaka iz bijednih porodica, da se time unaprijedi porodični život.

O zapadnoevropskom i ruskom progonstvu, a djelomično i o ženskom pitanju isp. prof. I. L. Fojnickog u njegovoj poznatoj knjizi »*Učenje o kazni u vezi s upravljanjem tamnicom*«.

po Vlasovljevim riječima — bile pokvarene do te mjere, da su »u stanju neke omamljenosti prodavale svoju djecu za bocu špirita«.

Kada danas stigne partija žena u Aleksandrovsk, vode je prije svega svečano s pristaništa u tamnicu. Prignute pod teretom zamotaka i zavežljaja žene se vuku po cesti, trome, još neoporavljene od morske bolesti, a za njima — kao na sajmu za lakrdijašima — idu čitave gomile žena, seljaka, djece i kancelarijskog osoblja. Ta slika naliči na kretanje sleđeva u Anjivi, kad ribu prate cijela jata kitova, tuljana i dupina, koji žele da se pogoste sleđem punim ikre. Naseljenici seljaci prate gomilu sa čestitim, jednostavnim namjerama: potrebna im je domaćica. Žene traže zemljakinje u novoj partiji. Pisarima i nadglednicima potrebne su »djevojke«. To se obično dešava podveče. Žene zatvaraju preko noći u sobu, već otprije za to priređenu, a zatim se cijelu noć u tamnici i stanici vode razgovori o novoj partiji, o blagodatima porodičnog života, o tome, kako je nemoguće voditi domaćinstvo bez žene i t. sl. Za prvih 24 sata, dok još parobrod nije otplovio u Korsakovsk, raspoređuju se novoprispjele žene po okruzima. Diobu vrše aleksandrovski činovnici, stoga njihov okrug dobiva lavlji dio i po količini i po kakvoći; nešto manje i lošije dobiva najbliži okrug — Timovski. Na sjeveru se pažljivo izabira; ovdje, kao na filtru, ostaju najmlađe i najljepše, tako da sreća da žive u južnom okrugu zapada gotovo samo starice i one, koje »ne zaslužuju muške sklonosti«. Pri rasporedu nitko ne misli na poljoprivrednu koloniju, stoga su na Sahalinu — kako sam već govorio — žene raspoređene po okruzima krajnje neravnomjerno: što je gori okrug, što je manje nade da će kolonizacija uspjeti, to je više žena u njemu: u najgorem, Aleksandrovskom, na 100 muškaraca dolazi 69 žena, u srednjem, Timovskom — 47, a u najboljem, Korsakovskom — samo 36[1].

---

[1] Dr. A. V. Ščerbak piše u jednome od svojih feljtona: »Iskrcavanje je bilo izvršeno tek drugog dana ujutru. Ostalo je još da preuzmemo prognanike robijaše, koji su bili upućeni u Korsakovsku stanicu i da primimo razne potvrde. Prve su — 50 muškaraca i 20 žena na broj — poslali bez zatezanja. U službenim popisima nije bilo naznačeno zanimanje muškaraca, a žene su bile vrlo stare. Slali su ono, što je gore« (*»Sa prognanicima robijašima«*. — »Novo vrijeme«, br. 5381).

Dio žena, izabranih za Aleksandrovski okrug, određuje se činovnicima kao posluga. Poslije tamnica, zatvoreničkog vagona i potpalublja čiste i svijetle činovničke sobe čine se u prvo vrijeme ženi čarobnim dvorcem, a sam gospodar dobrim ili zlim genijem, koji ima nad njom neograničenu vlast; uostalom, ona se doskora privikava na svoj novi položaj, no još se dugo osjećaju u njezinu govoru tamnica i potpalublje: »ne znam«, »jedite, vaše visokoblagorođe«, »upravo tako«. Drugi dio žena stupa u hareme pisara i nadglednika, a treći, velik dio, u naseljeničke kolibe, pri čemu žene dobivaju samo oni, koji su bogatiji i imaju protekciju. Ženu može dobiti robijaš, čak i onaj, koji je na iskušavanju, ako je čovjek bogat i utjecajan u tamničkome svijetu.

I u Korsakovskoj stanici novopridošle žene smještavaju u posebnu baraku. Načelnik okruga i upravitelj naselja zajednički odlučuju, koji je od naseljenika i seljaka zaslužio da ima ženu. Prednost imaju oni, koji su se već okućili, valjani domaćini i ljudi dobra vladanja. Tim malobrojnim izabranicima šalje se nalog da određenog dana i sata dođu u stanicu, u tamnicu, gdje će dobiti ženu. I eto, određenog se dana na čitavoj dugoj magistrali od Najbučija do stanice ovdje-ondje susreću ženici ili mladoženje, kako ih ovdje ironički nazivaju, kako idu prema jugu. Izgledaju nekako osobito, doista poput mladoženja; jedan se odjenuo u crvenu pamučnu tkaninu, drugi je stavio na glavu neku neobičnu plantatorsku kapu, treći je navukao nove sjajne čizme s visokim potpeticama, koje je kupio tko zna gdje i u kakvim prilikama. Kad svi stignu u stanicu, puštaju ih u žensku baraku i ostavljaju ondje zajedno sa ženama. Prvih četvrt-pola sata plaća se neizbježiv danak zbunjenosti i osjećaju neugodnosti; mladoženje obilaze oko prična i šutke bacaju grube poglede na žene, koje sjede oborenih očiju. Svaki izabira bez kiselih grimasa, bez smiješka, posve ozbiljno, odnoseći se »na ljudski način« i prema ružnoći, i prema starosti i prema zatvoreničkom izgledu; on promatra i nastoji da otkrije po licu: koja je od njih dobra domaćica? Eto, neka mu se mlada ili postarija »učinila«; on sjeda pored nje i otpočinje s njom duševan razgovor. Ona ga pita, ima li samovar, čime je pokrivena njegova koliba, šindrom ili slamom? On odgovara na to, da ima samovar, konja, junicu u drugoj godini i da mu je koliba po-

krivena šindrom. Tek poslije gospodarskog ispita, kad oboje osjećaju, da je stvar riješena, odlučuje se ona da zapita:

— A vi ne ćete loše postupati sa mnom?

Razgovor završava. Žena se registrira naseljeniku tome i tome u naselje to i to — i građanski je brak sklopljen. Naseljenik se vraća kući sa svojom priležnicom i za kraj, da se ne osramoti, unajmljuje kola, često za posljednje novce. Kod kuće priležnica odmah postavlja samovar, a susjedi — promatrajući dim — zavidno razglabaju, kako taj i taj već ima ženu.

Na otoku nema robijaških radova za žene. Istina, žene katkad peru podove u kancelarijama, rade u povrtnjacima, šiju vreće, no nečeg stalnog i određenog, što bi imalo karakter teškoga prisilnog rada, nema i vjerojatno nikad ne će biti. Kažnjenice je tamnica potpuno prepustila koloniji. Kad ih voze na otok, nitko ne misli na kaznu i popravljanje, već samo na to, da li su sposobne rađati djecu i voditi seosko domaćinstvo. Kažnjenice dodjeljuju naseljenicima kao radnice na osnovi 345. člana »*Statuta o prognanicima*«, koji dopušta neudatim prognanicama, »da se uzdržavaju čineći usluge u najbližim naseljima starosjedilaca, dok se ne udaju«. No taj član služi samo kao paravan u odnosu prema zakonu, koji zabranjuje blud i preljub, budući da kažnjenica ili naseljenica, koja živi kod naseljenika, nije u prvom redu nadničarka, već njegova priležnica, nezakonita žena uz znanje i suglasnost administracije; u službenim izvještajima i naredbama njen se život pod istim krovom s naseljenikom označuje kao »zajednička organizacija domaćinstva« ili »zajedničko gazdinstvo«[1], on i ona zajedno nazivaju se »slobodnom porodicom«. Može se reći, da sve kažnjenice postaju priležnice, osim malenog broja privilegiranih i onih, koje stižu na otok s muževima. To valja smatrati kao pravilo. Pričali su mi, da jedna žena u Vladimirovki nije htjela da bude priležnica, izjavivši, da je

---

[1] Na primjer naredba: »U skladu s intervencijom g. načelnika Aleksandrovskog okruga, iznesenom u raportu od 5. siječnja, br. 75, prognanica robijašica Aleksandrovske tamnice Akulina Kuznjecova premješta se u Timovski okrug radi zajedničkog vođenja domaćinstva s naseljenikom Aleksejem Sarapovom (1889. god., br. 25).

ona ovamo došla na katorgu, da radi, a ni za što drugo, i njene su riječi — kako kažu — izazvale kod svih nedoumicu[1].

Mjesna praksa razvila je posebno gledanje na kažnjenicu, koje vjerojatno postoji u svima prognaničkim kolonijama: ne smatraju je čovjekom, domaćicom, već bićem, nižim čak od domaće životinje. Naseljenici naselja Siske predali su okružnom načelniku ovu molbu: »Najpokornije molimo vaše visokoblagorođe da pošalje u gore spomenuto mjesto rogatoga blaga radi dobivanja mlijeka i osobe ženskog spola radi uređenja unutrašnjeg kućanstva.« Poglavar otoka, govoreći u mojoj prisutnosti s naseljenicima naselja Uskova i obećavajući im koješta, rekao je, uz ostalo:

— Ne ću vas zaboraviti ni što se tiče žena.

— Nije dobro, što žene šalju iz Rusije ovamo ujesen, a ne u proljeće — govorio mi je jedan činovnik. — Zimi žena nema što da radi, ona nije seljaku na pomoć, već je s njome dobio samo jedna suvišna usta. Zato ih dobri domaćini ujesen nerado uzimaju.

Tako se ujesen razmišlja o konjima za rad, kad se sprema skupa krma. Kažnjenici se ni u kome slučaju ne priznaju ljudsko dostojanstvo, ni ženstvenost, ni stidljivost: kao da se podrazumijeva, da je sve to u njoj izgorjelo u njenoj sramoti ili izgubljeno, dok se vukla po tamnicama i etapama. U svakome slučaju, kad je tjelesno kažnjavaju, ne zbunjuje ih misao, da bi se ona mogla stidjeti. No poniženje njene ličnosti ipak nije nikad bilo takvo, da bi je nasilu udavali ili primoravali da živi u priležništvu. Glasovi o nasiljima te vrste takve su puste priče, kao i vješala na morskoj obali ili rad u podzemlju[2].

---

[1] A teško je shvatiti, gdje bi živjele žene, kad ne bi htjele da budu priležnice. Za njih na katorgi nema posebnih prostorija. Upravitelj medicinske službe piše u svom izvještaju za 1889. god.: »Pošto stignu na Sahalin, prepušteno im je da se same brinu za smještaj... da bi ga mogle platiti, mnoge od njih ne smiju da biraju način, kako da dođu do sredstava.«

[2] Ja sam lično uvijek sumnjao u te glasove, no ipak sam ih provjeravao na licu mjesta te sam sakupio sve slučajeve, koji su im mogli poslužiti kao povod. Pričaju, da je prije koje 3—4 godine, dok je poglavarom otoka bio general Gince, u Aleksandrovsku jedna kažnjenica, inozemka, udana protiv volje za bivšeg nadglednika kvarta. Robijašica Jageljska, u Korsakovskom okrugu, dobila je 30 šiba, jer je htjela napustiti svoga priležnika, naseljeni-

Zapreka priležništvu nije ni starost žene, ni razlika u vjeroispovijesti, ni skitnički karakter. Nailazio sam na priležnice, kojima je 50 godina i više, ne samo kod mladih naseljenika, već čak i kod nadglednika, koji su jedva premašili 25 godina. Dešava se, da na katorgu dospijevaju starica majka i odrasla kćer; obje postaju priležnice naseljenikâ i obje otpočinju rađati kao da se utrkuju. Katolici, luterani, čak i Tatari i Židovi žive često s Ruskinjama. U Aleksandrovsku našao sam u jednoj kolibi rusku ženu u velikom društvu Kirgiza i Kavkazaca, koje je posluživala za stolom, te sam je zapisao kao priležnicu Tatarina ili — kako ga je ona nazivala — Čečenca. U Aleksandrovsku svima poznati Tatarin Kerbalaj živi s Ruskinjom Lopušinom i ima s njom troje djece[1]. I skitnice osnivaju porodicu, te mi je jedan od njih, skitnica Ivan od 35 godina, u Derbinskom, čak rekao sa smiješkom, da ima dvije priležnice: »jednu ovdje, a drugu na papiru u Nikolajevsku«. Neki naseljenik živi sa ženom, koja ne će da otkrije svoje podrijetlo, već deset godina kao u braku, a još uvijek ne zna njeno pravo ime i otkuda potječe.

Na pitanje, kako žive, naseljenik i njegova priležnica obično odgovaraju: »Dobro živimo.« A neke su mi kažnjenice govorile, da su kod kuće u Rusiji doživjele od muževa samo drzovitosti, batine i predbacivanja zbog kore kruha, a ovdje,

---

ka Kotljarova. Ondje se naseljenik Jarovati potužio, da njegova žena odbija da živi s njime. Slijedila je odredba: »N. N., odvalite joj.« — »Koliko?« — »Sedamdeset.« Ženu su išibali, no ona je ipak ostala pri svome te je prešla k naseljeniku Malovječkinu, koji je se sada ne može nahvaliti. Naseljenik Rezvjecov, starac, zatekao je svoju priležnicu s naseljenikom Rodinom i potužio se. Slijedila je naredba: »Pozovite je ovamo!« Žena je došla. »Ti, ovakva i onakva, ne ćeš da živiš s Rezvjecovom? Šibe!« I Rezvjecovu je zapovjeđeno da vlastoručno kazni priležnicu, što je on i učinio. Najzad je ona ipak pobijedila, i ja sam je već zapisao kao priležnicu Rodinovu, a ne Rezvjecovljevu. To su svi slučajevi, kojih se stanovništvo sjeća. Ako kažnjenica zbog svadljivosti ili raspuštenosti odviše često mijenja priležnike, kažnjavaju je, no i to se dešava rijetko, i samo onda, ako se naseljenici pritužе.

[1] U Gornjem Armudanu zapisao sam kao priležnicu Tatarina Tuhvatulija Jekaterinu Petrovu; ona je s njime izrodila djecu; radnik je u toj porodici musliman, gosti također. U Rikovskom naseljenik Muhamed Uste-Nor živi s Avdotjom Medvjedovom. U Donjem Armudanu luteran naseljenik Perecki ima priležnicu Židovku Leu Permut Broha, a u Velikom Takoe prognanik seljak Kaljevski živi u priležništvu s Ainkom.

na katorgi, prvi put im je sinulo svijetlo. »Bogu hvala, sada živim s dobrim čovjekom, on me čuva.« Prognanici paze na svoje priležnice i cijene ih.

— Budući da nema žena, seljak ovdje sam i ore, i priređuje jelo, i muze kravu, i krpi rublje — govorio mi je barun A. N. Korf — i ako se domogne žene, ne pušta je tako lako iz ruku. Pogledajte, kako je odijeva. Prognanici poštuju ženu.

— Uostalom, to je ne priječi, da ne bude puna modrica — dodao je za sebe general Kononovič, koji je prisustvovao razgovoru.

Dešavaju se i svađe, i tučnjave, dolazi i do modrica, pa ipak se naseljenik odnosi prema svojoj priležnici obzirno, budući da je prednost na njenoj strani: on zna, da je njihova veza nezakonita, i da ga ona može u svako doba napustiti i prijeći drugome. Razumije se, da prognanici paze na svoje žene i iz drugih razloga. Iako se na Sahalinu vrlo jednostavno sklapaju nezakoniti brakovi, i kod njih se znade javiti ljubav u svome najsimpatičnijem i najprivlačnijem obliku. Vidio sam u Due kažnjenicu, luđakinju i padavičavku, koja je živjela u kolibi svoga priležnika, također robijaša; on je njeguje, kao brižna bolničarka, i kad sam mu napomenuo, da mu je vjerojatno teško stanovati u istoj sobi s tom ženom, odgovorio mi je radosno: »Ni govora, vaše visokoblagorođe, to je moja ljudska dužnost!« U Novo-Mihajlovki priležnica nekog naseljenika već odavna ne može hodati te dan i noć leži posred sobe na prnjama, a on je njeguje, i kad sam ga stao uvjeravati, da bi mu bilo udobnije, kad bi ona ležala u bolnici, i on je počeo govoriti o čovjekoljublju.

Uz dobre i prosječne obitelji nailazi se za promjenu i na onaj red slobodnih porodica, kojemu djelomično prognaničko »žensko pitanje« duguje tako loš glas. Već od prve minute te porodice odbijaju svojom izvještačenošću i neiskrenošću te se osjeća, kako je tu, u atmosferi iskvarenoj tamnicom i bijedom, porodica već odavna istrunula, a na njenu je mjestu izniklo nešto drugo. Mnogo muškaraca i žena žive zajedno stoga, što tako valja činiti, što je tako uobičajeno u progonstvu; priležništva su postala u koloniji tradicionalna pojava, i ti su se ljudi, slabe, bezvoljne prirode, podredili tome poretku, iako ih nitko nije na to silio. Hoholka od kojih 50 go-

dina u Novo-Mihajlovki, koja je ovamo došla sa sinom, također robijašem, zbog snahe, koja je bila nađena mrtva u bunaru, ostavila je kod kuće starca muža i djecu te živi ovdje s priležnikom; kako se čini, njoj je samoj to mrsko te se stidi da o tome govori sa stranim čovjekom. Svoga priležnika prezire no ipak stanuje i spava s njime: tako mora biti u progonstvu. Članovi takvih porodica do te su mjere strani jedno drugome, da ne znaju, koliko je drugome godina, iz koje je gubernije, kakvo mu je očinsko ime, ma kako dugo da žive pod istim krovom, bilo to i 5 do 10 godina. Na pitanje, koliko je godina njezinu priležniku, žena obično odgovara: »Đavo bi ga znao«, gledajući pritom bezvoljno i lijeno ustranu. Dok je priležnik na radu ili se negdje karta, priležnica leži u krevetu, besposlena, gladna; ako netko od susjeda uđe u kolibu, ona preko volje ustaje i priča zijevajući, da je »došla zbog muža«, nevino je stradala: »Njega su, đavla, momci ubili, a mene na robiju.« Priležnik se vraća kući: nema što da radi, nema ničeg, o čemu bi govorio sa ženom; trebalo bi postaviti samovar, ali nema šećera ni čaja ... Gledajući priležnicu, kako leži, obuzima ga — bez obzira na glad i mrzovolju — osjećaj dosade i besposličarenja, uzdiše te se i on — baca u postelju. Ako se žene iz takvih porodica bave prostitucijom, priležnici obično podstiču taj zanat. U prostitutki, koja zarađuje koru hljeba, priležnik vidi korisnu domaću životinju te je cijeni, t. j. sam joj postavlja samovar i šuti dok ona psuje. Ona često mijenja priležnike, izabirući one, koji su bogatiji ili koji imaju votke, ili ih mijenja naprosto iz dosade, radi raznolikosti.

Kažnjenica dobiva robijaško sljedovanje, koje pojedu ona i priležnik; katkad je ovo žensko sljedovanje jedini izvor porodične ishrane. Budući da se priležnica formalno smatra radnicom, naseljenik plaća za nju državi kao za radnicu: obvezuje se da će prebaciti kojih dvadeset pudi tereta iz jednog okruga u drugi ili dovući u stanicu desetak balvana. Ta je formalnost, uostalom, obavezna samo za seljake naseljenike i ne traži se od prognanika, koji žive u stanicama i ne rade ništa. Kad izdrži kaznu, kažnjenica se prevodi među naseljenice i više ne dobiva opskrbu u hrani i odijelu; na taj način, prevođenje među naseljenice na Sahalinu nikako ne znači olakšanje sudbine: kažnjenice, koje od države dobivaju sljedovanje, žive lakše, nego naseljenice, i što je robija dugotraj-

nija, to bolje za ženu, a ako je suđena na neodređen rok, osiguran joj je komad kruha neograničeno. Naseljenica dobiva seljačka prava obično na temelju olakšavajućih okolnosti nakon šest godina.

Slobodnih žena, koje su dobrovoljno došle za muževima, danas ima u koloniji više nego kažnjenica, a prema ukupnom broju prognanica one stoje u omjeru 2 : 3. Zapisao sam 697 slobodnih žena; kažnjenica, naseljenica i seljakinja bilo je 1041 — slobodne žene tvore prema tome 40% svih prisutnih odraslih žena[1]. Raznovrsni razlozi pobuđuju žene da napuste domovinu i krenu u progonstvo za muževima zločincima. Jedne odlaze iz ljubavi i sažaljenja; druge iz čvrstog uvjerenja, da samo bog može rastaviti muža i ženu; treće bježe iz kuće od stida; u zaostaloj seoskoj sredini muževljeva sramota pada još uvijek na žene: kada, na primjer, osuđenikova žena pere rublje na rijeci, nazivaju je druge žene robijašicom; četvrte su muževi varkom namamili na Sahalin kao u zamku. Još u potpalublju pišu mnogi zatvorenici kući, da je na Sahalinu toplo, i da ima mnogo zemlje, i kruh da je jeftin, i poglavarstvo dobro; iz tamnice pišu to isto, katkad po nekoliko godina, izmišljajući sve nove i nove mamce; njihovo pouzdanje u neprosvijećenost i lakoumlje žena često je opravdano, kako su dokazale činjenice[2]. Najzad, pete idu stoga, što su još uvijek pod snažnim moralnim utjecajem muževa; one su možda i same učestvovale u zločinu ili su se koristile njegovim plodovima, a nisu dospjele pod sud samo slučajno zbog pomanjkanja dokaza. Najčešća su prva dva uzroka: suosjećanje i samilost do samopožrtvovanja i nepokolebljiva snaga uvjerenja. Među ženama, koje su dobrovoljno stigle za muževima, ima, osim Ruskinja, i Tatarkinja, Židovki, Ciganki, Poljakinja i Njemica[3].

---

[1] Za prvih deset godina, otkako je otpočeo prijevoz morem, od 1879. do 1889. god., parobrodi Dobrovoljne flote prevezli su 8430 muških i ženskih robijaša i 1146 članova njihovih porodica, koji su ih dobrovoljno pratili.

[2] Jedan se zatvorenik u pismu čak hvalio, kako ima inozemnih srebrnjaka. Ton sličnih pisama pun je životne radosti, obijesti.

[3] Dešava se, da za ženama dolaze u progonstvo i muževi. Na Sahalinu su samo tri takva muškarca: vojnici izvan službe Andrej Najduš i Andrej Ganjin u Aleksandrovsku i seljak Žigulin u Derbinskom. Ovaj posljednji, koji je došao za ženom i djecom, starac je; izigrava čudaka, čini se, kao da je uvijek pijan, i služi kao

Kad slobodne žene stižu na Sahalin, ne dočekuju ih ondje osobito srdačno. Eto karakteristične epizode. 19. listopada 1889. god. parobrodom Dobrovoljne flote *Vladivostok* stiglo je u Aleksandrovsk 300 slobodnih žena, mladeži i djece. Plovili su oni iz Vladivostoka 3 ili 4 dana na hladnoći, bez topla jela, i među njima se — kako mi je pričao doktor — našlo 26 bolesnih od šarlaha, boginja i ospica. Parobrod je stigao kasno uveče. Zapovjednik se vjerojatno bojao ružna vremena te je zatražio, da se putnici i teret svakako preuzmu u toku noći. Iskrcavali su od 12 do 2 sata noću. Žene i djecu zatvorili su na pristaništu u spremište za motorne čamce i u ambar, podignut za robno skladište, a bolesnike u spremište, koje je preudešeno za karantensko čuvanje bolesnika. Stvari putnika pobacali su bez reda u deregliju. Pred jutro se proširio glas, da su u noći valovi otkinuli deregliju i zanijeli je na more. Podigao se plač. Jednoj je ženi zajedno sa stvarima nestalo 300 rubalja. Sastavili su zapisnik i svu krivnju bacili na oluju, međutim su se već drugi dan stale kod robijaša u tamnici pojavljivati nestale stvari.

U prvo vrijeme, pošto stigne na Sahalin, slobodna je žena kao omamljena. Otok i prilike na katorgi zaprepaštavaju je. Ona govori u očaju, da se — putujući k mužu — nije zavaravala i da je očekivala samo zlo, no stvarnost se pokazala strašnijom od svih očekivanja. Dostajalo je da se porazgovori sa ženama, koje su stigle prije nje, da pogleda, kako one žive, pa da stekne uvjerenje, da su ona i djeca propali. Iako do dovršenja kazne ima još više od 10 do 15 godina, ona već sada bunca o kopnu i ne će ni da čuje o ovdašnjem domaćinstvu, koje joj se čini beznačajnim i nevrijednim pažnje. Ona plače dan i noć naričući, sjećajući se svojih ostavljenih rođaka kao da su preminuli, a muž svijestan svoje velike krivnje prema

---

ruglo cijeloj ulici. Jedan stari Nijemac došao je sa ženom sinu Gottliebu. Ne zna ni riječi ruski. Zapitao sam ga, uz ostalo, koliko mu je godina.

— Rodio sam se 1832. god. — reče on njemački, zatim je kredom napisao na stolu 1890. i odbio 1832.

S nekim robijašem, bivšim trgovcem, stigao je njegov pomoćnik, koji je uostalom proživio u Aleksandrovsku samo mjesec dana te se vratio u Rusiju. Po 264. čl. »*Statuta o prognanicima*«, muževi Židovi ne mogu slijediti u progonstvo svoje osuđene žene, i ove mogu uzimati sa sobom samo dojenčad, a i to jedino uz suglasnost muža.

njoj, sumorno šuti, ali se najzad raspaljuje i otpočinje da je tuče i psuje što je došla ovamo.

Ako je slobodna žena došla bez novaca ili ih je donijela tako malo, da je dostajalo samo za kupnju kolibe, i ako njoj i mužu ništa ne šalju od kuće, javlja se uskoro glad. Zarade nema, nemaš gdje da prosiš milostinju, te se ona i djeca moraju hraniti onom istom zatvoreničkom porcijom, koju iz tamnice dobiva njen muž robijaš i koja jedva dostaje za jednog odraslog čovjeka[1]. Iz dana u dan misao joj je obuzeta samo jednim: što da pojede i čime da nahrani djecu. Od trajne gladi, od uzajamnih predbacivanja zbog komadića kruha i od uvjerenosti, da bolje ne će biti, duša s vremenom ogrubljuje, i žena spoznaje, da se na Sahalinu ne ćeš nasititi profinjenim osjećajima, te otpočinje da zarađuje petáke i grivenike — kako je rekla jedna od njih — »svojim tijelom«. Muž je također ogrubio, nije mu do čistoće, i sve mu se to čini nevažnim. Tek što su kćeri navršile 14 ili 15 godina, a već i njih stavljaju u promet; majke trguju njima kod kuće ili ih daju u priležništvo bogatim naseljenicima i nadglednicima. I sve se to čini to lakše, jer slobodna žena provodi ovdje svoje vrijeme posve besposleno. U stanicama nema baš nikakva posla, a u naseljima, osobito sjevernim okruzima, gospodarstva su ustvari beznačajna.

Osim oskudice i besposličarenja, slobodna žena ima još i trećeg uzročnika raznih nevolja — to je muž. On može da propije i prokarta svoje sljedovanje, ženino, pa čak i dječje odijelo. On može da počini nov zločin i da se dade u bijeg. Naseljenik Timovskog okruga Biševec bio je za vrijeme mog boravka zatvoren u samici u Due — okrivljivali su ga zbog pokušaja ubojstva; njegova žena i djeca živjeli su u blizini u porodičnim kasarnama, a kuća i domaćinstvo bili su napušteni. U Malo-Timovu bježao je naseljenik Kučerenko, ostavivši ženu i djecu. Ako muž nije od onih, koji ubijaju ili bježe, ipak se žena svakog dana mora bojati, da ga ne kazne, da ga lažno ne optuže, da se ne satre od napora, ne razboli, ne umre.

---

[1] Tu oštro pada u oči razlika u položaju te slobodne žene, zakonite supruge, i njezine susjede kažnjenice, priležnice, koja dobiva od države svaki dan tri funte hljeba. U Vladimirovki sumnjaju na jednu slobodnu ženu, da je ubila muža; ako je osude na robijaške radove, počet će primati sljedovanje — znači, da će doći u bolji položaj od onog, u kome je bila prije suđenja.

Godine prolaze, približava se starost; muž je već odslužio kaznu i naseljenički rok i bori se za seljačka prava. Prošlost se zaboravlja, oprašta se od nje i, s odlaskom na kopno, naslućuje se u daljini nov, razuman, sretan život. No biva i drugačije. Žena umire od sušice, a muž odlazi na kopno, star i samotan; ili pak ona ostaje udovica i ne zna, što da radi, kamo da ode. U Derbinskom je slobodna žena Aleksandra Timofejeva napustila svoga muža molokana[1] i otišla k pastiru Akimu, živi u tijesnoj, prljavoj straćari i već je rodila pastiru kćerku, a muž je uzeo drugu ženu, priležnicu. Slobodne žene Šuljikina i Fedjina u Aleksandrovskom otišle su također od muževa i postale priležnice. Nenila Karpenko je obudovjela i sad živi s naseljenikom. Robijaš Altuhov pošao je u skitnju, a njegova supruga Jekaterina, slobodna žena, živi u nezakonitu braku[2].

---

[1] član sekte, koja ne jede meso, već se pretežno hrani mlijekom (prim. prev.)

[2] »*Statut o prognanicima*« sadržava propise i o slobodnim ženama. Po čl. 85. »žene, koje idu po vlastitoj volji, ne moraju za sve vrijeme praćenja biti odvajane od muževa i nisu podvrgnute strogosti nadzora«. U Evropskoj Rusiji ili na parobrodu Dobrovoljne flote one su slobodne od nadzora, međutim u Sibiru, kad partija pješači ili se vozi kolima, pratioci nemaju vremena da razlikuju u gomili, gdje su prognanici, a gdje slobodni. Vidio sam u Zabajkalju, kako se u rijeci zajedno kupaju muškarci, žene i djeca; pratioci, koji su ih opkolili u polukrugu, nisu nikome, čak ni djeci, dopustili da prekorači granicu tog polukruga. Prema članovima 173. i 253., žene, koje dobrovoljno prate svoje muževe, »dobivaju odijelo, obuću i novac za hranu u toku čitava puta do odredišta«, u visini zatvoreničkog sljedovanja. No u »*Statutu*« se ne govori, na koji način slobodne žene treba da se kreću kroz Sibir — pješice ili na kolima. Po članu 406., njima se — uz suglasnost muža — dopušta privremen odlazak iz mjesta progonstva u unutrašnje gubernije carstva. Ako muž umre u progonstvu ili brak bude raskinut zbog novog zločina, žena se — po čl. 408. — može vratiti u domovinu na državni trošak.

Opisujući položaj žena prognanih robijaša i njihove djece, koji su krivi samo toliko, što ih je sudbina dovela u rodbinski odnos sa zločincima, Vlasov govori u svomu izvještaju, da je to »gotovo najmračnija strana čitavoga našeg deportacijskog sistema«. Već sam govorio o tome, kako su slobodne žene neravnomjerno raspoređene po okruzima i naseljima i kako se mjesna administracija malo brine za njih. Neka se čitatelj sjeti dujskih *porodičnih kasarna*. Činjenica, da su slobodne žene i njihova djeca smješteni u zajedničkim sobama, kao u tamnici, u strašnim prilikama, zajedno

XVII

Dobni sastav stanovništva. — Porodično stanje prognanika. — Brakovi. — Natalitet. — Sahalinska djeca.

Kad bi brojke, koje govore o dobnom sastavu prognaničkog stanovništva, bile čak idealno točne i nerazmjerno potpunije od onih, koje sam ja sakupio, one ipak ne bi gotovo ništa govorile. U prvome redu, one su slučajne, jer nisu uzrokovane prirodnim i ekonomskim uvjetima, već pravnim teorijama, postojećim kaznenim zakonom, voljom osoba, koje tvore tamničku upravu. Kad se promijeni gledanje na progonstvo uopće, a osobito na sahalinsko, promijenit će se i dobni sastav stanovništva; isto će se desiti, kad u koloniju stanu slati dvostruko više žena ili kad izgrade Sibirsku željeznicu te otpočne slobodna imigracija. U drugome redu, na prognaničkom otoku zbog posebne organizacije života, ti brojevi imaju posve drugo značenje, nego uz obične uvjete u Čerepovjeckom ili Moskovskom kotaru. Na primjer, neznatan postotak staraca na Sahalinu ne ukazuje na neke nepovoljne uvjete, kao što je to visoka smrtnost, već samo na to, da robijaši u većini izdržavaju kaznu i odlaze na kopno, prije nego što ostare.

Danas su u koloniji na prvome mjestu ljudi u dobi od 25 do 35 (24,3%) i od 35 do 45 (24,1%)[1]. Doba od 20 do 55 godina, koje dr. Grjaznov naziva radnim, iznosi u koloniji 64,6%, t. j.

---

s tamničkim kartašima, s njihovim ljubavnicama i njihovim svinjama, da su smješteni u Due, t. j. u najjezovitijem i najbeznadnijem mjestu otoka, dovoljno crta kolonizacijsku i poljoprivrednu politiku ovdašnjih vlasti.

[1] Eto dobne tablice, koju sam sastavio

Od	Do	M	Ž	Od	Do	M	Ž
0	5 god.	493	473	35	45 god.	1405	578
5	10 god.	319	314	45	55 god.	724	226
10	15 god.	215	234	55	65 god.	218	56
15	20 god.	89	96	65	75 god.	90	12
20	25 god.	134	136	75	85 god.	17	1
25	35 god.	1419	680	85	95 god.	—	1

Nepoznata je starost 142 muškarca i 35 žena.

gotovo jedan i pô puta više nego općenito u Rusiji[1]. Nažalost, visok postotak, čak i suvišak ljudi u radnoj ili proizvodnoj dobi na Sahalinu nikako ne služi kao znak ekonomskog blagostanja; on ovdje ukazuje samo na suvišak radnih ruku i zahvaljujući tome — bez obzira čak i na golem broj gladnih, besposlenih i nesposobnih — na Sahalinu se podižu gradovi i probijaju izvrsne ceste. Skupe gradnje, a usporedo s njima neosiguranost i bijeda proizvođača navode na misao o nekoj srodnosti između današnjeg stanja kolonije i onih vremena, kad se isto tako umjetno stvarao suvišak radnih ruku, podizali se hramovi i cirkusi, a proizvođači trpjeli krajnju, iscrpljujuću oskudicu.

Djeca, t. j. oni u dobi od 0 do 15 godina, daju također visok broj — 24,9%. Ako se usporedi s istovrsnim brojkama u Rusiji[2], on je malen, no visok je za prognaničku koloniju, gdje porodični život nailazi na tako nepovoljne uvjete. Plodnost sahalinskih žena i malena smrtnost djece, kako će čitatelj dolje vidjeti, uskoro će povećati procent djece, možda čak do ruske norme. To je dobro stoga, što — bez obzira na bilo kakve kolonizacijske motive — blizina djece pruža prognanicima moralnu podršku i snažnije od bilo čega drugog podsjeća na rodno rusko selo; usto, briga oko djece spasava prognanice od besposličarenja; to je i loše, jer neproduktivni žitelji traže od stanovništva izdatke, a sami ne daju ništa i time povećavaju ekonomske teškoće; oni pojačavaju bijedu, i u tome je kolonija čak u nepovoljnijim uvjetima nego rusko selo; sahalinska djeca, pošto se zamomče ili odrastu, odlaze na kopno i na taj se način izdaci, što ih je potrošila kolonija, ne vraćaju.

Ljudi u dobi, koja tvori nadu i temelj kolonije, doduše još nedozrelu, ali već u dozrijevanju, daju na Sahalinu najneznačajniji postotak. Osoba od 15 do 20 godina ima u cijeloj koloniji samo 185: muških 89 i ženskih 96, t. j. oko 2%. Od njih su samo 27 prava djeca kolonije, budući da su se rodili na Sahalinu ili na putu u progonstvo, a svi su ostali — pridošli element. No i ovi, koji su se rodili na Sahalinu, čekaju samo

[1] U Čerepovjeckom kotaru radna dob iznosi 44,9%, u Moskovskom 45,4%, u Tambovskom 42,7%. Isp. knjigu V. I. Nikoljskoga: »*Tambovski kotar. Statistika stanovništva i obolijevanja*«, 1885.

[2] U Čerepovjeckom kotaru 37,3, u Tambovskom oko 39%.

odlazak roditelja ili muževa na kopno pa da krenu s njima. Gotovo svih 27 djeca su bogatih seljaka, koji su već izdržali kaznu, a na otoku su zasad ostali da zaokruže kapitale. Takvi su, na primjer, Račkovi u naselju Aleksandrovskom. Čak ni Marija Baranovska, kćerka slobodnog naseljenika, rođena u Čibisaniju — sada joj je 18 godina — ne će ostati na Sahalinu, već će otići s mužem na kopno. Od onih, koji su se na Sahalinu rodili prije 20 godina i koji su sada u 21. godini, nije na otoku ostao više nijedan. Dvadesetogodišnjaka u koloniji ima ukupno 27: od njih je 13 prognano ovamo na katorgu, 7 ih je dobrovoljno stiglo za muževima, a 7 su sinovi prognanika, mladi ljudi, koji već poznaju put u Vladivostok i na Amur[1].

Na Sahalinu je 860 zakonitih porodica i 782 slobodne, i ti su brojevi dovoljni da odrede porodični položaj prognanika, koji žive u koloniji. Govoreći općenito, blagodati porodičnog života uživa gotovo polovina odraslog stanovništva. Sve su žene u koloniji zauzete, prema tome, drugu polovicu, t. j. oko tri tisuće duša, koje žive same, sačinjavaju samo muškarci. Uostalom, taj je odnos slučajan te je izvrgnut neprekidnim kolebanjima. Kad se na temelju najvišeg manifesta pušta iz tamnice na gospodarstva odmah oko tisuću novih naseljenika, tada se u koloniji povećava postotak onih, koji ne žive porodičnim životom; kad je međutim — a to se desilo uskoro poslije mog odlaska — sahalinskim naseljenicima bilo dopušteno da rade na Usurijskoj dionici Sibirske željeznice, taj se postotak snizio. Bilo kako mu drago, smatra se, da se porodični princip među prognanicima vrlo slabo razvio, i kao na glavni uzrok, zbog kojeg kolonija dosad nije uspjela, ukazuju

---

[1] Iz tablice se razabira, da su kod djece spolovi gotovo ravnomjerno raspoređeni, a kod dobi od 15 do 20 i od 20 do 25 godina zapaža se čak određen suvišak žena; no zatim, kod starosti od 25 do 35, muškarci pretežu više nego dvostruko, a kod starijih i vrlo starih ta je prevaga znatna. Malen broj staraca i gotovo potpuno nedostajanje starica ukazuju na to, da u sahalinskim porodicama nema elementa iskustva, tradicije. Uzgred budi rečeno, svaki put, kad sam posjećivao tamnice, činilo mi se, da je u njima razmjerno više staraca nego u koloniji.

upravo na velik broj ljudi bez porodice[1]. Sada je na redu pitanje, zašto su se u koloniji toliko rasprostranila nezakonita ili slobodna priležništva i zašto se, kad se promotre brojke, koje se odnose na porodični položaj prognanika, stječe utisak, kao da prognanici uporno izmiču zakonitom braku? Kad ne bi bilo slobodnih žena, koje su dobrovoljno došle za svojim muževima, slobodnih bi porodica u koloniji bilo četiri puta više nego zakonitih[2]. Kad mi je diktirao u bilježnicu, general-gubernator nazvao je takvo stanje stvari »strašnim«, ali zbog toga, naravno, nije okrivljivao prognanike. Budući da su većinom patrijarhalni i religiozni ljudi, prognanici više vole zakoniti brak. Nezakoniti supruzi često mole od poglavarstva dopuštenje da se vjenčaju, no većinu tih molbi valja odbijati iz uzroka, koji ne zavise ni od mjesne administracije ni od samih prognanika. Riječ je o tome, da se s gubitkom svih staleških prava poništavaju supružanska prava osuđenika i on za porodicu više ne postoji, kao da je umro, pa ipak — unatoč svemu — njegova bračna prava u progonstvu ne zavise od okolnosti, koje proistječu iz njegova daljnjeg života, već od volje neosuđenoga bračnog druga, koji je ostao u domovini. Prijeko je potrebno, da taj bračni drug pristane na raskidanje braka i da dade razvod, jer tek tada osuđenik može stupiti u nov brak. Ostavljeni bračni drugovi obično ne daju taj pristanak: jedni iz religioznog uvjerenja, da je razvod grijeh; drugi stoga, što smatraju, da je raskidanje brakova nepotrebna, besposličarska stvar, hir, osobito, kad je objema bračnim drugovima već blizu četrdeset godina. »U svojim

---

[1] Iako nikako nije jasno, da bi učvršćenje kolonije u prvo vrijeme zavisilo ponajviše od toga, hoće li se u njoj razviti porodični princip; znamo, da je blagostanje Virginije bilo učvršćeno još prije, nego što su u nju stale stizati žene.

[2] Ako se sudi po golim brojevima, može se zaključiti, da je crkvena forma braka za ruske prognanike najnepodesnija. Iz službenih izvještaja, na primjer, za 1887. god. vidi se, da je u Aleksandrovskom okrugu bilo 211 kažnjenica. Od njih je samo 34 živjelo zakonito, a 136 je bilo u priležništvu s robijašima i naseljenicima. U Timovskom okrugu iste je godine od 194 kažnjenice 11 živjelo sa zakonitim muževima, a 161 u priležništvu. Od 198 naseljenica 33 su bile udate, a 118 je živjelo u priležništvu. U Korsakovskom okrugu nijedna kažnjenica nije živjela s mužem; 115 ih je bilo u nezakonitom braku; od 21 naseljenice samo su 4 bile udate.

godinama da se ženi — razmišlja žena primivši od muža pismo o razvodu. — Staro pseto, bolje bi mu bilo da misli na dušu.« Treći odbijaju stoga, što se boje da otpočnu tako neobično kompliciran, naporan i skup posao, kao što je razvod, ili naprosto stoga, što ne znaju, kamo da se obrate molbom i čime da počnu. Da prognanici ne stupaju u zakoniti brak, često je kriva i nesavršenost službenih popisa, koja u svakome pojedinom slučaju izaziva čitav niz raznih formalnosti, zamornih, u duhu starinskog birokratskog cjepidlačarenja; sve to ima jedinu posljedicu, da prognanik — istrošivši se na pisare, biljege i telegrame — najzad beznadno odmahuje rukom i spoznaje, da od njegova zakonitog braka ne će biti ništa. O mnogim prognanicima nema uopće službenih popisa; ima i takvih popisa, u kojima uopće nije evidentirano obiteljsko stanje prognanika ili je navedeno nejasno ili netočno; međutim, osim službenog popisa prognanik nema nikakvih drugih dokumenata, na koje bi se mogao pozivati u slučaju potrebe[1]. Iz matičnih se knjiga mogu dobiti podaci o broju brakova sklopljenih u koloniji; no budući da je zakoniti brak ovdje luksuz, nedostupan mnogima, ti podaci nikako ne određuju pravu potrebu stanovništva za bračnim životom; ovdje se ne vjenčavaju onda, kad je to potrebno, već kad je moguće. Srednja dob ženika ovdje je posve bezvrijedan broj: iz njega je nemoguće prosuđivati, da li pretežu kasni ili rani brakovi, ili

---

[1] Knez Šahovskoj u svome »*Pitanju o organizaciji otoka Sahalina*« pisao je između ostalog: »Velike zapreke za nesmetano sklapanje brakova predstavljaju porodični popisi, u koje često nisu uneseni vjera i porodično stanje, a — što je glavno — nejasno je, da li je došlo do razvoda s bračnim drugom, koji je ostao u Rusiji; gotovo je nemoguće, da se to sazna, a pogotovo da se preko duhovnog suda dobije razvod s otoka Sahalina.«

Evo radi uzorka primjera, kako se u koloniji organizira porodica. U Malom Takoe kažnjenica Praskovja Solovjova živi u priležništvu s naseljenikom Kudrinom, koji se ne može njome oženiti, budući da je ostavio ženu u domovini; kćerka te Praskovje, Natalija, 17 godina stara, slobodnoga stanja, živi u priležništvu s naseljenikom Gorodinskim, koji se iz istog razloga ne ženi njome. Naseljenik Ignatjev iz Novo-Mihajlovke tužio mi se, da se ne može vjenčati s priležnicom stoga, što već *godinama* ne mogu odrediti njegovo porodično stanje; njegova me je priležnica zamolila da se zauzmem za to, govoreći pritom: »Grešno je tako živjeti, nismo mi više mladi.« Sličnih bi se primjera moglo navesti na stotine.

otuda izvoditi neke zaključke, budući da porodični život većine prognanika počinje mnogo prije, nego što se izvrši crkveni obred te se obično vjenčavaju parovi, koji već imaju djecu. Iz matičnih se knjiga zasad vidi samo to, da je za posljednjih deset godina najveći broj brakova sklopljen u siječnju; na taj mjesec dolazi gotovo trećina svih brakova. Jesenje je povišenje odviše neznatno, kad se usporedi sa siječanjskim, tako da ne može biti ni govora o sličnosti s našima poljoprivrednim kotarima Brakovi, koji su se sklapali uz normalne uvjete, kad su se vjenčavala slobodna djeca prognanika, bili su svi do jednog rani; mladoženje su imali od 18 do 20, a nevjeste od 15 do 19 godina. No u dobi od 15 do 20 godina slobodnih je djevojaka više nego muškaraca, koji obično napuštaju otok, prije nego dorastu do braka; vjerojatno je zbog nedostatka mladih ženika, a djelomično i iz ekonomskih motiva bilo sklopljeno mnogo nejednakih brakova; mlade slobodne djevojke, gotovo djevojčice, udavali su roditelji za postarije naseljenike i seljake. Podoficiri, kaplari, vojni bolničari ženili su se često, no usrećivali su samo 15—16-godišnje[1].

---

[1] Podoficiri, a osobito nadglednici, smatraju se na Sahalinu mladoženjama, koji pobuđuju zavist; oni dobro znaju svoju cijenu te se prema nevjestama i njihovim roditeljima vladaju neobično naduveno; zbog takve naduvenosti N. S. Ljeskov nikako ne voli »nezasitnu arhijerejsku stoku«. U toku 10 godina bilo je sklopljeno nekoliko mezalijansa. Koleški registrator oženio se robijaševom kćerkom, dvorski savjetnik kćerkom naseljenika, kapetan kćerkom naseljenika, trgovac seljakinjom prognanicom, a plemkinja se udala za naseljenika. Ti su rijetki primjeri, kad se inteligentni ljudi žene kćerima prognanika, izvanredno simpatični i vjerojatno će dobro utjecati na koloniju. U siječnju 1880. god. u dujskoj je crkvi bio vjenčan robijaš s Giljakinjom. U Rikovskom sam zapisao Grigorija Sivokobilku, 11 godina staroga, kome je majka bila Giljakinja. Općenito uzevši, brakovi između Rusa i neruskog stanovništva vrlo su rijetki. Pričali su mi o nekom nadgledniku, koji je živio s Giljakinjom; ona mu je rodila sina i želi da se pokrsti, da bi se zatim mogla vjenčati. Otac Iraklij poznavao je prognanog Jakuta, koji je bio oženjen Gruzinkom; oboje su loše govorili ruski. Muhamedanci se i u progonstvu ne odriču mnogoženstva i nekoliko njih ima po dvije žene; tako Džaksanbetov u Aleksandrovsku ima dvije žene — Batimu i Sasenu, Abubakirov u Korsakovskom ima također dvije — Ganostu i Verhonisu. U Andreje-Ivanovskom vidio sam izvanredno lijepu Tatarkinju, 15 godina staru, koju je muž kupio od njezina oca za 100 rubalja; kad muža nema kod kuće, ona sjedi na krevetu, a naseljenici je iz predsoblja gledaju kroz vrata i dive joj se.

Svadbe su skromne i dosadne; kažu, da se u Timovskom okrugu katkad svadbuje veselo, bučno, osobito su glasni Hoholi. U Aleksandrovsku, gdje se nalazi štamparija, uobičajeno je da prognanici šalju prije svadbe štampane pozive. Robijašima slagarima dosadile su naredbe te se rado vole podičiti svojom umjetnošću; stoga njihove pozivnice po svome vanjskom izgledu i tekstu malo odudaraju od moskovskih. Za svaku svadbu vlast daje bocu špirita.

Natalitet u koloniji smatraju sami prognanici izvanredno visokim, i to daje povoda za neprekidno podrugivanje ženama i za razne dubokoumne primjedbe. Kažu, da na Sahalinu sama klima stvara kod žena dispoziciju prema trudnoći; rađaju starice i čak takve žene, koje su u Rusiji bile neplodne te se više nisu nadale, da će ikad imati djece. Kao da se žene žure da napuče Sahalin te često rađaju dvojke. Jedna porodilja u Vladimirovki, postarija žena, već s odraslom kćerkom, naslušala se razgovora o dvojcima te je očekivala, da će i ona roditi dvoje; bila je ogorčena, kad je rodila samo jedno. »Potražite još« — zamolila je primalju. No rađanje dvojaka nije ovdje češće nego u ruskim kotarima. U desetogodišnjem periodu do 1. siječnja 1890. god. u koloniji se rodilo 2275 djece oba spola,

---

»*Statut o prognanicima*« dopušta prognanicima robijašima obojega spola da sklapaju brak, tek pošto proteknu 1—3 godine, otkako su stupili u popravni razred; očito, žena, koja stupa u koloniju, a nalazi se još u razredu ispitanika, ne može biti supruga, već samo priležnica. Prognanim muškarcima dopušta se ženidba sa zločinkama, ženske osobe, koje su izgubile sva staleška prava, mogu se udavati samo za prognanike, prije nego što budu prevedene u seljački stalež. Slobodnoj ženi, koja se udaje za prognanika, koji se u Sibiru ženi prvi put, daje se iz državnih sredstava 50 rubalja; naseljeniku, koji u Sibiru stupa u prvi brak sa prognanicom, daje se bespovratno 15 rubalja, a isto toliko mu se posuđuje.

U »*Statutu*« se ništa ne govori o brakovima skitnica. Ne znam na temelju kojih dokumenata se određuje njihovo bračno stanje i dob pri stupanju u brak. Da ih vjenčavaju na Sahalinu, doznao sam prvi put iz ove isprave, napisane u formi molbe: »Njegovoj ekscelenciji gospodinu poglavaru otoka Sahalina. Potvrda naseljenika Timovskog okruga, naselja Rikovskoga, Ivana, 35 godina, koji se ne sjeća svoga podrijetla. Da sam ja, Nepamtilo, stupio u zakonitu bračnu vezu sa naseljenicom Bereznikovom Marijom u prošloj, 1888. godini 12. studenoga.« Zbog nepismenosti potpisala su se dva naseljenika.

a takozvanih plodnih poroda bilo je samo 26[1]. Sva ta nešto preuveličana naklapanja o prekomjernoj plodnosti žena, o dvojcima i t. sl. svjedoče o tome, s kakvom se pažnjom prognanici odnose prema natalitetu i kakvo važno značenje ima on ovdje.

Stoga, što je broj stanovnika izložen kolebanjima zbog neprekidnog pritjecanja i otjecanja, i to slučajnih, kao na pijaci, određivanje koeficijenta općeg nataliteta u koloniji za nekoliko godina može se smatrati nedostiživim luksuzom; teško ga je odrediti pogotovu stoga, što je brojčani materijal, koji smo sakupili ja i ostali, vrlo skroman; broj stanovnika u proteklim godinama nije poznat i njegovo mi se utvrđivanje, kad sam se upoznavao s kancelarijskim materijalom, činilo jalovom rabotom, koja je usto obećavala vrlo sumnjive rezultate. Koeficijent se može odrediti samo približno i samo za sadašnje vrijeme. God. 1889. u sve četiri parohije rodila su se 352 djeteta obojega spola; uz obične uvjete u Rusiji se tolik broj djece rađa svake godine u mjestima od sedam tisuća duša[1]; upravo je sedam tisuća uz dodatak od nekoliko stotina živjelo u koloniji 1889. god. Ovdašnji je koeficijent nataliteta očito samo nešto viši nego općenito u Rusiji (49,8) i u ruskim kotarima, na primjer Čerepovjeckom (45,4). Može se uzeti, da je natalitet na Sahalinu 1889. god. bio relativno isto tako visok, kao općenito u Rusiji; ako je postojala razlika u koeficijentima, ona nije bila velika, te vjerojatno nije imala posebnog značenja. A budući da je od dva kraja jednakih koeficijenata općeg nataliteta plodnost žena viša u onome, u kome ih ima razmjerno manje, ipak se može uzeti, da je plodnost žena na Sahalinu znatno viša, nego općenito u Rusiji.

Glad, čežnja za domovinom, zločinačke sklonosti, nedostatak slobode — svi ti nepovoljni uvjeti progonstva ne isključuju sposobnost rađanja u prognanika; prema tome, činjenica da ona postoji ne dokazuje blagostanje. Uzrok je povećane plodnosti žena i isto takva nataliteta u prvom redu besposličarenje prognanika, koji žive u koloniji, prisilan boravak muževa i priležnika kod kuće, budući da ne odlaze u pečalbu i na zaradu, i monotonija života, gdje je udovoljenje spolnim

---

[1] Ovi se brojčani podaci, koje sam uzeo iz parohijskih matičnih knjiga, odnose samo na pravoslavno stanovništvo.

[1] Računajući po Jansonu, 49,8 ili gotovo 50 poroda na 1000.

nagonima često jedina moguća razonoda, i u drugom redu činjenica, što je većina žena ovdje u godinama, kad su sposobne za rađanje. Osim tih bližih uzroka postoje vjerojatno i dalji, no oni su zasad nepristupačni neposrednom promatranju. Jak natalitet valja možda promatrati kao sredstvo, koje priroda daje stanovništvu u borbi sa štetnim, destruktivnim utjecajima, u prvom redu s takvim neprijateljima prirodnog poretka, kao što su malobrojnost stanovništva i nedostatak žena. Što je veća opasnost, koja ugrožava stanovništvo, to se više rađa, i u tome se smislu nepovoljni uvjeti mogu uzeti za uzrok visokog nataliteta[1].

Od 2275 rođenja u desetogodišnjem razdoblju maksimum otpada na jesenje mjesece (29,2%), minimum na proljetne (20,8%), zimi (26,6%) se rađalo više nego ljeti (23,6%). Najveći broj začeća i rođenja padao je dosad u polugodište od kolovoza do veljače, i u tome je pogledu bilo najpogodnije vrijeme s kratkim danima i dugim noćima, pogodnije od natmurenog i kišovitog proljeća i isto takva ljeta.

Danas na Sahalinu ima u svemu 2122 djeteta, ako se ovamo uključi i ona omladina, koja je 1890. god. navršila 15 godina. Od njih je 644 stiglo s roditeljima iz Rusije, 1473 se rodilo na Sahalinu i na putu u progonstvo; za petoro djece ne znam gdje su se rodila. Prvih je gotovo triput manje; većinom su stigla na otok u onoj dobi, kad se kod djece javlja svijest; ona se sjećaju domovine i ljube je; međutim druga, sahalinski domoroci, nisu nikad vidjela ništa bolje od Sahalina te su vezana za nj kao za svoju pravu domovinu. Uopće, obje se grupe znatno razlikuju jedna od druge. Tako je u prvoj grupi nezakonito rođenih samo 1,7%, a u drugoj 37,2%[2]. Predstavnici prve grupe nazivaju sebe slobodnima; u golemoj su većini bili začeti ili rođeni prije suđenja te zadržavaju stoga sva prava svoga staleža. Djeca pak, rođena u progonstvu, ne nazivaju

[1] Snažne, kratkotrajne katastrofe, kao nerodica, rat i t. sl., snižavaju natalitet, a kronične ga nevolje — kao visoka smrtnost djece i, možda, zarobljeništvo, kmetski položaj, progonstvo i t. sl. — povećavaju. U nekih se porodica usporedo sa psihičkim izrođivanjem zapaža i pojačan natalitet.

[2] Nezakonito rođeni prve grupe — to su djeca kažnjenica, koja su se ponajviše rodila u tamnicama poslije suđenja; u porodicama pak, koje su dobrovoljno prispjele za bračnim drugovima i roditeljima, nema uopće nezakonito rođenih.

se nikako; s vremenom će njih uvrstiti u one staleže, koji plaćaju porez, te će se nazivati seljacima ili građanima, sada se međutim njihov socijalni položaj određuje ovako: nezakoniti sin prognanice kažnjenice, kći naseljenika, nezakonita kćerka naseljenice i t. d. Kad je neka plemkinja, žena prognanika, doznala, da su njeno dijete zapisali u matičnoj knjizi kao sina naseljenika, kažu, da je gorko zaplakala.

Dojenčadi i djece mlađe od 4 godine gotovo i nema u prvoj grupi: ovdje preteže takozvana školska dob. Međutim, u drugoj grupi, u sahalinskih domorodaca preteže najmlađa dob; osim toga, što su djeca starija, to manje vršnjaka imaju, i kad bismo dječju dob te grupe prikazali grafički, dobili bismo krivulju, koja naglo strmo pada. U toj grupi ima djece mlađe od godinu dana 203, od 9 do 10 godina — 45, a od 15 do 16 — samo 11. Od dvadesetogodišnjaka, koji su se rodili na Sahalinu, nije — kako sam već rekao — ostao niti jedan. Na taj se način nedostatak odraslije djece i mladeži popunjava došljacima, i oni zasada daju iz svoje sredine mlade ženike i nevjeste. Malen procent odraslije djece među sahalinskim domorocima objašnjava se i dječjom smrtnošću i time, što je prošlih godina bilo na otoku manje žena i stoga se rađalo manje djece, no glavnu krivnju nosi u tome emigracija. Kad odrasli odlaze na kopno, ne ostavljaju djecu, već je odvode sa sobom. Roditelji sahalinskog domoroca obično počinju izdržavati kaznu još mnogo prije, nego što se on pojavio na svijetu, i dok se on rodi, raste i navrši 10 godina, oni su većinom već dobili seljačka prava i otišli na kopno. Položaj pridošlice posve je drugačiji. Kad njegove roditelje prognaju na Sahalin, on već ima oko 5 do 8 ili 10 godina; dok oni izdržavaju katorgu i naseljenički rok, on odraste, i kad se kasnije njegovi roditelji trude oko seljačkih prava, postaje već radnikom i prije nego što posve pođe na kopno, već je nekoliko puta odlazio na pečalbu u Vladivostok i Nikolajevsk. U svakome slučaju, u koloniji ne ostaju ni došljaci ni mjesni domoroci, i stoga bi bilo točnije, da sve sahalinske stanice i naselja sve do danas ne nazivaju kolonijom, već mjestima privremenog naseljivanja.

Rođenje svakoga novog čovjeka u porodici dočekuje se nerado; nad dječjom kolijevkom ne pjevaju pjesme te se čuju samo zloguka naricanja. Očevi i majke govore, da nemaju

čime hraniti djecu, da se ona na Sahalinu ne će naučiti ničemu dobrome, i »najbolje bi bilo, kad bi ih milosrdni gospodin što prije uzeo«. Ako dijete plače ili je nestašno, viču ljutito na nj: »Šuti, crko da bog da!« No ipak, ma što govorili i ma kako naricali, najkorisniji, najpotrebniji i najsimpatičniji su ljudi na Sahalinu djeca, i sami prognanici to dobro znaju i zato ih jako cijene. U ogrubjelu, moralno iscrpenu sahalinsku porodicu ona unose element nježnosti, čistoće, blagosti, radosti. Iako su neporočna, ona više od svega na svijetu ljube poročnu majku i oca razbojnika, i ako prognanika, koji se u tamnici odvikao od nježnosti, dira umiljavanje psa, kakvu vrijednost mora da ima za nj ljubav djeteta! Već sam govorio, da su djeca moralna podrška za prognanike; sada još dodajem, da su djeca često ono jedino, što prognanike i prognanice veže još sa životom, spasava od očaja, od konačnog pada. Jednom sam popisivao dvije slobodne žene, koje su došle dobrovoljno za muževima i živjele u jednome stanu; jedna od njih, bez djece, čitavo je vrijeme, dok sam bio u kolibi, roptala na sudbinu, izrugivala se samoj sebi, nazivala sebe luđakinjom i prokletnicom zbog toga, što je pošla na Sahalin, grčevito je stezala šake, a sve to pred mužem, koji je bio prisutan i gledao me pogledom punim krivnje, a druga — kako ovdje često govore — obdarena djecom, koja je imala nekoliko djece, šutjela je, i ja sam pomislio, kako mora da je strašan položaj prve, bez djeteta. Sjećam se, da sam, zapisujući u jednoj kolibi tatarskoga dječačića od 3 godine, u kapici, široko razmaknutih očiju, rekao ovome nekoliko ljubaznih riječi, i odjednom je ravnodušno lice njegova oca, kazanskoga Tatarina, sinulo i on je veselo zaklimao glavom, kao da se slaže sa mnom, da je njegov sin vrlo lijep dječačić, i meni se učinilo, da je taj Tatarin sretan.

Pod kakvim se utjecajima odgajaju sahalinska djeca i kakvi utisci određuju njihovu duševnu aktivnost, čitatelj će shvatiti iz svega, što je već rečeno. Ono, što je u Rusiji, u gradovima i selima, strašno, ovdje je obično. Djeca promatraju ravnodušnim očima partiju zatvorenika, okovanih u lance; kad okovanici guraju tačke s pijeskom, djeca ih prate smijući se. Igraju se vojnika i zatvorenika. Izišavši na ulicu, dječak viče svojim drugovima: »Izravnaj se!« »Voljno!«. Ili trpa u vreću svoje igračke i komad kruha i govori majci:

»Idem u skitnju.« — »Pripazi, jer te vojnik može u tren oka ustrijeliti«, šali se majka; on odlazi na ulicu i ondje se skiće, a drugovi, koji predstavljaju vojnike, love ga. Sahalinska djeca govore o skitnicama, korbačima, šibama, znaju, što su krvnik, okovanici, priležnik. Obilazeći kolibe u Gornjem Armudanu, u jednoj nisam zatekao starije; kod kuće je bio samo dječak od kojih 10 godina, bjeloglav, poguren, bos; blijedo mu je lice pokriveno krupnim pjegama te se čini kao da je od mramora.

— Kako glasi očevo ime tvog oca? — upitah.

— Ne znam — odgovori on.

— Kako to? Živiš s ocem i ne znaš, kako se zove? Sramota.

— Nije on moj pravi otac.

— Kako to — nije pravi?

— On je mamičin priležnik.

— Je li tvoja majka udata ili udovica?

— Udovica. Došla je zbog muža.

— Što znači — došla je zbog muža?

— Ubila ga je.

— Sjećaš li se svog oca?

— Ne sjećam. Ja sam nezakoniti. Mamica me je rodila u Kari.

Sahalinska su djeca blijeda, mršava, troma; odjevena su u prnje i uvijek bi jela. Kako će čitatelj dolje vidjeti, ona umiru gotovo isključivo od bolesti probavnih organa. Ona su polugladna, katkad se mjesecima hrane samo repom, a kod imućnijih jedino soljenom ribom, usto niska temperatura i vlaga uništavaju dječji organizam ponajčešće polagano, iscrpljujući ga, tako da malo po malo dolazi do izrođivanja svih njegovih tkiva; kad ne bi bilo emigracije, pojavili bi se vjerojatno nakon dva-tri pokoljenja u koloniji svi oblici bolesti, koji zavise od dubokog poremećaja u ishrani. Djeca najsiromašnijih naseljenika i robijaša dobivaju danas od države takozvanu »hranarinu«: djeci od jedne do 15 godina daje se po 1 1/2, a pukim sirotama, bogaljima, nakazama i blizancima po tri rublja na mjesec. Pravo djeteta na tu pomoć zavisi od

lične uviđavnosti činovnika, koji riječ »najbjedniji« tumače svaki na svoj način[1]; dobivenih 1½ i tri rublja troše očevi

[1] Visina davanja zavisi također od toga, razumijeva li činovnik pod bogaljima i nakazama samo hrome, bezruke i grbavce ili i suščičave, slaboumne, slijepe.

Kako da se pomogne sahalinskoj djeci? U prvom redu, čini mi se, da pravo na pomoć ne bi trebalo uvjetovati takvim cenzusnim zahtjevima, kao što su »najsiromašniji«, »bogalj« i t. sl. Treba beziznimno pomagati svima, koji mole, i pritom se ne treba bojati prijevare: bolje je biti prevaren, nego se prevariti. Oblik pomoći zavisi od mjesnih uvjeta. Kad bi zavisilo od mene, ja bih za one novce, koji se danas troše na »hranarinu«, organizirao u stanicama i naseljima čajane za sve žene i djecu, opskrbljivao bih hranom i odjećom bez razlike sve trudne žene i dojilje, a »hranarinu« od 1½ do 3 rublja na mjesec zadržao bih samo za djevojke od 13 godina do udaje i te bih im novce isplaćivao ravno na ruke.

Svake godine šalju ovamo dobrotvori iz Petrograda bundice, pregačice, valjenke, kapice, harmonike, pobožne knjižice, pera, da se sve to razdijeli djeci. Pošto primi te stvari, poglavar otoka poziva mjesne gospođe da rasporede i razdijele darove. Pričaju, da očevi zapijaju i prokartavaju te stvari, da bi bilo bolje, kad bi umjesto harmonika poslali hljeba i t. d., no takve primjedbe ne treba da zbunjuju plemenite ljude. Djeca se obično vrlo raduju, a očevi i majke beskrajno su zahvalni. Bilo bi posve na mjestu kad bi dobrotvori, koji se zanimaju za sudbinu prognaničke djece, dobivali svake godine što točnije podatke o sahalinskoj djeci, o njihovu broju, o sastavu po spolovima i dobi, o broju pismenih, nekršćana i t. d. Ako je dobrotvoru poznato, koliko je, na primjer, među djecom pismenih, on će već znati, koliko da pošalje knjižica ili olovaka, a da nikog ne uvrijedi, a mnogo je zgodnije slati igračke i odijelo, uzimajući u obzir spol, dob i nacionalnost djece. Na samome pak Sahalinu valja svakako sve poslove, koji imaju bilo kakvu vezu s dobrotvornošću, izdvojiti iz kompetencije policijskih uprava, koje su i bez toga zatrpane poslovima, i organizaciju pomoći prepustiti mjesnoj inteligenciji; među njom ima dosta ljudi, koji bi vrlo rado preuzeli taj vrijedni posao. U Aleksandrovsku se katkad zimi daju amaterske predstave u korist djece. Nedavno su u Korsakovskoj stanici službenici po spisku sakupili novaca i kupili različitog materijala, od koga su njihove žene sašile haljine i rublje i razdijelile djeci.

Djeca su teret u ekonomskom pogledu i božja kazna za grijehe, no to ne priječi prognanike da primaju i usvajaju tuđu djecu, ako nemaju svoje. Oni, koji imaju djecu, žele da njihova djeca umru, a oni, koji ih nemaju, uzimaju tuđe sirote za svoju djecu. Dešava se, da prognanici usvajaju siročad i siromašnu djecu računajući na hranarinu i pomoć svake ruke, pa čak i na to, da će usvojenik na ulici prositi milostinju, no u većini prognanike, vjerojatno, vode čiste pobude. Među »djecu« stupaju ne samo djeca,

i majke prema svome nahođenju. Tu novčanu pomoć, koja zavisi od tolikih uviđavnosti i koja zbog siromaštva i nesavjesnosti roditelja rijetko postizava svoju svrhu, već bi davno trebalo ukinuti. Ona ne umanjuje bijedu, već je samo maskira, navodeći neupućene ljude na misao, da su na Sahalinu djeca osigurana.

XVIII

Zanimanje prognanika. — Poljoprivreda. — Lov. — Ribolov. — Periodička riba: keta i sleđ. — Tamnički lov ribe. — Zanati.

Misao o tome, da se rad prognanika robijaša prilagodi poljoprivredi, nikla je, kako sam već govorio na samom početku sahalinskog progonstva. Ta je misao sama po sebi vrlo zamamljiva: poljoprivredni rad, kako se čini, sadržava sve elemente, prijeko potrebne da zaokupe prognanika, povežu ga sa zemljom i čak poprave. Usto je taj rad podesan za golemu većinu prognanika, budući da je naša katorga pretežno seljačka ustanova, i samo deseti dio robijaša i naseljenika ne pripada zemljoradničkom staležu. I ta je ideja uspjela; u svakome slučaju, sve do posljednjeg vremena glavnim se zanimanjem prognanika na Sahalinu smatralo ratarstvo, i kolonija se neprekidno nazivala poljoprivrednom.

Na Sahalinu su za sve vrijeme otkako postoji kolonija svake godine orali i sijali; prekida nije bilo, i kako se povećavalo stanovništvo, tako su se svake godine širile zasijane površine. Rad ovdašnjeg zemljoradnika bio je ne samo prisi-

---

već i odrasli, pa čak i starci. Tako se naseljenik Ivan Novikov prvi, star 60 godina, smatra posinkom naseljenika Jevgenija Jefimova, 42 godine starog. U Rikovskom se Jelisej Maklakov, 70 godina star, prijavio kao posinak Ilje Minajeva.

Prema »*Statutu o prognanicima*«, maloljetna djeca, koja prate u Sibir prognane ili roditelje koji sele onamo, otpremaju se onamo kolima, pritom se jedna kola daju petorim osobama; koja se djeca u takvu slučaju smatraju maloljetnima, u »*Statutu*« se ne kaže. Djeca, koja prate roditelje, dobivaju odjeću, obuću i novac za hranu za sve vrijeme puta. Kad za osuđenikom dobrovoljno odlazi u progonstvo njegova porodica, djeca, koja su navršila 14 godina, šalju se samo, ako to žele. Djeca, koja su navršila 17 godina, mogu napustiti mjesto progonstva i vraćati se u domovinu bez dopuštenja roditelja.

lan, već i težak, i ako kao osnovne karakteristike robijaškog rada valja smatrati prisilu i fizičko naprezanje, određeno riječju »naporno«, tada je u tome smislu bilo teško naći podesnije zanimanje za zločince, nego što je zemljoradnja na Sahalinu; sve dosad ono je udovoljavalo najstrožim kaznenim ciljevima.

No da li je ono bilo produktivno, da li je zadovoljavalo kolonizacijskim svrhama, o tome su od samog početka sahalinskog progonstva do posljednjih dana bila izrečena najrazličitija i, više od svega, najsuprotnija mišljenja. Jedni su smatrali Sahalin najplodnijim otokom, tako su ga nazivali u svojim izvještajima i dopisima te su — kako se priča — slali čak oduševljene telegrame o tome, kako prognanici mogu najzad da se sami prehrane i više ne trebaju državne pomoći, dok su drugi skeptički gledali na sahalinsku poljoprivredu i odlučno izjavljivali, da je gajenje poljoprivrednih kultura na otoku besmislica. Takva je nesuglasnost potjecala otuda, što su o sahalinskoj poljoprivredi sudili ponajviše ljudi, kojima je pravo stanje stvari bilo nepoznato. Kolonija je bila osnovana na još neistraženu otoku; sa znanstvene točke, on je bio prava terra incognita[1], i o njegovim prirodnim prilikama i o mogućnosti, da se na njemu uvede poljoprivredna kultura, sudilo se samo po takvim znakovima, kao što su geografska širina, blisko susjedstvo Japana, činjenica, da na otoku raste bambus, plutovo drvo i t. sl. Za slučajne dopisnike, koji su ponajviše prosuđivali prema prvim utiscima, imali su odlučno značenje lijepo ili ružno vrijeme, hljeb i maslac, kojima su ih gostili u kolibama, kao i to, da li su u početku dospijevali u tako mračno mjesto kao što je Due, ili u takvo, naoko puno života, kao što su Sijanci. Činovnici, kojima je bila povjerena poljoprivredna kolonija, u golemoj većini nisu, prije svoga stupanja u službu, bili ni vlastelini ni seljaci, i uopće se nisu razumijevali u poljoprivredu; za svoje izvještaje oni bi se svaki put služili samo onim podacima, koje su nadglednici sakupili za njih. Mjesni pak agronomi nisu bili osobiti poznavaoci svoje struke, te nisu radili ništa, ili su se njihovi izvještaji isticali svijesnom tendencioznošću, ili su se — dospijevajući u koloniju ravno sa školskih klupa — u prvo vrijeme ograničivali samo na teoretsku i formalnu stranu stvari, te su

[1] nepoznata zemlja (lat.) (op. ur.)

se za svoje referate služili onim istim izvještajima, koje su za kancelariju sabirali niži službenici[1]. Čini se, da bi se najtočniji podaci mogli dobiti od ljudi, koji sami oru i siju, no i taj se izvor pokazao nepouzdanim. Od straha, da im ne uskrate pomoć, da im ne prestanu davati žito na kredit, da ih ne ostave čitav život na Sahalinu, prognanici su obično iskazivali, da su površina obrađene zemlje i količina prihoda manji

---

[1] U svojoj rezoluciji na izvještaj inspektora poljoprivrede za 1890. god. poglavar otoka govori: »Najzad, eto dokumenta, koji je možda još daleko od toga da bude savršen, ali je bar osnovan na podacima dobivenima opažanjem, što ih je razvrstao specijalist i osvijetlio, ne želeći da se pritom bilo kome dopadne.« Taj izvještaj on naziva »prvim korakom u tome pravcu«; svi izvještaji do 1890. god. bili su, dakle, pisani u želji da se nekome dopadnu. U svojoj rezoluciji govori dalje general Kononovič, da su kao jedino vrelo podataka o poljoprivredi na Sahalinu do 1890. god. služile »puke izmišljotine«.

Činovnik agronom na Sahalinu naziva se inspektorom poljoprivrede. To je činovnik VI razreda s dobrom plaćom. Poslije dvogodišnjeg boravka na otoku sadašnji je inspektor podnio izvještaj; to je malen kabinetski rad, u kome nema ličnih autorovih zapažanja, i njegovi zaključci nisu određeni, no zato se u izvještaju iznose ukratko podaci o meteorologiji i flori, koji daju prilično jasnu sliku o prirodnim uvjetima naseljenog dijela otoka. Ovaj je izvještaj štampan i vjerojatno će biti uključen u literaturu, koja se odnosi na Sahalin. Oni agronomi, koji su služili prije, prošli su svi vrlo loše. Već sam više puta spomenuo M. S. Miculja, koji je bio agronom, zatim je postao rukovodilac i najzad umro od angine, ne navršivši ni 45 godina. Drugi je agronom, kako pričaju, htio pod svaku cijenu dokazati, da je poljoprivreda na Sahalinu nemoguća te je neprekidno nekamo slao dopise i telegrame i također, kako se čini, svršio u jakoj nervnoj rastrojenosti; u svakome slučaju, o njemu sada govore, da je bio častan čovjek i dobar stručnjak, no lud. Trećega »upravitelja agronomske službe«, Poljaka, otpustilo je poglavarstvo otoka s rijetkim skandalom u činovničkim kronikama: bilo je određeno da mu se isplate putni troškovi samo u onome slučaju, ako »podnese pogodbu sklopljenu s goničem pasa, da će ga ovaj odvesti do grada Nikolajevska«; poglavarstvo se očigledno bojalo, da će agronom uzeti novac za put i ostati na otoku zauvijek (naredba br. 349, 1888. god.). O četvrtom agronomu, Nijemcu, koji nije radio ništa i koji jedva da je štogod znao o agronomiji, pričao mi je o. Iraklij, da je poslije jednoga kolovoskog mraza, koji je pobio žito, otišao u Rikovsko, sazvao ondje zbor i zapitao važnim glasom: »Zašto je kod vas pao mraz?« Iz gomile je istupio najpametniji i odgovorio: »Ne možemo znati, vaša ekscelencijo, mora da je milost božja izvoljela tako odrediti.« Agronom se posve zadovoljio tim odgovorom, sjeo u tarantas i otišao kući s osjećajem izvršene dužnosti.

nego što su uistinu. Bogati prognanici, kojima nije potrebna pomoć, također nisu govorili istinu, no ne iz straha, već iz onih istih pobuda, koje su nagonile Polonija, da potvrđuje, kako oblak u isto vrijeme nalikuje i na devu, i na lasicu. Oni su pažljivo pratili modu i smjer misli, i ako mjesna administracija nije vjerovala u poljoprivredu, ni oni nisu vjerovali u nju; ako je pak u kancelarijama bio moderan protivan smjer, i oni bi otpočinjali tvrditi da se na Sahalinu, hvala bogu, može živjeti, žetve su dobre, i samo je jedna nevolja — narod se danas razmazio i t. sl.; da ugode poglavarstvu, oni su se pritom služili grubom laži i raznim smicalicama. Na primjer, izabirali bi u polju najkrupnije klasje i donosili ga Miculju, a ovaj im je dobroćudno vjerovao i donosio zaključke o odličnoj žetvi. Došljacima bi pokazivali krumpir velik poput glave, rotkvu tešku pola puda, lubenice, i došljaci su — gledajući ta čudovišta — vjerovali da pšenica na Sahalinu rodi četrdesetorostruko[1].

Za vrijeme mog boravka poljoprivredno se pitanje na Sahalinu nalazilo u nekoj osobitoj fazi, kad je bilo teško išta shvatiti. General-gubernator, poglavar otoka i okružni načelnici nisu vjerovali u produktivnost rada sahalinskih zemljoradnika; oni više nisu sumnjali, kako je pokušaj oko povezivanja prognaničkog rada sa zemljoradnjom doživio potpun neuspjeh i kako ustrajanje u tome, da kolonija pod svaku cijenu bude poljoprivredna, znači neproduktivno trošenje državnog novca i izlaganje ljudi uzaludnim mukama. Eto riječi general-gubernatora, koje sam zapisao na njegov diktat:

---

[1] »Novoprispjeli agronom na Sahalinu (pruski podanik) — piše dopisnik u »*Vladivostoku*«, br. 43 1886. god., — istakao se time, što je organizirao i 1. listopada otvorio sahalinsku poljoprivrednu izložbu; njeni su izlagači bili naseljenici Aleksandrovskog i Timovskog okruga, a i državni povrtnjaci... Žito, koje su izložili naseljenici, nije se isticalo ničim osobitim, ako se ne spomene, da se među sjemenjem, koje *tobože* uspijeva na Sahalinu, nalazilo i sjeme, koje je neki Gračev nabavio za sjetvu. Naseljenik Timovskog okruga Sičov, koji je izložio pšenicu, uz potvrdu timovskog načelnika, da ima od ovogodišnjeg uroda 70 pudi takve pšenice, bio je raskrinkan u prijevari, t. j. u tome, da je izložio probranu pšenicu.« O toj se izložbi govori i u br. 50 istih novina. »Osobito su sve začudili neobični primjerci povrća, na primjer, glava kupusa teška 22½ funte, rotkva od 13 funti, krumpiri od 3 funte i t. d. Mogu smjelo reći, da se boljim primjercima povrća ne bi mogla pohvaliti ni srednja Evropa.«

»Poljoprivredna kolonija zločinaca na otoku ne može se ostvariti. Ljudima treba omogućiti zaradu, poljoprivreda će im u tome biti samo pripomoć.«

Mlađi su činovnici govorili to isto, te su pred svojim pretpostavljenima bez ustezanja kritizirali prošlost otoka. Sami prognanici na pitanje, kako idu poslovi, odgovarali su nervozno, rezignirano, s gorkim smiješkom. I bez obzira na takav određen i jedinstven stav prema poljoprivredi, prognanici ipak i dalje oru i siju, administracija im i dalje daje žito na kredit, a poglavar otoka, koji ponajmanje vjeruje u sahalinsku poljoprivredu, izdaje naredbe, u kojima — »radi povezivanja prognanika s brigama oko poljoprivrede« — potvrđuje da »nikad ne može doći« do prevođenja naseljenikâ u seljački stalež, ako oni ne opravdaju nadu u uspjeh svojih domaćinstava na parcelama, koje su im dodijeljene« (br. 276, 1890. god.). Psihologija takvih protuslovlja posve je neshvatljiva.

Količina obrađene zemlje bila je do danas iskazivana u izvještajima naduvenim i udešenim brojkama (naredba br. 366, 1888. god.), i nitko ne može točno reći, koliko zemlje po parceli otpada na svakoga vlasnika. Inspektor poljoprivrede određuje količinu zemlje po parceli prosječno sa 1555 kvadratnih hvati ili oko 2/3 desetine, a posebno za najbolji, t. j. Korsakovski okrug sa 355 kvadratnih hvati. Osim toga što te brojke mogu biti netočne, njihovo se značenje umanjuje još i time, što je zemlja među vlasnicima krajnje neravnomjerno razdijeljena: oni, koji su iz Rusije stigli s novcima ili su stekli imutak lihvarstvom, imaju po 3—5, pa čak i 8 desetina oranica, a mnogo je domaćina, osobito u Korsakovskom okrugu, koji imaju samo po nekoliko kvadratnih hvati. Kako se čini, količina se oranica povećava svake godine u apsolutnom iznosu, međutim srednja površina parcele ne raste i kao da postoji opasnost, da će ostati stalnom veličinom[1].

---

[1] Kako se povećava broj stanovnika, tako je sve teže naći pogodnu zemlju. Doline uz rijeku, pokrivene bjelogoričnom šumom — brijestom, bijelim glogom, zovom i drugim — gdje je tlo duboko i plodno, rijetke su oaze među tundrama, močvarama, bregovima, pokrivenim istrunulom šumom, i nizinama s crnogoricom i lošom podlogom, koja teško propušta vodu. Čak se i u južnom dijelu otoka te doline ili ravni smjenjuju s bregovima i pištalinama, na kojima se oskudna vegetacija malo razlikuje od polarne

Siju državno žito, koje dobivaju svaki put na kredit. U najboljem, t. j. u Korsakovskom okrugu, u 1889. god. »na čitavu količinu posijanog žita od 2060 pudi bilo je vlastitoga sjemena samo 165 pudi, a od 610 ljudi, koji su posijali tu količinu, imalo je svoje žito samo 56 ljudi« (naredba br. 318, 1889. god.). Prema podacima poljoprivrednog inspektora, na svakog se odraslog stanovnika prosječno sije samo 3 puda i 18 funti žitarica, a najmanje se sije u južnom okrugu. Zanimljivo je pritom spomenuti, da u okrugu s povoljnijim klimatskim uvjetima poljoprivreda manje uspijeva nego u sjevernim okruzima, a to mu ipak ne priječi da ustvari bude najboljim okrugom.

U dva sjeverna okruga nije nijednom bila zapažena suma topline, koja dostaje da potpuno dozre zob i pšenica, i samo su dvije godine dale sumu topline dovoljnu za dozrijevanje ječma[1]. Proljeće i početak ljeta gotovo su uvijek hladni; god. 1889. mraz je pao u srpnju i kolovozu, a ružno jesenje vrijeme počelo je 24. srpnja i trajalo do konca listopada. S hladnoćom se može boriti, i aklimatizacija žitarica na Sahalinu bila bi najzahvalnija zadaća, kad ne bi bilo izvanredno jake vlage, s kojom borba jedva da će biti ikad moguća. U doba klasanja, cvjetanja i bujanja, a osobito dozrijevanja, količina oborina, koje padnu na otok, nerazmjerno je velika, i otud polja daju posve nedozrelo, vodenasto, smežurano i lagano zrno. Ili pak zbog obilnih kiša žito propada, gnjijući ili proklijavajući u snopovima na polju. Vrijeme žetve žitarica, osobito jarih, ovdje pada gotovo uvijek u najkišovitije razdoblje, te se dešava da čitav urod ostaje u polju zbog kiša.

Tako je sav golemi prostor između Takojske doline i Mauke — kulturnih mjesta — pokriven posve bezvrijednom pištalinom; možda će se preko te pištaline moći provesti ceste, no nije u ljudskoj moći promijeniti njenu oštru klimu. Ma kako da je naoko velik teren Južnog Sahalina, ipak se dosad našlo samo 405 desetina zemlje podesne za oranice, povrtnjake i majure (naredba br. 318, 1889. god.). Međutim je komisija s Vlasovom i Miculjem na čelu — rješavajući pitanje o podesnosti Sahalina za kažnjeničku poljoprivrednu koloniju — utvrdila, da u srednjem dijelu otoka zemlje, koja se može kultivirati, »mora da ima mnogo više od 220 tisuća desetina«, a u južnom dijelu količina takve zemlje »doseže do 220 tisuća«.

[1] Pojedinosti u *»Izvještaju o stanju poljoprivrede na otoku Sahalinu u 1889. god.«* od gosp. von Frikena.

koje neprekidno padaju od kolovoza do duboke jeseni. U izvještaju poljoprivrednog inspektora donesena je tablica uroda za posljednjih pet godina, sastavljena na temelju podataka, koje poglavar otoka naziva »pukim izmišljotinama«; iz te se tablice otprilike može zaključiti, da žitarice na Sahalinu odbacuju trostruk prinos. To potvrđuje i drugi broj: god. 1889. od sabranog priroda žitarica otpadalo je na svakog odrasloga prosječno oko 11 pudi, t. j. tri puta više od onoga, što je bilo posijano. Urodi su bili loši. Pregledavši jednom zgodom uzorke žitarica koje su dostavili doseljenici hoteći da ih zamijene za brašno, poglavar je otoka ustanovio, da su jedni od njih posve nepodesni za sjetvu, a drugima je primiješana znatna količina nedozrela i promrzla zrna (naredba br. 41, 1889. god.).

Kraj takvih mršavih priroda, sahalinski domaćin, ako želi biti sit, treba da ima bar 4 desetine plodne zemlje, da ne štedi svojih snaga i da radnicima ne plati ništa; međutim, kad u nedalekoj budućnosti jednopoljni sistem bez ugara i đubrenja iscrpi zemlju i prognanici »spoznaju, kako je potrebno da prijeđu na racionalnije metode obradbe polja i na nov sistem plodoreda«, bit će potrebno još više zemlje i rada i ratarstvo će — kao neproduktivno i pasivno — biti napušteno i protiv volje.

Ona grana poljoprivrede, kojoj uspjeh ne zavisi toliko od prirodnih uvjeta koliko od ličnog naprezanja i vještine samog domaćina — vrtlarstvo. daje, kako se čini, na Sahalinu dobre rezultate. O uspjehu mjesne vrtlarske kulture govori već ta činjenica, da se katkad čitave porodice u toku cijele zime hrane jedino kelerabom. U srpnju, kad mi se jedna gospođa u Aleksandrovsku tužila, da u njenu vrtiću još nije niknulo cvijeće, vidio sam u jednoj kolibi u Korsakovskom puno rešeto krastavaca. Iz izvještaja poljoprivrednog inspektora vidi se, da je od uroda u 1889. god. u Timovskom okrugu otpadalo na svakog odrasloga 4 1/10 pudi kupusa i oko 2 puda raznoga korjenastog povrća, u Korsakovskom po 4 puda kupusa i po 4 1/8 puda korjenastog povrća. U istoj godini otpadalo je na svakog odrasloga u Aleksandrovskom okrugu po 50 pudi krumpira, u Timovskom po 16 pudi, a u Korsakovskom po 34 puda. Krumpir uopće dobro rodi, i to ne potvrđuju samo brojke, već i lični utisak; nisam vidio spremišta ili vreća sa

žitom, nisam vidio, da prognanici jedu pšenični kruh, iako se ovdje sije više pšenice nego raži, no zato sam u svakoj kolibi vidio krumpira i čuo, kako se ljudi žale na to, da je zimi sagnjilo mnogo krumpira. S razvojem gradskog života na Sahalinu raste malo po malo i potreba za tržištem; u Aleksandrovsku je već određeno mjesto, gdje žene prodaju povrće, a na ulicama se često susreću prognanici, koji trguju krastavcima i raznom zeleni. U nekim mjestima na jugu, na primjer u Prvom Klancu, vrtlarstvo je već ozbiljno zanimanje[1].

[1] Dosad je slabo uspijevao — tko zna iz kakvih razloga — jedino luk. Nedostatak tog povrća u ekonomici prognanika popunjava se divljim lukom (allium victoriale), koji ovdje slobodno raste. Ovu lukovicu sa silnim zadahom na češnjak smatrali su nekad stanični vojnici i prognanici pouzdanim sredstvom protiv skorbuta, i po onim stotinama pudova, koje su svake godine pripremali za zimu vojni odredi i tamničke komande, može se zaključiti, koliko je ovdje ta bolest bila raširena. Kažu, da je divlji luk ukusan i hranjiv, no svatko ne može podnijeti njegov zadah; kad bi mi se ne samo u sobi, već čak i napolju približio čovjek, koji se hranio divljim lukom, meni je postajalo mučno.

Koliko velik prostor zauzimaju na Sahalinu sjenokoše, još nije poznato, iako su u izvještaju poljoprivrednog inspektora i navedene brojke. Ma kakve bile brojke, zasad je nesumnjivo samo to, da mnogi domaćin ne zna u proljeće gdje će kositi ljeti, da sijena nedostaje, i da potkraj zime stoka mršavi zbog nedostatka krme. Najbolje livade uzimaju oni, koji su najmoćniji, t. j. tamnica i vojni odredi, a naseljenicima ostaju ili najudaljenije livade, ili takve, na kojima se sijeno može žeti, a ne kositi. Zbog podloge, koja teško propušta, ovdašnje su livade ponajviše močvarne, uvijek vlažne, stoga na njima rastu samo kiselica i šaš; oni daju loše, slabo hranjivo sijeno. Poljoprivredni inspektor govori, da ovdašnje sijeno po svojoj hranjivosti jedva može biti uspoređeno sa pola količine običnog sijena; i prognanici smatraju sijeno lošim, imućniji ga ne daju čistog, već ga miješaju s brašnom i krumpirom. Sahalinsko sijeno nema uopće onaj ugodan miris, kao naše rusko. Ne mogu suditi da li su dobro krmivo one gigantske trave, koje rastu u šumskim dolinama i uz rijeke i o kojima se tako mnogo govori. Uzgred napominjem, da se sjemenje jedne od tih trava — sahalinske heljde — već pojavilo kod nas u prodaji. O tome, da li je na Sahalinu potrebno sijanje trave i da li je ono moguće, nema u izvještaju poljoprivrednog inspektora ni riječi.

Sada nekoliko riječi o stočarstvu. God. 1889. jedna krava muzara otpadala je u Aleksandrovskom i Korsakovskom okrugu na $2^1/_2$ domaćinstva, a u Timovskom na $3^1/_3$. Gotovo su iste brojke iskazane i za radnu stoku, t. j. za konje i volove; pritom je i ovoga puta najbjedniji okrug onaj, koji je najbolji, t. j. Korsakovski. Uostalom, te brojke ne prikazuju pravo stanje stvari, jer je sva

Zemljoradnja se smatra glavnim zanimanjem prognanika. Među drugorazredna, koja daju sporedne prihode, ubrajaju se lov i ribolov. Sa gledišta lovca, fauna je kralježnjaka na Sahalinu raskošna. Od životinja, najvrednijih za privrednika, u osobito velikom broju ima ovdje samura, lisica i medvjeda[1]. Samur je rasprostranjen po čitavu otoku. Kažu, da se u posljednje vrijeme — zbog krčenja i šumskih požara — samur povukao od naseljenih mjesta u udaljenije šume. Ne znam, koliko je to točno; za mog boravka u Vladimirovki, ustrijelio je kraj samog naselja nadglednik iz revolvera samura, koji je po brvnu prelazio preko potoka; oni prognanici lovci, s kojima sam govorio, love obično nedaleko od naseljâ. Lisica i medvjed žive također na čitavu otoku. U prijašnja vremena medvjed nije napadao ljude i domaće životinje te se smatrao neopasnim, no odonda, otkad su se prognanici stali naseljivati uz gornje tokove rijeka i sjeći ondje šumu te su mu pregradili put do ribe, koja je sačinjavala njegovu glavnu hranu, u sahalinskim se matičnim knjigama i »izvještajima o događajima« stao javljati nov uzrok smrti — »razderao ga medvjed«, i danas se na medvjeda gleda kao na strašnu prirodnu pojavu, s kojom se čovjek mora ozbiljno boriti. Susreću se i jelen i bizam[2], vidra, kuna, ris, rijetko vuk, a još rjeđe hermelin i tigar[3]. Usprkos takvu bogatstvu divljači, lov kao trajno zanimanje gotovo ne postoji u koloniji.

---

sahalinska stoka razdijeljena krajnje neravnomjerno među domaćinima. Sva postojeća stoka nalazi se samo u rukama bogatih domaćina, koji imaju mnogo zemlje ili se bave trgovinom.

[1] Pojedinosti kod A. M. Nikoljskoga: *»Otok Sahalin i njegova fauna kralježnjaka«*.

[2] lat. Moschus moschiferus (op. ur.)

[3] Vuci se drže daleko od nastambi, jer se boje domaćih životinja. Da se takvo tumačenje ne bi učinilo nevjerojatnim, upozorit ću na drugi sličan primjer: Busse piše, da su se Aini uplašili, kad su prvi put u životu ugledali svinje; a i Middendorf govori, da vukovi nisu dirali ovce, kad su prvi put bile uzgajane na Amuru. Divlji su jeleni rašireni osobito na zapadnoj obali sjevernog dijela otoka; zimi se oni ondje skupljaju u tundri, u proljeće pak — po Glenovim riječima — kad odlaze k moru da ližu sol, može ih se vidjeti nepregledan broj u stadima na širokim ravnicama tog dijela otoka. Od ptica ima gusaka, raznih vrsta pataka, bijelih jarebica, tetrijeba, lještarki, vivaka i šljuka; seoba ptica traje do lipnja. Stigao sam na Sahalin u srpnju, kad je u tajgi već vladala grobna tišina; činilo se, da na otoku nema života te je valjalo vjerovati riječima poznavaoca, da ovdje ima kamčatskih

Prognanici kulaci, koji ovdje stječu imutak trgovinom, trguju obično i kožama, koje nabavljaju od domorodaca u bescijenje ili u zamjenu za špirit, no to više nije lov, već način privređivanja druge vrste. Lovce među prognanicima mogao bi čovjek nabrojiti na prste, vrlo ih je malo. U većini to nisu privrednici, već lovci iz pasije, amateri, koji love lošim puškama i bez psa, samo radi razonode. Ubijenu divljač prodaju budzašto ili propijaju. Kad mi je u Korsakovsku jedan naseljenik prodavao labuda koga je ubio, zatražio je »tri rublja ili bocu votke«. Opravdano se može pretpostaviti, da u prognaničkoj koloniji lov ne će nikada dobiti razmjere privređivanja, upravo stoga, što je prognanički. Da bi čovjek privređivao lovom, treba biti slobodan, smion i zdrav, a prognanici su u golemoj većini ljudi slaba karaktera, neodlučni, neurastenici; u domovini nisu bili lovci i ne znaju baratati puškom; njihovim je porobljenim dušama do te mjere strano to slobodno zanimanje, da će naseljenik u nuždi radije zaklati tele, koje je na dug dobio od države, iako je to kažnjivo, nego strijeljati tetrijebe ili zečeve. A ne može se ni poželjeti širok razvitak toga zanimanja u koloniji, kamo se radi popravljanja šalju uglavnom ubojice. Ne smije se dopustiti bivšemu ubojici da često ubija životinje i da vrši one zvjerske operacije, bez kojih ne može biti gotovo nijedan lov — na primjer, da prikolje ranjenog jelena, pregrize grlo nastrijeljenoj jarebici i t. sl.

Glavno bogatstvo Sahalina i njegova budućnost, možda zavidljiva i sretna, nije u krznašima ni u ugljenu, kako misle, već u periodičkoj ribi. Dio, a možda i čitava gomila tvari, koju rijeke odnose u ocean, vraća se svake godine kopnu u obliku periodičke ribe. *Keta* ili kita, riba iz porodice lososa, veličine, boje i ukusa naše semge, napučuje sjeverni dio Velikog oceana; u određenom razdoblju svoga života ulazi u

---

slavuja, sjenica, drozdova i češljugara. Vrana je mnogo, svraka i čvoraka nema. Poljakov je vidio na Sahalinu samo jednu seosku lastu, no i ona je — po njegovu mišljenju — dospjela na otok slučajno, zabludjevši. Jednom mi se učinilo da u travi vidim prepelicu; kad sam pogledao pažljivije, ugledao sam malenu, lijepu životinjicu, koju nazivaju vjevericom. U sjevernim je okruzima to najmanji sisavac. Prema A. M. Nikoljskome, ovdje nema kućnih miševa, međutim, u ispravama, koje se odnose na sam početak kolonije, već se spominje: »sasušivanje, rastur i šteta od miševa«.

neke rijeke Sjeverne Amerike i Sibira i sa nezadrživom snagom, u količini doslovno neprebrojivoj, juri protiv struje dopirući do najviših, gorskih bujica. Na Sahalinu se to dešava potkraj srpnja i u prvoj trećini kolovoza. Gomila ribe, koja se u to vrijeme zapaža, toliko je velika, i njeno je kretanje do te mjere silovito i neobično, da o tome ne može imati pravu predodžu onaj, tko sâm nije vidio tu značajnu pojavu. O brzini kretanja i o zbijenosti može se zaključivati po površini rijeke, koja kao da kipi, voda dobiva riblji okus, vesla propadaju i, zapinjući o ribu, potiskuju je. U ušće rijeka keta ulazi zdrava i jaka, ali kasnije se iscrpi zbog neprekidne borbe s brzom strujom, zbog tjesnoće, glada, trenja i udaraca o podvodne panjeve i kamenje, ona mršavi, tijelo joj se pokriva podljevima krvi, meso joj postaje mlohavo i bijelo, zubi su joj iskešeni; riba potpuno mijenja svoju fizionomiju, tako da je neupućeni ljudi smatraju drugom vrstom i ne zovu je ketom već zubaticom. Ona malo po malo slabi i više se ne može odupirati struji, te se povlači u uvale ili sakriva iza panja, zabivši se njuškom u obalu; ovdje je se može hvatati golim rukama, čak je i medvjed može šapom izvući iz vode. Najzad, iscrpena spolnom žudnjom i gladom, ona gine, i već se u srednjem toku rijeke nailazi na mnoštvo omamljenih egzemplara, a obale su u gornjem toku posijane mrtvom ribom, koja zaudara. Sve se te patnje, koje riba preživljava u doba ljubavi, nazivaju »skitanjem do smrti«, jer neizbježivo vode u smrt, i nijedna se riba ne vraća u ocean, već sve ginu u rijekama. »Neodoljivi porivi erotskog privlačenja do izdisanja — govori Middendorf — glavni su uzrok ideje skitanja; i takvi ideali postoje u tupoglavoj vlažnoj i hladnoj ribi!«

Isto je tako važno kretanje *sleđa,* koji se periodički javlja uz morsku obalu u proljeće, osobito u drugoj polovici travnja. Sleđ plovi u golemim jatima, »u nevjerojatnim količinama«, kako govore očevici. Približavanje sleđa pozna se svaki put po ovim karakterističnim znakovima: pojavljuje se okrugla ploha bijele pjene, koja se širi na velikome morskom prostoru, jata galebova i albatrosa, kitovi, koji štrcaju fontane, i krda morževa. Divna slika! Kitova, koji prate sleđeve u Anjivi, ima toliko, da je Kruzenšternov brod bio njima okružen

i na obalu je valjalo ploviti »s oprezom«. Za kretanja sleđeva čini se kao da more kipi[1].

Nemoguće je odrediti čak i približno, kolika se količina ribe može uloviti svaki put u vrijeme njena kretanja u sahalinskim rijekama ili uz obalu. Ovamo bi pristajao svaki vrlo velik broj.

U svakome slučaju, može se bez pretjerivanja reći: kad bi se ribolov organizirao široko i kako valja, uz ona tržišta, koja već davno postoje u Japanu i Kini, lov povremene ribe na Sahalinu mogao bi odbacivati milijunske prihode. Dok su još na jugu Sahalina gospodarili Japanci, te se ribolov u njihovim rukama tek počeo razvijati, riba je već donosila oko pola milijuna godišnje. Prema Miculjevu računu, za vađenje riblje masti u južnom dijelu Sahalina bilo je potrebno 611 kotlova i do 15.000 hvati drva, a sam sleđ davao je 295.806 rubalja na godinu.

Kada su Rusi zauzeli Južni Sahalin, ribolov je počeo nazadovati, a nazaduje sve do danas. »Gdje je nedavno kipio život, prehranjujući domoroce Aine i omogućujući dobru zaradu privrednicima — pisao je 1880. god. L. Deiter[2] — ondje je sada gotovo pustinja.« Ribolov, kojim se sada bave naši prognanici u oba sjeverna okruga, beznačajan je, te nije vrijedan spomena. Bio sam na Timi, kad se već u gornjem toku kretala keta; na zelenim obalama zapažali su se ovdje-ondje usamljeni likovi ribolovaca, koji su udicama na dugim štapovima izvlačili poluživu ribu. Tražeći zaradu za naseljenike, stala je administracija posljednjih godina naručivati od njih soljenu ribu. Naseljenici dobivaju sol po povlaštenoj cijeni

---

[1] Jedan je od autora vidio japansku mrežu, koja je »zauzimala u moru prostor od tri vrste, te je pričvršćena uz obalu tvorila nešto poput vreće, otkuda su postepeno crpli sleđeve«. Busse govori u svojim zapiscima: »Japanske su mreže česte i vrlo velike. Jedna mreža obuhvaća prostor od 70 hvati računajući od obale. No koliko sam se začudio, kad su Japanci dovukli mrežu samo do na deset hvati od obale i ostavili je u vodi, budući da je na prostoru od tih deset hvati mreža bila do te mjere puna sleđeva, da 60 radnika, unatoč svemu naprezanju, nije moglo mrežu jače privući k obali... Kad bi veslači napinjali vesla da zaveslaju, izbacivali bi njima po nekoliko sleđeva, te su se tužili da im oni smetaju u veslanju.« Busse i Miculj su potanko opisali kretanje sleđa i način, kako ih Japanci love.

[2] »*Pomorske novine*«, 1880. god., br. 3.

i na dug, a tamnica zatim kupuje od njih ribu uz visoku cijenu, da ih potakne, no tu njihovu novu beznačajnu zaradu valja spomenuti samo stoga, što tamnički šči od ribe, koju su ovdje priredili naseljenici, ima — kako kažu zatvorenici — osobito odvratan ukus, a usto nepodnošljivo zaudara. Naseljenici ne znaju loviti i priređivati ribu, a nitko ih tome ne uči; u predjelima sadašnjih lovišta uzela je uprava tamnice za sebe najbolja mjesta, a njima ostavlja slapove i pličine, na kojima kidaju svoje jeftine mreže, što su ih sami izradili, o podvodno korijenje i kamenje. Kad sam bio u Derbinskom, robijaši su lovili ribu za tamnicu. Poglavar otoka general Kononovič zapovjedio je naseljenicima da se sakupe te im se obratio govorom, prekorivši ih, što su prošle godine prodali tamnici ribu, koju nije bilo moguće jesti. »Robijaš je vaš brat, a moj sin — rekao je on njima. — Varajući državu, vi samim time oštećujete svoga brata, a mog sina.« Naseljenici su se složili s njim, no na njihovim se licima vidjelo, da će i iduće godine brat i sin jesti smrdljivu ribu. Čak ako naseljenici nekako i nauče priređivati ribu, ipak od te nove zarade stanovništvo ne će imati nikakve koristi, budući da će sanitarni nadzor prije ili kasnije biti dužan da zabrani da se riba uhvaćena u gornjim tokovima upotrebljava za hranu.

25. kolovoza prisustvovao sam tamničkom ribolovu u Derbinskom. Kiša, koja je neprekidno lijevala, obavijala je svu prirodu tugom; teško se hodalo po skliskoj obali. Najprije smo svrnuli u baraku, u kojoj je 16 robijaša pod vodstvom Vasiljenka, nekadašnjeg taganroškog ribara, solilo ribu. Već je bilo posoljeno 150 bačava, oko 2000 pudi. Stekao sam takav utisak, da nitko ovdje ne bi znao, što da radi s ribom, da Vasiljenko nije dospio na robiju. Iz barake vodi strmina do obale, na kojoj šest robijaša vrlo oštrim noževima čisti ribu, bacajući njenu ponutricu u rijeku; voda je crvena, zamućena. Osjeća se težak zadah ribe i blata, pomiješanog s ribljom krvlju. Postrance grupa robijaša — svi mokri i bosi ili u niskim čizmama — bacaju malenu mrežu. U mojoj su nazočnosti izvukli dvaput, i svaki je put mreža bila puna. Sva keta izgleda neobično sumnjivo. Sve su iskesile zube, leđa su im se savila, a tijela su pokrivena pjegama. Gotovo je u svake ribe trbuh obojadisan zelenom ili mrkom bojom, izlučuje vodenastu izmetinu. Čim je izbačena na obalu, riba gubi svi-

jest vrlo brzo, ako se nije omamila već u vodi ili dok se ulovljena praćakala. One malobrojne primjerke, na kojima nije bilo pjega, nazivali su srebrenkama; njih su pažljivo odvajali, no ne za tamnički kotao već »za sušenje«.

Ovdje slabo poznaju prirodnu historiju ribe, koja periodički zalazi u rijeke, i još nisu shvatili, da je valja loviti samo na ušću i u donjem toku, budući da u gornjem gubi na kakvoći. Ploveći po Amuru, čuo sam, kako se mjesni starosjedioci tuže, da se na ušću lovi prava keta, a do njih dolazi samo zubatica; i na parobrodu se razgovaralo o tome, kako valja urediti ribolov, t. j. zabraniti ga u donjem toku[1]. U isto vrijeme, dok su u gornjem toku Time tamnica i naseljenici lovili mršavu, poluživu ribu, na njezinu su ušću krijumčarski ribarili Japanci, zagradivši pleterom rijeku, a u donjem su toku Giljaci lovili za svoje pse ribu neuporedivo zdraviju i ukusniju od one, koja se u Timovskom okrugu priređivala za ljude. Japanci su nakrcavali džunke, pa čak i velike brodove, i onaj je krasni brod, koji je Poljakov 1881. god. susreo na ušću Time, vjerojatno dolazio ovamo i ovog ljeta.

Da ribolov dobije značenje ozbiljne privredne grane, treba koloniju približiti ušću Time ili Poronaje. No to nije jedini uvjet. Prijeko je potrebno i to, da prognanicima ne konkurira slobodan element, budući da nema takva posla, u kome ne bi — pri sudaru interesa — pretegnuli slobodni nad prognanicima. Međutim, naseljenicima konkuriraju Japanci, koji love krijumčarski ili uz plaćanje takse, i činovnici, koji uzimaju najbolja mjesta za tamnički ribolov, a već je blizu vrijeme, kad će se probiti sibirski put i razviti brodarstvo te će glasovi o nevjerojatnom bogatstvu ribe i krznaša privući na otok slobodni element; otpočet će imigracija, organizirat će

---

[1] Uzgred budi rečeno, na Amuru, koji je vrlo bogat ribom, ribarstvena je privreda organizirana prilično slabo, čini se stoga, što privrednici škrtare da iz Rusije pozovu stručnjake. Ondje, na primjer, love mnogo jesetre, no nikako ne mogu prirediti ikru tako, da bi, bar po vanjskom izgledu, nalikovala na rusku. Vještina ovdašnjih privrednika zapela je na osušenoj keti i nije odmaknula dalje. G. L. Deiter pisao je u *»Pomorskim novinama«* (1880. god., br. 6), da je nekad na Amuru osnovano ribolovno poduzeće (od kapitalista), posao su planirali naširoko i sami su sebe častili ikrom, funta koje je njih same stajala — kako se priča — od 200 do 300 rubalja u srebru.

se pravi ribolov, u kojemu prognanik ne će učestvovati kao domaćin privrednik, već samo kao najamni radnik, zatim će — sudeći po analogiji — početi pritužbe, da rad prognanika u mnogom pogledu zaostaje za radom slobodnih, čak i Mandžuraca i Korejaca; s ekonomskog stajališta, prognanike će smatrati teretom za otok, i kako se bude povećavalo useljivanje i razvijao sjedilački i privredni život na otoku, i sama će država doći do spoznaje da je pravednije i korisnije, ako stane na stranu slobodnog elementa i ukine progonstvo. I tako će riba biti izvor bogatstva za Sahalin, ali ne i za prognaničku koloniju[1].

---

[1] Onim prognanicima, koji sada žive na ušćima malenih rječica i na moru, ribolov bi mogao biti dodatak u gospodarstvu i pružati neku zaradu, no za to bi ih valjalo opskrbljivati dobrim mrežama, naseljivati kraj mora samo one, koji su i u domovini živjeli na moru i t. d.

Japanski brodovi, koji dolaze na jug Sahalina radi ribolova, plaćaju danas taksu od 7 zlatnih kopjejki po pudu. Podvrgnuti su taksi i svi proizvodi, koji se priređuju od ribe, kao riblje gnojivo, sleđevo i bakalarovo ulje, no prihod od svih tih taksa ne doseže ni 20 tisuća, i to je gotovo jedini prihod, koji dobivamo od eksploatacije sahalinskih bogatstava.

Osim kete, u sahalinske rijeke zalaze povremeno i njeni srodnici semga, kundža ili goj i čevica; u slatkim sahalinskim vodama žive stalno pastrva, štuka, deverika, karas, krkuša, snetac koga nazivaju i krastavčicom, budući da jako miriše na svježe krastavce. Od morskih se riba ovdje love, osim sleđa, bakalar, iverak, jesetra, volić, koji je ovdje tako velik, da može progutati čitava sneca. U Aleksandrovsku jedan robijaš lovi dugorepe rakove, vrlo ukusne, koji se ovdje zovu »čirimse« ili »šrimse«.

Od morskih sisavaca uz sahalinske obale žive goleme količine kitova, morževa ili morskih lavova, tuljana i morskih mačaka. Približavajući se na *Bajkalu* Aleksandrovsku, vidio sam mnogo kitova, koji su igrajući se plovili u parovima tjesnacem. Kraj zapadne obale Sahalina diže se iznad mora usamljena litica, koju zovu »Stijena opasnosti«. Neki očevidac, koji se nalazio na škuni *Jermak* i htio istražiti tu stijenu, pisao je: »Još dok smo bili 1½ milje od stijene, primijetili smo, da je hridina posve pokrivena golemim morskim lavovima. Urlik toga golemoga divljeg stada zaprepastio nas je; zvijeri su dosezale bajoslovnu veličinu, tako da su se izdaleka pričinjale kao čitave hridi... Morževi su bili visoki oko 2 hvata i više... Osim od morskih lavova, i hridina, i more oko stijene, vrvjeli su od morskih mačaka« (*»Vladivostok«*, 1886. god., br. 29). Kakve razmjere mogu u našim sjevernim morima dostići kitolov i lov na tuljane, vidi se iz fantastične brojke, koju navodi jedan od autora: prema računima američkih kitolovnih poduzetnika

O vađenju morske trave govorio sam već kad sam opisivao naselje Mauku. Na tome poslu u razdoblju od 1. ožujka do 1. kolovoza naseljenik zarađuje od 150 do 200 rubalja; trećina zarade ide na hranu, a dvije trećine prognanik donosi kući. To je dobra zarada, no, nažalost, ona je zasada pristupačna samo naseljenicima Korsakovskog okruga. Za svoj trud radnici dobivaju plaću prema svršenu poslu, stoga iznos same zarade zavisi neposredno od umješnosti, zdušnosti i savjesnosti — svojstava, kojih nema baš svaki prognanik, te zato svaki i ne dolazi u Mauku[1].

Među prognanicima ima mnogo tesara, stolara, krojača i drugih, no većina ne radi ništa ili obrađuje zemlju. Jedan robijaš bravar izrađuje berdanke[2] i već je četiri prodao na kopno, drugi kuje originalne lančiće od čelika, treći modelira u gipsu; no sve te berdanke, lančići i vrlo skupe kutijice isto tako malo crtaju ekonomski položaj kolonije, kao i to, što jedan naseljenik na jugu sakuplja na obali kitovu kost, a drugi sabire trepang[3]. Sve su to slučajne pojave. One krasne i skupocjene izrađevine od drva, koje su bile prikazane na tamničkoj izložbi, govore samo to, da na robiju dospijevaju katkad vrlo dobri stolari, no oni s tamnicom nemaju nikakve

---

izvezeno je u toku 14 godina (do 1861. god.) iz Ohotskog mora masti i usi za dvjesta milijuna rubalja (V. Zbiševski: *»Primjedbe o kitolovu u Ohotskome moru«*. — *»Pomorski zbornik«*, 1863. god., br. 4). No unatoč svojoj, po svemu blistavoj budućnosti, ta grana privrede ne će obogatiti prognaničku koloniju, upravo zato, što je prognanička. Prema svjedočanstvu Brehma, »lov na tuljane prava je, bespoštedna borba, u kojoj se grubost sjedinjuje sa savršenom bešćutnošću. Stoga se i ne govori — loviti tuljane, već ubijati tuljane.« Zatim: »I posve divlja plemena postupaju u tome lovu mnogo čovječnije od civiliziranog Evropljanina.« A kada štapovima ubijaju morske mačke, mozak štrca na sve strane i oči bijednih životinja ispadaju iz duplja. Prognanike, osobito one, koji su prognani zbog ubojstva, valja čuvati od takvih prizora.

[1] Baš zbog morske trave i razmjerno blage klime smatram jugozapadno primorje zasad jedinim mjestom na Sahalinu, gdje je moguća prognanička kolonija. God. 1885. na jednoj od sjednica »Društva za proučavanje Amurskoga kraja« bio je pročitan zanimljiv izvještaj sadašnjega poduzetnika J. L. Semjonova o morskoj travi. Taj je izvještaj štampan u *»Vladivostoku«*, 1885. god., br. 47 i 48.

[2] vrsta puške (prim. prev.)

[3] trepang (od malaj. tripang) — vrsta morske životinje, koja se upotrebljava za ishranu (op. ur.)

veze, jer se tamnica ne brine za prodaju njihove robe i nije tamnica ta, koja od robijaša čini majstora; sve do danas ona se služila radom već gotovih majstora. Ponuda majstorskih usluga znatno premašuje potražnju. »Ovdje čak nemaš gdje da proturiš lažne novčanice« — rekao mi je jedan robijaš. Tesari rade za 20 kopjejaka na dan uz vlastitu hranu, krojači šiju za rakiju[1].

Izvedemo li sada zaključak o prihodima, koje ima u prosjeku prognanik od prodaje žita državi, lova, ribolova i drugog, dobit ćemo prilično jadnu brojku: 29 rubalja i 21 kopjejku[2]. Međutim, svako domaćinstvo duguje državi prosječno 31 rubalj i 51 kopjejku. Kako su u sumu prihoda ušli i hranarina, i državna pomoć, i novci, što ih prognanik dobiva preko pošte, a prihod prognanika sastavljen je u prvom redu od zarada, koje mu daje država, plaćajući mu katkad namjerno visoku cijenu, to je dobra polovina prihoda fiktivna, a dug državi ustvari je veći nego što je iskazan.

XIX

Prognanička hrana. — Što i kako jedu zatvorenici. — Odjeća. — Crkva. — Škola. — Pismenost.

Dok sahalinskog prognanika uzdržava država, on dobiva svakodnevno 3 funte pečenog kruha, 40 zolotnika[3] mesa, oko 15 zolotnika krupe i raznog variva za 1 kopjejku; u posni se dan meso zamjenjuje funtom ribe. Da bi se odredilo, koliko ta porcija odgovara stvarnim potrebama prognanika, nije nikako dovoljna općeusvojena kabinetska metoda, koja se sastoji u komparativnoj i, usto, posve formalnoj ocjeni brojčanih podataka, koji se odnose na opskrbu hranom raznih grupa stanovništva u inozemstvu i u Rusiji. Ako u saskim

[1] Dosad su majstori nalazili sebi zaradu na stanicama u činovnika i bogatih prognanika. U pohvalu mjesne inteligencije može se reći, da ona uvijek obilato plaća majstorske usluge. O takvim slučajevima, kao što je doktorov, koji je obućara strpao u bolnicu kao da je bolestan, da šije čizme njegovu sinu, ili činovnikov, koji je među svoju poslugu uvrstio modistkinju, koja badava šije njegovoj ženi i djeci — o takvim slučajevima govore ovdje kao o žalosnim iznimkama.

[2] Prema podacima poljoprivrednog inspektora.

[3] stara ruska mjera za težinu, 4,25 gr (prim. prev.)

i pruskim tamnicama zatvorenici dobivaju meso samo triput na nedjelju, svaki put u količini, koja ne doseže ni 1/5 funte, i ako tambovski seljak pojede 4 funte kruha na dan, ne znači to, da sahalinski prognanik dobiva mnogo mesa, a malo kruha, već samo, da se njemački tamnički stručnjaci boje, da ih ne osumnjiče zbog lažne filantropije, i da se hrana tambovskog seljaka odlikuje velikom sadržinom kruha. Vrlo je važno u praktičnom pogledu, da ocjena obroka hrane koje mu drago grupe stanovnika otpočne od kvalitativne, a ne od kvantitativne analize te da se pritom ispituju prirodni i životni uslovi, u kojima živi ta grupa; bez stroge individualizacije rješenje pitanja bit će jednostrano i moći će valjda uvjeriti samo formaliste.

Jednom smo se ja i poljoprivredni inspektor g. von Friken vraćali iz Krasnog Jara u Aleksandrovsk; ja u tarantasu, a on na konju. Bilo je vruće, a u tajgi zagušljivo. Robijaši, koji su radili na cesti između stanice i Krasnog Jara bez kapa i u košuljama mokrim od znoja, smatrajući — vjerojatno — da sam činovnik, iznenada su zaustavili moje konje, kad sam stigao do njih, i stali mi se žaliti, da primaju kruh, koji je nemoguće jesti. Kad sam rekao, kako bi bilo bolje da se obrate poglavarstvu, odgovorili su mi:

— Govorili smo starijem nadgledniku Davidovu, a on nama: vi ste buntovnici.

Kruh je doista bio strašan. Kad bi ga čovjek prelomio, blistao je na suncu sitnim kapljicama vode, lijepio se za prste te je izgledao poput prljave, gnjecave mase, koju je neugodno držati u rukama. Pokazali su mi nekoliko porcija i čitav je kruh bio jednako nedopečen, od loše samljevena brašna i — očito — sa silnom prevagom. Pekli su ga u Novo-Mihajlovki pod nadzorom starijeg nadglednika Davidova.

Tri funte hljeba, koje su sastavni dio sljedovanja, vrlo su često manje nego što je predviđeno u tabeli, i to zbog zloupotreba nastalih prevagom[1]. Pekari robijaši u netom spomenutoj Novo-Mihajlovki prodavali su svoju porciju kruha, a sami se hranili suviškom, koji bi nastajao od prevage. Oni, koji se u Aleksandrovskoj tamnici hrane iz kotla, dobivaju

---

[1] *»Tabela o snabdijevanju muških i ženskih prognanika robijaša hranom«* sastavljena je na temelju uredbe od 31. srpnja 1871. god. donesene na najvišem mjestu o snabdijevanju armije provijantom i gotovom hranom.

dobar kruh, onima, koji žive u stanovima, izdaje se lošiji kruh, a još lošiji onima, koji žive izvan stanice; drugim riječima, dobar je samo onaj kruh, koji može dospjeti na oči okružnom načelniku ili upravitelju. Da povećaju prevagu, pekari i nadglednici koji se brinu za opskrbu, služe se kojekakvim trikovima što ih je stvorila još sibirska praksa, od kojih je, na primjer, jedan od najnevinijih polijevanje brašna kipućom vodom; da se poveća težina kruha, nekad su u Timovskom okrugu miješali brašno s prosijanom glinom. Zloupotrebe takve vrste vrše se to lakše, jer činovnici ne mogu cijeli dan sjediti u pekarnici i nadzirati ili pregledavati svaku porciju, a zatvorenici se gotovo nikad ne tuže[1].

Bez obzira na to, da li je kruh dobar ili loš, prognanici ne pojedu obično čitavo sljedovanje. Zatvorenik ga jede računajući, budući da prema običaju, koji se već odavna ukorijenio u našim tamnicama i progonstvu, državni kruh služi kao neka tekuća valuta za razmjenu. Kruhom zatvorenik plaća onoga, koji čisti sobu, koji radi umjesto njega, koji ima obzira prema njegovim slabostima; kruhom on plaća igle, konac i sapun; da bi izmijenio svoju siromašnu, krajnje jednoličnu, uvijek zasoljenu hranu, on sprema kruh i zatim ga u majdanu mijenja za mlijeko, bijelu žemičku, šećer, votku... Kavkaski domoroci obolijevaju većinom od crnoga kruha, te stoga nastoje da ga se oslobode. Na taj način, ako se tri funte, koje se izdaju prema tabeli, čine potpuno dovoljne po svojoj

---

[1] Prevaga — to je demon kušnje, čijim je čarima — kako se vidi — vrlo teško odoljeti. Zbog njega su mnogi izgubili savjest, pa čak i život. Nadglednik Selivanov, o kome sam već govorio, pao je kao žrtva prevage, budući da ga je ubio pekar robijaš, kojega je grdio stoga, što mu je ostajalo malo prevage. Ustvari se i vrijedi pomučiti. Uzmimo, da u Aleksandrovskoj tamnici peku kruh za 2870 ljudi. Ako se od svakog sljedovanja zakine samo po 10 zolotnika, dobiva se oko 300 funti na dan. Uopće, operacije s kruhom vrlo su rentabilne. Tako, na primjer, da bi se pronevjerilo 10 tisuća pudi brašna i zatim to postepeno pokrilo brašnom zakidanim u zolotnikima od robijaških sljedovanja, potrebno bi bilo 2—3 godine.

Poljakov je pisao: »Kruh je u Malo-Timovskom naselju bio do te mjere loš, da bi se malo koji pas odlučio da ga jede; u njemu je bilo mnoštvo nesamljevena, čitavog zrnja, mekinja i slame; jedan od mojih drugova, koji je prisustvovao pregledu kruha, točno je primijetio: „Jest, ovim se kruhom mogu isto tako lako zaprljati svi zubi, kao što se u njima može naći i čačkalica, da ih očistiš"«.

količini, ta vrijednost sljedovanja postaje nerealna i brojke gube svoju snagu za onoga, tko pozna kakvoću kruha i životne uslove u tamnici. Meso se upotrebljava za hranu samo usoljeno, a tako i riba[1]; daju ih kuhane, u juhi. Tamnička čorba ili juha vodnjikava je kašica od raskuhane kaše i krumpira, u kojoj plivaju crveni komadići mesa ili ribe i koju hvale neki činovnici, ali se ne odlučuju da je jedu. Juha, čak i ona, koju kuhaju za bolesnike, vrlo je slana. Očekuju li u tamnici posjetioce, vidi li se na horizontu dim parobroda, ako su se u kuhinji posvadili nadglednici i kuhari — sve su to okolnosti, koje utječu na okus juhe, njenu boju i miris; ovaj je posljednji često odvratan, te ne pomažu čak ni biber ni lovorov list. Osobito loš glas uživa u tom pogledu juha od soljene ribe — razumije se zašto: u prvome redu, taj se proizvod lako kvari, stoga obično upotrebljavaju onu ribu, koja se već počela kvariti; u drugom redu, u kotao dospijeva i ona bolesna riba, koju u gornjem toku ulove robijaši naseljenici. U Korsakovskoj su tamnici zatvorenike neko vrijeme hranili juhom od usoljena sleđa; prema riječima upravitelja medicinske službe, ta je juha bila neukusna, sleđ se vrlo brzo raskuhavao u sitne komadiće, sitne su kosti otežavale gutanje i izazivale katare želučano-crijevnog trakta. Ne zna se, kako često zatvorenici izlijevaju čorbu iz porcija, budući da je ne mogu jesti, no to se dešava[2].

Kako jedu zatvorenici? Blagovaonica nema. U podne se kraj barake ili prigradnje, u kojoj je smještena kuhinja,

---

[1] Dešava se, da u tamnici kuhaju juhu od svježeg mesa; to znači, da je medvjed razderao kravu ili se državnom biku ili kravi desila neka nesreća. No prema tako zaklanoj životinji zatvorenici se često odnose kao prema crkotini i ne će da je jedu. Evo još nekoliko Poljakovljevih redaka: »Vrlo je loše bilo i mjesno usoljeno meso; ono se priređivalo od mesa državnih bikova, iscrpenih radom na lošim i teškim putovima i ubijenih često neposredno prije no što će uginuti; često bi im napola mrtvima prerezali grlo.« Za kretanja periodičke ribe zatvorenike hrane svježom ribom, dajući svakom čovjeku jednu funtu.

[2] Sve je to poznato administraciji. U svakom slučaju, evo što o tome misli sam poglavar otoka: »U mjesnim operacijama kod kuhanja hrane za robijaše javljaju se činjenice, koje i nehotice bacaju na taj posao sumnjivu sjenu« (naredba br. 314, 1888. god.). Ako činovnik govori, da se cijelu nedjelju ili mjesec hranio zatvoreničkom hranom i da se izvrsno osjećao, to znači, da se za nj u tamnici posebno kuhalo.

okupi red zatvorenika, kao pred kolodvorskom blagajnom Svaki ima u rukama neku posudu. Za to je vrijeme juha već gotova te se raskuhana »cmari« u poklopljenim kotlovima Na kuharovu dugom štapu pričvršćena je »posudica«, kojom on grabi iz kotla, i svakome, koji mu prilazi, nalijeva u porciju; pritom može posudicom zagrabiti odjednom dvije porcije mesa ili niti jedan komadić, već prema tome, kako ga je volja. Kad se najzad približe oni, koji su posve odostraga, juha nije više juha, već gusta, mlaka masa na dnu kotla, koju valja razređivati vodom[1]. Pošto dobiju svoje porcije, zatvorenici odlaze; jedni jedu hodajući, drugi sjedeći na zemlji, treći u svojim sobama na pričnama. Nitko ne nadzire, da li svi obvezatno jedu, da li prodaju i mijenjaju svoje porcije. Nitko ne pita, jesu li svi jeli, nije li tko zaspao; rekne li se onima, koji vode brigu o kuhinji, da na robiji, među ugnjetavanim i moralno pokvarenim ljudima, ima mnogo takvih, na koje valja paziti da jedu te ih čak i na silu hraniti, takva će primjedba izazvati samo zbunjen izraz lica i odgovor: »Ne znam, vaše visokoblagorođe!«

Od onih, koji dobivaju državno sljedovanje, hrani se iz tamničkog kotla samo 25—40%[2], ostalima se hrana izdaje na ruke. Ta se većina dijeli u dvije kategorije: jedni jedu sljedovanje u svojim stanovima sa svojim porodicama ili napoličarima; drugi, određeni na radove daleko izvan tamnice, jedu ga ondje, gdje rade. Svaki radnik iz druge kategorije, pošto završi svoje radno vrijeme, kuha sebi objed posebno u limenki, ako ga u tome ne priječi kiša i ako ga poslije napornа posla ne savlada san; on je umoran, gladan i da se ne bi mnogo naprezao, često jede soljeno meso i ribu u sirovu stanju. Ako je prespavao objed, ako je prodao ili prokartao svoje sljedovanje, ili mu se hrana pokvarila, kruh se razmočio na kiši, za sve to nadzorna vlast ne mari. Dešava se, da neki u

[1] Kako se kuhari mogu lako prevariti i prirediti veće ili manje porcije, vidi se iz onih količina, koje stavljaju u kotao. U Aleksandrovskoj se tamnici 3. svibnja 1890. god. iz kotla hranilo 1279 ljudi; u kotlove je bilo stavljeno 13½ pudi mesa, 5 pudi riže, 1½ puda brašna za zapržak, 1 pud soli, 24 puda krumpira, ⅓ funte lovorova lista i ⅔ funte bibera; u toj istoj tamnici 29. rujna za 675 ljudi: 17 pudi ribe, 3 puda kaše, 1 pud brašna, ½ puda soli, 12½ pudi krumpira, ⅙ funte lista i ⅓ funte bibera.

[2] 3. svibnja u Aleksandrovskoj se tamnici od 2870 ljudi iz kotla hranilo 1279, a 29. rujna od 2432 čovjeka samo 675.

jedan dan pojedu trodnevni ili četvorodnevni obrok, a zatim jedu samo kruh ili gladuju; tada se — po riječima upravitelja medicinske službe — onima, koji rade na obali mora i rijeka ne gade izbačeni rakovi i riba, a tajga im pruža razno korijenje, katkad otrovno. Prema svjedočanstvu rudarskog inženjera Keppena, radnici su u rudnicima jeli lojanice[1].

---

[1] Administracija i mjesni liječnici smatraju snabdijevanje, koje dobivaju zatvorenici, nedovoljnim i po količini. Prema podacima, koje sam uzeo iz medicinskog izvještaja, sljedovanje sadržava u gramima: bjelančevina — 142,9, masnoća — 37,4, ugljikohidrata — 659,9, na mrsne dane, a 164,3, 40,0 i 671,4 na posne. Prema Erismanu mrsna hrana naših tvorničkih radnika sadržava 79,3 masnoća, a posna — 67,4 grama. Što čovjek više radi, što su snažnija i dugotrajnija fizička naprezanja, on po pravilima higijene treba da prima to više masnoća i ugljikohidrata. O tome, koliko se malo čovjek može u tom pogledu nadati od kruha i juhe, čitatelj može suditi po svemu što je gore rečeno. Rudnički zatvorenici dobivaju za četiri ljetna mjeseca pojačano snabdijevanje, koje se sastoji od 4 funte kruha, 1 funte mesa i 24 zolotnika kaše; na zauzimanje mjesne administracije stali su isto takvu porciju dodjeljivati i onim radnicima, koji rade na cestama. God. 1887. na Sahalinu je — prema ideji načelnika glavne tamničke uprave — bilo pokrenuto pitanje »o mogućnosti da se izmijeni tabela, koja postoji na otoku Sahalinu da bi pojeftinila cijena opskrbe prognanika robijaša, bez štete po ishranu organizma«, te su bili izvršeni pokusi s ishranom po metodi, koju je preporučio Dobroslavin. Pokojni profesor, kako je vidljivo iz njegova izvještaja, smatrao je nepodesnim, »da se ograničavaju proporcije hrane, koje se već toliko godina daju prognanicima robijašima, a da se pobliže ne prouče oni uvjeti rada i izdržavanja, u kojima se ti zatvorenici nalaze, budući da se ovdje jedva može dobiti točna slika o kakvoći onoga mesa i kruha, koji se na mjestu izdaju«; ipak je smatrao, da se u toku godine može ograničiti davanje skupih mesnih porcija, te je predložio tri tabele: dvije mrsne i jednu posnu. Na Sahalinu su te tabele dane na proučavanje komisiji, koja je imenovana pod predsjedništvom upravitelja medicinske službe. Sahalinski liječnici, koji su u njoj sudjelovali, bili su na visini svog poziva. Oni su bez okolišanja izjavili, da je — zbog radnih uvjeta na Sahalinu, surove klime, naporna rada u svako doba godine i pri svakome vremenu — snabdijevanje, koje se sada daje, nedovoljno, da će opskrba po tabelama prof. Dobroslavina — bez obzira na smanjivanje mesnih porcija — biti mnogo skuplja nego prema postojećoj tabeli. Odgovarajući na glavnu točku pitanja, koja se ticala pojeftinjenja obroka, predložili su vlastite tabele, koje ipak nikako nisu garantirale one uštede, što ih je htjela postići tamnička uprava. »Materijalnih ušteda ne će biti — pisali su oni — no umjesto toga može se očekivati poboljšanje količine i kakvoće zatvoreničkog rada, smanjenje broja bolesnih i nemoć-

Prve dvije, a ponekad i tri godine nakon otpuštanja s radova, naseljenici dobivaju opskrbu od države, a zatim se hrane na svoj račun i svoju opasnost. Ni u literaturi ni u kancelarijama nema brojaka ili bilo kakvih dokumentarnih podataka, koji se tiču ishrane naseljenika; sudi li se prema ličnim utiscima i onima fragmentarnim informacijama, koje se mogu sakupiti na licu mjesta, glavna je hrana u koloniji krumpir. On i korjenaste biljke, kao repa i keleraba, često su jedina hrana porodice u toku vrlo dugog vremena. Svježu ribu jedu samo u vrijeme njezina kretanja, soljena je po cijeni pristupačna samo imućnijima[1]. O mesu da se i ne govori. Oni, koji imaju krave, više vole da prodaju mlijeko, nego da ga piju; ne čuvaju ga u glinenu posuđu, već u bocama, što je znak da se prodaje. Uopće, naseljenik vrlo rado prodaje proizvode svoga gospodarstva, čak i na štetu svoga zdravlja, budući da su mu — po njegovu mišljenju — novci potrebniji od zdravlja: ne skupiš li novaca, ne ćeš na kopno, a dosita se najesti i popraviti zdravlje moći ćeš kasnije, na slobodi. Od nekultiviranog bilja služe za hranu divlji luk i razne bobice, kao malina, borovnica, brusnica, crni ogrozd i dr. Može se reći, da prognanici, koji žive u koloniji, jedu isključivo biljnu hranu; to je — u svakom slučaju — točno za golemu većinu. Svakako, njihova hrana oskudijeva u masnoćama, i u tome nikako nisu u povoljnijem položaju od onih, koji se hrane iz tamničkog kotla[2].

Kako se čini, obuće i odjeće zatvorenici primaju dosta. Robijaši, muškarci i žene, dobivaju svake godine ogrtač i kratku bundu, međutim, vojnik, koji na Sahalinu radi isto toliko kao i robijaš, prima uniformu nakon tri, a kabanicu

---

nih, podići će se opće zdravstveno stanje zatvorenika, što će se povoljno odraziti i na kolonizaciju Sahalina, jer će se u tu svrhu dobivati snažni i zdravi naseljenici.« Ovaj »*Rad kancelarije poglavara otoka Sahalina*« o izmjeni tabele radi pojeftinjenja sadržava u sebi 20 referata, izvještaja i akata i zaslužuje, da se s njime ukratko upoznaju osobe, koje se bave tamničkom higijenom.

[1] U dućančićima se sušena keta prodaje po 30 kopjejki komad.

[2] Ovdašnji domoroci, kako sam već rekao, jedu vrlo mnogo masnoća, i to im — besumnje — pomaže u borbi s niskom temperaturom i izvanrednom vlagom. Pričali su mi, da negdje na istočnom primorju ili na susjednim otocima ruski radnici otpočinju malo po malo jesti kitovu mast.

nakon dvije godine; od obuće robijaš iznese godišnje četiri para kratkih čizama i dva para cipela, vojnik — jedan par čizama i $2^1/_2$ para džonova. No vojnik živi u boljim zdravstvenim prilikama, on ima postelju i mjesto, gdje se može osušiti za ružna vremena, htio ne htio, robijaš mora trpjeti da mu odjeća i obuća trunu, budući da nema postelju te spava na ogrtaču i na raznim prnjama, koje gnjiju i svojim isparivanjem kvare uzduh, a on nema gdje da se osuši; katkad i spava u mokroj odjeći, stoga će tako dugo, dok robijaša ne stave u čovječnije uvjete, ostati neriješeno pitanje koliko zadovoljava količina odjeće i obuće, koju on prima. Kad je riječ o kakvoći, i tu se ponavlja ista priča, kao sa kruhom: tko živi poglavarstvu na očima, dobiva bolju odjeću, tko je na radu izvan naselja, dobiva lošiju[1].

Sada nekoliko riječi o duhovnom životu, o zadovoljenju viših potreba. Kolonija se naziva popravnom, no na Sahalinu nema takvih ustanova ili osoba, koje bi se posebno bavile popravljanjem zločinaca; u tome pravcu nema nikakvih instrukcija ni članova u »*Statutu o prognanicima*«, osim malobrojnih uputa o slučaju, kad oficir ili podoficir iz oružane pratnje može protiv prognanika upotrebiti oružje ili kada je svećenik dužan »da poučava o dužnostima vjere i morala«, da objašnjava prognanicima »značenje podijeljenih polakšica« i t. sl.; o tom pitanju i nema nekih određenih nazora; no uobičajilo se shvaćanje, da prvenstvo u pitanjima popravljanja pripada crkvi i školi, a zatim slobodnom dijelu stanovništva, koji svojim autoritetom, taktom i ličnim primjerom može znatno pripomoći da se običaji ublaže.

U crkvenom pogledu Sahalin je dio eparhije kamčatskog, kurilskog i blagovješčenskog episkopa[2]. Episkopi su često po-

---

[1] Kad je kapetan Mašinski krčio prosjek za telegraf uz Poronaju, njegovim su robijašima radnicima bile poslane kratke košulje, koje su pristajale samo djeci. Zatvorenička je odjeća krojena šablonski, nezgrapno, ona smeta radnog čovjeka u kretanju; stoga za krcanja parobroda ili na cestogradnji ne ćete naići na robijaša, koji je odjeven u ogrtač ili kaput dugih pola; neudobnost nastala krojenjem u praksi se lako uklanja prodajom ili zamjenom. Budući da je najudobniji za rad i uopće za život običan seljački kroj, većina prognanika se odijeva u široko odijelo.

[2] Budući da su Kurilski otoci pripali Japanu, bilo bi pravilnije, da se episkop sada naziva sahalinskim.

sjećivali Sahalin, putujući isto tako jednostavno i podnoseći na putu iste neudobnosti i oskudicu kao i obični svećenici. Za svojih dolazaka, prilikom osnivanja crkava, posvećivanja raznih zgrada[1] i obilaska tamnica, obraćali su se prognanicima riječima utjehe i nade. O karakteru njihovih direktivnih nastojanja može se suditi po ovom izvatku iz rezolucije preosveštenoga Gurija, na jednom od akata, koji se čuvaju u korsakovskoj crkvi: »Ako svi oni (prognanici) i ne vjeruju te se ne kaju, čine to svakako mnogi od njih, što sam lično zapazio; upravo osjećaj kajanja i vjera, a ne štogod drugo, nagnali su ih da gorko plaču, kad sam ih poučavao 1887. i 1888. god. Svrha tamnice — osim kazne za zločine — sastoji se u tome, da kod zatvorenika podstiče pozitivna moralna čuvstva, osobito da u takvim okolnostima ne bi pali u potpun očaj.« To je bilo i shvaćanje mlađih crkvenih predstavnika; sahalinski se svećenici nikad nisu miješali u pitanje kažnjavanja, te se prema prognanicima nisu vladali kao prema zločincima, već kao prema ljudima, i u tome su pokazivali više takta i shvaćanja svoje dužnosti nego liječnici ili agronomi, koji su se često pleli u ono što nije njihov posao.

U povijesti sahalinske crkve zauzima do danas najistaknutije mjesto otac Simeon Kazanski ili, kako ga je stanovništvo zvalo, pop Semjon, koji je u sedamdesetim godinama bio svećenik anjivske ili korsakovske crkve. On je radio još u ona »prethistorijska« vremena, kad na Južnom Sahalinu nije bilo cesta, a rusko je stanovništvo, osobito vojno, bilo u malenim grupama raspršeno po cijelome jugu. Gotovo je sve vrijeme pop Semjon provodio u pustoši, prebacujući se od jedne grupe do druge na psima ili jelenima, a ljeti morem na čamcu s jedrom ili pješice kroz tajgu; on se smrzavao, zatrpavao ga je snijeg, napadale bolesti na putu, dosađivali su mu komarci i medvjedi, prevrtali su mu se čamci na brzim rijekama te se on kupao u hladnoj vodi; no on je sve to neobično lako podnosio, pustinju je nazivao ljubaznom i nije se tužio da teško živi. U ličnim odnosima sa činovnicima i oficirima bio je izvrstan drug, nikad se nije uklanjao društvu i u veseo razgovor umio je zgodno ubaciti kakav crkveni tekst. O robijašima je mislio ovako: »Stvoritelju svijeta svi

---

[1] O posveti Kriljonskog svjetionika, koju je izvršio episkop Martimijan, isporedi *»Vladivostok«*, 1883. god., br. 28.

smo mi jednaki«, i to je izricao i u službenom dopisu[1]. U njegovo su vrijeme sahalinske crkve bile bijedno opremljene. Posvećujući jednom ikonostas u anjivskoj crkvi, rekao je o tome siromaštvu ovo: »Nemamo nijedno zvono, nemamo obrednih knjiga, no nama je važno to, što se gospod nalazi na ovome mjestu.« Već sam ga spominjao kod opisa Popovskih Jurta. Vojnici i prognanici proširili su glas o njemu po čitavu Sibiru, i pop Semjon je sada na Sahalinu i daleko uokrug legendarna ličnost.

Danas na Sahalinu postoje četiri parohijske crkve: u Aleksandrovsku, Due, Rikovskom i Korsakovskom[2]. Crkve općenito nisu siromašne, svećenici imaju po tisuću rubalja plaće na godinu, u svakoj je parohiji pjevački zbor, koji pjeva po notama i odjeven je u svečane kaftane. Služi se samo o nedjeljama i većim praznicima; uoči blagdana služe noćnu službu, a zatim u 9 sati ujutro liturgiju; večernjih služba nema. Mjesni popovi nemaju nekih posebnih dužnosti, koje bi bile uvjetovane osobitim sastavom stanovništva, njihove su funkcije isto tako obične, kao i u naših seoskih svećenika, t. j. sastoje se samo u crkvenim službama o blagdanima, vjerskim obredima i školskim poslovima. O nekim propovijedima, savjetovanjima i t. sl. nisam ništa čuo[3].

---

[1] Originalan je ton njegovih dopisa. Moleći poglavarstvo, da mu dade kao pomoć robijaša, koji bi vršio dužnost crkvenog pojca, pisao je: »Što se tiče pitanja, zašto nemam pravog pojca, objašnjava se to time, da ih u konzistoriji nema, a kad bi ih i bilo, to je uz uvjete, u kojima živuje ovdašnje svećenstvo, crkvenjaku nemoguće obastati. Prošlo je ono, što je nekad bilo. Čini se, da ću i ja morati ubrzo napustiti Korsakov i otići u svoju ljubaznu pustoš, a vama reći: evo, ostavljam vaš dom prazan.«

[2] U rajonu Rikovske parohije postoji još crkva u Malo-Timovu, gdje se drži služba samo o crkvenom godu na dan Antonija Velikoga, a u rajonu Korsakovske parohije nalaze se tri kapele: u Vladimirovki, Krestima i Galkinu-Vraskom. Sve su sahalinske crkve i kapele sagrađene tamničkim sredstvima, radom prognanika, samo je korsakovska sagrađena sredstvima, koja je dala posada *Konjanika* i *Istoka* i prilozima vojnika, koji žive u stanici.

[3] Prof. Vladimirov govori u svom udžbeniku kaznenoga prava, da se robijašima njihovo prevođenje u popravni razred objavljuje na neki svečan način. On vjerojatno misli na 301. član »*Statuta o prognanicima*«, prema kojemu se robijaša o njegovu prevođenju u spomenuti razred obavještava u nazočnosti viših tamničkih vlasti i duhovnog lica, koje je tom prilikom pozvano i koje... i t. d. No u praksi je taj član teško primijeniti, jer bi se

O velikom postu robijaši se pripremaju za ispovijed i pričest; u tu svrhu odobravaju im se tri jutra. Kad se pripremaju okovanici ili oni, koji žive u Vojevodskoj i Dujskoj tamnici, kraj crkve stoje stražari i to — kažu — izaziva mučan utisak. Robijaši prosti radnici obično ne idu u crkvu, budući da iskorištavaju svaki blagdan, da se odmore, pokrpaju, otiđu da sabiru bobice; usto su ovdašnje crkve tijesne, te se nekako uobičajilo samo od sebe, da u crkvu mogu odlaziti samo oni, koji su odjeveni u civilno odijelo, t. j. jedino takozvana čista publika. Za mog su boravka, na primjer, u Aleksandrovsku svaki put za liturgije prednju polovinu crkve zauzimali činovnici i njihove porodice; zatim je slijedio šaren niz soldatuša, nadgledničkih i slobodnih žena s djecom, zatim nadglednici i vojnici, a iza svih uza zid naseljenici, odjeveni u gradsku odjeću, i robijaši pisari. Može li, ako poželi, robijaš obrijane glave, s jednom ili dvjema krpicama na leđima, zakovan u lance ili prikovan uz tačke, poći u crkvu? Jedan od svećenika, kojemu sam postavio to pitanje, odgovorio mi je: »Ne znam.«

Ako stanuju u blizini, naseljenici se pripremaju za ispovijed i pričest, vjenčavaju i krste djecu u crkvama. U udaljena naselja odlaze sami svećenici i ondje »poste« naseljenike i usput vrše druge crkvene obrede. Otac Iraklij imao je »vikare« u Gornjem Armudanu i Malo-Timovu, robijaše Voro-

---

duhovnu osobu moralo pozivati svakog dana; a i svečanosti te vrste nisu nekako u skladu s radnom atmosferom. Isto se tako ne primjenjuje u praksi zakon o oslobođivanju zatvorenika od radova o praznicima, prema kome one iz popravnog razreda valja češće oslobađati od onih, koji su na ispitivanju. Takvo dijeljenje zahtijevalo bi svaki put mnogo vremena i truda.

Neobično u funkcijama mjesnih svećenika možda je samo to, što neki od njih vrše misionarske dužnosti. Još za mog boravka na Sahalinu se nalazio jeromonah Iraklij, rodom Burjat, bez brade i brkova, iz Posoljskog manastira u Zabajkalju: proveo je na Sahalinu 8 godina i u posljednje je vrijeme bio svećenik u Rikovskoj parohiji. Po misionarskoj dužnosti on je dva ili tri puta na godinu putovao do Nijskog zaljeva i duž Poronaje da krsti, pričešćuje i vjenčava domoroce. On je prosvijetlio do 300 Oroča. Naravno, na putovanjima po tajgi, pa još zimi, nije se moglo ni misliti na neke udobnosti. Preko noći bi se otac Iraklij obično zavlačio u vreću od ovnujske kože; u vreći je čuvao i duhan i sat. Njegovi bi suputnici dva-tri puta u toku noći palili lomaču i zagrijavali se čajem, a on bi cijelu noć spavao u vreći.

njina i Jakovenka, koji su o nedjeljama čitali molitve. Kad bi otac Iraklij dolazio u neko naselje da služi, po ulicama bi obilazio seljak i vikao iza glasa: »Hajde na molitvu!« Ondje, gdje nema crkava ni kapelica, služe obrede u kasarnama ili kolibama.

Dok sam boravio u Aleksandrovsku, navratio se k meni jednom uveče ovdašnji svećenik, otac Jegor, posjedio malo, a zatim krenuo u crkvu da vjenčava. Pošao sam s njime. U crkvi su već palili polijelej, i pojci su ravnodušnih lica stajali na pjevnici i čekali mladence. Bilo je mnogo žena, kažnjenica i slobodnih, koje su nestrpljivo pogledavale na vrata. Čulo se šaptanje. Uto netko na vratima mahnu rukom i šapnu uzbuđeno: »Idu!« Pjevači se stadoše iskašljavati. Od vrata nagrnu val, netko je zavikao strogim glasom, i najzad uđoše mladenci: slagar robijaš, 25 godina star, u kaputu, uškrobljena ovratnika sa zavrnutim uglovima, i sa bijelom vratnom maramom, i kažnjenica, 3 do 4 godine starija, u plavoj haljini s bijelim čipkama i sa cvijetom na glavi. Prostrli su rubac na sag; mladoženja je prvi stupio na nj. Vjenčani kumovi, slagari, imaju također bijele vratne marame. Otac Jegor izišao je iz oltara, dugo je prelistavao knjižicu na analoju. »Blagoslovljen bog naš...« — uskliknuo je, i vjenčanje je počelo. Kad je svećenik stavljao na glave ženika i nevjeste krune i molio boga da ih ovjenča slavom i čašću, na licima prisutnih žena odražavalo se ganuće i radost, te se činilo, kao da su zaboravile, da se obred vrši u tamničkoj crkvi, na robiji, tako daleko od domovine. Svećenik je govorio ženiku: »Uznesi se, ženiče, kao Avraam...« Kad je poslije vjenčanja crkva opustjela te se osjetio miris nagorjelih svijeća, koje je stražar brzo gasio, obuzela me tuga. Izađosmo u pripratu. Kiša. Kraj crkve, u tmini, gomila, dva tarantasa: na jednome mladenci, drugi je — prazan.

— Baćuška, izvolite! — čuju se glasovi, i iz tmine se pruža desetak ruku prema ocu Jegoru, kao da ga hoće ščepati. — Izvolite! Udostojte se!

Oca Jegora posadiše u tarantas i odvezoše k mladima.

8. rujna o blagdanu izlazio sam poslije liturgije iz crkve s jednim mladim činovnikom, i upravo su u taj čas nosili mrtvaca na nosilima; nosilo ga je četvoro robijaša, u prnjama, grubih ispijenih lica, nalik na naše gradske prosjake; iza njih

su išla kao rezerva dvojica jednaka izgleda, žena sa dvoje djece i crni Gruzijanac Kelbokijani, odjeven u civilno odijelo (on služi kao pisar i nazivaju ga knezom); kako se činilo, svi su se žurili, bojeći se da u crkvi ne će zateći svećenika. Od Kelbokijanija smo doznali, da je umrla slobodna žena Ljalikova, kojoj je muž, naseljenik, otputovao u Nikolajevsk; iza nje je ostalo dvoje djece, i sada on, Kelbokijani, koji je stanovao kod te Ljalikove, ne zna, što će s djecom.

Ja i moj pratilac nismo imali što da radimo te smo krenuli naprijed na groblje, ne čekajući dok opjevaju pokojnicu. Groblje je udaljeno oko vrstu od crkve, leži iza slobodke, kraj samog mora, na visoku strmom brdu. Dok smo se penjali na brijeg, već nas je stizavala pogrebna povorka: da bi se opojalo mrtvaca, očito ne treba više od 2 do 3 minute. Odozgo smo vidjeli kako je lijes poskakivao na nosilima i kako je dječak, koga je vodila žena, zaostajao, vukući je za ruku.

S jedne se strane širi pogled na stanicu i njenu okolinu, s druge — na more, koje mirno blista na suncu. Na brdu je vrlo mnogo grobova i križeva. Eto dva visoka križa jedan uz drugi: to su grobovi Miculja i upravitelja Selivanova, koga je ubio zatvorenik. Maleni križevi, što stoje na grobovima robijaša, svi su na isti kalup i bez natpisa. Miculja će se sjećati još neko vrijeme, a svih onih, koji leže pod malenim križevima, koji su ubijali, bježali, zveketali okovima — kome je do toga, da se njih sjeća. Jedino će možda negdje u ruskoj stepi kraj vatre ili u šumi stari kirijaš otpočeti da priča iz dosade, kako je u njihovu selu harao taj i taj; slušatelj će, zagledavši se u tminu, uzdrhtati, u taj će čas kriknuti neka noćna ptica — i to će biti sve sjećanje. Na križu, pod kojim je sahranjen prognanik bolničar, stihovi:

Putniče! Neka te ovaj stih sjeti
Da smo svi samo na čas pod nebom, i t. d.

A na kraju:

Zbogom, moj druže, do radosnog jutra!

J. Fjodorov.

U svježe iskopanoj raki popela se voda na četvrtinu visine. Robijaši su se zapuhali, lica su im oblivena znojem; razgovaraju glasno o nečemu, što nema nikakve veze sa sahra-

nom; najzad donesoše lijes i staviše ga kraj groba. Lijes je od dasaka, slupan na brzu ruku, neobojen.

— Hoćemo li? — reče jedan.

Brzo spušteni lijes pljusnuo je u vodu. Grumenje gline udara o poklopac, lijes tutnji, voda prska, a robijaši — grabeći lopatama — i dalje govore o svojim poslovima, dok se Kelbokijani, gledajući nas u nedoumici i šireći ruke, tuži:

— Što ću sada s djecom? Petljaj se sada s njima! Išao sam k upravitelju i molio da mi dade ženu, a on ne daje.

Dječak Aljoša, od 3 ili 4 godine, koga je žena dovela za ruku, stoji i gleda dolje u grob. On je u prevelikoj bluzi dugih rukava i u izblijedjelim plavim hlačama; na koljenima ima svijetloplave zakrpe.

— Aljoška, gdje ti je majka? — upita moj pratilac.

— Za-a-akopali! — reče Aljoška, nasmija se i pokaza rukom na grob[1].

Na Sahalinu je 5 škola, ne računajući Derbinsku, u kojoj nema učitelja, pa se obuka nije održavala. God. 1889.—1890.

---

[1] Od cijelog broja, koji sam zapisao, pravoslavni sačinjavaju 86,5%, katolici i luterani zajedno — 9%, muslimani — 2,7%, ostali su Židovi i Armenci gregorijanci. Jednom godišnje dolazi iz Vladivostoka katolički svećenik, tada prognane katolike iz oba sjeverna okruga »natjeraju« u Aleksandrovsk, i to se dešava upravo u proljeće, kad su putovi loši. Katolici su mi se tužili, da svećenik dolazi vrlo rijetko; djeca ostaju dugo nekrštena, i mnogi se roditelji — da dijete ne umre bez krsta — obraćaju pravoslavnom svećeniku. Doista, susretao sam pravoslavnu djecu, kojoj su otac i majka bili katolici. Kad umire katolik, budući da nemaju svojega, pozivaju ruskoga svećenika da zapjeva: »Sveti bože.« U Aleksandrovsku se navraćao k meni neki luteran, kome su nekad u Petrogradu sudili zbog paleža; pričao mi je, da luterani na Sahalinu tvore općine te mi je u dokaz toga pokazivao žig, na kome je bilo ugravirano: »Žig luteranske općine na Sahalinu«; u njegovoj se kući luterani sastaju radi molitve i izmjene misli. Tatari biraju mulu iz svoje sredine, Židovi rabina, ali neslužbeno. U Aleksandrovsku se gradi džamija. Mula Vas-Hasan-Mamet, krasan crnomanjast muškarac od 38 godina, domorodac iz Dagestanske oblasti, gradi je na svoj račun. Ispitivao me je, hoće li ga pustiti u Meku pošto izvrši kaznu. U Solufskoj slobodki u Aleksandrovsku stoji potpuno napuštena vjetrenjača: pričaju, da ju je sagradio neki Tatarin sa ženom. Oba su supruga sami sjekli drva, vukli grede i pilili daske, nitko im nije pomagao, i posao je trajao tri godine. Stekavši seljačko zvanje, Tatarin je prešao na kopno, mlin je predao državi, a ne svojim Tatarima, budući da se ljutio na njih zato, što ga nisu izabrali za mulu.

školovale su se u njima 222 osobe: 144 dječaka i 78 djevojčica, prosječno po 44 u svakoj. Bio sam na otoku u vrijeme raspusta, za mog boravka nije bilo obuke, stoga mi je ostao nepoznat unutrašnji život ovdašnjih škola, vjerojatno originalan i vrlo zanimljiv. Opći je glas takav, da su sahalinske škole siromašne, opremljene bijedno, one postoje slučajno, neobavezno i položaj im je posve neodređen, budući da nitko ne zna, hoće li one postojati ili ne će. Njima upravlja jedan od činovnika iz kancelarije poglavara otoka, obrazovan mlad čovjek, no to je kralj, koji kraljuje, a ne vlada, budući da u biti školama upravljaju načelnici okruga i upravitelji tamnica, od kojih zavisi izbor i imenovanje učitelja. U školama predaju prognanici, koji u domovini nisu bili učitelji, ljudi, koji se malo razumiju u posao i koji su bez ikakve spreme. Za svoj rad dobivaju po 10 rubalja na mjesec; administracija smatra nemogućim da im plati više, stoga ne poziva slobodne osobe, budući da bi ovima morala platiti bar 25 rubalja. Očito, predavanje u školama ne smatra se važnim zanimanjem, budući da nadglednici, koji se regrutiraju među prognanicima i koji često vrše neodređene dužnosti i služe samo kao potrkivala kod činovnika, dobivaju po 40, pa čak i po 50 rubalja mjesečno[1].

Od muškog stanovništva, računajući odrasle i djecu, pismenih je 29%, od žena — 9%. A i tih se 9% odnosi isključivo

[1] U svom izvještaju od 27. veljače 1890. god. načelnik Aleksandrovskog okruga — izvršujući naredbu poglavara otoka, da se nađu pouzdane slobodne osobe ili naseljenici, koji bi zamijenili prognanike robijaše, što danas vrše učiteljske dužnosti u seoskim školama — izvješćuje, da u okrugu, koji mu je povjeren, nema ni među slobodnim ljudima ni među naseljenicima nikoga, tko bi ispunjavao uvjete za učiteljsko zvanje. »Na taj način — piše on — nailazeći na nesavladive teškoće kod traženja osoba, koje bi po svojoj naobrazbi bar donekle odgovarale za vršenje školskih poslova, ne mogu se odlučiti da ukažem na bilo koga od onih naseljenika ili seljaka prognanika, koji žive u okrugu meni povjerenome, a kojima bi se mogla povjeriti dužnost vršenja učiteljskog zvanja.« Iako se g. načelnik okruga i ne može odlučiti da prognanicima povjeri učiteljske funkcije, oni su i dalje učitelji uz njegovo znanje i na osnovi njegova imenovanja. Da bi se izbjegla slična protuslovlja, čini se da bi bilo najjednostavnije da se iz Rusije ili Sibira pozovu pravi učitelji i da im se odredi onolika plaća, kakvu primaju nadglednici; no zato bi valjalo iz temelja promijeniti gledanje na nastavnički rad i ne smatrati ga nevrednijim od nadgledničkog posla.

na školsku dob, budući da se o odrasloj sahalinskoj ženi može reći, da ne pozna pisma; prosviječenost je nije dodirnula, i ona iznenađuje svojim grubim neznanjem, te mi se čini, da nigdje drugdje nisam vidio toliko glupih i nerazboritih žena, kao upravo ovdje, među zločinačkim i porobljenim stanovništvom. Među djecom, koja su stigla iz Rusije, ima 25% pismenih, a među onom, koja su se rodila na Sahalinu, samo 9%[1].

XX

Slobodno stanovništvo. — Obični vojnici mjesnih vojničkih komanda. — Nadglednici. — Inteligencija.

Vojnike nazivaju »pionirima« Sahalina, budući da su oni ovdje živjeli prije osnivanja katorge[2]. Počevši od pedesetih godina, kad je Sahalin bio zauzet, gotovo do osamdesetih, vojnici su — osim onoga što je po propisu bila njihova neposredna dužnost — vršili još i sve one poslove, koje danas rade robijaši. Otok je bio pust; na njemu nije bilo ni obitavališta, ni putova, ni stoke, i vojnici su morali graditi kasarne i kuće, krčiti prosjeke, vući terete na sebi. Kad bi na Sahalin stigao koji inženjer ili učenjak, službeno upućen ovamo, davali bi mu na raspolaganje nekoliko vojnika, koji su mu zamjenjivali konje. »Namjeravao sam — piše rudarski inženjer Lopatin — da prodrem u dubljinu sahalinske tajge, ali se nije

---

[1] Ako se sudi po nekim fragmentarnim podacima, po indicijama, pismeni lakše izdržavaju kaznu nego nepismeni; kako se čini, među ovima posljednjim ima razmjerno više povratnika, a prvi lakše stječu seljačka prava; u Sijancima sam zapisao 18 pismenih muškaraca, a od njih 13, t. j. gotovo svi odrasli pismeni imaju seljačko zvanje. U tamnicama još nije uobičajeno učiti odrasle pismu, iako zimi ima dana, kad zatvorenici zbog ružna vremena ne mogu izlaziti iz tamnice te se muče besposleni: takvih bi dana oni rado učili pismo.

Zbog nepismenosti prognanika pisma u domovinu pišu obično pisari. Oni opisuju ovdašnji težak život, bijedu i jad, mole supruge da pristanu na raskid braka i dr., no pišu takvim tonom, kao da opisuju jučerašnje pijančevanje: »No, eto, najzad vam i ja pišem pisamce... Oslobodite me od bračnih spona«, i t. sl., ili pak mudruju, tako da je teško shvatiti smisao pisma. Nekog su pisara u Timovskom okrugu zbog kićenosti stila drugi pisari prozvali bakalaureatom.

[2] Isp. N. V. Busse: »*Otok Sahalin i ekspedicija 1853.—1854. g.*«.

moglo ni pomisliti, da bih putovao na konju i prevozio teret teglećim blagom. Čak sam se i pješice teško verao preko strmih sahalinskih brda, pokrivenih sad velikom gomilom oborenih stabala, sad lokalnom vrstom bambusa. Na taj način morao sam prevaliti pješice više od 1600 vrsta.«[1] A za njim su išli vojnici i vukli na svojim leđima njegovu tešku prtljagu.

Sav taj maleni broj vojnika bio je raspršen na zapadnom, južnom i jugoistočnom primorju; mjesta, na kojima su živjeli, zvala su se stanicama. Danas već napuštene i zaboravljene, te su stanice tada igrale istu ulogu, kao sadašnja naselja, te su ih smatrali jamstvom buduće kolonije. U Muravjovskoj stanici stacionirala je streljačka četa, u Korsakovskoj tri čete 4. sibirskog bataljona i vod brdske baterije, a u ostalim stanicama, kao što su na primjer Manujska ili Sortunajska, bilo je samo po šest vojnika. Šest ljudi, odvojenih od svoje čete prostorom od nekoliko stotina vrsta, predanih pod komandu oficira ili čak nekog civilnog lica, živjelo je poput pravih Robinzona. Živjeli su divljim, posve jednoličnim, dosadnim životom. Ljeti, ako je stanica bila na obali, dolazio bi brod, ostavljao vojnicima namirnice i odlazio; zimi bi dolazio svećenik, da ih »posti«, odjeven u krzneni koporan i hlače, izgledom svojim sličniji Giljaku nego svećeniku. Promjene u život unosile su samo nesreće: ili bi vojnika zanosilo u more na splavi za prevoženje sijena, ili bi ga rastrgao medvjed, ili zatrpao snijeg, napali bjegunci, spopao skorbut... Ili pak vojnik, kome je dozlogrdilo da sjedi u šupi, zatrpanoj snijegom, ili da prolazi tajgom, počinje manifestirati »sklonost ispadima, opijanju, drskosti«, ili ga hvataju u krađi, rasipanju municije, ili je dospio pred sud zbog nepoštovanja, koje je očitovao prema nečijoj priležnici kažnjenici[2].

---

[1] Lopatin: *»Izvještaj g. general-gubernatoru Istočnog Sibira«*. — *»Rudarske novine«*, 1870. god., br. 10.

[2] U Korsakovskoj policijskoj upravi vidio sam ovaj »Popis redova, koji se nalaze na stanici pri Putjatinskim rudnicima kamenog ugljena na r. Sortunae«; on se odnosi na 1870. god.

Vasilij Vedernjikov — za starješinu, on je i obućar i za pekara i kuhara.

Luka Pilkov. Smijenjen sa starješinskog položaja zbog nerada, bio je hapšen zbog pijanstva i drskosti.

Hariton Miljnjikov. Nije uhvaćen ni u čemu, ali je lijen.

Jevgraf Raspopov — idiot, nesposoban za bilo kakav posao.

Zbog raznolikosti svojih zanimanja vojnik nije dospio da nauči vojnu vještinu te je zaboravio i ono, što su ga naučili, a zajedno s njime zaostali su i oficiri, tako da se bojni odred nalazio u najbjednijem stanju. Prigodom smotri dolazilo je svaki put do sukoba s višom vlasti i do izraza njena nezadovoljstva[1]. Služba je bila teška. Tek što bi napustili stražu, ljudi bi odmah odlazili u pratilačku službu, a s pratnje opet na stražu ili na košnju sijena ili na iskrcavanje državnog tereta; nije bilo odmora ni danju ni noću. Stanovali su u tijesnim, hladnim i prljavim nastambama, koje su se malo razlikovale od tamnica. U Korsakovskoj stanici straža je do 1875. godine bila smještena u tamnici prognanika robijaša; tu se nalazila i vojnička glavna straža, koja je imala oblik tamnih psetarnica. »Možda su — piše liječnik Sincovski — za prognanike robijaše takve skučene prilike dopuštene, kao kaznena mjera, no vojnička straža nije ništa kriva te je nejasno, zašto ona mora da trpi istu kaznu.«[2] Jeli su isto tako loše kao i zatvorenici, a odjeveni su bili u dronjke, jer za rad nisu imali nikakve odjeće. Goneći bjegunce u tajgi, vojnici do te mjere deru svoju odjeću i obuću, da su ih jednom u Južnom Sahalinu smatrali bjeguncima te su pucali po njima.

Danas se vojna obrana otoka sastoji od četiri odreda: aleksandrovskog, dujskog, timovskog i korsakovskog. U ja-

---

Fjodor Čeglokov
Grigorij Ivanov
uhvaćeni u krađi novca, a ja sam zapazio,
da su drski, skloni piću i neposlušni.

Upravitelj stanice pri Putjatinskim iskopima kamenog ugljena na otoku Sahalinu.

Gubernijski sekretar *F. Litke.*

[1] N. Sm-i priča, kako je još nedavno, 1885. god., general — preuzimajući komandu nad sahalinskim trupama — upitao nekog vojnika nadglednika:

— Zašto nosiš revolver?

— Da kratim (krotim) prognanike robijaše, vaša ekscelencijo!

— Pucaj iz revolvera u taj panj — zapovjedi general.

Tu je nastala golema zbrka. Vojnik nije nikako mogao izvući revolver iz futrole, te mu je to pošlo za rukom tek uz tuđu pomoć; kad je izvukao revolver, stao je njime tako nevješto baratati, da je zapovijed bila povučena; umjesto u panj on je lako mogao uputiti metak u nekog od gledalaca. — *»Kronštatski vjesnik«*, 1890. god., br. 23.

[2] Sincovski: *»Higijenske prilike prognanih robijaša«*. — *»Zdravlje«*, 1875. god., br. 16.

nuaru 1890. god. bilo je u svim odredima 1548 običnih vojnika. Vojnici, kao i prije, rade teške poslove, koji nisu u skladu s njihovim snagama, razvojem i zahtjevima propisa o vojnoj službi. Istina je, oni više ne krče prosjeke i ne grade kasarne, no, kao i nekad, vraćajući se sa stražarske službe ili sa vježbe, vojnik se ne može nadati odmoru: svakog ga časa mogu poslati u pratnju, na košenje sijena ili u potjeru za bjeguncima. Gospodarski poslovi angažiraju znatan broj vojnika, te se osjeća neprekidan nedostatak pratilaca, i straže ne mogu biti organizirane u tri smjene. U početku kolovoza, kad sam bio u Due, 60 je ljudi iz dujskog garnizona kosilo sijeno i od njih je polovina morala zbog toga prevaliti pješice 109 vrsta.

Sahalinski je vojnik blage ćudi, šutljiv, poslušan i trijezan; pijanih vojnika, koji bi bučili na ulici, vidio sam samo u Korsakovskoj stanici. On rijetko pjeva i uvijek jedno te isto: »Deset djeva, a ja sam, kuda djeve i ja tam'... Djeve u gaj, ja za njima« — radosna pjesma, koju on, međutim, pjeva tako monotono, da uz zvukove njegova glasa počinješ čeznuti za domovinom i osjećati svu sumornost sibirske prirode. On strpljivo podnosi svu oskudicu i ravnodušan je prema opasnostima, koje tako često ugrožavaju njegov život i zdravlje. No on je grub, primitivan i nedotupav, i zbog toga, što nema slobodna vremena, ne dospijeva da shvati vojničke dužnosti i čast, i stoga često griješi, te je mnogo puta isto takav neprijatelj reda, kao i oni, koje čuva i hvata[1]. Te svoje nedostatke manifestira on osobito reljefno, kad mu povjeravaju dužnosti, koje nisu u skladu s njegovim razvitkom, kad on, na primjer, postaje tamnički nadglednik.

Po 27. članu »*Statuta o prognanicima*« na Sahalinu, »tamnički nadzor vrše stariji i mlađi nadglednici, a njihov broj — uzimajući jednoga starijeg na četrdeset, a jednoga mlađeg na

---

[1] U Vojevodskoj tamnici pokazivali su mi jednog robijaša, bivšeg pratioca, koji je u Habarovsku pomogao skitnicama u bijegu te je i sam bježao s njima. Ljeti 1890. god. bila je u Rikovskoj tamnici zatvorena slobodna žena, okrivljena za palež; zatvorenik Andrejev, koji je sjedio u susjednoj samici, tužio se, da mu noću smetaju u spavanju stražari, koji neprekidno dolaze k toj ženi i buče. Okružni načelnik zapovjedio je da se na njenoj samici promijeni brava, a ključ je uzeo k sebi. Stražari su međutim ukrali ključ, i okružni načelnik nije mogao *nikako* s njima izići na kraj, a noćne su se orgije nastavile.

dvadeset robijaša — određuje svake godine glavna tamnička uprava«. Tri nadglednika, jedan stariji i dva mlađa, dolaze na 40 ljudi, t. j. 1 na 13. Ako sebi predstavimo, da 13 ljudi radi, jede, provodi vrijeme u tamnici i sl. pod trajnom paskom jednoga savjesnog i snalažljivog čovjeka, i da nad njim — od svoje strane — postoji viša instancija u osobi upravitelja tamnice, a nad upraviteljem načelnik okruga i t. d., čovjek može mirno držati, da sve ide svojim tokom. Ustvari, nadzor je dosad bio najbolnije mjesto sahalinske katorge.

Danas na Sahalinu ima oko 150 starijih nadglednika, a mlađih dvostruko više. Mjesta starijih zauzimaju pismeni podoficiri i redovi, koji su završili službu u mjesnim odredima, i raznočinci; ovih je posljednjih uostalom vrlo malo. Niži činovi, koji vrše aktivnu službu, sačinjavaju 6% čitavog broja viših, zato dužnost mlađih nadglednika vrše isključivo redovi, upućeni od mjesnih komanda. Ako nedostaje određen broj nadglednika, »*Statut*« dopušta da se za vršenje nadgledničkih dužnosti imenuju obični vojnici mjesnih vojnih odreda; na taj se način mladi Sibirci, koji su proglašeni nesposobnima čak i za pratilačku službu, pozivaju na vršenje nadgledničkih službenih funkcija, istina »privremeno« i »u granicama krajnje nužde«, no ta se »privremenost« produžuje već desetak godina, a »granice krajnje nužde« sve se više šire, tako da obični vojnici mjesnih odreda tvore već 73% čitavog broja mlađih nadglednika, i nitko ne može jamčiti da za 2 do 3 godine taj broj ne će narasti na 100. Pritom valja primijetiti, da se za nadglednike ne određuju najbolji vojnici, budući da komandanti odreda — u interesu frontovske službe — šalju u tamnicu nesposobnije, a bolje zadržavaju u jedinicama[1].

---

[1] I to je uzrok očitoj nepravdi: najbolji vojnici, koji ostaju u odredima, dobivaju samo vojničko sljedovanje, a najlošiji, koji služe u tamnici — i sljedovanje i plaću. Knez Šahovskoj žali se u svome »*Pitanju*«: »Glavni kontingent nadglednika (66%) čine redovi mjesnih vojnih odreda; oni dobivaju od države po 12 rubalja i 50 kopjejki na mjesec. Njihova nepismenost, nizak stupanj razvitka, popustljivost prema podmićivanju, koje je moguće u krugu njihovih funkcija, nedostatak nekadašnje vojničke strogosti u odnosu prema njima i nerazmjerno veća sloboda djelovanja dovode — uz malobrojne izuzetke — do nezakonite samovolje u saobraćaju sa zločincima ili do neumjesnog poniženja pred njima.« A sadašnji poglavar otoka drži, »da je dugogodišnje iskustvo dokazalo svu nepouzdanost nadzora određenog od strane mjesnih odreda«.

U tamnicama je mnogo nadglednika, ali nema reda, i nadglednici su samo stalna smetnja administraciji, o čemu svjedoči sam poglavar otoka. Gotovo svaki dan on ih kažnjava u svojim naredbama, prebacuje na nižu plaću ili ih posve otpušta: jednoga zbog nepouzdanosti i neizvršenja naloga, drugoga zbog nemorala, nesavjesnosti i zaostalosti, trećega zbog krađe državnih namirnica, koje su mu povjerene na čuvanje, četvrtoga zbog prikrivanja kradenih stvari; peti, određen na deregliju, ne samo što nije pazio na red, već je davao primjer u rasipanju grčkih oraha na deregliji; šesti je pod istragom zbog prodaje državnih sjekira i čavala; sedmi je više puta uhvaćen, kako nemarno gospodari krmom za državnu stoku; osmi je u kažnjivim dogovorima s robijašima. Iz zapovijedi doznajemo, da se je neki stariji nadglednik redov, dok je dežurao u tamnici, odvažio da uđe, iz romantičnih motiva, u žensku baraku, iščupavši prije toga čavle, a drugi je — u vrijeme svoga dežurstva — u noćno doba pustio redova, također nadglednika, u odvojenu prostoriju, u kojoj su bile zatvorene kažnjenice. Ljubavne pustolovine nadzornika nisu ograničene samo na usko područje ženskih baraka i odvojenih prostorija. U nadgledničkim stanovima zatjecao sam nedorasle djevojke, koje su na moje pitanje, tko su one, odgovarale: »Ja sam priležnica.« Ulaziš u stan nadglednika; on je čvrst, sit, mesnat, u raskopčanu prsluku i novim škripavim čizmama, sjedi za stolom i »pije« čaj; kraj prozora sjedi djevojčica od kojih 14 godina, ispijena lica, blijeda. On se obično predstavlja kao podoficir, stariji nadglednik, a za nju govori, da je robijaševa kćerka, da ima 16 godina i da je njegova priležnica.

Nadglednici za vrijeme svog dežurstva u tamnici dopuštaju zatvorenicima kartanje i sami učestvuju u njemu; oni pijančuju u društvu prognanika, trguju špiritom. U naredbama nailazimo i na ispade, neposluh, krajnje drsko vladanje prema starijima u prisutnosti robijaša i, najzad, na udarce, zadane robijašu štapom po glavi, zbog čega nastaju rane.

Ljudi grubi, zaostali, pijančujući i kartajući zajedno s robijašima, rado se služeći ljubavlju i špiritom kažnjenica, nedisciplinirani, nesavjesni, mogu imati samo negativan autoritet. Prognanici ih ne poštuju te se vladaju prema njima s prezirnom nemarnošću. Oni ih u oči zovu »dvopekašima« i

govore im *ti*. Administracija se pak nikako ne brine da im podigne autoritet, smatrajući vjerojatno da bi nastojanja oko toga bila beskorisna. Činovnici govore nadgledniku *ti* i grde ga po miloj volji, ne ustručavajući se zbog prisutnosti robijaša. Neprestano se čuje: »Što buljiš, glupane?« Ili: »Ništa ti ne shvaćaš, budalo!« Koliko se malo ovdje cijeni nadglednike, vidi se i otuda, što mnoge od njih postavljaju na »dužnosti, koje ne odgovaraju njihovu službenom položaju«, t. j., prosto rečeno, oni služe kod činovnika kao lakaji i teklići. Nadglednici, koji se regrutiraju među privilegiranima, nastoje da se bilo čime istaknu iz gomile svojih drugova, kao da se stide svoje dužnosti: jedan nosi na ramenima deblju pletenicu, drugi — oficirsku kokardu, treći — koleški registrator — ne naziva sebe u ispravama nadglednikom, već »upraviteljem radova i radnika«.

Budući da se sahalinski nadglednici nisu nikad razvili dotle, da shvate svrhu nadzora, u toku vremena — po prirodnom redu stvari — morali su se sami ciljevi nadzora malo pomalo suziti do svoga sadašnjeg stanja. Čitav se nadzor sada svodi na to, da redov sjedi u sobi, pazi »da ne buče« i podnosi prijave upravi; na radovima — naoružan revolverom, iz koga na sreću ne umije da puca, i sabljom, koju je teško izvući iz zarđalih korica — on stoji, nezainteresirano promatra, kako se radi, puši i dosađuje se. U tamnici je sluga, koji otvara i zatvara vrata, a pri radovima suvišan čovjek. Iako na svakih četrdeset robijaša dolaze tri nadglednika — jedan stariji i dva mlađa, neprekidno se može vidjeti, kako 40 do 50 ljudi radi pod nadzorom samo jednoga ili uopće bez nadzora. Ako se od tri nadglednika jedan nalazi na radovima, drugi u to vrijeme stoji kraj državne trgovine i pozdravlja činovnike, koji prolaze, dok se treći dosađuje u nečijem predsoblju ili bez ikakve potrebe stoji u stavu mirno u bolničkoj sobi za primanje[1].

---

[1] Stariji nadglednici primaju u ime plaće 480, a mlađi 216 rubalja godišnje. Nakon određena vremena taj se iznos povećava za jednu ili dvije trećine, a čak i dvostruko. Ta se plaća smatra dobrom i služi kao mamac za sitne činovnike, na primjer za telegrafiste, koji odlaze u nadglednike, čim im se samo pruži prilika. Postoji bojazan da će učitelji, budu li ih ikad slali na Sahalin, dajući im običnih 20 do 25 rubalja na mjesec, svakako prijeći među nadglednike.

Kako nije bilo moguće, da se na licu mjesta nađu slobodni ljudi za dužnost nadglednika ili da se uzmu iz mjesnih četa — ne

O inteligenciji nema mnogo toga da se kaže. Kažnjavati po službenoj dužnosti i prisegi svoga bližnjega, biti sposoban ugušiti u sebi svakog časa odvratnost i užas, udaljenost mjesta službovanja, bijedna plaća, dosada, stalna prisutnost obrijanih glava, okova, krvnika, kojekakve tričarije, ogovaranja, a glavno svijest o svojoj potpunoj nemoći u borbi sa zlom, koje čovjeka okružuje, sve to, uzeto zajedno, činilo je službu u upravi katorge i prognaničkoj koloniji neobično teškom i neprivlačnom. Prije su pri katorgi služili u prvome redu ljudi prljavi, negadljivi, grubi, kojima je bilo svejedno, gdje služe, glavno da mogu piti, spavati i kartati; čestiti ljudi dolazili su ovamo iz nužde te su kasnije napuštali službu, čim im se pružila prva prilika, ili bi se propijali, gubili razum, počinjali samoubojstva, ili su ih malo po malo prilike povlačile u svoje blato, poput polipa, i oni bi također počinjali krasti, surovo šibati...

Prosuđuje li se po službenim izvještajima i dopisima, to se u šezdesetim i sedamdesetim godinama sahalinska inteligencija isticala potpunom nemoralnošću. Uz tadašnje činovnike tamnice su se pretvarale u brloge razvrata, u igračnice, ljude su kvarili, ogorčivali, šibali namrtvo. Najmarkantniji administrator u tome smislu bio je neki major Nikolajev, koji je sedam godina bio načelnik Dujske stanice. Njegovo se ime često spominje u dopisima[1]. Potjecao je od regrutiranih kmetova. Nema podataka, kakve su sposobnosti prokrčile put do majorskog čina tome surovom, grubom čovjeku. Kad ga je jedan dopisnik upitao da li je kada boravio na srednjem dijelu otoka i što je tamo vidio, major je odgovorio: »Brdo i dolinu — pa opet dolinu i brdo; zacijelo, zemlja je vulkanska, prokleta.« Na pitanje, kakva je to stvar divlji češnjak, odgovorio je: »U prvome redu, to nije stvar, već biljka, a u drugome, vrlo korisna i ukusna biljka; istina, od nje se nadima trbuh, ali nama nije do toga, mi se ne družimo s damama.« Tačke za prijevoz ugljena zamijenio je bačvama, koje je lakše bilo kotrljati preko mostića; kažnjenike, koji bi sagriješili,

---

oslabljujući njihov sastav — poglavar otoka dopustio je 1888. god. da se među nadglednike uvrste naseljenici i prognanici seljaci, pouzdana vladanja, koji su već dokazali svoju zdušnost. No ta mjera nije dala dobre rezultate.

[1] Uz ostalo isp. Lukaševiča: *»Moji znanci u Due, na Sahalinu«*. — *»Kronštatski vjesnik«*, 1868. god., br. 47 i 49.

stavljao bi u te bačve i naredio da ih kotrljaju po obali. »Malo zakotrljaš dragovića, a kad ga pogledaš, mekan je kao pamuk.« Hoteći da vojnike nauči brojenju, poslužio se lutrijom. »Tko sam ne može da izvikuje brojeve, treba da plati po grivenik; kad plati jednom, pa drugi puta, shvatit će da je to loše za nj. Dok treneš okom, on se zdušno prihvaća brojeva, a za nedjelju će dana i naučiti.«

Slične mudrolije kvarile su dujske vojnike: dešavalo se, da su oni robijašima prodavali svoje puške. Prije nego što će početi da kažnjava jednog robijaša, major mu je najavio, da se ne će živ izvući, i doista, zločinac je umro odmah poslije kažnjavanja. Major Nikolajev bio je poslije toga slučaja predan sudu i osuđen na robijaške radove.

Kad zapitaš kakva starca naseljenika, da li je u njegovo vrijeme bilo na otoku dobrih ljudi, on će u početku malo pošutjeti, kao da se prisjeća, a zatim će odgovoriti: »Bilo je koječega.« Nigdje se prošlost tako brzo ne zaboravlja kao na Sahalinu, zahvaljujući upravo izvanrednoj pokretnosti prognaničkog stanovništva, koje se ovdje temeljito mijenja svakih pet godina, a djelomično i nedostatku valjanih arhiva u ovdašnjim kancelarijama. Ono, što se desilo prije 20 ili 25 godina, smatra se drevnom starinom, već zaboravljenom, iščezlom za historiju. Sačuvale su se samo neke zgrade, sačuvao se Mikrjukov, koja desetina anegdota, ostali su još i brojevi, koji ne zaslužuju nikakve vjere, budući da tada nijedna kancelarija nije znala, koliko je zatvorenika na otoku, koliko ih je bježalo, umrlo i slično.

»Prethistorijsko« je vrijeme trajalo na Sahalinu do 1878. godine, kada je za upravljača prognanih robijaša Primorske oblasti bio imenovan knez Nikolaj Šahovskoj, izvrstan administrator, pametan i čestit čovjek[1]. Iza njega ostalo je u mno-

---

[1] Prije 1875. god. katorgom na Sjevernom Sahalinu upravljao je načelnik Dujske stanice, oficir, čija je pretpostavljena vlast bila u Nikolajevsku. Nakon 1875. god. Sahalin se dijelio na dva okruga: Sjevernosahalinski i Južnosahalinski. Oba su okruga ulazila u sastav Primorske oblasti te su u civilnom pogledu bila podređena vojnom gubernatoru, a u vojničkom komandantu odredâ Primorske oblasti. Mjesna uprava pripadala je načelnicima okruga, pritom je položaj načelnika Sjevernosahalinskog bio dodijeljen upravitelju prognaniku robijaša na otoku Sahalinu i u Primorskoj oblasti, koji je svoje sjedište imao u Due, a položaj načelnika Južnog

gom pogledu uzorno djelo »Pitanje o organizaciji otoka Sahalina«, koje se danas čuva u kancelariji poglavara otoka. Bio je to u prvome redu kabinetski radnik. Robijaši su i u njegovo vrijeme živjeli isto tako loše, kao i prije njega, no nesumnjivo su njegova zapažanja, koja je on saopćivao višoj vlasti i svojim podređenima, i njegovo »Pitanje«, nezavisno i otvoreno, možda poslužili kao začetnici novih, dobrih strujanja.

God. 1879. počela je funkcionirati Dobrovoljačka flota, i pomalo dužnosti na Sahalinu stali su zauzimati ljudi podrijetlom iz Evropske Rusije. God. 1884. na Sahalinu je uveden nov poredak, koji je izazvao pojačan priljev ili, kako ovdje govore, pritjecanje novih ljudi[1]. Danas na Sahalinu postoje već tri kotarska grada, u kojima žive činovnici i oficiri s porodicama. Društvo je ovdje već toliko raznoliko i inteligentno, da su 1888. god. mogli u Aleksandrovsku u amaterskom kazalištu izvesti »Ženidbu«; kad ovdje, u Aleksandrovsku, o velikim praznicima, činovnici i oficiri — prema međusobnom sporazumu — umjesto da se posjećuju daju novčane priloge u korist bijednih robijaša s porodicama ili djece, to na popisnom arku broj potpisa doseže obično 40. Sahalinsko se

---

okruga komandantu 4. istočnosibirskog linijskog bataljona, koji je svoje sjedište imao u Korsakovskoj stanici. U osobama okružnih načelnika bila je koncentrirana mjesna građanska i vojna uprava. Administracija je bila potpuno vojnička.

[1] Po tome uređenju, glavna uprava nad Sahalinom pripada priamurskom general-gubernatoru, a mjesna poglavaru otoka, koji je imenovan između vojnih generala. Otok je razdijeljen na tri okruga. Tamnice i naselja u svakom okrugu nalaze se pod jedinstvenom upravom okružnih načelnika, koji odgovaraju našim upraviteljima policije. Oni stoje na čelu policijskih uprava. Svakom tamnicom i naseljima u njenu rajonu upravlja upravitelj tamnice; obje te dužnosti odgovaraju našem šefu policijske ispostave. Uz poglavara otoka služi upravitelj njegove kancelarije, knjigovođa i blagajnik, inspektor poljoprivrede, geometar, arhitekt, prevodilac ainskog i giljačkog jezika, nadglednik centralnog skladišta i upravitelj medicinske službe. U svakoj od četiri vojne komande mora da se nalaze štapski oficir, dva viša oficira i liječnik, osim toga, ađutant zapovjedništva odreda otoka Sahalina, njegov pomoćnik i auditor. Ostaju još da se spomenu četiri svećenika i oni službenici, koji nemaju neposredan kontakt s tamnicom, kao što je na primjer načelnik poštansko-telegrafskog ureda, njegov pomoćnik, telegrafisti i nadziratelji dvaju svjetionika.

društvo ugodno doima došljaka. Ono je srdačno, gostoljubivo i u svemu može da se uporedi s našim kotarskim društvima, te ga u rajonu istočnog primorja smatraju najživahnijim i najzanimljivijim, u svakom slučaju, činovnici se otuda nerado sele, na primjer, u Aleksandrovsk ili u De-Kastri. No isto tako kao što u Tatarskom tjesnacu bjesne strašne oluje i pomorci govore, da su to odjeci ciklona, koji hara po Kineskom i Japanskome moru, tako se i u životu ovoga društva svakog časa osjećaju odjeci nedavne prošlosti i blizina Sibira. Kakvi su junačine dospijevali ovamo u službu još poslije reforme iz 1884. god., vidi se iz odredaba o smjenjivanju s dužnosti i predaji sudu ili iz službenih izvještaja o neurednostima u službi, koje bi poprimale razmjere »bezočnog razvrata« (odredba br. 87 iz 1890. god.), ili iz anegdota i priča, kao što je priča o robijašu Zolotarjovu, bogatu čovjeku, koji je drugovao s činovnicima, bančio s njima i kartao; kad bi žena tog robijaša zatjecala u društvu činovnika, korila ga je, što druguje s ljudima, koji mogu na nj loše moralno utjecati. I sada se nailazi na činovnike, koji se bez mnogo ceremonija razmahuju na prognanika, čak i privilegiranoga, i udaraju ga šakom po licu ili zapovijedaju čovjeku, koji nije dovoljno brzo skinuo kapu: »Otiđi upravitelju i reci da ti odbroji 30 šiba.« U tamnici je sve dosad bio moguć nered takve vrste, da se gotovo godinu dana za dva zatvorenika drži, da su pobjegli neznano kuda, dok se oni, međutim, čitavo to vrijeme hrane iz kotla te ih čak šalju na radove (odredba br. 87 iz 1891. god.). Ne zna svaki upravitelj točno, koliko je robijaša u danome trenutku u njegovoj tamnici, koliko se stvarno hrani iz kotla, koliko je bježalo i dr. Sam poglavar otoka drži, da »opće stanje stvari u Aleksandrovskom okrugu u svima granama uprave izaziva mučan dojam i da je potrebno mnogo ozbiljnih poboljšanja«; što se napose tiče kancelarijske službe, ona je bila odviše prepuštena na volju pisara, »koji su radili bez kontrole, sudeći po nekim slučajno otkrivenim prijevarama« (odredba br. 314 iz 1888. god.)[1].

[1] Dovoljno je jedan dan kopati po kancelarijskom materijalu, da čovjek padne u očaj zbog napuhnutih brojeva, netočnih zaključaka i »praznih izmišljotina« raznih pomoćnika upravitelja, starijih nadglednika i pisara. Nikako nisam mogao naći »izvještaj« za 1886. god. Nailaziš na »izvještaje«, na kojima je na kraju u formi odluke napisano olovkom: »Očigledno, neistina.« Osobito

Na posebnom ću mjestu govoriti o tome, u kakvoj se jadnoj situaciji nalazi ovdje istražna služba. U poštansko-telegrafskom uredu odnose se prema narodu grubo, običnim smrtnicima izdaju pisma tek četvrti ili peti dan pošto je stigla pošta; telegrafisti su nepismeni, tajna telegrama se ne čuva. Nisam dobio ni jednog telegrama, koji ne bi bio iskvaren najbarbarskijim načinom, i kad je jednom slučajno u moj telegram ušao komadić nečijega tuđeg, i ja sam — da bih ustanovio smisao obaju telegrama — zamolio da isprave pogrešku, rekoše mi, da se to ne može drugačije učiniti nego samo na moj račun.

U novoj povijesti Sahalina igraju značajnu ulogu predstavnici tipa, koji se formirao u posljednje vrijeme — smjesa Deržimorde i Jaga — gospoda, koja u odnosu prema nižima ne priznaju ništa osim šaka, šiba i kočijaške psovke, a višima se dodvoravaju svojom inteligencijom, čak i liberalizmom.

No bilo kako bilo, »Mrtvog doma« više nema. Nailazio sam na Sahalinu među inteligencijom, koja upravlja i radi u kancelarijama, na ljude razborite, dobre i plemenite, i njihova je prisutnost dovoljna garancija, da je povratak na prošlo nemoguć. Danas više ne kotrljaju robijaše u bačvama i nemoguće je išibati čovjeka ili ga natjerati na samoubojstvo, a da to ne bi uzbunilo ovdašnje društvo i da se o tome ne bi povela riječ na Amuru i po čitavu Sibiru. Svako ružno djelo prije ili kasnije dođe na vidjelo, postaje poznato, u dokaz čega služi jedno mračno djelo, koje je — ma koliko nastojali da ga sakriju — izazvalo mnoga govorkanja i dospjelo u novine, zahvaljujući baš samoj sahalinskoj inteligenciji. Dobri ljudi i

---

mnogo netočnosti ima u rubrikama, koje se tiču porodičnog položaja prognanika, djece, progningičkih kategorija prema vrsti zločina. Poglavar otoka pričao mi je, da je jednom zgodom trebao podatke o tome, koliko je — počevši od 1879. god. — stizalo zatvorenika svake godine parobrodima Dobrovoljne flote iz Rusije, te se morao za podatke obratiti glavnoj tamničkoj upravi, budući da mjesne kancelarije nisu imale potrebnih podataka. »Bez obzira na učestale zahtjeve, za 1886. god. nisu podneseni nikakvi izvještaji — tuži se načelnik okruga u jednom referatu. — Nalazim se u još nepovoljnijim uvjetima, budući da ne mogu točno sabrati zahtijevane podatke zbog nedostatka bilo kakvih činjenica, koje u prijašnjim godinama nisu uopće sakupljali. Tako je, na primjer, danas vrlo teško ustanoviti, koliko je čak bilo naseljenika i seljaka na dan 1. siječnja 1887. godine.«

dobra djela nisu više rijetki. Nedavno je u Rikovskom umrla bolničarka, koja je mnogo godina služila na Sahalinu zbog ideje — posvetiti svoj život patnicima. Za vrijeme moga boravka jednom je u Korsakovskom zanijelo u more splav za prijevoz sijena, na kojoj se nalazio robijaš; upravitelj tamnice, major Š., zaplovio je u more u motornom čamcu te je — bez obzira na oluju i izlažući svoj život opasnosti — plovio od večeri do dva sata u noći, dok mu nije pošlo za rukom da u tmini nađe splav i da s njega skine robijaša[1].

Reforma iz 1884. god. pokazala je, da je administracija u prognaničkoj koloniji to bolja, što je brojnija. Kompliciranost i raspršenost poslova traže kompliciran mehanizam, učešće mnogih osoba. Prijeko je potrebno, da nevažna djela ne odvlače činovnike od njihovih glavnih dužnosti. Međutim, kako poglavar otoka nema sekretara ili činovnika, koji bi bio neprekidno uza nj, veći je dio dana zauzet sastavljanjem naloga i raznih isprava, i taj zapleteni, pipavi birokratizam oduzima mu gotovo sve vrijeme, potrebno za posjećivanje tamnica i obilazak naselja. Okružni načelnici, osim što stoje na čelu policijskih uprava, dužni su sami dijeliti ženama hranu, sudjelovati u raznovrsnim komisijama, pregledima i t. sl. Upraviteljima tamnica i njihovim pomoćnicima povjerena je istražna i policijska služba. Uz takve uslove, sahalinski činovnik ili treba da radi preko svojih snaga, dok — kako se ono kaže — ne poludi, ili da, mahnuvši rukom, prebaci golem dio svoga posla na robijaše pisare, kao što se ponajčešće i dešava. U mjesnim kancelarijama robijaši pisari ne prepisuju samo, već i sami sastavljaju važne dopise. Budući da su često iskusniji i energičniji od činovnika, osobito od novajlija, dešava

---

[1] Vršeći svoje dužnosti, ovdašnji se činovnici često izlažu ozbiljnim opasnostima. Kad je pješačio duž čitave Poronaje i natrag, g. Butakov, načelnik Timovskog okruga, obolio je od krvavog proljeva i zamalo što nije umro. Načelnik Korsakovskog okruga g. Bjeli plovio je jednom na kitolovcu iz Korsakovska u Mauku; na putu ih je uhvatila oluja, morali su se odmicati od obale prema pučini. Valovi su ih nosili i bacali gotovo dva dana, te su sàm g. Bjeli, robijaš krmilar i vojnik, koji se slučajno zatekao na kitolovcu, smatrali, da im je došao kraj. No more ih je izbacilo na obalu kraj Kriljonskoga svjetionika. Kad je g. Bjeli došao u stan svjetioničara i pogledao se u ogledalo, zapazio je na glavi pramenove sijede kose, koje prije nije bilo; vojnik je zaspao i nikako ga nisu mogli probuditi 40 sati.

se, da robijaš ili naseljenik nosi na svojim leđima cijelu kancelariju, čitavo računovodstvo i istražni odjel. U toku mnogih godina, pisar — zbog toga, što je nevješt ili nesavjestan — zapleće sve kancelarijske konce, i kako se on jedini može snaći u toj zbrci, postaje prijeko potreban, nezamjenljiv, te načelstvo, čak i najstrože, ne može više bez njegovih usluga. Osloboditi se od takva svemogućeg pisara može se samo na jedan način: postaviti na njegovo mjesto jednog ili dva prava činovnika.

Ondje, gdje ima veći broj inteligencije, nužno postoji javno mnijenje, koje stvara moralnu kontrolu i objavljuje svakome etičke zahtjeve, kojima ne može više nekažnjivo izmaknuti nitko, čak ni major Nikolajev. Također nema sumnje, da s razvitkom društvenog života ovdašnja služba gubi malo po malo svoja neprivlačna svojstva, i procent poludjelih, pijanica i samoubojica opada[1].

---

[1] Sada su ipak već moguće takve zabave, kao amaterske predstave, piknici, večernji sastanci; nekad je bilo čak teško sastaviti društvo za partiju preferansa. I duhovnim se interesima lakše udovoljava. Naručuju se časopisi, novine i knjige, svaki dan stižu telegrami sjeverne agencije; u mnogim kućama postoji klavir. Ovdašnji pjesnici nalaze čitatelje i slušatelje; jedno je vrijeme u Aleksandrovsku izlazio rukopisni časopis »*Pupoljak*«, koji je uostalom prestao sa sedmim brojem. Stariji činovnici žive u lijepim državnim stanovima, prostranim i toplim, drže kuhare i konje, a oni, koji su nižeg čina, iznajmljuju stanove u naseljenika, zauzimajući čitave kuće ili odvojene sobe sa svim pokućstvom i priborom. Mladi činovnik, pjesnik, o kome sam u početku govorio, zauzimao je sobu sa mnoštvom ikona, svečanim krevetom sa zavjesom i čak sa sagom na zidu, na kome je bio prikazan konjanik kako puca u tigra.

Poglavar otoka prima 7000 rubalja, upravitelj medicinske službe — 4000 r., inspektor poljoprivrede — 3500 r., arhitekt — 3100 r., okružni načelnici — po 3500 r. Nakon svake tri godine činovnik dobiva polugodišnji dopust zadržavajući sva primanja. Nakon pet godina — povišicu od 25% plaće. Nakon 10 godina — penziju. Dvije se godine broje za tri. Dnevnice također nisu malene. Pomoćnik upravitelja tamnice, službenik bez čina, dobiva od Aleksandrovska do Petrograda 1945 rubalja 68 3/4 kopjejki dnevnice, t. j. svotu, koja bi dostajala da se izvrši put oko svijeta s punim komforom (Naredbe br. 302 i 305 iz 1889. god.). Dnevnice se daju onima, koji napuštaju službu, a također i onima, koji odlaze na dopust, pošto je proteklo 5—10 godina od dana stupanja u službu; ovi posljednji ne treba da otputuju, tako da dnevnice imaju ulogu pomoći ili nagrade. Svećenici dobivaju dnevnice

XXI

Moral prognanika. — Kriminalitet. — Progon i suđenje. — Kazna. — Šibe i korbači. — Smrtna kazna.

Neki prognanici podnose kaznu muževno, rado priznaju svoju krivnju, i kad ih pitaš, zašto su prognani na Sahalin, obično odgovaraju ovako: »Za dobra djela ovamo ne progone.« Drugi pak iznenađuju svojom malodušnošću i potištenošću, gunđaju, plaču, očajavaju i kunu se, da nisu krivi. Jedan smatra kaznu srećom, budući da je — po vlastitim riječima — tek na robiji spoznao boga, drugi nastoji da pobjegne čim mu se pruži prva prilika, i kad ga hvataju, brani se toljagom. Zajedno s okorjelim, nepopravljivim zločincima i izrodima žive pod istim krovom slučajni prestupnici, »nesretnici«, nevino osuđeni[1]. I stoga prognaničko stanovništvo, kad se pokreće pitanje o njegovu moralu uopće, daje izvanredno raznolik i zamršen utisak, tako da su uz postojeće metode ispitivanja u tom pitanju jedva moguća bilo kakva ozbiljna uopćavanja. O moralu stanovništva sudi se obično po brojkama koje određuju kriminalitet, no u odnosu na prognaničku

---

za sve članove svoje obitelji. Službenik, koji napušta službu, traži dnevnice obično do Petropavlovska u zimsko doba — 13 tisuća vrsta, ili do Holmogorskog kotara — 11 tisuća vrsta; u isto vrijeme kad predaje molbu za ostavku, šalje telegram glavnoj tamničkoj upravi s molbom da mu se dopusti besplatan prijevoz do Odese sa čitavom porodicom na parobrodu Dobrovoljne flote. Ostaje još da se doda, kako se — dok činovnik služi na Sahalinu — njegova djeca odgajaju na državni trošak.

Pa ipak su ovdašnji činovnici nezadovoljni životom. Razdraženi su, svađaju se zbog sitnica i dosađuju se. Kod njih i kod članova njihove porodice zapaža se predispozicija prema sušici, živčanim i psihičkim bolestima. Za mog boravka u Aleksandrovsku, neki je mladi činovnik, vrlo dobar čovjek, nosio čitavo vrijeme, čak i danju, golem revolver. Na moje pitanje, zašto vuče u džepu to glomazno oružje, odgovorio je ozbiljno:

— Dva činovnika namjeravaju ovdje da me zatuku i već su me jednom napali.

— Pa što možete učiniti revolverom?

— Vrlo jednostavno, ubit ću ih kao pse, bez ceremonija.

[1] G. Komorski, tamnički inspektor kod ovdašnjeg generalgubernatora, rekao mi je: »Ako na kraju od 100 robijaša dobivamo 15 ili 20 čestitih, to ne dugujemo toliko popravnim mjerama, koje primjenjujemo, koliko našim ruskim sudovima, koji šalju na robiju toliko dobroga, pouzdanog elementa.«

koloniju čak se i taj obični i jednostavni način pokazuje nepodesnim. Prognanici, koji žive u nenormalnim, izvanrednim prilikama, imaju svoj vlastiti, uvjetni kriminalitet, svoj *poredak*, te se prestupci, koje mi smatramo lakima, ovdje uzimaju kao teški i obratno, velik se broj kažnjivih djela uopće ne registrira, budući da se u tamničkoj sferi smatraju običnim, čak neizbježnim pojavama[1].

Kod prognanika zapažaju se poroci i izopačenosti, svojstveni u prvome redu ljudima podčinjenim, podjarmljenim, gladnim i takvima, koji žive u vječitu strahu. Lažljivost, lukavstvo, kukavičluk, malodušnost, potkazivanje, krađe, svakovrsni tajni poroci — eto arsenala, kojim se poniženo stanovništvo, ili bar njegov najveći dio, bori protiv načelnika i nadglednika, koje ono ne cijeni, već ih se boji i smatra ih svojim neprijateljima. Da bi se izbavio od teška posla ili od tjelesne kazne i dobio komad hljeba, šačicu čaja, soli, duhana, robijaš se služi varanjem, jer mu je iskustvo zasvjedočilo, da je u borbi za opstanak varanje najvjernije i najpouzdanije sredstvo. Krađe su ovdje obična stvar i vrše se gotovo poput zanata. Zatvorenici se bacaju na sve što im dođe pod ruku s upornošću i pohlepom gladnih skakavaca, no prednost daju jelu i odjeći. Kradu oni u tamnici, jedan od drugoga, od na-

---

[1] Prirodna i nepobjediva težnja prema najvećem dobru — slobodi, smatra se ovdje zločinačkom sklonošću, i bijeg se kažnjava robijaškim radovima i bičevanjem kao teško kazneno djelo; naseljenik, koji je iz najčistijih pobuda, iz milosrđa, primio na jednu noć bjegunca, kažnjava se zato robijaškim radovima. Ako naseljenik ljenčari ili pijančuje, može ga poglavar otoka prognati u rudnik na godinu dana. Na Sahalinu se i dugovi smatraju kaznenim djelom. Da bi ih kaznili za dugove, naseljenike ne prevode među seljake. Rješenje policije, da se naseljenik na godinu dana upućuje na rad zato, što se odao lijenosti i zanemario da se brine za uređenje svoga domaćinstva i što namjerno izbjegava da plati dug, koji duguje državnoj kasi, poglavar otoka potvrđuje tako, da se taj naseljenik prethodno upućuje na rad društvu »Sahalin«, kako bi zaradio potrebnu svotu za podmirenje duga (naredba br. 45 iz 1890. god.). Kraće rečeno, prognanik se često kažnjava robijaškim radovima i bičevanjem za grijehe, koji bi u običnim prilikama imali kao posljedicu ukor, pritvor ili zatvaranje u tamnicu. S druge pak strane, krađe, koje se tako često počinjaju u tamnicama i naseljima, rijetko su povod za sudski postupak i sudi li se prema službenim brojkama, može se stvoriti posve lažan zaključak, da prognanici više cijene tuđe vlasništvo nego slobodni ljudi...

seljenika, na radu, dok krcaju brodove, a po virtuoznoj okretnosti, s kojom kradu, može se suditi koliko prilike za vježbanje imaju ovdašnji lopovi. Jednom su u Due s broda ukrali živog ovna i naćve s tijestom; teglenica se još nije odmaknula od parobroda, no ukradene stvari nisu mogli naći. Drugi put su pokrali komandanta, skinuli reflektore i kompas; treći put su se zavukli u kabine inozemnoga broda i digli srebrni pribor za jelo. Prigodom iskrcavanja nestaju čitave vreće i bačve[1].

Prognanik se razonođuje tajno, na lopovski način. Da bi došao do čaše votke, za koju se u normalnim prilikama daje samo pětăk, on se mora obratiti krijumčaru i predati mu, ako nema novaca, svoj kruh ili dio odjeće. Jedini duhovni užitak — kartanje — moguć je samo noću, uz svijetlo komadića svijeće, ili u tajgi. Svaki pak tajni užitak, ako se često ponavlja, pretvara se malo po malo u strast; kako su prognanici odviše skloni oponašanju, jedan zatvorenik zaražava drugoga, i najzad ono, što se čini da je sitnica — kao što su krijumčarena votka i kartanje — uzrokuje nevjerojatan nered. Kako sam već govorio, lihvari prognanici zarađuju imutke tajnom trgovinom špirita i votke; to znači, da uz prognanika, koji ima 30—50 tisuća, valja tražiti i ljude, koji sistematski gube u igri svoju hranu i odjeću. Kartanje kao epidemička bolest zavladalo je već u svima tamnicama; tamnice su velike igračnice, a naselja i stanice njihove ispostave. Stvar je vrlo razgranata, te se čak govori da ovdašnji kartaši organizatori, kod kojih se pri slučajnim pretragama nalaze stotine i tisuće rubalja, održavaju normalne poslovne odnose sa sibirskim tamnicama, na primjer s irkutskom, gdje — kako govore robijaši — teče »prava« igra. U Aleksandrovsku ima već nekoliko kartašnica; u jednoj od njih, u 2. Ciglarskoj ulici, desio se čak skandal, karakterističan za jazbine takve vrste; ustrijelio se nadglednik, koji je izgubio na kartama. Igra štosa zanosi kao opijum, i robijaš, prokartavajući hranu i odjeću, ne osjeća ni glada ni hladnoće, a kad ga šibaju, ne osjeća

---

[1] Vreće s brašnom robijaši bacaju u vodu i kasnije ih izvlače sa dna, vjerojatno noću. Pomoćnik zapovjednika nekoga broda kazivao mi je: »Još se nisi ni osvrnuo, a oni su već sve pokrali. Kada, na primjer, iskrcavaju bačve soljene ribe, svaki nastoji da nabije ribom džepove, košulju, hlače... No plaćaju oni za to! Uhvatiš ribetinu za rep, pa po gubici, po gubici...«

boli, i ma kako to bilo čudno, čak u vrijeme takva posla, kao što je krcanje, kad dereglija puna ugljena udara bokom o brod, pljuskaju valovi i ljudi zelène od morske bolesti, u deregliji se kartaju, i poslovni se razgovor miješa s kartaškim: »Odrešuj! Dva s boka! Ide!«

A podređen položaj žene, njeno siromaštvo i ponižavanje služe razvitku prostitucije. Kad sam zapitao u Aleksandrovsku, ima li ovdje prostitutki, odgovorili su mi: »Koliko vas volja!«[1]. Budući da postoji velika potražnja, bavljenju prostitucijom ne smeta ni starost, ni ružnoća, čak ni sifilis u trećem stadiju. Nije zapreka ni rana mladost. Susretao sam na ulici u Aleksandrovsku djevojku od 16 godina, o kojoj su mi pričali, da se stala baviti prostitucijom sa 9 godina. Ta djevojčica ima majku, no porodični život na Sahalinu nikako još ne spasava djevojčice od propasti. Pričaju o Ciganinu, koji prodaje svoje kćeri i pritom se sam cjenjka. Neka slobodna žena drži u Aleksandrovskoj slobodki »ustanovu«, u kojoj rade samo njene rođene kćeri. U Aleksandrovsku razvrat ima uopće gradski karakter. Ima čak »porodičnih kupatila«, što ih drži Židov, i već se govori o ljudima, koji se profesionalno bave svodništvom.

Recidivista, t. j. onih, koji su ponovno suđeni u okružnom sudu, bilo je na dan 1. siječnja 1890. god. — prema podacima državnih evidencija — među robijašima 8%. Među povratnicima bilo je onih, koji su osuđeni 3, 4, 5 pa čak i 6 puta, a onih, koji su zbog recidivâ vukli robijaški jaram već 20 do 50 godina, bilo je 175, t. j. 3% od cijelog broja. No sve su to, da tako kažemo, recidive na silu, budući da su među povratnicima evidentirani ponajviše osuđeni za bježanje. A i što se tiče bjegunaca, te su brojke netočne, jer vraćene s bijega ne predaju uvijek sudu, već se ponajčešće obračunavaju s njima na domaći način. Zasad je nepoznato, u kojoj je mjeri prognano stanovništvo kriminalno ili — drugačije rečeno — sklono recidivi. Istina, ovdje se sudi za zločine, no mnogi se postupci prekidaju, jer se krivci ne mogu pronaći, mnogi se vraćaju na nadopunu ili radi utvrđenja nadležnosti ili se suđenje obustavlja, jer se ne mogu dobiti potrebni podaci od raznih sibirskih javnih ustanova i, najzad, poslije dugog raz-

---

[1] Policijska uprava dala mi je, uostalom, popis, u kome je bilo trideset prostitutki, koje je liječnik dnevno pregledavao.

vlačenja, spisi odlaze u arhiv zbog smrti okrivljenog ili stoga, što se nije vratio iz bijega, a glavno je, da se čovjek teško može osloniti na rezultate istrage, koju vode mladi ljudi bez ikakva obrazovanja, i na podatke habarovskog okružnog suda, koji Sahalincima sudi u odsutnosti, na temelju samih spisa.

U toku 1889. god. pod istragom i sudom nalazilo se 243 robijaša, t. j. jedan okrivljeni dolazio je na 25 robijaša. Naseljenika pod sudom i istragom bilo je 69, t. j. 1 na 55, okrivljenih pak seljaka samo 4, jedan na 115. Iz tih se odnosa vidi, da se šanse prognanika da će izmaknuti sudu svaki put dvostruko povećavaju čim se poboljša njegova sudbina, čim prognanik postane slobodniji. Svi ti brojevi označavaju prognanike pod sudom i istragom, a ne kriminalitet u 1889. god., jer su među predmetima za tu godinu evidentirani i postupci, otpočeti prije mnogo godina, ali još nezavršeni. Ti brojevi mogu dati čitatelju sliku o tome, koliko se velik broj ljudi na Sahalinu muči svake godine pod sudom i istragom, zahvaljujući tome, što se postupak razvlači nekoliko godina, i čitatelj može sebi predstaviti, kako se takav sistem štetno odražava na ekonomske prilike stanovništva i njegovu psihu[1]. Istraga

---

[1] Pod sudom i istragom zbog bježanja bio je 1889. god. 171 robijaš. Postupak o bježanju nekog Kolosovskog počeo je u srpnju 1887. god. te je prekinut stoga, što se svjedoci nisu javili na preslušanje. Postupci zbog bijega sa provaljivanjem tamnice otpočeti su u rujnu 1883. god., a g. državni tužilac predložio ih je na rješenje primorskom okružnom sudu u srpnju 1889. god. Predmet Ljesnikova otpočeo je u ožujku 1885. god., a završio u veljači 1889. god. i t. d. Najveći broj predmeta u 1889. god. dalo je bježanje — 70%, zatim ubojstva i uopće slučajevi u vezi s ubojstvom — 14%. Kad bi bilo moguće da se ne računaju bježanja, polovina svih predmeta odnosila bi se na ubojstva. Ubojstvo je jedan od najčešćih zločina na Sahalinu vjerojatno stoga, što polovicu prognanika čine osuđenici za ubojstvo. Ovdašnji ubojice vrše ubojstva s neobičnom lakoćom. Dok sam bio u Rikovskom, ondje je na državnim povrtnjacima jedan robijaš udario drugoga nožem u vrat zato — kako je objasnio — da ne mora raditi, budući da istraženici sjede u zatvoru i ne rade ništa. U Golome Rtu mladi je stolar Plaksin ubio svojega druga zbog nekoliko srebrnjaka. God. 1885. odbjegli robijaši napali su ainsko naselje te su — kako se čini — samo radi snažnih emocija stali mučiti muškarce i žene, ove posljednje su silovali, a na koncu su objesili djecu na tramove. Većina ubojstava iznenađuje svojom besmislenošću i surovošću. Procesi zbog ubojstava traju neobično dugo. Tako je jedan postupak počeo u rujnu 1881. god., a završio u kolovozu 1889. god. Nije čak još završen ni postupak o ubojstvu ainskih porodica, o

se obično povjerava pomoćniku upravitelja tamnice ili sekretaru policijske uprave. Prema riječima poglavara otoka, »istraga se otvara bez dovoljna razloga, vodi se mlako i nevješto, a robijaši, kojih se to tiče, drže se zatvoreni bez ikakva temelja«. Osumnjičenoga ili okrivljenoga hapse i bacaju u samicu. Kad je u Golom Rtu bio ubijen naseljenik, osumnjičena su i uhapšena četiri čovjeka[1]; smjestili su ih u tamne hladne samice. Nakon nekoliko dana pustiše trojicu i ostaviše samo jednoga; njega baciše u okove i odrediše da mu se daje topla hrana samo svakog trećeg dana; zatim je — na tužbu nadglednika — određeno da mu se dade 100 šiba, i tako su

---

kome sam netom pripovijedao: »Predmet o ubojstvu Aina riješio je poljski ratni sud, te je 11 okrivljenih prognanika robijaša pogubljeno, međutim policijska uprava ne zna, kakvo je rješenje donio poljski vojni sud o ostaloj petorici okrivljenika. O tome su upućene predstavke gosp. poglavaru otoka Sahalina u raportima od 13. lipnja i 23. listopada 1889. god.« Osobito se dugo razvlače postupci o »promjeni imena i prezimena«. Tako je jedan postupak počeo u ožujku 1880. god. i traje sve dosad, budući da jakutska gubernijska uprava nije poslala podatke; drugi je proces počeo 1881. god., treći — 1882. god. Pod sudom i istragom »zbog krivotvorenja i stavljanja u promet lažnih banknota« nalazi se 8 robijaša. Kažu, da se lažne banknote izrađuju na samom Sahalinu. Iskrcavajući inozemne parobrode, zatvorenici kupuju na njima kod bifedžija duhan i votku i obično plaćaju lažnim novčanicama. Onaj Židov, kome su na Sahalinu ukrali 56 tisuća, bio je prognan zbog lažnih banknota; on je već izdržao kaznu i obilazi po Aleksandrovsku u šeširu, ogrtaču i sa zlatnim lančićem; sa činovnicima i nadglednicima uvijek govori poluglasno, polušapatom, a zahvaljujući — među ostalim — prijavi tog odvratnog čovjeka bio je uhapšen i bačen u lance seljak sa brojnom porodicom, također Židov, koga je vojni sud nekad osudio »za pobunu« na robiju neodređena trajanja, ali je na putu kroz Sibir u njegovu službenom spisku rok kazne falsifikatom bio skraćen na 4 godine. U *»Izvještaju o onima, koji su bili pod istragom i sudom u toku prošle 1889. god.«* između ostalog naveden je postupak »zbog krađe iz slagališta korsakovskog mjesnog odreda«; okrivljeni se nalazi pod sudom od 1884. god., no »podataka o početku i završetku istražnog postupka u spisima bivšeg načelnika Južnosahalinskog okruga nema te se ne zna, kad je završena sudska rasprava«, stoga je predmet — po odluci poglavara otoka iz 1889. god. — predan okružnom sudu. Po smislu izlazi tako, kao da će okrivljenome suditi drugi put.

[1] Prema *»Statutu o prognanicima«* za hapšenje prognanika poglavarstvo nije ograničeno pravilima, iznesenima u sudskom postupniku; prognanik može biti zatvoren u svakom slučaju, čim se iole na nj sumnja (čl. 484).

ga držali u mraku, polugladna i zaplašena, dok nije priznao. U to je vrijeme u tamnici bila zatvorena i slobodna žena Garanjina, osumnjičena da je ubila muža; ona je također čamila u tamnoj samici i dobivala toplu hranu svaki treći dan. Kad ju je jedan činovnik ispitivao u mojoj prisutnosti, izjavila je, da je već odavna bolesna i da je — tko zna zašto — ne će da upute liječniku. Kad je činovnik upitao nadglednika, dodijeljenog samicama, zašto se dosad nije pobrinuo za liječnika, ovaj je odgovorio doslovno ovako:

— Izvještavao sam gospodina upravitelja, no oni rekoše: neka krepa!

Ta nesposobnost da razlikuju istražni zatvor od tamničkoga (i još k tome u tamnoj samici robijašnice!), nesposobnost da razlikuju slobodne od robijaša začudila me je to više, što je ovdašnji okružni načelnik svršio pravni fakultet, a upravitelj je tamnice nekad služio u petrogradskoj policiji.

Drugi put sam bio u samicama s načelnikom okruga, rano ujutro. Kad su iz samica pustili četiri prognanika, osumnjičena za ubojstvo, ovi su drhtali od hladnoće. Garanjina je bila u čarapama bez cipela te je također drhtala i žmirkala očima od svijetla. Načelnik okruga zapovjedio je da je premjeste u svijetlu prostoriju. Uz ostalo, ovaj put sam ovdje zapazio Gruzinca, koji je poput sjene lutao kraj ulazâ u samicu; već pet mjeseci sjedi on ovdje, u tamnome predvorju, osumnjičen zbog trovanja, i čeka istragu, koja sve dosad još nije počela.

Na Sahalinu nema zamjenika državnog tužioca te nema nikoga, tko bi vodio brigu o toku istraga. Smjer i brzina istrage potpuno zavise od raznih slučajnosti, koje nemaju nikakve veze sa samom stvari. U jednom izvještaju pročitao sam, da je ubojstvo neke Jakovljeve izvršeno »u svrhu grabeža s prethodnim pokušajem silovanja, na što ukazuje zgužvana posteljina na krevetu i svježe oderotine i tragovi čavala od peta na stražnjoj strani kreveta«. Takvo shvaćanje rješava unaprijed sudbinu cijelog postupka, a obdukcija se u takvim slučajevima ne smatra potrebnom. God. 1888. jedan je odbjegli robijaš ubio redova Hromjatiha, a obdukcija je

izvršena tek 1889. god., na zahtjev tužioca, kad je istraga već bila završena i predmet proslijeđen sudu[1].

Član 469. *Statuta* ovlašćuje mjesno poglavarstvo, da bez formalne policijske istrage odmjerava kazne i određuje njihovo izvršenje za takve zločine i prestupke prognanika, za koje se — prema općim kaznenim zakonima — određuju kazne, koje ne premašuju oduzimanje svih ličnih prava i povlastica sa zatvaranjem u tamnici. Uopće se na Sahalinu za neznatna djela vodi formalni policijski postupak, koji ovdje ide u nadležnost policijske uprave. Bez obzira na tako široku kompetenciju toga mjesnog suda, koji donosi presudu o svima neznatnim djelima, a i o brojnim djelima, koja se samo uvjetno smatraju neznatnima, ovdašnje stanovništvo ne zna za pravosuđe i živi bez suda. Ondje, gdje činovnik ima po zakonu pravo bez suda i istrage kažnjavati šibama i zatvoriti u tamnicu, pa čak poslati i u rudnik, ondje postojanje suda ima samo formalno značenje[2].

Kazne za važne zločine izriče primorski okružni sud, koji rješava predmete samo na temelju isprava, ne ispitujući ni okrivljene ni svjedoke. Rješenje okružnog suda podnosi se svaki put na potvrdu poglavaru otoka; ako se ovaj ne složi

---

[1] Ranije se dešavalo da bi predmeti tajanstveno nestajali ili se iznenada prekidali »iz zagonetnih razloga« (isp. »*Vladivostok*«, 1885. god., br. 43). Uz ostalo, jednom su čak ukrali spis, koji je riješio vojni sud. G. Vlasov spominje u svom izvještaju slučaj Ajzika Šapira, robijaša osuđenog na neodređeno vrijeme. Taj je Židov živio u Due i ondje trgovao votkom. God. 1870. okrivili su ga, da je silovao petogodišnju djevojčicu, no postupak je bio zabašuren, bez obzira na dokaze i indicije. Istragu je zbog toga djela vodio oficir staničnog odreda, koji je tome istom Šapiru založio pušku te je novčano zavisio od njega; kad je stvar bila predana drugom na postupak, nisu se našli dokumenti, koji su teretili Šapira. On je uživao velik ugled u Due. Kad je jednom načelnik stanice zapitao, gdje je Šapiro, odgovorili su mu: »Otišli su piti čaj.«

[2] U naselju Andreje-Ivanovskom jedne su kišne noći S-u ukrali svinju. Sumnja je pala na Z-a, čije su hlače bile uprljane svinjskom nečisti. Izvršili su kod njega premetačinu, ali svinje nisu našli; pa ipak je seoska zajednica donijela osudu, da se oduzme svinja, koja je pripadala njegovu stanodavcu A-u, koji je mogao biti kriv zbog prikrivanja. Načelnik je okruga potvrdio tu osudu, iako ju je smatrao nepravednom. »Ne budemo li potvrđivali seoske presude — rekao mi je — Sahalin će tada ostati sasvim bez suda.«

s osudom, on rješava stvar u okviru svojih ovlaštenja, ali je uvijek, kad izmijeni osudu, dužan o tome izvijestiti državni savjet. Ako se administraciji učini da neki zločin prelazi normalnu mjeru, a kazna, koja bi se za nj imala izreći po *»Statutu o prognanicima«*, da je nedovoljno visoka, ona će intervenirati da se krivac preda poljskom vojnom sudu.

Kazne, koje se primjenjuju protiv robijaša i naseljenika, ističu se izvanrednom surovošću, i ako je naš *»Statut o prognanicima«* potpuno u suprotnosti s duhom vremena i zakonom, onda se to u prvom redu zapaža u onome njegovu dijelu, koji govori o kaznama. Kazne, koje ponizuju zločinca, ispunjavaju ga ogorčenjem i pridonose ogrubljenju životnih navika, a one, koje se već odavna smatraju štetnim za slobodne stanovnike, zadržane su za naseljenike i robijaše, kao da je prognaničko stanovništvo manje izloženo opasnosti da ogrubi, da se ogorči i da konačno izgubi ljudsko dostojanstvo. Šibe, korbači, okivanje za kolica — kazne, koje ponižavaju ličnost zločinca, koje nanose njegovu tijelu bol i muke — primjenjuju se ovdje naširoko. Kazna korbačem ili šibama određena je za svaki prijestup, bio on kriminalan ili beznačajan; primjenjuje li se ona kao dopuna uz druge kazne ili samostalno, ona ipak tvori nužan sadržaj svake osude.

Najviše se primjenjuju šibe[1]. Kao što je navedeno u *»Izvještaju«*, u Aleksandrovskom okrugu bila su u toku 1889.

---

[1] Krpica na leđima, brijanje polovine glave i okovi, što je sve u prijašnje vrijeme služilo za sprečavanje bijegova i za lakše raspoznavanje prognanika, izgubilo je svoje negdašnje značenje i sačuvalo se danas samo kao kazna, koja nanosi sramotu. Krpica, četvorouglast kvadratić veličine do dva vrška, treba da se — po *»Statutu«* — bojom razlikuje od samog odijela; donedavna je bila žuta, no kako je to boja amurskih i zabajkalskih Kozaka, barun Korf je zapovjedio da se krpice izrađuju od crne tkanine. No na Sahalinu su krpice izgubile svako značenje, jer su se na njih naviknuli te ih nitko i ne primjećuje. Isto se može reći i o obrijanim glavama. Na Sahalinu briju glave vrlo rijetko, samo onima, koji su vraćeni s bježanja, koji su pod istragom i koji su prikovani za tačke, a u Korsakovskom okrugu uopće ne briju. Prema *»Statutu o zatvorenicima«*, okovi treba da teže od pet do pet i pô funti. Za mog je boravka od žena bila okovana samo Zlatna Ruka, na kojoj su bili ručni lanci. Za one, koji su na kušnji, okovi su obvezatni, no *»Statut«* dopušta da se okovi skinu onda, kad je to prijeko potrebno za vršenje radova, a budući da pri svakom radu okovi smetaju, to je golema većina robijaša oslobođena od njih.

god. administrativnim putem kažnjena 282 robijaša i naseljenika: tjelesno, t. j. šibama 265 i drugim mjerama 17. Znači, da se od 100 slučajeva u 94 slučaja administracija služi šibama. Ustvari, priličan broj tjelesno kažnjenih ne biva evidentiran: u izvještaju Timovskog okruga navedeno je za 1889. god. samo 57 išibanih robijaša, a u Korsakovskom samo 3, dok u isto vrijeme u oba okruga šibaju svaki dan po nekoliko ljudi, a u Korsakovskom katkad i desetak. Kao povod, da čovjeku odvale 30 ili 100 šiba, služi obično bilo kakva krivnja: neizvršenje dnevne norme (na primjer, obućara šibaju, ako nije sašio određena tri para cipela), pijanstvo, grubost, neposluh... Ako 20 ili 30 radnika ne bi ispunilo normu, šibali bi svih 20 ili 30. Jedan mi je činovnik govorio:

— Zatvorenici, osobito okovanici, rado podnose svakakve glupe molbe. Kad sam bio imenovan ovamo te sam prvi put obilazio tamnicu, bilo mi je predano 50 molbi; primio sam ih, ali sam izjavio moliteljima, da će oni, čije molbe ne budu zasluživale pažnju, biti kažnjeni. Samo su dvije molbe bile vrijedne uvaženja, ostale su bile — budalaština. Zapovjedio sam da se išiba 48 ljudi. Drugi je put bilo 25 molbi, zatim sve manje i manje, a sad mi više i ne predaju molbe. Odučio sam ih.

Na jugu su kod nekog robijaša — na prijavu drugoga — izvršili premetačinu i našli dnevnik, koji su smatrali konceptom dopisa; odvalili su mu 50 šiba i 15 su ga dana držali u mračnoj samici o kruhu i vodi. Upravitelj naselja odredio je — uz znanje okružnog načelnika — da se tjelesno kazni gotovo cijela Ljutoga. Eto, kako to opisuje poglavar otoka: »Načelnik Korsakovskog okruga izvijestio me je — uz ostalo — o krajnje ozbiljnom slučaju prekoračenja vlasti, koje je sebi dopustio (naveo je ime) i koje se sastojalo u surovom

---

Čak nisu okovani ni mnogi robijaši osuđeni na neodređen rok, iako bi po »*Statutu*« morali biti u ručnim i nožnim okovima. Ma koliko da su okovi lagani, oni ipak do neke mjere sapinju pokrete. I na njih se navikavaju, iako razmjerno malo njih. Vidio sam zatvorenike, ne više mlade, koji su pred strancima prikrivali okove rubovima ogrtača; imam fotografiju, na kojoj je naslikana gomila dujskih i vojevodskih robijaša na prozivanju, i većina je okovanika nastojala da se postavi tako, da se okovi na fotografiji ne vide. Očito kao kazna, koja ponizuje, lanci u mnogim slučajevima postižu svrhu, no taj osjećaj poniženja, što ga izazivaju u zločincu, jedva da ima nešto zajedničko sa stidom.

tjelesnom kažnjavanju i to u mjeri, koja mnogo premašuje zakonom određenu normu. Taj slučaj, ružan sam po sebi, čini mi se još težim kad se uzmu u obzir okolnosti, koje su izazvale to kažnjavanje pravoga i krivoga, ne isključujući ni trudne žene, bez ikakva ispitivanja čina, koji se sastojao u običnoj tučnjavi među prognanicima naseljenicima, koja je ostala bez ikakvih posljedica« (naredba br. 258, 1888. god.).

Ponajčešće krivcu daju 30 ili 100 šiba. To ne zavisi od krivnje, već od toga, tko je izrekao kaznu, načelnik okruga ili upravitelj tamnice: prvi ima pravo da dade do 100, drugi do 30. Jedan je upravitelj tamnice uvijek točno davao po 30, a kad je jednom morao da vrši dužnost načelnika okruga, odmah je svoju običnu porciju povisio do 100, kao da je tih sto šiba bilo nužnim znakom njegove nove vlasti; on se tome znaku nije iznevjerio sve dok nije stigao načelnik okruga, a zatim se opet — jednako savjesno i bez oklijevanja — spustio na 30. Šibanje se zbog odviše česte primjene do najviše mjere vulgariziralo na Sahalinu te kod mnogih više ne izaziva ni odvratnost ni strah, i kažu, da među zatvorenicima ima mnogo takvih, koji za vrijeme šibanja ne osjećaju čak ni boli.

Korbač se primjenjuje mnogo rjeđe, samo na temelju osuda okružnih sudova. Prema izvještaju upravitelja medicinske službe vidi se, da su 1889. god. liječnici pregledali 67 ljudi, »da bi utvrdili njihovu sposobnost da podnesu tjelesnu kaznu na temelju sudske osude«. Ta je kazna od svih, koje se primjenjuju na Sahalinu, najodvratnija po svojoj surovosti i po okolnostima, pod kojima se vrši, i pravnici Evropske Rusije, koji skitnice i povratnike osuđuju na bičevanje, odavna bi odustali od te kazne, kad bi se ona vršila pred njihovim očima. Od sramotnoga prizora, koji vrijeđa osjećaj, oni su međutim zaštićeni članom 478. *»Statuta«*, koji određuje da se osude ruskih i sibirskih sudova izvršuju u mjestu progonstva.

Kako bičuju, vidio sam u Due. Skitnica Prohorov, pravim imenom Miljnikov, čovjek od kojih 35 do 40 godina, bježao je iz Vojevodske tamnice i, sagradivši malenu splav, zaplovio na njoj na kopno. Na obali su ga, međutim, primijetili na vrijeme i poslali za njim motorni čamac da ga uhvati. Otpočeo je postupak zbog bježanja, zaviriše u službeni popis i odjednom otkriše: tog je Prohorova, pravim imenom Miljni-

kova, prošle godine habarovski okružni sud za ubojstvo Kozaka i dviju unučica osudio na 90 udaraca korbačem i na zakivanje uz tačke, a ta kazna zbog nemara još nije bila izvršena. Da Prohorov nije naumio bježati, možda i ne bi zapazili pogrešku i stvar bi prošla bez bičevanja i tačaka, sada je međutim izvršenje bilo neizbježno. Određenog dana, 13. kolovoza ujutro, upravitelj tamnice, liječnik i ja prilazili smo laganim korakom kancelariji; Prohorov, za koga je još sinoć bilo određeno da ga predvedu, sjedio je na trijemu s nadglednicima, ne znajući još, što ga čeka. Ugledavši nas, on je ustao i vjerojatno je shvatio, o čemu se radi, budući da je silno problijedio.

— U kancelariju! — zapovjedi upravitelj.

Uđosmo u kancelariju. Uvedoše Prohorova. Doktor, mlad Nijemac, zapovjedi mu da se razodjene te mu oslušnu srce, da ustanovi, *koliko* udaraca može podnijeti taj zatvorenik. On rješava to pitanje u roku od jedne minute, a zatim poslovna izraza sjeda da piše akt o pregledu.

— Oh, jadniče! — govori on žalosnim glasom s jakim njemačkim akcentom, umačući pero u tintarnicu. — Tebi je, možda, teško u okovima. A ti, eto, zamoli gospodina upravitelja, on će zapovjediti, da ti ih skinu.

Prohorov šuti; usnice su mu problijedjele i dršću.

— Uzalud ti je sve — ne prestaje doktor. — Svi ste vi suvišni ljudi. U Rusiji su sve sami sumnjivci. Ah, jadniče, jadniče!

Akt je gotov; priključuju ga istražnom predmetu zbog bijega. Zatim nastupa šutnja. Pisar piše, liječnik i upravitelj pišu... Prohorov još ne zna točno, zašto su ga ovamo pozvali: samo zbog bježanja ili zbog starog djela i bježanja zajedno? Muči ga neizvjesnost.

— Što si noćas sanjao? — pita ga, najzad, upravitelj.

— Zaboravio sam, vaše visokoblagorođe.

— Slušaj onda — reče upravitelj gledajući u službeni popis. — Toga i toga dana te i te godine ti si osudom habarovskog okružnog suda osuđen zbog ubojstva Kozaka na devedeset udaraca bičem... Danas ćeš ih i primiti.

I pljesnuvši zatvorenika dlanom po čelu, upravitelj nastavi u poučnom tonu:

— A zašto sve to? Zato, što hoćeš biti pametniji od samog sebe, mudra glavo. Svi bježite, mislite bit će bolje, a ono ispada gore.

Odlazimo svi u »prostoriju za nadglednike« — staru sivu zgradu građenu poput barake. Vojni bolničar, koji stoji na ulazu, moli preklinjućim glasom, kao da prosi milostinju:

— Vaše visokoblagorođe, dopustite da pogledam, kako kažnjavaju!

Nasred nadgledničke prostorije stoji kosa klupa s rupama za privezivanje ruku i nogu. Krvnik Tolstih, visok, čvrst čovjek, građen poput atlete, bez kaftana, u raskopčanu prsluku[1], klima glavom Prohorovu; ovaj liježe bez riječi. Tolstih bez žurbe, također šuteći, spušta mu hlače do koljena i počinje mu lagano vezivati ruke i noge o klupu. Upravitelj ravnodušno gleda kroz prozor, liječnik šeta. U rukama ima neke kapljice.

— Da ti, možda, dadu čašu vode? — pita on.

— Kao boga vas molim, vaše visokoblagorođe!

Najzad je Prohorov svezan. Krvnik uzima korbač sa tri kožnata repa te ga podiže bez žurbe.

— Drž' se! — govori on običnim glasom i ne razmahujući, već kao da samo iskušava, zadaje prvi udarac.

— Je-edan! — govori nadglednik glasom pojca.

U prvi tren Prohorov šuti, čak se i izraz njegova lica ne mijenja, no odjednom mu po tijelu prolijeće drhtavica od boli, i čuje se ne krik, već urlik.

— Dva! — viče nadglednik.

Krvnik stoji postrance i udara tako, da korbač pada poprijeko tijela. Poslije svakih pet udaraca, on lagano prelazi na drugu stranu i daje pola minute odmora. Prohorovu su se vlasi prilijepile za čelo, vrat mu se naduo; već poslije 5 do 10 udaraca tijelo, pokriveno ožiljcima još od prijašnjih šibanja, pocrvenjelo je i poplavilo; koža na njemu puca od svakog udarca.

— Vaše visokoblagorođe, — čuje se kroz jauk i plač. — Vaše visokoblagorođe! Smilujte se, vaše visokoblagorođe!

A zatim nakon 20 ili 30 udaraca, Prohorov stade naricati, kao da je pijan ili kao da bunca:

---

[1] On je bio prognan na katorgu zato, što je odsjekao glavu svojoj ženi.

— Ja sam nesretnik, ja sam uništen... Zašto me kažnjavaju?

Vrat mu se odjednom isteže na neki čudan način, čuje se, kako povraća... Prohorov ne govori ni riječi, već samo jauče i hropti; čini se, da je od početka kažnjavanja protekla cijela vječnost, no nadglednik viče tek: »Četrdeset i dva! Četrdeset i tri!« Do devedeset je daleko. Izlazim napolje. Na ulici je tiho, a prodorni zvukovi iz nadgledničke prostorije — tako mi se čini — odjekuju po čitavom Due. Upravo je prošao jedan robijaš u civilnoj odjeći, letimice je bacio pogled na nadgledničku zgradu, i na njegovu se licu, pa čak i u koraku odrazio užas. Ulazim opet u nadgledničku prostoriju, zatim opet izlazim, a nadglednik još uvijek broji.

Najzad, devedeset. Prohorovu brzo razvezuju ruke i noge i pomažu mu da ustane. Mjesto, po kome su ga tukli, plavo-crvene je boje od podljeva krvi i krvarenja. Cvokoće zubima, lice mu je žuto, oči mu kolutaju. Kad mu daju kapljice, on grčevito zagriza u čašu... Pokvasiše mu glavu i povedoše u bolnički odjel.

— To je za ubojstvo, a za bježanje će još dobiti posebno — tumače mi, kad se vraćamo kući.

— Volim gledati, kako ih kažnjavaju! — govori radosno vojni bolničar, vrlo zadovoljan, što se naužívao odvratna prizora. — Volim! To su takve hulje, nitkovi... Trebalo bi ih vješati!

Od tjelesnih kazni ogrubljuju i postaju bezdušni ne samo zatvorenici, već i oni, koji ih kažnjavaju i prisustvuju kažnjavanju. Iznimku ne čine čak ni obrazovani ljudi. U svakome slučaju nisam primjećivao, da bi se univerzitetski obrazovani činovnici odnosili prema izvršenju kazne drugačije nego vojni bolničari ili oni, koji su svršili kurs u kadetskim školama ili duhovnim seminarijima. Neki se do te mjere navikavaju na bič i šibe i toliko ogrubljuju da im najzad mrcvarenje počinje pričinjati zadovoljstvo. O jednom upravitelju tamnice pričaju, da je zviždukao, kad bi koga u njegovoj prisutnosti šibali; drugi, starac, govorio je zatvoreniku zlurado: »Što vičeš, bog s tobom? Nije to ništa, drž' se! Udri ga, udri! Raspali ga!« Treći je zapovjedio, da se zatvorenika priveže uz klupu za vrat, tako da hropti, opalio bi mu 5 do 10 udaraca i odlazio

na časak, dva nekamo, zatim bi se vraćao i odmjerio mu ostatak[1].

Poljski vojni sud sastavljaju mjesni oficiri, koje imenuje poglavar otoka; vojnosudski predmet šalje se zajedno sa sudskom osudom na potvrdu general-gubernatoru. Prije su se osuđenici mučili po dvije do tri godine u samicama čekajući potvrdu, sada se njihova sudbina rješava telegrafski. Obična je osuda poljskog vojnog suda smrtna kazna vješanjem. General-gubernator katkad ublažuje osudu, zamjenjujući smrtnu kaznu sa sto udaraca korbačem, zakivanjem o tačke i držanjem u klasi ispitanika na neodređeno vrijeme. Ako je na smrt osuđen ubojica osuda se ublažuje vrlo rijetko. »Ubojice vješam« — rekao mi je general-gubernator.

Uoči izvršenja smrtne kazne, uveče i noću, osuđeniku daje posljednju utjehu svećenik. Poputbina se sastoji u ispovijedi i poduci. Jedan mi je svećenik pričao:

---

[1] Jadrincev priča o nekom Demidovu, koji je — hoteći istražiti sve potankosti nekog zločinca — dao da krvnik muči suprugu ubojice, koja je bila slobodna žena te je u Sibir došla dobrovoljno s mužem i bila je prema tome oslobođena od tjelesnog kažnjavanja; zatim je mučio 11-godišnju kćerku ubojice; djevojčicu su držali u zraku i krvnik ju je šibao od glave do pete; dijete su čak nekoliko puta udarili korbačem i kad je zatražila da pije, dali su joj slanog lososa. Bila bi dobila još i više udaraca bičem, da sam krvnik nije odbio da je i dalje tuče. »Međutim — govori Jadrincev — okrutnost Demidova prirodna je posljedica onog odgoja, koji je nužno dobio, upravljajući dugo vremena gomilom prognanika« (*»Položaj prognanika u Sibiru«* — *»Vjesnik Evrope«*, 1875. god., knj. XI i XII). Vlasov priča u svom izvještaju o poručniku Jefronovu, čija je slabost, »s jedne strane, dovela do toga, da se kasarna, u kojoj su živjeli robijaši, pretvorila u krčmu, kartašnicu i spilju najraznovrsnijih zločina, a s druge strane — njegova okrutnost, koja je izbijala na mahove, ogorčila je robijaše. Jedan od prestupnika, hoteći da se spasi od pretjeranog broja šiba, ubio je nadglednika prije kažnjavanja«.

Sadašnji je poglavar otoka general Kononovič uvijek protiv tjelesnih kazni. Kad mu podnose na potvrdu presude policijskih uprava i habarovskog suda, on obično piše: »Potvrđujem, osim tjelesne kazne.« Nažalost, on nema mnogo vremena te vrlo rijetko boravi u tamnicama, stoga i ne zna, kako često na njegovu otoku — čak 200 do 300 koraka daleko od njegova stana — šibaju ljude, i o broju kažnjenih sudi samo po izvještajima. Jednom, kad sam sjedio kod njega u salonu, rekao mi je u prisutnosti nekoliko činovnika i jednog prispjelog rudarskog inženjera:

— Kod nas, na Sahalinu, primjenjuju tjelesne kazne izvanredno rijetko, gotovo nikada.

— U početku svoje službe, dok sam još imao 25 godina, morao sam jednom u Vojevodskoj tamnici pružati posljednju utjehu dvojici osuđenih na vješanje zbog toga, što su za rubalj i četrdeset kopjejki ubili nekog naseljenika. Ušao sam u njihovu samicu i prepao se, jer nisam bio navikao; zapovjedio sam stražaru da ne zatvara vrata za sobom i da ne odlazi. A oni mi rekoše:

— Ne bojte se, baćuška. Ne ćemo vas ubiti. Sjednite.

Pitam: gdje da sjednem? Pokazuju na prične. Sjedoh na burence vode, zatim, pošto sam se ohrabrio, sjedoh na prične između oba zločinca. Upitah, iz koje su gubernije i ništa više, a zatim im stadoh podjeljivati posljednju utjehu. Kad sam za vrijeme ispovijedi pogledao, a ono pronose pokraj prozora stupove za vješala i razne druge stvari, koje idu usto.

— Što je to? — pitaju zatvorenici.

— Bit će da kod upravitelja nešto grade — rekoh im.

— Ne, baćuška, to će nas vješati. Zar ne bismo, baćuška, mogli popiti malo votkice?

— Ne znam, rekoh, pitat ću.

Otišao sam do pukovnika L. i rekao mu, da osuđenici žele piti. Pukovnik mi je dao bocu, a da ne bi bilo razgovora, zapovjedio je razvodniku da odvede stražara. Dobio sam čašicu od čuvara i pošao u samicu do zatvorenika. Natočih čašicu.

— Ne, rekoše, popijte najprije vi, baćuška, inače mi ne ćemo piti.

Morao sam istrusiti čašicu. A nije bilo ničeg da zagrizem.

— No, rekoše, od votke se razbistriše misli.

Poslije toga nastavih da ih tješim. Govorim s njima sat, dva. Odjednom zapovijed:

— Izvedite ih!

Kasnije, pošto su ih objesili, bojao sam se dugo ulaziti u tamnu sobu, budući da se još nisam bio navikao.«

Strah od smrti i prilike, pod kojima se vrši smrtna kazna, djeluju depresivno na osuđenike. Na Sahalinu se još nije desilo da bi osuđenik išao bodro na stratište. Robijaša Černošeja, ubojicu trgovca Nikitina, kad su ga prije izvršenja smrtne osude vodili iz Aleksandrovska u Due, spopali su grčevi mokraćnog mjehura i on se neprekidno zaustavljao; njegov drug u zločinu Kinžalov govorio je neprekidno ne mo-

gavši da stane. Prije smrtne kazne nadijevaju mrtvačko odijelo i mole predsmrtnu molitvu. Kad su vješali ubojice Nikitina, jedan od njih nije mogao podnijeti predsmrtnu molitvu te je pao u nesvijest. Najmlađemu od ubojica, Pazuhinu, objavili su da je pomilovan, tek pošto su na nj nadjenuli mrtvačko odijelo i izmolili predsmrtnu molitvu; smrtna mu je kazna bila zamijenjena drugom kaznom. No što je sve morao da preživi taj čovjek u kratko vrijeme! Čitavu noć razgovori sa svećenicima, svečanost ispovijedi, pred jutro pola čaše votke, zapovijed »izvedi«, mrtvačko odijelo, predsmrtna molitva, zatim radost zbog pomilovanja, a odmah poslije vješanja drugova sto udaraca korbačem, poslije petog udarca nesvjestica i najzad zakivanje za tačke.

U Korsakovskom okrugu bilo je zbog ubojstva Aina suđeno na smrt 11 ljudi. Čitavu noć uoči izvršenja kazne činovnici i oficiri nisu spavali, odlazili su jedan drugome, pili čaj. Svi su se mučili i nitko se nije mogao smiriti. Dvojica osuđenika otrovaše se jedićem — velika neugodnost za vojni odred, koji je snosio odgovornost za osuđenike. Načelnik okruga čuo je noćnu jurnjavu, i njega su izvijestili, da su se dvojica otrovala, no ipak je neposredno prije same egzekucije, kad su se svi skupili kraj vješala, bio dužan da zapita komandanta odreda:

— Osuđeno je bilo na smrt jedanaest, a ovdje vidim samo devet, gdje su ostala dvojica?

Komandant odreda, umjesto da odgovori isto tako službeno, promrmlja nervozno:

— Objesite mene samoga. Objesite mene...

Bilo je rano listopadsko jutro, tmurno, hladno, mračno. Osuđenici su od užasa požutjeli, kosa im se dizala na glavi. Činovnik čita osudu, drhće od uzbuđenja i zamuckuje, jer loše vidi. Svećenik u crnoj mantiji podnosi svoj devetorici križ da ga poljube i šapćući se obraća načelniku okruga:

— Zaklinjem vas bogom, pustite me, ne mogu...

Duga procedura: na svakoga valja navući mrtvačko odijelo, dovesti ga do gubilišta. Kad su najzad objesili devet ljudi, u zraku se njihala »cijela girlanda«, kako se izrazio načelnik okruga, koji mi je pričao o izvršenju te kazne. Kad su skinuli obješene, liječnici su ustanovili, da je jedan od njih još živ. Ta je slučajnost imala posebno značenje: tamnica,

kojoj su poznate tajne svih zločina, što ih vrše njeni članovi, pa prema tome i krvnik i njegovi pomoćnici znali su, da taj živi nije kriv za zločin, za koji su ga vješali.

— Objesili smo ga još jednom — zaključi svoju priču načelnik okruga. — A zatim nisam mogao spavati cijeli mjesec.

XXII

Bjegunci na Sahalinu. — Uzroci bježanja. — Bjegunci po podrijetlu, klasama i dr.

Kao na jednu od glavnih i osobito važnih prednosti Sahalina poznati je komitet 1886. god. upozoravao na njegov otočni položaj. Na otoku, odvojenom od kopna burnim morem, čini se da nije bilo teško osnovati veliku morsku tamnicu prema planu: »naokolo voda, u sredini bijeda«, i ostvariti rimsko progonstvo na otok, gdje se o bijegu može samo sanjati. Ustvari pak, od samog početka sahalinske prakse, otok se pokazao kao nazoviotok, quasi insula. Tjesnac, koji odvaja otok od kopna, u zimskim mjesecima potpuno se smrzava, i ona voda, koja ljeti igra ulogu tamničkog zida, postaje zimi ravna i glatka kao polje i svatko, tko hoće, može je prijeći pješice ili se preko nje prevesti na psima. No i ljeti je tjesnac nepouzdan: na najužem mjestu, između rtova Pogobi i Lazareva, nije širi od šest-sedam vrsta, a za mirna, vedra vremena nije teško preploviti na lošem giljačkom čamcu i sto vrsta. Čak i ondje, gdje je tjesnac širok, Sahalinci vide kopnenu obalu posve jasno; maglena pruga zemlje s prekrasnim gorskim vrhuncima iz dana u dan mami k sebi prognanika i stavlja ga na kušnju, obećavajući mu slobodu i domovinu. Osim tih fizičkih uvjeta komitet nije još predvidio ili je smetnuo s uma bijegove ne na kopno, već u unutrašnjost otoka, koji uzrokuju isto tako velike probleme kao i bijegovi na kopno, i na taj način otočni položaj Sahalina nikako nije opravdao nade komiteta.

No on ipak ima prednost. Sa Sahalina nije lako bježati. Skitnice, na koje se u tom pogledu može osloniti kao na stručnjake, izjavljuju otvoreno, da je bježanje sa Sahalina mnogo teže nego, na pr., iz Karijske ili Nerčinske katorge. Uz potpun nered i svakovrsne aljkavosti, koji su vladali za stare admi-

nistracije, sahalinske su tamnice ipak ostajale pune, i zatvorenici nisu bježali tako često, kako su to — možda — željeli tamnički upravitelji, kojima su bježanja značila jedan od najunosnijih stavaka. Ovdašnji činovnici priznaju, da bi — zbog raspršenosti robijaških radova i slabog nadzora — na otoku ostali samo oni, kojima se mili ovdje živjeti, t. j. nitko, kad ne bi bilo straha od fizičkih teškoća.

No među teškoćama, koje odvraćaju ljude od bježanja, nije najstrašnije more. Neprohodna sahalinska tajga, bregovi, trajna vlaga, magle, pustoš, medvjedi, glad, mušice, a zimi strašna hladnoća i vijavice — to su pravi saveznici nadzora. U sahalinskoj tajgi, gdje na svakom koraku treba svladavati gomile oborenih stabala, oštar divlji ružmarin ili bambus, o koji se zapleću noge, propadati do pojasa u močvare i potoke, braniti se od strašnih mušica — čak i slobodni, dobro ishranjeni pješaci ne prevaljuju više od 8 vrsta na dan, a čovjek, iscrpen tamnicom, hraneći se u tajgi gnjilim drvetom sa solju, ne znajući gdje je sjever, a gdje jug, ne prelazi obično ni 3 do 5 vrsta. Osim toga, on ne smije ići ravno, već mora nadaleko zaobilaziti, da ne nabasa na kordon. Prolaze tako u bijegu jedna do dvije nedjelje, rijetko kad mjesec dana, i on, izmučen gladom, proljevima i groznicom, izujedan od mušica, izubijanih, natečenih nogu, mokar, prljav, poderan, pogiba negdje u tajgi, ili se krajnjim silama vuče natrag i moli boga — kao najveću sreću — da susretne vojnika ili Giljaka, koji će ga dovesti u tamnicu.

Uzrok, koji potiče zločinca da traži spas u bijegu, a ne u radu ni u pokajanju, uglavnom je životna svijest, koja se u njemu nikad ne gasi. Ako nije filozof, kome je uvijek i u svima prilikama život jednako lijep, on ne može i nije dužan, a da ne želi bježati.

U prvome redu, prognanika goni sa Sahalina njegova strastvena ljubav prema domovini. Kad čovjek sluša robijaše, tek tada shvaća kakva je sreća, kakva radost živjeti u domovini! O Sahalinu, o ovdašnjoj zemlji, ljudima, drveću i klimi govore s prezirnim osmijehom, odvratnošću i mržnjom, a u Rusiji je sve prekrasno i opojno; ni najsmionija misao ne može dopustiti, da bi u Rusiji moglo biti nesretnih ljudi, budući da živjeti negdje u Tulskoj ili Kurskoj guberniji, vidjeti svaki dan kolibe, disati ruski uzduh samo po sebi predstavlja

već najveću sreću. Pošalji, bože, na nas nevolju, bolesti, sljepoću, nijemost i prezir ljudi, samo daj da umremo kod kuće. Jedna starica, robijašica, koja je neko vrijeme bila moja sluškinja, divila se mojim kovčezima, knjigama, odijelima i to samo stoga, što sve to nije sahalinsko, već iz našega kraja; kad su mi dolazili u goste svećenici, ona nije tražila blagoslov i gledala ih je s prezirom, jer na Sahalinu ne može biti pravih svećenika. Čežnja za domovinom očituje se u obliku trajnih sjećanja, bolnih i dirljivih, praćenih tužaljkama i gorkim suzama, ili u obliku nepokolebljivih nada, koje često začuđuju svojom apsurdnošću i nalikuju na ludost, ili pak u obliku jasno očitovanog, nesumnjivog pomračenja uma[1].

Prognanike tjera sa Sahalina također i težnja za slobodom, svojstvena svakome čovjeku, koja u normalnim prilikama tvori jedno od njegovih najplemenitijih svojstava. Dok je prognanik mlad i snažan, nastoji da pobjegne što dalje u Sibir ili u Rusiju. Obično ga hvataju, sude mu, vraćaju na robiju, no to nije tako strašno; u laganom pješačenju od etape do etape po Sibiru, u čestoj promjeni tamnica, drugova i pratilaca i u putnim zgodama ima posebne poezije i ipak to više nalikuje na slobodu, nego život u Vojevodskoj tamnici ili na cestovnim radovima. Pošto je u toku godina oslabio i izgubio vjeru u svoje noge, bježi on nekamo bliže, na Amur ili čak u tajgu, ili na brijeg, samo da bude što dalje od tamnice, da ne gleda mrske zidove i ljude, da ne sluša zveketanje okova i robijaške razgovore. U Korsakovskoj stanici živi prognani robijaš Altukov, starac od 60 i više godina, koji bježi na ovaj način: uzima komad kruha, zatvara svoju kolibu i — kad se udalji od stanice ne više od pola vrste — sjeda na brdo i promatra tajgu, more i nebo; posjedivši tako kojih tri dana, vraća se kući, uzima hranu i odlazi opet na brdo... Prije su ga šibali, sada mu se zbog tih njegovih bježanja samo izruguju. Jedni bježe nadajući se, da će provesti na slobodi mjesec ili nedjelju dana, drugima je dosta i jedan dan. Neka je jedan dan, samo da je moj. Čežnja za slobodom obuzima neke ljude

---

[1] U našem Vladivostoku među činovnicima i mornarima često se zapaža nostalgija; sâm sam susreo ovdje dvojicu ludih činovnika — pravnika i kapelnika. Ako su ti slučajevi česti među slobodnim ljudima, koji žive u razmjerno normalnim prilikama, na Sahalinu oni — razumije se samo po sebi — moraju biti vrlo česti.

periodički, podsjećajući na pijanstvo ili padavicu; pričaju, da se ona javlja u određeno doba godine ili mjeseca, te disciplinirani robijaši, osjećajući približavanje napadaja, svaki put upozoravaju poglavarstvo na svoju namjeru da bježe. Sve bjegunce bez razlike obično kažnjavaju bičem ili šibama, no već samo to, što bježanja često od početka do kraja iznenađuju svojom nepromišljenošću, besmislicom, što često razboriti. skromni i porodični ljudi bježe bez odijela, bez kruha, bez cilja, bez plana, uvjereni, da će ih svakako uhvatiti, uz opasnost da izgube zdravlje, povjerenje poglavarstva, svoju relativnu slobodu, a katkad čak i plaću, uz opasnost da se smrznu ili da budu ustrijeljeni — već sama ta nerazboritost trebala bi da upozori sahalinske liječnike, o kojima ovisi hoće li netko biti kažnjen ili ne će, da se u mnogim slučajevima ne radi o zločinu, već o bolesti.

K općim uzrocima bježanja valja pribrojiti i doživotnost kazne. Kod nas su, kako je poznato, robijaški radovi povezani s doživotnim naseljenjem u Sibiru; osuđeni na robiju uklanja se iz normalne ljudske sredine bez nade da će se ikada vratiti u nju, i na taj način u neku ruku umire za ono društvo, u kome se rodio i u kome je odrastao. Robijaši stoga i govore o sebi: »Mrtvi se ne vraćaju s groblja.« Upravo to potpuno pomanjkanje nade kod prognanika i njegov očaj stvaraju u njemu odluku: otići, promijeniti sudbinu — gore ne će biti! Bježi li on, tada govore o njemu: »Pošao je da mijenja sudbinu.« Ako ga ulove i vrate, tada se o tome govori tako: nije mu posrećilo, nije mu pošlo za rukom. Uz doživotnost progonstva bježanje i skitnja neizbježno su, nužno zlo i čak igraju ulogu nekog sigurnosnog ventila. Kad bi postojala bilo kakva mogućnost da se prognaniku oduzme nada u bijeg, kao na jedini način da izmijeni svoju sudbinu, da se vrati sa groblja, njegov bi se očaj — ne imajući oduška — očitovao možda na neki drugi način i, svakako, u surovijoj i strašnijoj formi nego što je bijeg.

Ima još jedan opći uzrok bježanja: to je vjera u lakoću, nekažnjivost i gotovo zakonitost bježanja, iako ono ustvari nije lako, kažnjava se surovo i smatra se velikim zločinom. Ta čudna vjera odgajala se u ljudima kroz pokoljenja, i njen se početak gubi u magli onoga dobrog staroga vremena, kad je bježanje bilo ustvari vrlo lako i kad je poglavarstvo podsti-

calo na bijeg. Direktor tvornice ili upravitelj tamnice smatrao je kao božju kaznu ako njegovi zatvorenici nisu iz bilo kojeg razloga bježali i radovao se, kad bi odlazili od njega u čitavim grupama. Ako bi prije prvog listopada — prije roka, kad se izdaje zimska odjeća — pobjeglo 30 do 40 ljudi, to je obično značilo, da je 30 do 40 kratkih bundi ostajalo u korist upravitelja. Prema riječima Jadrinceva, direktor tvornice, kod primanja svake nove grupe, obično bi uzvikivao: »Tko hoće da ostane, eto mu odjeće, a tko želi bježati, što će mu?« Poglavarstvo je svojim autoritetom u neku ruku uzakonjivalo bježanje, i u njegovu se duhu odgajalo čitavo sibirsko stanovništvo, koje ni do danas ne smatra bježanje grijehom. Sami prognanici ne pričaju o svojim bježanjima drugačije nego ironično ili sa žaljenjem što bijeg nije uspio, a očekivati od njih kajanje ili grižnju savjesti bilo bi uzaludno. Od svih bjegunaca s kojima sam govorio, samo je jedan bolesni starac, prikovan uz tačke zbog mnogobrojnih bijegova, s gorčinom predbacio sebi što je bježao, no on pritom nije svoja bježanja nazivao zločinom, već glupošću: »Dok sam bio mlađi, činio sam gluposti, a sada moram da trpim.«

Pojedinačni su razlozi bježanja mnogobrojni. Navodim nezadovoljstvo tamničkim prilikama, lošu hranu u tamnici, grubost nekog od pretpostavljenih, lijenost, nesposobnost za rad, bolesti, slabu volju, sklonost k oponašanju, ljubav prema pustolovinama ... Dešavalo se, da su robijaši bježali u cijelim grupama samo stoga, da se »prošeću« po otoku, a te su šetnje bile praćene ubojstvima i raznim zlodjelima, koja su izazivala paniku kod stanovništva i ozlovoljavala ga u najvećoj mjeri. Ispričat ću o jednom bijegu radi osvete. Redov Bjelov ranio je pri hvatanju pobjeglog robijaša Klimenka i dotjerao ga u Aleksandrovsku tamnicu. Ozdravivši Klimenko je opet bježao, no ovoga puta s jednom jedinom svrhom da se osveti Bjelovu. Pošao je ravno na kordon i tamo su ga uhvatili. »Vodi opet svoje kumče« — rekoše Bjelovu drugovi — »imaš sreću.« Ovaj ga je poveo. Na putu su stražar i zatvorenik stupili u razgovor. Jesen, vjetar, hladnoća ... Zaustaviše se da zapuše. Kad je vojnik podigao ovratnik, da zapali lulu, Klimenko mu je oteo pušku i na mjestu ga ubio, a zatim se — kao da se ništa nije dogodilo — vratio u Aleksandrovsku stanicu, gdje su ga uhvatili i doskora objesili.

A eto i ljubavi. Prognanik robijaš Artem — ne sjećam se njegova prezimena — mlad čovjek od kojih 20 godina, služio je u Najbučiju kao stražar državne kuće. On se zaljubio u Ainku, koja je živjela u jednoj od jurta na rijeci Najbi, i, kažu, da mu je ljubav bila uzvraćena. Osumnjičili su ga jednom zbog krađe i za kaznu prebacili u Korsakovsku tamnicu, t. j. 90 vrsta daleko od Ainke. Tada je on stao bježati sa stanice u Najbuči, da bi se vidio s ljubljenom i bježao je tako dugo, dok ga nisu nastrijelili u nogu.

Bježanja bivaju katkad i predmetom spekulacije. Eto jednog od oblika spekulacije, koji sjedinjava u sebi pohlepu za novcem s najprljavijim izdajništvom. Stara skitnica, koja je posijedjela u bježanju i pustolovinama, vreba u gomili novajlija onoga, koji je bogatiji (novajlije gotovo uvijek imaju novaca) te ga namamljuje da bježe zajedno. Nagovoriti nije teško; novajlija bježi, a skitnica ga negdje u tajgi ubija i vraća se u tamnicu. Drugi, rasprostranjeniji oblik spekulacije sračunat je na ona tri rublja, što ih daje država za hvatanje bjegunaca. Dogovorivši se prethodno s redovom ili Giljakom, nekoliko robijaša bježi iz tamnice i na ugovorenome mjestu — negdje u tajgi ili na morskoj obali — susreću se sa svojim pratiocem; on ih vraća u tamnicu, kao da su uhvaćeni, i dobiva po tri rublja za svakoga; zatim, naravno, slijedi dioba. Smiješno je vidjeti, kad maleni slabunjavi Giljak, naoružan samo štapom, dovodi u jedan mah 6—7 plećatih, golemih skitnica. Za mog boravka jednom je redov L., koji se također nije odlikovao snažnom konstitucijom, doveo 11 ljudi.

Tamnička statistika donedavna uopće nije obuhvaćala bjegunce. Zasad se može reći samo to, da najviše bježe prognanici, koji najviše osjećaju razlike u klimi između Sahalina i njihove domovine. Ovamo u prvom redu idu domoroci Kavkaza, Krima, Besarabije i Malorusije. Dešava se da vidiš popise bjegunaca ili uhvaćenih, katkada 50 do 60 ljudi, u kojima nema ni jednog ruskog prezimena, već sami Oglu, Sulejmani i Hasani. Nema nikakve sumnje, da osuđenici na neodređen rok i na dugotrajnu robiju bježe češće nego robijaši trećeg razreda, a oni, koji žive u tamnici, češće od onih, koji žive izvan nje, mladi i novajlije češće nego starosjedioci. Žene bježe neuporedivo rjeđe od muškaraca, a to se objašnjava teškoćama, uz koje je vezan bijeg žene, a djelomično i time,

što ona na robiji brzo stupa u čvrste veze. Obaveze prema ženi i djeci odvraćaju od bježanja, no dešava se, da bježe i ljudi s porodicom. Zakoniti supruzi bježe rjeđe nego nezakoniti. Kad bih obilazio kolibe, na moje pitanje, gdje je prileżnik, odgovarale su žene robijašice često: »A tko bi znao? Idi pa ga traži.«

Zajedno sa prognanicima običnoga zvanja bježe i privilegirani. Prelistavajući u korsakovskoj policijskoj upravi alfabet, našao sam nekadašnjeg plemića, koji je i bježao, i bio suđen za ubojstvo što ga je izvršio na bijegu, i primio 80 ili 90 udaraca korbačem. Neki Lagijev, prognan zbog ubojstva rektora Tifliske bogoslovije, koji je u Korsakovsku bio učitelj, bježao je uskrsne noći 1890. god. zajedno s robijašem Nikoljskim, svećeničkim sinom i još sa neke tri skitnice. Uskoro poslije Uskrsa pronio se glas, da su tobože tri skitnice viđene, u »civilnom« odijelu, kako se probijaju obalom prema Muravjovskoj stanici, no Lagijeva i Nikoljskoga više nije bilo s njima; najvjerojatnije je, da su skitnice nagovorile mladog Lagijeva i njegova druga da bježe s njima i da su ih putem ubile, kako bi prisvojile njihove novce i odijelo. Sin protojereja K., prognan zbog ubojstva, pobjegao je u Rusiju, izvršio ondje novo ubojstvo i bio vraćen na Sahalin. Jednom u rano jutro vidio sam ga u gomili robijaša blizu rudnika: neobično mršav, poguren, mutnih očiju, u starom ljetnom ogrtaču i poderanim hlačama nezataknutim u čizme, pospan, drhtureći od jutarnje hladnoće, pristupio je k upravitelju, koji je stajao pored mene, i skinuvši kačket i ogoljevši svoju ćelavu glavu, stao nešto moliti.

Da bih donio sud o tome, u koje se godišnje doba najviše bježi, upotrebit ću nekoliko brojki, koje sam uspio naći i zapisati. God. 1877., 1878., 1885., 1887., 1888. i 1890. pobjegao je 1501 prognanik robijaš. Taj je broj razdijeljen po mjesecima na ovaj način: siječanj — 117, veljača — 64, ožujak — 20, travanj — 20, svibanj — 147, lipanj — 290, srpanj — 283, kolovoz — 231, rujan — 150, listopad — 44, studeni — 35 i prosinac — 100. Kad bi se nacrtala krivulja bijegova, najviše bi njene točke bile u ljetnim mjesecima i u onim zimskim mjesecima, kad vlada najveća hladnoća. Očito su povoljni momenti za bježanje toplo vrijeme, radovi izvan tamnice, kretanje periodičnih riba, dozrijevanje bobica u tajgi, a kod na-

seljenika krumpira, zatim more pokriveno ledom, kad Sahalin prestaje biti otokom. Ljetnim i zimskim povišenjima pogoduje također dolazak novih partija za proljetnih i jesenjih dolazaka brodova. U ožujku i travnju bježi se najmanje, jer se u tima mjesecima odleđuju rijeke i nemoguće je doći do hrane ni u tajgi ni kod naseljenika, koji obično u proljeće već ostaju bez hljeba.

Iz Aleksandrovske tamnice bježalo je 1889. god. 15,33% od njezina godišnjeg prosječnog kontingenta; iz Dujske i Vojevodske tamnice, gdje pored nadzornika čuvaju zatvorenike i stražari s puškom, bježalo je 1889. god. 6,4%, a iz tamnica Timovskog okruga — 9%. Te se brojke odnose na jednu računsku godinu, no kad se uzme prisutna gomila robijaša za čitavo vrijeme njihova boravka na otoku, to odnos bjegunaca u razno vrijeme prema općem broju iznosi bar 60%, t. j. od svakih pet ljudi, koje susretnete u tamnici ili na ulici, zacijelo je bježalo troje. Iz razgovora sa prognanicima stekao sam ovaj utisak: svi su bježali. Rijetki su oni, koji u toku svoje robije nisu organizirali sebi praznike[1].

Obično se bijeg planira još u parobrodskom potpalublju ili u amurskoj deregliji, dok robijaše voze na Sahalin; putem starci skitnice, koji su već bježali s robije, upoznavaju mlade s geografijom otoka, sa sahalinskim prilikama, s nadzorom i onim probicima i patnjama, koje obećava bijeg sa Sahalina. Kad bi u prelaznim tamnicama i kasnije u potpalublju skitnice bile odvojene od novajlija, ovi se možda ne bi tako žurili s bježanjem. Novajlije bježe obično uskoro i čak odmah pošto ih iskrcaju iz parobroda. God. 1879. prvih dana, kako su stigli, pobjeglo je odjednom 60 ljudi, premlativši stražare.

Da bi čovjek pobjegao, nikako nisu potrebne ni one pripreme ni onaj oprez, o kojima piše V. G. Koroljenko u svojoj prekrasnoj priči »*Sokol*«. Bježanje je strogo zabranjeno i poglavarstvo ga više ne podstiče, no uvjeti mjesnog tamničkog života, nadzora i robijaških radova, pa i same osobine zemlji-

---

[1] Sjećam se: kad sam se jednom motornim čamcem približavao parobrodu, od brodskog se boka otiskivala dereglija krcata bjeguncima, jedni su bili mrki, drugi su se glasno smijali; jedan od njih nije uopće imao nogu — smrznule su mu se. Vraćali su ih iz Nikolajevska. Gledajući tu dereglju, koja je vrvjela od naroda, mogao sam sebi zamisliti, koliko još robijaša luta po kopnu i otoku!

šta takvi su, da je u golemoj većini slučajeva nemoguće sprečavati bijeg. Ako robijašu danas nije uspjelo da iziđe iz tamnice kroz otvorena vrata, moći će sutra da bježi iz tajge, pričekat će mjesec-dva, dok ga ne dodijele nekom činovniku za slugu ili naseljeniku za radnika. Razne mjere opreza, zavaravanje poglavarstva, provale, podzemni hodnici i t. sl. potrebni su samo onoj manjini, koja leži u kućama okova, u samicama i u Vojevodskoj tamnici i možda još onima, koji rade u rudnicima, gdje gotovo na čitavoj liniji od Vojevodske tamnice do Due stoje i prolaze stražari. Ovdje je početak bježanja povezan s opasnošću, no ipak se povoljne prilike pružaju svakodnevno. Prerušivanjem i svakovrsnim majstorijama, često posve suvišnim, služe se oni, koji traže i vole pustolovine, poput Zlatne ruke, koja se radi bježanja presvlačila u vojničko ruho.

Bjegunci se ponajviše probijaju prema sjeveru, prema uskome mjestu tjesnaca, između rtova Pogobi i Lazareva, ili nešto sjevernije: ovdje je pustoš, bjegunac se može lako sakriti pred stražom, od Giljaka se može dobiti čamac, a čovjek može i sam sagraditi splav i prebaciti se na drugu stranu, u zimsko pak doba za lijepa vremena dosta su mu dva sata da prijeđe pješice. Što se bjegunac prebacuje sjevernije, to je bliži Amurovu ušću i — prema tome — to je manja opasnost da će stradati od glada i hladnoće; u Amurovu ušću ima mnogo giljačkih seoceta, nedaleko je grad Nikolajevsk, zatim slijede Marijinsk, Sofijsk i kozačke stanice, gdje se zimi može unajmiti kao radnik i gdje — kažu — čak i među činovnicima ima ljudi, koji nesretnicima daju zaklonište i komad kruha. Dešava se, da bjegunci — ne znajući, gdje je sjever — počinju kružiti te se vraćaju na ono mjesto, odakle su pošli[1].

[1] Jednom su bjegunci ukrali u Due kompas, da bi našli sjever i zaobišli stražu na rtu Pogobi, a kompas ih je doveo upravo na kordon. Pričali su mi, da u posljednje vrijeme robijaši, da ne prolaze čuvanom zapadnom obalom, otpočinju iskušavati drugi put, i to upravo na istok, prema Nijskome zaljevu, a otuda obalom Ohotskog mora na sjever prema rtovima Marija i Jelisaveta, a zatim prema jugu, da bi se prebacili preko tjesnaca nasuprot rtu Pronge. Pričali su, da je taj put izabrao — uz ostale — i neki Bogdanov, koji je bježao nedugo prije mog dolaska. No to je gotovo nevjerojatno. Istina, uza čitavu Timu vodi giljačka staza i ovdje-ondje nailazi se na jurte, ali je kružni put od Nijskoga zaljeva dug i težak; valja se sjetiti koliku je oskudicu pretrpio

Često se dešava, da bjegunci pokušavaju preploviti tjesnac negdje u blizini tamnice. Za to je potrebna izvanredna smjelost, osobito sretne okolnosti, mnogostruko prethodno iskustvo, koje je bjegunca naučilo, kako je težak i opasan put prema sjeveru kroz tajgu. Bježeći iz Vojevodske i Dujske tamnice, skitnice povratnici polaze na more ne oklijevajući, prvog ili drugog dana nakon bijega. Ovdje nema više nikakva razmišljanja o olujama i opasnostima, već samo životinjski strah gonjene divljači i žudnja za slobodom: ili se udaviti, ili na slobodu. Obično se oni spuštaju 5 do 10 vrsta južnije od Due, prema Agnjevu, ondje grade splav i žure da zaplove u susret zamagljenoj obali, odvojenoj od njih sa 60 ili 70 milja olujnog, hladnog mora. Za moga boravka iz Vojevodske je tamnice bježao na taj način skitnica Prohorov, pravim imenom Miljnikov, o kome sam govorio u prethodnom poglavlju[1]. Plove i na šalandama[2] i barkama za prijevoz sijena, no more svaki put nemilosrdno razbija te dereglije ili ih baca na obalu. Jednom se desilo, da su robijaši bježali na motornom čamcu,

---

Poljakov, spuštajući se od Nijskoga zaljeva prema jugu, da bi se mogla ocijeniti sva opasnost putovanja od toga zaljeva prema sjeveru.

Već sam govorio, kakve strahote doživljavaju bjegunci. Bjegunci, osobito povratnici, postepeno se privikavaju na tajgu i tundru, noge im se prilagođuju, i nije nikakvo čudo, što neki čak spavaju hodajući. Kazivali su mi, da se najdulje mogu zadržati u bijegu kineske skitnice »Hunhuzi«, koje progone na Sahalin iz Primorske oblasti, budući da se oni tobože mogu čitave mjesece hraniti samo korijenjem i travama.

[1] Dana 29. lipnja 1886. god. s ratnoga broda *Tungus*, još dvadeset milja do Due, zapaziše na površini mora crnu točku; kad su se približili, ugledali su ovo: na četiri svezana brvna, sjedeći na hrpama drvene kore, plovila su nekamo dva čovjeka, kraj njih na splavi nalazilo se vjedro pitke vode, glava i pol kruha, sjekira, oko pud brašna, malo riže, dvije stearinske svijeće, komad sapuna i dvije kocke čaja. Kad su ih digli na palubu i upitali, tko su, utvrdilo se, da su to zatvorenici iz Dujske tamnice, koji su pobjegli 17. lipnja (znači, da su se na bijegu nalazili već 12 dana) i da plove — »onamo, u Rusiju«. Nakon koja dva sata digla se strašna oluja, i parobrod nije mogao pristati na Sahalinu. Postavlja se pitanje, što bi se pri takvu vremenu desilo bjeguncima, da ih nisu primili na brod? Isp. o tome »Vladivostok«, 1886. god., br. 31.

[2] posebna vrsta dereglija plitka dna (prim. prev.)

koji je pripadao rudarskom uredu[1]. Dešava se da robijaši bježe na onim istim brodovima, koje krcaju. God. 1883. bježao je na parobrodu *Trijumf* robijaš Franc Kic, koji se zakopao u skladište ugljena. Kad su ga pronašli i izvukli iz skladišta, on je na sva pitanja odgovarao samo jedno: »Dajte mi vode, nisam pio pet dana.«

Dospjevši na ovaj ili na drugi način na kopno, bjegunci se kreću prema zapadu, hraneći se milostinjom, unajmljujući se za radnike gdje je god to moguće, i kradući sve što se dade pojesti, obući ili prodati. Hvataju ih, dugo drže u tamnicama, sude i šalju natrag sa lošim službenim karakteristikama, no mnogi — kako je čitateljima poznato iz sudskih procesa — dospiju i do moskovskog Lopovskog trga a čak i do rodnog sela. U Paljevu pričao mi je pekar Gorjači, jednostavan, iskren i — kako se čini — dobar čovjek, kako je došao do svog sela, vidio se sa ženom i dječicom i kako je bio ponovo prognan na Sahalin, gdje već završava drugu kaznu. Govori se, a i u štampi su se — uz ostalo — pojavljivale pretpostavke, da pobjegle robijaše primaju na svoje brodove američki kitolovci i odvoze ih u Ameriku[2]. To je, naravno, moguće, no ja nisam

---

[1] U lipnju 1887. na Dujskom sidrištu krcao se ugljen na parobrod *Tiru*. Prema običaju ugljen se dopremao na palubu u dereglijama koje je teglio parni čamac. Podveče je zahladilo i počela je oluja. *Tira* se nije mogla držati na sidrima te je uplovila u De-Kastri. Deregliju su izvukli na obalu kraj Due, a motorni je čamac otplovio u Aleksandrovsku stanicu i sklonio se ondje u rječici. Noću, kad se nevrijeme malo stišalo, posluga motornog čamca, koja se sastojala od robijaša, pokazala je nadzorniku lažni telegram iz Due, u kome je naređeno da odmah krenu motornim čamcem na more radi spasavanja dereglija s ljudima, koje je oluja tobože otkinula od obale. Ne sumnjajući u prijevaru, nadzornik je dopustio da motorni čamac isplovi iz pristaništa. No umjesto da krene na jug prema Due, motorni je čamac pošao na sjever. Na njemu je bilo sedam muškaraca i tri žene. Pred jutro se vrijeme pogoršalo. Kraj rta Hoe zalilo je more stroj u motornom čamcu; devet se ljudi udavilo te ih je more izbacilo na obalu, spasio se na daski samo jedan, koji je na motornom čamcu bio krmilar. Taj jedini, koji se spasio, prezimenom Kuznjecov, služi sada u rudniku u Aleksandrovskoj stanici kod rudarskog inženjera. On me je dvorio čajem. To je snažan, crnomanjast, prilično lijep muškarac četrdesetih godina, očito ponosan i divlji; podsjetio me na Tomu Ayrtona iz *»Djece kapetana Granta«*.

[2] »Američki kitolovci prihvaćali su bjegunce iz Botanie Baya — govori Nerčinski Starožil — pa će prihvaćati bjegunce i na Sahalinu.« — »Moskovski vjesnik«, 1875 god., br. 67.

čuo ni za jedan takav slučaj. Američki kitolovci, koji love u Ohotskome moru, rijetko prilaze Sahalinu, a još se rjeđe dešava, da bi mu se približili baš u ono vrijeme, kad se na pustoj istočnoj obali nalaze bjegunci. Prema riječima g. Kurbskoga (»Glas«, 1875. god., br. 312) na Indian-Territoryju na desnoj strani Mississippija žive cijele grupe pastira, koji se sastoje od sahalinskih robijaša. Ti pastiri, ako doista postoje, nisu se probili do Amerike na kitolovcima, već vjerojatno preko Japana. U svakome slučaju bježi se, iako rijetko, ne samo u Rusiju, već i u inozemstvo, i o tome nema nikakve sumnje. Još u dvadesetim godinama naši su robijaši bježali iz ohotske solane na »tople«, t. j. Sandwičke otoke[1].

Strah je pred pobjeglim robijašima vrlo velik, i time se objašnjava zašto je kazna, određena za bježanje, tako stroga i toliko impresionira svojom okrutnošću. Kad iz Vojevodske tamnice ili iz kuće okovanih pobjegne kakva poznata skitnica, glas o tome izaziva strah ne samo kod sahalinskog stanovništva, već čak i kod žitelja na kopnu; pričaju, kad je jednom bježao Buha, da je vijest o tome pobudila kod stanovnika grada Nikolajevska takav strah te je mjesni šef policije smatrao potrebnim da telegrafski zapita: je li istina, da je pobjegao

---

[1] E...v: »*Prognanici robijaši u Ohotsku*«. — »*Ruska starina*«, svezak XXII. A eto usput jednog interesantnog slučaja. God. 1885. pojavila se u japanskim novinama vijest, da je u blizini Sappora doživjelo brodolom nekih devet stranaca. Vlasti su poslale u Sapporo činovnike, da im pomognu. Stranci su — kako su već umjeli — objasnili izaslanicima, da su Nijemci, da je njihova škuna pretrpjela brodolom, a oni da su se spasili u malenu čamcu. Zatim su ih iz Sappora prebacili u Hokodate. Ondje su stali da im govore engleski i ruski, no oni nisu razumjeli ni jedan od tih jezika i odgovarali su samo »žerman, žerman«. Nekako su doznali, tko je od njih kapetan broda, i kad su tome kapetanu pokazali atlas i zamolili ga da pokaže mjesto brodoloma, on je dugo vukao prstom po karti, ali Sapporo nije našao. Odgovori su uopće bili nejasni. Tada se u Hokodateu nalazio naš *Kreiser*. General-gubernator zamolio je komandanta da pošalje prevodioca njemačkog jezika. Komandant je poslao višeg oficira. Sumnjajući da su to sahalinski robijaši, i to baš oni bjegunci, koji su nedavno napali na Kriljonski svjetionik, viši se oficir poslužio lukavstvom, svrstao ih je u red i zapovjedio ruski: »Nalijevo krug, marš!« Jedan od stranaca nije ostao vjeran svojoj ulozi, i tako se doznalo, kojoj narodnosti pripadaju ti prepredeni Odiseji. Isp. o tome »Vladivostok«, 1885. god., br. 33 i 38.

Buha[1]. Glavna opasnost, koja društvu prijeti od bježanja, sastoji se u prvome redu u tome, što ona razvijaju i potpomažu skitanje, a kao drugo, dovode gotovo svakog bjegunca u nelegalan položaj, te je on u golemom broju slučajeva upravo prisiljen da čini nove zločine. Najveći broj povratnika sačinjavaju bjegunci; najstrašnije i najsmionije zločine izvršili su dosad na Sahalinu bjegunci.

Danas se za sprečavanje bijegova upotrebljavaju uglavnom represivne mjere. Te mjere umanjuju broj bijegova, no samo do određene granice, i kad bi represija bila dotjerana do svog idealnog savršenstva, ipak ne bi isključivala mogućnost bijegova. Postoji granica, preko koje represivne mjere prestaju biti djelotvorne. Kako je poznato, robijaš bježi dalje i onda, kad stražar nanišani na nj; njega ne odvraća od bijega ni oluja, ni uvjerenje da će se udaviti. A kad se prijeđe određena granica, represivne mjere postaju same uzrok bježanja. Tako, na primjer, zastrašujuće kazne za bježanje, koje se sastoje u tome, što se bjeguncu dodaje još nekoliko godina robije uz staru kaznu, povećavaju broj onih, koji su suđeni na neodređen rok ili na dugu vremensku kaznu, a time se povećava i broj bježanja. Govoreći općenito, nema nade da bi represivne mjere u borbi s bježanjem mogle uspjeti, one jako odstupaju od ideala našeg zakonodavstva, koje u prvom redu kaznu smatra sredstvom za popravljanje. Kad se sva energija i domišljenost tamničara iz dana u dan troši samo na to, da zatvorenika postavi u takve komplicirane fizičke uslove, koji bi onemogućili bježanje, onda tu uopće nije riječ o popravljanju, već se može govoriti samo o pretvaranju robijaša u zvijer, a tamnice u zvjerinjak. A te su mjere i nepraktične: u prvome redu, one uvijek znače težak teret za pučanstvo, koje nije krivo za bijegove, a kao drugo — zatvaranje u čvrsto sagrađenoj tamnici, okivanje u lance, ba-

---

[1] Taj Buha bio je čuven zbog svojih bježanja i stoga, što je zaklao mnogo giljačkih porodica. U posljednje je vrijeme zatvoren u kući okovanika s lancima na rukama i nogama. Kad je generalgubernator obilazio s poglavarom otoka kuće okovanika, ovaj je posljednji zapovjedio da se s Buhe skinu ručni lanci i pritom je od njega uzeo časnu riječ da više ne će bježati. Interesantno je, da taj Buha uživa glas *časna čovjeka*. Kad ga šibaju, on viče: »Kriv sam, vaše visokoblagorode! Kriv sam! Tako mi treba!« Lako je moguće, da će održati svoju riječ. Robijašima se dopada reputacija časnoga čovjeka.

canje u raznovrsne samice, tamne komore i okivanje u tačke čine čovjeka nesposobnim za rad.

Takozvane humane mjere, svako poboljšanje zatvorenikova života, bude li to suvišan komadić kruha ili nada u bolju budućnost, također znatno smanjuju broj bijegova. Navest ću primjer: 1885. god. bježalo je 25 naseljenika, a 1887. god., poslije žetve u 1886. god., samo 7. Naseljenici bježe mnogo rjeđe nego robijaši, a prognanici seljaci gotovo uopće ne bježe. Najmanje se bježi iz Korsakovskog okruga stoga, što su ondje bolje žetve, među osuđenicima ima više onih s kratkom vremenskom kaznom, klima je blaža i lakše je steći seljačka prava, nego na Sjevernom Sahalinu, a nakon izdržane robije nije potrebno da se osuđenik vraća u rudnik, kako bi zaslužio komad kruha. Što zatvorenik živi bolje, to je manja opasnost da će pobjeći, i u tome valja kao vrlo pouzdane smatrati takve mjere, kao što su poboljšanja tamničkih uvjeta, izgradnja crkava, osnivanje škola i bolnica, osiguranje prognaničkih porodica, zarada, i t. d.

Za svakog uhvaćenog i u tamnicu dopremljenog bjegunca, kako sam već rekao, redovi, Giljaci i uopće svi, koji se bave lovom bjegunaca, dobivaju od države novčanu nagradu u iznosu od tri rublja po glavi. Nema sumnje da novčana nagrada, koja mami gladna čovjeka, pomaže samoj stvari i povećava broj »uhvaćenih i onih, koji su pronađeni mrtvi i koji su ubijeni«, no ta pomoć, naravno, uopće ne izravnava onu štetu, koju nužno uzrokuju stanovništvu otoka ružni instinkti, probuđeni u njemu pomoću ta tri rublja. Tko je prisiljen — kao vojnik ili opljačkani naseljenik — da lovi bjegunce, taj će ih hvatati i bez nagrade od tri rublja, a tko ne lovi po službenoj dužnosti niti iz nevolje, već iz spekulativnih motiva, za njega je lov prljav zanat, a ta su tri rublja popuštanje najnižem ljudskom svojstvu.

Prema podacima, kojima raspolažem, od 1501 bjegunca uhvaćeno je i dobrovoljno se vratilo 1010 robijaša; pronađeno je mrtvih i ubijeno je pri progonu 40; bez traga je nestao 451 čovjek. Prema tome, od čitave gomile bjegunaca Sahalin napušta jedna trećina, usprkos njegovu otočnom položaju. U »Vjesniku«, iz koga sam uzeo te brojke, oni koji su se do-

brovoljno vratili, i ulovljeni, obuhvaćeni su jednim brojem, pronađeni mrtvima i ubijeni pri progonu također su brojeni zajedno, i stoga se ne zna, kolik se broj odnosi na uhvaćene i kolik postotak bjegunaca gine od vojničkih metaka[1].

XXIII

Obolijevanje i smrtnost prognanika. — Medicinska organizacija. — Lazaret u Aleksandrovsku.

God. 1889. u sva tri okruga bila su evidentirana 632 robijaša oba spola nemoćna i nesposobna za rad, što je iznosilo 10,6% ukupnog broja robijaša. Na taj način jedan nemoćni i nesposobni za rad dolazi na 10 ljudi. No ni stanovništvo sposobno za rad ne izaziva utisak da je potpuno zdravo. Među prognanim muškarcima ne ćete naići na dobro ugojene, pune, rumene; čak i oni naseljenici, koji ne rade ništa, mršavi su i blijedi. Ljeti 1889. godine od 131 robijaša, koji su radili na cesti u Tarajki, bilo je 37 bolesnih, a ostali su se pojavili pred poglavarom otoka, koji je prispio onamo, »u najužasnijem stanju: izderani, mnogi bez košulja, izjedeni od komaraca, izgrebeni od batrljaka drveća, no nitko se nije tužio« (Naredba 1889. god., br. 318).

Onih, koji su tražili liječničku pomoć god. 1889. bilo je 11309; u liječničkom izvještaju, iz koga uzimam ovu brojku,

---

[1] Prema stupnju kažnjivosti *»Statut o prognanicima«* razlikuje bježanje od udaljivanja, bježanje u Sibiru i izvan Sibira, a također prvo, drugo, treće, četvrto i daljnje bježanje. Smatra se udaljivanjem, a ne bijegom robijaša, ako ga ulove prije nego što proteknu tri dana ili ako se vrati, a još nije prošlo sedam dana, računajući od početka bijega. Za naseljenika ti su rokovi povećani, u prvome slučaju do sedam, a u drugome do četrnaest dana. Bježanje izvan Sibira smatra se većim zločinom i kažnjava strože nego bježanje u Sibir; ta je razlika osnovana vjerojatno na tome, što se smatra, da je za bijeg u Evropsku Rusiju potrebno mnogo veće angažiranje zločinačke volje nego za bijeg u neku sibirsku guberniju. Najblaža kazna, koja se odmjeruje robijašu za bježanje, iznosi četrdeset udaraca bičem i produženje roka robijaških radova za četiri godine, najstroža — sto udaraca bičem, robija bez određenog roka, vezanje uz tačke na tri godine i držanje u kategoriji onih, koji su na ispitivanju, za vrijeme od dvadeset godina. Isp. čl. 445. i 446. *»Statuta o prognanicima«*, izd. 1890. god.

prognanici i slobodni ljudi registrirani su neodvojeno, no sastavljač izvještaja napominje, da su glavni kontingent bolesnika sačinjavali prognanici robijaši. Uzevši u obzir, da se vojnici liječe kod svojih vojničkih liječnika, a činovnici i njihove porodice u vlastitoj kući, može se uzeti, da su brojem 11309 obuhvaćeni samo prognanici i njihove porodice, a pritom robijaši čine većinu, te je na taj način svaki prognanik i onaj, koji je povezan sa progonstvom, tražio liječničku pomoć bar jednom u godini dana[1].

O obolijevanju prognanika mogu suditi samo po izvještaju za 1889. godinu, no on je nažalost sastavljen prema podacima bolničkih »Prijemnih knjiga«, koje se ovdje vode vrlo nemarno, tako da sam morao uzeti još u pomoć crkvene matične knjige i ispisati iz njih uzroke smrti za posljednjih deset godina. Uzroke smrti registriraju gotovo u svakome slučaju svećenici prema bilješkama liječnika i bolničara, i tu ima mnogo fantazije[2], ali je općenito taj materijal u svojoj biti jednak onome, koji je sadržan u »Prijemnim knjigama«, te nije ni bolji ni lošiji. Razumljivo je, da izvora i jedne i druge vrste nije nikako bilo dovoljno, i sve ono, što će čitatelj u mome daljnjem izlaganju naći o bolestima i smrtnosti, nije slika, već su to samo slabe konture.

Bolesti, koje su u izvještaju bile evidentirane u dvije odvojene grupe — općezarazne i epidemijske, do danas nisu na Sahalinu bile jako rasprostranjene. Tako su male boginje bile 1889. god. registrirane samo tri puta, a šarlah, difterija i gušobolja nijednom. Smrt od tih bolesti, koje u prvome redu napadaju djecu, spominje se u matičnim knjigama u toku deset godina samo 45 puta. U taj su broj ušle i »angine« i »upale grla«, koje su imale zarazni i epidemički karakter, o čemu mi je svaki puta svjedočio niz dječjih smrti u kratkom vremenskom razdoblju. Epidemije bi obično počinjale u rujnu ili listopadu, kada su parobrodima Dobrovoljne flote dovozili u koloniju bolesnu djecu; epidemija bi trajala dugo, ali nije

---

[1] God. 1874. u Korsakovskom su okrugu bolesni stajali prema općem broju u odnosu 227,2 : 100. Sincovski, liječnik: *»Higijenske prilike prognanika robijaša«*. — »Zdravlje«, 1875. god., br. 16.

[2] Između ostalog, nailazio sam ovdje na takve dijagnoze, kao što su: neumjereno dojenje, nerazvijenost za život, duševna bolest srca, zapaljenje tijela, unutrašnja iscrpenost, neobična pneumonija, zatvor i drugo.

bila oštra. Tako je 1888. god. u Korsakovskoj parohiji »angina« počela u listopadu i svršila u travnju iduće godine pokosivši u svemu desetoro djece; epidemija difterije počela je 1888. god. u Rikovskoj parohiji ujesen i trajala je cijelu zimu, zatim je prešla u Aleksandrovsku i Dujsku parohiju i ondje nestala u studenom 1889. god., t. j. održala se preko cijele godine; umrlo je 20 djece. Boginje su zabilježene u izvještaju jedamput, a za deset godina umrlo je od njih 18 osoba; bile su dvije epidemije u Aleksandrovskom okrugu: jedna 1886. god. od prosinca do lipnja, i druga 1889. god. ujesen. Onih strašnih epidemija boginja, koje su nekad epidemički harale svim otocima Japanskog i Ohotskog mora sve do Kamčatke i katkad uništavale cijela plemena, poput Aina, sada ovdje više nema ili se bar o njima ništa ne čuje. Kozičava lica susreću se među Giljacima često, no tome su uzrok ospice (varicella), koje se — što je vrlo vjerojatno — ne mogu istrijebiti kod domorodaca[1].

Od tifoznih bolesti trbušni je tifus u izvještaju bio evidentiran 23 puta, sa smrtnošću od 10%, periodički i pjegavi tifus po tri puta, ali bez smrtnih slučajeva. U matičnim je knjigama smrt od tifoznih bolesti i groznicâ upisana 50 puta, no sve su to pojedinačni slučajevi, razasuti po knjigama svih četiriju parohija u razdoblju od deset godina. Ni u jednome dopisu nisam nailazio na podatke o tifoznim epidemijama, te ih — najvjerojatnije — nije ni bilo. Prema izvještaju, trbušni je tifus zapažen samo u dva sjeverna okruga; kao njegovi uzročnici navedeni su nedostatak čiste vode za piće, onečišćenje tla u blizini tamnice i rijeke, a isto tako i velik broj ljudi na jednome mjestu i ograničenost prostora. Ja lično nisam nijednom naišao na trbušni tifus na Sjevernom Sahalinu, iako sam ondje obišao sve kolibe i posjetio lazaret; neki su me

---

[1] O epidemiji te bolesti, koja se god. 1868. proširila po cijelome Sahalinu, i o cijepljenju domorodaca protiv ospica god. 1858., isp. Vasiljeva *»Put na otok Sahalin«*. — »Arhiv sudske medicine«, 1870. god., br. 2. Protiv svrbeža kod varicelle Giljaci upotrebljavaju topljenu tuljansku mast, kojom mažu čitavo tijelo. Stoga, što se Giljaci nikad ne peru, ospice su kod njih bile praćene takvim svrbežom, kakav se nikad nije pojavljivao kod Rusa; od češanja nastajale su rane. God. 1858. na Sahalinu su harale prave boginje, izvanredno zloćudne; neki stari Giljak govorio je dru. Vasiljevu, da je od troje bolesnika umiralo dvoje.

liječnici uvjeravali, da tog oblika na otoku uopće nema, i on je kod mene ostao pod velikim znakom pitanja. Što se tiče periodičkog i pjegavog tifusa, one slučajeve, koji su se dosad javili na Sahalinu, smatram uvezenim, poput šarlaha i difterije; mora se pretpostaviti da su teške infekciozne bolesti dosada nailazile na otoku na nepogodno tlo za svoj razvitak.

Neprecizno definirane groznice zabilježene su 17 puta. U izvještaju taj je oblik opisan ovako: »Javljala se ona u prvome redu za zimskih mjeseci, očitovala se groznicom povratnog tipa, katkad i pojavom roseola[1] i općim pritiskom na mozgovne centre, nakon kratkog roka od 5 do 7 dana groznica je prestajala i nastupalo bi brzo ozdravljenje«. Ovaj je tifoid ovdje vrlo rasprostranjen, osobito u sjevernim okruzima, no u izvještaj ne dospijeva ni stoti dio svih slučajeva, jer se bolesnici obično ne liječe od te bolesti, već je prebole hodajući, a ako leže, leže kod kuće na peći. Kako sam imao prilike da se uvjerim za vrijeme svoga kratkog boravka na otoku, u etiologiji te bolesti igra glavnu ulogu prehlada, od nje obolijevaju radnici u tajgi za hladna i vlažna vremena i oni, koji spavaju pod otvorenim nebom. Ponajčešće susreću se takvi bolesnici na cestovnim radovima i u novim naseljima. To je prava *febris sachalinensis*[2].

Od upale pluća razboljelo se 1889. god. 27 ljudi, a umrla je trećina. Ta je bolest, kako se čini, opasna jednako za prognanike kao i za slobodne. U razdoblju od deset godina u matičnim se knjigama spominje smrt od nje 125 puta; 28% otpada na svibanj i lipanj, kad na Sahalinu vlada ružno, promjenljivo vrijeme i kad počinju radovi daleko od tamnice, 46% na prosinac, siječanj, veljaču i ožujak, t. j. na zimu[3]. Predispoziciju za oboljenje od upale pluća stvaraju ovdje u prvome redu strašne zimske hladnoće, oštre promjene vremena i teški radovi za lošeg vremena. U referatu liječnika okružnog lazareta g. Perljina od 24. ožujka 1889. god. (kopiju tog referata donio sam sobom) rečeno je među ostalim: »Neprekidno me je užasavalo obolijevanje velikog broja prognaničko-robijaških radnika od jake upale pluća«; uzroci su

---

[1] sipnje (op. ur.)

[2] Sahalinska groznica.

[3] U srpnju, kolovozu i rujnu god. 1889. nije bilo ni jednog slučaja. U listopadu nastupila je smrt od upale pluća samo jedamput za posljednjih deset godina; taj se mjesec može smatrati na Sahalinu najzdravijim.

— po mišljenju dra. Perljina — ovi: »Tri radnika vuku iz daljine od 8 vrsta balvane s promjerom od 6 do 8 vršaka, duge četiri hvata; pretpostavivši, da je balvan težak 25—35 pudi, po snježnome putu, uz toplu odjeću, pri ubrzanome radu dišnog sistema i optoka krvi« i t. d.[1].

Dizenterija ili krvavi proljev bio je zabilježen samo pet puta. God. 1880. u naselju Due, a god. 1887. u Aleksandrovsku, kako se čini, harale su epidemije krvavoga proljeva; za desetogodišnji je period u matičnim knjigama zabilježeno u svemu 8 smrtnih slučajeva. U starim dopisima i izvještajima često se spominje krvavi proljev, koji je u prošlosti najvjerojatnije bio na otoku isto tako obična pojava kao i skorbut. Trpjeli su od njega prognanici, vojnici i domoroci, kao njegov uzrok navodilo se lošu hranu i teške životne uvjete[2].

Azijatska kolera nije se na Sahalinu još ni jednom javila. Crveni vjetar i bolničku gangrenu vidio sam ja sâm i, kako se čini, te se bolesti u ovdašnjim bolnicama ne mogu iskorijeniti. Hripavca nije bilo 1889. god. Malarija je zabilježena 428 puta; pritom na Aleksandrovski okrug otpada više od polovice: u izvještaju se kao uzroci navode vrućina u nastambama bez dovoljnog pritjecanja svježeg uzduha, zagađeno tlo oko nastambi, radovi na mjestima izloženim povremenim poplavama i podizanje naselja na takvim mjestima. Svi ti nezdravi uvjeti postoje, no ipak, otok ne pobuđuje dojam malaričnog kraja. Obilazeći kolibe, nisam nailazio na malarične bolesnike i ne sjećam se nijednoga takva naselja, u kome bi se tužili na tu bolest. Vrlo je vjerojatno, da su mnogi od evidentiranih bolovali od groznice još u domovini te su stigli na otok već s povećanom slezenom.

Smrt od sibirske kuge u matičnim se knjigama spominje samo jedamput. Ni sakagija, ni bjesnilo nisu još zapaženi na otoku.

Na bolesti dišnih organa otpada jedna trećina umrlih; posebno od sušice umire 15%. U matičnim su knjigama zapisani samo kršćani, no ako se još dodaju muslimani, koji obično umiru od tuberkuloze, dobiva se golem postotak. U svakome slučaju, odrasli na Sahalinu u najvećoj mjeri oboli-

---

[1] Uzgred budi rečeno, u tome sam izvještaju našao ovakvu pojedinost: »Robijaše surovo kažnjavaju šibama do te mjere, da ih neposredno ispod šiba u nesvijesti dopremaju u lazaret.«

[2] Dr. Vasiljev nailazio je često na Sahalinu na Giljake, koji su trpjeli od krvavog proljeva.

jevaju od sušice; ona je ovdje najčešća i najopasnija bolest. Najviše umiru u prosincu, kad je na Sahalinu vrlo hladno, te u ožujku i travnju; najmanje u rujnu i listopadu. Evo dobnog sastava onih, koji su umrli od tuberkuloze:

od	0	do	20	godina	3%
„	20	„	25	„	6%
„	25	„	35	„	43%
„	35	„	45	„	27%
„	45	„	55	„	12%
„	55	„	65	„	6%
„	65	„	75	„	2%

Na Sahalinu su, prema tome, izvrgnuti opasnosti da umru od sušice ponajviše ljudi u dobi od 25 do 35 i od 35 do 45 god., radno doba, vrijeme punoga cvata[1]. Većinu onih, koji su umrli od sušice, čine robijaši (66%). Upravo to pretezanje radnog životnog doba i robijaša opravdava zaključak, da velika smrtnost od sušice u prognaničkoj koloniji zavisi ponajviše od nepovoljnih životnih uvjeta u zajedničkim sobama i težine robijaških radova, koji nadilaze snage i oduzimaju radniku više, nego što mu može pružiti tamnička hrana. Oštra klima, raznovrsna oskudica, koju robijaši trpe pri radu, za vrijeme bijega ili dok su zatvoreni u samicama, nemiran život u zajedničkim sobama, nedostatak masnoća u hrani, čežnja za domovinom — to su glavni uzroci sahalinske sušice.

Sifilis je 1889. god. bio zabilježen 246 puta sa 5 smrtnih slučajeva. Sve su to — kako je navedeno u izvještaju — bili stari sifilitičari, sa sekundarnim i tercijarnim oblicima bolesti. Sifilitičari koje sam vidio izazivali su mučan utisak; ti zapušteni, zastarjeli slučajevi govorili su o potpunom nedostatku sanitarnog nadzora, koji bi u biti — zbog malobrojnosti prognaničkog stanovništva — mogao biti savršen. Tako sam u Rikovskom vidio Židova sa sifilitičkom sušicom; on se odavna nije liječio te je propadao malo po malo, a obitelj je nestrpljivo očekivala njegovu smrt — sve to kojih pola vrste daleko

[1] Napominjem čitatelju, da ta životna dob stoji prema čitavu prognaničkom stanovništvu u odnosu 24,3% i 24,1%.

od bolnice! U matičnim knjigama smrt od sifilisa spominje se 13 puta[1].

Bolesnih od skorbuta bilo je 1889. god. zabilježeno 271, umrlo je 6. U matičnim je knjigama smrt od skorbuta evidentirana 19 puta. Prije 20 do 25 godina ta se bolest javljala na otoku neisporedivo češće nego za posljednjih deset godina i od nje je stradavalo mnogo vojnika i zatvorenika. Neki stari dopisnici, koji su se zanimali za osnivanje prognaničke kolonije na otoku, tvrdili su da skorbuta uopće nema, a u isto su vrijeme hvalili divlji luk kao izvrsno sredstvo protiv skorbuta i pisali, da je stanovništvo pripremalo za zimu stotine pudi toga sredstva. Skorbut, koji hara na Tatarskoj obali, teško da bi poštedio Sahalin, gdje životni uvjeti u stanicama nisu bili nimalo bolji. Danas tu bolest ponajčešće donose zatvorenici na parobrodima Dobrovoljne flote. To potvrđuje i medicinski izvještaj. Okružni načelnik i tamnički liječnik u Aleksandrovsku pričali su mi, da je 2. svibnja 1890. god. *Peterburgom* stiglo 500 kažnjenika, od toga je bar 100 bolovalo od skorbuta; 51 otpremio je liječnik u bolnicu i bolnički odjel tamnice. Jedan od tih bolesnika, poltavski Hohol, koga sam još zatekao u bolnici, pričao mi je, da se razbolio od skorbuta u harkovskoj centrali[2]. Od općih poremećenja ishrane — osim

---

[1] Na sifilis se ponajčešće nailazi u Aleksandrovskoj stanici. U izvještaju objašnjava se to time, što se ondje gomila znatan broj novopridošlih kažnjenika i njihovih porodica, vojnika, obrtnika i svih prispjelih naseljenika, prigodom dolaska parobroda na Aleksandrovsko i Dujsko sidrište i ljetnih sezonskih radova. U izvještaju spomenute su i mjere, koje se primjenjuju protiv sifilisa: 1. pregled robijaša prvog i petnaestog dana u mjesecu; 2. pregled partija, koje pristižu na otok; 3. svakodnevni pregled žena sumnjiva morala; 4. nadzor nekadašnjih sifilitičnih bolesnika. No bez obzira na sve te preglede i nadzor velik postotak sifilitičara izmiče registraciji.

Dr. Vasiljev, koji je 1869. god. poslan na Sahalin, da pruži medicinsku pomoć domorocima, nije naišao na Giljake, koji boluju od sifilisa. Aini nazivaju sifilis japanskom bolešću. Japanci, koji dolaze radi ribolova, moraju podnijeti konzulu liječničku svjedodžbu da ne boluju od sifilisa.

[2] Dug boravak u centralnim tamnicama i potpalublju stvara dispoziciju prema oboljenju od skorbuta, te se dešavalo, da čitave partije kažnjenika obole tek što stignu na otok. »Posljednji transport robijaša s „*Kostrome*" — piše jedan od dopisnika — stigao je zdrav, sada su svi u skorbutu.« — »Vladivostok«, 1885. god., br. 30.

skorbuta spomenut ću još marazam od koga na Sahalinu umire mnogo mlađih ljudi, koji pripadaju radnoj dobi. Jedan je evidentiran, da je umro sa 27, drugi sa 30, ostali sa 35, 43, 46, 47, 48 ... godina. Nije vjerojatno, da je to bilješka bolničara ili svećenika, budući da se »staračkı marazam«, kao uzrok smrti ljudi koji nisu bili stari i nisu navršili 60 godina, spominje u matičnim knjigama 45 puta. Srednje trajanje života ruskoga prognanika još je nepoznato, no ako se sudi na prvi pogled, Sahalinci rano stare i onemoćaju, i robijaši ili naseljenici od 40 godina često izgledaju kao starci.

Zbog živčanih bolesti prognanici se javljaju u bolnicu dosta rijetko. Tako je 1889 god. evidentirano samo 16 slučajeva neuralgije i grčeva[1]. Očito se liječe samo oni živčani bolesnici, koje dovoze ili dovode. Upala mozga, apopleksija i paraliza dali su 24 slučaja sa 10 smrti, epilepsija je zabilježena 31 put, a rastrojstvo umnih sposobnosti 25 puta. Duševni bolesnici, kako sam već govorio, nemaju na Sahalinu posebne prostorije; za mog boravka, neke od njih smještavali su u Korsakovskom naselju zajedno sa sifilitičarima, pri čemu se jedan čak, kako su mi pričali, zarazio sifilisom, drugi — živeći na slobodi — radili su jednako kao i zdravi, stanovali s njima, bježali i bili suđeni. Ja sam lično u stanicama i naseljima susretao mnogo luđaka. Sjećam se, kako je u Due neki bivši vojnik neprekidno trabunjao o zračnim i nebeskim oceanima, o svojoj kćeri Nadeždi i perzijskom šahu i o tome, kako je ubio Krestovozdviženskoga pojca. Za mog boravka jednom je u Vladimirovki neki Vetrjakov, koji je izdržao pet godina robije, s tupim, idiotskim izrazom pristupio upravitelju naselja, g. J., i prijateljski mu pružio ruku. »Kako se to ti sa mnom pozdravljaš?« — začudio se g. J. Pokazalo se, da je Vetrjakov došao zamoliti, ne bi li mogao od države dobiti tesarsku sjekiru. »Sagradit ću sebi bajtu, zatim ću tesati kolibu« — reče on. To je odavno već priznati luđak, bio je na liječničkom promatranju, paranoik je. Upitah ga za očevo ime. Odgovorio je »Ne znam«. Pa ipak su mu dali sjekiru.

---

[1] Robijaša s migrenom ili išijasom lako je osumnjičiti zbog simulacije i ne pustiti u bolnicu, jednom sam vidio kako je čitava gomila robijaša molila upravitelja tamnice da ih pusti u bolnicu, a on je odbio sve, ne hoteći ispitivati, tko je bolestan, a tko zdrav.

Ne govorim o slučajevima duševnog poremećenja, o početnom stadiju progresivne paralize i dr., gdje je potrebna više ili manje precizna dijagnoza. Svi oni rade i vrijede kao zdravi. Neki dolaze već bolesni ili donose u sebi zametak bolesti; tako je u matičnim knjigama zapisano, da je od progresivne paralize umro robijaš Gorodov, koji je osuđen za ubojstvo s predumišljajem, što ga je možda izvršio već bolestan. Drugi pak obolijevaju na otoku, gdje se svaki dan i svaki sat javlja dovoljno uzroka, da slab čovjek rastrojenih živaca siđe s uma[1].

Želučano-crijevne bolesti bile su u 1889. god. evidentirane 1760 puta. Za deset godina umrlo je 338 osoba; od toga se broja 66% odnosi na djecu. Najopasniji su mjeseci za djecu srpanj, a osobito kolovoz; na njih pada trećina čitavog broja umrle djece. Odrasli umiru od želučano-crijevnih poremećaja ponajviše također u kolovozu, možda stoga, što se u tome mjesecu javljaju periodička riblja jata, te se ljudi prenajedu ribe. Katar želuca ovdje je obična bolest. Kavkaski domoroci tuže se neprekidno, da ih »boli srce«, a poslije raženog hljeba i tamničkog ščija povraćaju.

Zbog ženskih bolesti obraćale su se prognanice 1889. god. bolnici rijetko, u svemu 105 puta. Međutim, u koloniji gotovo nema zdravih žena. U aktu jedne od komisija o prehrani robijaša, u kojoj je učestvovao upravitelj medicinske službe, rečeno je, među ostalim: »Oko 70% prognanica robijašica boluje od kroničnih ženskih bolesti.« Dešavalo se, da u čitavoj novopristigloj partiji zatvorenica nije bilo nijedne zdrave.

Od očnih bolesti najviše se susreće konjunktivitis; njegov epidemički oblik ne može se iskorijeniti kod domorodaca[2]. O ozbiljnijim očnim bolestima ne mogu reći ništa, budući da su u izvještaju sve očne bolesti iskazane općenito jednom brojkom 211. U kolibama sam nailazio na jednooke, sa mrenom i slijepe; vidio sam i slijepu djecu.

---

[1] Na primjer, grižnja savjesti, čežnja za domovinom, trajno povrijeđeno samoljublje, samoća i raznovrsne robijaške spletke...

[2] Dr. Vasiljev: »Kod Giljaka jako utječe na nastajanje bolesti stalno promatranje snježne pustinje... Znam iz iskustva, da se nakon nekoliko dana od trajnog promatranja snježne pustinje može dobiti blenoreična upala sluzave očne ovojnice.« Robijaši vrlo lako obolijevaju od kokošje sljepoće. Katkad ona »navaljuje« na čitave partije, tako da robijaši tapkaju, držeći se jedan drugoga.

S traumatskim povredama, iščašenjima, prijelomima, ubojima i svakovrsnim ranama obraćalo se u 1889. god. za pomoć 1217 ljudi. Sve su to povrede dobivene u radu, pri raznovrsnim nesretnim slučajevima, na bijegu (rane od vatrenog oružja), u tučnjavi. U tu grupu bila su uvrštena i 4 slučaja, kad su prognanice kažnjenice dopremljene u bolnicu, jer su ih njihovi priležnici izbili[1]. Smrzavanje je bilo registrirano 290 puta.

Slučajeva neprirodne smrti među pravoslavnim stanovništvom bilo je u toku 10 godina 170. Od tog je broja 20 osuđeno na vješanje, za dva se ne zna, tko ih je objesio; samoubojstava bilo je 27, pritom su se na Sjevernom Sahalinu strijeljali (jedan se ustrijelio stojeći na straži), a na Južnom Sahalinu trovali su se jedićem; bilo je mnogo utopljenih, smrznutih, prignječenih drvećem; jednog je rastrgao medvjed. Osim takvih uzroka, kao što su paraliza srca, srčana kap, apopleksija, opća paraliza tijela i t. sl., u matičnim knjigama zabilježeno je još 17 ljudi, koji su umrli »naprasnom« smrću; od njih je više od polovine bilo u dobi od 24 do 40 godina, a samo jednome bilo je više od 50.

To je sve, što mogu reći o obolijevanju u prognaničkoj koloniji. Bez obzira na izvanredno slab razvoj infekcioznih bolesti, ipak ne mogu a da ih ne smatram značajnima, makar i na osnovi netom navedenih brojki. Bolesnika, koji su 1889. god. zatražili medicinsku pomoć, bilo je 11309; no kako većina robijaša ljeti živi i radi daleko izvan tamnice, gdje se samo kod većih partija nalaze bolničari i kako većina naseljenika zbog velike udaljenosti i lošeg vremena ne može dolaziti ili se dovoziti u bolnice, to se ta brojka odnosi uglavnom na onaj dio stanovništva, koje živi u stanicama, u blizini zdravstvenih ustanova. Prema podacima izvještaja, 1889. god.

---

[1] Sastavljač izvještaja komentira te slučajeve ovim primjedbama: »Razdioba prognanica robijašica u priležništvo prognanicima naseljenicima ima prisilan karakter za žene.« Neki se robijaši osakaćuju, da ih ne bi slali na rad, na primjer odsijecaju sebi prste na desnoj ruci. U tome su naročito domišljati simulanti; oni pritištu uz tijelo usijane petake, namjerno smrzavaju sebi noge, upotrebljavaju nekakav kavkaski prašak, koji — posut na malenu ranu ili čak na ogrebotinu — izaziva prljavu ranu, koja se gnojno raspada; jedan je usuo sebi u uretru burmuta i t. d. Više od svih vole simulirati Mandžurci, koje ovamo šalju iz Primorske oblasti.

umrlo je 194, ili 12,5°/o od 1000. Prema tom podatku o smrtnosti moglo bi se stvoriti prekrasnu iluziju i smatrati naš Sahalin najzdravijim mjestom na svijetu; no valja uzeti u obzir ovaj moment: u običnim prilikama na djecu otpada više od polovine svih umrlih, a na starce nešto manje od četvrtine, na Sahalinu je pak djece vrlo malo, a staraca gotovo i nema, tako da se koeficijent od 12,5°/o u biti odnosi samo na radnu dob; usto je on iskazan niže od stvarnoga, budući da se u izvještaju izračunava na pretpostavci, kao da ima 15000 stanovnika, t. j. bar jedan i pô puta više, nego što ih je bilo uistinu.

Danas postoje na Sahalinu tri medicinske ustanove, prema broju okruga: u Aleksandrovsku, Rikovskom i Korsakovsku. Bolnice se zovu na starinski način — okružni lazareti, a one kolibe ili sobe, u koje smještaju bolesnike s lakim oboljenjima nazivaju se — odjelima. Na svaki okrug dolazi po jedan liječnik, a na čelu čitave organizacije stoji rukovodilac medicinske službe, doktor medicine. Vojni odredi imaju svoje lazarete i liječnike, i često se dešava, da vojni liječnici privremeno vrše dužnost tamničkih: tako je za vrijeme mog boravka zbog odsutnosti rukovodioca medicinske službe, koji je otputovao na tamničku izložbu, i tamničkog liječnika, koji je dao ostavku, lazaretom u Aleksandrovsku upravljao vojni liječnik; u Due je za mog boravka pri izvršenju kazne vojni liječnik zamjenjivao tamničkoga. Ovdašnjim bolnicama upravlja se na osnovu statuta o građanskim bolničkim ustanovama, a izdržavaju se na račun tamničkog budžeta.

Reći ću nekoliko riječi o Aleksandrovskoj bolnici. Sastoji se od nekoliko zgrada baračnog sistema[1], predviđenih za 180 kreveta. Kad sam se približavao bolnici, nove su barake blistale na suncu svojim teškim, okruglim gredama i mirisale na crnogoricu. U apoteci je sve novo, sve se sja, postoji čak i Botkinova bista, koju je prema fotografiji izmodelirao jedan robijaš. »Nije mnogo sličan« — govorio je bolničar, promatrajući

[1] Lazaret zauzima prostor od 8574 kvadratnih hvati, sastoji se od 11 zgrada, smještenih na tri točke: 1. administrativni kompleks, koji u sebi obuhvaća apoteku, kiruršku sobu i sobu za pregled bolesnika, 4 barake, kuhinja sa ženskim odjelom uz nju i stražarnica — to se upravo i naziva lazaretom; 2. dvije zgrade za sifilitičare, muške i ženske, kuhinja i prostorija za nadziratelje; 3. 2 zgrade, zauzete epidemijskim odjeljenjem.

tu bistu. Tu su — kao obično — golemi sanduci raznih cortexa i radixa[1], od kojih je dobra polovina već odavna neupotrebljiva. Idem dalje u barake, u kojima leže bolesnici. Tu je u prolazu između dva reda kreveta po podu prostrto smrekovo granje. Kreveti su drveni. Na jednome leži robijaš iz Due prerezana grla; rana je duga pola vrška i zjapi suha; čuje se kako šišti uzduh. Bolesnik se tuži, da ga je na poslu zasula lavina i povredila mu bok; on je zahtijevao da ga smjeste na odjel, ali ga bolničar nije primio i on je, ne mogavši podnijeti te uvrede, pokušao samoubojstvo — htio se zaklati. Na vratu nema zavoja; rana je prepuštena samoj sebi. Desno od tog bolesnika, na udaljenosti od 3 do 4 aršina od njega, leži Kinez s gangrenom, lijevo robijaš sa crvenim vjetrom... U kutu drugi sa crvenim vjetrom... Kod kirurških su bolesnika zavoji prljavi, gaza sumnjiva izgleda, takva je kao da su po njoj hodali. Bolničari i posluga su nedisciplinirani, ne shvaćaju pitanja i pobuđuju neugodan dojam. Samo robijaš Sozin, koji je na slobodi bio bolničar, očito poznaje ruske prilike i čini se, da je on u cijeloj toj bolničkoj gomili jedini čovjek, koji svojim odnosom prema poslu ne nanosi sramotu bogu Eskulapu[2].

Kratko vrijeme nakon toga primam ambulantne bolesnike. Soba za pregled nalazi se pored apoteke, nova je; miriše na svježe drvo i lak. Stol, za kojim sjedi liječnik, ograđen je drvenom rešetkom, kao u banci, tako da se za vrijeme prijema bolesnik ne može približiti, i liječnik ga ponajviše ispituje na udaljenost. Za stolom kraj liječnika sjedi klasni bolničar i bez riječi se igra olovčicom te se čini, kao da je to asistent na ispitu. Ovdje, u sobi za pregled, stoji na ulaznim vratima nadglednik s revolverom, vrzu se neki seljaci, žene. Te čudne prilike zbunjuju bolesnike, i ja držim, da se ni jedan sifilitičar i ni jedna žena ne će odvažiti da govore o svojoj bolesti u prisutnosti tog nadglednika s revolverom i seljaka. Bolesnika je malo. Sve je to ili febris sachalinensis, ili su egzemi, ili »srce boli«, ili su simulanti; bolesni robijaši usrdno mole, da ih se oslobodi od poslova. Dovode dječaka sa čirom na vratu. Treba ga rasjeći. Molim skalpel. Bolničar i dva seljaka skaču s mjesta i jure nekamo, nakon

---

[1] kora i korijenja (lat.) (op. ur.)
[2] bog liječnika prema grč. mitologiji (op. ur.)

kratkog vremena se vraćaju i predaju mi skalpel. Instrument je tup, ali mi govore, da je to nemoguće, jer ga je bravar nedavno oštrio. Bolničar i seljaci opet skaču s mjesta i nakon dvije-tri minute čekanja donose još jedan skalpel. Počinjem rezati, ali je i taj tup. Molim rastvor karbolne kiseline, daju mi ga, ali ne odmah; očito je, da se ta tekućina ovdje rijetko upotrebljava. Nema ni umivaonika, ni pramenja vate, ni sonda, ni poštenih škarica, pa čak ni vode u dovoljnoj količini.

U tom je lazaretu srednji dnevni prosjek ambulantnih bolesnika 11 ljudi, srednji godišnji prosjek (za pet godina) 2581; srednji dnevni prosjek bolesnika, koji leže, 138. U lazaretu su stariji[1] i mlađi liječnik, dva bolničara, babica (jedna na dva okruga) i posluge — strašno je izgovoriti — 68 osoba: 48 muškaraca i 20 žena. God. 1889. bilo je potrošeno na tu bolnicu 27832 rublja i 96 kopjejaka[2]. Prema izvještaju za 1889. god. sudskomedicinskih očevida i seciranja trupla u sva tri okruga bilo je 21. Pregledano je 7 povreda, 58 trudnih žena i 67 slučajeva, kad je trebalo odrediti spo-

---

[1] On upravlja medicinskom službom.

[2] Odijelo i rublje stajali su 1795 rubalja 26 kopjejaka, opskrba hranom 12832 rublja 94 kopjejke, kirurški instrumenti i aparati 2309 rubalja 60 kopjejaka, komesarijatski, kancelarijski i drugi troškovi 2500 rubalja 16 kopjejaka, medicinski personal 8300 rubalja. Popravak zgrada plaća se iz tamničkih sredstava, posluga je besplatna. Sada molim da se usporedi. Zemska bolnica u gradu Serpuhovu, u Moskovskoj guberniji, organizirana je *luksuzno* i odgovara potpuno suvremenim zahtjevima, u njoj je srednji dnevni prosjek bolesnika koji leže god. 1893. bio 42, a ambulantnih 36,2 (13278 godišnje), u njoj liječnik gotovo svakog dana vrši ozbiljne operacije, promatra kretanje epidemija, vodi kompliciranu statistiku i druge poslove — i ta je najbolja bolnica u kotaru stajala zemstvo 1893. god. 12803 rubalja 17 kopjejaka, računajući ovamo osiguranja i popravak zgrada 1298 rubalja i plaću posluge 1260 rubalja (isp. *»Pregled Serpuhovske zemske sanitarnoliječničke organizacije za 1892.—1893. god.«)*. Medicina je na Sahalinu vrlo skupa, međutim bolnica se dezinficira »kađenjem klorom«, ventilacije nema, juha, koju su za mog boravka u Aleksandrovsku priređivali za bolesnike, bila je vrlo slana, jer su je kuhali od soljenoga mesa. Do posljednjeg vremena — tobože zbog toga, »što nedostaje potreban broj posuđa i što kuhinja nije organizirana«, bolesnička se hrana priprema u općem tamničkom kotlu (Naredba poglavara otoka 1890, br. 66.)

sobnost za podnošenje tjelesnih kazni na osnovi sudskih presuda.

Ispisujem iz istog izvještaja podatke, koji se odnose na bolnički inventar. Sva tri lazareta imala su: ginekološki pribor 1, laringoskopski pribor 1, maksimalnih termometara 2, oba razbijena; termometara »za mjerenje tijela« 9 — 2 razbijena; termometara »za mjerenje visoke temperature« 1, troakar 1, Pravacovih štrcaljki 3 — u jednoj je slomljena igla; olovnih raspršivača 29, škarica 9 — 2 slomljene; klistirnih cijevi 34, drenažnu cijev 1, velik mužar s tučkom 1 — napuknut; britveni remen 1, rogova za puštanje krvi 14. Iz *»Izvještaja o prihodu i rashodu medikamenata u bolničkim ustanovama građanskog reda na otoku Sahalinu«* razabira se, da je u sva tri okruga bilo u toku budžetske godine potrošeno: 36½ pudi solne kiseline i 26 pudi klornog vapna, karbolne kiseline 18½ funti, Aluminium crudum 56 funti. Kamfora — više od puda. Kamilice 1 pud i 9 funti. Kinina 1 pud i 8 funti, a crvenog španjolskog papra 5½ funti (koliko je špirita potrošeno, o tome »Izvještaj« ne govori). Hrastove kore 1 pud. Metvice 1½ puda, arnike ½ puda, korijena od alteje 3 puda, terpentina 3½ puda, finoga maslinova ulja 3 puda, ulja za kandilo 1 pud i 10 funti. Jodoforma ½ puda... Ako se ne računa vapno, solna kiselina, špirit, dezinfekciona sredstva i zavoji, prema podacima »Izvještaja« potrošeno je šezdeset tri i po puda lijekova; sahalinsko se stanovništvo može prema tome pohvaliti, da je 1889. god. primilo veliku količinu lijekova.

Od članova zakona, koji se odnose na zdravlje prognanika, navodim dva: 1. radovi, koji štetno djeluju na zdravlje, ne dopuštaju se ni onda, ako ih izaberu sami zatvorenici (Najviše autentično mišljenje Državnog savjeta od 6. siječnja 1886., čl. 11) i 2. trudne se žene oslobađaju od posla, dok ne rode, a pošto rode, dok ne prođe četrdesetodnevni rok nakon poroda. Poslije toga roka dojiljama se daje lakši posao utoliko, ukoliko je to nužno, da se izbjegnu povrede same majke ili dojenčeta. Za dojenje predviđa se osuđenicama rok od godinu i pol. Čl. 297. *»Statuta o prognanicima«*, 1890. god.

BILJEŠKE

U osmoj knjizi sabranih djela štampane su posljednje novele i pripovijesti A. P. Čehova, iz god. 1898.—1903. te osim njih putopis »Iz Sibira« i putne bilješke, plod putovanja na otok kažnjenika — Sahalin, pod naslovom »Otok Sahalin«. Iako je »Otok Sahalin« u sovjetskom izdanju štampan prije putopisa »Iz Sibira«, ovdje tekstove, kao i u ostalim knjigama, donosimo kronološkim redom nastanka. Tako će i čitaocima biti lakše slijediti tok događaja ovog velikog književnika na putovanju prema tada velikoj robijašnici — otoku Sahalinu. Ova dva putopisa dublje su povezana sa ostalim književnim djelom negoli se misli. Odlazak na Sahalin odrazio se u Čehovljevu pripovjedačkom radu, davši mu nekoliko značajnih tema za obradu. To je, pored moralnog značenja ovih putopisa i podizanja Čehovljeva glasa u ime istine, još jedan prilog da se ovi putopisi također pojavljuju kao sastavni dio književnog djela A. P. Čehova, iako su to samo putne bilješke ili razmatranja, koja na mjestima nemaju velike umjetničke vrijednosti.

KOD POZNANIKA (U znakomyh)

Prvi puta štampano u časopisu »Cosmopolis«, br. 2, 1898. Potpis: Anton Čehov. Čehov ovu novelu nije uvrstio u svoja Sabrana djela.

ČOVJEK U FUTROLI (Čelovek v futljare)

Prvi puta štampano u časopisu »Ruska misao«, knj. VII, 1898. s podnaslovom *Pripovijest* i potpisom: Anton Čehov. Bez podnaslova i s malim ispravcima uvršteno u 12. knjigu Sabranih djela, 1903. g. i kasnije, posthumno, u 11. knj., 1906. godine.

OGROZD (Kryžovnik)

Prvotno također štampano u časopisu »Ruska misao«, knj. VIII, 1898, zajedno s novelom »O ljubavi«. Iznad naslova bilo je označeno: II, a potpis je bio ispod novele »O ljubavi«, iznad koje je stajala oznaka: III. Uvršteno u 12. knjigu autorovih Sabranih djela (1903. god.) te u XI. knj. posthumnog izdanja 1906. g. U pismu izdavaču A. F. Marksu (28. rujna 1899. g.) Čehov je objašnjavao da novele »Čovjek u futroli«, »Ogrozd«, i »O ljubavi« pripadaju seriji pripovijesti, koja još nije završena, te stoga mogu biti

štampane tek u XI. ili XII. knjizi Sabranih djela. No ta je serija novela ostala nezavršena.

O LJUBAVI (O ljubvi)

Kao i »Ogrozd« — štampano u časopisu »Ruska misao«, knj. VIII, 1898. U Sabranim djelima uvršteno u XII. knjigu (1903. g.) i u posmrtno izdanje (XI. knj., 1906.).

JONIČ (Ionič)

Prvi puta štampano u mjesečnom književnom prilogu časopisa »Njiva«, br. 9, rujan 1898. sa oznakom ispod naslova: *Pripovijest Antona Čehova*. Bez podnaslova nakon manjih promjena uvršteno u 9. knjigu Sabranih djela 1901. g.

SLUČAJ IZ PRAKSE (Slučaj iz praktiki)

Prvi puta štampano u časopisu »Ruska misao«, br. 12 (prosinac 1898.) s podnaslovom *Pripovijest* i potpisom: Anton Čehov. Nakon manjih ispravaka, bez podnaslova uvršteno u IX. knjigu Sabranih djela (1901. g.).

DUŠICA (Dušečka)

Prvi puta štampano u časopisu »Porodica«, br. 1, 1899. Pod naslovom oznaka: *Pripovijest Antona Čehova*. S manjim ispravkama i bez podnaslova uvršteno u IX. knjigu autorova izdanja Sabranih djela (1901. g.).

NOVI LJETNIKOVAC (Novaja dača)

Prvi puta štampano u novinama »Ruske vjedomosti«, br. 3 (3. siječnja). 1889 s podnaslovom: *Pripovijest*. Nakon kraćih ispravaka i bez podnaslova uvršteno u IX. knjigu Sabranih djela (1901.).

U SLUŽBENU POSLU (Po delam služby)

Prvi puta štampano u časopisu »Nedjeljne bilježnice«, u siječnju 1899. s podnaslovom: *Pripovijest* i potpisom: Anton Čehov. Bez podnaslova uvršteno u IX. knj. Sabranih djela, 1901. g.

DAMA S PSETANCEM (Dama s sobačkoj)

Prvi puta štampano u 12. br. časopisa »Ruska misao«, g. 1899. s podnaslovom: *Pripovijest* i potpisom: Anton Čehov. Bez podnaslova i s manjim promjenama u interpunkciji, te skrativši novelu Čehov ju je uvrstio u 12. knjigu Sabranih djela (1903. g.). Uvrštena je također i u XI., posmrtnu knjigu.

NA BLAGDANE (Na svjatkah)

Prvi puta štampano u »Petrogradskim novinama«, br. 1, 1. siječnja 1900. s podnaslovom: *Pripovijest Antona Čehova*. Bez podnaslova, s nešto manjih promjena u tekstu i u interpunkciji uvršteno u XII. knjigu Sabranih djela (1903. g.) te u XI. posmrtnu knjigu 1906. godine.

U DOLU (V ovrage)

Prvotno štampano u časopisu »Život«, br. 1, 1900. s potpisom: Anton Čehov. 1903. g. Čehov je pripovijest uvrstio u XII. knjigu Sabranih djela. Preštampano i u XII. posmrtnom svesku, 1906. god.

M. P. Čehov u knjizi »Anton Čehov i njegove teme«, M. 1923. g. tvrdi, da je u pripovijesti opisan jedan od sahalinskih slučajeva, a mjesto radnje da je — blizina Melihova, Čehovljeva imanja.

ARHIJEREJ (Arhierej)

Prvi put štampano u »Časopisu za sve«, br. 4, travanj 1902. god. s potpisom: Anton Čehov. S manjim promjenama u interpunkciji i zamjeni pojedinih riječi uvršteno u XII. knjigu Sabranih djela (1903. g.) i u XI. posmrtnu knjigu, 1906. g.

ZARUČNICA (Nevesta)

Prvi puta štampano u »Časopisu za sve«, br. 12, 1903. s potpisom: Anton Čehov. Uvršteno u XI. posmrtnu knjigu Sabranih djela, 1906. god. Ova, posljednja Čehovljeva pripovijest, znatno je prerađena prilikom vršenja korekture (Čehov je svoja djela običavao prilikom korekture znatno dotjerivati), tako da ustvari postoje dvije redakcije djela.

IZ SIBIRA (Iz Sibiri)

Prvi puta štampano u novinama »Novo vrijeme«, g. 1890, s potpisom: Anton Čehov. Ovaj putopis Čehov nije uvrstio u Sabrana djela. U spomenutim novinama putopis je izlazio još za Čehovljeva putovanja, i redakcija je uz nastavak u br. 5168. objavila bilješku: »Autor je pošao na put na otok Sahalin spremivši se za takvo putovanje proučavanjem cjelokupne literature o putovanjima na taj otok. Kako se čini, prema okolnostima, on će se vratiti ili najbližim putem Dobrovoljne flote, ili kroz Veliki ocean, Ameriku i Atlanski ocean. Posljednje telegrafske vijesti o njemu imamo iz Nikolajevska-na-Amuru. *Red.*« Za autorova života putopis nije bio preštampavan.

OTOK SAHALIN (Ostrov Sahalin)

Prvi puta štampano u časopisu »Ruska misao«, g. 1893. br. 10, 11, 12 i 1894., br. 2, 3, 5, 6, 7, s potpisom: A. Čehov. Ukupno je bilo 19. poglavlja. S neznatnim ispravcima i dopunom XX—XXIII. glava štampano kao posebno izdanje redakcije časopisa »Ruska misao« 1895., a kasnije uvršteno u X. knjigu autorovih Sabranih djela, 1901.

Prije polaska na Sahalin Čehov se upoznao sa literaturom o tome otoku, čak je počeo pisati i dio knjige za koji nije bilo potrebno lično provjeravanje činjenica. »Već sam počeo pisati o Sahalinu, napisao sam pet ili šest stranica „Povijesti istraživanja”. Ispalo je osrednje, nekako intelektualno i autoritativno.« — pisao je on u pismu Suvorinu 4. III. 1890. Dovoljno je napomenuti, da

je samo popis knjiga i članaka, koje je konzultirao o Sahalinu, iznosio 65 rasprava. Pored toga citirao je u svom djelu još oko 40 djela o tome problemu, dok je u svojim pismima spomenuo i u biblioteci držao još niz knjiga o Sahalinu i problemu kažnjenika.

Knjiga o Sahalinu izazvala je veliko zanimanje, i to ne samo u književnim krugovima, nego i u krugovima bliskim vladi Carske Rusije. A da to vrijeme nije bilo uzalud potrošeno čak ako se gleda s perspektive književnih ostvarenja — govori rječito niz njegovih pripovijesti, u kojima se osjeća prisustvo robije i mučne robijaške tematike (Gusev, U progonstvu, Ubojstvo, Žene, Paviljon br. 6 i dr.).

B. Š.

SADRŽAJ

Korektor *Ljerka Depolo*

Izdavač ZORA
Izdavačko poduzeće
Zagreb, Prilaz JNA 2/II
Za izdavača *Ivan Dončević*
Rkp. br. 1111 — 35¼ tiskanih araka
Tiskanje dovršeno 16. XI. 1960.
u »Vjesniku — pogon Tipografija«
Zagreb, Trg bratstva i jedinstva 6

Din 1500

52619/VIII.